ספר שמות

עם פירוש רש״י

נוסח המקרא: מקרא על פי המסורה (CC BY-SA), באדיבות ספריא.
פירוש רש״י: Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934 (Public Domain), באדיבות ספריא.
הקובץ מופץ בחינם ברישיון CC BY-SA: מותר להעתיק ולהפיץ, עם ציון המקור ובאותו רישיון.
geulaquiz.com

פרק א׳

א׳ וְאֵלֶּה שְׁמוֹת֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל הַבָּאִ֖ים מִצְרַ֑יְמָה אֵ֚ת יַעֲקֹ֔ב אִ֖ישׁ וּבֵית֥וֹ בָּֽאוּ׃

ואלה שמות בני ישראל. אַע״פ שֶׁמָּנָן בְּחַיֵּיהֶם בִּשְׁמוֹתָם, חָזַר וּמְנָאָם בְּמִיתָתָם, לְהוֹדִיעַ חִבָּתָם, שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְכוֹכָבִים, שֶׁמּוֹצִיאָם וּמַכְנִיסָם בְּמִסְפָּר וּבִשְׁמוֹתָם (שמות רבה), שֶׁנֶּ׳ ״הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא״ (ישעיהו מ׳):

ב׳ רְאוּבֵ֖ן שִׁמְע֑וֹן לֵוִ֖י וִיהוּדָֽה׃

ג׳ יִשָּׂשכָ֥ר זְבוּלֻ֖ן וּבִנְיָמִֽן׃

ד׳ דָּ֥ן וְנַפְתָּלִ֖י גָּ֥ד וְאָשֵֽׁר׃

ה׳ וַיְהִ֗י כָּל־נֶ֙פֶשׁ֙ יֹצְאֵ֣י יֶֽרֶךְ־יַעֲקֹ֔ב שִׁבְעִ֖ים נָ֑פֶשׁ וְיוֹסֵ֖ף הָיָ֥ה בְמִצְרָֽיִם׃

ויוסף היה במצרים. וַהֲלֹא הוּא וּבָנָיו הָיוּ בִּכְלַל שִׁבְעִים, וּמַה בָּא לְלַמְּדֵנוּ? וְכִי לֹא הָיֵינוּ יוֹדְעִים שֶׁהוּא הָיָה בְּמִצְרַיִם? אֶלָּא לְהוֹדִיעֲךָ צִדְקָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, הוּא יוֹסֵף הָרוֹעֶה אֶת צֹאן אָבִיו, הוּא יוֹסֵף שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם, וְנַעֲשָׂה מֶלֶךְ, וְעוֹמֵד בְּצִדְקוֹ (שמות רבה):

ו׳ וַיָּ֤מָת יוֹסֵף֙ וְכָל־אֶחָ֣יו וְכֹ֔ל הַדּ֖וֹר הַהֽוּא׃

ז׳ וּבְנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֗ל פָּר֤וּ וַיִּשְׁרְצ֙וּ֙ וַיִּרְבּ֣וּ וַיַּעַצְמ֔וּ בִּמְאֹ֖ד מְאֹ֑ד וַתִּמָּלֵ֥א הָאָ֖רֶץ אֹתָֽם׃ {פ}

וישרצו. שֶׁהָיוּ יוֹלְדוֹת שִׁשָּׁה בְּכֶרֶס אֶחָד (שם):

ח׳ וַיָּ֣קָם מֶ֤לֶךְ־חָדָשׁ֙ עַל־מִצְרַ֔יִם אֲשֶׁ֖ר לֹא־יָדַ֥ע אֶת־יוֹסֵֽף׃

ויקם מלך חדש. רַב וּשְׁמוּאֵל, חַד אָמַר חָדָשׁ מַמָּשׁ, וְחַד אָמַר שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ גְּזֵרוֹתָיו:

אשר לא ידע. עָשָׂה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ לֹא יָדָעוֹ (סוטה י״א):

ט׳ וַיֹּ֖אמֶר אֶל־עַמּ֑וֹ הִנֵּ֗ה עַם֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל רַ֥ב וְעָצ֖וּם מִמֶּֽנּוּ׃

י׳ הָבָ֣ה נִתְחַכְּמָ֣ה לּ֔וֹ פֶּן־יִרְבֶּ֕ה וְהָיָ֗ה כִּֽי־תִקְרֶ֙אנָה֙ מִלְחָמָ֔ה וְנוֹסַ֥ף גַּם־ה֖וּא עַל־שֹׂנְאֵ֑ינוּ וְנִלְחַם־בָּ֣נוּ וְעָלָ֔ה מִן־הָאָֽרֶץ׃

הבה נתחכמה. כָּל הָבָה לְשׁוֹן חֶכְנָה וְהַזְמָנָה לְדָבָר הוּא, כְּלוֹמַר, הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם לְכָךְ:

נתחכמה לו. לָעָם; נִתְחַכְּמָה מַה לַּעֲשׂוֹת לוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ נִתְחַכֵּם לְמוֹשִׁיעָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְדוּנָם בַּמַּיִם, שֶׁכְּבָר נִשְׁבַּע שֶׁלֹּא יָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם (שם):

ועלה מן הארץ. עַל כָּרְחֵנוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּאָדָם שֶׁמְּקַלֵּל עַצְמוֹ וְתוֹלֶה קִלְלָתוֹ בַּאֲחֵרִים (שם), וַהֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ כָּתַב וְעָלִינוּ מִן הָאָרֶץ – וְהֵם יְרָשׁוּהָ:

י״א וַיָּשִׂ֤ימוּ עָלָיו֙ שָׂרֵ֣י מִסִּ֔ים לְמַ֥עַן עַנֹּתֹ֖ו בְּסִבְלֹתָ֑ם וַיִּ֙בֶן֙ עָרֵ֣י מִסְכְּנ֔וֹת לְפַרְעֹ֖ה אֶת־פִּתֹ֥ם וְאֶת־רַעַמְסֵֽס׃

עליו. עַל הָעָם:

מסים. לְשׁוֹן מַס, שָׂרִים שֶׁגּוֹבִין מֵהֶם הַמַּס, וּמַהוּ הַמַּס? שֶׁיִּבְנוּ עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה:

למען ענתו בסבלתם. שֶׁל מִצְרִים:

ערי מסכנות. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְכֵן ״לָךְ בֹּא אֶל הַסּוֹכֵן הַזֶּה״ (ישעיהו כ״ב) – גִּזְבָּר הַמְמֻנֶּה עַל הָאוֹצָרוֹת:

את פתם ואת רעמסס. שֶׁלֹּא הָיוּ רְאוּיוֹת מִתְּחִלָּה לְכָךְ, וַעֲשָׂאוּם חֲזָקוֹת וּבְצוּרוֹת לְאוֹצָר:

י״ב וְכַאֲשֶׁ֤ר יְעַנּוּ֙ אֹתֹ֔ו כֵּ֥ן יִרְבֶּ֖ה וְכֵ֣ן יִפְרֹ֑ץ וַיָּקֻ֖צוּ מִפְּנֵ֥י בְנֵי־יִשְׂרָאֵֽל׃

וכאשר יענו אתו. בְּכָל מַה שֶּׁהֵם נוֹתְנִין לֵב לְעַנּוֹת, כֵּן לֵב הַקָּבָ״ה לְהַרְבּוֹת וּלְהַפְרִיץ:

כן ירבה. כֵּן רָבָה וְכֵן פָּרַץ. וּמִדְרָשׁוֹ, רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת כֵּן, אַתֶּם אוֹמְרִים פֵּן יִרְבֶּה וַאֲנִי אוֹמֵר כֵּן יִרְבֶּה (סוטה י״א):

ויקצו. קָצוּ בְחַיֵּיהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ פְּקוּצִים הָיוּ בְּעֵינֵיהֶם (שם):

י״ג וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ:

בפרך. בַּעֲבוֹדָה קָשָׁה, הַמְפָרֶכֶת אֶת הַגּוּף וּמְשַׁבַּרְתּוֹ (שם):

י״ד וַיְמָרְרוּ אֶת־חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים וּבְכָל־עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל־עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר־עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ:

ט״ו וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַמְיַלְּדֹת הָעִבְרִיֹּת אֲשֶׁר שֵׁם הָאַחַת שִׁפְרָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית פּוּעָה:

למילדת. הוּא לְשׁוֹן מוֹלִידוֹת, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ לָ׳ קַל וְיֵשׁ לָ׳ כָּבֵד, כְּמוֹ שׁוֹבֵר וּמְשַׁבֵּר, דּוֹבֵר וּמְדַבֵּר, כָּךְ מוֹלִיד וּמְיַלֵּד:

שפרה. יוֹכֶבֶד, עַל שֵׁם שֶׁמְּשַׁפֶּרֶת אֶת הַוָּלָד (שם):

פועה. זוֹ מִרְיָם, שֶׁפּוֹעָה וּמְדַבֶּרֶת וְהוֹגָה לַוָּלָד (שם), כְּדֶרֶךְ הַנָּשִׁים הַמְפַיְּסוֹת תִּינוֹק הַבּוֹכֶה.

פועה. לְשׁוֹן צְעָקָה, כְּמוֹ ״כַּיּוֹלֵדָה אֶפְעֶה״ (ישעיה מ״ב):

ט״ז וַיֹּאמֶר בְּיַלֶּדְכֶן אֶת־הָעִבְרִיּוֹת וּרְאִיתֶן עַל־הָאָבְנָיִם אִם־בֵּן הוּא וַהֲמִתֶּן אֹתוֹ וְאִם־בַּת הִוא וָחָיָה:

בילדכן. כְּמוֹ בְּהוֹלִידְכֶן:

על האבנים. מוֹשַׁב הָאִשָּׁה הַיּוֹלֶדֶת, בְּמָקוֹם אַחֵר (ישעיהו ל״ז), קוֹרְאוֹ מַשְׁבֵּר; וְכָמוֹהוּ ״עוֹשָׂה מְלָאכָה עַל הָאָבְנָיִם״ (ירמיהו י״ח), – מוֹשַׁב כְּלִי אֻמָּנוּת יוֹצֵר חֶרֶשׂ:

אם בן הוא וגו׳. לֹא הָיָה מַקְפִּיד אֶלָּא עַל הַזְּכָרִים, שֶׁאָמְרוּ לוֹ אִצְטַגְנִינָיו שֶׁעָתִיד לְהִוָּלֵד בֵּן הַמּוֹשִׁיעַ אוֹתָם:

וחיה. וְתִחְיֶה:

י״ז וַתִּירֶאן הַמְיַלְּדֹת אֶת־הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶן מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַתְּחַיֶּיןָ אֶת־הַיְלָדִים:

ותחיין את הילדים. מְסַפְּקוֹת לָהֶם מַיִם וּמָזוֹן. תַּרְגּוּם הָרִאשׁוֹן וְקַיְּמָא, וְהַשֵּׁנִי וְקַיְּמָתַן, לְפִי שְׁלְשׁוֹן עָבָר לְנְקֵבוֹת רַבּוֹת תֵּבָה זוֹ וְכֵיוֹצֵא בָהּ מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן פָּעֲלוּ וּלְשׁוֹן פְּעַלְתֶּם, כְּגוֹן ״וַתֹּאמַרְן אִישׁ מִצְרִי״ (שמות ב׳), (לְשׁוֹן עָבָר) כְּמוֹ וַיֹּאמְרוּ לִזְכָרִים, ״וַתְּדַבֵּרְנָה בְּפִיכֶם״ (ירמיהו מ״ד), לְשׁוֹן דִּבֵּרְתֶּן, כְּמוֹ וַתְּדַבְּרוּ לִזְכָרִים, וְכֵן ״וַתִּחַלְּלֶנָה אֹתִי אֶל עַמִּי״ (יחזקאל י״ג), לְשׁוֹן עָבָר חִלַּלְתֶּן, כְּמוֹ וַתְּחַלְּלוּ לִזְכָרִים:

י״ח וַיִּקְרָא מֶלֶךְ־מִצְרַיִם לַמְיַלְּדֹת וַיֹּאמֶר לָהֶן מַדּוּעַ עֲשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה וַתְּחַיֶּיןָ אֶת־הַיְלָדִים:

י״ט וַתֹּאמַרְן הַמְיַלְּדֹת אֶל־פַּרְעֹה כִּי לֹא כַנָּשִׁים הַמִּצְרִיֹּת הָעִבְרִיֹּת כִּי־חָיוֹת הֵנָּה בְּטֶרֶם תָּבוֹא אֲלֵהֶן *(בכתר ארם צובה היה כתוב אֲלֵיהֶן)* הַמְיַלֶּדֶת וְיָלָדוּ:

כי חיות הנה. בְּקִיאוֹת כַּמְיַלְּדוֹת, תַּרְגּוּם מְיַלְּדוֹת חַיָּתָא. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ חֲרֵי הֵן מְשׁוּלוֹת כְּחַיּוֹת הַשָּׂדֶה (סוטה י״א), שֶׁאֵינָן צְרִיכוֹת מְיַלְּדוֹת. וְהֵיכָן מְשׁוּלוֹת לְחַיּוֹת? גּוּר אַרְיֵה, זְאֵב יִטְרָף (בראשית מ״ט), בְּכוֹר שׁוֹרוֹ (דברים ל״ג), אַיָּלָה שְׁלֻחָה (בראשית מ״ט), וּמִי שֶׁלֹּא נִכְתַּב בּוֹ, חֲרֵי הַכָּתוּב כְּלָלָן וַיְבָרֶךְ אוֹתָם (שם), וְעוֹד כְּתִיב מָה אִמְּךָ לְבִיָּא (יחזקאל י״ט):

כ׳ וַיֵּיטֶב אֱלֹהִים לַמְיַלְּדֹת וַיִּרֶב הָעָם וַיַּעַצְמוּ מְאֹד:

וייטב. הֵטִיב לָהֶן. וְזֶה חִלּוּק בְּתֵבָה שֶׁיְּסוֹדָהּ שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת וְנָתַן לָהּ יְ״ו יו״ד בְּרֹאשָׁהּ, כְּשֶׁהִיא בָאָה לְדַבֵּר לְשׁוֹן וַיַּפְעֵיל הוּא נָקוּד הַיּוּ״ד בְּצֵירֵי, שֶׁהוּא קָמָץ קָטָן, כְּגוֹן וַיֵּיטֶב אֱלֹהִים לַמְיַלְּדֹת, ״וַיֵּרֶב בְּבַת יְהוּדָה״ (איכה ב׳), – הִרְבָּה תַּאֲנִיָּה. וְכֵן ״וַיֵּגֶל הַשְּׁאֵרִית״ דִּנְבוּזַרְאֲדָן (דברי הימים ב׳ ל״ו), – הִגְלָה אֶת הַשְּׁאֵרִית, ״וַיֵּפֶן וָנֶב אֶל וָנֶב״ (שופטים ט״ו) – הִפְנָה הַזְּנָבוֹת זוֹ לָזוֹ, כָּל אֵלּוּ לְשׁוֹן הִפְעִיל אֶת אַחֵרִים; וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן וַיִּפְעַל, הוּא נָקוּד הַיּוּ״ד בְּחִירִק, כְּגוֹן ״וַיִּיטַב בְּעֵינָיו״ (ויקרא י׳), לְשׁוֹן הוּטַב, וְכֵן וַיֵּרֶב הָעָם, – נִתְרַבָּה הָעָם, ״וַיִּגֶל יְהוּדָה״ (מלכים ב כ״ה) – הָגְלָה יְהוּדָה, ״וַיִּפֶן כֹּה וָכֹה״ (שמות ב׳:י״ב) – הִפְנָה לְכָאן וּלְכָאן. וְאַל תְּשִׁיבֵנִי וַיֵּלֶךְ, וַיֵּשֶׁב, וַיֵּרֶד, וַיֵּצֵא, לְפִי שֶׁאֵינָן מִגִּזְרָתָן שֶׁל אֵלּוּ, שֶׁהֲרֵי הַיּוּ״ד יְסוֹד בָּהֶן, יֵלֶךְ, יֵשֵׁב, יֵרֵד, יֵצֵא – י׳ אוֹת שְׁלִישִׁית בּוֹ:

וייטב אלהים למילדת. מַהוּ הַטּוֹבָה?:

כ״א וַיְהִי כִּי־יָרְאוּ הַמְיַלְּדֹת אֶת־הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים׃

ויעש להם בתים. בָּתֵּי כְהֻנָּה וּלְוִיָּה וּמַלְכוּת שֶׁקְּרוּיִין בָּתִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: ״לִבְנוֹת אֶת בֵּית ה׳ וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ״ (מלכים א ט׳:א׳), כְּהֻנָּה וּלְוִיָּה מִיּוֹכֶבֶד וּמַלְכוּת מִמִּרְיָם. כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה׃

כ״ב וַיְצַו פַּרְעֹה לְכָל־עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל־הַבֵּן הַיִלּוֹד הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ וְכָל־הַבַּת תְּחַיּוּן׃ {פ}

לכל עמו. אַף עֲלֵיהֶם גָּזַר (סוטה י״ב), יוֹם שֶׁנּוֹלַד מֹשֶׁה אָמְרוּ לוֹ אִצְטַגְנִינָיו, הַיּוֹם נוֹלָד מוֹשִׁיעָן, וְאֵין אָנוּ יוֹדְעִים אִם מִמִּצְרַיִם אִם מִיִּשְׂרָאֵל, וְרוֹאִין אָנוּ שֶׁסּוֹפוֹ לִלָּקוֹת בַּמַּיִם, לְפִיכָךְ גָּזַר אוֹתוֹ הַיּוֹם אַף עַל הַמִּצְרִיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַבֵּן הַיִלּוֹד לָעִבְרִים; וְהֵם לֹא הָיוּ יוֹדְעִים שֶׁסּוֹפוֹ לִלָּקוֹת עַל מֵי מְרִיבָה׃

פרק ב׳

א׳ וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת־בַּת־לֵוִי׃

ויקח את בת לוי. פָּרוּשׁ הָיָה מִמֶּנָּה מִפְּנֵי גְּזֵרַת פַּרְעֹה, וְהֶחֱזִירָהּ וְעָשָׂה בָּהּ לִקּוּחִין שְׁנִיִּים, וְאַף הִיא נֶהְפְּכָה לִהְיוֹת נַעֲרָה; וּבַת ק״ל שָׁנָה הָיְתָה, שֶׁנּוֹלְדָה בְּבוֹאָם לְמִצְרַיִם בֵּין הַחוֹמוֹת, וּמָאתַיִם וְעֶשֶׂר נִשְׁתַּהוּ שָׁם, וּכְשֶׁיָּצְאוּ הָיָה מֹשֶׁה בֶּן שְׁמוֹנִים שָׁנָה, אִם כֵּן כְּשֶׁנִּתְעַבְּרָה מִמֶּנּוּ הָיְתָה בַּת מֵאָה וּשְׁלוֹשִׁים וְקוֹרֵא אוֹתָהּ בַּת לֵוִי (עי׳ סוטה י״ב, בבא בתרא קי״ט ושמות רבה)׃

ב׳ וַתַּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן וַתֵּרֶא אֹתוֹ כִּי־טוֹב הוּא וַתִּצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יְרָחִים׃

כי טוב הוא. כְּשֶׁנּוֹלַד נִתְמַלֵּא הַבַּיִת כֻּלּוֹ אוֹרָה (סוטה י״ב)׃

ג׳ וְלֹא־יָכְלָה עוֹד הַצְּפִינוֹ וַתִּקַּח־לוֹ תֵּבַת גֹּמֶא וַתַּחְמְרָה בַחֵמָר וּבַזָּפֶת וַתָּשֶׂם בָּהּ אֶת־הַיֶּלֶד וַתָּשֶׂם בַּסּוּף עַל־שְׂפַת הַיְאֹר׃

ולא יכלה עוד הצפינו. שֶׁמָּנוּ לָהּ הַמִּצְרִיִּים מִיּוֹם שֶׁהֶחֱזִירָהּ, וְהִיא יְלָדָתוּ לְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים וְיוֹם אֶחָד (שם), שֶׁהַיּוֹלֶדֶת לְשִׁבְעָה יוֹלֶדֶת לְמֻקְטָעִין (נדה ל״ח), וְהֵם בָּדְקוּ אַחֲרֶיהָ לְסוֹף תִּשְׁעָה׃

גמא. גְּמִי בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה (שבת ע״ח), וּבְלַעַז יונק״ו, וְדָבָר רַךְ הוּא וְעוֹמֵד בִּפְנֵי רַךְ וּבִפְנֵי קָשֶׁה (סוטה י״ב)׃

בחמר ובזפת. זֶפֶת מִבַּחוּץ וְטִיט מִבִּפְנִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָרִיחַ אוֹתוֹ צַדִּיק רֵיחַ רַע שֶׁל זֶפֶת (שם)׃

ותשם בסוף. הוּא לְשׁוֹן אֲגַם, רוּשִׁיי״ל בְּלַעַז, וְדוֹמֶה לוֹ ״קָנֶה וָסוּף קָמַלּוּ״ (ישעיהו י״ט)׃

ד׳ וַתֵּתַצַּב אֲחֹתוֹ מֵרָחֹק לְדַעָה מַה־יֵּעָשֶׂה לוֹ׃

ה׳ וַתֵּרֶד בַּת־פַּרְעֹה לִרְחֹץ עַל־הַיְאֹר וְנַעֲרֹתֶיהָ הֹלְכֹת עַל־יַד הַיְאֹר וַתֵּרֶא אֶת־הַתֵּבָה בְּתוֹךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח אֶת־אֲמָתָהּ וַתִּקָּחֶהָ׃

לרחץ על היאר. סָרַס הַמִּקְרָא וּפָרְשֵׁהוּ: **ותרד בת פרעה על היאר לרחץ בו**׃

על יד היאר. אֵצֶל הַיְאוֹר, כְּמוֹ ״רְאוּ חֶלְקַת יוֹאָב אֶל יָדִי״ (שמואל ב י״ד), וְהוּא לְשׁוֹן יָד מַמָּשׁ, שֶׁיֵּד הָאָדָם סְמוּכָה לוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, ״הוֹלְכוֹת״ לְשׁוֹן מִיתָה (סוטה י״ב), כְּמוֹ ״הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת״ (בראשית כ״ה) – הוֹלְכוֹת לָמוּת לְפִי שֶׁמִּחוּ בָהּ; וְהַכָּתוּב מְסַיְּעָן, כִּי לָמָּה לָנוּ לִכְתֹּב נְעָרוֹתֶיהָ הוֹלְכוֹת׃

את אמתה. אֶת שִׁפְחָתָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (סוטה שם), לְשׁוֹן יָד, אֲבָל לְפִי דִּקְדּוּק לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הָיָה לוֹ לְהַנְקֵד אַמָּתָהּ, דִּגּוּשָׁה, וְהֵם דָּרְשׁוּ אֶת אֲמָתָהּ – אֶת יָדָהּ, וְנִשְׁתַּרְבְּבָה אַמָּתָהּ אַמּוֹת הַרְבֵּה׃

ו׳ וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֵהוּ אֶת־הַיֶּלֶד וְהִנֵּה־נַעַר בֹּכֶה וַתַּחְמֹל עָלָיו וַתֹּאמֶר מִיַּלְדֵי הָעִבְרִים זֶה׃

ותפתח ותראהו. אֶת מִי רָאָתָה? **את הילד**, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ (שם), שֶׁרָאָתָה עִמּוֹ שְׁכִינָה׃

והנה נער בכה. קוֹלוֹ כְּנַעַר (שם)׃

ז׳ וַתֹּאמֶר אֲחֹתוֹ אֶל־בַּת־פַּרְעֹה הַאֵלֵךְ וְקָרָאתִי לָךְ אִשָּׁה מֵינֶקֶת מִן הָעִבְרִיֹּת וְתֵינֶק לָךְ אֶת־הַיָּלֶד׃

מן העברית. שֶׁהֶחֱזִירַתּוּ עַל מִצְרִיּוּת הָרִבְּה לִינֹק וְלֹא יָנַק, לְפִי שֶׁהָיָה עָתִיד לְדַבֵּר עִם הַשְּׁכִינָה (שם)׃

ח וַתֹּאמֶר־לָהּ בַּת־פַּרְעֹה לְכִי וַתֵּלֶךְ הָעַלְמָה וַתִּקְרָא אֶת־אֵם הַיָּלֶד׃

ותלך העלמה. הָלְכָה בְּזְרִיזוּת וְעַלְמוּת כְּעֶלֶם (שם)׃

ט וַתֹּאמֶר לָהּ בַּת־פַּרְעֹה הֵילִיכִי אֶת־הַיֶּלֶד הַזֶּה וְהֵינִקֵהוּ לִי וַאֲנִי אֶתֵּן אֶת־שְׂכָרֵךְ וַתִּקַּח הָאִשָּׁה הַיֶּלֶד וַתְּנִיקֵהוּ׃

הילכי. נִתְנַבְּאָה וְלֹא יָדְעָה מַה נִּתְנַבְּאָה – הֵי שֶׁלִּיכִי׃

י וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַתְּבִאֵהוּ לְבַת־פַּרְעֹה וַיְהִי־לָהּ לְבֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וַתֹּאמֶר כִּי מִן־הַמַּיִם מְשִׁיתִהוּ׃

משיתהו. שְׁחִלִּיתַהּ, הוּא לְשׁוֹן הוֹצָאָה בְּלָשׁוֹן אֲרַמִּי, ״כְּמִשְׁחַל בִּינְתָא מִחֲלָבָא״, וּבְלָשׁוֹן עִבְרִי **משיתיהו** לְשׁוֹן הֲסִירוֹתִיו, כְּמוֹ לֹא יָמוּשׁ, לֹא מָשׁוּ, כָּךְ חִבְּרוּ מְנַחֵם. וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ מִמַּחְבֶּרֶת מָשׁ וְיָמוּשׁ אֶלָּא מִגְּזֶרֶת מָשָׁה, וּלְשׁוֹן הוֹצָאָה הוּא, וְכֵן ״יַמְשֵׁנִי מִמַּיִם רַבִּים״, (שמואל ב כ״ב), שֶׁאִלּוּ הָיָה מִמַּחְבֶּרֶת מָשׁ לֹא יִתָּכֵן לוֹמַר מְשִׁיתִיהוּ אֶלָּא הֲמִישׁוֹתִיהוּ, כַּאֲשֶׁר יֵאָמֵר מִן קָם הֲקִימוֹתִי, וּמִן שָׁב הֲשִׁיבוֹתִי, וּמִן בָּא הֲבִיאוֹתִי, אוֹ מַשְׁתִּיהוּ, כְּמוֹ ״וּמַשְׁתִּי אֶת עֲוֹן הָאָרֶץ״ (זכריה ג׳), אֲבָל מָשִׁיתִי אֵינוֹ אֶלָּא מִגְּזֶרֶת תֵּבָה שֶׁפֹּעַל שֶׁלָּהּ מְיֻסָּד בְּהֵ״א בְּסוֹף הַתֵּבָה, כְּגוֹן מָשָׁה, בָּנָה, עָשָׂה, צָוָה, פָּנָה, כְּשֶׁיָּבֹא לוֹמַר בָּהֶם פָּעַלְתִּי, תָּבֹא הַיּוֹ״ד בְּמִקּוֹם הֵ״א, כְּמוֹ בָּנִיתִי, עָשִׂיתִי, צִוִּיתִי׃

י״א וַיְהִי | בַּיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל־אֶחָיו וַיַּרְא בְּסִבְלֹתָם וַיַּרְא אִישׁ מִצְרִי מַכֶּה אִישׁ־עִבְרִי מֵאֶחָיו׃

ויגדל משה. וַהֲלֹא כְּבָר כָּתַב וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד? אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִלְעַאי, הָרִאשׁוֹן לְקוֹמָה וְהַשֵּׁנִי לְגֻדְלָה, שֶׁמִּנָּהוּ פַּרְעֹה עַל בֵּיתוֹ (ילקוט שמעוני)׃

וירא בסבלתם. נָתַן עֵינָיו וְלִבּוֹ לִהְיוֹת מֵצַר עֲלֵיהֶם (שמות רבה א׳)׃

איש מצרי. נוֹגֵשׂ הָיָה מְמֻנֶּה עַל שׁוֹטְרֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיָה מַעֲמִידָם מִקְּרוֹת הַגֶּבֶר לִמְלַאכְתָּם (שם)׃

מכה איש עברי. מַלְקֵהוּ וְרוֹדֵהוּ. וּבְעָלָהּ שֶׁל שְׁלוֹמִית בַּת דִּבְרִי הָיָה וְנָתַן עֵינָיו בָּהּ, וּבַלַּיְלָה הֶעֱמִידוֹ וְהוֹצִיאוֹ מִבֵּיתוֹ, וְהוּא חָזַר וְנִכְנַס לַבַּיִת וּבָא עַל אִשְׁתּוֹ, כְּסִבּוּרָה שֶׁהוּא בַּעְלָהּ, וְחָזַר הָאִישׁ לְבֵיתוֹ וְהִרְגִּישׁ בַּדָּבָר, וּכְשֶׁרָאָה אוֹתוֹ מִצְרִי שֶׁהִרְגִּישׁ בַּדָּבָר, הָיָה מַכֵּהוּ וְרוֹדֵהוּ כָּל הַיּוֹם (שם)׃

י״ב וַיִּפֶן כֹּה וָכֹה וַיַּרְא כִּי אֵין אִישׁ וַיַּךְ אֶת־הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחוֹל׃

ויפן כה וכה. רָאָה מָה עָשָׂה לוֹ בַּבַּיִת וּמָה עָשָׂה לוֹ בַּשָּׂדֶה (שם). וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ׃

וירא כי אין איש. עָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ שֶׁיִּתְגַּיֵּר (ת״י)׃

י״ג וַיֵּצֵא בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהִנֵּה שְׁנֵי־אֲנָשִׁים עִבְרִים נִצִּים וַיֹּאמֶר לָרָשָׁע לָמָּה תַכֶּה רֵעֶךָ׃

שני אנשים עברים. דָּתָן וַאֲבִירָם, הֵם שֶׁהוֹתִירוּ מִן הַמָּן (נדרים ס״ד)׃

נצים. מְרִיבִים׃

למה תכה. אַע״פִּ שֶׁלֹּא הִכָּהוּ נִקְרָא רָשָׁע בַּהֲרַמַּת יָד (סנהדרין נ״ח)׃

רעך. רָשָׁע כְּמוֹתְךָ (תנחומא)׃

י״ד וַיֹּאמֶר מִי שָׂמְךָ לְאִישׁ שַׂר וְשֹׁפֵט עָלֵינוּ הַלְהָרְג�Nִי אַתָּה אֹמֵר כַּאֲשֶׁר הָרַגְתָּ אֶת־הַמִּצְרִי וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמַר אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר׃

מי שמך לאיש. וְהֵנֵּה עוֹדְךָ נַעַר׃

הלהרגני אתה אמר. מִכָּאן אָנוּ לְמֵדִים שֶׁהָרַגוּ בַּשֵּׁם הַמְפֹרָשׁ (שמות רבה א׳)׃

ויירא משה. כְּפִשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ: דָּאַג לוֹ עַל שֶׁרָאָה בְּיִשְׂרָאֵל רְשָׁעִים דְּלָטוֹרִין, אָמַר, מֵעַתָּה שֶׁמָּא אֵינָם רְאוּיִין לְהִגָּאֵל (שמות רבה א׳)׃

אכן נודע הדבר. כְּמַשְׁמָעוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, נוֹדַע לִי הַדָּבָר שֶׁהָיִיתִי תָּמֵהַּ עָלָיו, מָה חָטְאוּ יִשְׂרָאֵל מִכָּל שִׁבְעִים אֻמּוֹת לִהְיוֹת נִרְדִּים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ, אֲבָל רוֹאֶה אֲנִי שֶׁהֵם רְאוּיִים לְכָךְ (שמות רבה א׳)׃

ט״ו וַיִּשְׁמַע פַּרְעֹה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וַיְבַקֵּשׁ לַהֲרֹג אֶת־מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פַרְעֹה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ־מִדְיָן וַיֵּשֶׁב עַל־הַבְּאֵר׃

וישמע פרעה. הֵם הִלְשִׁינוּ עָלָיו (שמות רבה א׳)׃

ויבקש להרג את משה. מְסָרוֹ לַקּוֹסְטִינָר לְהָרְגוֹ וְלֹא שָׁלְטָה בּוֹ הַחֶרֶב (שם), הוּא שֶׁאָמַר מֹשֶׁה ״וַיַּצִּלֵנִי מֵחֶרֶב פַּרְעֹה״ (שמות י״ח:ד׳)׃

וישב בארץ מדין. נִתְעַכֵּב שָׁם; כְּמוֹ: ״וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב״ (בראשית ל״ז)׃)

וישב על הבאר. לְשׁוֹן יְשִׁיבָה. לָמַד מַיַּעֲקֹב שֶׁנִּזְדַּוֵּג לוֹ זִוּוּגוֹ מִן הַבְּאֵר (שמות רבה א׳):

ט״ז וּלְכֹהֵן מִדְיָן שֶׁבַע בָּנוֹת וַתָּבֹאנָה וַתְּדַלֶּנָה וַתְּמַלֶּאנָה אֶת־הָרְהָטִים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אֲבִיהֶן:

ולכהן מדין. רַב שְׁבָהֶן; וּפָרַשׁ לוֹ מֵעֲ״ז וְנִדּוּהוּ מֵאֶצְלָם (שם):

את הרהטים. אֶת בְּרֵכוֹת מְרוּצוֹת הַמַּיִם הָעֲשׂוּיוֹת בָּאָרֶץ:

י״ז וַיָּבֹאוּ הָרֹעִים וַיְגָרְשׁוּם וַיָּקָם מֹשֶׁה וַיּוֹשִׁעָן וַיַּשְׁקְ אֶת־צֹאנָם:

ויגרשום. מִפְּנֵי הַנִּדּוּי (שם):

י״ח וַתָּבֹאנָה אֶל־רְעוּאֵל אֲבִיהֶן וַיֹּאמֶר מַדּוּעַ מְהַרְתֶּן בֹּא הַיּוֹם:

י״ט וַתֹּאמַרְן אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ מִיַּד הָרֹעִים וְגַם־דָּלֹה דָלָה לָנוּ וַיַּשְׁקְ אֶת־הַצֹּאן:

כ׳ וַיֹּאמֶר אֶל־בְּנֹתָיו וְאַיּוֹ לָמָּה זֶּה עֲזַבְתֶּן אֶת־הָאִישׁ קִרְאֶן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם:

למה זה עזבתן. הִכִּיר בּוֹ שֶׁהוּא מְזַרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, שֶׁהַמַּיִם עוֹלִים לְקִרָאתוֹ (שמות רבה א׳):

ויאכל לחם. שֶׁמָּא יֶשְׁ אַחַת מִכָּם; כְּמָה דְאַתְּ אָמַר: ״כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל״ (בראשית ל״ט):

כ״א וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה לָשֶׁבֶת אֶת־הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת־צִפֹּרָה בִתּוֹ לְמֹשֶׁה:

ויואל. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ ״הוֹאֶל נָא וְלִין״ (שופטים י״ט), ״וְלוּ הוֹאַלְנוּ״ (יהושע ז׳), ״הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר״ (בראשית י״ח). וּמִדָּרְשׁוֹ: לְשׁוֹן אָלָה – נִשְׁבַּע לוֹ שֶׁלֹּא יָזוּז מִמִּדְיָן כִּי אִם בִּרְשׁוּתוֹ (נדרים ס״ה):

כ״ב וַתֵּלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ גֵּרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה: {פ}

כ״ג וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מִן־הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל־הָאֱלֹהִים מִן־הָעֲבֹדָה:

ויהי בימים הרבים ההם. שֶׁהָיָה מֹשֶׁה גָּר בְּמִדְיָן, **וימת מלך מצרים**, וְהֻצְרְכוּ יִשְׂרָאֵל לִתְשׁוּעָה, **ומשה היה רעה** (שמות ג׳:א׳), וּבָאת תְּשׁוּעָה עַל יָדוֹ, לָכֵךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ:

וימת מלך מצרים. נִצְטָרַע וְהָיָה שׁוֹחֵט תִּינוֹקוֹת יִשְׂרָאֵל וְרוֹחֵץ בְּדָמָם (שמות רבה א׳):

כ״ד וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־בְּרִיתוֹ אֶת־אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק וְאֶת־יַעֲקֹב:

נאקתם. צַעֲקָתָם, וְכֵן ״מֵעִיר מְתִים יִנְאָקוּ״ (איוב כ״ד):

את בריתו את אברהם. עִם אַבְרָהָם:

כ״ה וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים: {ס}

וידע אלהים. נָתַן עֲלֵיהֶם לֵב וְלֹא הֶעֱלִים עֵינָיו:

פרק ג׳

א׳ וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֶה אֶת־צֹאן יִתְרוֹ חֹתְנוֹ כֹּהֵן מִדְיָן וַיִּנְהַג אֶת־הַצֹּאן אַחַר הַמִּדְבָּר וַיָּבֹא אֶל־הַר הָאֱלֹהִים חֹרֵבָה:

אחר המדבר. לְהִתְרַחֵק מִן הַגָּזֵל, שֶׁלֹּא יִרְעוּ בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים (שמות רבה ב׳):

אל הר האלהים. עַל שֵׁם הֶעָתִיד:

ב׳ וַיֵּרָא מַלְאַךְ יְהוָה אֵלָיו בְּלַבַּת־אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה וַיַּרְא וְהִנֵּה הַסְּנֶה בֹּעֵר בָּאֵשׁ וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל:

בלבת אש. בְּשַׁלְהֶבֶת אֵשׁ – לִבּוֹ שֶׁל אֵשׁ, כְּמוֹ ״לֵב הַשָּׁמַיִם״ (דברים ד׳), ״בְּלֵב הָאֵלָה״ (שמואל ב י״ח); וְאַל תִּתְמַהּ עַל הַתֵּי״ו, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ כַּיּוֹצֵא בּוֹ, ״מָה אֲמַלָּה לְבָתֵךְ״ (יחזקאל ט״ז):

מתוך הסנה. וְלֹא אִילָן אַחֵר, מִשּׁוּם ״עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה״ (תהילים צא טו):

אכל. נֶאֱכָל, כְּמוֹ ״לֹא עֲבַד בָּהּ״ (דברים כ״א), ״אֲשֶׁר לֵקַח מִשָּׁם״ (בראשית ג׳):

ג׳ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אָסֻרָה־נָּא וְאֶרְאֶה אֶת־הַמַּרְאֶה הַגָּדֹל הַזֶּה מַדּוּעַ לֹא־יִבְעַר הַסְּנֶה:

אסרה נא. אָסוּרָה מִכָּאן לְהִתְקָרֵב שָׁם:

ד׳ וַיַּרְא יְהוָה כִּי סָר לִרְאוֹת וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסְּנֶה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי:

ה׳ וַיֹּאמֶר אַל־תִּקְרַב הֲלֹם שַׁל־נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אַדְמַת־קֹדֶשׁ הוּא:

של. שְׁלֹף וְהוֹצֵא, כְּמוֹ ״וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל״ (דברים י״ט), ״כִּי יִשַּׁל זֵיתֶךָ״ (שם כ״ח):

אדמת קדש הוא. הַמָּקוֹם:

ו׳ וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב וַיַּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרֵא מֵהַבִּיט אֶל־הָאֱלֹהִים:

ז׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה רָאֹה רָאִיתִי אֶת־עֳנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם וְאֶת־צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׂיו כִּי יָדַעְתִּי אֶת־מַכְאֹבָיו:

כי ידעתי את מכאביו. כְּמוֹ ״וַיֵּדַע אֱלֹהִים״ (שמות ב׳), כְּלוֹמַר כִּי שַׂמְתִּי לֵב לְהִתְבּוֹנֵן וְלָדַעַת אֶת מַכְאוֹבָיו וְלֹא הֶעֱלַמְתִּי עֵינַי לֵאמֹר מִצַּעֲקָתָם:

ח׳ וָאֵרֵד לְהַצִּילוֹ | מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן־הָאָרֶץ הַהִוא אֶל־אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחָבָה אֶל־אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ אֶל־מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי:

ט׳ וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלָי וְגַם־רָאִיתִי אֶת־הַלַּחַץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם:

י׳ וְעַתָּה לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֶל־פַּרְעֹה וְהוֹצֵא אֶת־עַמִּי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם:

ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. וְאִם תֹּאמַר מַה תּוֹעִיל? **והוצא את עמי.** יוֹעִילוּ דְּבָרֶיךָ וְתוֹצִיאֵם מִשָּׁם:

י״א וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָאֱלֹהִים מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל־פַּרְעֹה וְכִי אוֹצִיא אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם:

מי אנכי. מָה אֲנִי חָשׁוּב לְדַבֵּר עִם הַמְּלָכִים?

וכי אוציא את בני ישראל. וְאַף אִם חָשׁוּב אֲנִי, מַה זְּכוּת יִשְׂרָאֵל שֶׁיֵּעָשֶׂה לָהֶם נֵס וְאוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם?:

י״ב וַיֹּאמֶר כִּי־אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה־לְּךָ הָאוֹת כִּי אָנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת־הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אֶת־הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה:

ויאמר כי אהיה עמך. הֻשִׁיבוֹ עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן; שֶׁאָמַרְתָּ מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל פַּרְעֹה – לֹא שֶׁלְּךָ הִיא כִּי אִם מִשֶּׁלִּי, כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ – **וזה** הַמַּרְאֶה אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּסְּנֶה **לך האות כי אנכי שלחתיך**, וּכְדֵאי אֲנִי לְהַצִּיל, כַּאֲשֶׁר רָאִיתָ הַסְּנֶה עוֹשֶׂה שְׁלִיחוּתִי וְאֵינֶנּוּ אֻכָּל, כָּךְ תֵּלֵךְ בְּשְׁלִיחוּתִי וְאֵינְךָ נִזּוֹק; וְשֶׁשְּׁאַלְתָּ מַה זְּכוּת יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם? דָּבָר גָּדוֹל יֵשׁ לִי עַל הוֹצָאָה זוֹ, שֶׁהֲרֵי עֲתִידִים לְקַבֵּל הַתּוֹרָה עַל הָהָר הַזֶּה לְסוֹף ג׳ חֳדָשִׁים שֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם. דְּ״אַ: **כי אהיה עמך, וזה** שֶׁתַּצְלִיחַ בִּשְׁלִיחוּתְךָ **לך האות** עַל הַבְטָחָה אַחֶרֶת, שֶׁאֲנִי מַבְטִיחֲךָ שֶׁכְּשֶׁתּוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אוֹתִי עַל הָהָר הַזֶּה, שֶׁתְּקַבְּלוּ הַתּוֹרָה עָלָיו, וְהִיא הַזְכוּת הָעוֹמֶדֶת לְיִשְׂרָאֵל. וְדֶגְמַת לָשׁוֹן זֶה מָצִינוּ: ״וְזֶה לְךָ הָאוֹת אָכוֹל הַשָּׁנָה סָפִיחַ וְגוֹ׳״ (ישעיהו ל״ז), מַפָּלַת סַנְחֵרִיב תִּהְיֶה לְךָ אוֹת עַל הַבְטָחָה אַחֶרֶת, שֶׁאַרְצְכֶם חֳרֵבָה מִפְּרוֹת וַאֲנִי אֲבָרֵךְ הַסְּפִיחִים:

י״ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָאֱלֹהִים הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם וְאָמְרוּ־לִי מַה־שְּׁמוֹ מָה אֹמַר אֲלֵהֶם:

י״ד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם:

אהיה אשר אהיה. אֶהְיֶה עִמָּם בְּצָרָה זוֹ אֲשֶׁר אֶהְיֶה עִמָּם בְּשִׁעְבּוּד שְׁאָר מַלְכֻיּוֹת. אָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מָה אֲנִי מַזְכִּיר לָהֶם צָרָה אַחֶרֶת? דַּיָּם בְּצָרָה זוֹ, אָמַר לוֹ יָפֶה אָמַרְתָּ, **כה תאמר וגו'** (ברכות ט'):

ט״ו וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה כֹּה־תֹאמַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם זֶה־שְּׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר:

זה שמי לעלם. חָסֵר וָי״ו, לוֹמַר, הַעֲלִימֵהוּ – שֶׁלֹּא יִקָּרֵא כִּכְתָבוֹ (פסחים נ'):

וזה זכרי. לְמִדּוֹ הֵימֶנּוּ נִקְרָא. וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר, ״ה׳ שִׁמְךָ לְעוֹלָם ה׳ זִכְרְךָ לְדֹר וָדֹר״ (תהלים קל״ה):

ט״ז לֵךְ וְאָסַפְתָּ אֶת־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פָּקֹד פָּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת־הֶעָשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרָיִם:

את זקני ישראל. מְיֻחָדִים לִישִׁיבָה. וְאִם תֹּאמַר זְקֵנִים סְתָם, הֵימֶנּוּ אֶפְשָׁר לוֹ לֶאֱסֹף זְקֵנִים שֶׁל שִׁשִּׁים רִבּוֹא? (יומא כ״ח)

י״ז וָאֹמַר אַעֲלֶה אֶתְכֶם ׀ מֵעֳנִי מִצְרַיִם אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֶל־אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ:

י״ח וְשָׁמְעוּ לְקֹלֶךָ וּבָאתָ אַתָּה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נֵלְכָה־נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ:

ושמעו לקלך. מִכָּאן שֶׁתֹּאמַר לָהֶם לָשׁוֹן זֶה, יִשְׁמְעוּ לְקוֹלְךָ, שֶׁכְּבָר סִימָן זֶה מָסוּר בְּיָדָם מִיַּעֲקֹב וּמִיוֹסֵף, שֶׁבִּלְשׁוֹן זֶה הֵם נִגְאָלִים, יַעֲקֹב אָמַר לָהֶם ״וֵאלֹהִים פָּקֹד יִפְקֹד אֶתְכֶם״ (בראשית נ'), יוֹסֵף אָמַר לָהֶם ״פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם״ (שם):

נקרה עלינו. לְשׁוֹן מִקְרֶה; וְכֵן ״וַיִּקַּר אֱלֹהִים״, ״וְאָנֹכִי אִקָּרֶה פֹּה״ (במדבר כ״ג) – אֲהֵא נִקְרֶה מֵאִתּוֹ הֲלֹם:

י״ט וַאֲנִי יָדַעְתִּי כִּי לֹא־יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלֹךְ וְלֹא בְּיָד חֲזָקָה:

לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. אִם אֵין אֲנִי מַרְאֶה לוֹ יָדִי הַחֲזָקָה; כְּלוֹמַר, כָּל עוֹד שֶׁאֵין אֲנִי מוֹדִיעוֹ יָדִי הַחֲזָקָה, לֹא יִתֵּן אֶתְכֶם לַהֲלֹךְ:

לא יתן. לָא יִשְׁבֹּק כְּמוֹ: ״עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיךְ״ (בראשית כ'), ״וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי״ (שם ל״א), וְכֵן לָשׁוֹן נְתִינָה הֵם. וְיֵ״מ **ולא ביד חזקה** — וְלֹא בִּשְׁבִיל שֶׁיָּדוֹ חֲזָקָה, ״כִּי מֵאָז אֶשְׁלַח אֶת יָדִי וְהִכֵּיתִי אֶת מִצְרַיִם וְגוֹ׳״, וּמְתַרְגְּמִין אוֹתוֹ ״וְלָא מִן קֳדָם דְּחֵילֵהּ תַּקִּיף״. מִשְּׁמוֹ שֶׁל רַבִּי יַעֲקֹב בְּרַבִּי מְנַחֵם נֶאֱמַר לִי:

כ׳ וְשָׁלַחְתִּי אֶת־יָדִי וְהִכֵּיתִי אֶת־מִצְרַיִם בְּכֹל נִפְלְאֹתַי אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה בְּקִרְבּוֹ וְאַחֲרֵי־כֵן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם:

כ״א וְנָתַתִּי אֶת־חֵן הָעָם־הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרָיִם וְהָיָה כִּי תֵלֵכוּן לֹא תֵלְכוּ רֵיקָם:

כ״ב וְשָׁאֲלָה אִשָּׁה מִשְּׁכֶנְתָּהּ וּמִגָּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי־כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּשְׂמָלֹת וְשַׂמְתֶּם עַל־בְּנֵיכֶם וְעַל־בְּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת־מִצְרָיִם:

ומגרת ביתה. מֵאוֹתָהּ שֶׁהִיא גָּרָה אִתָּהּ בַּבַּיִת:

ונצלתם. כְּתַרְגּוּמוֹ ״וּתְרוֹקְנוּן״, וְכֵן ״וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם״ (שמות י״ב), ״וַיְתַנַּצְּלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֶדְיָם״ (שם ל״ג), וְהַנּוֹ״ן בּוֹ יְסוֹד; וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ בְּמַחְבֶּרֶת צָדֹ״י עִם ״וַיַּצֵּל אֱלֹהִים אֶת מִקְנֵה אֲבִיכֶם״, ״אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינוּ״ (בראשית ל״א), וְלֹא יֶאֱמִנוּ דְּבָרָיו, כִּי אִם לֹא הָיְתָה הַנּוֹ״ן יְסוֹד וְהִיא נִקּוּדָה בְּחִירִק, לֹא תִהֵא מְשַׁמֶּשֶׁת בִּלְשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם אֶלָּא בִּלְשׁוֹן וְנִפְעַלְתֶּם, כְּמוֹ ״וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה״ (דברים כ״ח), ״וְנִתַּתֶּם בְּיַד אוֹיֵב״, וְנִגַּפְתֶּם לִפְנֵי אוֹיְבֵיכֶם (ויקרא כ״ו), ״וְנִתַּכְתֶּם בְּתוֹכָהּ״ (יחזקאל כ״ב), ״וַאֲמַרְתֶּם נִצַּלְנוּ״ (ירמיהו ז'), לְשׁוֹן נִפְעַלְנוּ, וְכָל נוּ״ן שֶׁהִיא בָּאָה בְּתַחְבָּה לִפְרָקִים וְנוֹפֶלֶת מִמֶּנָּה – כְּנוּ״ן שֶׁל נוֹגֵף, נוֹשֵׂא, נוֹתֵן, נוֹשֵׁךְ – כְּשֶׁהִיא מְדַבֶּרֶת לְשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם תִּנָּקֵד בַּחֲטָף, כְּגוֹן ״וּנְשָׂאתֶם אֶת אֲבִיכֶם״ (בראשית מ״ה), ״וּנְתַתֶּם לָהֶם אֶת אֶרֶץ הַגִּלְעָד״ (במדבר ל״ב), ״וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם״ (בראשית י״ז), לָכֵן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁזֹּאת הַנְּקוּדָה בְּחִירִק מִן הַיְסוֹד הִיא, וְיסוֹד שֵׁם דָּבָר נִצּוּל, וְהוּא מִן הַלְּשׁוֹנוֹת הַכְּבֵדִים, כְּמוֹ דְּבוּר, כְּפוּר, לְמוּד, כְּשֶׁיְּדֻבַּר בִּלְשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם, יִנָּקֵד בְּחִירִק כְּמוֹ ״וְדִבַּרְתֶּם אֶל הַסֶּלַע״ (במדבר כ'), ״וְכִפַּרְתֶּם אֶת הַבַּיִת״ (יחזקאל מ״ה), ״וְלִמַּדְתֶּם אוֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם״ (דברים י״א):

פרק ד׳

א׳ וַיַּעַן מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר וְהֵן לֹא־יַאֲמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְקֹלִי כִּי יֹאמְרוּ לֹא־נִרְאָה אֵלֶיךָ יְהוָה׃

ב׳ וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְהוָה (מזה) [מַה־זֶּה] בְיָדֶךָ וַיֹּאמֶר מַטֶּה׃

> **מזה בידך.** לְכָךְ נִכְתַּב תֵּבָה אַחַת, לְדָרֹשׁ: מִזֶּה שֶׁבְּיָדְךָ אַתָּה חַיָּב לִלְקוֹת, שֶׁחִשַּׁדְתָּ בִכְשֵׁרִים; וּפְשׁוּטוֹ: כְּאָדָם שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ מוֹדֶה אַתָּה שֶׁזּוֹ שֶׁלְּפָנֶיךָ אֶבֶן הִיא? אוֹמֵר לוֹ הֵן; אָמַר לוֹ הַרְאֵנִי עוֹשֶׂה אוֹתָהּ עֵץ׃

ג׳ וַיֹּאמֶר הַשְׁלִיכֵהוּ אַרְצָה וַיַּשְׁלִכֵהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנָחָשׁ וַיָּנָס מֹשֶׁה מִפָּנָיו׃

> **ויהי לנחש.** רָמַז לוֹ שֶׁסִּפֵּר לָשׁוֹן הָרָע עַל יִשְׂרָאֵל וְתָפַשׂ אֻמָּנוּתוֹ שֶׁל נָחָשׁ (שמות רבה)׃

ד׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וָאֶחֱז בִּזְנָבוֹ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק בּוֹ וַיְהִי לְמַטֶּה בְּכַפּוֹ׃

> **ויחזק בו.** לְשׁוֹן אֲחִיזָה הוּא; וְהַרְבֵּה יֵשׁ בַּמִּקְרָא, "וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ" (בראשית י״ט), "וְהֶחֱזִיקָה בְּמַכֶּשָׁיו" (דברים כ״ה), "וְהֶחֱזַקְתִּי בִּזְקָנוֹ" (שמואל א י״ז), (כָּל לְשׁוֹן חִזּוּק הַדָּבוּק לְבֵי״ת לְשׁוֹן אֲחִיזָה הוּא)׃

ה׳ לְמַעַן יַאֲמִינוּ כִּי־נִרְאָה אֵלֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב׃

ו׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה לוֹ עוֹד הָבֵא־נָא יָדְךָ בְּחֵיקֶךָ וַיָּבֵא יָדוֹ בְּחֵיקוֹ וַיּוֹצִאָהּ וְהִנֵּה יָדוֹ מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג׃

> **מצרעת כשלג.** דֶּרֶךְ צָרַעַת לִהְיוֹת לְבָנָה – "וְאִם בַּהֶרֶת לְבָנָה הִיא" (ויקרא י״ג); אַף בְּאוֹת זֶה רָמַז לוֹ שֶׁלָּשׁוֹן הָרָע סִפֵּר בְּאָמְרוֹ לֹא יַאֲמִינוּ לִי, לְפִיכָךְ הִלְקָהוּ בְּצָרַעַת, כְּמוֹ שֶׁלָּקְתָה מִרְיָם עַל לָשׁוֹן הָרָע (שבת צ״ז)׃

ז׳ וַיֹּאמֶר הָשֵׁב יָדְךָ אֶל־חֵיקֶךָ וַיָּשֶׁב יָדוֹ אֶל־חֵיקוֹ וַיּוֹצִאָהּ מֵחֵיקוֹ וְהִנֵּה־שָׁבָה כִּבְשָׂרוֹ׃

> **ויוצאה מחיקו והנה שבה כבשרו.** מִכָּאן שֶׁמִּדָּה טוֹבָה מְמַהֶרֶת לָבֹא מִמִּדַּת פֻּרְעָנוּת, שֶׁהָרֵי בָּרִאשׁוֹנָה לֹא נֶאֱמַר "מֵחֵיקוֹ" (שם)׃

ח׳ וְהָיָה אִם־לֹא יַאֲמִינוּ לָךְ וְלֹא יִשְׁמְעוּ לְקֹל הָאֹת הָרִאשֹׁן וְהָאֱמִינוּ לְקֹל הָאֹת הָאַחֲרֹן׃

> **והאמינו לקל האת האחרון.** מִשֶּׁתֹּאמַר לָהֶם בִּשְׁבִילְכֶם לָקִיתִי, עַל שֶׁסִּפַּרְתִּי עֲלֵיכֶם לָשׁוֹן הָרָע, יַאֲמִינוּ לְךָ, שֶׁכְּבָר לָמְדוּ בְכָךְ שֶׁהַמְזַדְּוְגִין לְהָרַע לָהֶם לוֹקִים בִּנְגָעִים, כְּגוֹן פַּרְעֹה וַאֲבִימֶלֶךְ בִּשְׁבִיל שָׂרָה׃

ט׳ וְהָיָה אִם־לֹא יַאֲמִינוּ גַּם לִשְׁנֵי הָאֹתוֹת הָאֵלֶּה וְלֹא יִשְׁמְעוּן לְקֹלֶךָ וְלָקַחְתָּ מִמֵּימֵי הַיְאֹר וְשָׁפַכְתָּ הַיַּבָּשָׁה וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן־הַיְאֹר וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת׃

> **והיו המים וגו׳.** "וְהָיוּ" "וְהָיוּ", ב׳ פְּעָמִים נִרְאֶה בְּעֵינַי, אֶלּוּ נֶאֱמַר וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן הַיְאוֹר לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת, שׁוֹמֵעַ אֲנִי, שֶׁבְּיָדוֹ הֵם נֶהְפָּכִים לְדָם – וְאַף כְּשֶׁיֵּרְדוּ לָאָרֶץ יִהְיוּ בַּהֲוָיָתָן, אֲבָל עַכְשָׁו מִלַּמְּדָנוּ שֶׁלֹּא יִהְיוּ דָם עַד שֶׁיִּהְיוּ בַּיַּבָּשֶׁת׃

י׳ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה בִּי אֲדֹנָי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אָנֹכִי גַּם מִתְּמוֹל גַּם מִשִּׁלְשֹׁם גַּם מֵאָז דַּבֶּרְךָ אֶל־עַבְדֶּךָ כִּי כְבַד־פֶּה וּכְבַד לָשׁוֹן אָנֹכִי׃

> **גם מתמול וגו׳.** לְמַדְנוּ שֶׁכָּל ז׳ יָמִים הָיָה הַקָּבָ״ה מְפַתֶּה אֶת מֹשֶׁה בַּסְּנֶה לֵילֵךְ בִּשְׁלִיחוּתוֹ, "מִתְּמוֹל", "שִׁלְשֹׁם", "מֵאָז דַּבֶּרְךָ" חֲרֵי ג׳ וּשְׁלוֹשָׁה גַּמִּין רִבּוּיִין הֵם, חֲרֵי שִׁשָּׁה, וְהוּא עוֹמֵד בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי כְּשֶׁאָמַר לוֹ זֹאת עוֹד שְׁלַח נָא בְיַד תִּשְׁלָח, עַד שֶׁחָרָה בּוֹ וְקִבֵּל עָלָיו (שמות רבה); וְכָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה רוֹצֶה לִטֹּל גְּדֻלָּה עַל אַהֲרֹן אָחִיו שֶׁהָיָה גָּדוֹל הֵימֶנּוּ וְנָבִיא הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר "הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי אֶל בֵּית אָבִיךָ בִּהְיוֹתָם בְּמִצְרַיִם" (שמואל א ב׳) – הוּא אַהֲרֹן, וְכֵן "וְאוֹדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם ... וָאֹמַר אֲלֵיהֶם אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ" (יחזקאל כ׳), וְאוֹתָהּ נְבוּאָה לְאַהֲרֹן נֶאֱמְרָה (תנחומא)׃

> **כבד פה.** בִּכְבֵדוּת אֲנִי מְדַבֵּר. וּבִלְשׁוֹן לַעַז בלב״ו׃

י״א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָיו מִי שָׂם פֶּה לָאָדָם אוֹ מִי־יָשׂוּם אִלֵּם אוֹ חֵרֵשׁ אוֹ פִקֵּחַ אוֹ עִוֵּר הֲלֹא אָנֹכִי יְהוָה׃

> **מי שם פה וגו׳.** מִי לִמְּדָךְ לְדַבֵּר, כְּשֶׁהָיִיתָ נִדּוֹן לִפְנֵי פַרְעֹה עַל הַמִּצְרִי?

או מי ישום אלם. מִי עָשָׂה פַּרְעֹה אִלֵּם, שֶׁלֹּא נִתְאַמֵּץ בְּמִצְוַת הֲרִיגָתְךָ, וְאֶת מִשְׁרָתָיו חֵרְשִׁים שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בְּצַוּוֹתוֹ עָלֶיךָ, וְאֶת אֶסְפְּקְלָטוֹרִין הַהוֹרְגִים מִי עָשָׂם עִוְרִים שֶׁלֹּא רָאוּ כְּשֶׁבָּרַחְתָּ מִן הַבִּימָה וְנִמְלַטְתָּ?

הלא אנכי. שֶׁשְּׁמִי ה׳ עָשִׂיתִי כָּל זֹאת (שם):

י״ב וְעַתָּה לֵךְ וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם־פִּיךָ וְהוֹרִיתִיךָ אֲשֶׁר תְּדַבֵּר׃

י״ג וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי שְׁלַח־נָא בְּיַד־תִּשְׁלָח׃

ביד תשלח. בְּיַד מִי שֶׁאַתָּה רָגִיל לִשְׁלֹחַ, וְהוּא אַהֲרֹן. דְּ״אַ: בְּיַד אַחֵר שֶׁתִּרְצֶה לִשְׁלֹחַ, אֵין סוֹפִי לְהַכְנִיסָם לָאָרֶץ וְלִהְיוֹת גּוֹאֲלָם לָעָתִיד, יֵשׁ לְךָ שְׁלוּחִים הַרְבֵּה׃

י״ד וַיִּחַר־אַף יְהוָה בְּמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הֲלֹא אַהֲרֹן אָחִיךָ הַלֵּוִי יָדַעְתִּי כִּי־דַבֵּר יְדַבֵּר הוּא וְגַם הִנֵּה־הוּא יֹצֵא לִקְרָאתֶךָ וְרָאֲךָ וְשָׂמַח בְּלִבּוֹ׃

ויחר אף. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אוֹמֵר כָּל חָרוֹן אַף שֶׁבַּתּוֹרָה עוֹשֶׂה רֹשֶׁם וְזֶה לֹא נֶאֱמַר בּוֹ רֹשֶׁם וְלֹא מָצִינוּ שֶׁבָּא עֹנֶשׁ עַ״י אוֹתוֹ חָרוֹן; אָמַר לוֹ רַבִּי יוֹסֵי אַף בְּזוֹ נֶאֱמַר בּוֹ רֹשֶׁם – **הלא אהרן אחיך הלוי** – שֶׁהָיָה עָתִיד לִהְיוֹת לֵוִי וְלֹא כֹּהֵן, וְהַכְּהֻנָּה הָיְתָה אוֹמֶרֶת לְצֵאת מִמְּךָ, מֵעַתָּה לֹא יִהְיֶה כֵּן אֶלָּא הוּא יִהְיֶה כֹּהֵן וְאַתָּה הַלֵּוִי, שֶׁנֶּאֱמַר ״וּמֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים בָּנָיו יִקָּרְאוּ עַל שֵׁבֶט הַלֵּוִי״ (דהי״א כ״ג) (זבחים ק״ב):

הנה הוא יצא לקראתך. כְּשֶׁתֵּלֵךְ לְמִצְרַיִם:

וראך ושמח בלבו. לֹא כְּשֶׁאַתָּה סָבוּר, שֶׁיְּהֵא מַקְפִּיד עָלֶיךָ שֶׁאַתָּה עוֹלֶה לִגְדֻלָּה; וּמִשָּׁם זָכָה אַהֲרֹן לַעֲדֵי הַחֹשֶׁן הַנָּתוּן עַל הַלֵּב (שבת קל״ט):

ט״ו וְדִבַּרְתָּ אֵלָיו וְשַׂמְתָּ אֶת־הַדְּבָרִים בְּפִיו וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם־פִּיךָ וְעִם־פִּיהוּ וְהוֹרֵיתִי אֶתְכֶם אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן׃

ט״ז וְדִבֶּר־הוּא לְךָ אֶל־הָעָם וְהָיָה הוּא יִהְיֶה־לְּךָ לְפֶה וְאַתָּה תִּהְיֶה־לּוֹ לֵאלֹהִים׃

ודבר הוא לך. בִּשְׁבִילְךָ יְדַבֵּר אֶל הָעָם. וְזֶה יוֹכִיחַ עַל כָּל לְךָ וְלִי וְלוֹ וְלָכֶם וְלָהֶם הַסְּמוּכִים לְדִבּוּר שֶׁכֻּלָּם לְשׁוֹן עַל הֵם:

יהיה לך לפה. לְמֵלִיץ, לְפִי שֶׁאַתָּה כְּבַד פֶּה:

לאלהים. לְרַב וּלְשַׂר:

י״ז וְאֶת־הַמַּטֶּה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדֶךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־בּוֹ אֶת־הָאֹתֹת׃ {פ}

י״ח וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב | אֶל־יֶתֶר חֹתְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ אֵלְכָה נָּא וְאָשׁוּבָה אֶל־אַחַי אֲשֶׁר־בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הֲעוֹדָם חַיִּים וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה לֵךְ לְשָׁלוֹם׃

וישב אל יתר חתנו. לְטֹל רְשׁוּת, שֶׁהָרֵי נִשְׁבַּע לוֹ (נדרים ס״ה). וְז׳ שֵׁמוֹת הָיוּ לוֹ, רְעוּאֵל, יֶתֶר, יִתְרוֹ, קֵינִי, חוֹבָב, חֶבֶר, פּוּטִיאֵל:

י״ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לֵךְ שֻׁב מִצְרָיִם כִּי־מֵתוּ כָּל־הָאֲנָשִׁים הַמְבַקְשִׁים אֶת־נַפְשֶׁךָ׃

כי מתו כל האנשים. מִי הֵם? דָּתָן וַאֲבִירָם; חַיִּים הָיוּ, אֶלָּא שֶׁיָּרְדוּ מִנִּכְסֵיהֶם וְהָעֲנִי חָשׁוּב כַּמֵּת:

כ׳ וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־אִשְׁתּוֹ וְאֶת־בָּנָיו וַיַּרְכִּבֵם עַל־הַחֲמֹר וַיָּשָׁב אַרְצָה מִצְרָיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־מַטֵּה הָאֱלֹהִים בְּיָדוֹ׃

על החמר. חֲמוֹר הַמְיֻחָד, הוּא הַחֲמוֹר שֶׁחָבַשׁ אַבְרָהָם לַעֲקֵדַת יִצְחָק, וְהוּא שֶׁעָתִיד מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ לְהִגָּלוֹת עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר ״עָנִי וְרֹכֵב עַל חֲמוֹר״ (זכריה ט׳) (פרקי דרבי אליעזר ל״א):

וישב ארצה מצרים, ויקח משה את מטה. אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר מְדֻקְדָּקִים בַּמִּקְרָא:

כ״א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה בְּלֶכְתְּךָ לָשׁוּב מִצְרַיְמָה רְאֵה כָּל־הַמֹּפְתִים אֲשֶׁר־שַׂמְתִּי בְיָדֶךָ וַעֲשִׂיתָם לִפְנֵי פַּרְעֹה וַאֲנִי אַחַזֵּק אֶת־לִבּוֹ וְלֹא יְשַׁלַּח אֶת־הָעָם׃

בלכתך לשוב מצרימה וגו׳. דַּע שֶׁעַל מְנָת כֵּן תֵּלֵךְ שֶׁתְּהֵא גִּבּוֹר בִּשְׁלִיחוּתִי לַעֲשׂוֹת כָּל מוֹפְתַי לִפְנֵי פַּרְעֹה וְלֹא תִירָא מִמֶּנּוּ:

אשר שמתי בידך. לֹא עַל שָׁלוֹשׁ אוֹתוֹת הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה, שֶׁהֲרֵי לֹא לִפְנֵי פַּרְעֹה צִוָּה לַעֲשׂוֹתָם אֶלָּא לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיַּאֲמִינוּ לוֹ, וְלֹא מָצִינוּ שֶׁעָשָׂאָם לִפָנָיו, אֶלָּא מוֹפְתִים שֶׁאֲנִי עָתִיד לָשׂוּם בְּיָדְךָ בְּמִצְרַיִם, כְּמוֹ "כִּי יְדַבֵּר אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה וְגוֹ'" (שמות ז'); וְאַל תִּתְמַהּ עַל אֲשֶׁר כְּתִיב "אֲשֶׁר שַׂמְתִּי", שֶׁכֵּן מַשְׁמָעוֹ, כְּשֶׁתְּדַבֵּר עִמּוֹ כְּבָר שַׂמְתִּים בְּיָדְךָ:

כ״ב **וְאָמַרְתָּ אֶל־פַּרְעֹה כֹּה אָמַר יְהוָה בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל:**

ואמרת אל פרעה. כְּשֶׁתִּשְׁמַע שֶׁלִּבּוֹ חָזָק וְיִמָּאֵן לְשַׁלֵּחַ אֱמֹר לוֹ כֵּן:

בני בכרי. לְשׁוֹן גְּדֻלָּה; כְּמוֹ: "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ" (תהלים פ״ט), זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ: כָּאן חָתַם הַקָּבָ״ה עַל מְכִירַת הַבְּכוֹרָה שֶׁלָּקַח יַעֲקֹב מֵעֵשָׂו (בראשית רבה ס״ג):

כ״ג **וָאֹמַר אֵלֶיךָ שַׁלַּח אֶת־בְּנִי וְיַעַבְדֵנִי וַתְּמָאֵן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אָנֹכִי הֹרֵג אֶת־בִּנְךָ בְּכֹרֶךָ:**

ואמר אליך. בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם **שלח את בני**:

הנה אנכי הרג וגו'. הֵיא מַכָּה אַחֲרוֹנָה, וּבָהּ הִתְרָהוּ תְּחִלָּה מִפְּנֵי שֶׁהִיא קָשָׁה; וְזֶה הוּא שֶׁאָמַר "הֵן אֵל יַשְׁגִּיב בְּכֹחוֹ" – לְפִיכָךְ "מִי כָמֹהוּ מוֹרֶה" (איוב ל״ו); בָּשָׂר וָדָם הַמְבַקֵּשׁ לְהִנָּקֵם מֵחֲבֵרוֹ, מַעֲלִים אֶת דְּבָרָיו, שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ הַצָּלָה, אֲבָל הַקָּבָ״ה יַשְׁגִּיב בְּכֹחוֹ וְאֵין יְכֹלֶת לְהִמָּלֵט מִיָּדוֹ כִּי אִם בְּשׁוּבוֹ אֵלָיו, לְפִיכָךְ הוּא מוֹרֵהוּ וּמַתְרֶה בּוֹ לָשׁוּב:

כ״ד **וַיְהִי בַּדֶּרֶךְ בַּמָּלוֹן וַיִּפְגְּשֵׁהוּ יְהוָה וַיְבַקֵּשׁ הֲמִיתוֹ:**

ויהי משה **בדרך במלון**:

ויבקש המיתו. (המלאך ל)מֹשֶׁה: לְפִי שֶׁלֹּא מָל אֶת אֱלִיעֶזֶר בְּנוֹ, וְעַל שֶׁנִּתְרַשֵּׁל נֶעֱנַשׁ מִיתָה. תַּנְיָא אָמַר רַבִּי יוֹסֵי: חַס וְשָׁלוֹם, לֹא נִתְרַשֵּׁל אֶלָּא אָמַר, אָמוּל וְאֵצֵא לַדֶּרֶךְ, סַפָּנָה הִיא לַתִּינוֹק עַד שְׁלוֹשֶׁת יָמִים, אָמוּל וְאֶשְׁהֶה ג׳ יָמִים, הַקָּבָ״ה צִוַּנִי לֵךְ שֵׁב מִצְרַיִם וּמִפְּנֵי מָה נֶעֱנַשׁ? לְפִי שֶׁנִּתְעַסֵּק בַּמָּלוֹן תְּחִלָּה (מכילתא). בְּמַסֶּכֶת נְדָרִים: וְהָיָה הַמַּלְאָךְ נִצָּשׂה כְּמִין נָחָשׁ וּבוֹלְעוֹ מֵרֹאשׁוֹ וְעַד יְרֵכָיו וְחוֹזֵר וּבוֹלְעוֹ מֵרַגְלָיו וְעַד אוֹתוֹ מָקוֹם, הֵבִינָה צִפּוֹרָה שֶׁבִּשְׁבִיל הַמִּילָה הוּא (נדרים ל״ב):

כ״ה **וַתִּקַּח צִפֹּרָה צֹר וַתִּכְרֹת אֶת־עָרְלַת בְּנָהּ וַתַּגַּע לְרַגְלָיו וַתֹּאמֶר כִּי חֲתַן־דָּמִים אַתָּה לִי:**

ותגע לרגליו. הִשְׁלִיכַתּוּ לִפְנֵי רַגְלָיו שֶׁל מֹשֶׁה:

ותאמר. עַל בְּנָהּ:

כי חתן דמים אתה לי. אַתָּה הָיִיתָה גּוֹרֵם לִהְיוֹת הֶחָתָן שֶׁלִּי נִרְצָח עָלֶיךָ – הוֹרֵג אִישִׁי אַתָּה לִי:

כ״ו **וַיֶּרֶף מִמֶּנּוּ אָז אָמְרָה חֲתַן דָּמִים לַמּוּלֹת: {פ}**

וירף. הַמַּלְאָךְ **ממנו, אז** הֵבִינָה שֶׁעַל הַמִּילָה בָּא לְהָרְגוֹ:

אמרה חתן דמים למולת. חֲתָנִי הָיָה נִרְצָח עַל דְּבַר הַמִּילָה:

למולת. עַל דְּבַר הַמּוּלוֹת. שֵׁם דָּבָר הוּא, וְהַלָּמ״ד מְשַׁמֶּשֶׁת בִּלְשׁוֹן עַל, כְּמוֹ "וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות י״ד), וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם דָּמִים עַל דַּם הַמִּילָה:

כ״ז **וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־אַהֲרֹן לֵךְ לִקְרַאת מֹשֶׁה הַמִּדְבָּרָה וַיֵּלֶךְ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים וַיִּשַּׁק־לוֹ:**

כ״ח **וַיַּגֶּד מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן אֵת כָּל־דִּבְרֵי יְהוָה אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ וְאֵת כָּל־הָאֹתֹת אֲשֶׁר צִוָּהוּ:**

כ״ט **וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיַּאַסְפוּ אֶת־כָּל־זִקְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:**

ל׳ **וַיְדַבֵּר אַהֲרֹן אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֹתֹת לְעֵינֵי הָעָם:**

ל״א **וַיַּאֲמֶן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי־פָקַד יְהוָה אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת־עָנְיָם וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ:**

פרק ה׳

א׳ וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל־פַּרְעֹה כֹּה־אָמַר יְהוָה׀ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שַׁלַּח׀ אֶת־עַמִּי וְיָחֹגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר׃

ואחר באו משה ואהרן וגו׳. אֲבָל הַזְּקֵנִים נִשְׁמְטוּ אֶחָד אֶחָד מֵאַחַר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, עַד שֶׁנִּשְׁמְטוּ כֻּלָּם קֹדֶם שֶׁהִגִּיעוּ לַפָּלָטִין, לְפִי שֶׁיָּרְאוּ לָלֶכֶת; וּבְסִינַי נִפְרַע לָהֶם, ״וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל ה׳ וְהֵם לֹא יִגָּשׁוּ״ (שמות כ״ד) – הֶחֱזִירָם לַאֲחוֹרֵיהֶם (שמות רבה)׃

ב׳ וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה מִי יְהוָה׀ אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקֹלוֹ לְשַׁלַּח אֶת־יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַעְתִּי אֶת־יְהוָה וְגַם אֶת־יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלֵּחַ׃

ג׳ וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עָלֵינוּ נֵלְכָה נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה׀ לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ פֶּן־יִפְגָּעֵנוּ בַּדֶּבֶר אוֹ בֶחָרֶב׃

פן יפגענו. פֶּן יִפְגָּעֲךָ הָיוּ צְרִיכִים לוֹמַר, אֶלָּא שֶׁחָלְקוּ כָּבוֹד לַמַּלְכוּת. פְּגִיעָה זוֹ לְשׁוֹן מִקְרֶה מָוֶת הִיא (שם)׃

ד׳ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם׀ מֶלֶךְ מִצְרַיִם לָמָּה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תַּפְרִיעוּ אֶת־הָעָם מִמַּעֲשָׂיו לְכוּ לְסִבְלֹתֵיכֶם׃

תפריעו את העם ממעשיו. תַּבְדִּילוּ וְתַרְחִיקוּ אוֹתָם מִמְּלַאכְתָּם, שֶׁשּׁוֹמְעִין לָכֶם וּפְטוּרִים לָנוּחַ מִן הַמְּלָאכָה; וְכֵן ״פָּרֻעֹה אַל תִּתְעַבֵּר בּוֹ״ (משלי ד׳) – רַחֲקֵהוּ, וְכֵן ״וַתִּפָּרְעוּ כָל עֲצָתִי״ (שם א׳), ״כִּי פָרַע הוּא״ (שמות ל״ב) – נִרְחָק וְנִתְעָב׃

לכו לסבלתיכם. לְכוּ לִמְלַאכְתְּכֶם שֶׁיֵּשׁ לָכֶם לַעֲשׂוֹת בְּבָתֵּיכֶם, אֲבָל מְלֶאכֶת שִׁעְבּוּד מִצְרַיִם לֹא הָיְתָה עַל שִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי; תֵּדַע לָךְ, שֶׁהֲרֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן יוֹצְאִים וּבָאִים (שמות רבה)׃

ה׳ וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה הֵן־רַבִּים עַתָּה עַם הָאָרֶץ וְהִשְׁבַּתֶּם אֹתָם מִסִּבְלֹתָם׃

הן רבים עתה עם הארץ. שֶׁהֲעֲבוֹדָה מַטָּלָת עֲלֵיהֶם, וְאַתֶּם מַשְׁבִּיתִים אוֹתָם מִסִּבְלוֹתָם, הֶפְסֵד גָּדוֹל הוּא זֶה׃

ו׳ וַיְצַו פַּרְעֹה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת־הַנֹּגְשִׂים בָּעָם וְאֶת־שֹׁטְרָיו לֵאמֹר׃

הנגשים. מִצְרִיִּים הָיוּ וְהַשּׁוֹטְרִים הָיוּ יִשְׂרְאֵלִים; הַנּוֹגֵשׂ מְמֻנֶּה עַל כַּמָּה שׁוֹטְרִים וְהַשּׁוֹטֵר מְמֻנֶּה לְרְדוֹת בְּעוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה (שמות רבה)׃

ז׳ לֹא תֹאסִפוּן לָתֵת תֶּבֶן לָעָם לִלְבֵּן הַלְּבֵנִים כִּתְמוֹל שִׁלְשֹׁם הֵם יֵלְכוּ וְקֹשְׁשׁוּ לָהֶם תֶּבֶן׃

תבן. אשטו״בלא, הָיוּ גּוֹבְלִין אוֹתוֹ עִם הַטִּיט׃

לבנים. טיוול״ש בְּלַעַז, שֶׁעוֹשִׂים מִטִּיט וּמְיַבְּשִׁין אוֹתָן בַּחַמָּה; וְיֵשׁ שֶׁשּׁוֹרְפִין אוֹתָן בַּכִּבְשָׁן׃

כתמול שלשום. כַּאֲשֶׁר הֱיִיתֶם עוֹשִׂים עַד הֵנָּה;

וקששו. וְלָקְטוּ׃

ח׳ וְאֶת־מַתְכֹּנֶת הַלְּבֵנִים אֲשֶׁר הֵם עֹשִׂים תְּמוֹל שִׁלְשֹׁם׀ תָּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם לֹא תִגְרָעוּ מִמֶּנּוּ כִּי־נִרְפִּים הֵם עַל־כֵּן הֵם צֹעֲקִים׀ לֵאמֹר נֵלְכָה נְזִבְחָה לֵאלֹהֵינוּ׃

ואת מתכנת הלבנים. סְכוּם חֶשְׁבּוֹן הַלְּבֵנִים שֶׁהָיָה כָּל אֶחָד עוֹשֶׂה לְיוֹם כְּשֶׁהָיָה הַתֶּבֶן נִתָּן לָהֶם, אוֹתוֹ סְכוּם תָּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם גַּם עַתָּה, לְמַעַן תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה עֲלֵיהֶם׃

כי נרפים. מִן הָעֲבוֹדָה הֵם, לָכֵן לִבָּם פּוֹנֶה אֶל הַבַּטָּלָה וְצוֹעֲקִים לֵאמֹר **נלכה וגו׳**׃

מתכנת. וְתֹכֶן לְבֵנִים, ״וְלוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִילוֹת״ (שמואל א ב׳), ״אֶת הַכֶּסֶף הַמְתֻכָּן״ (מלכים ב י״ב), כֻּלָּם לְשׁוֹן חֶשְׁבּוֹן הֵם׃

נרפים. הַמְּלָאכָה רְפוּיָה בְּיָדָם וַעֲזוּבָה מֵהֶם וְהֵם נִרְפִּים מִמֶּנָּה; רטריי״ט בְּלַעַז׃

ט׳ תִּכְבַּד הָעֲבֹדָה עַל־הָאֲנָשִׁים וְיַעֲשׂוּ־בָהּ וְאַל־יִשְׁעוּ בִּדְבָרֵי־שָׁקֶר׃

ואל ישעו בדברי שקר. וְאַל יֵהָגוּ וְיִדַּבְּרוּ תָּמִיד בְּדִבְרֵי רוּחַ לֵאמֹר, נֵלְכָה נְזִבְּחָה; וְדוֹמֶה לוֹ ״וְאָשִׂיחָה בְחֻקֶּיךָ תָּמִיד״ (תהילים קי״ט); ״לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה״ (דברים כ״ח), מְתֻרְגְּמִינַן ״וּלְשׁוֹעִי״; וַיַּסֵּפֶר – ״וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר **ישעו** לְשׁוֹן ״לַיהוֹשַׁע ה׳ אֶל הֶבֶל״, ״וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה״ (בראשית ד׳), וּלְפָרֵשׁ אַל יִשְׁעוּ – אַל יִפְנוּ, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְאַל יִשְׁעוּ אֶל דִּבְרֵי שֶׁקֶר אוֹ לִדְבָרֵי שָׁקֶר, כִּי כֵן גְּזֵרַת כֻּלָּם, ״יִשְׁעֶה הָאָדָם עַל עוֹשֵׂהוּ״ (ישעיהו

י״ז), ״וְלֹא יִשָּׁעֶה אֶל הַמִּזְבְּחוֹת״, (שם), ״וְלֹא שָׁעוּ עַל קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל״ (שם ל״א), וְלֹא מָצָאתִי שְׁמוּשׁ שֶׁל בֵּי״ת סְמוּכָה לְאַחֲרֵיהֶם, אֲבָל אַחַר לְשׁוֹן דִּבּוּר – כְּמִתְעַסֵּק לְדַבֵּר בְּדָבָר – נוֹפֵל לְשׁוֹן שְׁמוּשׁ בֵּי״ת, כְּגוֹן: ״הַנִּדְבָּרִים בְּךָ״ (יחזקאל ל״ג), ״וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמֹשֶׁה״ (במדבר י״ב), ״הַמַּלְאָךְ הַדּוֹבֵר בִּי״ (זכריה ד׳), ״לְדַבֵּר בָּם״ (דברים י״א), ״וַאֲדַבְּרָה בְעֵדוֹתֶיךָ״ (תהילים קי״ט), אַף כָּאן – **אל ישעו בדברי שקר** – אַל יִהְיוּ נִדְבָּרִים בְּדִבְרֵי שָׁוְא וַהֲבַאי:

י׳ וַיֵּצְאוּ נֹגְשֵׁי הָעָם וְשֹׁטְרָיו וַיֹּאמְרוּ אֶל־הָעָם לֵאמֹר כֹּה אָמַר פַּרְעֹה אֵינֶנִּי נֹתֵן לָכֶם תָּבֶן:

י״א אַתֶּם לְכוּ קְחוּ לָכֶם תֶּבֶן מֵאֲשֶׁר תִּמְצָאוּ כִּי אֵין נִגְרָע מֵעֲבֹדַתְכֶם דָּבָר:

אתם לכו קחו לכם תבן. וּצְרִיכִים אַתֶּם לֵילֵךְ בְּזְרִיזוּת,

כי אין נגרע מעבדתכם דבר, מִכָּל סְכוּם לְבֵנִים שֶׁהֲיִיתֶם עוֹשִׂים לַיּוֹם בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן נִתָּן לָכֶם מְזֻמָּן מִבֵּית הַמֶּלֶךְ:

י״ב וַיָּפֶץ הָעָם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם לְקֹשֵׁשׁ קַשׁ לַתָּבֶן:

לקשש קש לתבן. לֶאֱסֹף אֲסִיפָה, לְלַקֵּט לֶקֶט, לְצֹרֶךְ תֶּבֶן הַטִּיט:

קש. לְשׁוֹן לְקוּט, עַל שֵׁם שֶׁדָּבָר הַמִּתְפַּזֵּר הוּא וְצָרִיךְ לְקוֹשְׁשׁוֹ קָרוּי קַשׁ בִּשְׁאָר מְקוֹמוֹת:

י״ג וְהַנֹּגְשִׂים אָצִים לֵאמֹר כַּלּוּ מַעֲשֵׂיכֶם דְּבַר־יוֹם בְּיוֹמוֹ כַּאֲשֶׁר בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן:

אצים. דּוֹחֲקִים:

דבר יום ביומו. חֶשְׁבּוֹן שֶׁל כָּל יוֹם כַּלּוּ בְּיוֹמוֹ, כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן מוּכָן:

י״ד וַיֻּכּוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־שָׂמוּ עֲלֵהֶם נֹגְשֵׂי פַרְעֹה לֵאמֹר מַדּוּעַ לֹא כִלִּיתֶם חָקְכֶם לִלְבֵן כְּתְמוֹל שִׁלְשֹׁם גַּם־תְּמוֹל גַּם־הַיּוֹם:

ויכו שטרי בני ישראל. הַשּׁוֹטְרִים יִשְׂרְאֵלִים הָיוּ וְחָסִים עַל חַבְרֵיהֶם מִלְּדָחְקָם, וּכְשֶׁהָיוּ מַשְׁלִימִים הַלְּבֵנִים לַנּוֹגְשִׁים שֶׁהֵם מִצְרִיִּים, וְהָיָה חָסֵר מִן הַסְּכוּם, הָיוּ מַלְקִין אוֹתָם עַל שֶׁלֹּא דָּחֲקוּ אֶת עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה; לְפִיכָךְ זָכוּ אוֹתָם שׁוֹטְרִים לִהְיוֹת סַנְהֶדְרִין וְנֶאֱצַל מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עַל מֹשֶׁה וְהוּשַׂם עֲלֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: ״אֶסְפָּה לִי שִׁבְעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳״ – מֵאוֹתָן שֶׁיָּדַעְתָּ הַטּוֹבָה שֶׁעָשׂוּ בְּמִצְרַיִם – כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשׁוֹטְרָיו (במדבר י״א), (שמות רבה):

ויכו שטרי בני ישראל אשר שמו נגשי פרעה אוֹתָם לְשׁוֹטְרִים **עליהם, לאמר מדוע וגו׳.** לָמָּה **ויכו**? שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים לָהֶם **מדוע לא כליתם גם תמול גם היום** חֹק הַקָּצוּב עֲלֵיכֶם **ללבן** כִּתְמוֹל הַשִּׁלִּישִׁי, שֶׁהוּא יוֹם שֶׁלְּפָנֵי אֶתְמוֹל; וְהוּא הָיָה בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן נִתָּן לָהֶם:

ויכו. לְשׁוֹן וַיַּפְעֲלוּ, הֵכּוּ מִיַּד אֲחֵרִים – הַנּוֹגְשִׁים הִכּוּם:

ט״ו וַיָּבֹאוּ שֹׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְעֲקוּ אֶל־פַּרְעֹה לֵאמֹר לָמָּה תַּעֲשֶׂה כֹּה לַעֲבָדֶיךָ:

ט״ז תֶּבֶן אֵין נִתָּן לַעֲבָדֶיךָ וּלְבֵנִים אֹמְרִים לָנוּ עֲשׂוּ וְהִנֵּה עֲבָדֶיךָ מֻכִּים וְחָטָאת עַמֶּךָ:

ולבנים אומרים לנו. עשו, כַּמִּנְיָן הָרִאשׁוֹן:

וחטאת עמך. אִלּוּ הָיָה נָקוּד פַּתָּח, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁהוּא דָבוּק, וְדָבָר זֶה חַטַּאת עַמְּךָ הוּא, עַכְשָׁו שֶׁהוּא קָמָץ, שֵׁם דָּבָר הוּא, וְכָךְ פֵּרוּשׁוֹ: וְדָבָר זֶה מֵבִיא חַטָּאת עַל עַמְּךָ, כְּאִלּוּ כָּתוּב וְחַטָּאת לְעַמְּךָ; כְּמוֹ ״כְּבֹאָנָה בֵּית לָחֶם״ (רות א׳), שֶׁהוּא כְּמוֹ לְבֵית לָחֶם, וְכֵן הַרְבֵּה:

י״ז וַיֹּאמֶר נִרְפִּים אַתֶּם נִרְפִּים עַל־כֵּן אַתֶּם אֹמְרִים נֵלְכָה נִזְבְּחָה לַיהוָה:

י״ח וְעַתָּה לְכוּ עִבְדוּ וְתֶבֶן לֹא־יִנָּתֵן לָכֶם וְתֹכֶן לְבֵנִים תִּתֵּנוּ:

ותכן לבנים. חֶשְׁבּוֹן הַלְּבֵנִים; וְכֵן ״אֶת הַכֶּסֶף הַמְתֻכָּן״ (מלכים ב י״ב) – הַמָּנוּי, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בָּעִנְיָן ״וַיְצַוּוּ וַיִּמְנוּ אֶת הַכֶּסֶף״:

י״ט וַיִּרְאוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֹתָם בְּרָע לֵאמֹר לֹא־תִגְרְעוּ מִלִּבְנֵיכֶם דְּבַר־יוֹם בְּיוֹמוֹ:

ויראו שטרי בני ישראל. אֶת חַבְרֵיהֶם הַנִּרְדִּים עַל יָדָם,

ברע, רָאוּ אוֹתָם בְּרָעָה וְצָרָה הַמּוֹצֵאת אוֹתָם, בְּהַכְבִּידָם הָעֲבוֹדָה עֲלֵיהֶם **לאמר לא תגרעו וגו׳:**

כ׳ וַיִּפְגְּעוּ אֶת־מֹשֶׁה וְאֶת־אַהֲרֹן נִצָּבִים לִקְרָאתָם בְּצֵאתָם מֵאֵת פַּרְעֹה:

ויפגעו. אֲנָשִׁים מִיִּשְׂרָאֵל **את משה ואת אהרן וגו׳.** וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ: כָּל ״נִצִּים״ ״וְנִצָּבִים״ דָּתָן וַאֲבִירָם הָיוּ, שֶׁנֶּ֫אֱמַר בָּהֶם ״יָצְאוּ נִצָּבִים״ (במדבר ט״ז:כ״ד), (נדרים ס״ד):

כ״א וַיֹּ֣אמְרוּ אֲלֵהֶ֔ם יֵ֥רֶא יְהוָ֖ה עֲלֵיכֶ֑ם וְיִשְׁפֹּ֔ט אֲשֶׁ֣ר הִבְאַשְׁתֶּ֔ם אֶת־רֵיחֵ֖נוּ בְּעֵינֵ֣י פַרְעֹ֑ה וּבְעֵינֵ֣י עֲבָדָ֗יו לָתֵ֥ת חֶ֛רֶב בְּיָדָ֖ם לַהֲרָגֵ֥נוּ:

כ״ב וַיָּ֣שָׁב מֹשֶׁ֔ה אֶל־יְהוָ֖ה וַיֹּאמַ֑ר אֲדֹנָ֗י לָמָ֤ה הֲרֵעֹתָ֙ה֙ לָעָ֣ם הַזֶּ֔ה לָמָ֥ה זֶּ֖ה שְׁלַחְתָּֽנִי:

למה הרעתה לעם הזה. וְאִם תֹּאמַר מָה אִכְפַּת לְךָ? קוֹבֵל אֲנִי עַל שֶׁשְּׁלַחְתַּנִי (שמות רבה):

כ״ג וּמֵאָ֗ז בָּאתִי֙ אֶל־פַּרְעֹ֣ה לְדַבֵּ֔ר בִּשְׁמֶ֖ךָ הֵרַ֣ע לָעָ֣ם הַזֶּ֑ה וְהַצֵּ֥ל לֹא־הִצַּ֖לְתָּ אֶת־עַמֶּֽךָ:

הרע. לְשׁוֹן הִפְעִיל הוּא – הִרְבָּה רָעָה עֲלֵיהֶם, וְתַרְגּוּמוֹ ״אַבְאֵישׁ״:

פרק ו׳

א׳ וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה עַתָּ֥ה תִרְאֶ֖ה אֲשֶׁ֣ר אֶֽעֱשֶׂ֑ה לְפַרְעֹ֗ה כִּ֚י בְּיָ֣ד חֲזָקָ֔ה יְשַׁלְּחֵ֖ם וּבְיָ֣ד חֲזָקָ֑ה יְגָרְשֵׁ֖ם מֵאַרְצֽוֹ: {ס}

עתה תראה וגו׳. הִרְהֲרָתָ עַל מִדּוֹתַי, לֹא כְּאַבְרָהָם שֶׁאָמַרְתִּי לוֹ ״כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע״ (בראשית כ״א), וְאַחַר כָּךְ אָמַרְתִּי לוֹ ״הַעֲלֵהוּ לְעוֹלָה״ וְלֹא הִרְהֵר אַחֲרַי; לְפִיכָךְ **עתה תראה.** הֶעָשׂוּי לְפַרְעֹה תִּרְאֶה, וְלֹא הֶעָשׂוּי לְמַלְכֵי שִׁבְעָה אֻמּוֹת כְּשֶׁאֲבִיאֵם לָאָרֶץ (סנהדרין קי״א):

כי ביד חזקה ישלחם. מִפְּנֵי יַדֵי הַחֲזָקָה שֶׁתֶּחֱזַק עָלָיו יְשַׁלְּחֵם:

וביד חזקה יגרשם מארצו. עַל כָּרְחָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל יְגָרְשֵׁם, לֹא יַסְפִּיקוּ לַעֲשׂוֹת לָהֶם צֵדָה; וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם וְגוֹ׳״ (שמות י״ב):

ב׳ וַיְדַבֵּ֥ר אֱלֹהִ֖ים אֶל־מֹשֶׁ֑ה וַיֹּ֥אמֶר אֵלָ֖יו אֲנִ֥י יְהוָֽה:

וידבר אלהים אל משה. דִּבֵּר אִתּוֹ מִשְׁפָּט, עַל שֶׁהִקְשָׁה לְדַבֵּר וְלוֹמַר ״לָמָּה הֲרֵעֹתָה לָעָם הַזֶּה״:

ויאמר אליו אני ה׳. נֶאֱמָן לְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לַמִּתְהַלְּכִים לְפָנַי, וְלֹא לְחִנָּם שְׁלַחְתִּיךָ כִּי אִם לְקַיֵּם דְּבָרַי שֶׁדִּבַּרְתִּי לָאָבוֹת הָרִאשׁוֹנִים. וּבַלָּשׁוֹן הַזֶּה מָצִינוּ שֶׁהוּא נִדְרָשׁ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת אֲנִי ה׳ נֶאֱמָן לְהִפָּרַע – כְּשֶׁהוּא אָמוּר אֵצֶל עֹנֶשׁ – כְּגוֹן ״וְחִלַּלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה״ (ויקרא י״ט:י״ב), וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר אֵצֶל קִיּוּם מִצְוֹוֹת – כְּגוֹן ״וּשְׁמַרְתֶּם מִצְוֹתַי וַעֲשִׂיתֶם אוֹתָם אֲנִי ה״ (שם כ״ב) – נֶאֱמָן לִתֵּן שָׂכָר:

ג׳ וָאֵרָ֞א אֶל־אַבְרָהָ֣ם אֶל־יִצְחָ֗ק וְאֶל־יַעֲקֹב֙ בְּאֵ֣ל שַׁדָּ֔י וּשְׁמִ֥י יְהוָ֖ה לֹ֣א נוֹדַ֑עְתִּי לָהֶֽם:

וארא. אֶל הָאָבוֹת:

באל שדי. הִבְטַחְתִּים הַבְטָחוֹת וְכֻלָּן אָמַרְתִּי לָהֶם אֲנִי אֵל שַׁדַּי:

ושמי ה׳ לא נודעתי להם. לֹא הוֹדַעְתִּי אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא לֹא נוֹדַעְתִּי, לֹא נִבַּרְתִּי לָהֶם בְּמִדַּת אֲמִתּוּת שֶׁלִּי, שֶׁעָלֶיהָ נִקְרָא שְׁמִי ה׳, נֶאֱמָן לְאַמֵּת דְּבָרַי, שֶׁהֲרֵי הִבְטַחְתִּים וְלֹא קִיַּמְתִּי:

ד׳ וְגַ֣ם הֲקִמֹתִ֤י אֶת־בְּרִיתִי֙ אִתָּ֔ם לָתֵ֥ת לָהֶ֖ם אֶת־אֶ֣רֶץ כְּנַ֑עַן אֵ֚ת אֶ֣רֶץ מְגֻרֵיהֶ֔ם אֲשֶׁ֥ר־גָּ֖רוּ בָּֽהּ:

וגם הקמתי את בריתי וגו׳. וְגַם כְּשֶׁנִּרְאֵיתִי לָהֶם בְּאֵל שַׁדַּי הִצְבַתִּי וְהֶעֱמַדְתִּי בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֵיהֶם,

לתת להם ארץ כנען. לְאַבְרָהָם בְּפָרָשַׁת מִילָה נֶאֱמַר ״אֲנִי אֵל שַׁדַּי וְגוֹ׳ וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ״ (בראשית י״ז), לְיִצְחָק ״כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֲרָצֹת הָאֵל וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם״ (שם כ״ו), וְאוֹתָהּ שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם בְּאֵל שַׁדַּי אָמַרְתִּי לְיַעֲקֹב – ״אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה וְגוֹ׳ וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר וְגוֹ׳״ (שם ל״ה), הֲרֵי שֶׁנִּדְרְתִּי לָהֶם וְלֹא קִיַּמְתִּי:

ה׳ וְגַ֣ם | אֲנִי֮ שָׁמַ֣עְתִּי אֶת־נַאֲקַ֣ת בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵל֒ אֲשֶׁ֤ר מִצְרַ֙יִם֙ מַעֲבִדִ֣ים אֹתָ֔ם וָאֶזְכֹּ֖ר אֶת־בְּרִיתִֽי:

וגם אני. כְּמוֹ שֶׁהִצַּבְתִּי וְהֶעֱמַדְתִּי הַבְּרִית יֵשׁ עָלַי לְקַיֵּם, לְפִיכָךְ **שמעתי את נאקת בני ישראל** הַנּוֹאָקִים, **אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר** אוֹתוֹ הַבְּרִית, כִּי בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים אָמַרְתִּי לוֹ ״וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי״ (בראשית ט״ו):

ו׳ לָכֵן אֱמֹר לִבְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֲנִי יְהוָה וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם וְגָאַלְתִּי אֶתְכֶם בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבִשְׁפָטִים גְּדֹלִים׃

לכן. עַל פִּי אוֹתָהּ הַשְּׁבוּעָה׃

אמר לבני ישראל אני ה׳. הַנֶּאֱמָן בְּהַבְטָחָתִי׃

והוצאתי אתכם. כִּי כֵן הִבְטַחְתִּי׃ ״וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל״ (שם)׃

סבלת. טֹרַח מַשָּׂא מִצְרַיִם׃

ז׳ וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרָיִם׃

ח׳ וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת־יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה אֲנִי יְהוָה׃

נשאתי את ידי. חֲרִימוֹתִיהָ לְהִשָּׁבַע בְּכִסְאִי׃

ט׳ וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֵּן אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל־מֹשֶׁה מִקֹּצֶר רוּחַ וּמֵעֲבֹדָה קָשָׁה׃ {פ}

ולא שמעו אל משה. לֹא קִבְּלוּ תַּנְחוּמִין׃

מקצר רוח. כָּל מִי שֶׁהוּא מֻצָּר, רוּחוֹ וּנְשִׁימָתוֹ קְצָרָה, וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהַאֲרִיךְ בִּנְשִׁימָתוֹ׃ קְרוֹב לְעִנְיָן זֶה שָׁמַעְתִּי בְּפָרָשָׁה זוֹ מֵרַבִּי בָּרוּךְ בְּרִבִּי אֶלְיְעֶזֶר, וְהֵבִיא לִי רְאָיָה מִמִּקְרָא זֶה, ״בַּפַּעַם הַזֹּאת אוֹדִיעֵם אֶת יָדִי וְאֶת גְּבוּרָתִי וְיָדְעוּ כִּי שְׁמִי ה׳״ (ירמיהו ט״ו) – לָמַדְנוּ כְּשֶׁהַקָּבָּ״ה מְאַמֵּן אֶת דְּבָרָיו אֲפִלּוּ לְפֻרְעָנוּת מוֹדִיעַ שֶׁשְּׁמוֹ ה׳, וְכָל שֶׁכֵּן הָאֲמָנָה לְטוֹבָה. וְרִבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ לְעִנְיָן שֶׁל מַעְלָה, שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לָמָּה הֲרֵעֹתָה, אָמַר לוֹ הַקָּבָּ״ה ״חֲבַל עַל דְּאָבְדִין וְלָא מִשְׁתַּכְּחִין״ – יֵשׁ לִי לְהִתְאוֹנֵן עַל מִיתַת הָאָבוֹת, הַרְבֵּה פְּעָמִים נִגְלֵיתִי אֲלֵיהֶם בְּאֵל שַׁדַּי וְלֹא אָמְרוּ לִי מַה שְׁמֶךָ, וְאַתָּה אָמַרְתָּ מַה שְׁמוֹ, מָה אֹמַר אֲלֵיהֶם׃

וגם הקמתי וגו׳. וּכְשֶׁבִּקֵּשׁ אַבְרָהָם לִקְבֹּר אֶת שָׂרָה לֹא מָצָא קֶבֶר עַד שֶׁקָּנָה בָּרַמִּים מְרֻבִּים, וְכֵן בְּיִצְחָק עִרְעֲרוּ עָלָיו עַל הַבְּאֵרוֹת אֲשֶׁר חָפַר, וְכֵן יַעֲקֹב וַיִּקֶן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה, לְנְטוֹת אָהֳלוֹ, וְלֹא הִרְהֲרוּ אַחַר מִדּוֹתַי, וְאַתָּה אָמַרְתָּ לָמָּה הֲרֵעֹתָה? וְאֵין הַמִּדְרָשׁ מִתְיַשֵּׁב אַחַר הַמִּקְרָא מִפְּנֵי כַּמָּה דְבָרִים, אַחַת, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר וּשְׁמִי ה׳ לֹא שָׁאֲלוּ לִי, וְאִם תֹּאמַר לֹא הוֹדַעְתִּים שָׁכָךְ שְׁמוֹ, הֲרֵי תְּחִלָּה כְּשֶׁנִּגְלָה לְאַבְרָהָם בֵּין הַבְּתָרִים נֶאֱמַר ״אֲנִי ה׳ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים״ (בראשית ט״ו), וְעוֹד הֵיאַךְ הַסְּמִיכָה נִמְשֶׁכֶת בִּדְבָרִים שֶׁהוּא סוֹמֵךְ לְכָאן **וגם אני שמעתי וגו׳ לכן אמר לבני ישראל**? לָכֵן אֲנִי אוֹמֵר יִתְיַשֵּׁב הַמִּקְרָא עַל פְּשׁוּטוֹ, דִּבּוּר דָּבוּר עַל אָפְנָיו, וְהַדְּרָשָׁה תִּדָּרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר ״הֲלוֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם ה׳ וּכְפַטִּישׁ יְפוֹצֵץ סָלַע״ (ירמיהו כ״ג) – מִתְחַלֵּק לְכַמָּה נִיצוֹצוֹת (סנהדרין ל״ד)׃

י׳ וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר׃

י״א בֹּא דַבֵּר אֶל־פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וִישַׁלַּח אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ׃

י״ב וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה לִפְנֵי יְהוָה לֵאמֹר הֵן בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל לֹא־שָׁמְעוּ אֵלַי וְאֵיךְ יִשְׁמָעֵנִי פַּרְעֹה וַאֲנִי עֲרַל שְׂפָתָיִם׃ {פ}

ואיך ישמעני פרעה. זֶה אֶחָד מֵעֲשָׂרָה קַל וָחֹמֶר שֶׁבַּתּוֹרָה (בראשית רבה צ״ב)׃

ערל שפתים. אָטוּם שְׂפָתַיִם; וְכֵן כָּל לְשׁוֹן עָרְלָה אֲנִי אוֹמֵר שֶׁהוּא אָטוּם, ״עֲרֵלָה אָזְנָם״ (ירמיהו ו׳) – אֲטוּמָה מִשְּׁמֹעַ, ״עַרְלֵי לֵב״ (שם ט׳) – אֲטוּמִים מֵהָבִין, ״שְׁתֵה גַּם אַתָּה וְהֵעָרֵל״ (חבקוק ב׳) – וְהָאָטֵם מִשְׁכְּרוּת כּוֹס הַקָּלָלָה, ״עָרְלַת בָּשָׂר״ – שֶׁהַגִּיד אָטוּם וּמְכֻסֶּה בָּהּ, ״וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ״ (ויקרא י״ט) – עֲשׂוּ לוֹ אֹטֶם וּכְסוּי אִסּוּר שֶׁיַּבְדִּיל בִּפְנֵי אֲכִילָתוֹ, ״שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים״ (שם) – אָטוּם וּמְכֻסֶּה וּמֻבְדָּל מִלְּאָכְלוֹ׃

י״ג וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן וַיְצַוֵּם אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל־פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ {ס}

וידבר ה׳ אל משה ואל אהרן. לְפִי שֶׁאָמַר מֹשֶׁה אֲנִי עֲרַל שְׂפָתַיִם, צָרַךְ לוֹ הַקָּבָּ״ה אֶת אַהֲרֹן לִהְיוֹת לוֹ לְפֶה וּלְמֵלִיץ׃

ויצום אל בני ישראל. צִוָּם עֲלֵיהֶם לְהַנְהִיגָם בְּנַחַת וְלִסְבֹּל אוֹתָם (שמות רבה)׃

ואל פרעה מלך מצרים. צִוָּם עָלָיו לַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד בְּדִבְרֵיהֶם, זֶה מִדְרָשׁוֹ (שם); וּפְשׁוּטוֹ, צִוָּם עַל דְּבַר יִשְׂרָאֵל וְעַל שְׁלִיחוּתוֹ אֶל פַּרְעֹה; וּדְבַר הַצִּוּוּי מַהוּ, מְפֹרָשׁ בְּפָרָשָׁה שְׁנִיָּה לְאַחַר סֵדֶר הַיִּחַס, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהִזְכִּיר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, הִפְסִיק הָעִנְיָן בְּ**אלה ראשי בית אבתם** לְלַמְּדֵנוּ הֵיאַךְ נוֹלְדוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְמִי נִתְיַחֲסוּ׃

י״ד אֵלֶּה רָאשֵׁי בֵית־אֲבֹתָם בְּנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל חֲנוֹךְ וּפַלּוּא֙ חֶצְרֹן וְכַרְמִי אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת רְאוּבֵן׃

אלה ראשי בית אבתם. מִתּוֹךְ שֶׁהֶזְקַק לְיַחֵס שִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי עַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בִּשְׁבִיל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, הִתְחִיל לְיַחֵסָם דֶּרֶךְ תּוֹלְדוֹתָם מֵרְאוּבֵן. וּבְפִסְיקְתָא רַבָּתִי רָאִיתִי, לְפִי שֶׁקִּנְטְרָם יַעֲקֹב אָבִינוּ לִשְׁלוֹשָׁה שִׁבָטִים הַלָּלוּ בִּשְׁעַת מוֹתוֹ, חָזַר הַכָּתוּב וְיִחֲסָם כָּאן לְבַדָּם, לוֹמַר שֶׁחֲשׁוּבִים הֵם׃

ט״ו וּבְנֵי שִׁמְעוֹן יְמוּאֵ֥ל וְיָמִין וְאֹהַ֖ד וְיָכִ֑ין וְצֹ֖חַר וְשָׁא֥וּל בֶּן־הַֽכְּנַעֲנִ֖ית אֵ֥לֶּה מִשְׁפְּחֹ֖ת שִׁמְעֹֽן׃

ט״ז וְאֵ֖לֶּה שְׁמ֣וֹת בְּנֵי־לֵוִ֑י לְתֹלְדֹתָ֔ם גֵּרְשׁ֥וֹן וּקְהָ֖ת וּמְרָרִ֑י וּשְׁנֵי֙ חַיֵּ֣י לֵוִ֔י שֶׁ֥בַע וּשְׁלֹשִׁ֖ים וּמְאַ֥ת שָׁנָֽה׃

ושני חיי לוי וגו׳. לָמָּה נִמְנוּ שְׁנוֹתָיו שֶׁל לֵוִי? לְהוֹדִיעַ כַּמָּה יְמֵי הַשִּׁעְבּוּד; שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאָחַד מִן הַשְּׁבָטִים קַיָּם לֹא הָיָה שִׁעְבּוּד (שמות רבה א׳), שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אֶחָיו״ (שמות א), וְאַחַר כָּךְ ״וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ״, וְלֵוִי הָאֲרִיךְ יָמִים עַל כֻּלָּם׃

י״ז בְּנֵ֥י גֵרְשׁ֖וֹן לִבְנִ֣י וְשִׁמְעִ֑י לְמִשְׁפְּחֹתָֽם׃

י״ח וּבְנֵ֣י קְהָ֔ת עַמְרָ֥ם וְיִצְהָ֖ר וְחֶבְרוֹ֣ן וְעֻזִּיאֵ֑ל וּשְׁנֵי֙ חַיֵּ֣י קְהָ֔ת שָׁלֹ֥שׁ וּשְׁלֹשִׁ֖ים וּמְאַ֥ת שָׁנָֽה׃

ושני חיי קהת, ושני חיי עמרם וגו׳. מֵחֶשְׁבּוֹן זֶה אָנוּ לְמֻדִּים עַל מוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (בראשית ט״ו:י״ג), שֶׁלֹּא בְאֶרֶץ מִצְרַיִם לְבַדָּהּ הָיוּ, אֶלָּא מִיּוֹם שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק; שֶׁהֲרֵי קְהָת מִיּוֹרְדֵי מִצְרַיִם הָיָה, חֲשֹׁב כָּל שְׁנוֹתָיו וּשְׁנוֹת עַמְרָם וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה, לֹא תִמְצָאֵם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וַהֲרֵבֵה שָׁנִים נִבְלָעִים לַבָּנִים בִּשְׁנֵי הָאָבוֹת׃

י״ט וּבְנֵ֣י מְרָרִ֔י מַחְלִ֖י וּמוּשִׁ֑י אֵ֚לֶּה מִשְׁפְּחֹ֣ת הַלֵּוִ֔י לְתֹלְדֹתָֽם׃

כ׳ לְעַמְרָ֖ם אֶת־יוֹכֶ֣בֶד דֹּדָתוֹ֮ לֹ֣ו לְאִשָּׁה֒ וַתֵּ֣לֶד לוֹ֮ אֶת־אַהֲרֹן֒ וְאֶת־מֹשֶׁ֗ה וּשְׁנֵי֙ חַיֵּ֣י עַמְרָ֔ם שֶׁ֥בַע וּשְׁלֹשִׁ֖ים וּמְאַ֥ת שָׁנָֽה׃

יוכבד דודתו. אַחַת אֲבוּהִי, בַּת לֵוִי אֲחוֹת קְהָת׃

כ״א וּבְנֵ֣י יִצְהָ֔ר קֹ֥רַח וְנֶ֖פֶג וְזִכְרִֽי׃

כ״ב וּבְנֵ֣י עֻזִּיאֵ֔ל מִישָׁאֵ֖ל וְאֶלְצָפָ֑ן וְסִתְרִֽי׃

כ״ג וּבְנֵ֣י אַהֲרֹ֔ן אֶת־אֱלִישֶׁ֖בַע בַּת־עַמִּינָדָ֑ב אֲחֹ֥ת נַחְשׁ֛וֹן לֹ֥ו לְאִשָּׁ֖ה וַתֵּ֣לֶד לוֹ֮ אֶת־נָדָב֒ וְאֶת־אֲבִיה֣וּא אֶת־אֶלְעָזָ֔ר וְאֶת־אִיתָמָֽר׃

אחות נחשון. מִכָּאן לָמְדוּ, הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה צָרִיךְ לִבְדֹּק בְּאַחֶיהָ (בבא בתרא ק״י)׃

כ״ד וּבְנֵ֣י קֹ֔רַח אַסִּ֖יר וְאֶלְקָנָ֣ה וַאֲבִיאָסָ֑ף אֵ֚לֶּה מִשְׁפְּחֹ֣ת הַקָּרְחִֽי׃

כ״ה וְאֶלְעָזָ֥ר בֶּן־אַהֲרֹ֖ן לָקַ֣ח־לוֹ֮ מִבְּנ֣וֹת פּוּטִיאֵל֒ לֹ֣ו לְאִשָּׁ֔ה וַתֵּ֥לֶד לֹ֖ו אֶת־פִּינְחָ֑ס אֵ֚לֶּה רָאשֵׁ֣י אֲבֹ֔ות הַלֵּוִיִּ֖ם לְמִשְׁפְּחֹתָֽם׃

מבנות פוטיאל. מִזֶּרַע יִתְרוֹ שֶׁפִּשְּׁטוּ עֲגָלִים לַעֲ״ז, וּמִזֶּרַע יוֹסֵף שֶׁפִּטְפְּטוּ בִּיצָרוֹ (סוטה מ״ג)׃

כ״ו הֽוּא אַהֲרֹ֖ן וּמֹשֶׁ֑ה אֲשֶׁ֨ר אָמַ֤ר יְהוָה֙ לָהֶ֔ם הוֹצִ֥יאוּ אֶת־בְּנֵ֖י יִשְׂרָאֵ֥ל מֵאֶֽרֶץ מִצְרַ֖יִם עַל־צִבְאֹתָֽם׃

הוא אהרן ומשה. אֵלּוּ שֶׁהֻזְכְּרוּ לְמַעְלָה, שֶׁיִּלְּדָה יוֹכֶבֶד לְעַמְרָם. **הוא אהרן ומשה.** יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמַּקְדִּים אַהֲרֹן לְמֹשֶׁה וְיֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמַּקְדִּים מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן, לוֹמַר לְךָ שֶׁשְּׁקוּלִין כְּאֶחָד׃

על צבאתם. בְּצִבְאוֹתָם, כָּל צְבָאָם לְשִׁבְטֵיהֶם; יֵשׁ עַל שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא בְּמָקוֹם אוֹת אַחַת, ״וְעַל חַרְבְּךָ תִחְיֶה״ (בראשית כ״ז), כְּמוֹ בְּחַרְבְּךָ, ״עֲמַדְתֶּם עַל חַרְבְּכֶם״ (יחזקאל ל״ג) — בְּחַרְבְּכֶם׃

כ״ז הֵ֚ם הַמְדַבְּרִ֣ים אֶל־פַּרְעֹ֔ה מֶלֶךְ־מִצְרַ֖יִם לְהוֹצִ֣יא אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵ֑ל מִמִּצְרַ֔יִם הֽוּא מֹשֶׁ֖ה וְאַהֲרֹֽן׃

הם המדברים וגו׳. הֵם שֶׁנִּצְטַוּוּ, הֵם שֶׁקִּיְּמוּ׃

הוא משה ואהרן. הֵם בְּשִׁלּוּחוֹתָם וּבִצְדָקָתָם מִתְּחִלָּה וְעַד סוֹף (מגילה י״א)׃

כ״ח וַיְהִי בְּיוֹם דִּבֶּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ {ס}

ויהי ביום דבר וגו׳. מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּאַחֲרָיו׃

כ״ט וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר אֲנִי יְהוָה דַּבֵּר אֶל־פַּרְעֹה֙ מֶ֣לֶךְ מִצְרַ֔יִם אֵ֥ת כָּל־אֲשֶׁ֖ר אֲנִ֣י דֹבֵ֑ר אֵלֶיךָ׃

וידבר ה׳. הוּא הַדִּבּוּר עַצְמוֹ הָאָמוּר לְמַעְלָה **בא דבר אל פרעה מלך מצרים**, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהִפְסִיק הָעִנְיָן כְּדֵי לְיַחֲסָם, חָזַר עָלָיו לְהַתְחִיל בּוֹ׃

אני ה׳. כְּדַאי אֲנִי לְשָׁלְחֲךָ וּלְקַיֵּם דִּבְרֵי שְׁלִיחוּתִי׃

ל׳ וַיֹּ֥אמֶר מֹשֶׁה לִפְנֵי יְהוָה הֵן אֲנִי֙ עֲרַ֣ל שְׂפָתַ֔יִם וְאֵ֖יךְ יִשְׁמַ֣ע אֵלַ֑י פַּרְעֹ֔ה׃ {פ}

ויאמר משה לפני ה׳. הִיא הָאֲמִירָה שֶׁאָמַר לְמַעְלָה **הן בני ישראל לא שמעו אלי**, וְשָׁנָה הַכָּתוּב כָּאן, כֵּינָן שֶׁהִפְסִיק הָעִנְיָן; וְכֵן הִיא הַשִּׁיטָה, כְּאָדָם הָאוֹמֵר ״נַחֲזֹר עַל הָרִאשׁוֹנוֹת״׃

פרק ז׳

א׳ וַיֹּ֥אמֶר יְהוָה֮ אֶל־מֹשֶׁה֒ רְאֵ֣ה נְתַתִּ֔יךָ אֱלֹהִ֖ים לְפַרְעֹ֑ה וְאַהֲרֹ֥ן אָחִ֖יךָ יִהְיֶ֥ה נְבִיאֶֽךָ׃

נתתיך אלהים לפרעה. שׁוֹפֵט וְרוֹדֶה, לְרַדּוֹתוֹ בְּמַכּוֹת וְיִסּוּרִין׃

יהיה נביאך. כְּתַרְגּוּמוֹ — ״מְתֻרְגְּמָנָךְ״. וְכֵן כָּל לְשׁוֹן נְבוּאָה אָדָם הַמַּכְרִיז וּמַשְׁמִיעַ לָעָם דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת, וְהוּא מְגֻזָּרַת ״נִיב שְׂפָתַיִם״ (ישעיהו נ״ז), ״יָנוּב חָכְמָה״ (משלי י׳), ״וַיְכַל מֵהִתְנַבּוֹת״ דִּשְׁמוּאֵל (א׳ י׳); וּבְלַעַז קוֹרְאִין לוֹ פרידיכ״ר׃

ב׳ אַתָּ֣ה תְדַבֵּ֔ר אֵ֖ת כָּל־אֲשֶׁ֣ר אֲצַוֶּ֑ךָּ וְאַהֲרֹ֥ן אָחִ֖יךָ יְדַבֵּ֣ר אֶל־פַּרְעֹ֑ה וְשִׁלַּ֥ח אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵ֖ל מֵאַרְצֽוֹ׃

אתה תדבר. פַּעַם אַחַת כָּל שְׁלִיחוּת וּשְׁלִיחוּת כְּפִי שֶׁשָּׁמַעְתּוֹ מִפִּי, וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יַמְלִיצֶנּוּ וְיַטְעִימֶנּוּ בְּאָזְנֵי פַּרְעֹה׃

ג׳ וַאֲנִ֣י אַקְשֶׁ֔ה אֶת־לֵ֖ב פַּרְעֹ֑ה וְהִרְבֵּיתִ֨י אֶת־אֹתֹתַ֜י וְאֶת־מוֹפְתַ֗י בְּאֶ֥רֶץ מִצְרָֽיִם׃

ואני אקשה. מֵאַחַר שֶׁהִרְשִׁיעַ וְהִתְרִיס כְּנֶגְדִּי, וְגָלוּי לְפָנַי שֶׁאֵין נַחַת רוּחַ בָּאֻמּוֹת לָתֵת לֵב שָׁלֵם לָשׁוּב, טוֹב שֶׁיִּתְקַשֶּׁה לִבּוֹ, לְמַעַן הַרְבּוֹת בּוֹ אוֹתוֹתַי, וְתַכִּירוּ אַתֶּם אֶת גְּבוּרָתִי. וְכֵן מְדָתוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה, מֵבִיא פֻּרְעָנוּת עַל הָאֻמּוֹת כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל וְיִירְאוּ, שֶׁנֶּאֱ״ ״הִכְרַתִּי גּוֹיִם נָשַׁמּוּ פִּנּוֹתָם ... אָמַרְתִּי אַךְ תִּירְאִי אוֹתִי תִּקְחִי מוּסָר״ (צפניה ג׳); וְאַעַפ״כְ בְּחֻמַּשׁ מַכּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת לֹא נֶאֱמַר וַיְחֲזֵק ה׳ אֶת לֵב פַּרְעֹה, אֶלָּא וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה (תנחומא)׃

ד׳ וְלֹא־יִשְׁמַ֥ע אֲלֵכֶ֖ם פַּרְעֹ֑ה וְנָתַתִּ֤י אֶת־יָדִי֙ בְּמִצְרַ֔יִם וְהוֹצֵאתִ֞י אֶת־צִבְאֹתַ֗י אֶת־עַמִּ֛י בְּנֵי־יִשְׂרָאֵ֖ל מֵאֶ֣רֶץ מִצְרַ֑יִם בִּשְׁפָטִ֖ים גְּדֹלִֽים׃

את ידי. יָד מַמָּשׁ, לְהַכּוֹת בָּהֶם׃

ה׳ וְיָדְע֣וּ מִצְרַ֔יִם כִּֽי־אֲנִ֣י יְהוָ֔ה בִּנְטֹתִ֥י אֶת־יָדִ֖י עַל־מִצְרַ֑יִם וְהוֹצֵאתִ֥י אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵ֖ל מִתּוֹכָֽם׃

ו׳ וַיַּ֥עַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹ֖ן כַּאֲשֶׁ֣ר צִוָּ֣ה יְהוָ֑ה אֹתָ֖ם כֵּ֥ן עָשֽׂוּ׃

ז׳ וּמֹשֶׁה֙ בֶּן־שְׁמֹנִ֣ים שָׁנָ֔ה וְאַהֲרֹ֥ן בֶּן־שָׁל֖וֹשׁ וּשְׁמֹנִ֣ים שָׁנָ֑ה בְּדַבְּרָ֖ם אֶל־פַּרְעֹֽה׃ {פ}

ח׳ וַיֹּ֥אמֶר יְהוָ֖ה אֶל־מֹשֶׁ֣ה וְאֶל־אַהֲרֹ֑ן לֵאמֹֽר׃

ט׳ כִּֽי־יְדַבֵּ֥ר אֲלֵכֶ֖ם פַּרְעֹ֑ה לֵאמֹ֗ר תְּנ֤וּ לָכֶם֙ מוֹפֵ֔ת וְאָמַרְתָּ֙ אֶל־אַהֲרֹ֔ן קַ֚ח אֶת־מַטְּךָ֔ וְהַשְׁלֵ֖ךְ לִפְנֵ֣י פַרְעֹ֑ה יְהִ֥י לְתַנִּֽין׃

מופת. אוֹת, לְהוֹדִיעַ שֶׁיֵּשׁ צָרוֹךְ בְּמִי שֶׁשּׁוֹלֵחַ אֶתְכֶם׃

י׳ וַיָּבֹ֣א מֹשֶׁ֣ה וְאַהֲרֹ֗ן אֶל־פַּרְעֹה֙ וַיַּעֲשׂ֣וּ כֵ֔ן כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֑ה וַיַּשְׁלֵ֣ךְ אַהֲרֹ֗ן אֶת־מַטֵּהוּ֙ לִפְנֵ֣י פַרְעֹ֔ה וְלִפְנֵ֖י עֲבָדָ֑יו וַיְהִ֖י לְתַנִּֽין׃

לתנין. נָחָשׁ׃

י״א וַיִּקְרָא גַּם־פַּרְעֹה לַחֲכָמִים וְלַמְכַשְּׁפִים וַיַּעֲשׂוּ גַם־הֵם חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם בְּלָהָטֵיהֶם כֵּן׃

בלהטיהם. בְּלַחֲשֵׁיהוֹן; וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא; וְיֵשׁ לְדַמּוֹת לוֹ ״לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת״ (בראשית ג׳) – דּוֹמֶה שֶׁהִיא מִתְהַפֶּכֶת עַל יְדֵי לַחַשׁ׃

י״ב וַיַּשְׁלִיכוּ אִישׁ מַטֵּהוּ וַיִּהְיוּ לְתַנִּינִם וַיִּבְלַע מַטֵּה־אַהֲרֹן אֶת־מַטֹּתָם׃

ויבלע מטה אהרן. מֵאַחַר שֶׁחָזַר וְנַעֲשָׂה מַטֶּה, בָּלַע אֶת כֻּלָּן (שבת צ״ז)׃

י״ג וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה׃ {ס}

י״ד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה כָּבֵד לֵב פַּרְעֹה מֵאֵן לְשַׁלַּח הָעָם׃

כבד. תַּרְגּוּמוֹ יַקִּיר וְלֹא אִתְיַקַּר, מִפְּנֵי שֶׁהוּא שֵׁם דָּבָר, כְּמוֹ ״כִּי כָבֵד מִמְּךָ הַדָּבָר״ (שמות י״ח)׃

ט״ו לֵךְ אֶל־פַּרְעֹה בַּבֹּקֶר הִנֵּה יֹצֵא הַמַּיְמָה וְנִצַּבְתָּ לִקְרָאתוֹ עַל־שְׂפַת הַיְאֹר וְהַמַּטֶּה אֲשֶׁר־נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ תִּקַּח בְּיָדֶךָ׃

הנה יצא המימה. לִנְקָבָיו; שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה עַצְמוֹ אֱלוֹהַּ וְאוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לִנְקָבָיו, וּמַשְׁכִּים וְיוֹצֵא לַנִּילוּס וְעוֹשֶׂה שָׁם צָרְכָיו (תנחומא)׃

ט״ז וְאָמַרְתָּ אֵלָיו יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלָחַנִי אֵלֶיךָ לֵאמֹר שַׁלַּח אֶת־עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי בַּמִּדְבָּר וְהִנֵּה לֹא־שָׁמַעְתָּ עַד־כֹּה׃

עד כה. עַד הֵנָּה; וּמִדְרָשׁוֹ: עַד שֶׁתִּשְׁמַע מִפִּי מַכַּת בְּכוֹרוֹת שֶׁאֶפְתַּח בָּהּ בְּ״כֹה״ אָמַר ה׳ כַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה (שמות י״א:ד׳)׃

י״ז כֹּה אָמַר יְהוָה בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי יְהוָה הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה | בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר־בְּיָדִי עַל־הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר וְנֶהְפְּכוּ לְדָם׃

ונהפכו לדם. לְפִי שֶׁאֵין גְּשָׁמִים יוֹרְדִים בְּמִצְרַיִם וְנִילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אֶת הָאָרֶץ וּמְצָרַיִם עוֹבְדִים לַנִּילוּס, לְפִיכָךְ הִלְקָה אֶת יְרֵאָתָם וְאַתֶּ״ם הִלְקָה אוֹתָם (תנחומא)׃

י״ח וְהַדָּגָה אֲשֶׁר־בַּיְאֹר תָּמוּת וּבָאַשׁ הַיְאֹר וְנָלְאוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן־הַיְאֹר׃ {ס}

ונלאו מצרים. לְבַקֵּשׁ רְפוּאָה לְמֵי הַיְאוֹר שֶׁיִּהְיוּ רְאוּיִין לִשְׁתּוֹת׃

י״ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל־אַהֲרֹן קַח מַטְּךָ וּנְטֵה־יָדְךָ עַל־מֵימֵי מִצְרַיִם עַל־נַהֲרֹתָם | עַל־יְאֹרֵיהֶם וְעַל־אַגְמֵיהֶם וְעַל כָּל־מִקְוֵה מֵימֵיהֶם וְיִהְיוּ־דָם וְהָיָה דָם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבָעֲצֵים וּבָאֲבָנִים׃

אמר אל אהרן. לְפִי שֶׁהַגֵּן הַיְאוֹר עַל מֹשֶׁה כְּשֶׁנִּשְׁלַךְ לְתוֹכוֹ, לְפִיכָךְ לֹא לָקָה עַל יָדוֹ לֹא בַּדָּם וְלֹא בַּצְּפַרְדְּעִים, וְלָקָה עַל יְדֵי אַהֲרֹן (שמות רבה)׃

נהרתם. הֵם נְהָרוֹת הַמּוֹשְׁכִים, כְּעֵין נְהָרוֹת שֶׁלָּנוּ׃

יאריהם. הֵם בְּרֵכוֹת נִגָּרִים, הָעֲשׂוּיוֹת בִּידֵי אָדָם מִשְּׁפַת הַנָּהָר לַשָּׂדוֹת, וְנִילוּס מֵימָיו מִתְבָּרְכִים וְעוֹלֶה דֶּרֶךְ הַיְאוֹרִים וּמַשְׁקֶה הַשָּׂדוֹת׃

אגמיהם. קְבוּצַת מַיִם שֶׁאֵינָן נוֹבְעִין וְאֵין מוֹשְׁכִין, אֶלָּא עוֹמְדִין בְּמָקוֹם אֶחָד, וְקוֹרִין לוֹ אשטנ״ק׃

בכל ארץ מצרים. אַף בַּמְּרְחָצָאוֹת וּבָאַמְבַּטָּאוֹת שֶׁבַּבָּתִּים׃

ובעצים ובאבנים. מַיִם שֶׁבִּכְלֵי עֵץ וּבִכְלֵי אֶבֶן׃

כ׳ וַיַּעֲשׂוּ־כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר | צִוָּה יְהוָה וַיָּרֶם בַּמַּטֶּה וַיַּךְ אֶת־הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר לְעֵינֵי פַרְעֹה וּלְעֵינֵי עֲבָדָיו וַיֵּהָפְכוּ כָּל־הַמַּיִם אֲשֶׁר־בַּיְאֹר לְדָם׃

כ״א וְהַדָּגָה אֲשֶׁר־בַּיְאֹר מֵתָה וַיִּבְאַשׁ הַיְאֹר וְלֹא־יָכְלוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן־הַיְאֹר וַיְהִי הַדָּם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃

כ״ב וַיַּעֲשׂוּ־כֵן חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם בְּלָטֵיהֶם וַיֶּחֱזַק לֵב־פַּרְעֹה וְלֹא־שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה׃

בלטיהם. לַחַשׁ שֶׁאוֹמְרִין אוֹתוֹ בַּלָּט וּבַחֲשַׁאי; וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, ״בְּלָטֵיהֶם״ מַעֲשֶׂה שֵׁדִים, ״בְּלַהֲטֵיהֶם״ מַעֲשֶׂה כְּשָׁפִים (סנהדרין ס״ז)׃

ויחזק לב פרעה. לוֹמַר עַל יְדֵי מְכַשְּׁפוּת אַתֶּם עוֹשִׂים כֵּן; ״תְּבֶן אַתֶּם מַכְנִיסִים לָעֲפָרִים״, עִיר שֶׁכֻּלָּהּ תֶּבֶן, אַף אַתֶּם מְבִיאִין מְכַשְּׁפוּת לְמִצְרַיִם שֶׁכֻּלָּהּ כְּשָׁפִים:

כ״ג וַיָּפֶן פַּרְעֹה וַיָּבֹא אֶל־בֵּיתוֹ וְלֹא־שָׁת לִבּוֹ גַּם־לָזֹאת:

גם לזאת. לְמוֹפֵת הַמַּטֶּה שֶׁנֶּהְפַּךְ לְתַנִּין, וְלֹא לָזֶה שֶׁל דָּם:

כ״ד וַיִּחְפְּרוּ כָל־מִצְרַיִם סְבִיבֹת הַיְאֹר מַיִם לִשְׁתּוֹת כִּי לֹא יָכְלוּ לִשְׁתּוֹת מִמֵּימֵי הַיְאֹר:

כ״ה וַיִּמָּלֵא שִׁבְעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת־יְהוָה אֶת־הַיְאֹר: {פ}

וימלא. מִנַּיִן **שבעת ימים**, שֶׁלֹּא שָׁב הַיְאוֹר לְקַדְמוּתוֹ, שֶׁהָיְתָה הַמַּכָּה מְשַׁמֶּשֶׁת רְבִיעַ חֹדֶשׁ, וג׳ חֲלָקִים הָיָה מֵעִיד וּמַתְרֶה בָּהֶם (תנחומא):

כ״ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה בֹּא אֶל־פַּרְעֹה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה אָמַר יְהוָה שַׁלַּח אֶת־עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי:

כ״ז וְאִם־מָאֵן אַתָּה לְשַׁלֵּחַ הִנֵּה אָנֹכִי נֹגֵף אֶת־כָּל־גְּבוּלְךָ בַּצְפַרְדְּעִים:

ואם מאן אתה. וְאִם סָרְבָן אַתָּה: **מאן.** כְּמוֹ מְמָאֵן, מְסָרֵב, אֶלָּא כִּנּוּי הָאָדָם עַל שֵׁם הַמִּפְעָל, כְּמוֹ ״שָׁלוּ״ (איוב ט״ז), ״שָׁקֵט״ (שופטים י״ח), ״סַר וְזָעֵף״ (מלכים א כ׳):

נגף את כל גבולך. מַכָּה, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן מַגֵּפָה אֵינוֹ לְשׁוֹן מִיתָה אֶלָּא לְשׁוֹן מַכָּה, וְכֵן ״וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה״ (שמות כ״א), אֵינוֹ לְשׁוֹן מִיתָה, וְכֵן ״וּבְטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם״ (ירמיהו י״ג), ״פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ״ (תהילים צ״א), ״וּלְאֶבֶן נֶגֶף״ (ישעיהו ח׳):

כ״ח וְשָׁרַץ הַיְאֹר צְפַרְדְּעִים וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתֶךָ וּבַחֲדַר מִשְׁכָּבְךָ וְעַל־מִטָּתֶךָ וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאֲרֹתֶיךָ:

ועלו. מִן הַיְאוֹר:

בביתך. וְאַחַר כָּךְ **בבית עבדיך.** הוּא הִתְחִיל בָּעֲצָה תְּחִלָּה, ״וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ״ (שמות א׳), וּמִמֶּנּוּ הִתְחִילָה הַפַּרְעָנוּת:

כ״ט וּבְכָה וּבְעַמְּךָ וּבְכָל־עֲבָדֶיךָ יַעֲלוּ הַצְפַרְדְּעִים:

ובכה ובעמך. בְּתוֹךְ מְעֵיהֶם נִכְנָסִין וּמְקַרְקְרִין (סוטה י״א):

פרק ח׳

א׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל־אַהֲרֹן נְטֵה אֶת־יָדְךָ בְּמַטֶּךָ עַל־הַנְּהָרֹת עַל־הַיְאֹרִים וְעַל־הָאֲגַמִּים וְהַעַל אֶת־הַצְפַרְדְּעִים עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם:

ב׳ וַיֵּט אַהֲרֹן אֶת־יָדוֹ עַל מֵימֵי מִצְרַיִם וַתַּעַל הַצְפַרְדֵּעַ וַתְּכַס אֶת־אֶרֶץ מִצְרָיִם:

ותעל הצפרדע. צְפַרְדֵּעַ אַחַת הָיְתָה וְהָיוּ מַכִּין אוֹתָהּ וְהִיא מַתֶּזֶת נְחִילִים נְחִילִים, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ (סנהדרין ס״ז). וּפְשׁוּטוֹ יֵשׁ לוֹמַר, שֵׁרוּץ הַצְּפַרְדְּעִים קוֹרֵא לְשׁוֹן יְחִידוּת; וְכֵן וַתְּהִי הַכִּנָּם – הָרְחִישָׁה, פדולייר״א בְּלַעַז, וְאַף **ותעל הצפרדע** – גרינולייר״א בְּלַעַז:

ג׳ וַיַּעֲשׂוּ־כֵן הַחַרְטֻמִּים בְּלָטֵיהֶם וַיַּעֲלוּ אֶת־הַצְפַרְדְּעִים עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם:

ד׳ וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר הַעְתִּירוּ אֶל־יְהוָה וְיָסֵר הַצְפַרְדְּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וַאֲשַׁלְּחָה אֶת־הָעָם וְיִזְבְּחוּ לַיהוָה:

ה׳ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְפַרְעֹה הִתְפָּאֵר עָלַי לְמָתַי | אַעְתִּיר לְךָ וְלַעֲבָדֶיךָ וּלְעַמְּךָ לְהַכְרִית הַצְפַרְדְּעִים מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה:

התפאר עלי. כְּמוֹ ״הַיִתְפָּאֵר הַגַּרְזֶן עַל הַחֹצֵב בּוֹ״ (ישעיהו י׳) – מְשַׁתַּבֵּחַ לוֹמַר אֲנִי גָּדוֹל מִמְּךָ, ונטי״ר בְּלַעַז. וְכֵן הִתְפָּאֵר עָלַי – הִשְׁתַּבֵּחַ לְהִתְחַכֵּם וְלִשְׁאֹל דָּבָר גָּדוֹל, וְלוֹמַר שֶׁלֹּא אוּכַל לַעֲשׂוֹתוֹ:

למתי אעתיר לך. אֶת אֲשֶׁר אֶעְתִּיר לְךָ הַיּוֹם עַל הַכְּרָתַת הַצְּפַרְדְּעִים, לְמָתַי תִּרְצֶה שֶׁיְּכָרְתוּ? וְתִרְאֶה אִם אַשְׁלִים דְּבָרַי לְמוֹעֵד שֶׁתִּקְבַּע לִי. אִלּוּ נֶאֱמַר "מָתַי" אַעְתִּיר, הָיָה מַשְׁמָע מָתַי אֶתְפַּלֵּל, עַכְשָׁו שֶׁנֶּאֱמַר "לְמָתַי", מַשְׁמָע אֲנִי הַיּוֹם אֶתְפַּלֵּל עָלֶיךָ, שֶׁיְּכָרְתוּ הַצְּפַרְדְּעִים לִזְמַן שֶׁתִּקְבַּע עָלַי; אֱמֹר לְאֵיזֶה יוֹם תִּרְצֶה שֶׁיְּכָרְתוּ: **אעתיר, העתירו, והעתרתי.** וְלֹא נֶאֱמַר אֶעְתַּר, עִתְּרוּ, וְעָתַרְתִּי, מִפְּנֵי שֶׁכָּל לְשׁוֹן עתר הַרְבּוֹת פֶּלֶל הוּא, וְכַאֲשֶׁר יֹאמַר אַרְבֶּה, הַרְבּוּ, וְהִרְבֵּיתִי, לְשׁוֹן מַפְעִיל, כָּךְ יֹאמַר אַעְתִּיר, הַעְתִּירוּ, וְהַעְתַּרְתִּי דְּבָרִים; וְאָב לְכֻלָּם "וְהַעְתַּרְתֶּם עָלַי דִּבְרֵיכֶם" (יחזקאל ל"ה) – הִרְבֵּיתֶם:

ו׳ וַיֹּאמֶר לְמָחָר וַיֹּאמֶר כִּדְבָרְךָ לְמַעַן תֵּדַע כִּי־אֵין כַּיהוָה אֱלֹהֵינוּ:

ויאמר למחר. הִתְפַּלֵּל הַיּוֹם, שֶׁיְּכָרְתוּ לְמָחָר:

ז׳ וְסָרוּ הַצְפַרְדְּעִים מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ וּמֵעֲבָדֶיךָ וּמֵעַמֶּךָ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה:

ח׳ וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעִם פַּרְעֹה וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה עַל־דְּבַר הַצְפַרְדְּעִים אֲשֶׁר־שָׂם לְפַרְעֹה:

ויצא, ויצעק. מִיָּד, שֶׁיְּכָרְתוּ לְמָחָר:

ט׳ וַיַּעַשׂ יְהוָה כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיָּמֻתוּ הַצְפַרְדְּעִים מִן־הַבָּתִּים מִן־הַחֲצֵרֹת וּמִן־הַשָּׂדֹת:

י׳ וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם חֳמָרִם חֳמָרִם וַתִּבְאַשׁ הָאָרֶץ:

חמרם חמרם. צְבוּרִים צְבוּרִים, כְּתַרְגּוּמוֹ, דְּגוֹרִין – גַּלִּין:

י״א וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה וְהַכְבֵּד אֶת־לִבּוֹ וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה: {ס}

והכבד את לבו. לְשׁוֹן פָּעוֹל הוּא, כְּמוֹ "הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ" (בראשית י״ב), וְכֵן "וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב" (מלכים ב ג׳:כ״ד), "וְשָׁאוֹל לוֹ בֵּאלֹהִים" (שמואל א כ״ב:י״ג), "הַכֵּה וּפָצֹעַ" (מלכים א כ׳):

כאשר דבר ה׳. וְהֵיכָן דִּבֵּר? וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה:

י״ב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל־אַהֲרֹן נְטֵה אֶת־מַטְּךָ וְהַךְ אֶת־עֲפַר הָאָרֶץ וְהָיָה לְכִנִּם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם:

אמר אל אהרן. לֹא הָיָה הֶעָפָר כְּדַאי לְלִקּוֹת עַ״י מֹשֶׁה, לְפִי שֶׁהֻגַּן עָלָיו כְּשֶׁהָרַג אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחוֹל, וְלָקָה עַל יְדֵי אַהֲרֹן (שמות רבה):

י״ג וַיַּעֲשׂוּ־כֵן וַיֵּט אַהֲרֹן אֶת־יָדוֹ בְמַטֵּהוּ וַיַּךְ אֶת־עֲפַר הָאָרֶץ וַתְּהִי הַכִּנָּם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה כָּל־עֲפַר הָאָרֶץ הָיָה כִנִּם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם:

ותהי הכנם. הָרְחִישָׁה, פדולי״א בְּלַעַז:

י״ד וַיַּעֲשׂוּ־כֵן הַחַרְטֻמִּים בְּלָטֵיהֶם לְהוֹצִיא אֶת־הַכִּנִּים וְלֹא יָכָלוּ וַתְּהִי הַכִּנָּם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה:

להוציא את הכנים. לִבְרֹאתָם וּלְהוֹצִיאָם מִמָּקוֹם אַחֵר:

ולא יכלו. שֶׁאֵין הַשֵּׁד שׁוֹלֵט עַל בְּרִיָּה פְּחוּתָה מִכַּשְּׁעוֹרָה (סנהדרין ס״ז):

ט״ו וַיֹּאמְרוּ הַחַרְטֻמִּם אֶל־פַּרְעֹה אֶצְבַּע אֱלֹהִים הִוא וַיֶּחֱזַק לֵב־פַּרְעֹה וְלֹא־שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה: {ס}

אצבע אלהים הוא. מַכָּה זוֹ אֵינָהּ עַל יְדֵי כְּשָׁפִים, מֵאֵת הַמָּקוֹם הִיא (שמות רבה):

כאשר דבר ה׳. וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה:

ט״ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הַשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר וְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי פַרְעֹה הִנֵּה יוֹצֵא הַמָּיְמָה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה אָמַר יְהוָה שַׁלַּח עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי:

י״ז כִּי אִם־אֵינְךָ מְשַׁלֵּחַ אֶת־עַמִּי הִנְנִי מַשְׁלִיחַ בְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְבָתֶּיךָ אֶת־הֶעָרֹב וּמָלְאוּ בָתֵּי מִצְרַיִם אֶת־הֶעָרֹב וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־הֵם עָלֶיהָ:

משליח בך. מְגֻרֶה בְּךָ, וְכֵן "וְשֶׁן בְּהֵמוֹת אֲשַׁלַּח בָּם" (דברים ל״ב), לְשׁוֹן שִׁפּוּי, אינציט״ר בְּלַעַז:

את הערב. כָּל מִינֵי הַחַיּוֹת רָעוֹת וּנְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים בְּעֶרְבוּבְיָא, וְהָיוּ מַשְׁחִיתִים בָּהֶם; וְיֵשׁ טַעַם בַּדָּבָר בָּאַגָּדָה בְּכָל מַכָּה וּמַכָּה לָמָּה זוֹ וְלָמָּה זוֹ; בְּטַכְסִיסֵי מִלְחֲמוֹת מְלָכִים בָּא עֲלֵיהֶם, כְּסֵדֶר מַלְכוּת כְּשֶׁצָּרָה עַל עִיר, בַּתְּחִלָּה מְקַלְקֵל מַעְיְנוֹתֶיהָ, וְאַחַר כָּךְ תּוֹקְעִין עֲלֵיהֶם וּמְרִיעִין בַּשּׁוֹפָרוֹת לְיָרְאָם וּלְבַהֲלָם, וְכֵן הַצְּפַרְדְּעִים מְקַרְקְרִים וְהוֹמִים וְכוּ', כִּדְאִיתָא בְּמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (פ' בא):

י״ח **וְהִפְלֵיתִי׀ בַּיּוֹם הַהוּא אֶת־אֶ֣רֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר עַמִּ֣י עֹמֵ֔ד עָלֶ֖יהָ לְבִלְתִּ֣י הֱיוֹת־שָׁ֑ם עָרֹ֙ב לְמַ֣עַן תֵּדַ֔ע כִּ֥י אֲנִ֖י יְהוָ֑ה בְּקֶ֖רֶב הָאָֽרֶץ׃**

והפליתי. וְהִפְרַשְׁתִּי, וְכֵן "וְהִפְלָה ה'" (שמות ט'), וְכֵן "לֹא נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ" (דברים ל') – לֹא מֻבְדֶּלֶת וּמֻפְרֶשֶׁת הִיא מִמְּךָ:

למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. אַף עַל פִּי שֶׁשְּׁכִינָתִי בַּשָּׁמַיִם גְּזֵרָתִי מִתְקַיֶּמֶת בַּתַּחְתּוֹנִים:

י״ט **וְשַׂמְתִּי֙ פְּדֻ֣ת בֵּ֔ין עַמִּ֖י וּבֵ֣ין עַמֶּ֑ךָ לְמָחָ֥ר יִהְיֶ֖ה הָאֹ֥ת הַזֶּֽה׃**

ושמתי פדת. שֶׁיַּבְדִּיל בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמְּךָ:

כ׳ **וַיַּ֤עַשׂ יְהוָה֙ כֵּ֣ן וַיָּבֹ֣א עָרֹ֗ב כָּבֵד֙ בֵּ֣יתָה פַרְעֹ֔ה וּבֵ֖ית עֲבָדָ֑יו וּבְכָל־אֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם תִּשָּׁחֵ֥ת הָאָ֖רֶץ מִפְּנֵ֥י הֶעָרֹֽב׃**

תשחת הארץ. נִשְׁחֶתֶת הָאָרֶץ, אִתְחַבָּלַת אַרְעָא:

כ״א **וַיִּקְרָ֤א פַרְעֹה֙ אֶל־מֹשֶׁ֣ה וְאֶֽל־אַהֲרֹ֔ן וַיֹּ֕אמֶר לְכ֥וּ זִבְח֖וּ לֵאלֹהֵיכֶ֑ם בָּאָֽרֶץ׃**

זבחו לאלהיכם בארץ. בִּמְקוֹמְכֶם וְלֹא תֵּלְכוּ בַּמִּדְבָּר:

כ״ב **וַיֹּ֣אמֶר מֹשֶׁ֗ה לֹ֤א נָכוֹן֙ לַעֲשׂ֣וֹת כֵּ֔ן כִּ֚י תּוֹעֲבַ֣ת מִצְרַ֔יִם נִזְבַּ֖ח לַיהוָ֣ה אֱלֹהֵ֑ינוּ הֵ֣ן נִזְבַּ֗ח אֶת־תּוֹעֲבַ֤ת מִצְרַיִם֙ לְעֵינֵיהֶ֔ם וְלֹ֥א יִסְקְלֻֽנוּ׃**

תועבת מצרים. יִרְאַת מִצְרַיִם, כְּמוֹ "וּלְמִלְכֹּם תּוֹעֲבַת בְּנֵי עַמּוֹן" (מלכים ב כ"ג:י"ג), וְאֵצֶל יִשְׂרָאֵל קוֹרֵא אוֹתָהּ תּוֹעֵבָה; וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר בְּלָשׁוֹן אַחֵר,

תועבת מצרים, דָּבָר שֶׁנאוּי הוּא לְמִצְרַיִם זְבִיחָה שֶׁאָנוּ זוֹבְחִים, שֶׁהֲרֵי יִרְאָתָם אָנוּ זוֹבְחִים:

ולא יסקלנו. בְּתָמִיהָ:

כ״ג **דֶּ֚רֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִ֣ים נֵלֵ֔ךְ בַּמִּדְבָּ֖ר וְזָבַחְנוּ֙ לַיהוָ֣ה אֱלֹהֵ֔ינוּ כַּאֲשֶׁ֥ר יֹאמַ֖ר אֵלֵֽינוּ׃**

כ״ד **וַיֹּ֣אמֶר פַּרְעֹ֔ה אָנֹכִ֗י אֲשַׁלַּ֤ח אֶתְכֶם֙ וּזְבַחְתֶּ֣ם לַיהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֔ם בַּמִּדְבָּ֖ר רַ֣ק הַרְתֵּ֑ק לֹא־תַרְחִ֣יקוּ לָלֶ֔כֶת הַעְתִּ֥ירוּ בַּעֲדִֽי׃**

כ״ה **וַיֹּ֣אמֶר מֹשֶׁ֗ה הִנֵּ֤ה אָנֹכִי֙ יוֹצֵ֣א מֵֽעִמָּ֔ךְ וְהַעְתַּרְתִּ֖י אֶל־יְהוָ֑ה וְסָ֣ר הֶעָרֹ֗ב מִפַּרְעֹה֙ מֵעֲבָדָ֔יו וּמֵעַמּ֖וֹ מָחָ֑ר רַ֗ק אַל־יֹסֵ֤ף פַּרְעֹה֙ הָתֵ֣ל לְבִלְתִּ֔י שַׁלַּ֥ח אֶת־הָעָ֖ם לִזְבֹּ֥חַ לַיהוָֽה׃**

התל. כְּמוֹ לְהָתֵל:

כ״ו **וַיֵּצֵ֥א מֹשֶׁ֖ה מֵעִ֣ם פַּרְעֹ֑ה וַיֶּעְתַּ֖ר אֶל־יְהוָֽה׃**

ויעתר אל ה'. נִתְאַמֵּץ בִּתְפִלָּה, וְכֵן אִם בָּא לוֹמַר וַיִּעְתִּיר, הָיָה יָכוֹל לוֹמַר, וּמַשְׁמַע וַיִּרְבֶּה בִּתְפִלָּה, וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר בִּלְשׁוֹן וַיִּפְעַל, מַשְׁמַע וַיִּרְבֶּה לְהִתְפַּלֵּל:

כ״ז **וַיַּ֣עַשׂ יְהוָ֔ה כִּדְבַ֖ר מֹשֶׁ֑ה וַיָּ֣סַר הֶעָרֹ֔ב מִפַּרְעֹ֖ה מֵעֲבָדָ֥יו וּמֵעַמּ֖וֹ לֹא נִשְׁאַ֥ר אֶחָֽד׃**

ויסר הערב. וְלֹא מֵתוּ כְּמוֹ שֶׁמֵּתוּ הַצְּפַרְדְּעִים, שֶׁאִם מֵתוּ הָיָה לָהֶם הֲנָאָה בְּעוֹרוֹתָם (תנחומא):

כ״ח **וַיַּכְבֵּ֥ד פַּרְעֹ֖ה אֶת־לִבּ֑וֹ גַּ֚ם בַּפַּ֣עַם הַזֹּ֔את וְלֹ֥א שִׁלַּ֖ח אֶת־הָעָֽם׃ {פ}**

פרק ט׳

א׳ **וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה בֹּ֖א אֶל־פַּרְעֹ֑ה וְדִבַּרְתָּ֣ אֵלָ֗יו כֹּ֤ה־אָמַר֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֵ֣י הָעִבְרִ֔ים שַׁלַּ֥ח אֶת־עַמִּ֖י וְיַעַבְדֵֽנִי׃**

ב׳ **כִּ֣י אִם־מָאֵ֔ן אַתָּ֖ה לְשַׁלֵּ֑חַ וְעוֹדְךָ֖ מַחֲזִ֥יק בָּֽם׃**

מחזיק בם. אוֹחֵז בָּם, כְּמוֹ "וְהֶחֱזִיקָה בְּמַכֶּשָׁיו" (דברים כ"ה):

ג׳ הִנֵּה יַד־יְהוָה הוֹיָה בְּמִקְנְךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בַּסּוּסִים בַּחֲמֹרִים בַּגְּמַלִּים בַּבָּקָר וּבַצֹּאן דֶּבֶר כָּבֵד מְאֹד:

הנה יד ה׳ הויה. לְשׁוֹן הֹוֶה, כִּי כֵן יֹאמַר בְּלָשׁוֹן נְקֵבָה עַל שֶׁעָבַר הָיְתָה, וְעַל הֶעָתִיד תִּהְיֶה, וְעַל הָעוֹמֵד הוֹיָה, כְּמוֹ עוֹשָׂה, רוֹצָה, רוֹעָה:

ד׳ וְהִפְלָה יְהוָה בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרָיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל־לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל דָּבָר:

והפלה. וְהִבְדִּיל:

ה׳ וַיָּשֶׂם יְהוָה מוֹעֵד לֵאמֹר מָחָר יַעֲשֶׂה יְהוָה הַדָּבָר הַזֶּה בָּאָרֶץ:

ו׳ וַיַּעַשׂ יְהוָה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה מִמָּחֳרָת וַיָּמָת כָּל מִקְנֵה מִצְרָיִם וּמִמִּקְנֵה בְנֵי־יִשְׂרָאֵל לֹא־מֵת אֶחָד:

ז׳ וַיִּשְׁלַח פַּרְעֹה וְהִנֵּה לֹא־מֵת מִמִּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד־אֶחָד וַיִּכְבַּד לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שִׁלַּח אֶת־הָעָם: {פ}

ח׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן קְחוּ לָכֶם מְלֹא חָפְנֵיכֶם פִּיחַ כִּבְשָׁן וְזָרְקוֹ מֹשֶׁה הַשָּׁמַיְמָה לְעֵינֵי פַּרְעֹה:

מלא חפניכם. יְלוּינִי"ש בְּלַעַז:

פיח כבשן. דָּבָר הַנִּפָּח מִן הַגֶּחָלִים עֲמוּמִים הַנִּשְׂרָפִים בַּכִּבְשָׁן, וּבְלַעַז אולבי"ש:

פיח. לְשׁוֹן הֲפָחָה, שֶׁהָרוּחַ מְפִיחָן וּמַפְרִיחָן:

וזרקו משה. וְכָל דָּבָר הַנִּזְרָק בְּכֹחַ, אֵינוֹ נִזְרָק אֶלָּא בְּיַד אַחַת, חֲרֵי נְסִים הַרְבֵּה – אֶחָד שֶׁהֶחֱזִיק קֶמְצוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מְלֹא חָפְנַיִם שֶׁלּוֹ וְשֶׁל אַהֲרֹן, וְאֶחָד שֶׁהָלַךְ הָאָבָק עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם (תנחומא):

ט׳ וְהָיָה לְאָבָק עַל כָּל־אֶרֶץ מִצְרָיִם וְהָיָה עַל־הָאָדָם וְעַל־הַבְּהֵמָה לִשְׁתִּין פֹּרַח אֲבַעְבֻּעֹת בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם:

לשחין פרח אבעבעת. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשִׁיחָנָא סָגֵי אֲבַעְבּוּעִין, שֶׁעַל יָדוֹ צוֹמְחִין בָּהֶן בּוּעוֹת:

שחין. לְשׁוֹן חֲמִימוּת; וְהַרְבֵּה יֵשׁ בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה, "שָׁנָה שְׁחוּנָה" (יומא נ"ג):

י׳ וַיִּקְחוּ אֶת־פִּיחַ הַכִּבְשָׁן וַיַּעַמְדוּ לִפְנֵי פַרְעֹה וַיִּזְרֹק אֹתוֹ מֹשֶׁה הַשָּׁמָיְמָה וַיְהִי שְׁחִין אֲבַעְבֻּעֹת פֹּרֵחַ בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה:

באדם ובבהמה. וְאִם תֹּאמַר מֵאַיִן הָיוּ לָהֶם הַבְּהֵמוֹת, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר וַיָּמָת כֹּל מִקְנֵה מִצְרָיִם? לֹא נִגְזְרָה גְּזֵרָה אֶלָּא עַל אוֹתָן שֶׁבַּשָּׂדוֹת בִּלְבַד, שֶׁנֶּאֱמַר בְּמִקְנְךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, וְהַיְרֵא אֶת דְּבַר ה׳ הִכְנִיס אֶת מִקְנֵהוּ אֶל הַבָּתִּים, כֵּן שְׁנוּיָה בְּמְכִילְתָּא אֵצֶל "וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר" (שמות י"ד):

י"א וְלֹא־יָכְלוּ הַחַרְטֻמִּים לַעֲמֹד לִפְנֵי מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשְּׁחִין כִּי־הָיָה הַשְּׁחִין בַּחַרְטֻמִּם וּבְכָל־מִצְרָיִם:

י"ב וַיְחַזֵּק יְהוָה אֶת־לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה: {ס}

י"ג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הַשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר וְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי פַרְעֹה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה־אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שַׁלַּח אֶת־עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי:

י"ד כִּי | בַּפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת־כָּל־מַגֵּפֹתַי אֶל־לִבְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ בַּעֲבוּר תֵּדַע כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל־הָאָרֶץ:

את כל מגפתי. לָמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁמַּכַּת בְּכוֹרוֹת שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמַּכּוֹת:

ט"ו כִּי עַתָּה | שָׁלַחְתִּי אֶת־יָדִי וָאַךְ אוֹתְךָ וְאֶת־עַמְּךָ בַּדֶּבֶר וַתִּכָּחֵד מִן־הָאָרֶץ:

כי עתה שלחתי את ידי וגו׳. כִּי אִלּוּ רָצִיתִי, כְּשֶׁהָיְתָה יָדִי בְּמִקְנְךָ שֶׁהִכִּיתִים בַּדֶּבֶר, שְׁלַחְתִּיהָ וְהִכֵּיתִי **אותך ואת עמך** עִם הַבְּהֵמוֹת, **ותכחד מן הארץ**, אֲבָל **בעבור זאת העמדתיך וגו׳**:

ט"ז וְאוּלָם בַּעֲבוּר זֹאת הָעֱמַדְתִּיךָ בַּעֲבוּר הַרְאֹתְךָ אֶת־כֹּחִי וּלְמַעַן סַפֵּר שְׁמִי בְּכָל־הָאָרֶץ:

י״ז עוֹדְךָ מִסְתּוֹלֵל בְּעַמֶּי לְבִלְתִּי שַׁלְּחָם׃

עודך מסתולל בעמי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּבִישַׁת בֵּהּ בְּעַמִּי, וְהוּא מִגְּזֶרֶת מְסִלָּה, דִּמְתַרְגְּמִינָן אַרַח כְּבִישָׁא, וּבְלַעַז קלקי״ר; וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי בְּסוֹף וַיְהִי מִקֵּץ, כָּל תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ סמ״ך וְהִיא בָּאָה לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן מִתְפַּעֵל, נוֹתֵן הַתֵּי״ו שֶׁל שִׁמּוּשׁ בְּאֶמְצַע אוֹתִיּוֹת שֶׁל עִקָּר, כְּגוֹן זוֹ, וּכְגוֹן ״וְיִסְתַּבֵּל הֶחָגָב״ (קה׳ י״ב), מִגְּזֶרֶת סבל, ״כִּי תִשְׁתָּרֵר עָלֵינוּ״ (במדבר ט״ז), מִגְּזֶרֶת נָגִיד וְשָׂר, ״מִשְׁתַּכֵּל חֲרִית״ (דניאל ז׳):

י״ח הִנְנִי מַמְטִיר כָּעֵת מָחָר בָּרָד כָּבֵד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא־הָיָה כָמֹהוּ בְּמִצְרַיִם לְמִן־הַיּוֹם הִוָּסְדָה וְעַד־עָתָּה׃

כעת מחר. כָּעֵת הַזֹּאת לְמָחָר; שָׂרַט לוֹ שְׂרִיטָה בַּכֹּתֶל – לְמָחָר כְּשֶׁתַּגִּיעַ חַמָּה לְכָאן, יֵרֵד הַבָּרָד׃

הוסדה. שֻׁנְּתְיַסְּדָה; וְכָל תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ יו״ד, כְּגוֹן יסד, ילד, ידע, יסר, כְּשֶׁהִיא מִתְפַּעֶלֶת, תָּבֹא הַוָּי״ו בְּמָקוֹם הַיּו״ד, כְּמוֹ הִוָּסְדָה, הִוָּלְדָה (הושע ב׳), וַיִּוָּדַע, ״וַיִּוָּלֵד לְיוֹסֵף״ (בראשית מ״ו), ״בִּדְבָרִים לֹא יִוָּסֵר עָבֶד״ (משלי כ״ט)׃

י״ט וְעַתָּה שְׁלַח הָעֵז אֶת־מִקְנְךָ וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר לְךָ בַּשָּׂדֶה כָּל־הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה אֲשֶׁר־יִמָּצֵא בַשָּׂדֶה וְלֹא יֵאָסֵף הַבַּיְתָה וְיָרַד עֲלֵהֶם הַבָּרָד וָמֵתוּ׃

שלח העז. כְּתַרְגּוּמוֹ, שְׁלַח כְּנוֹשׁ, וְכֵן ״וּשְׁבֵי הַגְּבִים הֵעִיזוּ״ (ישעיה י׳), ״הָעִזוּ בְּנֵי בִנְיָמִן״ (ירמיה ו׳)׃

ולא יאסף הביתה. לְשׁוֹן הַכְנָסָה הוּא׃

כ׳ הַיָּרֵא אֶת־דְּבַר יְהוָה מֵעַבְדֵי פַרְעֹה הֵנִיס אֶת־עֲבָדָיו וְאֶת־מִקְנֵהוּ אֶל־הַבָּתִּים׃

הניס. הִבְרִיחַ׃

כ״א וַאֲשֶׁר לֹא־שָׂם לִבּוֹ אֶל־דְּבַר יְהוָה וַיַּעֲזֹב אֶת־עֲבָדָיו וְאֶת־מִקְנֵהוּ בַּשָּׂדֶה׃ {פ}

כ״ב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה נְטֵה אֶת־יָדְךָ עַל־הַשָּׁמַיִם וְיִהְיֶה בָּרָד בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם עַל־הָאָדָם וְעַל־הַבְּהֵמָה וְעַל כָּל־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃

על השמים. לְצַד הַשָּׁמַיִם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: הִגְבִּיהוֹ הַקָּבָ״ה לְמֹשֶׁה לְמַעְלָה מִן הַשָּׁמַיִם׃

כ״ג וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־מַטֵּהוּ עַל־הַשָּׁמָיִם וַיהוָה נָתַן קֹלֹת וּבָרָד וַתְּהַלֶּךְ אֵשׁ אַרְצָה וַיַּמְטֵר יְהוָה בָּרָד עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃

כ״ד וַיְהִי בָרָד וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד כָּבֵד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא־הָיָה כָמֹהוּ בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָז הָיְתָה לְגוֹי׃

מתלקחת בתוך הברד. נֵס בְּתוֹךְ נֵס, הָאֵשׁ וְהַבָּרָד מְעֹרָבִין, וְהַבָּרָד מַיִם הוּא, וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם עָשׂוּ שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם׃

כ״ה וַיַּךְ הַבָּרָד בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם אֵת כָּל־אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה מֵאָדָם וְעַד־בְּהֵמָה וְאֵת כָּל־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד וְאֶת־כָּל־עֵץ הַשָּׂדֶה שִׁבֵּר׃

כ״ו רַק בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר־שָׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיָה בָּרָד׃

כ״ז וַיִּשְׁלַח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם חָטָאתִי הַפָּעַם יְהוָה הַצַּדִּיק וַאֲנִי וְעַמִּי הָרְשָׁעִים׃

כ״ח הַעְתִּירוּ אֶל־יְהוָה וְרַב מִהְיֹת קֹלֹת אֱלֹהִים וּבָרָד וַאֲשַׁלְּחָה אֶתְכֶם וְלֹא תֹסִפוּן לַעֲמֹד׃

ורב. דַּי לוֹ בְּמַה שֶׁהוֹרִיד כְּבָר׃

כ״ט וַיֹּאמֶר אֵלָיו מֹשֶׁה כְּצֵאתִי אֶת־הָעִיר אֶפְרֹשׂ אֶת־כַּפַּי אֶל־יְהוָה הַקֹּלוֹת יֶחְדָּלוּן וְהַבָּרָד לֹא יִהְיֶה־עוֹד לְמַעַן תֵּדַע כִּי לַיהוָה הָאָרֶץ׃

כצאתי את העיר. מִן הָעִיר, אֲבָל בְּתוֹךְ הָעִיר לֹא הִתְפַּלֵּל לְפִי שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה גְּלוּלִים (שמות רבה)׃

ל׳ וְאַתָּה וַעֲבָדֶיךָ יָדַעְתִּי כִּי טֶרֶם תִּירְאוּן מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים׃

טרם תיראון. עֲדַיִן לֹא תִירְאוּן; וְכֵן כָּל טֶרֶם שֶׁבַּמִּקְרָא "עֲדַיִן לֹא" הוּא, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן קֹדֶם, "טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ" (בראשית י"ט) – עַד לָא שְׁכִיבוּ, "טֶרֶם יִצְמָח" (שם ב') – עַד לָא צְמַח. אַף זֶה כֵּן הוּא – יָדַעְתִּי כִּי עֲדַיִן אֵינְכֶם יְרֵאִים, וּמִשֶּׁתִּהְיֶה הָרְוָחָה תַּעַמְדוּ בְּקִלְקוּלְכֶם:

ל"א וְהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׂעֹרָה נֻכֶּתָה כִּי הַשְּׂעֹרָה אָבִיב וְהַפִּשְׁתָּה גִּבְעֹל:

והפשתה והשערה נכתה. נִשְׁבְּרָה, לְשׁוֹן "פֻּרְעֹה נִכָּה" (מלכים ב כ"ג), "נְכֵאִים" (ישעיהו ט"ז), וְכֵן לֹא נָכוּ; וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן הַכָּאָה, שֶׁאֵין נו"ן בְּמָקוֹם ה"א לְפָרֵשׁ נֻכָּתָה כְּמוֹ הֻכָּתָה, נָכוּ כְּמוֹ הֻכּוּ, אֶלָּא הַנּו"ן שֹׁרֶשׁ בַּתְּבָה וַהֲרֵי הוּא מִגְזֶרֶת "וְשִׁפּוּ עַצְמוֹתָיו" (איוב ל"ג):

כי השערה אביב. כְּבָר בִּכְּרָה וְעוֹמֶדֶת בְּקָשְׁיָהּ, וְנִשְׁתַּבְּרוּ וְנָפְלוּ, וְכֵן הַפִּשְׁתָּה גְּדֵלָה כְּבָר, וְהֻקְשָׁה לַעֲמֹד בְּגִבְעוֹלֶיהָ:

השערה אביב. עֻמְדָה בְּאִבֶּיהָ, לְשׁוֹן "בְּאִבֵּי הַנָּחַל" (שיר ו'):

ל"ב וְהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֻכּוּ כִּי אֲפִילֹת הֵנָּה:

כי אפילת הנה. מְאֻחָרוֹת, וַעֲדַיִן הָיוּ רַכּוֹת וְיכוֹלוֹת לַעֲמֹד בִּפְנֵי קָשֶׁה; וְאַע"פ שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֵת כָּל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד", יֵשׁ לְפָרֵשׁ פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא בַּעֲשָׂבִים הָעוֹמְדִים בְּקִלְחָם, הָרְאוּיִם לְלֶקוֹת בַּבָּרָד. וּבְמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא יֵשׁ מֵרִבּוֹתֵינוּ שֶׁנֶּחְלְקוּ עַל זֹאת, וְדָרְשׁוּ **כי אפילת**, פְּלָאֵי פְלָאוֹת נַעֲשׂוּ לָהֶם שֶׁלֹּא לָקוּ:

ל"ג וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעִם פַּרְעֹה אֶת הָעִיר וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו אֶל יְהוָה וַיַּחְדְּלוּ הַקֹּלוֹת וְהַבָּרָד וּמָטָר לֹא נִתַּךְ אָרְצָה:

לא נתך. לֹא הִגִּיעַ, וְאַף אוֹתָן שֶׁהָיוּ בָּאֲוִיר לֹא הִגִּיעוּ לָאָרֶץ; וְדוֹמֶה לוֹ: "וַתִּתַּךְ עָלֵינוּ הָאָלָה וְהַשִּׁבוּעָה" (דניאל ט') דְּעָזְרָא – וַתַּגִּיעַ עָלֵינוּ. וּמְנַחֵם בֶּן סָרוּק חִבְּרוֹ בְּחֶלֶק "כְּהִתּוּךְ כֶּסֶף" (יחזקאל כ"ב), לְשׁוֹן יְצִיקַת מַתֶּכֶת, וְרוֹאֶה אֲנִי אֶת דְּבָרָיו, כְּתַרְגּוּמוֹ וְיָצַק – וַאֲתִיךְ, לָצֶקֶת – לְאַתָּכָא. אַף זֶה לֹא נִתַּךְ לָאָרֶץ – לֹא הוּצַק לָאָרֶץ:

ל"ד וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי חָדַל הַמָּטָר וְהַבָּרָד וְהַקֹּלֹת וַיֹּסֶף לַחֲטֹא וַיַּכְבֵּד לִבּוֹ הוּא וַעֲבָדָיו:

ל"ה וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שִׁלַּח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה בְּיַד מֹשֶׁה: {פ}

פרק י'

א' וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֶל פַּרְעֹה כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לִבּוֹ וְאֶת לֵב עֲבָדָיו לְמַעַן שִׁתִי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ:

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. וַהֲתְרָה בּוֹ:

שיתי. שׂוּמִי – שֶׁאָשִׁית אֲנִי:

ב' וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֹתֹתַי אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בָם וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְהוָה:

התעללתי. שָׁחַקְתִּי, כְּמוֹ "כִּי הִתְעַלְּלְתְּ בִּי" (במדבר כ"ב), "הֲלֹא כַּאֲשֶׁר הִתְעוֹלֵל בָּהֶם" (שמואל א' ו'), הָאָמוּר בְּמִצְרַיִם, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן פּוֹעֵל וּמַעֲלִים, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב עוֹלַלְתִּי, כְּמוֹ "וְעוֹלֵל לָמוֹ כַּאֲשֶׁר עוֹלַלְתָּ לִי" (איכה א'), "אֲשֶׁר עוֹלַל לִי" (שם):

ג' וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל פַּרְעֹה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרִים עַד מָתַי מֵאַנְתָּ לֵעָנֹת מִפָּנָי שַׁלַּח עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי:

לענת. כְּתַרְגּוּמוֹ, "לְאִתְכְּנָעָא", וְהוּא מִגְזֶרֶת עָנִי – מֵאַנְתָּ לִהְיוֹת עָנִי וְשָׁפָל מִפָּנַי:

ד' כִּי אִם מָאֵן אַתָּה לְשַׁלַּח אֶת עַמִּי הִנְנִי מֵבִיא מָחָר אַרְבֶּה בִּגְבֻלֶךָ:

ה' וְכִסָּה אֶת עֵין הָאָרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת הָאָרֶץ וְאָכַל | אֶת יֶתֶר הַפְּלֵטָה הַנִּשְׁאֶרֶת לָכֶם מִן הַבָּרָד וְאָכַל אֶת כָּל הָעֵץ הַצֹּמֵחַ לָכֶם מִן הַשָּׂדֶה:

את עין הארץ. אֶת מַרְאֵה הָאָרֶץ:

ולא יוכל. הֲרוֹאֶה **לראת את הארץ**, וְלָשׁוֹן קָצָרָה דִּבֵּר:

ו וּמָלְאוּ בָתֶּיךָ וּבָתֵּי כָל־עֲבָדֶיךָ וּבָתֵּי כָל־מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא־רָאוּ אֲבֹתֶיךָ וַאֲבוֹת אֲבֹתֶיךָ מִיּוֹם הֱיוֹתָם עַל־הָאֲדָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיִּפֶן וַיֵּצֵא מֵעִם פַּרְעֹה׃

ז וַיֹּאמְרוּ עַבְדֵי פַרְעֹה אֵלָיו עַד־מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שַׁלַּח אֶת־הָאֲנָשִׁים וְיַעַבְדוּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי אָבְדָה מִצְרָיִם׃

הטרם תדע. הַעוֹד לֹא יָדַעְתָּ כִּי אָבְדָה מִצְרַיִם׃

ח וַיּוּשַׁב אֶת־מֹשֶׁה וְאֶת־אַהֲרֹן אֶל־פַּרְעֹה וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לְכוּ עִבְדוּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם מִי וָמִי הַהֹלְכִים׃

ויושב. הוּשְׁבוּ עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, שֶׁשָּׁלְחוּ אַחֲרֵיהֶם וֶהֱשִׁיבוּם אֶל פַּרְעֹה׃

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ נֵלֵךְ בְּבָנֵינוּ וּבִבְנוֹתֵינוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבִבְקָרֵנוּ נֵלֵךְ כִּי חַג־יְהוָה לָנוּ׃

י וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יְהִי כֵן יְהוָה עִמָּכֶם כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת־טַפְּכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם׃

כאשר אשלח אתכם ואת טפכם. אַף כִּי אֲשַׁלַּח גַּם אֶת הַצֹּאן וְאֶת הַבָּקָר כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם׃

ראו כי רעה נגד פניכם. כְּתַרְגּוּמוֹ. וּמ״א שָׁמַעְתִּי, כּוֹכָב אֶחָד יֵשׁ שְׁשְׁמוֹ רָעָה, אָמַר לָהֶם פַּרְעֹה, רוֹאֶה אֲנִי בָּאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלִּי אוֹתוֹ כּוֹכָב עוֹלֶה לִקְרַאתְכֶם בַּמִּדְבָּר, וְהוּא סִימָן דָּם וַהֲרִיגָה; וּכְשֶׁחָטְאוּ יִשְׂרָאֵל בָּעֵגֶל וּבִקֵּשׁ הַקָּבָ״ה לְהָרְגָם, אָמַר מֹשֶׁה בִּתְפִלָּתוֹ, לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר ״בְּרָעָה״ הוֹצִיאָם (שמות ל״ב), זוֹ הִיא שֶׁאָמַר לָהֶם, רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם; מִיָּד וַיִּנָּחֶם ה׳ עַל הָרָעָה וְהָפַךְ אֶת הַדָּם לְדַם מִילָה, שֶׁמָּל יְהוֹשֻׁעַ אוֹתָם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ׳ ״הַיּוֹם גַּלּוֹתִי אֶת חֶרְפַּת מִצְרַיִם מֵעֲלֵיכֶם״ (יהושע ה׳), שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים לָכֶם, דָּם אָנוּ רוֹאִין עֲלֵיכֶם בַּמִּדְבָּר׃

יא לֹא כֵן לְכוּ־נָא הַגְּבָרִים וְעִבְדוּ אֶת־יְהוָה כִּי אֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְשִׁים וַיְגָרֶשׁ אֹתָם מֵאֵת פְּנֵי פַרְעֹה׃ {ס}

לא כן. כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לְהוֹלִיךְ הַטַּף עִמָּכֶם, אֶלָּא **לכו הגברים ועבדו את ה׳**׃

כי אתה אתם מבקשים. כִּי אוֹתָהּ בִּקַּשְׁתֶּם עַד הֵנָּה — נִזְבְּחָה לֵאלֹהֵינוּ, וְאֵין דֶּרֶךְ הַטַּף לִזְבֹּחַ׃

ויגרש אותם. חֲרִי זֶה לָשׁוֹן קָצָר וְלֹא פֵּרֵשׁ מִי הַמְגָרֵשׁ׃

יב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל־אֶרֶץ מִצְרַיִם בָּאַרְבֶּה וְיַעַל עַל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וְיֹאכַל אֶת־כָּל־עֵשֶׂב הָאָרֶץ אֵת כָּל־אֲשֶׁר הִשְׁאִיר הַבָּרָד׃

בארבה. בִּשְׁבִיל מַכַּת הָאַרְבֶּה׃

יג וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־מַטֵּהוּ עַל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיהוָה נִהַג רוּחַ־קָדִים בָּאָרֶץ כָּל־הַיּוֹם הַהוּא וְכָל־הַלָּיְלָה הַבֹּקֶר הָיָה וְרוּחַ הַקָּדִים נָשָׂא אֶת־הָאַרְבֶּה׃

ורוח הקדים. רוּחַ מִזְרָחִית נָשָׂא אֶת הָאַרְבֶּה, לְפִי שֶׁבָּא כְּנֶגְדּוֹ, שֶׁמִּצְרַיִם בִּדְרוֹמִית מַעֲרָבִית הָיְתָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּמָקוֹם אַחֵר׃

יד וַיַּעַל הָאַרְבֶּה עַל כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיָּנַח בְּכֹל גְּבוּל מִצְרָיִם כָּבֵד מְאֹד לְפָנָיו לֹא־הָיָה כֵן אַרְבֶּה כָּמֹהוּ וְאַחֲרָיו לֹא יִהְיֶה־כֵּן׃

ואחריו לא יהיה כן. וְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה בִּימֵי יוֹאֵל שֶׁנֶּ׳ ״כָּמוֹהוּ לֹא נִהְיָה מִן הָעוֹלָם״ (יואל ב׳), לְמַדְנוּ שֶׁהָיָה כָּבֵד מִשֶּׁל מֹשֶׁה. (אוֹתוֹ שֶׁל יוֹאֵל הָיָה) עַ״י מִינִין הַרְבֵּה, שֶׁהָיוּ יַחַד אַרְבֶּה, יֶלֶק, חָסִיל, גָּזָם, אֲבָל שֶׁל מֹשֶׁה לֹא הָיָה אֶלָּא מִין אֶחָד, וְכָמוֹהוּ לֹא הָיָה וְלֹא יִהְיֶה׃

טו וַיְכַס אֶת־עֵין כָּל־הָאָרֶץ וַתֶּחְשַׁךְ הָאָרֶץ וַיֹּאכַל אֶת־כָּל־עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאֵת כָּל־פְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבָּרָד וְלֹא־נוֹתַר כָּל־יֶרֶק בָּעֵץ וּבְעֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃

כל ירק. עֶלֶה יָרֹק, וירדו״רא בְּלַעַז׃

טז וַיְמַהֵר פַּרְעֹה לִקְרֹא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חָטָאתִי לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם׃

יז וְעַתָּה שָׂא נָא חַטָּאתִי אַךְ הַפַּעַם וְהַעְתִּירוּ לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְיָסֵר מֵעָלַי רַק אֶת־הַמָּוֶת הַזֶּה׃

י״ח וַיֵּצֵא מֵעִם פַּרְעֹה וַיִּתְפַּלַּל אֶל־יְהוָה׃

י״ט וַיַּהֲפֹךְ יְהוָה רוּחַ־יָם חָזָק מְאֹד וַיִּשָּׂא אֶת־הָאַרְבֶּה וַיִּתְקָעֵהוּ יָמָּה סוּף לֹא נִשְׁאַר אַרְבֶּה אֶחָד בְּכֹל גְּבוּל מִצְרָיִם׃

רוח ים. רוּחַ מַעֲרָבִי׃

ימה סוף. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁיָּם סוּף הָיָה מְקֻצָּתוֹ בַּמַּעֲרָב, כְּנֶגֶד כָּל רוּחַ דְּרוֹמִית, וְגַם בְּמִזְרָחָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ רוּחַ יָם תְּקָעוֹ לָאַרְבֶּה בְּיָמָּה סוּף כְּנֶגְדּוֹ. וְכֵן מָצִינוּ לְעִנְיַן תְּחוּמִין שֶׁהוּא פּוֹנֶה לְצַד מִזְרָח, שֶׁנֶּאֱמַר ״מִיָּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים״ (לקמן כג לא) מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב, שֶׁיָּם פְּלִשְׁתִּים בַּמַּעֲרָב הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר בַּפְּלִשְׁתִּים ״יוֹשְׁבֵי חֶבֶל הַיָּם גּוֹי כְּרֵתִים״ (צפניה ב׳)׃

לא נשאר ארבה אחד. אַף הַמְּלוּחִים שֶׁמָּלְחוּ מֵהֶם׃

כ׳ וַיְחַזֵּק יְהוָה אֶת־לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שִׁלַּח אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ {פ}

כ״א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל־הַשָּׁמַיִם וְיִהְיֶה חֹשֶׁךְ עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ׃

וימש חשך. וְיַחֲשִׁיךְ עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ יוֹתֵר מֵחֶשְׁכּוֹ שֶׁל לַיְלָה, חֹשֶׁךְ שֶׁל לַיְלָה יַאֲמִישׁ וְיַחֲשִׁיךְ עוֹד׃

וימש. כְּמוֹ וְיַאֲמֵשׁ; יֵשׁ לָנוּ תֵּבוֹת הַרְבֵּה חֲסֵרוֹת אָלֶ״ף, לְפִי שֶׁאֵין הֲבָרַת הָאָלֶ״ף נִכֶּרֶת כָּל כָּךְ, אֵין הַכָּתוּב מַקְפִּיד עַל חֶסְרוֹנָהּ, כְּגוֹן ״וְלֹא יֵהֵל שָׁם עֲרָבִי״ (ישעיהו י״ג), כְּמוֹ לֹא יַאֲהֵל — לֹא יַטֶּה אָהֳלוֹ, וְכֵן ״וַתְּזַרֵנִי חַיִל״ (שמואל ב׳ כ״ב), כְּמוֹ וַתְּאַזְּרֵנִי; וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן הֲסָרָה, כְּמוֹ לֹא יָמוּשׁ; ״בָּתַר דְּיֵעְדֵּי קָבַל לֵילְיָא״ — כְּשֶׁגִּיעַ סְמוּךְ לְאוֹר הַיּוֹם; אֲבָל אֵין הַדִּבּוּר מְיֻשָּׁב עַל הַוָּי״ו שֶׁל וְיָמֵשׁ, לְפִי שֶׁהוּא כָּתוּב אַחַר וְיִהְיֶה חֹשֶׁךְ. וּמ״א פּוֹתְרוֹ לְשׁוֹן ״מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם״ (דברים כ״ח), שֶׁהָיָה כָּפוּל וּמְכֻפָּל וְעָב עַד שֶׁהָיָה בּוֹ מַמָּשׁ׃

כ״ב וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־יָדוֹ עַל־הַשָּׁמָיִם וַיְהִי חֹשֶׁךְ־אֲפֵלָה בְּכֹל־אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים׃

שלשת ימים. שְׁלוּשׁ שֶׁל יָמִים, טרציינ״א בְּלַעַז, וְכֵן שִׁבְעַת יָמִים בְּכָל מָקוֹם שטיי״נא שֶׁל יָמִים׃

ויהי חשך אפלה: שלשת ימים. חֹשֶׁךְ שֶׁל אֹפֶל, שֶׁלֹּא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו אוֹתָן ג׳ יָמִים. וְעוֹד שְׁלוֹשֶׁת יָמִים אֲחֵרִים חֹשֶׁךְ מַכְפֶּל עַל זֶה, שֶׁלֹּא קָמוּ אִישׁ מִמַּחֲתָיו — יוֹשֵׁב אֵין יָכוֹל לַעֲמֹד, וְעוֹמֵד אֵין יָכוֹל לֵישֵׁב; וְלָמָּה הֵבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ? שֶׁהָיוּ בְיִשְׂרָאֵל בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר רְשָׁעִים וְלֹא הָיוּ רוֹצִים לָצֵאת, וּמִתּוּ בִּשְׁלוֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאוּ מִצְרִיִּים בְּמַפַּלְתָּם וְיֹאמְרוּ, אַף הֵם לוֹקִים כָּמוֹנוּ. וְעוֹד, שֶׁחִפְּשׂוּ יִשְׂרָאֵל וְרָאוּ אֶת כְּלֵיהֶם, וּכְשֶׁיָּצְאוּ וְהָיוּ שׁוֹאֲלִים מֵהֶן וְהָיוּ אוֹמְרִים אֵין בְּיָדֵנוּ כְּלוּם, אוֹמֵר לוֹ, אֲנִי רְאִיתִיו בְּבֵיתְךָ, וּבְמָקוֹם פְּלוֹנִי הוּא (שמות רבה)׃

כ״ג לֹא־רָאֹה אִישׁ אֶת־אָחִיו וְלֹא־קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתָּיו שְׁלֹשֶׁת יָמִים וּלְכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אוֹר בְּמוֹשְׁבֹתָם׃

כ״ד וַיִּקְרָא פַרְעֹה אֶל־מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לְכוּ עִבְדוּ אֶת־יְהוָה רַק צֹאנְכֶם וּבְקַרְכֶם יֻצַּג גַּם־טַפְּכֶם יֵלֵךְ עִמָּכֶם׃

יצג. יְהֵא מֻצָּג בִּמְקוֹמוֹ׃

כ״ה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַּם־אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ וְזָבְחִים וְעֹלֹת וְעָשִׂינוּ לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ׃

גם אתה תתן. לֹא דַּיְּךָ שֶׁמִּקַּנְנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ אֶלָּא גַּם מִשֶּׁלְּךָ תִּתֵּן׃

כ״ו וְגַם־מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ לֹא תִשָּׁאֵר פַּרְסָה כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לַעֲבֹד אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וַאֲנַחְנוּ לֹא־נֵדַע מַה־נַּעֲבֹד אֶת־יְהוָה עַד־בֹּאֵנוּ שָׁמָּה׃

פרסה. פַּרְסַת רֶגֶל, פלנ״טא בְּלַעַז׃

לא נדע מה נעבד. כַּמָּה תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה, שָׁמָּא יִשְׁאַל יוֹתֵר מִמַּה שֶׁיֵּשׁ בְּיָדֵנוּ׃

כ״ז וַיְחַזֵּק יְהוָה אֶת־לֵב פַּרְעֹה וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחָם׃

כ״ח וַיֹּאמֶר־לוֹ פַּרְעֹה לֵךְ מֵעָלָי הִשָּׁמֶר לְךָ אַל־תֹּסֶף רְאוֹת פָּנַי כִּי בְּיוֹם רְאֹתְךָ פָנַי תָּמוּת׃

כ״ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֵּן דִּבַּרְתָּ לֹא־אֹסֵף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ׃ {פ}

כן דברת. יָפֶה דִּבַּרְתָּ וּבְזַמַּנּוֹ דִּבַּרְתָּ. אֱמֶת שֶׁלֹּא אוֹסִיף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ (מכילתא ושמות רבה)׃

פרק י״א

א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה עוֹד נֶגַע אֶחָד אָבִיא עַל־פַּרְעֹה וְעַל־מִצְרַיִם אַחֲרֵי־כֵן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם מִזֶּה כְּשַׁלְּחוֹ כְּלָה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה׃

כלה. גְּמִירָא; כָּלִיל, כֻּלְּכֶם יְשַׁלַּח׃

ב דַּבֶּר־נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ | מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ כְּלֵי־כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב׃

דבר נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה, בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ הִזָּהֵרִם עַל כָּךְ, שֶׁלֹּא יֹאמַר אוֹתוֹ צַדִּיק אַבְרָהָם ״וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם״ (בראשית ט״ו), קַיִּם בָּהֶם, ״וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל״ (שם), לֹא קַיִּם בָּהֶם׃

ג וַיִּתֵּן יְהוָה אֶת־חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרָיִם גַּם | הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי־פַרְעֹה וּבְעֵינֵי הָעָם׃ {ס}

ד וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר יְהוָה כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם׃

ויאמר משה כה אמר ה׳. בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה נֶאֱמְרָה לוֹ נְבוּאָה זוֹ, שֶׁהָרֵי מֹשֶׁיצָא מִלְּפָנָיו לֹא הוֹסִיף רְאוֹת פָּנָיו׃

כחצת הלילה. כְּהֶחָלֵק הַלַּיְלָה׃ **כחצת.** כְּמוֹ ״בַּעֲלוֹת״ (מלכים א י״ח), ״בַּחֲרוֹת אַפִּם בָּנוּ״ (תהילים קכ״ד), זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ לְיַשְּׁבוֹ עַל אָפְנָיו, שֶׁאֵין חֲצוֹת שָׁם דָּבָר שֶׁל חֲצִי. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ כְּמוֹ כַּחֲצִי הַלַּיְלָה, וְאָמְרוּ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה ״כַּחֲצוֹת״, שֶׁמַּשְׁמַע סָמוּךְ לוֹ, אוֹ לְפָנָיו אוֹ לְאַחֲרָיו, וְלֹא אָמַר ״בַּחֲצוֹת״, שֶׁפָּא יִטְעוּ אֹצְטַגְנִינֵי פַרְעֹה וְיֹאמְרוּ מֹשֶׁה בַּדַּאי הוּא (ברכות ד׳)׃

ה וּמֵת כָּל־בְּכוֹר ׀ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר פַּרְעֹה הַיֹּשֵׁב עַל־כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הָרֵחָיִם וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה׃

עד בכור השבי. לָמָּה לָקוּ הַשְּׁבוּיִים? כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ, יִרְאָתָם תָּבְעָה עֲלֵיהֶם וְהֵבִיאָה פֻּרְעָנוּת עַל מִצְרַיִם׃

מבכור פרעה עד בכור השפחה. כָּל הַפְּחוּתִים מִבְּכוֹר פַּרְעֹה וַחֲשׁוּבִים מִבְּכוֹר הַשִּׁפְחָה הָיוּ בִּכְלָל; וְלָמָּה לָקוּ בְּנֵי הַשִּׁפְחוֹת? שֶׁאַף הֵם הָיוּ מְשַׁעְבְּדִים בָּהֶם וּשְׁמֵחִים בְּצָרָתָם׃

וכל בכור בהמה. לְפִי שֶׁהָיוּ עוֹבְדִין לָהּ. כְּשֶׁהַקָּבָ״ה נִפְרָע מִן הָאֵמָה, נִפְרָע מֵאֱלֹהֶיהָ׃

ו וְהָיְתָה צְעָקָה גְּדֹלָה בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם אֲשֶׁר כָּמֹהוּ לֹא נִהְיָתָה וְכָמֹהוּ לֹא תֹסִף׃

ז וּלְכֹל | בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ־כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ לְמֵאִישׁ וְעַד־בְּהֵמָה לְמַעַן תֵּדְעוּן אֲשֶׁר יַפְלֶה יְהוָה בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל׃

לא יחרץ כלב לשונו. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן שִׁנּוּן – לֹא יְשַׁנֵּן, וְכֵן ״לֹא חָרַץ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְאִישׁ אֶת לְשׁוֹנוֹ״ (יהושע י׳) – לֹא שִׁנֵּן, ״אָז תֶּחֱרַץ״ (שמואל ב ה׳:כ״ד) – תִּשְׁתַּנֵּן, ״לְמוֹרֵג חָרוּץ״ (ישעיהו מ״א) – שָׁנוּן, ״מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ״ (משלי כ״א) – אָדָם חָרִיף וְשָׁנוּן, ״וְיַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר״ (שם י׳) – חֲרִיפִים, סוֹחֲרִים שְׁנוּנִים׃

אשר יפלה. יַבְדִּיל׃

ח וְיָרְדוּ כָל־עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲווּ־לִי לֵאמֹר צֵא אַתָּה וְכָל־הָעָם אֲשֶׁר־בְּרַגְלֶיךָ וְאַחֲרֵי־כֵן אֵצֵא וַיֵּצֵא מֵעִם־פַּרְעֹה בָּחֳרִי אָף׃ {ס}

וירדו כל עבדיך. חָלַק כָּבוֹד לַמַּלְכוּת, שֶׁהָרֵי בַּסּוֹף יָרַד פַּרְעֹה בְּעַצְמוֹ אֵלָיו בַּלַּיְלָה ״וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי״ (שמות י״ב), וְלֹא אָמַר לוֹ מֹשֶׁה מִתְּחִלָּה וְיָרַדְתָּ אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִי׃

אשר ברגליך. הַהוֹלְכִים אַחַר עֲצָתְךָ וְהַלּוּכְךָ׃

ואחרי כן אצא. עִם כָּל הָעָם מֵאַרְצְךָ׃

ויצא מעם פרעה. כְּשֶׁגָּמַר דְּבָרָיו, יָצָא מִלְּפָנָיו׃

בחרי אף. עַל שֶׁאָמַר לוֹ ״אַל תֹּסֶף רְאוֹת פָּנַי״ (שמות י׳)׃

ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֹא־יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה לְמַעַן רְבוֹת מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃

למען רבות מופתי. מַכַּת בְּכוֹרוֹת וּקְרִיעַת יַם סוּף וּלְנַעֵר אֶת מִצְרַיִם:

י׳ **וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ אֶת־כָּל־הַמֹּפְתִים הָאֵלֶּה לִפְנֵי פַּרְעֹה וַיְחַזֵּק יְהוָה׀ אֶת־לֵב פַּרְעֹה וְלֹא־שִׁלַּח אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ׃ {ס}**

משה ואהרן עשו וגו׳. כְּבָר כָּתַב לָנוּ זֹאת בְּכָל הַמּוֹפְתִים, וְלֹא שָׁנָאָה כָּאן אֶלָּא בִּשְׁבִיל לְסָמְכָהּ לַפָּרָשָׁה שֶׁלְּאַחֲרֶיהָ:

פרק י״ב

א׳ **וַיֹּאמֶר יְהוָה׀ אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר׃**

ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן. בִּשְׁבִיל שֶׁאַהֲרֹן עָשָׂה וְטָרַח בַּמּוֹפְתִים כְּמֹשֶׁה, חָלַק לוֹ כָּבוֹד זֶה בְּמִצְוָה רִאשׁוֹנָה, שֶׁכְּלָלוֹ עִם מֹשֶׁה בַּדִּבּוּר:

בארץ מצרים. חוּץ לַכֶּרֶךְ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּתוֹךְ הַכֶּרֶךְ? תַּ״לְ (לעיל ט כט) ״כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר וְגוֹ׳״, וּמַה תְּפִלָּה קַלָּה לֹא הִתְפַּלֵּל בְּתוֹךְ הַכֶּרֶךְ, דִּבּוּר חָמוּר לֹא כָּל שֶׁכֵּן. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נִדַּבֵּר עִמּוֹ בְּתוֹךְ הַכֶּרֶךְ? לְפִי שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה גִלּוּלִים:

ב׳ **הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא׀ לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה׃**

החדש הזה. הֶרְאָהוּ לְבָנָה בְּחִדּוּשָׁהּ וְאָמַר לוֹ כְּשֶׁהַיָּרֵחַ מִתְחַדֵּשׁ יִהְיֶה לְךָ רֹאשׁ חֹדֶשׁ (מכילתא). וְאֵין מִקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, עַל חֹדֶשׁ נִיסָן אָמַר לוֹ, זֶה יִהְיֶה רֹאשׁ לְסֵדֶר מִנְיַן הַחֳדָשִׁים, שֶׁיְּהֵא אִיָּר קְרוּי שֵׁנִי, סִיוָן שְׁלִישִׁי:

הזה. נִתְקַשָּׁה מֹשֶׁה עַל מוֹלַד הַלְּבָנָה, בְּאֵיזוֹ שִׁעוּר תֵּרָאֶה וְתִהְיֶה רְאוּיָה לְקִדּוּשׁ, וְהֶרְאָה לוֹ בְּאֶצְבַּע אֶת הַלְּבָנָה בָּרָקִיעַ וְאָמַר לוֹ כָּזֶה רְאֵה וְקַדֵּשׁ (שם). וְכִיצַד הֶרְאָהוּ? וַהֲלֹא לֹא הָיָה נִדְבָּר עִמּוֹ אֶלָּא בַּיּוֹם? שֶׁנֶּ״וַיְהִי בַּיּוֹם דִּבֶּר ה׳״ (שמות ו׳), ״בְּיוֹם צַוֹּתוֹ״ (ויקרא ז׳), ״מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ וָהָלְאָה״ (במדבר ט״ו)? אֶלָּא סָמוּךְ לִשְׁקִיעַת הַחַמָּה נֶאֱמְרָה לוֹ פָּרָשָׁה זוֹ וְהֶרְאָהוּ עִם חֲשֵׁכָה:

ג׳ **דַּבְּרוּ אֶל־כָּל־עֲדַת יִשְׂרָאֵל֮ לֵאמֹר֒ בֶּעָשֹׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְיִקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֶׂה לְבֵית־אָבֹת שֶׂה לַבָּיִת׃**

דברו אל כל עדת. וְכִי אַהֲרֹן מְדַבֵּר? וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר אַתָּה תְדַבֵּר? אֶלָּא חוֹלְקִין כָּבוֹד זֶה לָזֶה, וְאוֹמְרִים זֶה לָזֶה לַמְּדֵנִי, וְהַדִּבּוּר יוֹצֵא מִבֵּין שְׁנֵיהֶם כְּאִלּוּ שְׁנֵיהֶם מְדַבְּרִים (מכילתא):

דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש. דַּבְּרוּ הַיּוֹם, בְּרֹאשׁ חֹדֶשׁ שֶׁיְּקַחוּהוּ בֶּעָשׂר לַחֹדֶשׁ:

הזה. פֶּסַח מִצְרַיִם מִקְחוּ בֶּעָשׂוֹר, וְלֹא פֶּסַח דּוֹרוֹת (פסחים צ״ו):

שה לבית אבת. לְמִשְׁפָּחָה אַחַת; יָכוֹל שֶׂה אֶחָד לְכֻלָּן? תַּ״לְ ״שֶׂה לַבָּיִת״ (מכילתא):

ד׳ **וְאִם־יִמְעַט הַבַּיִת֮ מִהְיוֹת מִשֶּׂה וְלָקַח הוּא וּשְׁכֵנוֹ הַקָּרֹב אֶל־בֵּיתוֹ֒ בְּמִכְסַת נְפָשֹׁת אִישׁ לְפִי אָכְלוֹ תָּכְסוּ עַל־הַשֶּׂה׃**

ואם ימעט הבית מהיות משה. וְאִם יִהְיוּ מוּעָטִים מִהְיוֹת מִשֶּׂה אֶחָד, שֶׁאֵין יְכוֹלִין לֶאֱכֹלוֹ וְיָבֹא לִידֵי נוֹתָר: **ולקח הוא ושכנו וגו׳.** זֶהוּ מַשְׁמָעוֹ לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וְעוֹד יֵשׁ בּוֹ מִדְרָשׁ: לְלַמֵּד, שֶׁאַחַר שֶׁנִּמְנוּ עָלָיו, יְכוֹלִין לְהִתְמַעֵט וְלִמְשֹׁךְ יְדֵיהֶם הֵימֶנּוּ וּלְהֻמָּנוֹת עַל שֶׂה אַחֵר; אַף אִם בָּאוּ לִמְשֹׁךְ יְדֵיהֶם וּלְהִתְמַעֵט, **מהיות משה,** יִתְמַעֲטוּ בְּעוֹד הַשֶּׂה קַיָּם, בִּהְיוֹתוֹ בַּחַיִּים וְלֹא מִשֶּׁנִּשְׁחַט (פסחים פ״ט):

במכסת. חֶשְׁבּוֹן, וְכֵן ״מִכְסַת הָעֲרִכְךָ״ (ויקרא כ״ז):

לפי אכלו. הֶרְאוּי לַאֲכִילָה, פָּרַט לְחוֹלֶה וּלְזָקֵן שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֶאֱכֹל כַּזַּיִת (מכילתא):

תכסו. ״תִּתְמַנּוּן״:

ה׳ **שֶׂה תָמִים זָכָר בֶּן־שָׁנָה יִהְיֶה לָכֶם מִן־הַכְּבָשִׂים וּמִן־הָעִזִּים תִּקָּחוּ׃**

תמים. בְּלֹא מוּם:

בן שנה. כָּל שְׁנָתוֹ קְרוּי בֶּן שָׁנָה, כְּלוֹמַר שֶׁנּוֹלַד בְּשָׁנָה זוֹ:

מן הכבשים ומן העזים. אוֹ מִזֶּה אוֹ מִזֶּה, שֶׁאַף עַז קְרוּי שֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר ״וְשֶׂה עִזִּים״ (דברים י״ד):

ו׳ **וְהָיָה לָכֶם֮ לְמִשְׁמֶרֶת עַד אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כֹּל קְהַל עֲדַת־יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעַרְבָּיִם׃**

והיה לכם למשמרת. זֶהוּ לְשׁוֹן בִּקּוּר, שֶׁטָּעוּן בִּקּוּר מִמּוּם אַרְבָּעָה יָמִים קֹדֶם שְׁחִיטָה (פסחים צ״ו). וּמִפְּנֵי מָה הִקְדִּים לְקִיחָתוֹ לִשְׁחִיטָתוֹ אַרְבָּעָה יָמִים, מַה שֶּׁלֹּא צִוָּה כֵן בְּפֶסַח דּוֹרוֹת? הָיָה רַ׳ מַתְיָא בֶּן חָרָשׁ אוֹמֵר, חֲרֵי הוּא אוֹמֵר ״וָאֶעֱבֹר עָלַיִךְ וָאֶרְאֵךְ וְהִנֵּה עִתֵּךְ עֵת דּוֹדִים״ (יחזקאל ט״ז) – הִגִּיעָה שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם שֶׁאֶגְאַל אֶת בָּנָיו, וְלֹא הָיוּ בְיָדָם מִצְוֹות לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם כְּדֵי שֶׁיִּגָּאֲלוּ, שֶׁנֶּאֱמַר ״וָאֹמַר אֲלֵיהֶם אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ״ (שם), וְנָתַן לָהֶם שְׁתֵּי מִצְוֹות, דַּם פֶּסַח וְדַם מִילָה, שֶׁמָּלוּ בְאוֹתוֹ הַלַּיְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר ״מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמַיִךְ״ (שם) – בִּשְׁנֵי דָמִים, וְאוֹמֵר ״גַּם אֲנִי בְּדָם בְּרִיתֵךְ שִׁלַּחְתִּי אֲסִירַיִךְ מִבּוֹר אֵין מַיִם בּוֹ״ (זכריה ט׳); וּלְפִי שֶׁהָיוּ שְׁטוּפִין בֶּאֱלִילִים אָמַר לָהֶם **משכו וקחו לכם**, מִשְׁכוּ יְדֵיכֶם מֵאֱלִילִים, וּקְחוּ לָכֶם צֹאן שֶׁל מִצְוָה (מכילתא):

ושחטו אתו וגו׳. וְכִי כֵּלָּן שׁוֹחֲטִין? אֶלָּא מִכָּאן שֶׁשְּׁלוּחוֹ שֶׁל אָדָם כְּמוֹתוֹ (קידושין מ״א):

קהל עדת ישראל. קָהָל וְעֵדָה וְיִשְׂרָאֵל; מִכָּאן אָמְרוּ, פִּסְחֵי צִבּוּר נִשְׁחָטִין בִּשְׁלוֹשׁ כִּתּוֹת זוֹ אַחַר זוֹ, נִכְנְסָה כַּת רִאשׁוֹנָה נִנְעֲלוּ דַּלְתוֹת הָעֲזָרָה וְכוּ׳. כִּדְאִיתָא בִּפְסָחִים (דף ס״ד):

בין הערבים. מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה קָרוּי בֵּין הָעַרְבַּיִם, שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ נוֹטָה לְבֵית מְבוֹאוֹ לַעֲרֹב; וּלְשׁוֹן **בין הערבים** נִרְאֶה בְּעֵינַי אוֹתָן שָׁעוֹת שֶׁבֵּין עֲרִיבַת הַיּוֹם לַעֲרִיבַת הַלַּיְלָה, עֲרִיבַת הַיּוֹם בִּתְחִלַּת ז׳ שָׁעוֹת מִכְּי יִנְטוּ צִלְלֵי עֶרֶב, וַעֲרִיבַת הַלַּיְלָה בִּתְחִלַּת הַלַּיְלָה. ערב לְשׁוֹן נֶשֶׁף וְחֹשֶׁךְ, כְּמוֹ ״עָרְבָה כָּל שִׂמְחָה״ (ישעיהו כ״ד):

ז׳ **וְלָקְחוּ מִן־הַדָּם וְנָתְנוּ עַל־שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת וְעַל־הַמַּשְׁקוֹף עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר־יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם:**

ולקחו מן הדם. זוֹ קַבָּלַת הַדָּם, יָכוֹל בַּיָּד? תַּ״ל **אשר בסף** (מכילתא):

המזוזת. הֵם הַזְּקוּפוֹת אַחַת מִכָּאן לַפֶּתַח וְאַחַת מִכָּאן:

המשקוף. הָעֶלְיוֹן שֶׁהַדֶּלֶת שׁוֹקֶקֶת עָלָיו כְּשֶׁסּוֹגְרִין אוֹתוֹ, לינטי״ל בְּלַעַז; וּלְשׁוֹן שְׁקִיפָה חֲבָטָה, כְּמוֹ ״קוֹל עָלֶה נִדָּף״ (ויקרא כ״ו) – דְּשָׁקִיף, חֲבוּרָה – מַשְׁקוֹפֵי:

על הבתים אשר יאכלו אתו בהם. וְלֹא עַל מַשְׁקוֹף וּמְזוּזוֹת שֶׁבְּבֵית הַתֶּבֶן וּבֵית הַבָּקָר, שֶׁאֵין דָּרִין בְּתוֹכוֹ (ע׳ מכילתא):

ח׳ **וְאָכְלוּ אֶת־הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי־אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל־מְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ:**

את הבשר. וְלֹא גִּידִים וַעֲצָמוֹת (שם):

ומצות על מררים. כָּל עִשָּׂב מַר נִקְרָא מָרוֹר; וְצִוָּם לֶאֱכֹל מַר זֵכֶר לְ״וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם״ (שמות א׳):

ט׳ **אַל־תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא וּבָשֹׁל מְבֻשָּׁל בַּמַּיִם כִּי אִם־צְלִי־אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל־כְּרָעָיו וְעַל־קִרְבּוֹ:**

אל תאכלו ממנו נא. שֶׁאֵינוֹ צָלוּי כָּל צָרְכּוֹ קוֹרְאוֹ נָא בְּלָשׁוֹן עֲרָבִי:

ובשל מבשל. כָּל זֶה בְּאַזְהָרַת **אל תאכלו**:

במים. מְנַיִן לִשְׁאָר מַשְׁקִין? תַּ״ל וּבָשֹׁל מְבֻשָּׁל, מִכָּל מָקוֹם (פסחים מ״א):

כי אם צלי אש. לְמַעְלָה גָּזַר עָלָיו בְּמִצְוַת עֲשֵׂה, וְכָאן הוֹסִיף עָלָיו לֹא תַעֲשֶׂה, **אל תאכלו ממנו ... כי אם צלי אש**:

ראשו על כרעיו. צוֹלֶהוּ כֻּלּוֹ כְּאֶחָד עִם רֹאשׁוֹ וְעִם כְּרָעָיו וְעִם קִרְבּוֹ, וּבְנֵי מֵעָיו נוֹתֵן לְתוֹכוֹ אַחַר הֲדָחָתָן (שם ע״ד); וּלְשׁוֹן **על קרבו** כְּלְשׁוֹן ״עַל צִבְאוֹתָם״ (שמות ו׳), כְּמוֹ בְּצִבְאוֹתָם – כְּמוֹת שֶׁהֵן, אַף זֶה כְּמוֹת שֶׁהוּא – כָּל בְּשָׂרוֹ מְשֻׁלָּם:

י׳ **וְלֹא־תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד־בֹּקֶר וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ עַד־בֹּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרֹפוּ:**

והנתר ממנו עד בקר. מַה תַּ״ל **עד בקר** פַּעַם שְׁנִיָּה? לִתֵּן בֹּקֶר עַל בֹּקֶר, שֶׁהַבֹּקֶר מַשְׁמְעוֹ מִשְּׁעַת הָנֵץ הַחַמָּה, וּבָא הַכָּתוּב לְהַקְדִּים שֶׁאָסוּר בַּאֲכִילָה מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר, זֶהוּ לְפִי מַשְׁמָעוֹ. וְעוֹד מִדָּרָשׁ אַחֵר, לְמַד שֶׁאֵינוֹ נִשְׂרָף בְּיוֹם טוֹב אֶלָּא מִמָּחֳרָת, וְכָךְ תִּדְרְשֵׁנוּ: וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ בְּבֹקֶר רִאשׁוֹן, עַד בֹּקֶר שֵׁנִי תַּעֲמֹד וְתִשְׂרְפֶנּוּ (מכילתא):

י״א **וְכָכָה תֹּאכְלוּ אֹתוֹ מָתְנֵיכֶם חֲגֻרִים נַעֲלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמַקֶּלְכֶם בְּיֶדְכֶם וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן פֶּסַח הוּא לַיהוָה:**

מתניכם חגרים. מְזֻמָּנִים לַדֶּרֶךְ:

בחפזון. לְשׁוֹן בֶּהָלָה וּמְהִירוּת, כְּמוֹ ״וַיְהִי דָּוִד נָחְפָּז לָלֶכֶת״ (שמואל א׳ כ״ג), ״אֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ אֲרָם בְּחָפְזָם״ (מלכים ב׳ ז׳):

פסח הוא לה׳. הַקָּרְבָּן קָרוּי פסח עַל שֵׁם הַדִּלּוּג וְהַפְסִיחָה, שֶׁהַקָּבָ״ה הָיָה מְדַלֵּג בֵּתֵי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין בָּתֵּי מִצְרִים וְקוֹפֵץ מִמִּצְרֵי לְמִצְרֵי וְיִשְׂרָאֵל אֶמְצָעִי נִמְלָט; וְאַתֶּם עֲשׂוּ כָּל עֲבוֹדוֹתָיו לְשֵׁם שָׁמַיִם, דֶּרֶךְ דִּלּוּג וּקְפִיצָה, וְכֵן לִשְׁמוֹ שֶׁקָּרוּי פסח; וְגַם פשק״א לְשׁוֹן פְּסִיעָה:

י״ב וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ־מִצְרַיִם֙ בַּלַּ֣יְלָה הַזֶּ֔ה וְהִכֵּיתִ֥י כָל־בְּכוֹר֙ בְּאֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם מֵאָדָ֖ם וְעַד־בְּהֵמָ֑ה וּבְכָל־אֱלֹהֵ֥י מִצְרַ֖יִם אֶֽעֱשֶׂ֥ה שְׁפָטִ֖ים אֲנִ֥י יְהוָֽה׃

ועברתי. כְּמֶלֶךְ הָעוֹבֵר מִמָּקוֹם לְמָקוֹם (מכילתא), וּבְהַעֲבָרָה אַחַת וּבְרֶגַע אֶחָד כֻּלָּן לוֹקִים׃

כל בכור בארץ מצרים. אַף בְּכוֹרוֹת אֲחֵרִים וְהֵם בְּמִצְרַיִם. וּמִנַּיִן אַף בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם שֶׁבִּמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים ? תַּ״ל ״לְמַכֵּה מִצְרַיִם בִּבְכוֹרֵיהֶם״ (תהלים קל״ו)׃

מאדם ועד בהמה. מִי שֶׁהִתְחִיל בַּעֲבֵרָה מִמֶּנּוּ מַתְחִלֶת הַפֻּרְעָנוּת (מכילתא)׃

ובכל אלהי מצרים. שֶׁל עֵץ נִרְקֶבֶת וְשֶׁל מַתֶּכֶת נִמְסֶת וְנִתֶּכֶת לָאָרֶץ (שם)׃

אעשה שפטים אני ה׳. אֲנִי בְעַצְמִי, וְלֹא עַל יְדֵי שָׁלִיחַ׃

י״ג וְהָיָ֤ה הַדָּם֙ לָכֶ֔ם לְאֹת֙ עַ֣ל הַבָּתִּ֔ים אֲשֶׁ֥ר אַתֶּ֖ם שָׁ֣ם וְרָאִ֣יתִי אֶת־הַדָּ֑ם וּפָסַחְתִּ֤י עֲלֵכֶם֙ וְלֹא־יִהְיֶ֣ה בָכֶ֔ם נֶ֖גֶף לְמַשְׁחִ֑ית בְּהַכֹּתִ֖י בְּאֶ֥רֶץ מִצְרָֽיִם׃

והיה הדם לכם לאת. לָכֶם לְאוֹת וְלֹא לַאֲחֵרִים לְאוֹת (שם). מִכָּאן שֶׁלֹּא נָתְנוּ הַדָּם אֶלָּא מִבִּפְנִים׃

וראיתי את הדם. הַכֹּל גָּלוּי לְפָנָיו, אֶלָּא אָמַר הַקָּבָ״ה, נוֹתֵן אֲנִי אֶת עֵינַי לִרְאוֹת שֶׁאַתֶּם עֲסוּקִים בְּמִצְוֹתַי, וּפוֹסֵחַ אֲנִי עֲלֵיכֶם (שם)׃

ופסחתי. וְחָמַלְתִּי, וְדוֹמֶה לוֹ ״פֶּסַח וְהִמְלִיט״ (ישעיהו ל״א). וַאֲנִי אוֹמֵר, כָּל פְּסִיחָה לְשׁוֹן דִּלּוּג וְקֶפִיצָה. **ופסחתי,** מְדַלֵּג הָיָה מִבָּתֵּי יִשְׂרָאֵל לְבָתֵּי מִצְרִיִּים, שֶׁהָיוּ שְׁרוּיִים זֶה בְּתוֹךְ זֶה, וְכֵן ״פּוֹסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעִפִּים״ (מלכים א י״ח), וְכֵן כָּל הַפְּסָחִים – הוֹלְכִים כְּקוֹפְצִים, וְכֵן ״פֶּסַח וְהִמְלִיט״ – מְדַלְּגוֹ וּמַמְלְטוֹ מִבֵּין הַמּוּמָתִים׃

ולא יהיה בכם נגף. אֲבָל הֲוָה הוּא בַּמִּצְרִים. חֲרִי שֶׁהָיָה מִצְרִי בְּבֵיתוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, יָכוֹל יִמָּלֵט ? תַּ״ל ״וְלֹא יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף״, אֲבָל הֲוָה בַּמִּצְרִים שֶׁבְּבָתֵּיכֶם. חֲרִי שֶׁהָיָה יִשְׂרָאֵל בְּבֵיתוֹ שֶׁל מִצְרִי, שׁוֹמֵעַ אֲנִי יִלְקֶה כְּמוֹתוֹ, תַּ״ל ״וְלֹא יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף״ (מכילתא)׃

י״ד וְהָיָ֤ה הַיּוֹם֙ הַזֶּ֔ה לָכֶ֖ם לְזִכָּר֑וֹן וְחַגֹּתֶ֣ם אֹת֗וֹ חַג֙ לַיהוָ֔ה לְדֹרֹתֵיכֶ֖ם חֻקַּ֣ת עוֹלָ֑ם תָּחֳגֻּֽהוּ׃

לזכרון. לְדוֹרוֹת׃

וחגתם אתו. יוֹם שֶׁהוּא לְךָ לְזִכָּרוֹן אַתָּה חוֹגְגוֹ. וַעֲדַיִן לֹא שָׁמַעְנוּ אֵיזֶהוּ יוֹם הַזִּכָּרוֹן, תַּ״ל ״זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם״ (שמות י״ג), לִמְּדָנוּ, שֶׁיּוֹם הַיְצִיאָה הוּא יוֹם שֶׁל זִכָּרוֹן. וְאֵי זֶה יוֹם יָצְאוּ ? תַּ״ל ״מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ״ (במדבר ל״ג), הֲרֵי אוֹמֵר יוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן הוּא שֶׁל יוֹם טוֹב, שֶׁהֲרֵי לֵיל חֲמִשָּׁה עָשָׂר אָכְלוּ אֶת הַפֶּסַח וְלַבֹּקֶר יָצְאוּ (מכילתא)׃

לדרתיכם וגו׳. שׁוֹמֵעַ אֲנִי מִעוּט דּוֹרוֹת שְׁנַיִם, תַּ״ל ״חֻקַּת עוֹלָם תָּחֳגֻּהוּ״ (שם)׃

ט״ו שִׁבְעַ֣ת יָמִ֗ים מַצּוֹת֙ תֹּאכֵ֔לוּ אַ֚ךְ בַּיּ֣וֹם הָרִאשׁ֔וֹן תַּשְׁבִּ֥יתוּ שְׂאֹ֖ר מִבָּתֵּיכֶ֑ם כִּ֣י | כָל־אֹכֵ֞ל חָמֵ֤ץ וְנִכְרְתָה֙ הַנֶּ֣פֶשׁ הַהִ֔וא מִיִּשְׂרָאֵ֖ל מִיּ֣וֹם הָרִאשׁ֔וֹן עַד־י֖וֹם הַשְּׁבִיעִֽי׃

שבעת ימים. שטיינ״א שֶׁל יָמִים׃

שבעת ימים מצות תאכלו. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר ״שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת״ (דברים ט״ז) לְמֵד עַל שְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח שֶׁאֵינוֹ חוֹבָה לֶאֱכֹל מַצָּה, וּבְלְבַד שֶׁלֹּא יֹאכַל חָמֵץ ; מִנַּיִן אַף שִׁשָּׁה רִשּׁוּת ? תַּ״ל ״שֵׁשֶׁת יָמִים״. זוֹ מִדָּה בַּתּוֹרָה, דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל וְיָצָא מִן הַכְּלָל לְלַמֵּד, לֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ בִּלְבַד יָצָא, אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כֻּלּוֹ יָצָא, מַה שְּׁבִיעִי רְשׁוּת אַף שִׁשָּׁה רְשׁוּת ; יָכוֹל אַף הַלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן רְשׁוּת, תַּ״ל ״בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצּוֹת״ – הַכָּתוּב קָבָעוֹ חוֹבָה (פסחים ק״כ)׃

אך ביום הראשון תשביתו שאור. מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב, וְקָרוּי רִאשׁוֹן לְפִי שֶׁהוּא לִפְנֵי הַשִּׁבְעָה ; וּמְצִינוּ מֻקְדָּם קָרוּי רִאשׁוֹן, ״הֲרִאישׁוֹן אָדָם תִּוָּלֵד״ (איוב ט״ו) – הֲלִפְנֵי אָדָם נוֹלַדְתָּ ; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא רִאשׁוֹן שֶׁל שִׁבְעָה ? תַּ״ל ״לֹא תִשְׁחַט עַל חָמֵץ וְגוֹ׳״ (שמות ל״ד) – לֹא תִשְׁחַט הַפֶּסַח וַעֲדַיִן חָמֵץ קַיָּם (פסחים ה׳)׃

הנפש ההוא. כְּשֶׁהִיא בְּנַפְשָׁהּ וּבְדַעְתָּהּ – פָּרַט לְאָנוּס (מכילתא)׃

מישראל. שׁוֹמֵעַ אֲנִי תִּכְרֶת מִיִּשְׂרָאֵל וְתֵלֵךְ לָהּ לְעַם אַחֵר, תַּ״ל בְּמָקוֹם אַחֵר ״מִלְּפָנַי״ (ויקרא כ״ב) – בְּכָל מָקוֹם שֶׁהוּא רְשׁוּתִי׃

ט״ז וּבַיּ֣וֹם הָרִאשׁ֗וֹן מִקְרָא־קֹ֙דֶשׁ֙ וּבַיּ֣וֹם הַשְּׁבִיעִ֔י מִקְרָא־קֹ֖דֶשׁ יִהְיֶ֣ה לָכֶ֑ם כָּל־מְלָאכָ֥ה לֹא־יֵעָשֶׂ֖ה בָּהֶ֑ם אַ֚ךְ אֲשֶׁ֣ר יֵאָכֵ֣ל לְכָל־נֶ֔פֶשׁ הוּא֙ לְבַדּ֣וֹ יֵעָשֶׂ֥ה לָכֶֽם׃

מקרא קדש. מִקְרָא שֵׁם דָּבָר ; קְרָא אוֹתוֹ **קדש** לַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וּכְסוּת (מכילתא)׃

לא יעשה בהם. אֲפִלּוּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים (שם)׃

הוא לבדו. "הוא" וְלֹא מַכְשִׁירָיו שֶׁאֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹתָן מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב (ביצה כ"ח):

לכל נפש. אֲפִלּוּ לִבְהֵמָה; יָכוֹל אַף לַגּוֹיִם, תַּלְמוּד לוֹמַר לָכֶם (מכילתא):

י"ז וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־הַמִּצוֹת כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֶת־צִבְאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם:

ושמרתם את המצות. שֶׁלֹּא יָבֹאוּ לִידֵי חִמּוּץ; מִכָּאן אָמְרוּ תָּפַח תִּלְטֹשׁ בְּצוֹנֵן, רַבִּי יֹאשִׁיָּה אוֹמֵר אַל תְּהִי קוֹרֵא אֶת הַמִּצוֹת, אֶלָּא אֶת הַמִּצְוֹת – כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין מַחֲמִיצִין אֶת הַמַּצָּה, כָּךְ אֵין מַחֲמִיצִין אֶת הַמִּצְוָה, אֶלָּא אִם בָּאָה לְיָדֶךָ, עֲשֵׂה אוֹתָהּ מְיֻדֶּד (שם):

ושמרתם את היום הזה. מִמְּלָאכָה:

לדרתיכם חקת עולם. לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר **דורות** וְ**חקת עולם** עַל הַמְּלָאכָה אֶלָּא עַל הַחֲגִיגָה, לְכָךְ חָזַר וְשָׁנָאוֹ כָּאן, שֶׁלֹּא תֹּאמַר אַזְהָרַת **כל מלאכה לא יעשה** לֹא לְדוֹרוֹת נֶאֱמְרָה אֶלָּא לְאוֹתוֹ הַדּוֹר:

י"ח בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעָרֶב:

עד יום האחד ועשרים. לָמָּה נֶאֱמַר? וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "שִׁבְעַת יָמִים"? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר יָמִים, לֵילוֹת מִנַּיִן? תַּ"ל **עד יום האחד ועשרים וגו'** (מכילתא):

י"ט שִׁבְעַת יָמִים שְׂאֹר לֹא יִמָּצֵא בְּבָתֵּיכֶם כִּי | כָּל־אֹכֵל מַחְמֶצֶת וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעֲדַת יִשְׂרָאֵל בַּגֵּר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ:

לא ימצא בבתיכם. מִנַּיִן לַגְּבוּלִין? תַּלְמוּד לוֹמַר "בְּכָל גְּבוּלֶךָ" (שמות י"ג); מַה תַּ"ל בְּבָתֵּיכֶם? מַה בֵּיתְךָ בִּרְשׁוּתְךָ, אַף גְּבוּלְךָ שֶׁבִּרְשׁוּתְךָ, יָצָא חֲמֵצוֹ שֶׁל נָכְרִי שֶׁהוּא אֵצֶל יִשְׂרָאֵל וְלֹא קִבֵּל עָלָיו אַחֲרָיוּת (מכילתא):

כי כל אכל מחמצת. לַעֲנֹשׁ כָּרֵת עַל הַשְּׂאוֹר, וַהֲלֹא כְּבָר עָנַשׁ עַל הֶחָמֵץ? אֶלָּא שֶׁלֹּא תֹּאמַר חָמֵץ שֶׁרָאוּי לַאֲכִילָה עָנַשׁ עָלָיו, שְׂאוֹר שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לַאֲכִילָה לֹא יֵעָנֵשׁ עָלָיו; וְאִם עָנַשׁ עַל הַשְּׂאוֹר וְלֹא עָנַשׁ עַל הֶחָמֵץ, הָיִיתִי אוֹמֵר, שְׂאוֹר שֶׁהוּא מְחַמֵּץ אֲחֵרִים עָנַשׁ עָלָיו, חָמֵץ שֶׁאֵינוֹ מְחַמֵּץ אֲחֵרִים לֹא יֵעָנֵשׁ עָלָיו, לְכָךְ נֶאֱמְרוּ שְׁנֵיהֶם (מכילתא):

בגר ובאזרח הארץ. לְפִי שֶׁהַגֵּס נַעֲשָׂה לְיִשְׂרָאֵל, הֻצְרַךְ לְרַבּוֹת אֶת הַגֵּרִים (שם):

כ' כָּל־מַחְמֶצֶת לֹא תֹאכֵלוּ בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם תֹּאכְלוּ מַצּוֹת: {פ}

מחמצת לא תאכלו. אַזְהָרָה עַל אֲכִילַת שְׂאוֹר:

כל מחמצת. לְהָבִיא אֶת תַּעֲרֹבְתּוֹ:

בכל מושבתיכם תאכלו מצות. זֶה בָּא לְלַמֵּד שֶׁתְּהֵא רְאוּיָה לְהֶאָכֵל בְּכָל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם, פָּרַט לְמַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְחַלּוֹת תּוֹדָה (מכילתא):

כ"א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מְשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפְּחֹתֵיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפָּסַח:

משכו. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ צֹאן יִמְשֹׁךְ מִשֶּׁלּוֹ:

וקחו. מִי שֶׁאֵין לוֹ יִקַּח מִן הַשּׁוּק (שם):

למשפחתיכם. שֶׁה לְבֵית אָבוֹת:

כ"ב וְלִקַּחְתֶּם אֲגַדַּת אֵזוֹב וּטְבַלְתֶּם בַּדָּם אֲשֶׁר־בַּסַּף וְהִגַּעְתֶּם אֶל־הַמַּשְׁקוֹף וְאֶל־שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת מִן־הַדָּם אֲשֶׁר בַּסָּף וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח־בֵּיתוֹ עַד־בֹּקֶר:

אזוב. מִין יָרָק שֶׁיֵּשׁ לוֹ גְּבָעוֹלִין:

אגדת אזוב. שְׁלוּשָׁה קָלָחִין קְרוּיִין אֲגֻדָּה (שבת ק"ט):

אשר בסף. בַּכְּלִי, כְּמוֹ סִפּוֹת כֶּסֶף:

מן הדם אשר בסף. לָמָּה חָזַר וּשְׁנָאוֹ? שֶׁלֹּא תֹּאמַר טְבִילָה אַחַת לִשְׁלוֹשׁ הַמַּתָּנוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר עוֹד אֲשֶׁר בַּסַּף, וְשֶׁתְּהֵא כָּל נְתִינָה וּנְתִינָה מִן הַדָּם אֲשֶׁר בַּסַּף, עַל כָּל הַגָּעָה טְבִילָה (מכילתא):

ואתם לא תצאו וגו'. מַגִּיד, שֶׁמֻּאֲחָר שֶׁנִּתְּנָה רְשׁוּת לַמַּשְׁחִית לְחַבֵּל, אֵינוֹ מַבְחִין בֵּין צַדִּיק לָרָשָׁע (שם); וְלַיְלָה רְשׁוּת לַמַּחַבְּלִים הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר "בּוֹ תִרְמֹשׂ כָּל חַיְתוֹ יָעַר" (תהלים ק"ד):

כ״ג וְעָבַר יְהוָה֮ לִנְגֹּף֒ אֶת־מִצְרַיִם֙ וְרָאָ֣ה אֶת־הַדָּ֔ם עַל־הַמַּשְׁקוֹף֙ וְעַל֙ שְׁתֵּ֣י הַמְּזוּזֹ֔ת וּפָסַ֤ח יְהוָה֙ עַל־הַפֶּ֔תַח וְלֹ֤א יִתֵּן֙ הַמַּשְׁחִ֣ית לָב֔וֹא אֶל־בָּתֵּיכֶ֖ם לִנְגֹּֽף׃

ופסח. וְחָמַל, וְיֵשׁ לוֹמַר וְדִלֵּג׃

ולא יתן המשחית. וְלֹא יִתֵּן לוֹ יְכֹלֶת לָבֹא, כְּמוֹ ״וְלֹא נָתַנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי״ (בראשית ל״א)׃

כ״ד וּשְׁמַרְתֶּ֥ם אֶת־הַדָּבָ֖ר הַזֶּ֑ה לְחָק־לְךָ֥ וּלְבָנֶ֖יךָ עַד־עוֹלָֽם׃

כ״ה וְהָיָ֗ה כִּֽי־תָבֹ֙אוּ֙ אֶל־הָאָ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר יִתֵּ֛ן יְהוָ֖ה לָכֶ֑ם כַּאֲשֶׁ֣ר דִּבֶּ֔ר וּשְׁמַרְתֶּ֖ם אֶת־הָעֲבֹדָ֥ה הַזֹּֽאת׃

והיה כי תבאו אל הארץ. תֵּלָה הַכָּתוּב עֲבוֹדָה זוֹ בְּבִיאָתָם לָאָרֶץ, וְלֹא נִתְחַיְּבוּ בַּמִּדְבָּר אֶלָּא פֶּסַח אֶחָד שֶׁעָשׂוּ בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית עַל פִּי הַדִּבּוּר׃

כאשר דבר. וְהֵיכָן דִּבֶּר? ״וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ וְגוֹ׳״ (שמות ו׳)׃

כ״ו וְהָיָ֕ה כִּֽי־יֹאמְרוּ֙ אֲלֵיכֶ֔ם בְּנֵיכֶ֖ם מָ֣ה הָעֲבֹדָ֣ה הַזֹּ֔את לָכֶֽם׃

כ״ז וַאֲמַרְתֶּ֗ם זֶ֚בַח־פֶּ֣סַח הוּא֔ לַיהוָ֕ה אֲשֶׁ֥ר פָּסַ֛ח עַל־בָּתֵּ֥י בְנֵֽי־יִשְׂרָאֵ֖ל בְּמִצְרַ֑יִם בְּנָגְפּ֥וֹ אֶת־מִצְרַ֖יִם וְאֶת־בָּתֵּ֣ינוּ הִצִּ֔יל וַיִּקֹּ֥ד הָעָ֖ם וַיִּשְׁתַּחֲוּֽוּ׃

ויקד העם. עַל בְּשׂוֹרַת הַגְּאֻלָּה וּבִיאַת הָאָרֶץ וּבְשׂוֹרַת הַבָּנִים שֶׁיִּהְיוּ לָהֶם׃

כ״ח וַיֵּלְכ֖וּ וַיַּעֲשׂ֣וּ בְנֵֽי־יִשְׂרָאֵ֑ל כַּאֲשֶׁ֨ר צִוָּ֤ה יְהוָה֙ אֶת־מֹשֶׁ֣ה וְאַהֲרֹ֔ן כֵּ֥ן עָשֽׂוּ׃ {ס}

וילכו ויעשו בני ישראל. וְכִי כְּבָר עָשׂוּ, וַהֲלֹא מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ נֶאֱמַר לָהֶם? אֶלָּא מִכָּאן שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם מַעֲלָה עֲלֵיהֶם הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָשׂוּ (מכילתא)׃

וילכו ויעשו. אַף הַהֲלִיכָה מָנָה הַכָּתוּב, לִתֵּן שָׂכָר לַהֲלִיכָה וְשָׂכָר לַעֲשִׂיָּה (שם)׃

כאשר צוה ה׳ את משה ואהרן. לְהַגִּיד שִׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא הִפִּילוּ דָּבָר מִכָּל מִצְוֹות מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, וּמַהוּ **כן עשו**? אַף מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כֵּן עָשׂוּ (שם)׃

כ״ט וַיְהִ֗י ׀ בַּחֲצִ֣י הַלַּ֣יְלָה֮ וַיהוָה֒ הִכָּ֣ה כָל־בְּכ֣וֹר ׀ בְּאֶ֣רֶץ מִצְרַ֗יִם מִבְּכֹר֙ פַּרְעֹ֣ה הַיֹּשֵׁ֣ב עַל־כִּסְא֔וֹ עַד֙ בְּכ֣וֹר הַשְּׁבִ֔י אֲשֶׁ֖ר בְּבֵ֣ית הַבּ֑וֹר וְכֹ֖ל בְּכ֥וֹר בְּהֵמָֽה׃

וה׳. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ״וַה״ הוּא וּבֵית דִּינוֹ, שֶׁהַוָּי״ו לְשׁוֹן תּוֹסֶפֶת הוּא, כְּמוֹ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי׃

הכה כל בכור. אַף שֶׁל אֲמָה אַחֶרֶת וְהוּא בְּמִצְרַיִם (מכילתא)׃

מבכר פרעה. אַף פַּרְעֹה בְּכוֹר הָיָה, וְנִשְׁתַּיֵּר מִן הַבְּכוֹרוֹת, וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר ״בַּעֲבוּר הַרְאוֹתְךָ אֶת כֹּחִי״ (שמות ט׳) — בְּיָם סוּף (מכילתא)׃

עד בכור השבי. שֶׁהָיוּ שְׁמֻחִין לְאֵידָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל; וְעוֹד, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יְרָאָתֵנוּ הֵבִיאָה הַפַּרְעָנוּת; וּבְכוֹר הַשִּׁפְחָה בִּכְלָל הָיָה, שֶׁהָרֵי מָנָה מִן הֶחָשׁוּב שֶׁבְּכֻלָּן עַד הַפָּחוּת, וּבְכוֹר הַשִּׁפְחָה חָשׁוּב מִבְּכוֹר הַשְּׁבִי׃

ל׳ וַיָּ֥קָם פַּרְעֹ֛ה לַ֖יְלָה הוּא֑ וְכָל־עֲבָדָ֣יו וְכָל־מִצְרַ֗יִם וַתְּהִ֤י צְעָקָה֙ גְּדֹלָ֣ה בְּמִצְרַ֔יִם כִּֽי־אֵ֥ין בַּ֖יִת אֲשֶׁ֣ר אֵין־שָׁ֑ם מֵֽת׃

ויקם פרעה. מִמִּטָּתוֹ׃

לילה. וְלֹא כְּדַרְכּוֹ הַמְּלָכִים בְּשָׁלוֹשׁ שָׁעוֹת בַּיּוֹם (שם)׃

הוא. תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ **עבדיו**, מְלַמֵּד שֶׁהָיָה הוּא מְחַזֵּר עַל בָּתֵּי עֲבָדָיו וּמַעֲמִידָן (שם)׃

כי אין בית אשר אין שם מת. יֵשׁ שָׁם בְּכוֹר, מֵת, אֵין שָׁם בְּכוֹר, גָּדוֹל שֶׁבַּבַּיִת קָרוּי בְּכוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר ״אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ״ (תהילים פ״ט). דָּבָר אַחֵר, מִצְרִיּוֹת מְזַנּוֹת תַּחַת בַּעְלֵיהֶן וְיוֹלְדוֹת מֻרְזָקִים פְּגוּיִים, וְהָיוּ לָהֶם בְּכוֹרוֹת הַרְבֵּה, פְּעָמִים חֲמִשָּׁה לְאִשָּׁה אַחַת, כָּל אֶחָד בְּכוֹר לְאָבִיו׃

ל״א וַיִּקְרָ֤א לְמֹשֶׁה֙ וּלְאַהֲרֹ֣ן לַ֔יְלָה וַיֹּ֕אמֶר קוּמ֥וּ צְא֖וּ מִתּ֣וֹךְ עַמִּ֑י גַּם־אַתֶּ֥ם גַּם־בְּנֵֽי־יִשְׂרָאֵ֖ל וּלְכ֣וּ עִבְד֔וּ אֶת־יְהוָ֖ה כְּדַבֶּרְכֶֽם׃

ויקרא למשה ולאהרן לילה. מַגִּיד שֶׁהָיָה מְחַזֵּר עַל פִּתְחֵי הָעִיר וְצוֹעֵק, הֵיכָן מֹשֶׁה שָׁרוּי? הֵיכָן אַהֲרֹן שָׁרוּי? (מכילתא)׃

גם אתם. הַגְּבָרִים׃

גם בני ישראל. הַשַּׁף׃

ולכו עבדו את ה' כדברכם. הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתֶּם וְלֹא כְּשֶׁאָמַרְתִּי אֲנִי; בָּטֵל "לֹא אֶשְׁלַח", בָּטֵל "מִי וָמִי הַהוֹלְכִים", בָּטֵל "רַק צֹאנְכֶם וּבְקָרְכֶם יֻצָּג":

ל"ב גַּם־צֹאנְכֶם גַּם־בְּקָרְכֶם קְחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם וָלֵכוּ וּבָרַכְתֶּם גַּם־אֹתִי:

גם צאנכם גם בקרכם קחו. וּמַהוּ **כאשר דברתם**? "גַּם אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת" (שמות י'), קְחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם:

וברכתם גם אתי. הִתְפַּלְלוּ עָלַי שֶׁלֹּא אָמוּת, שֶׁאֲנִי בְּכוֹר:

ל"ג וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל־הָעָם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן־הָאָרֶץ כִּי אָמְרוּ כֻּלָּנוּ מֵתִים:

כלנו מתים. אָמְרוּ לֹא כִּגְזֵרַת מֹשֶׁה הוּא, שֶׁהֲרֵי אָמַר "וּמֵת כָּל בְּכוֹר", וְכָאן אַף הַפְּשׁוּטִים מֵתִים, חֲמִשָּׁה אוֹ עֲשָׂרָה בְּבֵית אֶחָד:

ל"ד וַיִּשָּׂא הָעָם אֶת־בְּצֵקוֹ טֶרֶם יֶחְמָץ מִשְׁאֲרֹתָם צְרֻרֹת בְּשִׂמְלֹתָם עַל־שִׁכְמָם:

טרם יחמץ. הַמִּצְרִים לֹא הִנִּיחוּם לִשְׁהוֹת כְּדֵי חִמּוּץ:

משארתם. שְׁיָרֵי מַצָּה וּמָרוֹר.

על שכמם. אַע"פ שֶׁבְּהֵמוֹת הַרְבֵּה הוֹלִיכוּ עִמָּהֶם, מְחַבְּבִים הָיוּ אֶת הַמִּצְוָה:

ל"ה וּבְנֵי־יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיִּשְׁאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי־כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּשְׂמָלֹת:

כדבר משה. שֶׁאָמַר לָהֶם בְּמִצְרַיִם, "וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ":

ושמלת. אַף הֵן הָיוּ חֲשׁוּבוֹת לָהֶם מִן הַכֶּסֶף וּמִן הַזָּהָב, וְהַמְאַחֵר בַּפָּסוּק חָשׁוּב:

ל"ו וַיהוָה נָתַן אֶת־חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיַּשְׁאִלוּם וַיְנַצְּלוּ אֶת־מִצְרָיִם: {פ}

וישאלום. אַף מַה שֶּׁלֹּא הָיוּ שׁוֹאֲלִים מֵהֶם הָיוּ נוֹתְנִים לָהֶם, אַתָּה אוֹמֵר אֶחָד? טֹל שְׁנַיִם וָלֵךְ.

וינצלו. וְרוֹקִינוּ:

ל"ז וַיִּסְעוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמְסֵס סֻכֹּתָה כְּשֵׁשׁ־מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף:

מרעמסס סכתה. מֵאָה וְעֶשְׂרִים מִיל הָיוּ, וּבָאוּ שָׁם לְפִי שָׁעָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים" (שמות י"ט):

הגברים. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה (שה"ש רבה ג, ו):

ל"ח וְגַם־עֵרֶב רַב עָלָה אִתָּם וְצֹאן וּבָקָר מִקְנֶה כָּבֵד מְאֹד:

ערב רב. תַּעֲרֹבֶת אֻמּוֹת שֶׁל גֵּרִים:

ל"ט וַיֹּאפוּ אֶת־הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֻגֹת מַצּוֹת כִּי לֹא חָמֵץ כִּי־גֹרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהְמֵהַּ וְגַם־צֵדָה לֹא־עָשׂוּ לָהֶם:

עגת מצות. חֲרָרָה שֶׁל מַצָּה; בָּצֵק שֶׁלֹּא הֶחֱמִיץ קְרוּי מַצָּה:

וגם צדה לא עשו להם. לְדֶרֶךְ. מַגִּיד שִׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא אָמְרוּ הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּר בְּלֹא צֵידָה? אֶלָּא הֶאֱמִינוּ וְהָלְכוּ; הוּא שֶׁמְּפֹרָשׁ בַּקַּבָּלָה, "זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אַהֲבַת כְּלוּלֹתָיִךְ לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב'), מַה שָּׁכָר מְפֹרָשׁ אַחֲרָיו? "קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' וְגוֹ'":

מ' וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרָיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה:

אשר ישבו במצרים. אַחַר שֶׁאָר הַיְשִׁיבוֹת שֶׁיָּשְׁבוּ גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם:

שלשים שנה וארבע מאות שנה. בֵּין הַכֹּל, מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק עַד עַכְשָׁו, הָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת, מִשֶּׁהָיָה לוֹ זֶרַע לְאַבְרָהָם נִתְקַיֵּם כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ, וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה הָיוּ מִשֶּׁנִּגְזְרָה גְּזֵרַת בֵּין הַבְּתָרִים עַד שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְבַדָּהּ, שֶׁהֲרֵי קְהָת מִן הַבָּאִים עִם יַעֲקֹב הָיָה, צֵא וַחֲשֹׁב כָּל שְׁנוֹתָיו וְכָל שְׁנוֹת עַמְרָם בְּנוֹ וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה, לֹא תִּמְצָאֵם כָּל כָּךְ, וְעַל כָּרְחָךְ הַרְבֵּה שָׁנִים הָיוּ לְקָהָת עַד שֶׁלֹּא יָרַד לְמִצְרַיִם, וְהִרְבֵּה מִשְּׁנוֹת עַמְרָם נִבְלָעִים בִּשְׁנוֹת קְהָת, וְהִרְבֵּה מִשְּׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה נִבְלָעִים בִּשְׁנוֹת עַמְרָם, הֲרֵי שֶׁלֹּא תִּמְצָא אַרְבַּע מֵאוֹת לְבֵיאַת מִצְרַיִם, וְהַזְּקֻקָּה לוֹמַר עַל כָּרְחָךְ, שֶׁאַף שְׁאָר הַיְשִׁיבוֹת נִקְרְאוּ גֵּרוּת וַאֲפִלּוּ בְּחֶבְרוֹן שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר גָּר שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק" (בראשית ל"ה), וְאוֹמֵר "אֶת אֶרֶץ מְגֻרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָהּ" (שמות ו'), לְפִיכָךְ אַתָּה צָרִיךְ

לוֹמַר ״כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ״ מִשֶּׁהָיָה לוֹ זֶרַע, וּכְשֶׁתִּמְנֶה ת׳ שָׁנָה מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק, תִּמְצָא מִבִּיאָתָן לְמִצְרַיִם עַד יְצִיאָתָן ר״י, וְזֶה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁשָּׁנוּ לְתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ (מגילה ט׳):

מ״א וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה יָצְאוּ כָּל־צִבְאוֹת יְהוָה מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

ויהי מקץ שלשים שנה וגו׳ ויהי בעצם היום הזה. מַגִּיד, שֶׁכֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ הַקֵּץ לֹא עִכְּבָן הַמָּקוֹם כְּהֶרֶף עַיִן – בְּט״ו בְּנִיסָן בָּאוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת אֵצֶל אַבְרָהָם לְבַשְּׂרוֹ, וּבְט״ו בְּנִיסָן נוֹלַד יִצְחָק, וּבְט״ו בְּנִיסָן נִגְזְרָה גְּזֵרַת בֵּין הַבְּתָרִים:

מ״ב לֵיל שִׁמֻּרִים הוּא לַיהוָה לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם הוּא־הַלַּיְלָה הַזֶּה לַיהוָה שִׁמֻּרִים לְכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם: {פ}

ליל שמרים. שֶׁהָיָה הַקָּבָ״ה שׁוֹמֵר וּמְצַפֶּה לוֹ, לְקַיֵּם הַבְטָחָתוֹ **להוציאם מארץ מצרים**:

הוא הלילה הזה לה׳. הוּא הַלַּיְלָה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם, בַּלַּיְלָה הַזֶּה אֲנִי גּוֹאֵל אֶת בָּנֶיךָ (מכילתא):

שמרים לכל בני ישראל לדרתם. מְשֻׁמָּר וּבָא מִן הַמַּזִּיקִין, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״וְלֹא יִתֵּן הַמַּשְׁחִית וְגוֹ׳״ (פסחים ק״ט):

מ״ג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כָּל־בֶּן־נֵכָר לֹא־יֹאכַל בּוֹ:

זאת חקת הפסח. בְּי״ד בְּנִיסָן נֶאֶמְרָה לָהֶם פָּרָשָׁה זוֹ:

כל בן נכר. שֶׁנִּתְנַכְּרוּ מַעֲשָׂיו לְאָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם, וְאֶחָד הַגּוֹי וְאֶחָד יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמָּד בְּמַשְׁמָע (מכילתא):

מ״ד וְכָל־עֶבֶד אִישׁ מִקְנַת־כָּסֶף וּמַלְתָּה אֹתוֹ אָז יֹאכַל בּוֹ:

ומלתה אתו אז יאכל בו. רַבּוֹ, מַגִּיד שֶׁמִּילַת עַבְדָּיו מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכֹל בַּפֶּסַח, דִּבְרֵי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, אֵין מִילַת עַבְדָּיו מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכֹל בַּפֶּסַח, אִם כֵּן מַה תַּ״ל **אז יאכל בו**? הָעֶבֶד:

מ״ה תּוֹשָׁב וְשָׂכִיר לֹא־יֹאכַל בּוֹ:

תושב. זֶה גֵּר תּוֹשָׁב:

ושכיר. זֶה גּוֹי, וּמַה תַּ״ל, וַהֲלֹא עֲרֵלִים הֵם, וְנֶאֱמַר **וכל ערל לא יאכל בו**? אֶלָּא כְּגוֹן עֲרֵבִי מָהוּל וְגִבְעוֹנִי מָהוּל וְהוּא תּוֹשָׁב אוֹ שָׂכִיר (שם):

מ״ו בְּבַיִת אֶחָד יֵאָכֵל לֹא־תוֹצִיא מִן־הַבַּיִת מִן־הַבָּשָׂר חוּצָה וְעֶצֶם לֹא תִשְׁבְּרוּ־בוֹ:

בבית אחד יאכל. בַּחֲבוּרָה אַחַת, שֶׁלֹּא יֵעָשׂוּ הַנִּמְנִין עָלָיו שְׁתֵּי חֲבוּרוֹת וְיִתְחַלְּקוּהוּ. אַתָּה אוֹמֵר בַּחֲבוּרָה אַחַת אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּבַיִת אֶחָד כְּמַשְׁמָעוֹ, וּלְלַמֵּד שֶׁאִם הִתְחִילוּ וְהָיוּ אוֹכְלִים בֶּחָצֵר וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ לַבַּיִת? תַּלְמוּד לוֹמַר, ״עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם״, מִכָּאן שֶׁהָאוֹכֵל אוֹכֵל בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת:

לא תוציא מן הבית. מִן הַחֲבוּרָה:

ועצם לא תשברו בו. הָרָאוּי לַאֲכִילָה, כְּגוֹן שֶׁיֵּשׁ עָלָיו כַּזַּיִת בָּשָׂר, יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם שְׁבִירַת עֶצֶם, אֵין עָלָיו כַּזַּיִת בָּשָׂר אֵין בּוֹ מִשּׁוּם שְׁבִירַת עֶצֶם:

מ״ז כָּל־עֲדַת יִשְׂרָאֵל יַעֲשׂוּ אֹתוֹ:

כל עדת ישראל יעשו אתו. לָמָּה נֶאֱמַר, לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר בְּפֶסַח מִצְרַיִם ״שֶׂה לְבֵית אָבוֹת״, שֶׁנִּמְנוּ עָלָיו לַמִּשְׁפָּחוֹת, יָכוֹל אַף פֶּסַח דּוֹרוֹת כֵּן? תַּ״ל **כל עדת ישראל יעשו אתו**:

מ״ח וְכִי־יָגוּר אִתְּךָ גֵּר וְעָשָׂה פֶּסַח לַיהוָה הִמּוֹל לוֹ כָּל־זְכוּר וְאָז יִקְרַב לַעֲשֹׂתוֹ וְהָיָה כְּאֶזְרַח הָאָרֶץ וְכָל־עָרֵל לֹא־יֹאכַל בּוֹ:

ועשה פסח. יָכוֹל כָּל הַמִּתְגַּיֵּר יַעֲשֶׂה פֶּסַח מִיָּד, תַּלְמוּד לוֹמַר **והיה כאזרח הארץ**, מָה אֶזְרָח בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר אַף גֵּר בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר (שם):

וכל ערל לא יאכל בו. לְהָבִיא אֶת שְׁמִתּוֹ אֶחָיו מֻחְמֶּרֶת מִילָה, שֶׁאֵינוֹ מוּמָר לַעֲרֵלוּת וְאֵינוֹ לָמֵד מ״בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ״ (שם):

מ״ט תּוֹרָה אַחַת יִהְיֶה לָאֶזְרָח וְלַגֵּר הַגָּר בְּתוֹכְכֶם:

תורה אחת וגו׳. לְהַשְׁווֹת גֵּר לָאֶזְרָח אַף לִשְׁאָר מִצְווֹת שֶׁבַּתּוֹרָה (שם):

נ וַיַּעֲשׂוּ כֵּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה וְאֶת־אַהֲרֹן כֵּן עָשׂוּ׃ {ס}

נ״א וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיא יְהוָה אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל־צִבְאֹתָם׃ {פ}

פרק י״ג

א וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר׃

ב קַדֶּשׁ־לִי כָל־בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל־רֶחֶם בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא׃

פטר כל רחם. שֶׁפּוֹתֵחַ הָרֶחֶם תְּחִלָּה, כְּמוֹ: ״פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן״ (משלי י״ז), וְכֵן ״יַפְטִירוּ בְשָׂפָה״ (תהלים כ״ב) – יִפְתְּחוּ שְׂפָתַיִם׃

לי הוא. לְעַצְמִי קָנִיתִי, עַ״כְ שֶׁהִכֵּיתִי בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם׃

ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָעָם זָכוֹר אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא יְהוָה אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חָמֵץ׃

זכור את היום הזה. לְמַד, שֶׁמַּזְכִּירִין יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּכָל יוֹם׃

ד הַיּוֹם אַתֶּם יֹצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב׃

בחדש האביב. וְכִי לֹא הָיוּ יוֹדְעִין בְּאֵיזֶה חֹדֶשׁ? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, רְאוּ חֶסֶד שֶׁגִּמַלְכֶם, שֶׁהוֹצִיא אֶתְכֶם בְּחֹדֶשׁ שֶׁהוּא כָּשֵׁר לָצֵאת, לֹא חַמָּה וְלֹא צִנָּה וְלֹא גְּשָׁמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר, ״מוֹצִיא אֲסִירִים בַּכּוֹשָׁרוֹת״ (תהלים ס״ח) – חֹדֶשׁ שֶׁהוּא כָּשֵׁר לָצֵאת (מכילתא)׃

ה וְהָיָה כִּי־יְבִיאֲךָ יְהוָה אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ וְעָבַדְתָּ אֶת־הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה׃

אל ארץ הכנעני וגו׳. וְאַע״פ שֶׁלֹּא מָנָה אֶלָּא חֲמִשָּׁה עַמָּמִין, כָּל ז׳ גּוֹיִם בְּמַשְׁמָע, שֶׁכֻּלָּן בִּכְלַל כְּנַעֲנִי הֵם וְאַחַת מִמִּשְׁפְּחוֹת כְּנַעַן הָיְתָה שֶׁלֹּא נִקְרָא לָהּ שֵׁם אֶלָּא כְּנַעֲנִי׃

נשבע לאבתיך. בְּאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר ״בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה׳ אֶת אַבְרָם וְגוֹ׳״ (בראשית ט״ו), וּבְיִצְחָק הוּא אוֹמֵר ״גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת״ (שם כ״ו), וּבְיַעֲקֹב הוּא אוֹמֵר ״הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׁוֹכֵב עָלֶיהָ״ (שם כ״ח)׃

זבת חלב ודבש. חָלָב זָב מִן הָעִזִּים, וְהַדְּבַשׁ זָב מִן הַתְּמָרִים וּמִן הַתְּאֵנִים׃

את העבדה הזאת. שֶׁל פֶּסַח; וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר לְמַעְלָה ״וְהָיָה כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְגוֹ׳״, וְלָמָּה חָזַר וּשְׁנָאָהּ? בִּשְׁבִיל דָּבָר שֶׁנִּתְחַדֵּשׁ בָּהּ, בְּפָרָשָׁה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמַר ״וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם״ — בְּבֵן רָשָׁע הַכָּתוּב מְדַבֵּר שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכְּלָל, וְכָאן ״וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ״ — בְּבֵן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל, וְהַכָּתוּב מְלַמֶּדְךָ, שֶׁתִּפְתַּח לוֹ אַתָּה בְּדִבְרֵי אַגָּדָה הַמּוֹשְׁכִין אֶת הַלֵּב (מכילתא)׃

ו שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לַיהוָה׃

ז מַצּוֹת יֵאָכֵל אֶת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא־יֵרָאֶה לְךָ חָמֵץ וְלֹא־יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל־גְּבֻלֶךָ׃

ח וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם׃

בעבור זה. בַּעֲבוּר שֶׁאֲקַיֵּם מִצְוָותָיו, כְּגוֹן פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר הַלָּלוּ׃

עשה ה׳ לי. רָמַז תְּשׁוּבָה לְבֵן רָשָׁע, לוֹמַר עָשָׂה ה׳ לִי, וְלֹא לְךָ, שֶׁאִלּוּ הָיִיתָ שָׁם לֹא הָיִיתָ כְּדַאי לִגָּאֵל (מכילתא)׃

ט וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל־יָדֶךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְהוָה בְּפִיךָ כִּי בְיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ יְהוָה מִמִּצְרָיִם׃

והיה לך לאות. יְצִיאַת מִצְרַיִם תִּהְיֶה לְךָ **לאות**׃

על ידך ולזכרון בית עיניך. שֶׁתִּכְתֹּב הַפָּרָשִׁיוֹת הַלָּלוּ וְתִקְשְׁרֵם בָּרֹאשׁ וּבַזְּרוֹעַ׃

על ידך. עַל יַד שְׂמֹאל, לְפִיכָךְ יָרְכָה מָלֵא בְּפָרָשָׁה שְׁנִיָּה, לִדְרֹשׁ בָּהּ יָד שֶׁהִיא כֵּהָה (מנחות ל״ו):

י וְשָׂמַרְתָּ אֶת־הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה: {פ}

מימים ימימה. מִשָּׁנָה לְשָׁנָה (שם):

י״א וְהָיָה כִּי־יְבֹאֲךָ יְהוָה אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלַאֲבֹתֶיךָ וּנְתָנָהּ לָךְ:

והיה כי יבאך. יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ שֶׁלָּמְדוּ מִכָּאן שֶׁלֹּא קָדְשׁוּ בְּכוֹרוֹת הַנּוֹלָדִים בַּמִּדְבָּר, וְהָאוֹמֵר קָדְשׁוּ, מְפָרֵשׁ בִּיאָה זוֹ אִם תִּקָּיְמוּהוּ בַּמִּדְבָּר תִּזְכּוּ לִכָּנֵס לָאָרֶץ וּתְקַיְּמוּהוּ שָׁם):

נשבע לך. וְהֵיכָן נִשְׁבַּע לְךָ? ״וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי וְגוֹ׳״ (שמות ו׳):

ונתנה לך. תְּהֵא בְעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ נִתְּנָה לְךָ בּוֹ בַּיּוֹם, וְאַל תְּהִי בְעֵינֶיךָ כִּירֵאשַׁת אָבוֹת:

י״ב וְהַעֲבַרְתָּ כָל־פֶּטֶר־רֶחֶם לַיהוָה וְכָל־פֶּטֶר | שֶׁגֶר בְּהֶמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לַיהוָה:

והעברת. אֵין וְהַעֲבַרְתָּ אֶלָּא לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וְהַעֲבַרְתָּ אֶת נַחֲלָתוֹ לְבִתּוֹ״ (במדבר כ״ז) (מכילתא):

שגר בהמה. נֶפֶל שֶׁשִּׁגְרַתּוּ אִמּוֹ וְשִׁלְחַתּוּ בְּלֹא עִתּוֹ; וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהוּא קָדוֹשׁ בִּבְכוֹרָה לִפְטֹר אֶת הַבָּא אַחֲרָיו וְאַף שֶׁאֵין נֶפֶל קָרוּי שֶׁגֶר, כְּמוֹ ״שְׁגַר אֲלָפֶיךָ״ (דברים ז׳), אֲבָל זֶה לֹא בָא אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַנֶּפֶל שֶׁהֲרֵי כְּבָר כָּתַב כָּל פֶּטֶר רֶחֶם. וְאִ״תּ אַף בְּכוֹר בְּהֵמָה טְמֵאָה בְּמַשְׁמָע, בָּא וּפֵרֵשׁ בְּמָקוֹם אַחֵר ״בִּבְקָרְךָ וּבְצֹאנְךָ״ (דברים ט״ו). לָשׁוֹן אַחֵר יֵשׁ לְפָרֵשׁ, ״וְהַעֲבַרְתָּ כָל פֶּטֶר רֶחֶם״ — בִּבְכוֹר אָדָם הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

י״ג וְכָל־פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם־לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה:

פטר חמור. וְלֹא פֶּטֶר שְׁאָר בְּהֵמָה טְמֵאָה; וּגְזֵרַת הַכָּתוּב הִיא לְפִי שֶׁנִּמְשְׁלוּ בְּכוֹרֵי מִצְרִים לַחֲמוֹרִים; וְעוֹד, שֶׁסִּיְּעוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בִּיצִיאָתָן, שֶׁאֵין לְךָ אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא נָטַל הַרְבֵּה חֲמוֹרִים מִמִּצְרַיִם טְעוּנִים מִכַּסְפָּם וּמִזְהָבָם שֶׁל מִצְרִים:

תפדה בשה. נוֹתֵן שֶׂה לַכֹּהֵן וּפֶטֶר חֲמוֹר מֻתָּר בַּהֲנָאָה וְהַשֶּׂה חֻלִּין בְּיַד כֹּהֵן (בכורות ט׳):

וערפתו. עוֹרְפוֹ בְּקוֹפִיץ מֵאֲחוֹרָיו וְהוֹרְגוֹ; הוּא הִפְסִיד מָמוֹנוֹ שֶׁל כֹּהֵן, לְפִיכָךְ יַפְסִיד מָמוֹנוֹ (שם י׳):

וכל בכור אדם בבניך תפדה. חָמֵשׁ סְלָעִים פִּדְיוֹנוֹ קָצוּב בְּמָקוֹם אַחֵר (במדבר י״ח):

י״ד וְהָיָה כִּי־יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה־זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

כי ישאלך בנך מחר. יֵשׁ מָחָר שֶׁהוּא עַכְשָׁיו וְיֵשׁ מָחָר שֶׁהוּא לְאַחַר זְמַן, כְּגוֹן זֶה, וּכְגוֹן ״וְלֹא יֹאמְרוּ בָנֵיכֶם מָחָר לְבָנֵינוּ״ (יהושע כ״ב), דִּבְנֵי גָד וְדִבְנֵי רְאוּבֵן:

מה זאת. זֶה תִּינוֹק טִפֵּשׁ שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהַעֲמִיק שְׁאֵלָתוֹ וְסוֹתֵם וְשׁוֹאֵל ״מַה זֹּאת?״, וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר ״מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְגוֹ׳״ (דברים ו׳), חֲרִי זֹאת שְׁאֵלַת בֶּן חָכָם; דִּבְּרָה תוֹרָה כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה בָנִים — רָשָׁע, וְשֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל, וְהַשּׁוֹאֵל דֶּרֶךְ סְתוּמָה, וְהַשּׁוֹאֵל דֶּרֶךְ חָכְמָה (מכילתא):

ט״ו וַיְהִי כְּי־הִקְשָׁה פַּרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהֲרֹג יְהוָה כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְכֹר אָדָם וְעַד־בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל־כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַיהוָה כָּל־פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל־בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה:

ט״ז וְהָיָה לְאוֹת עַל־יָדֶךָ וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרָיִם: {ס}

ולטוטפת. תְּפִלִּין; וְעַל שֵׁם שֶׁהֵם אַרְבָּעָה בָּתִּים קְרוּיִין **טטפת** — ״טט״ בְּכְתָפֵי שְׁתַּיִם, ״פת״ בְּאַפְרִיקִי שְׁתַּיִם (סנהדרין ד׳). וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ עִם ״וְהַטֵּף אֶל דָּרוֹם״ (יחזקאל כ״א), ״אַל תַּטִּיפוּ״ (מיכה ב׳), לְשׁוֹן דִּבּוּר, כְּמוֹ וּלְזִכָּרוֹן, שֶׁהָרוֹאֶה אוֹתָם קָשׁוּר בֵּין הָעֵינַיִם, יִזְכֹּר הַנֵּס וְיְדַבֵּר בּוֹ:

י״ז וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת־הָעָם וְלֹא־נָחָם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי | אָמַר אֱלֹהִים פֶּן־יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאֹתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיְמָה:

ויהי בשלח פרעה, ולא נחם. נֶהֱגָם, כְּמוֹ ״לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם״ (שמות ל״ב), ״בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אוֹתָךְ״ (משלי ו׳):

כי קרוב הוא. וְנֹחַ לָשׁוּב בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ לְמִצְרַיִם; וּמִדְרָשֵׁי אַגָּדָה יֵשׁ הַרְבֵּה:

בראתם מלחמה. כְּגוֹן מִלְחֶמֶת ״וַיֵּרֶד הָעֲמָלֵקִי וְהַכְּנַעֲנִי וְגוֹ׳״ (במדבר י״ד), אִם הָלְכוּ דֶּרֶךְ יָשָׁר הָיוּ חוֹזְרִים, וּמָה אִם כְּשֶׁהִקִּיפָם דֶּרֶךְ מְעֻקָּם אָמְרוּ ״נִתְּנָה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה מִצְרָיְמָה״ (שם), אִם הוֹלִיכָם בְּפִשּׁוּטָהּ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה:

פן ינחם. יַחְשְׁבוּ מַחֲשָׁבָה עַל שֶׁיָּצְאוּ וְיִתְּנוּ לֵב לָשׁוּב:

י״ח וַיַּסֵּב אֱלֹהִים | אֶת־הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם־סוּף וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

ויסב. הֶסִבָּם מִן הַדֶּרֶךְ הַפְּשׁוּטָה לַדֶּרֶךְ הָעֲקוּמָה:

ים סוף. כְּמוֹ לְיַם סוּף, וְסוּף הוּא לְשׁוֹן אֲגַם שֶׁגְּדֵלִים בּוֹ קָנִים, כְּמוֹ ״וַתָּשֶׂם בַּסּוּף״ (שמות ב׳), ״קָנֶה וָסוּף קָמַלּוּ״ (ישעיהו י״ט):

וחמשים. אֵין חֲמוּשִׁים אֶלָּא מְזֻיָּנִים; (לְפִי שֶׁהֶסְבָּן בַּמִּדְבָּר הוּא גָּרַם לָהֶם שֶׁעָלוּ חֲמוּשִׁים, שֶׁאִלּוּ הֶסְבָּן דֶּרֶךְ יְשׁוּבִים, לֹא הָיוּ מְחֻמָּשִׁים לָהֶם כָּל מַה שֶּׁצְּרִיכִין, אֶלָּא כְּאָדָם שֶׁעוֹבֵר מִמָּקוֹם לְמָקוֹם וּבִדְעָתוֹ לְקָנוֹת שָׁם מַה שֶּׁיִּצְטָרֵךְ, אֲבָל כְּשֶׁהוּא פּוֹרֵשׁ לַמִּדְבָּר צָרִיךְ לְזַמֵּן לוֹ כָּל הַצָּרֶךְ; וּמִקְרָא זֶה לֹא נִכְתַּב כִּי אִם לְשַׁבֵּר אֶת הָאֹזֶן, שֶׁלֹּא תִתְמַהּ בְּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק וּבְמִלְחֶמֶת סִיחוֹן וְעוֹג וּמִדְיָן מֵהֵיכָן הָיוּ לָהֶם כְּלֵי זַיִן שֶׁהִכּוּ אוֹתָם בַּחֶרֶב) וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וַאֲתֶם תַּעַבְרוּ חֲמֻשִׁים״ (יהושע א׳), וְכֵן תִּרְגּוּמוֹ אַנְקְלוֹס ״מְזָרְזִין״, כְּמוֹ ״וַיְזָרֵק אֶת חֲנִיכָיו״ (בראשית י״ד) – וְזָרִיז. דָּבָר אַחֵר, חֲמֻשִׁים אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה יָצְאוּ וְאַרְבָּעָה חֲלָקִים מֵתוּ בִּשְׁלֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה (מכילתא):

י״ט וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל֮ לֵאמֹר֒ פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים֮ אֶתְכֶם֒ וְהַעֲלִיתֶם אֶת־עַצְמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם:

השבע השביע. הִשְׁבִּיעָם שֶׁיִּשְׁבִּיעוּ לִבְנֵיהֶם. וְלָמָּה לֹא הִשְׁבִּיעַ בָּנָיו שֶׁיִּשָּׁאוּהוּ לְאֶרֶץ כְּנַעַן מִיָּד כְּמוֹ שֶׁהִשְׁבִּיעַ יַעֲקֹב? אָמַר יוֹסֵף, אֲנִי שַׁלִּיט הָיִיתִי בְּמִצְרַיִם וְהָיָה סָפֵק בְּיָדִי לַעֲשׂוֹת, אֲבָל בָּנַי לֹא יַנִּיחוּם מִצְרַיִם לַעֲשׂוֹת, לְכָךְ הִשְׁבִּיעָם לְכְשֶׁיִּגָּאֲלוּ וְיֵצְאוּ מִשָּׁם שֶׁיִּשָּׂאוּהוּ:

והעליתם את עצמתי מזה אתכם. לְאֶחָיו הִשְׁבִּיעַ כֵּן, לְמָדְנוּ שֶׁאַף עַצְמוֹת כָּל הַשְּׁבָטִים הֶעֱלוּ עִמָּהֶם שֶׁנֶּאֱמַר אִתְּכֶם (מכילתא):

כ׳ וַיִּסְעוּ מִסֻּכֹּת וַיַּחֲנוּ בְאֵתָם בִּקְצֵה הַמִּדְבָּר:

ויסעו מסכת. בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי, שֶׁהֲרֵי בָּרִאשׁוֹן בָּאוּ מֵרַעְמְסֵס לְסֻכּוֹת:

כ״א וַיהוָה הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמּוּד עָנָן֮ לַנְחֹתָם֒ הַדָּרֶךְ וְלַיְלָה בְּעַמּוּד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם֮ לָלֶכֶת֒ יוֹמָם וָלָיְלָה:

לנחתם הדרך. נָקוּד פַּתָּח שֶׁהוּא כְּמוֹ לְהַנְחוֹתָם, ״לַרְאוֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָהּ״ (דברים א׳) שֶׁהוּא כְּמוֹ לְהַרְאוֹתְכֶם, אַף כָּאן לְהַנְחֹתָם עַ״י שָׁלִיחַ, וּמִי הוּא הַשָּׁלִיחַ? עַמּוּד הֶעָנָן; וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכְבוֹדוֹ מוֹלִיכוֹ לְפָנֵיהֶם, וּמִכָּל מָקוֹם אֶת עַמּוּד הֶעָנָן הֵכִין לְהַנְחוֹתָם עַל יָדוֹ, שֶׁהֲרֵי עַ״י עַמּוּד הֶעָנָן הֵם הוֹלְכִים; עַמּוּד הֶעָנָן אֵינוֹ לְאוֹרָה אֶלָּא לְהוֹרוֹתָם הַדֶּרֶךְ:

כ״ב לֹא־יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן֮ יוֹמָם וְעַמּוּד הָאֵשׁ לָיְלָה֒ לִפְנֵי הָעָם: {פ}

לא ימיש. הַקָּבָ״ה אֶת **עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה;** מַגִּיד שֶׁעַמּוּד הֶעָנָן מַשְׁלִים לְעַמּוּד הָאֵשׁ וְעַמּוּד הָאֵשׁ מַשְׁלִים לְעַמּוּד הֶעָנָן, שֶׁעַד שֶׁלֹּא יִשְׁקַע זֶה עוֹלֶה זֶה:

פרק י״ד

א׳ וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר:

ב׳ דַּבֵּר֮ אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל֒ וְיָשֻׁבוּ֮ וְיַחֲנוּ֒ לִפְנֵי֮ פִּי֒ הַחִירֹת בֵּין מִגְדֹּל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי֮ בַּעַל צְפֹן֒ נֹכַח֮ תַּחֲנֻ֒ עַל־הַיָּם:

וישבו. לַאֲחוֹרֵיהֶם, לְצַד מִצְרַיִם הָיוּ מְקֹרָבִין כָּל יוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כְּדֵי לְהַטְעוֹת אֶת פַּרְעֹה שֶׁיֹּאמַר תּוֹעִים הֵם בַּדֶּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ״וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳״:

ויחנו לפני פי החירת. הוּא פִּיתוֹם, וְעַכְשָׁו נִקְרָא פִּי הַחִירֹת עַל שֵׁם שֶׁנֶּעֱשׂוּ שָׁם בְּנֵי חֹרִין; וְהֵם שְׁנֵי סְלָעִים גְּבוֹהִים זְקוּפִים וְהַגַּיְא שֶׁבֵּינֵיהֶם קָרוּי פִּי הַסְּלָעִים:

לפני בעל צפן. הוּא נִשְׁאַר מִכָּל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם כְּדֵי לְהַטְעוֹתָן, שֶׁיֹּאמְרוּ קָשָׁה יִרְאָתָן, וְעָלָיו פֵּרֵשׁ אִיּוֹב ״מַשְׁגִּיא לַגּוֹיִם וַיְאַבְּדֵם״ (איוב י״ב):

ג׳ וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל נְבֻכִים הֵם בָּאָרֶץ סָגַר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר׃

ואמר פרעה. כְּשֶׁיִּשְׁמַע שֶׁהֵם שָׁבִים לַאֲחוֹרֵיהֶם׃

לבני ישראל. עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכֵן (פסוק יד) ״ה׳ יִלָּחֶם לָכֶם״ – עֲלֵיכֶם, (בראשית כ יג) ״אִמְרִי לִי אָחִי הוּא״ – אִמְרִי עָלַי׃

נבכים הם. כְּלוּאִים וּמְשֻׁקָּעִים, וּבְלַעַז שירי״ר, כְּמוֹ ״נִבְכֵי יָם״ (איוב ל״ח), ״בְּעֻמָּק הַבָּכָא״ (תהילים פ״ד) ״מִבְּכִי נָהָרוֹת״ (איוב כ״ח).

נבכים הם, כְּלוּאִים הֵם בַּמִּדְבָּר, שֶׁאֵינָן יוֹדְעִין לָצֵאת מִמֶּנּוּ וּלְהֵיכָן יֵלֵכוּ׃

ד׳ וְחִזַּקְתִּי אֶת־לֵב־פַּרְעֹה וְרָדַף אַחֲרֵיהֶם וְאִכָּבְדָה בְּפַרְעֹה וּבְכָל־חֵילוֹ וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי יְהוָה וַיַּעֲשׂוּ־כֵן׃

ואכבדה בפרעה. כְּשֶׁהַקָּבָ״ה מִתְנַקֵּם בָּרְשָׁעִים שְׁמוֹ מִתְגַּדֵּל וּמִתְכַּבֵּד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וְנִשְׁפַּטְתִּי אִתּוֹ וגו׳״ וְאַחַר כָּךְ ״וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי וְנוֹדַעְתִּי וגו׳״ (יחזקאל ל״ח), וְאוֹמֵר ״שָׁמָּה שִׁבַּר רִשְׁפֵּי קֶשֶׁת״, וְאַחַר כָּךְ ״נוֹדָע בִּיהוּדָה אֱלֹהִים״ (תהלים ע״ו), וְאוֹמֵר ״נוֹדַע ה׳ מִשְׁפָּט עָשָׂה״ (שם ט׳)׃

בפרעה ובכל חילו. הוּא הִתְחִיל בַּעֲבֵרָה וּמִמֶּנּוּ הִתְחִילָה הַפְּרָעָנוּת׃

ויעשו כן. לְהַגִּיד שִׁבְחָן, שֶׁשָּׁמְעוּ לְקוֹל מֹשֶׁה, וְלֹא אָמְרוּ הַאֵיךְ נִתְקָרֵב אֶל רוֹדְפֵינוּ? אֲנוּ צְרִיכִים לִבְרֹחַ אֶלָּא אָמְרוּ אֵין לָנוּ לְקַיֵּם אֶלָּא דִּבְרֵי בֶן עַמְרָם (מכילתא)׃

ה׳ וַיֻּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיֵּהָפֵךְ לְבַב פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו אֶל־הָעָם וַיֹּאמְרוּ מַה־זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי־שִׁלַּחְנוּ אֶת־יִשְׂרָאֵל מֵעָבְדָנוּ׃

ויגד למלך מצרים. אִיקְטוֹרִין שָׁלַח עִמָּהֶם, וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעוּ לִשְׁלֹשֶׁת יָמִים שֶׁקִּבְּלוּ לֵילֵךְ וְלָשׁוּב וְרָאוּ שֶׁאֵינָן חוֹזְרִין לְמִצְרַיִם, בָּאוּ וְהִגִּידוּ לְפַרְעֹה בַּיּוֹם הָרְבִיעִי, בַּחֲמִישִׁי וּבַשִּׁשִּׁי רָדְפוּ אַחֲרֵיהֶם, לֵיל שְׁבִיעִי יָרְדוּ לַיָּם, בַּשַּׁחֲרִית אָמְרוּ שִׁירָה וְהוּא יוֹם שְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח; לְכָךְ אָנוּ קוֹרִין הַשִּׁירָה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי׃

ויהפך. נֶהְפַּךְ מִמַּה שֶּׁהָיָה, שֶׁחָרֵי אָמַר לָהֶם ״קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי״ (שמות י״ב), וְנֶהְפַּךְ לֵב עֲבָדָיו, שֶׁחָרֵי לְשֶׁעְבַּר הָיוּ אוֹמְרִים לוֹ ״עַד מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ״ (שמות י׳), וַעֲכְשָׁיו נֶהֱפְכוּ לִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם בִּשְׁבִיל מָמוֹנָם שֶׁהִשְׁאִילוּם׃

מעבדנו. מֵעֲבֹד אוֹתָנוּ׃

ו׳ וַיֶּאְסֹר אֶת־רִכְבּוֹ וְאֶת־עַמּוֹ לָקַח עִמּוֹ׃

ויאסר את רכבו. הוּא בְּעַצְמוֹ (מכילתא)׃

ואת עמו לקח עמו. מִשָּׁם בִּדְבָרִים, לָקְחוּ וְנָטְלוּ מָמוֹנָם וְשִׁלַּחְנוּם, בֹּאוּ עִמִּי וַאֲנִי לֹא אֶתְנַהֵג עִמָּכֶם כִּשְׁאָר מְלָכִים, דֶּרֶךְ שְׁאָר מְלָכִים עֲבָדָיו קוֹדְמִין לוֹ בַּמִּלְחָמָה, וַאֲנִי אַקְדִּים לִפְנֵיכֶם, שֶׁנֶּאֱמַר וּפַרְעֹה הִקְרִיב – הִקְרִיב עַצְמוֹ וּמִהֵר לִפְנֵי חֵילוֹתָיו –, דֶּרֶךְ שְׁאָר מְלָכִים לִטֹּל בִּזָּה בָּרֹאשׁ כְּמוֹ שֶׁיִּבְחַר, אֲנִי אֶשְׁוֶה עִמָּכֶם בַּחֵלֶק שֶׁנֶּאֱמַר ״אַחֲלֵק שָׁלָל״ (שמות ט״ו)׃

ז׳ וַיִּקַּח שֵׁשׁ־מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר וְכֹל רֶכֶב מִצְרָיִם וְשָׁלִשִׁם עַל־כֻּלּוֹ׃

בחור. נִבְחָרִים, בָּחוּר לְשׁוֹן יָחִיד, כָּל רֶכֶב וָרֶכֶב שֶׁבְּמִנְיָן זֶה הָיָה בָּחוּר׃

וכל רכב מצרים. וְעִמָּהֶם כָּל שְׁאָר הָרֶכֶב; וּמֵהֵיכָן הָיוּ הַבְּהֵמוֹת הַלָּלוּ? אִם תֹּאמַר מִשֶּׁל מִצְרַיִם, הֲרֵי נֶאֱמַר ״וַיָּמָת כֹּל מִקְנֵה מִצְרָיִם״ (שמות ט׳), וְאִם מִשֶּׁל יִשְׂרָאֵל, וַהֲלֹא נֶאֱמַר ״וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ״, מִשֶּׁל מִי הָיוּ? מִן הַיְאֹרָא אֶת דְּבַר ה׳. מִכָּאן הָיָה רַ׳ שִׁמְעוֹן אוֹמֵר, כָּשֵׁר שֶׁבַּמִּצְרִים הָרֹג, טוֹב שֶׁבְּנְחָשִׁים רְצֹץ אֶת מֹחוֹ (מכילתא)׃

ושלשם על כלו. שָׂרֵי צְבָאוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ׃

ח׳ וַיְחַזֵּק יְהוָה אֶת־לֵב פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּרְדֹּף אַחֲרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יֹצְאִים בְּיָד רָמָה׃

ויחזק ה׳ את לב פרעה. שֶׁהָיָה תּוֹלֶה אִם לָרְדֹף אִם לָאו, וְחִזֵּק אֶת לִבּוֹ לִרְדֹּף (שם)׃

ביד רמה. בִּגְבוּרָה גְּבוֹהָה וּמְפֹרְסֶמֶת׃

ט׳ וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיַּשִּׂגוּ אוֹתָם חֹנִים עַל־הַיָּם כָּל־סוּס רֶכֶב פַּרְעֹה וּפָרָשָׁיו וְחֵילוֹ עַל־פִּי הַחִירֹת לִפְנֵי בַּעַל צְפֹן׃

י׳ וּפַרְעֹה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם | נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם וַיִּירְאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶל־יְהוָה׃

ופרעה הקריב. הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וּפַרְעֹה קָרַב, מַהוּ הִקְרִיב? הִקְרִיב עַצְמוֹ וְנִתְאַמֵּץ לְקַדֵּם לִפְנֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהִתְּנָה עִמָּהֶם׃

נסע אחריהם. בְּלֹב אֶחָד כְּאִישׁ אֶחָד. דָּבָר אַחֵר – וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם, רָאוּ שַׂר שֶׁל מִצְרַיִם נוֹסֵעַ מִן הַשָּׁמַיִם לָעֲזֹר לַמִּצְרִים; – תנחומא:

ויצעקו. תְּפִשׁוּ אֲמָנוּת אֲבוֹתָם – בְּאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר "אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם" (בראשית י"ט), בְּיִצְחָק "לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה", (שם כ"ד), בְּיַעֲקֹב "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" (שם כ"ח):

י"א וַיֹּאמְרוּ אֶל־מֹשֶׁה הֲמִבְּלִי אֵין־קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לָמוּת בַּמִּדְבָּר מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרָיִם:

המבלי אין קברים. וְכִי מֵחֲמַת חֶסְרוֹן קְבָרִים – שֶׁאֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לִקְבֹּר שָׁם – לְקַחְתָּנוּ מִשָּׁם. ש"י פו"ר פלינ"צא ד"י נו"ן פוש"יש בְּלַעַז:

י"ב הֲלֹא־זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְמִצְרַיִם לֵאמֹר חֲדַל מִמֶּנּוּ וְנַעַבְדָה אֶת־מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עֲבֹד אֶת־מִצְרַיִם מִמֻּתֵנוּ בַּמִּדְבָּר:

אשר דברנו אליך בארץ מצרים. וְהֵיכָן דִּבְּרוּ? "יֵרֶא ה' עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט" (שמות ה') (מכילתא):

ממתנו. מֵאֲשֶׁר נָמוּת, וְאִם הָיָה נָקוּד מְלָאפוּם הָיָה נִבְאָר מִמִּיתָתֵנוּ, עַכְשָׁיו שֶׁנָּקוּד בְּשׁוּרֶק נִבְאָר מֵאֲשֶׁר נָמוּת וְכֵן "מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ" (שמות ט"ז) – שֶׁנָּמוּת, וְכֵן "מִי יִתֵּן מוּתִי" דְּאַבְשָׁלוֹם (שמואל ב' י"ט) – שֶׁאָמוּת. כְּמוֹ "לְיוֹם קוּמִי לְעַד" (צפניה ג'), "עַד יוֹם שׁוּבִי בְשָׁלוֹם" (דברי הימים ב' י"ח) – שֶׁאָקוּם, שֶׁאָשׁוּב:

י"ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָעָם אַל־תִּירָאוּ הִתְיַצְּבוּ וּרְאוּ אֶת־יְשׁוּעַת יְהוָה אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת־מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תֹסִפוּ לִרְאֹתָם עוֹד עַד־עוֹלָם:

כי אשר ראיתם את מצרים וגו'. מַה שֶּׁרְאִיתֶם אוֹתָם אֵינוֹ אֶלָּא **היום**, הַיּוֹם הוּא שֶׁרְאִיתֶם אוֹתָם וְלֹא תוֹסִיפוּ עוֹד:

י"ד יְהוָה יִלָּחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן: {פ}

ילחם לכם. בִּשְׁבִילְכֶם; וְכֵן "כִּי ה' נִלְחָם לָהֶם", וְכֵן "אִם לָאֵל תְּרִיבוּן" (איוב י"ג), וְכֵן "וַאֲשֶׁר דִּבֶּר לִי" (בראשית כ"ד), וְכֵן "הַאַתֶּם תְּרִיבוּן לַבַּעַל" (שופטים ו'):

ט"ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה מַה־תִּצְעַק אֵלָי דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְיִסָּעוּ:

מה תצעק אלי. לִמְדָנוּ שֶׁהָיָה מֹשֶׁה עוֹמֵד וּמִתְפַּלֵּל, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה, לֹא עֵת עַתָּה לְהַאֲרִיךְ בִּתְפִלָּה, שֶׁיִּשְׂרָאֵל נְתוּנִין בְּצָרָה (מכילתא). דָּ"א – מַה תִּצְעַק אֵלָי, עָלַי הַדָּבָר תָּלוּי וְלֹא עָלֶיךָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לְהַלָּן "עַל בָּנַי וְעַל פֹּעַל יָדַי תְּצַוֵּנִי" (ישעיהו מ"ה):

דבר אל בני ישראל ויסעו. אֵין לָהֶם אֶלָּא לִסַּע, שֶׁאֵין הַיָּם עוֹמֵד בִּפְנֵיהֶם, כְּדַאי הוּא זְכוּת אֲבוֹתֵיהֶם וְהָאֱמוּנָה שֶׁהֶאֱמִינוּ בִּי וְיֵצְאוּ, לִקְרַע לָהֶם הַיָּם (מכילתא):

ט"ז וְאַתָּה הָרֵם אֶת־מַטְּךָ וּנְטֵה אֶת־יָדְךָ עַל־הַיָּם וּבְקָעֵהוּ וְיָבֹאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה:

י"ז וַאֲנִי הִנְנִי מְחַזֵּק אֶת־לֵב מִצְרַיִם וְיָבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם וְאִכָּבְדָה בְּפַרְעֹה וּבְכָל־חֵילוֹ בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו:

י"ח וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי יְהוָה בְּהִכָּבְדִי בְּפַרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו:

י"ט וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיִּסַּע עַמּוּד הֶעָנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֹד מֵאַחֲרֵיהֶם:

וילך מאחריהם. לְהַבְדִּיל בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וּלְקַבֵּל חִצִּים וּבְלִיסְטְרָאוֹת שֶׁל מִצְרַיִם. בְּכָל מָקוֹם הוּא אוֹמֵר מַלְאַךְ ה' וְכָאן מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים, אֵין אֱלֹהִים בְּכָל מָקוֹם אֶלָּא דַּיָּן, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְתוּנִין בַּדִּין בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אִם לְהִנָּצֵל אִם לְהֵאָבֵד עִם מִצְרַיִם (שם):

ויסע עמוד הענן. כְּשֶׁחָשְׁכָה וְהִשְׁלִים עַמּוּד הֶעָנָן אֶת הַמַּחֲנָה לַעֲמוּד הָאֵשׁ, לֹא נִסְתַּלֵּק הֶעָנָן כְּמוֹ שֶׁהָיָה רָגִיל לְהִסְתַּלֵּק עַרְבִית לָגַמְרֵי, אֶלָּא נָסַע וְהָלַךְ לוֹ מֵאַחֲרֵיהֶם לְהַחֲשִׁיךְ לְמִצְרַיִם:

כ וַיָּבֹא בֵּין | מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאֶר אֶת־הַלָּיְלָה וְלֹא־קָרַב זֶה אֶל־זֶה כָּל־הַלָּיְלָה:

ויבא בין מחנה מצרים. מָשָׁל לְמִהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וּבְנוֹ מְהַלֵּךְ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לִשְׁבּוֹתוֹ, נָטַל מִלְּפָנָיו וּנְתָנוֹ לְאַחֲרָיו, בָּא זְאֵב מֵאַחֲרָיו, נָתַן לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לְפָנָיו וּזְאֵבִים מֵאַחֲרָיו, נְתָנוֹ עַל זְרוֹעוֹ וְנִלְחַם בָּהֶם, כָּךְ "וְאָנֹכִי תִּרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם קָחָם עַל זְרוֹעֹתָיו" (הושע י"א) (מכילתא):

ויהי הענן והחשך. לְמִצְרַיִם:

ויאר עַמּוּד הָאֵשׁ **את הלילה** לְיִשְׂרָאֵל, וְהוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם כְּדַרְכּוֹ לָעֶלְכֶת כָּל הַלַּיְלָה וְהַחֹשֶׁךְ שֶׁל עֲרָפֶל לְצַד מִצְרַיִם:

ולא קרב זה אל זה. מַחֲנֶה אֶל מַחֲנֶה (שם):

כ״א **וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־יָדוֹ עַל־הַיָּם וַיּוֹלֶךְ יְהוָה ׀ אֶת־הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה כָּל־הַלַּיְלָה וַיָּשֶׂם אֶת־הַיָּם לֶחָרָבָה וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם:**

ברוח קדים עזה. בְּרוּחַ קָדִים שֶׁהִיא עַזָּה שֶׁבְּרוּחוֹת, הִיא הָרוּחַ שֶׁהַקָּבָ״ה נִפְרָע בָּהּ מִן הָרְשָׁעִים, שֶׁנֶּאֱמַר, ״כְּרוּחַ קָדִים אֲפִיצֵם״ (ירמיה י״ח), ״יָבוֹא קָדִים רוּחַ ה׳״ (הושע י״ג), ״רוּחַ הַקָּדִים שְׁבָרֶךָּ בְּלֵב יַמִּים״ (יחזקאל כ״ז), ״הָגָה בְּרוּחוֹ הַקָּשָׁה בְּיוֹם קָדִים״ (ישעיה כ״ז):

ויבקעו המים. כָּל מַיִם שֶׁבָּעוֹלָם:

כ״ב **וַיָּבֹאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם:**

כ״ג **וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם כָּל סוּס פַּרְעֹה רִכְבּוֹ וּפָרָשָׁיו אֶל־תּוֹךְ הַיָּם:**

כל סוס פרעה. וְכִי סוּס אֶחָד הָיָה? מַגִּיד שֶׁאֵין כֻּלָּם חֲשׁוּבִין לִפְנֵי הַמָּקוֹם אֶלָּא כְּסוּס אֶחָד (מכילתא):

כ״ד **וַיְהִי ׀ בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר וַיַּשְׁקֵף יְהוָה ׀ אֶל־מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעַמּוּד אֵשׁ וְעָנָן וַיָּהָם אֶת מַחֲנֵה מִצְרָיִם:**

באשמרת הבקר. שְׁלֹשֶׁת חֶלְקֵי הַלַּיְלָה קְרוּיִין אַשְׁמוּרָה, וְאוֹתָהּ שֶׁלִּפְנֵי הַבֹּקֶר קוֹרֵא אַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר. וְאוֹמֵר אֲנִי, לְפִי שֶׁהַלַּיְלָה חָלוּק לְמִשְׁמְרוֹת שִׁיר שֶׁל מַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת, כַּת אַחַר כַּת, לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים, לָכֵן קָרוּי אַשְׁמֹרֶת, וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס ״מַטְּרַת״:

וישקף. וַיַּבֵּט, כְּלוֹמַר פָּנָה אֲלֵיהֶם לְהַשְׁחִיתָם. וְתַרְגּוּמוֹ ״וְאִסְתְּכִי״ אַף הוּא לְשׁוֹן הַבָּטָה, כְּמוֹ ״שְׁדֵה צוֹפִים״, (במדבר כ״ג) – חֻקַּל סָכוּתָא:

בעמוד אש וענן. עַמּוּד עָנָן יוֹרֵד וְעוֹשֶׂה אוֹתוֹ כְּטִיט וְעַמּוּד אֵשׁ מַרְתִּיחוֹ, וְטַלְפֵי סוּסֵיהֶם מִשְׁתַּמְּטוֹת (מכילתא):

ויהם. לְשׁוֹן מְהוּמָה, אשדורד״ישון בְּלַעַז, עֲרְבְּבָם, נָטַל סִגְנִיּוֹת שֶׁלָּהֶם. וְשָׁנִינוּ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי: כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ מְהוּמָה הַרְעָמַת קוֹל הוּא, וְזֶה אָב לְכֻלָּן ״וַיהֹוָה ה׳ בְּקוֹל גָּדוֹל וְגוֹ׳ עַל פְּלִשְׁתִּים וַיְהֻמֵּם״ (שמואל א ז׳):

כ״ה **וַיָּסַר אֶת אֹפַן מַרְכְּבֹתָיו וַיְנַהֲגֵהוּ בִּכְבֵדֻת וַיֹּאמֶר מִצְרַיִם אָנוּסָה מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי יְהוָה נִלְחָם לָהֶם בְּמִצְרָיִם: {פ}**

ויסר את אפן מרכבתיו. מִפֹּחַ הָאֵשׁ נִשְׂרְפוּ הַגַּלְגַּלִּים, וְהַמֶּרְכָּבוֹת נִגְרָרוֹת, וְהַיּוֹשְׁבִים בָּהֶם נָעִים וְאֲבֵרֵיהֶן מִתְפָּרְקִין (מכילתא):

וינהגהו בכבדת. בְּהַנְהָגָה שֶׁהִיא כְּבֵדָה וְקָשָׁה לָהֶם; בְּמִדָּה שֶׁמִּדְּדוּ: ״וַיַּכְבֵּד״ לִבּוֹ הוּא וַעֲבָדָיו (שמות ט׳), אַף כָּאן וַיְנַהֲגֵהוּ ״בִּכְבֵדַת״:

נלחם להם במצרים. בְּמִצְרַיִם – דָּבָר אַחֵר בְּמִצְרָיִם – בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁאָלוּ לוֹקִים עַל הַיָּם כָּךְ לוֹקִים אוֹתָם שֶׁנִּשְׁאֲרוּ בְּמִצְרַיִם (מכילתא):

כ״ו **וַיֹּאמֶר יְהוָה ׀ אֶל־מֹשֶׁה נְטֵה אֶת־יָדְךָ עַל־הַיָּם וְיָשֻׁבוּ הַמַּיִם ׀ עַל־מִצְרַיִם עַל־רִכְבּוֹ וְעַל־פָּרָשָׁיו:**

וישבו המים. שֶׁזְּקוּפִין וְעוֹמְדִים כְּחוֹמָה, יָשׁוּבוּ לִמְקוֹמָם וְיִכָּסוּ עַל מִצְרַיִם:

כ״ז **וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־יָדוֹ עַל־הַיָּם וַיָּשָׁב הַיָּם לִפְנוֹת בֹּקֶר ׀ לְאֵיתָנוֹ וּמִצְרַיִם נָסִים לִקְרָאתוֹ וַיְנַעֵר יְהוָה אֶת־מִצְרַיִם בְּתוֹךְ הַיָּם:**

לפנות בקר. לְעֵת שֶׁהַבֹּקֶר פּוֹנֶה לָבֹא:

לאיתנו. לְתַקְפּוֹ הָרִאשׁוֹן (מכילתא):

נסים לקראתו. שֶׁהָיוּ מְהֻמָּמִים וּמְטֹרָפִים וְרָצִין לְקַרַאת הַמַּיִם:

וינער ה׳. כְּאָדָם שֶׁמְּנַעֵר אֶת הַקְּדֵרָה וְהוֹפֵךְ הָעֶלְיוֹן לְמַטָּה וְהַתַּחְתּוֹן לְמַעְלָה, כָּךְ הָיוּ עוֹלִין וְיוֹרְדִין וּמִשְׁתַּבְּרִין בַּיָּם, וְנָתַן הַקָּבָ״ה בָּהֶם חֲיוּת לְקַבֵּל הַיִּסּוּרִין (שם):

וינער. ״וְשַׁנִּיק״, וְהוּא לְשׁוֹן טֵרוּף בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי, וְהַרְבֵּה יֵשׁ בְּמ״א:

כ״ח **וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם וַיְכַסּוּ אֶת־הָרֶכֶב וְאֶת־הַפָּרָשִׁים לְכֹל ׀ חֵיל פַּרְעֹה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם לֹא־נִשְׁאַר בָּהֶם עַד־אֶחָד:**

ויכסו את הרכב, לכל חיל פרעה. כָּךְ דֶּרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לִכְתֹּב לָמֶ״ד יְתֵרָה, כְּמוֹ ״לְכָל כֵּלָיו תַּעֲשֶׂה נְחֹשֶׁת״ (שמות כ״ז), וְכֵן ״לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכֹל עֲבֹדָתוֹ״ (במדבר ד׳), ״וִיתֵדוֹתָם וּמֵיתְרֵיהֶם לְכָל כֵּלֵיהֶם״ (שם), וְאֵינָהּ אֶלָּא תִּקּוּן לָשׁוֹן:

כ״ט **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם:**

ל וַיּוֹשַׁע יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת־יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָיִם וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת־מִצְרַיִם מֵת עַל־שְׂפַת הַיָּם׃

וירא ישראל את מצרים מת. שֶׁפְּלָטָן הַיָּם עַל שְׂפָתוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל, כְּשֵׁם שֶׁאָנוּ עוֹלִים מִצַּד זֶה כָּךְ הֵם עוֹלִין מִצַּד אַחֵר, רָחוֹק מִמֶּנּוּ, וְיִרְדְּפוּ אַחֲרֵינוּ (פסחים קי״ח):

לא וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת־הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם וַיִּירְאוּ הָעָם אֶת־יְהוָה וַיַּאֲמִינוּ בַּיהוָה וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ׃ {פ}

את היד הגדולה. אֶת הַגְּבוּרָה הַגְּדוֹלָה שֶׁעָשְׂתָה יָדוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה. וְהַרְבֵּה לְשׁוֹנוֹת נוֹפְלִין עַל לְשׁוֹן יָד וְכֻלָּן לְשׁוֹן יָד וְכֻלָּן לְשׁוֹן יָד מַמָּשׁ הֵן, וְהַמְפָרְשׁוֹ יְתֻקַּן הַלָּשׁוֹן אַחַר עִנְיַן הַדִּבּוּר:

פרק ט״ו

א אָז יָשִׁיר־מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהוָה וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר אָשִׁירָה לַיהוָה כִּי־גָאֹה גָּאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַּיָּם׃

אז ישיר משה. אָז כְּשֶׁרָאָה הַנֵּס עָלָה בִלְבּוֹ שֶׁיְּשִׁיר שִׁירָה. וְכֵן ״אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ״ (יהושע י׳), וְכֵן ״וּבִית יַעֲשָׂה לְבַת פַּרְעֹה״ (מלכים א ז׳) – חָשַׁב בְּלִבּוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה לָהּ, אַף כָּאן יָשִׁיר אָמַר לוֹ לִבּוֹ שֶׁיָּשִׁיר וְכֵן עָשָׂה – וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר אָשִׁירָה לַה׳, וְכֵן בִּיהוֹשֻׁעַ כְּשֶׁרָאָה הַנֵּס אָמַר לוֹ לִבּוֹ שֶׁיְּדַבֵּר וְכֵן עָשָׂה – ״וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל״ (יהושע י׳), וְכֵן שִׁירַת הַבְּאֵר, שֶׁפָּתַח בָּהּ אָז יָשִׁיר יִשְׂרָאֵל, פֵּרֵשׁ אַחֲרָיו ״עֲלִי בְאֵר עֱנוּ לָהּ״ (במדבר י״א), ״אָז יִבְנֶה שְׁלֹמֹה בָּמָה״ (מלכים א י״א), פֵּרְשׁוּ בוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁבִּקֵּשׁ לִבְנוֹת וְלֹא בָנָה, לְמִדָּתָן שֶׁהַיּו״ד עַל שֵׁם הַמַּחֲשָׁבָה נֶאֱמָרָה, זֶהוּ לְיַשֵּׁב פְּשׁוּטוֹ. אֲבָל מִדְרָשׁוֹ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִ״ל ״מִכָּאן רָמְזוּ לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה״ וְכֵן בְּכֻלָּן, חוּץ מִשֶּׁל שְׁלֹמֹה, שֶׁפֵּרְשׁוּהוּ בְּקֵשׁ לִבְנוֹת וְלֹא בָנָה. וְאֵין לוֹמַר וּלְיַשֵּׁב לָשׁוֹן הַזֶּה כִּשְׁאָר דְּבָרִים הַנִּכְתָּבִים בְּלָשׁוֹן עָתִיד וְהֵן מִיָּד, כְּגוֹן ״כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב״ (איוב א׳), ״עַ״פ ה׳ יַחֲנוּ״ (במדבר ט׳), ״וְיֵשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה הֶעָנָן״ (שם), לְפִי שֶׁהֵן דָּבָר הַהוֹוֶה תָּמִיד וְנוֹפֵל בּוֹ בֵּין לָשׁוֹן עָתִיד וּבֵין לָשׁוֹן עָבָר, אֲבָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה אֶלָּא לְשָׁעָה, אֵינִי יָכוֹל לְיַשְּׁבוֹ בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה:

כי גאה גאה. כְּתַרְגּוּמוֹ. (דְּ״אֲ – בָּא הַכָּפֶל לוֹמַר שֶׁעָשָׂה דָּבָר שֶׁאֵי אֶפְשָׁר לְכָשָׁר וְדָם לַעֲשׂוֹת; כְּשֶׁהוּא נִלְחָם בַּחֲבֵרוֹ וּמִתְגַּבֵּר עָלָיו, מַפִּילוֹ מִן הַסּוּס, וְכָאן הַסּוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם, וְכָל שֶׁאֵי אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹת עַל יְדֵי זוּלָתוֹ נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן גֵּאוּת, כְּמוֹ ״כִּי גֵאוּת עָשָׂה״ (ישעיהו י״ב), וְכֵן כָּל הַשִּׁירָה תִּמְצָא כְּפוּלָה, עֻזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה, ה׳ אִישׁ מִלְחָמָה ה׳ שְׁמוֹ, וְכֵן כֻּלָּם). דָּבָר אַחֵר – **כי גאה גאה**, עַל כָּל הַשִּׁירוֹת וְכָל מַה שֶּׁאַקְלֵס בּוֹ, עוֹד יֵשׁ בּוֹ תּוֹסֶפֶת, וְלֹא כְּמִדַּת מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁמְּקַלְסִין אוֹתוֹ וְאֵין בּוֹ:

סוס ורכבו. שְׁנֵיהֶם קְשׁוּרִים זֶה בָּזֶה וְהַמַּיִם מַעֲלִין אוֹתָן וְיוֹרְדִין לָעֹמֶק וְאֵינָן נִפְרָדִין (מכילתא):

רמה. הִשְׁלִיךְ, וְכֵן ״וּרְמִיו לְגוֹא אַתּוּן נוּרָא״ (דניאל ג׳). וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: כָּתוּב אֶחָד אוֹמֵר רָמָה, וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר יָרֶה, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עוֹלִין לָרוּם וְיוֹרְדִין לַתְּהוֹם, כְּמוֹ ״מִי יָרֶה אֶבֶן פִּנָּתָהּ״ (איוב ל״ח), מִלְמַעְלָה לְמַטָּה:

ב עֻזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי־לִי לִישׁוּעָה זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ אֱלֹהֵי אָבִי וַאֲרֹמְמֶנְהוּ׃

עזי וזמרת יה. אֲנַקְלוֹס תִּרְגֵּם ״תָּקְפִי וְתַשְׁבָּחְתִּי״, עֻזִּי כְּמוֹ עֻזִּי, וְזִמְרָת כְּמוֹ וְזִמְרָתִי, וַאֲנִי תְּמַהַּ עַל לְשׁוֹן הַמִּקְרָא, שֶׁאֵין לְךָ כְּמוֹהוּ בִּנְקֻדָּתוֹ בַּמִּקְרָא אֶלָּא בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל וְזִמְרָת, וְכָל שְׁאָר מְקוֹמוֹת נָקוּד שׁוּרֵ״ק, ״ה׳ עֻזִּי וּמָעֻזִּי״ (ירמיהו ט״ז), ״עֻזּוֹ אֵלֶיךָ אֶשְׁמֹרָה״ (תהילים נ״ט). וְכֵן כָּל תֵּבָה בַּת שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת הַנְּקוּדָה מְלָאפוּם כְּשֶׁהִיא מַאֲרֶכֶת בְּאוֹת שְׁלִישִׁית וְאֵין הַשֵּׁנִיָּה בַּחֲטָף, הָרִאשׁוֹנָה נְקוּדָה בְּשׁוּרֵק, כְּגוֹן עֹז עֻזִּי, רֹק רֻקִּי, חֹק חֻקִּי, עַל עֻלּוֹ – ״וְסָר מֵעֲלֵהֶם עֻלּוֹ״ (ישעיהו י״ד), כֹּל כֻּלּוֹ – ״וְשָׁלַשׁ עַל כֻּלּוֹ״ (שמות י״ד), וְאִלּוּ ג׳ עֻזִּי וְזִמְרָת שֶׁל כָּאן, וְשֶׁל יְשַׁעְיָה, וְשֶׁל תְּהִלִּים, נְקוּדִים בַּחֲטָף קָמָץ, וְעוֹד אֵין בְּאֶחָד מֵהֶם כָּתוּב וְזִמְרָתִי אֶלָּא וְזִמְרָת, וְכֻלָּם סָמוּךְ לָהֶם ״וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה״. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר, לְיַשֵּׁב לְשׁוֹן הַמִּקְרָא, שֶׁאֵין עֻזִּי כְּמוֹ עֻזִּי וְלֹא וְזִמְרָת כְּמוֹ וְזִמְרָתִי, אֶלָּא עֻזִּי שֵׁם דָּבָר הוּא כְּמוֹ ״הַיֹּשְׁבִי בַּשָּׁמַיִם״ (תהילים קכ״ג), ״שׁוֹכְנִי בְּחַגְוֵי סֶלַע״ (עובדיה א׳), ״שׁוֹכְנִי סְנֶה״ (דברים ל״ג), וְזֶהוּ הַשֶּׁבַח עֻזִּי וְזִמְרָת יָהּ הוּא הָיָה לִי לִישׁוּעָה. וְזִמְרָת דָּבוּק הוּא לְתֵבַת הַשֵּׁם, כְּמוֹ ״לְעָזְרַת ה׳״ (שופטים ה׳), ״בְּעָבְרַת ה׳״ (ישעיהו ט׳), ״עַל דִּבְרַת בְּנֵי הָאָדָם״ (קהלת ג׳). וּלְשׁוֹן וְזִמְרָת לְשׁוֹן ״לֹא תִזְמֹר״ (ויקרא כ״ה), ״זְמִיר עֲרִיצִים״ (ישעיהו כ״ה), לְשׁוֹן כְּסוּחַ וּכְרִיתָה – עֻזִּי וְנִקְמָתוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ הָיָה לָנוּ לִישׁוּעָה. וְאַל תִּתְמַהּ עַל לְשׁוֹן וַיְהִי, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר הָיָה, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ מִקְרָאוֹת מְדַבְּרִים בְּלָשׁוֹן זֶה, וְזֶה דַּגְמָתוֹ: ״אֶת קִירוֹת הַבַּיִת סָבִיב לַהֵיכָל וְלַדְּבִיר וַיַּעַשׂ צְלָעוֹת סָבִיב״ (מלכים א ו׳), הָיָה לוֹ לוֹמַר עָשָׂה צְלָעוֹת סָבִיב. וְכֵן בִּדְבְרֵי הַיָּמִים: ״וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם״ (דברי הימים ב׳ י׳), הָיָה לוֹ לוֹמַר מָלַךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם. ״מִבִּלְתִּי יְכֹלֶת ה׳ וְגוֹ׳ וַיִּשְׁחָטֵם״ (במדבר י״ד), הָיָה לוֹ לוֹמַר שְׁחָטָם. ״וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁלַח מֹשֶׁה וְגוֹ׳ וַיָּמֻתוּ״ (שם) מֻתוּ הָיָה לוֹ לוֹמַר, ״וַאֲשֶׁר לֹא שָׂם לִבּוֹ אֶל דְּבַר ה׳ וַיַּעֲזֹב״ (שמות ט׳), הָיָה לוֹ לוֹמַר עָזַב:

זה אלי. בִּכְבוֹדוֹ נִגְלָה עֲלֵיהֶם וְהָיוּ מַרְאִין אוֹתוֹ בְּאֶצְבַּע, רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מַה שֶּׁלֹּא רָאוּ נְבִיאִים (מכילתא):

ואנוהו. אַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן נָוֶה – "נָוֶה שַׁאֲנָן" (ישעיהו ל"ג), "לִנְוֵה צֹאן" (שם ס"ה). דָּבָר אַחֵר – וַאֲנָוֵהוּ לְשׁוֹן נוֹי, אָסַפֵּר נוֹיוֹ וְשִׁבְחוֹ לְבָאֵי עוֹלָם, כְּגוֹן "מַה דּוֹדֵךְ מִדּוֹד וְגוֹ' דּוֹדִי צַח וְאָדוֹם" (שיר השירים ה'), וְכָל הָעִנְיָן:

אלהי אבי. הוּא זֶה **וארממנהו**: **אלהי אבי.** לֹא אֲנִי תְּחִלַּת הַקְּדֻשָּׁה אֶלָּא מֻחְזֶקֶת וְעוֹמֶדֶת לִי הַקְּדֻשָּׁה וֵאלֹהוּתוֹ עָלַי מִימֵי אֲבוֹתַי:

ג׳ יְהוָה אִישׁ מִלְחָמָה יְהוָה שְׁמוֹ:

ה׳ איש מלחמה. בַּעַל מִלְחָמוֹת, כְּמוֹ "אִישׁ נָעֳמִי" (רות א'), וְכָל אִישׁ וְאִישֶׁךָ מְחֻרָגְמִין בַּעַל, וְכֵן "וְחָזַקְתָּ וְהָיִיתָ לְאִישׁ" (מלכים א ב') – לְגִבּוֹר:

ה׳ שמו. מִלְחֲמוֹתָיו לֹא בִּכְלִי זַיִן אֶלָּא בִּשְׁמוֹ הוּא נִלְחָם; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד "וְאָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת" (שמואל א י"ז). דָּבָר אַחֵר, **ה׳ שמו** – אַף בְּשָׁעָה שֶׁהוּא נִלְחָם וְנוֹקֵם מֵאוֹיְבָיו, אוֹחֵז הוּא בְּמִדָּתוֹ לְרַחֵם עַל בְּרוּאָיו וְלָזוּן אֶת כָּל בָּאֵי עוֹלָם; וְלֹא כְּמִדַּת מַלְכֵי אֲדָמָה כְּשֶׁהוּא עוֹסֵק בְּמִלְחָמָה פּוֹנֶה עַצְמוֹ מִכָּל עֲסָקִים וְאֵין בּוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת זוֹ וְזוֹ (מכילתא):

ד׳ מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ יָרָה בַיָּם וּמִבְחַר שָׁלִשָׁיו טָבְּעוּ בְיַם־סוּף:

ירה בים. "שְׁדִי בְיַמָּא", שְׁדִי לְשׁוֹן יְרִיָּה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "אוֹ יָרֹה יֻיָּרֶה" (שמות י"ט) – אוֹ אִשְׁתְּדָאָה יִשְׁתְּדֵי, וְהַתָּי"ו מְשַׁמֶּשׁ בְּאֵלּוּ בְּמָקוֹם יִתְפַּעֵל:

ומבחר. שֵׁם דָּבָר. כְּמוֹ מֶרְכָּב, מִשְׁפָּב, מִקְרָא קֹדֶשׁ:

טבעו. אֵין טְבִיעָה אֶלָּא בְּמָקוֹם טִיט, כְּמוֹ "טָבַעְתִּי בִּיוֵן מְצוּלָה" (תהילים ס"ט), "וַיִּטְבַּע יִרְמְיָהוּ בַּטִּיט" (ירמיהו ל"ח), מְלַמֵּד, שֶׁנַּעֲשָׂה הַיָּם טִיט, לְגִמֹּל לָהֶם כְּמִדָּתָם שֶׁשִּׁעְבְּדוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים (מכילתא):

ה׳ תְּהֹמֹת יְכַסְיֻמוּ יָרְדוּ בְמִצוֹלֹת כְּמוֹ־אָבֶן:

יכסימו. כְּמוֹ יְכַסּוּם, וְהַיּו"ד הָאֶמְצָעִית יְתֵרָה בוֹ; וְדֶרֶךְ מִקְרָאוֹת בְּכָךְ, כְּמוֹ "וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן" (דברים ח'), "יְרוְיֻן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ" (תהלים ל"ו), וְהַיּו"ד רִאשׁוֹנָה שֶׁמַּשְׁמָעָהּ לְשׁוֹן עָתִיד, כָּךְ פָּרְשׁוּהוּ: טֶבַעוּ בְיַם סוּף כְּדֵי שֶׁיִּחְזְרוּ הַמַּיִם וִיכַסּוּ אוֹתָן. יְכַסְיֻמוּ אֵין דּוֹמֶה לוֹ בַּמִּקְרָא בִּנְקֻדָּתוֹ, וְדָרְכּוֹ לִהְיוֹת נָקוּד יְכַסְיֻמוּ מְלֵאפוּם:

כמו אבן. וּבְמָקוֹם אַחֵר "צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת", וּבְמָקוֹם אַחֵר "יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ", הָרְשָׁעִים כַּקַּשׁ, הוֹלְכִים וּמִטָּרְפִין עוֹלִין וְיוֹרְדִין, בֵּינוֹנִים כָּאֶבֶן, וְהַכְּשֵׁרִים כַּעוֹפֶרֶת שֶׁנָּחוּ מִיָּד (מכילתא):

ו׳ יְמִינְךָ יְהוָה נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ יְמִינְךָ יְהוָה תִּרְעַץ אוֹיֵב:

ימינך ימינך. שְׁנֵי פְּעָמִים, כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין אֶת רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם הַשְּׂמֹאל נַעֲשֵׂית יָמִין (שם):

ימינך ה׳ נאדרי בכח. לְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל וִימִינְךָ הַשֵּׁנִית תִּרְעַץ אוֹיֵב. וְלִי נִרְאֶה אוֹתָהּ יָמִין עַצְמָהּ תִּרְעַץ אוֹיֵב, מַה שֶּׁאִי אֶפְשָׁר לָאָדָם – לַעֲשׂוֹת שְׁתֵּי מְלָאכוֹת בְּיָד אַחַת; וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא יְמִינְךָ הַנֶּאְדֶּרֶת בַּכֹּחַ מַה מְּלַאכְתָּהּ? יְמִינְךָ ה' תִּרְעַץ אוֹיֵב; וְכַמָּה מִקְרָאוֹת הֲגָמָתוֹ, "כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ ה' כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יֹאבֵדוּ" (תהלים צ"ב), וְדוֹמֵיהֶם:

נאדרי. הַיּו"ד יְתֵרָה, כְּמוֹ "רַבָּתִי עָם, שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת" (איכה א'), "גְּנַבְתִּי יוֹם" (בראשית ל"א):

תרעץ אויב. תָּמִיד הִיא רוֹעֶצֶת וּמְשַׁבֶּרֶת הָאוֹיֵב; וְדוֹמֶה לוֹ "וַיִּרְעֲצוּ וַיְרוֹצְצוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", בְּשׁוֹפְטִים (י, ח). (דַּ"א – יְמִינְךָ הַנֶּאְדֶּרֶת בַּכֹּחַ הִיא מְשַׁבֶּרֶת וּמַלְקָה אוֹיֵב):

ז׳ וּבְרֹב גְּאוֹנְךָ תַּהֲרֹס קָמֶיךָ תְּשַׁלַּח חֲרֹנְךָ יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ:

וברב גאונך. זֹאת הַיָּד בִּלְבָד רוֹעֶצֶת הָאוֹיֵב – כְּשֶׁהוּא מְרִימָהּ בְּרֹב גְּאוֹנוֹ אֲ יַהֲרֹס קָמָיו – וְאִם בְּרֹב גְּאוֹנוֹ לְבַד אוֹיְבָיו נֶהֱרָסִים קַל וָחֹמֶר כְּשֶׁשִּׁלַּח בָּם חֲרוֹן אַף יֹאכְלֵמוֹ:

תהרס. תָּמִיד אַתָּה הוֹרֵס קָמֶיךָ הַקָּמִים נֶגְדֶּךָ, וּמִי הֵם הַקָּמִים כְּנֶגְדּוֹ? אֵלּוּ הַקָּמִים עַל יִשְׂרָאֵל; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יֶהֱמָיוּן" (תהלים פ"ג), וּמַה הִיא הֲהֶמְיָה? "עַל עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד" (שם), וְעַל זֶה קוֹרֵא אוֹתָם אוֹיְבָיו שֶׁל מָקוֹם:

ח׳ וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ נֶעֶרְמוּ מַיִם נִצְּבוּ כְמוֹ־נֵד נֹזְלִים קָפְאוּ תְהֹמֹת בְּלֶב־יָם:

וברוח אפיך. הַיּוֹצֵא מִשְּׁנֵי נְחִירַיִם שֶׁל אַף. דִּבֵּר הַכָּתוּב כִּבְיָכוֹל בַּשְּׁכִינָה דֶּגְמַת מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם, כְּדֵי לְהַשְׁמִיעַ אֹזֶן הַבְּרִיּוֹת כְּפִי הַהֹוֶה, שֶׁיּוּכְלוּ לְהָבִין דָּבָר; כְּשֶׁאָדָם כּוֹעֵס יוֹצֵא רוּחַ מִנְּחִירָיו; וְכֵן "עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ" (תהלים י"ח), וְכֵן "וּמִרוּחַ אַפּוֹ יִכְלוּ" (איוב ד'), וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "לְמַעַן שְׁמִי אַאֲרִיךְ אַפִּי", (ישעיהו מ"ח) – כְּשֶׁזַּעְפּוֹ נָח, נִשְׁמָתוֹ אֲרֻכָּה, וּכְשֶׁהוּא כּוֹעֵס נִשְׁמָתוֹ קְצָרָה, "וּתְהִלָּתִי אֶחֱטָם לָךְ" (שם) – וּלְמַעַן תְּהִלָּתִי אֶשִּׂים חֹטֶם בְּאַפִּי לְסָתְמָם נְחִירַי בִּפְנֵי הָאַף

וְהָרוּחַ שֶׁלֹּא יֵצְאוּ, לָךְ – בִּשְׁבִילְךָ, אֶחֱטָם, כְּמוֹ ״נֶאֱקָה בְּחֹטֶם״ בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת, כָּךְ נִרְאֶה בְּעֵינַי. וְכָל חֲרוֹן אַף שֶׁבַּמִּקְרָא אֲנִי אוֹמֵר כֵּן; חָרָה אַף כְּמוֹ ״וַעֲצַמְי חָרָה מִנִּי חֹרֶב״ (איוב ל׳), לְשׁוֹן שְׂרֵפָה וּמוֹקֵד, שֶׁהַנְּחִירַיִם מִתְחַמְּמִים וְנֶחֱרִים בְּעֵת הַקֶּצֶף, וְחָרוֹן מִגְזֶרֶת חרה כְּמוֹ רָצוֹן מִגְּזֶרֶת רצה, וְכֵן חֵמָה לְשׁוֹן חֲמִימוּת, עַל כֵּן הוּא אוֹמֵר ״וַחֲמָתוֹ בָּעֲרָה בּוֹ״ (אסתר א׳), וּבְנוֹסַח הַחֵמָה אוֹמֵר ״נִתְקָרְרָה״ דַּיְתוֹ׃

נערמו מים. אֲנַקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן עֲרֵמִימוּת, וּלְשׁוֹן צַחוּת הַמִּקְרָא כְּמוֹ ״עֲרֵמַת חִטִּים״ (שיר השירים ז׳), וְנִצְּבוּ כְּמוֹ נֵד יוֹכִיחַ׃ **נערמו.** מִמּוֹקֵד רוּחַ שֶׁיָּצָא מֵאַפָּךְ יָבְשׁוּ הַמַּיִם, וְהֵם נַעֲשׂוּ כְּמִין גַּלִּים וּכְרִיּוֹת שֶׁל עֲרֵמָה, שֶׁהֵם גְּבוֹהִים׃

כמו נד. כְּתַרְגּוּמוֹ ״כְּשׁוּר״ – כְּחוֹמָה׃

נד. לְשׁוֹן צְבִיר וְכִנּוּס, כְּמוֹ ״נֵד קָצִיר בְּיוֹם נַחֲלָה״ (ישעיהו י״ז:י״א), ״כּוֹנֵס כַּנֵּד״ (תהילים ל״ג:ז׳), לֹא כָתוּב כּוֹנֵס כַּנֹּאד אֶלָּא כַּנֵּד, וְאִלּוּ הָיָה כנד כְּמוֹ כנאד וְכוֹנֵס לְשׁוֹן הַכְנָסָה, הָיָה לוֹ לִכְתֹּב מַכְנִיס כְּבִנְאד מֵי הַיָּם, אֶלָּא כּוֹנֵס לְשׁוֹן אוֹסֵף וְצוֹבֵר הוּא, וְכֵן ״קָמוּ נֵד אֶחָד״ (יהושע ג׳:י״ג), ״וַיַּעַמְדוּ נֵד אֶחָד״ (שם), וְאֵין לְשׁוֹן קִימָה וַעֲמִידָה בְּנֹאדוֹת אֶלָּא בְּחוֹמוֹת וְצִבּוּרִים, וְלֹא מָצִינוּ נֹאד נָקוּד אֶלָּא בְּמִלְאפוּם כְּמוֹ ״שִׂימָה דִמְעָתִי בְנֹאדֶךָ״ (תהילים נ״ו:ט׳), ״אֶת נֹאד הֶחָלָב״ (שופטים ד׳:י״ט)׃

קפאו. כְּמוֹ ״וְכַגְּבִנָּה תַּקְפִּיאֵנִי״ (איוב י׳:י׳), שֶׁהַקֶּשׁוּ וְנַעֲשׂוּ כַּאֲבָנִים וְהַמַּיִם זוֹרְקִים אֶת הַמִּצְרִיִּים עַל הָאֶבֶן בְּכֹחַ וְנִלְחָמִים בָּם בְּכָל מִינֵי קְשִׁי׃

בלב ים. בְּחֹזֶק הַיָּם; וְדֶרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, ״עַד לֵב הַשָּׁמַיִם״ (דברים ד׳), ״בְּלֵב הָאֵלָה״ (שמואל ב י״ח), לְשׁוֹן עֹקֶר וְתָקְפּוֹ שֶׁל דָּבָר׃

ט׳ אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אַשִּׂיג אֲחַלֵּק שָׁלָל תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי אָרִיק חַרְבִּי תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי׃

אמר אויב. לְעַמּוֹ, כְּשֶׁפִּתָּם בִּדְבָרִים, אֶרְדֹּף וְאַשִּׂיגֵם וַאֲחַלֵּק שָׁלָל עִם שָׂרַי וַעֲבָדַי׃

תמלאמו. תִּתְמַלֵּא מֵהֶם, נַפְשִׁי רוּחִי וּרְצוֹנִי. וְאַל תִּתְמַהּ עַל תֵּבָה הַמְדֻבֶּרֶת בִּשְׁתַּיִם, תִּמְלָאֵמוֹ – תִּמָּלֵא מֵהֶם, יֵשׁ הַרְבֵּה בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה ״כִּי אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתַתָּנִי״ (שופטים א׳:ט״ו), כְּמוֹ נָתַתָּ לִי, ״וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלוֹם״ (בראשית ל״ז:ד׳), כְּמוֹ דַּבֵּר עִמּוֹ, ״בָּנַי יְצָאוּנִי״ (ירמיהו י׳:כ׳), כְּמוֹ יָצְאוּ מִמֶּנִּי, ״מִסְפַּר צְעָדַי אַגִּידֶנּוּ״ (איוב ל״א:ל״ז), כְּמוֹ אַגִּיד לוֹ, אַף כָּאן ״תִּמְלָאֵמוֹ״ – תִּמָּלֵא נַפְשִׁי מֵהֶם׃

אריק חרבי. אֶשְׁלֹף, וְעַל שֵׁם שֶׁהוּא מֵרִיק אֶת הַתַּעַר בְּשָׁלִיפָתוֹ וְנִשְׁאָר רֵיק, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן הֲרָקָה, כְּמוֹ ״מְרִיקִים שַׁקֵּיהֶם״ (בראשית מ״ב:ל״ה), ״וְכֵלָיו רָרִיקוּ״ (ירמיהו מ״ח:י״ב). וְאַל תֹּאמַר אֵין לְשׁוֹן רֵיקוּת נוֹפֵל עַל הַיּוֹצֵא, אֶלָּא עַל הַתִּיק וְעַל הַשַּׁק וְעַל הַכְּלִי שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ, אֲבָל לֹא עַל הַחֶרֶב וְעַל הַיַּיִן, וְלִדְחֹק וּלְפָרֵשׁ ״אָרִיק חַרְבִּי״ כִּלְשׁוֹן ״וַיָּרֶק אֶת חֲנִיכָיו״ (בראשית י״ד:י״ד), אֶזְדֵּיזֵן בְּחַרְבִּי, מָצִינוּ הַלָּשׁוֹן מוּסָב אַף עַל הַיּוֹצֵא, ״שֶׁמֶן תּוּרַק״ (שיר השירים א׳:ג׳), ״וְלֹא הוּרַק מִכְּלִי אֶל כֶּלִי״ (ירמיהו מ״ח:י״א), לֹא הוּרַק הַכְּלִי אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא לֹא הוּרַק הַיַּיִן מִכְּלִי אֶל כְּלִי, מָצִינוּ הַלָּשׁוֹן מוּסָב עַל הַיַּיִן, וְכֵן ״וְהָרִיקוּ חַרְבוֹתָם עַל יְפִי חָכְמָתֶךָ״, דְּחִירָם (יחזקאל כ״ח:ז׳)׃

תורישמו. לְשׁוֹן יְרִישׁוּת וְדַלּוּת, כְּמוֹ ״מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר״ (שמואל א׳ ב׳)׃

י׳ נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ כִּסָּמוֹ יָם צָלְלוּ כָּעוֹפֶרֶת בְּמַיִם אַדִּירִים׃

נשפת. לְשׁוֹן הֲפָחָה, וְכֵן ״וְגַם נָשַׁף בָּהֶם״ (ישעיה מ׳)׃

צללו. שָׁקְעוּ, עָמְקוּ, לְשׁוֹן מְצוּלָה׃

כעופרת. אֲבָר, פלו״ם בְּלַעַז׃

י״א מִי־כָמֹכָה בָּאֵלִם יְהוָה מִי כָּמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ נוֹרָא תְהִלֹּת עֹשֵׂה פֶלֶא׃

באלם. בְּחֲזָקִים, כְּמוֹ ״וְאֶת אֵילֵי הָאָרֶץ לָקָח״ (יחזקאל י״ז). ״אֱיָלוּתִי לְעֶזְרָתִי חוּשָׁה״ (תהלים כ״ב)׃

נורא תהלת. יָרְאוּי מִלְּהַגִּיד תְּהִלּוֹתֶיךָ פֶּן יִמְעָטוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״לְךָ דוּמִיָּה תְהִלָּה״ (תהלים ס״ה:ב׳)׃

י״ב נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ׃

נטית ימינך. כְּשֶׁהַקָּבָ״ה נוֹטֶה יָדוֹ, הָרְשָׁעִים כָּלִים וְנוֹפְלִים, לְפִי שֶׁהַכֹּל נָתוּן בְּיָדוֹ וְנוֹפְלִים בְּהַטָּיָתָהּ; וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וַה׳ יַטֶּה יָדוֹ וְכָשַׁל עוֹזֵר וְנָפַל עָזֵר״ (ישעיהו ל״א), מָשָׁל לְכְלֵי זְכוּכִית הַנְּתוּנִים בְּיַד אָדָם, מַטֶּה יָדוֹ מְעַט וְהֵן נוֹפְלִים וּמִשְׁתַּבְּרִין (מכילתא)׃

תבלעמו ארץ. מִכָּאן שֶׁזָּכוּ לִקְבוּרָה בִּשְׂכַר שֶׁאָמְרוּ ה׳ הַצַּדִּיק (מכילתא)׃

י״ג נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ עַם־זוּ גָּאָלְתָּ נֵהַלְתָּ בְעֻזְּךָ אֶל־נְוֵה קָדְשֶׁךָ׃

נהלת. לְשׁוֹן מְנַהֵל, וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן נוֹשֵׂא וְסוֹבֵל, וְלֹא דִקְדֵּק לְפָרֵשׁ אַחַר לְשׁוֹן הָעִבְרִית׃

י״ד שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן חִיל אָחַז יֹשְׁבֵי פְלָשֶׁת׃

ירגזון. מִתְרַגְּזִין׃

ישבי פלשת. מִפְּנֵי שֶׁהָרְגוּ אֶת בְּנֵי אֶפְרַיִם – שֶׁמִּהֲרוּ אֶת הַקֵּץ וְיָצְאוּ בְּחֶזְקָה כַּמְפֹרָשׁ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים – וַהֲרָגוּם אַנְשֵׁי גַּת (מכילתא)׃

ט״ו אָז נִבְהֲלוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם אֵילֵי מוֹאָב יֹאחֲזֵמוֹ רָעַד נָמֹגוּ כֹּל יֹשְׁבֵי כְנָעַן׃

אלופי אדום אילי מואב. וַהֲלֹא לֹא הָיָה לָהֶם לִירֹא כְּלוּם, שֶׁהֲרֵי לֹא עֲלֵיהֶם הוֹלְכִים? אֶלָּא מִפְּנֵי אֲנִינוּת שֶׁהָיוּ מִתְאוֹנְנִים וּמִצְטַעֲרִים עַל כְּבוֹדָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל (ילקוט שמעוני)׃

נמגו. נָמַסּוּ, כְּמוֹ ״בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה״ (תהלים ס״ה), אָמְרוּ, עָלֵינוּ הֵם בָּאִים, לְכַלּוֹתֵינוּ וְלִירֵשׁ אֶת אַרְצֵנוּ (מכילתא)׃

ט״ז תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד בִּגְדֹל זְרוֹעֲךָ יִדְמּוּ כָּאָבֶן עַד־יַעֲבֹר עַמְּךָ יְהוָה עַד־יַעֲבֹר עַם־זוּ קָנִיתָ׃

תפל עליהם אימתה. עַל הָרְחוֹקִים׃

ופחד. עַל הַקְּרוֹבִים, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״כִּי שָׁמַעְנוּ אֵת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ וְגוֹ׳״ (יהושע ב׳)׃

עד יעבר, עד יעבר. כְּתַרְגּוּמוֹ׃

קנית. חִבַּבְתָּ מִשְׁאָר אֻמּוֹת, כְּחִפָּץ הַקָּנוּי בְּדָמִים יְקָרִים שֶׁחָבִיב עַל הָאָדָם׃

י״ז תְּבִאֵמוֹ וְתִטָּעֵמוֹ בְּהַר נַחֲלָתֶךָ מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ יְהוָה מִקְדָּשׁ אֲדֹנָי כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ׃

תבאמו. נִתְנַבֵּא מֹשֶׁה שֶׁלֹּא יִכָּנֵס לָאָרֶץ לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר ״תְּבִיאֵנוּ״ (בבא בתרא קי״ט)׃

מכון לשבתך. מִקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד כִּסֵּא שֶׁל מַעְלָה אֲשֶׁר פָּעַלְתָּ (מכילתא)׃

מקדש ה׳. הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ ה׳. חָבִיב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּיָד אַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר ״אַף יָדִי יָסְדָה אֶרֶץ״ (ישעיהו מ״ח), וּמִקְדָּשׁ בִּשְׁתֵּי יָדַיִם, וְאֵימָתַי יִבָּנֶה בִּשְׁתֵּי יָדַיִם? בִּזְמַן שֶׁ״ה׳ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד״ – לֶעָתִיד לָבֹא שֶׁכָּל הַמְּלוּכָה שֶׁלּוֹ׃

י״ח יְהוָה ׀ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד׃

לעלם ועד. לְשׁוֹן עוֹלָמוּת הוּא וְהַוָּי״ו בּוֹ יְסוֹד, לְפִיכָךְ הִיא פְּתוּחָה, אֲבָל ״אָנֹכִי הַיּוֹדֵעַ וָעֵד״ (ירמיהו כ״ט), שֶׁהַוָּי״ו בּוֹ שְׁמוּשׁ, קָמוּצָה הִיא׃

י״ט כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו בַּיָּם וַיָּשֶׁב יְהוָה עֲלֵהֶם אֶת־מֵי הַיָּם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם׃ {פ}

כי בא סוס פרעה. כַּאֲשֶׁר בָּא׃

כ׳ וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן אֶת־הַתֹּף בְּיָדָהּ וַתֵּצֶאן כָּל־הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתֻפִּים וּבִמְחֹלֹת׃

ותקח מרים הנביאה. הֵיכָן נִתְנַבְּאָה? כְּשֶׁהָיְתָה אֲחוֹת אַהֲרֹן, קֹדֶם שֶׁנּוֹלַד מֹשֶׁה, אָמְרָה עֲתִידָה אִמִּי שֶׁתִּלֵּד בֵּן וְכוּ׳ כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה. (דף י״ב). דְּ״א — אֲחוֹת אַהֲרֹן, לְפִי שֶׁמָּסַר נַפְשׁוֹ עָלָיו כְּשֶׁנִּטְרְעָה נְקֵרַאת עַל שְׁמוֹ׃

את התף. כְּלִי שֶׁל מִינֵי זֶמֶר׃

בתפים ובמחלת. מֻבְטָחוֹת הָיוּ צַדְקָנִיּוֹת שֶׁבַּדּוֹר שֶׁהַקָּבָּ״ה עוֹשֶׂה לָהֶם נִסִּים וְהוֹצִיאוּ תֻּפִּים מִמִּצְרַיִם (מכילתא)׃

כ״א וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם שִׁירוּ לַיהוָה כִּי־גָאֹה גָּאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם׃ {ס}

ותען להם מרים. מֹשֶׁה אָמַר שִׁירָה לָאֲנָשִׁים – הוּא אוֹמֵר וְהֵם עוֹנִין אַחֲרָיו – וּמִרְיָם אָמְרָה שִׁירָה לַנָּשִׁים (סוטה ל׳)׃

כ״ב וַיַּסַּע מֹשֶׁה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִיַּם־סוּף וַיֵּצְאוּ אֶל־מִדְבַּר־שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת־יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא־מָצְאוּ מָיִם׃

ויסע משה. הִסִּיעָן בְּעַל כָּרְחָם, שֶׁעִטְּרוּ מִצְרַיִם אֶת סוּסֵיהֶם בְּתַכְשִׁיטֵי זָהָב וְכֶסֶף וַאֲבָנִים טוֹבוֹת, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל מוֹצְאִין אוֹתָן בַּיָּם – וּגְדוֹלָה הָיְתָה בִּזַּת הַיָּם מִבִּזַּת מִצְרַיִם שֶׁנֶּאֱמַר ״תּוֹרֵי זָהָב נַעֲשֶׂה לָךְ עִם נְקֻדּוֹת הַכָּסֶף״ (שיר השירים א׳) – לְפִיכָךְ הֲצָרַךְ לְהַסִּיעָן בְּעַל כָּרְחָם׃

כ״ג וַיָּבֹאוּ מָרָתָה וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת מַיִם מִמָּרָה כִּי מָרִים הֵם עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמָהּ מָרָה׃

ויבאו מרתה. כְּמוֹ לְמָרָה, ה״א בְּסוֹף תֵּבָה בִּמְקוֹם למ״ד בִּתְחִלָּתָהּ, וְהַתָּי״ו הִיא בִּמְקוֹם ה״א הַנִּשְׁאֶרֶשֶׁת בְּתֵבַת מָרָה, וּבִסְמִיכָתָהּ, כְּשֶׁהִיא נִדְבֶּקֶת לַהֵ״א שֶׁהוּא מוֹסִיף בִּמְקוֹם הַלָּמֶ״ד, תֶּהֶפֶךְ הַהֵ״א שֶׁל שֹׁרֶשׁ לְתָי״ו; וְכֵן כָּל הֵ״א שֶׁהִיא שֹׁרֶשׁ בַּתֵּבָה תִּתְהַפֵּךְ לְתָי״ו בִּסְמִיכָתָהּ, כְּמוֹ ״חֵמָה אֵין לִי״ (ישעיהו כ״ז), ״וַחֲמָתוֹ בָּעֲרָה בוֹ״ (אסתר א׳), חֲרֵי הֵ״א שֶׁל שֹׁרֶשׁ נֶהְפֶּכֶת לְתָי״ו מִפְּנֵי שֶׁנִּסְמֶכֶת אֶל הַוָּי״ו הַנּוֹסֶפֶת, וְכֵן ״עֶבֶד וְאָמָה״ (ויקרא כ״ה), ״הִנֵּה אֲמָתִי בִלְהָה״ (בראשית ל׳), ״לְנֶפֶשׁ חַיָּה״ (בראשית ב׳:ז׳), ״וְזֹהֲמַתּוּ חַיְתוֹ לָחֶם״ (איוב ל״ג), ״בֵּין הָרָמָה״ (שופטים ד׳), ״וּתְשַׁבָּתוֹ הָרָמָתָה״ (שמואל א ז׳):

כ״ד **וַיִּלֹּנוּ הָעָם עַל־מֹשֶׁה לֵאמֹר מַה־נִּשְׁתֶּה׃**

וילנו. לְשׁוֹן נִפְעָל הוּא, וְכֵן הַתַּרְגּוּם לְשׁוֹן נִפְעָל הוּא וְאִתְרַעֲמוּ, וְכֵן דֶּרֶךְ לְשׁוֹן תְּלוּנָה לְהָסֵב הַדִּבּוּר אֶל הָאָדָם – מִתְלוֹנֵן, מִתְרוֹעֵם וְלֹא אָמַר לוֹנֵן, רוֹעֵם, וְכֵן יֹאמַר הַלּוֹעֵז דקומפ״לישנ״ט ש״י בְּלַעַז, מֵסֵב הַדִּבּוּר אֵלָיו בְּאָמְרוֹ ש״י׃

כ״ה **וַיִּצְעַק אֶל־יְהוָה וַיּוֹרֵהוּ יְהוָה עֵץ וַיַּשְׁלֵךְ אֶל־הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמָּיִם שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסָּהוּ׃**

שם שם לו. בְּמָרָה נָתַן לָהֶם מִקְצָת פָּרָשִׁיּוֹת שֶׁל תּוֹרָה שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בָהֶם, שַׁבָּת וּפָרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין (סנהדרין נ״ו):

ושם נסהו. לָעָם, וְרָאָה קְשֵׁי עָרְפּוֹ, שֶׁלֹּא נִמְלְכוּ בְּמֹשֶׁה בְּלָשׁוֹן יָפָה ״בַּקֵּשׁ עָלֵינוּ רַחֲמִים שֶׁיְּהֶיֶה לָנוּ מַיִם לִשְׁתּוֹת״ אֶלָּא נִתְלוֹנְנוּ׃

כ״ו **וַיֹּאמֶר אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל־חֻקָּיו כָּל־הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר־שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא־אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְהוָה רֹפְאֶךָ׃ {ס}**

אם שמוע תשמע. זוֹ קַבָּלָה שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם׃

תעשה. הִיא עֲשִׂיָּה׃

והאזנת. תַּשֶּׂה אָזְנַיִם לְדַקְדֵּק בָּהֶם׃

כל חקיו. דְּבָרִים שֶׁאֵינָן אֶלָּא גְּזֵרַת מֶלֶךְ, בְּלֹא שׂוּם טַעַם, וְיֵצֶר הָרָע מְקַנְטֵר עֲלֵיהֶם׃ מָה אִסּוּר בְּאֵלּוּ? לָמָּה נֶאֶסְרוּ? כְּגוֹן לְבִישַׁת כִּלְאַיִם וַאֲכִילַת חֲזִיר וּפָרָה אֲדֻמָּה וְכַיּוֹצֵא בָהֶם (יומא ס״ז):

לא אשים עליך. וְאִם אָשִׂים חֲרִי הוּא כְּלֹא הוּשָׂמָה, **כי אני ה׳ רפאך** – זֶהוּ מִדָּרְשׁוֹ. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כִּי אֲנִי ה׳ רֹפְאֶךָ וּמְלַמֶּדְךָ תּוֹרָה וּמִצְווֹת לְמַעַן תִּנָּצֵל מֵהֶם, כָּרוֹפֵא הַזֶּה הָאוֹמֵר לָאָדָם, אַל תֹּאכַל דָּבָר זֶה פֶּן יְבִיאֲךָ לִידֵי חֹלִי זֶה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ״ (משלי ג׳):

כ״ז **וַיָּבֹאוּ אֵילִמָה וְשָׁם שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה עֵינֹת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים וַיַּחֲנוּ־שָׁם עַל־הַמָּיִם׃**

שתים עשרה עינת מים. כְּנֶגֶד י״ב שְׁבָטִים נִזְדַּמְּנוּ לָהֶם׃

ושבעים תמרים. כְּנֶגֶד שִׁבְעִים זְקֵנִים (מכילתא)׃

פרק ט״ז

א׳ **וַיִּסְעוּ מֵאֵילִם וַיָּבֹאוּ כָּל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶל־מִדְבַּר־סִין אֲשֶׁר בֵּין־אֵילִם וּבֵין סִינָי בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי לְצֵאתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃**

בחמשה עשר יום. נִתְפָּרֵשׁ הַיּוֹם שֶׁל חֲנָיָה זוֹ, לְפִי שֶׁבּוֹ בַּיּוֹם כָּלְתָה הַחֲרָרָה שֶׁהוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם וְהֵצְרִכוּ לַמָּן, לְלַמְּדָנוּ, שֶׁאָכְלוּ מִשְּׁיָרֵי הַבָּצֵק שִׁשִּׁים וְאַחַת סְעוּדוֹת וְיָרַד לָהֶם מָן בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּאִיָּר, וְיוֹם א׳ בְּשַׁבָּת הָיָה כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (פ״ז):

ב׳ **(וילינו) [וַיִּלֹּונוּ] כָּל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל עַל־מֹשֶׁה וְעַל־אַהֲרֹן בַּמִּדְבָּר׃**

וילונו. לְפִי שֶׁכָּלָה הַלֶּחֶם׃

ג׳ **וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי־יִתֵּן מוּתֵנוּ בְיַד־יְהוָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל־סִיר הַבָּשָׂר בְּאָכְלֵנוּ לֶחֶם לָשֹׂבַע כִּי־הוֹצֵאתֶם אֹתָנוּ אֶל־הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהָמִית אֶת־כָּל־הַקָּהָל הַזֶּה בָּרָעָב׃ {ס}**

מי יתן מותנו. שָׁנָמוּת; וְאֵינוֹ שֵׁם דָּבָר כְּמוֹ מִיתָתֵנוּ, אֶלָּא כְּמוֹ עֲשׂוֹתֵנוּ חֲנוֹתֵנוּ שׁוּבֵנוּ, לַעֲשׂוֹת אֲנַחְנוּ, לַחֲנוֹת אֲנַחְנוּ, לָמוּת אֲנַחְנוּ. תַּרְגּוּמוֹ לְוַי דְּמִיתָנָא, ״לוּ מַתְנוּ״ (במדבר יד, ב) —— הַלְוַאי וְהָיִינוּ מֵתִים׃

ד׳ וַיְאָמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה הִנְנִי֙ מַמְטִ֣יר לָכֶ֔ם מִן־הַשָּׁמָ֑יִם וְיָצָ֤א הָעָם֙ וְלָקְט֣וּ דְבַר־י֔וֹם בְּיוֹמ֖וֹ לְמַ֣עַן אֲנַסֶּ֔נּוּ הֲיֵלֵ֥ךְ בְּתוֹרָתִ֖י אִם־לֹֽא׃

דבר יום ביומו. צֹרֶךְ אֲכִילַת יוֹם יִלְקְטוּ בְּיוֹמוֹ וְלֹא הַיּוֹם לְצֹרֶךְ מָחָר (מכילתא)׃

למען אנסנו הילך בתורתי. אִם יִשְׁמְרוּ מִצְוֹוֹת הַתְּלוּיוֹת בּוֹ, שֶׁלֹּא יוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא יֵצְאוּ בַּשַּׁבָּת לְלַקֵּט׃

ה׳ וְהָיָה֙ בַּיּ֣וֹם הַשִּׁשִּׁ֔י וְהֵכִ֕ינוּ אֵ֥ת אֲשֶׁר־יָבִ֖יאוּ וְהָיָ֣ה מִשְׁנֶ֑ה עַ֚ל אֲשֶׁר־יִלְקְט֣וּ י֔וֹם ׀ יֽוֹם׃

והיה משנה. לַיּוֹם וְלַמֻּחָרָת׃

משנה. עַל שֶׁהָיוּ רְגִילִים לְלַקֵּט יוֹם יוֹם שֶׁל שְׁאָר יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ; אוֹמֵר אֲנִי ״אֲשֶׁר יָבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה״ – לְאַחַר שֶׁיָּבִיאוּ, יִמְצְאוּ מִשְׁנֶה בַּמִּדִּידָה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ וְיָמְדוּ יוֹם יוֹם, וְזֶהוּ לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה – בִּלְקִיטָתוֹ הָיָה נִמְצָא לֶחֶם מִשְׁנֶה. וְזֶהוּ עַל כֵּן הוּא נוֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמַיִם – נוֹתֵן לָכֶם בְּרָכָה, פוי״שן, בַּבַּיִת לְמַלֹּאת הָעֹמֶר פַּעֲמַיִם לְלֶחֶם יוֹמַיִם׃

ו׳ וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ וְאַהֲרֹ֔ן אֶל־כָּל־בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל עֶ֑רֶב וִֽידַעְתֶּ֕ם כִּ֚י יְהוָ֔ה הוֹצִ֥יא אֶתְכֶ֖ם מֵאֶ֥רֶץ מִצְרָֽיִם׃

ערב. כְּמוֹ לָעֶרֶב׃

וידעתם כי ה׳ הוציא אתכם מארץ מצרים. לְפִי שֶׁאֲמַרְתֶּם לָנוּ כִּי הוֹצֵאתֶם אוֹתָנוּ, תֵּדְעוּ כִּי לֹא אֲנַחְנוּ הַמּוֹצִיאִים אֶלָּא ה׳ הוֹצִיא אֶתְכֶם שֶׁיִּגְיז לָכֶם אֶת הַשְּׂלָו׃

ז׳ וּבֹ֗קֶר וּרְאִיתֶם֙ אֶת־כְּב֣וֹד יְהוָ֔ה בְּשָׁמְעֹ֖ו אֶת־תְּלֻנֹּתֵיכֶ֣ם עַל־יְהוָ֑ה וְנַ֣חְנוּ מָ֔ה כִּ֥י (תלונו) [תַלִּ֖ינוּ] עָלֵֽינוּ׃

ובקר וראיתם. לֹא עַל הַכָּבוֹד שֶׁנֶּאֱמַר ״וְהִנֵּה כְּבוֹד ה׳ נִרְאָה בֶּעָנָן״ נֶאֱמַר, אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, עֶרֶב וִידַעְתֶּם כִּי הַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ לִתֵּן תַּאֲוָתְכֶם, וּבָשָׂר יִתֵּן, אַךְ לֹא בְּפָנִים מְאִירוֹת יִתְּנֶנָּה לָכֶם, כִּי שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן שְׁאַלְתֶּם אוֹתוֹ וּמִכָּרַס מְלֵאָה, וְהַלֶּחֶם שֶׁשְּׁאַלְתֶּם לְצֹרֶךְ, בִּירִידָתוֹ לַבֹּקֶר תִּרְאוּ אֶת כְּבוֹד אוֹר פָּנָיו – שֶׁיּוֹרִידֵהוּ לָכֶם דֶּרֶךְ חִבָּה, בַּבֹּקֶר, שֶׁיֵּשׁ שָׁעוֹת לַהֲכִינוֹ וְטַל מִלְמַעְלָה וְטַל מִלְמַטָּה, כְּמֵנָּח בְּקַפְסָא (יומא ע״ה)׃

את תלנתיכם על ה׳. כְּמוֹ אֲשֶׁר עַל ה׳׃

ונחנו מה. מָה אֲנַחְנוּ חֲשׁוּבִין?

כי תלינו עלינו. שֶׁתַּרְעִימוּ עָלֵינוּ אֶת הַכֹּל, וְאֶת בְּנֵיכֶם וּנְשֵׁיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם וְעֶרֶב רַב. וְעַל כָּרְחִי אֲנִי זָקוּק לְפָרֵשׁ תַּלְיֵנוּ בִּלְשׁוֹן תַּפְעִילוּ מִפְּנֵי דַּגְשׁוּתוֹ וּקְרִיָּתוֹ, שֶׁאִלּוּ הָיָה רָפֶה, הָיִיתִי מְפָרְשׁוֹ בִּלְשׁוֹן תִּפְעָלוּ, כְּמוֹ ״וַיָּלֶן הָעָם עַל מֹשֶׁה״ (שמות י״ז), אוֹ אִם הָיָה דָּגוּשׁ וְאֵין בּוֹ יו״ד וְנִקְרָא תְּלוֹנוּ, הָיִיתִי מְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן תְּתְלוֹנְנוּ, עַכְשָׁיו הוּא מַשְׁמַע תַּלְיֵנוּ אֶת אֲחֵרִים, כְּמוֹ בַּמְרַגְּלִים ״וַיַּלִּינוּ עָלָיו אֶת כָּל הָעֵדָה״ (במדבר י״ד)׃

ח׳ וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ בְּתֵ֣ת יְהוָ֣ה לָכֶ֗ם בָּעֶ֙רֶב֙ בָּשָׂ֣ר לֶאֱכֹ֔ל וְלֶ֖חֶם בַּבֹּ֑קֶר לִשְׂבֹּ֣עַ בְּשָׁמְעַ֗ יְהוָה֙ אֶת־תְּלֻנֹּתֵיכֶ֣ם אֲשֶׁר־אַתֶּ֤ם מַלִּינִם֙ עָלָ֔יו וְנַ֖חְנוּ מָ֑ה לֹא־עַלֵ֥ינוּ תְלֻנֹּתֵיכֶ֖ם כִּ֥י עַל־יְהוָֽה׃

בשר לאכל. וְלֹא לִשְׂבֹּעַ; לְמִדָּה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁאֵין אוֹכְלִין בָּשָׂר לְשֹׂבַע. וּמָה רָאָה לְהוֹרִיד לֶחֶם בַּבֹּקֶר וּבָשָׂר בָּעֶרֶב? לְפִי שֶׁהַלֶּחֶם שָׁאֲלוּ כַּהֹגֶן, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לָאָדָם בְּלֹא לֶחֶם, אֲבָל בָּשָׂר שָׁאֲלוּ שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן, שֶׁהַרְבֵּה בְּהֵמוֹת הָיוּ לָהֶם, וְעוֹד שֶׁהָיָה אֶפְשָׁר לָהֶם בְּלֹא בָשָׂר, לְפִיכָךְ נָתַן לָהֶם בִּשְׂעַת טֹרַח שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן (יומא ע״ה)׃

אשר אתם מלינם עליו. אֶת הָאֲחֵרִים הַשּׁוֹמְעִים אֶתְכֶם מִתְלוֹנְנִים׃

ט׳ וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ אֶל־אַהֲרֹ֔ן אֱמֹ֛ר אֶל־כָּל־עֲדַ֥ת בְּנֵֽי־יִשְׂרָאֵ֖ל קִרְב֣וּ לִפְנֵ֣י יְהוָ֑ה כִּ֥י שָׁמַ֖ע אֶת־תְּלֻנֹּתֵיכֶֽם׃

קרבו. לַמָּקוֹם שֶׁהֶעָנָן יָרֵד׃

י׳ וַיְהִ֗י כְּדַבֵּ֤ר אַהֲרֹן֙ אֶל־כָּל־עֲדַ֣ת בְּנֵֽי־יִשְׂרָאֵ֔ל וַיִּפְנ֖וּ אֶל־הַמִּדְבָּ֑ר וְהִנֵּ֤ה כְבוֹד֙ יְהוָ֔ה נִרְאָ֖ה בֶּעָנָֽן׃ {פ}

י״א וַיְדַבֵּ֥ר יְהוָ֖ה אֶל־מֹשֶׁ֥ה לֵאמֹֽר׃

י״ב שָׁמַ֙עְתִּי֙ אֶת־תְּלֻנֹּ֣ת בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל דַּבֵּ֥ר אֲלֵהֶ֖ם לֵאמֹ֑ר בֵּ֣ין הָעַרְבַּ֗יִם תֹּאכְל֤וּ בָשָׂר֙ וּבַבֹּ֣קֶר תִּשְׂבְּע֣וּ לָ֔חֶם וִֽידַעְתֶּ֕ם כִּ֥י אֲנִ֖י יְהוָ֥ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃

י״ג וַיְהִ֣י בָעֶ֗רֶב וַתַּ֙עַל֙ הַשְּׂלָ֔ו וַתְּכַ֖ס אֶת־הַמַּחֲנֶ֑ה וּבַבֹּ֗קֶר הָיְתָ֤ה שִׁכְבַת֙ הַטַּ֔ל סָבִ֖יב לַמַּחֲנֶֽה׃

השלו. מִין עוֹף וְשָׁמֵן מְאֹד (יומא ע״ה):

היתה שכבת הטל. הַטַּל שׁוֹכֵב עַל הַמָּן, וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (במדבר י״א) ״וּבָרֶדֶת הַטַּל וְגוֹ׳״, הַטַּל יוֹרֵד עַל הָאָרֶץ, וְהַמָּן יוֹרֵד עָלָיו, וְחוֹזֵר וְיוֹרֵד טַל עָלָיו, חֲרֵי הוּא כְּמַנָּח בְּקֻפְסָא (יומא שם):

י״ד וַתַּעַל שִׁכְבַת הַטָּל וְהִנֵּה עַל־פְּנֵי הַמִּדְבָּר֙ דַּק מְחֻסְפָּס דַּק כַּכְּפֹר עַל־הָאָֽרֶץ׃

ותעל שכבת הטל וגו׳. כְּשֶׁהַחַמָּה זוֹרַחַת, עוֹלָה הַטַּל שֶׁעַל הַמָּן לִקְרַאת הַחַמָּה, כְּדֶרֶךְ טַל עוֹלָה לִקְרַאת הַחַמָּה; אַף אִם תְּמַלֵּא שְׁפוֹפֶרֶת שֶׁל בֵּיצָה טַל וְתִסְתֹּם אֶת פִּיהָ וְתַנִּיחָהּ בַּחַמָּה הֵיא עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ בָּאֲוִיר. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ, שֶׁהַטַּל עוֹלֶה מִן הָאָרֶץ בָּאֲוִיר, וְכַעֲלוֹת שִׁכְבַת הַטָּל נִתְגַּלָּה הַמָּן וְרָאוּ **והנה על פני המדבר וגו׳**:

דק – דָּבָר דַּק:

מחספס. מְגֻלָּה, וְאֵין דּוֹמֶה לוֹ בַּמִּקְרֶא. וְיֵשׁ לוֹמַר מְחֻסְפָּס לְשׁוֹן חֲפִיסָה וּדְלוּסְקָמָא שֶׁבִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה, כְּשֶׁנִּתְגַּלָּה מִשִּׁכְבַת הַטָּל רָאוּ שֶׁהָיָה דָּבָר דַּק מְחֻסְפָּס בְּתוֹכוֹ בֵּין שְׁתֵּי שִׁכְבוֹת הַטָּל. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ״מְקַלַּף״, לְשׁוֹן מַחְשַׁף הַלָּבָן:

ככפר. כְּפוֹר יילי״דא בְלַעַז, דַּעֲדַק כְּגִיר, ״כְּאַבְנֵי גִר״ (ישעיהו כ״ז), וְהוּא מִין צֶבַע שָׁחֹר, כִּדְאָמְרִינַן גַּבֵּי כִּסּוּי הַדָּם ״הַגִּיר וְהַזַּרְנִיךְ״ (חולין פ״ח). ״דַּעֲדַק כְּגִיר כְּגְלִידָא עַל אַרְעָא״ – דַּק הָיָה כְּגִיר וְשׁוֹכֵב מַגְלָד כָּקֶרַח עַל הָאָרֶץ, וְכֵן פֵּרוּשׁוֹ: דַּק כַּכְּפֹר – שָׁטוּחַ, קָלוּשׁ וּמְחֻבָּר כִּגְלִיד. דַּק טינב״ש בְּלַעַז, שֶׁהָיָה מַגְלִיד גֶּלֶד דַּק מִלְמַעְלָה; ״וּכְגִיר״ שֶׁתִּרְגֵּם אַנְקְלוֹס תּוֹסֶפֶת הוּא עַל לְשׁוֹן הָעִבְרִית וְאֵין לוֹ תֵּבָה בַּפָּסוּק:

ט״ו וַיִּרְאוּ֙ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵ֤ל וַיֹּאמְרוּ֙ אִ֣ישׁ אֶל־אָחִ֔יו מָ֥ן הֽוּא כִּ֛י לֹ֥א יָדְע֖וּ מַה־ה֑וּא וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ אֲלֵהֶ֔ם הוּא֙ הַלֶּ֣חֶם אֲשֶׁר־נָתַ֥ן יְהוָ֖ה לָכֶ֥ם לְאָכְלָֽה׃

מן הוא. חֶכְנַת מָזוֹן הוּא, כְּמוֹ ״וַיְמַן לָהֶם הַמֶּלֶךְ״ (דניאל א׳):

כי לא ידעו מה הוא. שֶׁיִּקְרָאוּהוּ בִּשְׁמוֹ:

ט״ז זֶ֣ה הַדָּבָר֮ אֲשֶׁ֣ר צִוָּה֒ יְהוָ֗ה לִקְט֤וּ מִמֶּ֙נּוּ֙ אִ֣ישׁ לְפִ֣י אָכְל֔וֹ עֹ֖מֶר לַגֻּלְגֹּ֑לֶת מִסְפַּ֣ר נַפְשֹׁתֵיכֶ֗ם אִ֚ישׁ לַאֲשֶׁ֣ר בְּאָהֳל֔וֹ תִּקָּֽחוּ׃

עמר. שֵׁם מִדָּה:

מספר נפשתיכם. כְּפִי מִנְיַן נְפָשׁוֹת שֶׁיֵּשׁ לְאִישׁ בְּאָהֳלוֹ תִּקְחוּ עֹמֶר לְכָל גֻּלְגֹּלֶת:

י״ז וַיַּֽעֲשׂ֣וּ כֵ֔ן בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל וַיִּלְקְט֣וּ הַמַּרְבֶּ֔ה וְהַמַּמְעִֽיט׃

המרבה והממעיט. יֵשׁ שֶׁלָּקְטוּ הַרְבֵּה וְיֵשׁ שֶׁלָּקְטוּ מְעַט, וּכְשֶׁבָּאוּ לְבֵיתָם מָדְדוּ בָּעֹמֶר אִישׁ אִישׁ מַה שֶּׁלָּקְטוּ, וּמָצְאוּ שֶׁהַמַּרְבֶּה לְלַקֵּט לֹא הֶעְדִּיף עַל עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת אֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ, וְהַמַּמְעִיט לְלַקֵּט לֹא מָצָא חָסֵר מֵעֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת; וְזֶהוּ גַּם גָּדוֹל שֶׁנַּעֲשָׂה בּוֹ:

י״ח וַיְמֹ֣דּוּ בָעֹ֔מֶר וְלֹ֥א הֶעְדִּ֖יף הַמַּרְבֶּ֑ה וְהַמַּמְעִ֣יט לֹ֔א הֶחְסִ֑יר אִ֣ישׁ לְפִי־אָכְל֔וֹ לָקָֽטוּ׃

י״ט וַיֹּ֥אמֶר מֹשֶׁ֖ה אֲלֵהֶ֑ם אִ֣ישׁ אַל־יוֹתֵ֥ר מִמֶּ֖נּוּ עַד־בֹּֽקֶר׃

כ׳ וְלֹא־שָׁמְע֣וּ אֶל־מֹשֶׁ֔ה וַיּוֹתִרוּ֙ אֲנָשִׁ֣ים מִמֶּ֔נּוּ עַד־בֹּ֖קֶר וַיָּ֣רֶם תּוֹלָעִ֑ים וַיִּבְאַ֖שׁ וַיִּקְצֹ֥ף עֲלֵהֶ֖ם מֹשֶֽׁה׃

ויותרו אנשים. דָּתָן וַאֲבִירָם:

וירם תולעים. לְשׁוֹן רִמָּה:

ויבאש. חֲרֵי זֶה מִקְרָא הָפוּךְ, שֶׁבַּתְּחִלָּה הִבְאִישׁ וּלְבַסּוֹף הִתְלִיעַ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא הָיְתָה בּוֹ״, וְכֵן דֶּרֶךְ כָּל הַמִּתְלִיעִים (מכילתא):

כ״א וַיִּלְקְט֣וּ אֹת֗וֹ בַּבֹּ֤קֶר בַּבֹּקֶר֙ אִ֣ישׁ כְּפִי־אָכְל֔וֹ וְחַ֥ם הַשֶּׁ֖מֶשׁ וְנָמָֽס׃

וחם השמש ונמס. הַנִּשְׁאָר בַּשָּׂדֶה נַעֲשֶׂה נְחָלִים וְשׁוֹתִין מִמֶּנּוּ אַיָּלִים וּצְבָאִים, וְאֻמּוֹת הָעוֹלָם צָדִין מֵהֶם וְטוֹעֲמִים בָּהֶם טַעַם מָן, וְיוֹדְעִים מַה שִּׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

ונמס. פָּשַׁר, לְשׁוֹן פּוֹשְׁרִים, עַל יְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ מִתְחַמֵּם וּמַפְשִׁיר, דישטנ״פריר בְּלַעַז, וְדִגְמָתוֹ בְּסַנְהֶדְרִין בְּסוֹף ד׳ מִיתוֹת:

כ״ב וַיְהִי֙ | בַּיּ֣וֹם הַשִּׁשִּׁ֔י לָקְט֥וּ לֶ֖חֶם מִשְׁנֶ֑ה שְׁנֵ֤י הָעֹמֶר֙ לָאֶחָ֔ד וַיָּבֹ֣אוּ כָל־נְשִׂיאֵ֔י הָעֵדָ֖ה וַיַּגִּ֥ידוּ לְמֹשֶֽׁה׃

לקטו לחם משנה. כְּשֶׁמְּדַדוּ אֶת לְקִיטָתָם בְּאָהֳלֵיהֶם מָצְאוּ כִּפְלַיִם, שְׁנֵי הָעֹמֶר לָאֶחָד. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: לֶחֶם מִשְׁנֶה – מְשֻׁנֶּה, אוֹתוֹ הַיּוֹם נִשְׁתַּנָּה לְשֶׁבַח בְּרֵיחוֹ וְטַעְמוֹ (שם):

ויגידו למשה. שְׁאָלוּהוּ מַה הַיּוֹם מְיוּמָּנִים; וּמִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד שֶׁעֲדַיִן לֹא הִגִּיד לָהֶם מֹשֶׁה פָּרָשַׁת שַׁבָּת שֶׁנִּצְטַוָּה לוֹמַר לָהֶם וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהֵכִינוּ וְגוֹ׳, עַד שֶׁשָּׁאֲלוּ מַה זֹּאת, אָמַר לָהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ שֶׁנִּצְטַוֵּיתִי לוֹמַר לָכֶם, וְלָכֵךְ עָנָשׁוֹ הַכָּתוּב שֶׁאָמַר לוֹ עַד אָנָה מֵאַנְתֶּם, וְלֹא הוֹצִיאוֹ מִן הַכְּלָל:

כ״ג וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הִוא אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה שַׁבָּתוֹן שַׁבַּת־קֹדֶשׁ לַיהוָה מָחָר אֵת אֲשֶׁר־תֹּאפּُוּ אֵפוּ וְאֵת אֲשֶׁר־תְּבַשְּׁלוּ בַּשֵּׁלוּ וְאֵת כָּל־הָעֹדֵף הַנִּיחוּ לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד־הַבֹּקֶר:

את אשר תאפו אפו. מַה שֶּׁאַתֶּם רוֹצִים לֶאֱפוֹת בַּתַּנּוּר, אֵפוּ הַיּוֹם הַכֹּל לִשְׁנֵי יָמִים, וּמַה שֶּׁאַתֶּם צְרִיכִים לְבַשֵּׁל מְמֻנּוּ בַּמַּיִם, בַּשְּׁלוּ הַיּוֹם. לְשׁוֹן אֲפִיָּה נוֹפֵל בְּלֶחֶם וּלְשׁוֹן בִּשּׁוּל בְּתַבְשִׁיל:

למשמרת. לְגְנִיזָה:

כ״ד וַיַּנִּיחוּ אֹתוֹ עַד־הַבֹּקֶר כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא־הָיְתָה בּוֹ:

כ״ה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אִכְלֻהוּ הַיּוֹם כִּי־שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוָה הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ בַּשָּׂדֶה:

ויאמר משה אכלהו היום וגו׳. שַׁחֲרִית שֶׁהָיוּ רְגִילִין לָצֵאת וְלִלְקֹט בָּאוּ לִשְׁאֹל: ״אִם נֵצֵא אִם לָאוּ״, אָמַר לָהֶם אֶת שֶׁבְּיֶדְכֶם אִכְלוּ, לָעֶרֶב חֲזְרוּ לְפָנָיו וּשְׁאָלוּהוּ מַהוּ לָצֵאת? אָמַר לָהֶם שַׁבָּת הַיּוֹם, רָאָה אוֹתָם דּוֹאֲגִים שֶׁמָּא פָּסַק הַמָּן וְלֹא יֵרֵד עוֹד, אָמַר לָהֶם הַיּוֹם לֹא תִמְצָאוּהוּ, מַה תַּ״ל הַיּוֹם? הַיּוֹם לֹא תִמְצָאוּהוּ אֲבָל מָחָר תִּמְצָאוּהוּ:

כ״ו שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקְטֻהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה־בּוֹ:

וביום השביעי שבת. שַׁבָּת הוּא, הַמָּן **לא יהיה בו;** וְלֹא בָּא הַכָּתוּב אֶלָּא לְרַבּוֹת יוֹם הַכִּפּוּרִים וְיָמִים טוֹבִים:

כ״ז וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָצְאוּ מִן־הָעָם לִלְקֹט וְלֹא מָצָאוּ: {ס}

כ״ח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה עַד־אָנָה מֵאַנְתֶּם לִשְׁמֹר מִצְוֹתַי וְתוֹרֹתָי:

עד אנה מאנתם. מְשֹׁל הֶדְיוֹט הוּא ״בַּהֲדֵי הוּצָא לָקֵי כְּרָבָא״ – עַל יְדֵי הָרְשָׁעִים מִתְגַּנִּין הַכְּשֵׁרִין:

כ״ט רְאוּ כִּי־יְהוָה נָתַן לָכֶם הַשַּׁבָּת עַל־כֵּן הוּא נֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמַיִם שְׁבוּ | אִישׁ תַּחְתָּיו אַל־יֵצֵא אִישׁ מִמְּקֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:

ראו. בְּעֵינֵיכֶם כִּי ה׳ בִּכְבוֹדוֹ מַזְהִיר אֶתְכֶם עַל הַשַּׁבָּת, שֶׁהֲרֵי נֵס נַעֲשָׂה בְּכָל עֶרֶב שַׁבָּת לָתֵת לָכֶם לֶחֶם יוֹמַיִם:

שבו איש תחתיו. מִכָּאן סָמְכוּ חֲכָמִים ד׳ אַמּוֹת לַיּוֹצֵא חוּץ לְתְחוּם (ערובין נ״א):

אל יצא איש ממקמו. אֵלּוּ אַלְפַּיִם אַמָּה שֶׁל תְּחוּם שַׁבָּת (מכילתא), וְלֹא בְּמִפְרָשׁ – שֶׁאֵין תְּחוּמִין אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים – וְעִקָּרוֹ שֶׁל מִקְרָא עַל לוֹקְטֵי הַמָּן נֶאֱמַר:

ל׳ וַיִּשְׁבְּתוּ הָעָם בַּיּוֹם הַשְּׁבִעִי:

ל״א וַיִּקְרְאוּ בֵית־יִשְׂרָאֵל אֶת־שְׁמוֹ מָן וְהוּא כְּזֶרַע גַּד־לָבָן וְטַעְמוֹ כְּצַפִּיחֵת בִּדְבָשׁ:

והוא כזרע גד לבן. עֵשֶׂב שֶׁשְּׁמוֹ קוֹל״יינדר, וְזֶרַע שֶׁלּוֹ עָגֹל וְאֵינוֹ לָבָן, וְהַמָּן הָיָה לָבָן, וְאֵינוֹ נִמְשָׁל לְזֶרַע גַּד אֶלָּא לְעִנְיַן הָעִגּוּל, כְּזֶרַע גַּד הָיָה – וְהוּא לָבָן:

כצפיחת. בָּצֵק שֶׁמְּטַגְּנִין אוֹתוֹ בִּדְבַשׁ, וְקוֹרִין לוֹ אִסְקָרִיטִין בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה (פסחים ל״ז), וְהוּא תַּרְגּוּם שֶׁל אֲנָקְלוֹס:

ל״ב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה מְלֹא הָעֹמֶר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם לְמַעַן | יִרְאוּ אֶת־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הֶאֱכַלְתִּי אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

למשמרת. לְגְנִיזָה:

לדרתיכם. בִּימֵי יִרְמְיָהוּ; כְּשֶׁהָיָה יִרְמְיָהוּ מוֹכִיחָם לָמָּה אֵין אַתֶּם עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה? וְהֵם אוֹמְרִים נַנִּיחַ מִלַּאכְתֵּנוּ וְנַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, מֵהֵיכָן נִתְפַּרְנֵס? הוֹצִיא לָהֶם צִנְצֶנֶת הַמָּן אָמַר לָהֶם אַתֶּם רְאוּ דְּבַר ה׳, שִׁמְעוּ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא רְאוּ, בָּזֶה נִתְפַּרְנְסוּ אֲבוֹתֵיכֶם, הַרְבֵּה שְׁלוּחִין יֵשׁ לוֹ לַמָּקוֹם לְהָכִין מָזוֹן לִירֵאָיו:

ל״ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־אַהֲרֹן קַח צִנְצֶנֶת אַחַת וְתֶן־שָׁמָּה מְלֹא־הָעֹמֶר מָן וְהַנַּח אֹתוֹ לִפְנֵי יְהוָה לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם:

צנצנת. צְלוֹחִית שֶׁל חֶרֶס, כְּתַרְגּוּמוֹ:

והנח אותו לפני ה׳. לִפְנֵי הָאָרוֹן; וְלֹא נֶאֱמַר מִקְרָא זֶה עַד שֶׁנִּבְנָה אֹהֶל מוֹעֵד, אֶלָּא שֶׁנִּכְתַּב כָּאן בְּפָרָשַׁת הַמָּן:

ל״ד כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וַיַּנִּיחֵהוּ אַהֲרֹן לִפְנֵי הָעֵדֻת לְמִשְׁמָרֶת:

ל״ה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת־הַמָּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד־בֹּאָם אֶל־אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת אֶת־הַמָּן אָכְלוּ עַד־בֹּאָם אֶל־קְצֵה אֶרֶץ כְּנָעַן:

ארבעים שנה. וַהֲלֹא חָסֵר שִׁלְשִׁים יוֹם הֵם? שֶׁהֲרֵי בְּט״ו בְּאִיָּר יָרַד לָהֶם הַמָּן תְּחִלָּה וּבְט״ו בְּנִיסָן פָּסַק, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיִּשְׁבֹּת הַמָּן מִמָּחֳרָת״ (יהושע ה׳)? אֶלָּא מַגִּיד, שֶׁהָעֲגוּת שֶׁהוֹצִיאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם טָעֲמוּ בָהֶם טַעַם מָן (קידושין ל״ח):

אל ארץ נושבת. לְאַחַר שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן (שֶׁאוֹתָהּ שֶׁבְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מְיֻשֶּׁבֶת וְטוֹבָה שֶׁנֶּאֱמַר ״אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן״, וְתַרְגּוּם שֶׁל נוֹשָׁבֶת ״יָתְבָתָא״, רָצָה לוֹמַר — מְיֻשֶּׁבֶת):

אל קצה ארץ כנען. בִּתְחִלַּת הַגְּבוּל קֹדֶם שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, וְהוּא עַרְבוֹת מוֹאָב. נִמְצְאוּ מַכְחִישִׁין זֶה אֶת זֶה? אֶלָּא בְּעַרְבוֹת מוֹאָב כְּשֶׁמֵּת מֹשֶׁה בְּדִ׳ בַּאֲדָר פָּסַק הַמָּן מִלֵּירֵד, וְנִסְתַּפְּקוּ מִמָּן שֶׁלָּקְטוּ בוֹ בַיּוֹם עַד שֶׁהִקְרִיבוּ הָעֹמֶר בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיֹּאכְלוּ מֵעֲבוּר הָאָרֶץ מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח״ (יהושע ה׳):

ל״ו וְהָעֹמֶר עֲשִׂרִית הָאֵיפָה הוּא: {פ}

עשרית האיפה. הָאֵיפָה שֶׁל סְאִין וְהַסְּאָה ו׳ קַבִּין וְהַקַּב ד׳ לֻגִּין וְהַלֹּג ו׳ בֵּיצִים, נִמְצָא עֲשִׂירִית הָאֵיפָה מ״ג בֵּיצִים וְחֹמֶשׁ בֵּיצָה, וְהוּא שִׁעוּר לַחֲלָה וְלַמְּנָחוֹת:

פרק י״ז

א׳ וַיִּסְעוּ כָּל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר־סִין לְמַסְעֵיהֶם עַל־פִּי יְהוָה וַיַּחֲנוּ בִּרְפִידִים וְאֵין מַיִם לִשְׁתּוֹת הָעָם:

ב׳ וַיָּרֶב הָעָם עִם־מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תְּנוּ־לָנוּ מַיִם וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מַה־תְּרִיבוּן עִמָּדִי מַה־תְּנַסּוּן אֶת־יְהוָה:

מה תנסון. לוֹמַר הֲיוּכַל לָתֵת מַיִם בְּאֶרֶץ צִיָּה?:

ג׳ וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם וַיָּלֶן הָעָם עַל־מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת־בָּנַי וְאֶת־מִקְנַי בַּצָּמָא:

ד׳ וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה לֵאמֹר מָה אֶעֱשֶׂה לָעָם הַזֶּה עוֹד מְעַט וּסְקָלֻנִי:

עוד מעט. אִם אַמְתִּין עוֹד מְעַט **וסקלני**:

ה׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם וְקַח אִתְּךָ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמַטְּךָ אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת־הַיְאֹר קַח בְּיָדְךָ וְהָלָכְתָּ:

עבור לפני העם. וּרְאֵה אִם יִסְקְלוּךָ, לָמָּה הוֹצֵאתָ לַעַז עַל בָּנַי? (שמות רבה):

וקח אתך מזקני ישראל. לְעֵדוּת, שֶׁיִּרְאוּ שֶׁעַל יָדְךָ מַיִם יוֹצְאִים מִן הַצּוּר, וְלֹא יֹאמְרוּ מַעְיָנוֹת הָיוּ שָׁם מִימֵי קֶדֶם:

ומטך אשר הכית בו את היאר. מַה תַּ״ל ״אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיְאֹר״? אֶלָּא שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים עַל הַמַּטֶּה שֶׁאֵינוֹ מוֹכֶן אֶלָּא לְפַרְעָנוּת — בּוֹ לָקָה פַּרְעֹה וּמִצְרַיִם כַּמָּה מַכּוֹת בְּמִצְרַיִם וְעַל הַיָּם — לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיְאֹר, יִרְאוּ עַתָּה שֶׁאַף לְטוֹבָה הוּא מוּכָן (מכילתא):

ו׳ הִנְנִי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שָׁם | עַל־הַצּוּר בְּחֹרֵב וְהִכִּיתָ בַצּוּר וְיָצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשָׁתָה הָעָם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל:

והכית בצור. עַל הַצּוּר לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא בַּצּוּר, מִכָּאן שֶׁהַמַּטֶּה הָיָה שֶׁל מִין דָּבָר חָזָק וּשְׁמוֹ סַנְפִּירִינוֹן, וְהַצּוּר נִבְקַע מִפָּנָיו (שם):

ז׳ וַיִּקְרָא֗ שֵׁם֙ הַמָּק֣וֹם מַסָּ֔ה וּמְרִיבָ֕ה עַל־רִ֖יב | בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֑ל וְעַ֛ל נַסֹּתָ֥ם אֶת־יְהוָ֖ה לֵאמֹ֔ר הֲיֵ֥שׁ יְהוָ֖ה בְּקִרְבֵּ֥נוּ אִם־אָֽיִן׃ {פ}

ח׳ וַיָּבֹ֥א עֲמָלֵ֖ק וַיִּלָּ֥חֶם עִם־יִשְׂרָאֵ֖ל בִּרְפִידִֽם׃

ויבא עמלק וגו׳. סָמַךְ פָּרָשָׁה זוֹ לְמִקְרָא זֶה, לוֹמַר, תָּמִיד אֲנִי בֵּינֵיכֶם וּמְזַמֵּן לָכֶל צָרְכֵיכֶם וְאַתֶּם אוֹמְרִים הֲיֵשׁ ה׳ בְּקִרְבֵּנוּ אִם אָיִן, חַיֵּיכֶם שֶׁהַכֶּלֶב בָּא וְנוֹשֵׁךְ אֶתְכֶם וְאַתֶּם צוֹעֲקִים לִי וְתִדְעוּ הֵיכָן אֲנִי? מָשָׁל לְאָדָם שֶׁהִרְכִּיב בְּנוֹ עַל כְּתֵפוֹ וְיָצָא לַדֶּרֶךְ, הָיָה אוֹתוֹ הַבֵּן רוֹאֶה חֵפֶץ וְאוֹמֵר, אַבָּא טֹל חֵפֶץ זֶה וְתֵן לִי וְהוּא נוֹתֵן לוֹ, וְכֵן שְׁנִיָּה, וְכֵן שְׁלִישִׁית, פָּגְעוּ בְּאָדָם אֶחָד וְאָמַר לוֹ אוֹתוֹ הַבֵּן, רָאִיתָ אֶת אַבָּא? אָמַר לוֹ אָבִיו, אֵינְךָ יוֹדֵעַ הֵיכָן אֲנִי? הִשְׁלִיכוֹ מֵעָלָיו וּבָא הַכֶּלֶב וּנְשָׁכוֹ (תנחומא יתרו):

ט׳ וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ אֶל־יְהוֹשֻׁ֣עַ בְּחַר־לָ֔נוּ אֲנָשִׁ֖ים וְצֵ֣א הִלָּ֣חֶם בַּעֲמָלֵ֑ק מָחָ֗ר אָנֹכִי֙ נִצָּ֣ב עַל־רֹ֣אשׁ הַגִּבְעָ֔ה וּמַטֵּ֥ה הָאֱלֹהִ֖ים בְּיָדִֽי׃

בחר לנו. לִי וּלְךָ – הִשְׁוָהוּ לוֹ; מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמִים יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ; וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ כְּמוֹרָא רַבָּךְ מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנָי״, וַהֲלֹא אַהֲרֹן גָּדוֹל מֵאֲחִיו הָיָה וְעוֹשֶׂה אֶת חֲבֵרוֹ כְּרַבּוֹ. וּמוֹרָא רַבָּךְ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר ״אַדְנִי מֹשֶׁה כְּלָאֵם״ – כַּלֵּם מִן הָעוֹלָם, חַיָּבִין הֵם כְּלָיָה, הַמּוֹרְדִים בְּךָ כְּאִלּוּ מָרְדוּ בְּהַקָּבָ״ה:

וצא הלחם. צֵא מִן הֶעָנָן וְהִלָּחֵם בּוֹ:

מחר. בְּעֵת הַמִּלְחָמָה, אָנֹכִי נִצָּב:

בחר לנו אנשים. גִּבּוֹרִים וְיִרְאֵי חֵטְא שֶׁתְּהֵא זְכוּתָן מְסַיַּעְתָּן. דָּבָר אַחֵר – בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים שֶׁיּוֹדְעִין לְבַשֵּׁל כְּשָׁפִים, לְפִי שֶׁבְּנֵי עֲמָלֵק מְכַשְּׁפִין הָיוּ:

י׳ וַיַּ֣עַשׂ יְהוֹשֻׁ֗עַ כַּאֲשֶׁ֤ר אָמַר־לוֹ֙ מֹשֶׁ֔ה לְהִלָּחֶ֖ם בַּעֲמָלֵ֑ק וּמֹשֶׁ֤ה אַהֲרֹן֙ וְחוּר֔ עָל֖וּ רֹ֥אשׁ הַגִּבְעָֽה׃

ומשה אהרן וחור. מִכָּאן לְתַעֲנִית שֶׁצְּרִיכִים שְׁלֹשָׁה לַעֲבֹר לִפְנֵי הַתֵּבָה, שֶׁבְּתַעֲנִית הָיוּ שְׁרוּיִים (מכילתא):

חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה וְכָלֵב בַּעְלָהּ (סוטה י״א):

י״א וְהָיָ֗ה כַּאֲשֶׁ֤ר יָרִים֙ מֹשֶׁ֣ה יָד֔וֹ וְגָבַ֖ר יִשְׂרָאֵ֑ל וְכַאֲשֶׁ֥ר יָנִ֛יחַ יָד֖וֹ וְגָבַ֥ר עֲמָלֵֽק׃

כאשר ירים משה ידו. וְכִי יָדָיו שֶׁל מֹשֶׁה נוֹצָחוֹת הָיוּ הַמִּלְחָמָה וְכוּ׳ כִּדְאִיתָא בְּר״ה:

י״ב וְיָדֵ֥י מֹשֶׁ֖ה כְּבֵדִ֑ים וַיִּקְחוּ־אֶ֣בֶן וַיָּשִׂ֤ימוּ תַחְתָּיו֙ וַיֵּ֣שֶׁב עָלֶ֔יהָ וְאַהֲרֹ֥ן וְחוּר֖ תָּמְכ֥וּ בְיָדָ֛יו מִזֶּ֥ה אֶחָ֖ד וּמִזֶּ֣ה אֶחָ֑ד וַיְהִ֤י יָדָיו֙ אֱמוּנָ֔ה עַד־בֹּ֖א הַשָּֽׁמֶשׁ׃

וידי משה כבדים. בִּשְׁבִיל שֶׁנִּתְעַצֵּל בַּמִּצְוָה וּמִנָּה אַחֵר תַּחְתָּיו, נִתְיַקְּרוּ יָדָיו:

ויקחו. אַהֲרֹן וְחוּר:

אבן וישימו תחתיו. וְלֹא יָשַׁב לוֹ עַל כַּר וְכָסֶת. אָמַר: יִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצַעַר, אַף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּצַעַר (תענית י״א):

ויהי ידיו אמונה. וַיְהִי מֹשֶׁה יָדָיו בֶּאֱמוּנָה, פְּרוּשׁוֹת הַשָּׁמַיִם בִּתְפִלָּה נֶאֱמָנָה וּנְכוֹנָה:

עד בא השמש. שֶׁהָיוּ עֲמָלֵקִים מְחַשְּׁבִין אֶת הַשָּׁעוֹת בַּאִיצְטְרוּלוֹגִיָּא, בְּאֵיזוֹ שָׁעָה הֵם נוֹצְחִים, וְהֶעֱמִיד לָהֶם מֹשֶׁה חַמָּה וְעִרְבֵּב אֶת הַשָּׁעוֹת (תנחומא):

י״ג וַיַּחֲלֹ֥שׁ יְהוֹשֻׁ֛עַ אֶת־עֲמָלֵ֖ק וְאֶת־עַמּ֑וֹ לְפִי־חָֽרֶב׃ {פ}

ויחלש יהושע. חָתַךְ רָאשֵׁי גִּבּוֹרָיו וְלֹא הִשְׁאִיר אֶלָּא חַלָּשִׁים שָׁבָהֶם, וְלֹא הָרָגָם כֻּלָּם, מִכָּאן אָנוּ לְמֵדִים שֶׁעָשׂוּ עַ״פּ הַדִּבּוּר שֶׁל שְׁכִינָה (שם):

י״ד וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה כְּתֹ֥ב זֹ֛את זִכָּר֖וֹן בַּסֵּ֑פֶר וְשִׂ֣ים בְּאָזְנֵ֔י יְהוֹשֻׁ֔עַ כִּֽי־מָחֹ֥ה אֶמְחֶ֖ה אֶת־זֵכֶ֥ר עֲמָלֵ֖ק מִתַּ֥חַת הַשָּׁמָֽיִם׃

כתב זאת זכרון. שֶׁבָּא עֲמָלֵק לְהִזְדַּוֵּג לְיִשְׂרָאֵל קֹדֶם לְכָל הָאֻמּוֹת:

ושים באזני יהושע. הַמַּכְנִיס אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ, שֶׁיִּצְוֶה אֶת יִשְׂרָאֵל לְשַׁלֵּם לוֹ אֶת גְּמוּלוֹ; כָּאן נִרְמַז לוֹ לְמֹשֶׁה שֶׁיְּהוֹשֻׁעַ מַכְנִיס אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ (שם):

כי מחה אמחה. לְכָךְ אֲנִי מַזְהִירְךָ כֵּן, כִּי חָפֵץ אֲנִי לִמְחוֹתוֹ:

ט״ו וַיִּבֶן֙ מֹשֶׁ֣ה מִזְבֵּ֔חַ וַיִּקְרָ֥א שְׁמ֖וֹ יְהוָ֥ה | נִסִּֽי׃

ויקרא שמו. שֶׁל מִזְבֵּחַ:

ה׳ נסי. הַקָּבָ״ה עָשָׂה לָנוּ כָּאן נֵס. לֹא שֶׁהַמְזַבֵּחַ קָרוּי ה׳, אֶלָּא הַמַּזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל מִזְבֵּחַ זוֹכֵר אֶת הַנֵּס שֶׁעָשָׂה הַמָּקוֹם – ה׳ הוּא נֵס שֶׁלָּנוּ:

ט״ז **וַיֹּאמֶר כִּי־יָד עַל־כֵּס יָהּ* *(ככתר ארם צובה היה כתוב כְּסֵלָה כתיבה אחת)* מִלְחָמָה לַיהוָה בָּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר: {פ}**

ויאמר. מֹשֶׁה:

כי יד על כס יה. יָדוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה הוּרְמָה לִשְׁבֹּעַ בְּכִסְאוֹ לִהְיוֹת לוֹ מִלְחָמָה וְאֵיבָה בַּעֲמָלֵק עוֹלָמִית, וּמַהוּ כֵּס וְלֹא נֶאֱמַר כִּסֵּא? וְאַף הַשֵּׁם נֶחֱלַק לְחֶצְיוֹ? נִשְׁבַּע הַקָּבָ״ה שֶׁאֵין שְׁמוֹ שָׁלֵם וְאֵין כִּסְאוֹ שָׁלֵם עַד שֶׁיִּמָּחֶה שְׁמוֹ שֶׁל עֲמָלֵק כֻּלּוֹ, וּכְשֶׁיִּמָּחֶה שְׁמוֹ יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם וְהַכִּסֵּא שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר ״הָאוֹיֵב תַּמּוּ חֳרָבוֹת לָנֶצַח״ (תהלים ט׳), זֶהוּ עֲמָלֵק שֶׁכָּתוּב בּוֹ ״וְעֶבְרָתוֹ שָׁמְרָה נֶצַח״ (עמוס א׳), ״וְעָרִים נָתַשְׁתָּ אָבַד זִכְרָם הֵמָּה״ (תהלים שם), מַהוּ אוֹמֵר אַחֲרָיו? ״וַה׳ לְעוֹלָם יֵשֵׁב״ — חֲרֵי הַשֵּׁם שָׁלֵם, ״כּוֹנַן לַמִּשְׁפָּט כִּסְאוֹ״ — חֲרֵי כִּסְאוֹ שָׁלֵם:

פרק י״ח

א׳ **וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כֹהֵן מִדְיָן חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ כִּי־הוֹצִיא יְהוָה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם:**

וישמע יתרו. מַה שְׁמוּעָה שָׁמַע וּבָא? קְרִיעַת יַם סוּף וּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק:

יתרו. שֶׁבַע שֵׁמוֹת נִקְרְאוּ לוֹ: רְעוּאֵל, יֶתֶר, יִתְרוֹ, חוֹבָב, חֶבֶר, קֵינִי, פּוּטִיאֵל; יֶתֶר, עַל שֵׁם שֶׁיִּתֵּר פָּרָשָׁה אַחַת בַּתּוֹרָה ״וְאַתָּה תֶּחֱזֶה״; יִתְרוֹ, לְכְשֶׁנִּתְגַּיֵּר וְקֵרַב הַמְּצְווֹת, הוֹסִיפוּ לוֹ אוֹת אֶחָד עַל שְׁמוֹ; חוֹבָב, שֶׁחִבֵּב אֶת הַתּוֹרָה; חוֹבָב הוּא יִתְרוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ״מִבְּנֵי חוֹבָב חֹתֵן מֹשֶׁה״ (שופטים ד׳), וְיֵשׁ אוֹמְרִים רְעוּאֵל אָבִיו שֶׁל יִתְרוֹ, וּמַהוּ אוֹמֵר ״וַתָּבֹאנָה אֶל רְעוּאֵל אֲבִיהֶן״? שֶׁהַתִּינוֹקוֹת קוֹרִין לַאֲבִי אֲבִיהֶן אַבָּא. בְּסִפְרִי:

חתן משה. כָּאן הָיָה יִתְרוֹ מִתְכַּבֵּד בְּמֹשֶׁה – אֲנִי חוֹתֵן הַמֶּלֶךְ, וּלְשֶׁעָבַר הָיָה מֹשֶׁה תּוֹלֶה הַגְּדֵלָה בְּחָמִיו, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיֵּשֶׁב אֶל יֶתֶר חוֹתְנוֹ״ (שמות ד׳):

למשה ולישראל. שֶׁקּוֹל מֹשֶׁה כְּנֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל (מכילתא):

את כל אשר עשה. לָהֶם בִּירִידַת הַמָּן וּבַבְּאֵר וּבָעֲמָלֵק:

כי הוציא ה׳ וגו׳. זוֹ גְּדוֹלָה עַל כֻּלָּם (שם):

ב׳ **וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת־צִפֹּרָה אֵשֶׁת מֹשֶׁה אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ:**

אחר שלוחיה. כְּשֶׁאָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה בְּמִדְיָן לֵךְ שֻׁב מִצְרַיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו וְגוֹ׳ וְיָצָא אַהֲרֹן לִקְרָאתוֹ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים (שמות ד׳), אָמַר לוֹ מִי הֵם הַלָּלוּ? אָמַר לוֹ זוֹ הִיא אִשְׁתִּי שֶׁנָּשָׂאתִי בְּמִדְיָן וְאֵלּוּ בָנַי, אָמַר לוֹ וְהֵיכָן אַתָּה מוֹלִיכָן? אָמַר לוֹ לְמִצְרַיִם, אָמַר לוֹ עַל הָרִאשׁוֹנִים אָנוּ מִצְטַעֲרִים וְאַתָּה בָּא לְהוֹסִיף עֲלֵיהֶם אָמַר לָהּ לְכִי לְבֵית אָבִיךְ, נָטְלָה שְׁנֵי בָנֶיהָ וְהָלְכָה לָהּ (מכילתא):

ג׳ **וְאֶת שְׁנֵי בָנֶיהָ אֲשֶׁר שֵׁם הָאֶחָד גֵּרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה:**

ד׳ **וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר כִּי־אֱלֹהֵי אָבִי בְּעֶזְרִי וַיַּצִּלֵנִי מֵחֶרֶב פַּרְעֹה:**

ויצלני מחרב פרעה. כְּשֶׁגִּלּוּ דָּתָן וַאֲבִירָם עַל דִּבְרֵי הַמְּצָרִי וּבִקֵּשׁ לַהֲרֹג אֶת מֹשֶׁה נַעֲשָׂה צַוָּארוֹ כְּעַמּוּד שֶׁל שַׁיִשׁ (שם):

ה׳ **וַיָּבֹא יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל־מֹשֶׁה אֶל־הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר־הוּא חֹנֶה שָׁם הַר הָאֱלֹהִים:**

אל המדבר. אַף אָנוּ יוֹדְעִים שֶׁבַּמִּדְבָּר הָיוּ אֶלָּא בִּשְׁבָחוֹ שֶׁל יִתְרוֹ דִּבֵּר הַכָּתוּב, שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב בִּכְבוֹדוֹ שֶׁל עוֹלָם וּנְדָבוֹ לִבּוֹ לָצֵאת אֶל הַמִּדְבָּר, מָקוֹם תֹּהוּ לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי תוֹרָה (שם):

ו׳ **וַיֹּאמֶר אֶל־מֹשֶׁה אֲנִי חֹתְנְךָ יִתְרוֹ בָּא אֵלֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּשְׁנֵי בָנֶיהָ עִמָּהּ:**

ויאמר אל משה. ע״י שָׁלִיחַ (שם):

אני חתנך יתרו וגו׳. אִם אֵין אַתָּה יוֹצֵא בְּגִינִי, צֵא בְּגִין אִשְׁתְּךָ, וְאִם אֵין אַתָּה יוֹצֵא בְּגִין אִשְׁתְּךָ, צֵא בְּגִין שְׁנֵי בָנֶיהָ (שם):

ז׳ **וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לִקְרַאת חֹתְנוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ וַיִּשַּׁק־לוֹ וַיִּשְׁאֲלוּ אִישׁ־לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם וַיָּבֹאוּ הָאֹהֱלָה:**

ויצא משה. כָּבוֹד גָּדוֹל נִתְכַּבֵּד יִתְרוֹ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, כֵּינָן שֶׁיָּצָא מֹשֶׁה, יָצָא אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא, וּמִי הוּא שֶׁרָאָה אֶת אֵלּוּ יוֹצְאִין וְלֹא יֵצֵא? (תנחומא):

וישתחו וישק לו. אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הִשְׁתַּחֲוָה לְמִי, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר אִישׁ לְרֵעֵהוּ, מִי הַקָּרוּי ״אִישׁ״ – מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר ״וְהָאִישׁ מֹשֶׁה״ (במדבר י״ב):

ח׳ וַיְסַפֵּ֥ר מֹשֶׁ֖ה לְחֹתְנ֑וֹ אֵ֚ת כָּל־אֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֣ה יְהוָ֔ה לְפַרְעֹ֖ה וּלְמִצְרַ֑יִם עַ֚ל אוֹדֹ֣ת יִשְׂרָאֵ֔ל אֵ֚ת כָּל־הַתְּלָאָ֔ה אֲשֶׁ֥ר מְצָאָ֖תַם בַּדָּ֣רֶךְ וַיַּצִּלֵ֖ם יְהוָֽה׃

ויספר משה לחתנו. לְמְשֹׁךְ אֶת לִבּוֹ לְקָרְבוֹ לַתּוֹרָה (מכילתא):

את כל התלאה. שֶׁעַל הַיָּם וְשֶׁל עֲמָלֵק:

התלאה. לָמֶ״ד אָלֶ״ף מִן הַיְסוֹד שֶׁל תֵּבָה, וְהַתָּי״ו הוּא תִּקּוּן וְיסוֹד הַנּוֹפֵל מִמֶּנּוּ לְפָרָקִים; וְכֵן תְּרוּמָה, תְּנוּפָה, תְּקוּמָה, תְּנוּאָה:

ט׳ וַיִּֽחַד֙ יִתְר֔וֹ עַ֖ל כָּל־הַטּוֹבָ֑ה אֲשֶׁר־עָשָׂ֥ה יְהוָ֖ה לְיִשְׂרָאֵ֑ל אֲשֶׁ֥ר הִצִּילוֹ֖ מִיַּ֥ד מִצְרָֽיִם׃

ויחד יתרו. וַיִּשְׂמַח יִתְרוֹ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמ״א נַעֲשָׂה בְשָׂרוֹ חִדּוּדִין חִדּוּדִין, מֵצַר עַל אִבּוּד מִצְרִים, הֵינוּ דְּאָמְרֵי אִינָשֵׁי ״גִּיּוֹרָא עַד עֲשָׂרָה דָּרֵי לָא תְּבַזֵּי אֲרַמָּאָה בְּאַפֵּיהּ״:

על כל הטובה. טוֹבַת הַמָּן וְהַבְּאֵר וְהַתּוֹרָה, וְעַל כֻּלָּן **אשר הצילו מיד מצרים;** עַד עַכְשָׁו לֹא הָיָה עֶבֶד יָכוֹל לִבְרֹחַ מִמִּצְרַיִם, שֶׁהָיְתָה הָאָרֶץ מְסֻגֶּרֶת, וְאֵלּוּ יָצְאוּ שִׁשִּׁים רִבּוֹא (מכילתא):

י׳ וַיֹּ֣אמֶר֮ יִתְרוֹ֒ בָּר֣וּךְ יְהוָה֮ אֲשֶׁ֣ר הִצִּיל֣ אֶתְכֶם֮ מִיַּד֒ מִצְרַ֣יִם וּמִיַּד֮ פַּרְעֹה֒ אֲשֶׁ֣ר הִצִּיל֔ אֶת־הָעָ֖ם מִתַּ֥חַת יַד־מִצְרָֽיִם׃

אשר הציל אתכם מיד מצרים. אֵמָה קָשָׁה:

ומיד פרעה. מֶלֶךְ קָשֶׁה:

מתחת יד מצרים. כְּתַרְגּוּמוֹ – לְשׁוֹן רְדוּי וּמָרוּת; הַיָּד שֶׁהָיוּ מַכְבִּידִים עֲלֵיהֶם הִיא הָעֲבוֹדָה:

י״א עַתָּ֣ה יָדַ֔עְתִּי כִּֽי־גָד֥וֹל יְהוָ֖ה מִכָּל־הָאֱלֹהִ֑ים כִּ֣י בַדָּבָ֔ר אֲשֶׁ֥ר זָדוּ֖ עֲלֵיהֶֽם׃

עתה ידעתי. מַכִּירוֹ הָיִיתִי לְשֶׁעָבַר וְעַכְשָׁו בְּיוֹתֵר:

מכל האלהים. מִלַּמֵּד שֶׁהָיָה מַכִּיר בְּכָל עַ״ז שֶׁבָּעוֹלָם, שֶׁלֹּא הִנִּיחַ עַ״ז שֶׁלֹּא עָבָדָהּ (מכילתא):

כי בדבר אשר זדו עליהם. כְּתַרְגּוּמוֹ – בַּמַּיִם דְּמוּ לְאַבָּדָם וְהֵם נֶאֱבְדוּ בַּמַּיִם:

אשר זדו. אֲשֶׁר הִרְשִׁיעוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ לְשׁוֹן וַיָּזֵד יַעֲקֹב נָזִיד, בַּקְּדָרָה אֲשֶׁר בִּשְּׁלוּ בָהּ נִתְבַּשְּׁלוּ (סוטה י״א):

י״ב וַיִּקַּ֞ח יִתְר֣וֹ חֹתֵ֤ן מֹשֶׁה֙ עֹלָ֣ה וּזְבָחִ֔ים לֵֽאלֹהִ֑ים וַיָּבֹ֨א אַהֲרֹ֜ן וְכֹ֣ל ׀ זִקְנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֗ל לֶאֱכָל־לֶ֛חֶם עִם־חֹתֵ֥ן מֹשֶׁ֖ה לִפְנֵ֥י הָאֱלֹהִֽים׃

עלה. כְּמַשְׁמָעָהּ, שֶׁהִיא כֻּלָּהּ כָּלִיל:

וזבחים. שְׁלָמִים:

ויבא אהרן וגו׳. וּמֹשֶׁה הֵיכָן הָלַךְ? וַהֲלֹא הוּא שֶׁיָּצָא לִקְרָאתוֹ וְגָרַם לוֹ אֶת כָּל הַכָּבוֹד? אֶלָּא שֶׁהָיָה עוֹמֵד וּמְשַׁמֵּשׁ לִפְנֵיהֶם (מכילתא):

לפני האלהים. מִכָּאן שֶׁהַנֶּהֱנֶה מִסְּעוּדָה שֶׁתַּלְמִידֵי חֲכָמִים מְסֻבִּין בָּהּ, כְּאִלּוּ נֶהֱנֶה מִזִּיו הַשְּׁכִינָה (ברכות ס״ד):

י״ג וַיְהִי֙ מִמָּחֳרָ֔ת וַיֵּ֖שֶׁב מֹשֶׁ֣ה לִשְׁפֹּ֣ט אֶת־הָעָ֑ם וַיַּעֲמֹ֤ד הָעָם֙ עַל־מֹשֶׁ֔ה מִן־הַבֹּ֖קֶר עַד־הָעָֽרֶב׃

ויהי ממחרת. מוֹצָאֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים הָיָה, כָּךְ שָׁנִינוּ בְּסִפְרֵי וּמַהוּ מִמָּחֳרָת? לְמָחֳרַת רִדְתּוֹ מִן הָהָר; וְעַל כָּרְחָךְ אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר אֶלָּא מִמָּחֳרַת יוֹם הַכִּפּוּרִים, שֶׁהֲרֵי קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה א״א לוֹמַר ״וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי וְגוֹ׳״, וּמִשֶּׁנִּתְּנָה תּוֹרָה עַד יה״כ לֹא יָשַׁב מֹשֶׁה לִשְׁפֹּט אֶת הָעָם, שֶׁהֲרֵי בְּי״ז בְּתַמּוּז יָרַד וְשָׁבַר אֶת הַלֻּחוֹת וּלְמָחָר עָלָה בְּהַשְׁכָּמָה וְשָׁהָה שְׁמוֹנִים יוֹם וְיָרַד בְּי״הַ״כ; וְאֵין פָּרָשָׁה זוֹ כְּתוּבָה כְּסֵדֶר, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר וַיְהִי מִמָּחֳרָת עַד שָׁנָה שְׁנִיָּה – אַף לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר יִתְרוֹ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בָּא, שֶׁלּוּחוֹ אֶל אַרְצוֹ לֹא הָיָה אֶלָּא עַד שָׁנָה שְׁנִיָּה – שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר כָּאן וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֹתְנוֹ, וּמָצִינוּ בְמַסַּע הַדְּגָלִים שֶׁאָמַר לוֹ מֹשֶׁה ״נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם וְגוֹ׳״(במדבר י כט), אַל נָא תַּעֲזֹב אֹתָנוּ״ (שם לא), וְאִם זוֹ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה, מִשֶּׁשִּׁלְּחוֹ וְהָלַךְ הֵיכָן מָצִינוּ שֶׁחָזַר? וְאִם תֹּאמַר, שָׁם לֹא נֶאֱמַר יִתְרוֹ אֶלָּא חוֹבָב, וּבְנוֹ שֶׁל יִתְרוֹ הָיָה, הוּא חוֹבָב הוּא יִתְרוֹ, שֶׁהֲרֵי כָּתוּב ״מִבְּנֵי חֹבָב חֹתֵן מֹשֶׁה״ (שופטים ד׳):

וישב משה וגו׳ ויעמד העם. יוֹשֵׁב כְּמֶלֶךְ וְכֻלָּן עוֹמְדִים, וְהַקָּשָׁה הַדָּבָר לְיִתְרוֹ שֶׁהָיָה מְזַלְזֵל בִּכְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְהוֹכִיחוֹ עַל כָּךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק יד) מַדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ וְכָל הָעָם נִצָּבִים:

מן הבקר עד ערב. אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן? אֶלָּא כָּל דַּיָּן שֶׁדָּן דִּין אֱמֶת לַאֲמִתּוֹ אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל הַיּוֹם וּכְאִלּוּ נַעֲשָׂה שֻׁתָּף לְהַקָּבָ״ה בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ וַיְהִי עֶרֶב וְגוֹ׳ (שבת י׳):

י״ד וַיַּרְא֣ חֹתֵן מֹשֶׁה֮ אֵת֣ כָּל־אֲשֶׁר־הֽוּא עֹשֶׂה֒ לָעָם֒ וַיֹּ֣אמֶר מָה־הַדָּבָ֣ר הַזֶּ֗ה אֲשֶׁ֤ר אַתָּה֙ עֹשֶׂ֣ה לָעָ֔ם מַדּ֗וּעַ אַתָּ֤ה יוֹשֵׁב֙ לְבַדֶּ֔ךָ וְכָל־הָעָ֛ם נִצָּ֥ב עָלֶ֖יךָ מִן־בֹּ֑קֶר עַד־עָֽרֶב׃

ט״ו וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ לְחֹתְנ֔וֹ כִּֽי־יָבֹ֥א אֵלַ֛י הָעָ֖ם לִדְרֹ֣שׁ אֱלֹהִֽים׃

כי יבא. כְּמוֹ כִּי בָא, לְשׁוֹן הֹוֶה׃

לדרש אלהים. כְּתַרְגּוּמוֹ ״לְמִתְבַּע אֲלָפֶן״ – לְשְׁאֹל תַּלְמוּד מִפִּי הַגְּבוּרָה׃

ט״ז כִּֽי־יִהְיֶ֥ה לָהֶ֛ם דָּבָ֖ר בָּ֣א אֵלַ֑י וְשָׁפַטְתִּי֙ בֵּ֣ין אִ֔ישׁ וּבֵ֥ין רֵעֵ֖הוּ וְהוֹדַעְתִּ֣י אֶת־חֻקֵּ֣י הָאֱלֹהִ֔ים וְאֶת־תּוֹרֹתָֽיו׃

כי יהיה להם דבר בא. מִי שֶׁהָיָה לוֹ הַדָּבָר – בָּא אֵלַי׃

י״ז וַיֹּ֥אמֶר חֹתֵן֙ מֹשֶׁ֔ה אֵלָ֖יו לֹא־טוֹב֣ הַדָּבָ֔ר אֲשֶׁ֥ר אַתָּ֖ה עֹשֶֽׂה׃

ויאמר חתן משה. דֶּרֶךְ כָּבוֹד קוֹרְאוֹ הַכָּתוּב חוֹתְנוֹ שֶׁל מֶלֶךְ׃

י״ח נָבֵ֣ל תִּבֹּ֔ל גַּם־אַתָּ֕ה גַּם־הָעָ֥ם הַזֶּ֖ה אֲשֶׁ֣ר עִמָּ֑ךְ כִּֽי־כָבֵ֤ד מִמְּךָ֙ הַדָּבָ֔ר לֹא־תוּכַ֥ל עֲשֹׂת֖וֹ לְבַדֶּֽךָ׃

נבל תבל. כְּתַרְגּוּמוֹ, וּלְשׁוֹנוֹ לְשׁוֹן כְּמִישָׁה, פלייש״טרא בְּלַעַז, כְּמוֹ ״וְהֶעָלֶה נָבֵל״ (ירמיהו ח׳), ״כִּנְבֹל עָלֶה מִגֶּפֶן״ (ישעיהו ל״ד), שֶׁהוּא כָּמוּשׁ עַל יְדֵי חַמָּה וְעַל יְדֵי קֶרַח וְכֹחוֹ תָּשׁ וְנִלְאֶה׃

גם אתה. לְרַבּוֹת אַהֲרֹן וְחוּר וְשִׁבְעִים זְקֵנִים׃

כי כבד ממך. כְּבֵדוֹ רַב יוֹתֵר מִכֹּחֶךָ׃

י״ט עַתָּ֥ה שְׁמַ֖ע בְּקֹלִ֑י אִיעָצְךָ֙ וְיִהְיֶ֣ה אֱלֹהִ֔ים עִמָּ֖ךְ הֱיֵ֣ה אַתָּ֣ה לָעָ֔ם מ֖וּל הָאֱלֹהִ֑ים וְהֵבֵאתָ֥ אַתָּ֛ה אֶת־הַדְּבָרִ֖ים אֶל־הָאֱלֹהִֽים׃

איעצך ויהי אלהים עמך. בָּעֲצָה ; אָמַר לוֹ צֵא הַמְּלֹךְ בַּגְּבוּרָה (מכילתא)׃

היה אתה לעם מול האלהים. שָׁלִיחַ וּמֵלִיץ בֵּינוֹתָם לַמָּקוֹם וְשׁוֹאֵל מִשְׁפָּטִים מֵאִתּוֹ׃

את הדברים. דִּבְרֵי רִיבוֹתָם׃

כ׳ וְהִזְהַרְתָּ֣ה אֹתָ֔ם אֶת־הַחֻקִּ֖ים וְאֶת־הַתּוֹרֹ֑ת וְהוֹדַעְתָּ֣ לָהֶ֔ם אֶת־הַדֶּ֖רֶךְ יֵלְכ֣וּ בָ֑הּ וְאֶת־הַמַּעֲשֶׂ֖ה אֲשֶׁ֥ר יַעֲשֽׂוּן׃

כ״א וְאַתָּ֣ה תֶחֱזֶ֗ה מִכָּל־הָעָם֮ אַנְשֵׁי־חַיִל֒ יִרְאֵ֣י אֱלֹהִ֗ים אַנְשֵׁי֙ אֱמֶ֔ת שֹׂנְאֵ֖י בָּצַ֑ע וְשַׂמְתָּ֣ עֲלֵהֶ֔ם שָׂרֵ֥י אֲלָפִ֖ים שָׂרֵ֣י מֵא֑וֹת שָׂרֵ֥י חֲמִשִּׁ֖ים וְשָׂרֵ֥י עֲשָׂרֹֽת׃

ואתה תחזה. בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ׃

אנשי חיל. עֲשִׁירִים, שֶׁאֵין צְרִיכִין לְהַחֲנִיף וּלְהַכִּיר פָּנִים (שם)׃

אנשי אמת. אֵלּוּ בַּעֲלֵי הַבְּטָחָה, שֶׁהֵם כְּדַאי לִסְמֹךְ עַל דִּבְרֵיהֶם, שֶׁעַל יְדֵי כֵן יִהְיוּ דִּבְרֵיהֶם נִשְׁמָעִין׃

שנאי בצע. שֶׁשּׁוֹנְאִין אֶת מָמוֹנָם בַּדִּין, כְּהַהִיא דְּאָמְרִינַן : כָּל דַּיָּנָא דְּמַפְקִין מָמוֹנָא מִינֵּיהּ בְּדִינָא לָאו דַּיָּנָא הוּא (בבא בתרא נ״ח)׃

שרי אלפים. הֵם הָיוּ שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׂרִים לְשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף׃

שרי מאות. שֵׁשׁ אֲלָפִים הָיוּ׃

שרי חמשים. י״ב אֶלֶף׃

שרי עשרת. שִׁשִּׁים אֶלֶף׃

כ״ב וְשָׁפְט֤וּ אֶת־הָעָם֙ בְּכָל־עֵ֔ת וְהָיָ֗ה כָּל־הַדָּבָר֙ הַגָּדֹ֣ל יְבִיאוּ֔ אֵלֶ֖יךָ וְכָל־הַדָּבָ֥ר הַקָּטֹ֖ן יִשְׁפְּט֣וּ הֵ֑ם וְהָקֵ֤ל מֵעָלֶ֙יךָ֙ וְנָשְׂא֣וּ אִתָּֽךְ׃

ושפטו. וִידוּנוּן, לְשׁוֹן צַוּוּי׃

והקל מעליך. דָּבָר זֶה לְהָקֵל מֵעָלֶיךָ׃ **והקל.** כְּמוֹ ״וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ״ (שמות ח׳), ״וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב״ (מלכים ב ג׳), לְשׁוֹן הֹוֶה׃

כ״ג אִם אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה֙ תַּעֲשֶׂה וְצִוּךָ֣ אֱלֹהִ֔ים וְיָכָלְתָּ֥ עָמֹ֖ד וְגַם֙ כָּל־הָעָ֣ם הַזֶּ֔ה עַל־מְקֹמ֖וֹ יָבֹ֣א בְשָׁלֽוֹם׃

וצוך אלהים ויכלת עמד. הִמָּלֵךְ בִּגְבוּרָה, אִם מְצַוֶּה אוֹתְךָ לַעֲשׂוֹת כֵּן, תּוּכַל עָמֹד, וְאִם יְעַכֵּב עַל יָדְךָ לֹא תוּכַל לַעֲמֹד (מכילתא):

וגם כל העם הזה. אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים זְקֵנִים הַנִּלְוִים עַתָּה עִמְּךָ (שם):

כ״ד וַיִּשְׁמַ֣ע מֹשֶׁ֔ה לְקֹ֖ול חֹתְנֹ֑ו וַיַּ֖עַשׂ כֹּ֥ל אֲשֶׁר־אָמָֽר׃

כ״ה וַיִּבְחַ֣ר מֹשֶׁ֔ה אַנְשֵׁי־חַ֖יִל מִכָּל־יִשְׂרָאֵ֑ל וַיִּתֵּ֣ן אֹתָ֗ם רָאשִׁים֙ עַל־הָעָ֔ם שָׂרֵ֥י אֲלָפִ֖ים שָׂרֵ֣י מֵא֑וֹת שָׂרֵ֥י חֲמִשִּׁ֖ים וְשָׂרֵ֥י עֲשָׂרֹֽת׃

כ״ו וְשָׁפְט֥וּ אֶת־הָעָ֖ם בְּכָל־עֵ֑ת אֶת־הַדָּבָ֣ר הַקָּשֶׁ֔ה יְבִיאוּן֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה וְכָל־הַדָּבָ֥ר הַקָּטֹ֖ן יִשְׁפְּט֥וּ הֵֽם׃

ושפטו. וְדָיְנִין יָת עַמָּא׃

יביאון. מָיְתִין׃

ישפוטו הם. כְּמוֹ יִשְׁפְּטוּ, וְכֵן ״לֹא תַעֲבוּרִי״ (רות ב׳), כְּמוֹ לֹא תַעַבְרִי, וְתַרְגּוּמוֹ דָיְנִין אִינּוּן; מִקְרָאוֹת הָעֶלְיוֹנִים הֵם לְשׁוֹן צווּי, לְכָךְ מְתֻרְגָּמִין וידונון, יַיתוּן, וְדוּנוּן, וּמִקְרָאוֹת הַלָּלוּ לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה׃

כ״ז וַיְשַׁלַּ֥ח מֹשֶׁ֖ה אֶת־חֹתְנֹ֑ו וַיֵּ֥לֶךְ לֹ֖ו אֶל־אַרְצֹֽו׃ {פ}

וילך לו אל ארצו. לְגַיֵּר בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ (מכילתא)׃

פרק י״ט

א׳ בַּחֹ֨דֶשׁ֙ הַשְּׁלִישִׁ֔י לְצֵ֥את בְּנֵֽי־יִשְׂרָאֵ֖ל מֵאֶ֣רֶץ מִצְרַ֑יִם בַּיֹּ֥ום הַזֶּ֖ה בָּ֥אוּ מִדְבַּ֖ר סִינָֽי׃

ביום הזה. בְּרֹאשׁ חֹדֶשׁ; לֹא הָיָה צָרִיךְ לִכְתֹּב אֶלָּא בַּיּוֹם הַהוּא, מַהוּ בַּיּוֹם הַזֶּה? שֶׁיִּהְיוּ דִּבְרֵי תוֹרָה חֲדָשִׁים עָלֶיךָ כְּאִלּוּ הַיּוֹם נִתְּנָם (ברכות ס״ג):

ב׳ וַיִּסְעוּ֙ מֵרְפִידִ֔ים וַיָּבֹ֖אוּ מִדְבַּ֣ר סִינַ֑י וַיַּחֲנ֤וּ בַּמִּדְבָּר֙ וַיִּחַ֣ן שָׁ֔ם יִשְׂרָאֵ֖ל נֶ֥גֶד הָהָֽר׃

ויסעו מרפידים. מַה תַּ״ל לַחֲזֹר וּלְפָרֵשׁ מֵהֵיכָן נָסְעוּ, וַהֲלֹא כְּבָר כָּתַב שֶׁבִּרְפִידִים הָיוּ חוֹנִים, בְּיָדוּעַ שֶׁמִּשָּׁם נָסְעוּ? אֶלָּא לְהַקִּישׁ נְסִיעָתָן מֵרְפִידִים לְבִיאָתָן לְמִדְבַּר סִינַי, מַה בִּיאָתָן לְמִדְבַּר סִינַי בִּתְשׁוּבָה, אַף נְסִיעָתָן מֵרְפִידִים בִּתְשׁוּבָה (מכילתא):

ויחן שם ישראל. כְּאִישׁ אֶחָד בְּלֵב אֶחָד, אֲבָל שְׁאָר כָּל הַחֲנָיוֹת בְּתַרְעוֹמוֹת וּבְמַחֲלֹקֶת:

נגד ההר. לְמִזְרָחוֹ, וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא נֶגֶד, פָּנִים לַמִּזְרָח (שם):

ג׳ וּמֹשֶׁ֖ה עָלָ֣ה אֶל־הָאֱלֹהִ֑ים וַיִּקְרָ֨א אֵלָ֜יו יְהוָ֗ה מִן־הָהָר֙ לֵאמֹ֣ר כֹּ֔ה תֹּאמַ֖ר לְבֵ֣ית יַעֲקֹ֑ב וְתַגֵּ֖יד לִבְנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃

ומשה עלה. בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי; וְכָל עֲלִיּוֹתָיו בְּהַשְׁכָּמָה הָיוּ, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיַּשְׁכֵּם מֹשֶׁה בַבֹּקֶר״ (שמות ל״ד):

כה תאמר. בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה וְכַסֵּדֶר הַזֶּה׃

לבית יעקב. אֵלּוּ הַנָּשִׁים, תֹּאמַר לָהֶן בְּלָשׁוֹן רַכָּה (מכילתא):

ותגיד לבני ישראל. עֲנָשִׁין וְדַקְדּוּקִים פָּרֵשׁ לַזְּכָרִים, דְּבָרִים הַקָּשִׁין כְּגִידִין (שבת פ״ז):

ד׳ אַתֶּ֣ם רְאִיתֶ֔ם אֲשֶׁ֥ר עָשִׂ֖יתִי לְמִצְרָ֑יִם וָאֶשָּׂ֤א אֶתְכֶם֙ עַל־כַּנְפֵ֣י נְשָׁרִ֔ים וָאָבִ֥א אֶתְכֶ֖ם אֵלָֽי׃

אתם ראיתם. לֹא מִסֹּרֶת הִיא בְּיָדְכֶם, לֹא בִדְבָרִים אֲנִי מְשַׂגֵּר לָכֶם, לֹא בְעֵדִים אֲנִי מֵעִיד עֲלֵיכֶם, אֶלָּא **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים**, עַל כַּמָּה עֲבֵרוֹת הָיוּ חַיָּבִין לִי קֹדֶם שֶׁנִּזְדַּוְּגוּ לָכֶם וְלֹא נִפְרַעְתִּי מֵהֶם אֶלָּא עַל יָדֶכֶם (מכילתא):

ואשא אתכם. זֶה הַיּוֹם שֶׁבָּאוּ יִשְׂרָאֵל לְרַעְמְסֵס, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְפֻזָּרִין בְּכָל אֶרֶץ גֹּשֶׁן, וּלְשָׁעָה קַלָּה כְּשֶׁבָּאוּ לְסֻכּוֹת וְלָצֵאת, נִקְבְּצוּ כֻּלָּם לְרַעְמְסֵס, וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם וַאֲשָׂא כְּמוֹ וַאֲסִיעַ אֶתְכֶם — ״וְאַטֶּלִית יָתְכוֹן״, תִּקֵּן אֶת הַדָּבָר דֶּרֶךְ כָּבוֹד לְמַעְלָה׃

על כנפי נשרים. כִּנָּשֶׁר הַנּוֹשֵׂא גּוֹזָלָיו עַל כְּנָפָיו, שֶׁכָּל שְׁאָר הָעוֹפוֹת נוֹתְנִים אֶת בְּנֵיהֶם בֵּין רַגְלֵיהֶם, לְפִי שֶׁמִּתְיָרְאִין מֵעוֹף אַחֵר שֶׁפּוֹרֵחַ עַל גַּבֵּיהֶם, אֲבָל הַנֶּשֶׁר הַזֶּה אֵינוֹ מִתְיָרֵא אֶלָּא מִן הָאָדָם שֶׁמָּא יִזְרֹק בּוֹ חֵץ, לְפִי שֶׁאֵין עוֹף פּוֹרֵחַ עַל גַּבָּיו, לְכָךְ נוֹתְנוֹ עַל כְּנָפָיו, אוֹמֵר מוּטָב יִכָּנֵס הַחֵץ בִּי וְלֹא בִבְנִי, אַף אֲנִי

עָשִׂיתִי כֵן: "וַיַּעַשׂ מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְגוֹ', וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְגוֹ'" (שמות י"ד), וְהָיוּ מִצְרַיִם זוֹרְקִים חִצִּים וְאַבְנֵי בָּלִיסְטְרָאוֹת וְהֶעָנָן מְקַבְּלָם:

ואבא אתכם אלי. כְּתַרְגּוּמוֹ:

ה׳ וְעַתָּה אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־בְּרִיתִי וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל־הָעַמִּים כִּי־לִי כָּל־הָאָרֶץ:

ועתה. אִם עַתָּה תְּקַבְּלוּ עֲלֵיכֶם, יֶעֱרַב לָכֶם מִכָּאן וָאֵילָךְ, שֶׁכָּל הַתְּחָלוֹת קָשׁוֹת (מכילתא):

ושמרתם את בריתי. שֶׁאֲכִלּוֹת עִמָּכֶם עַל שְׁמִירַת הַתּוֹרָה:

סגלה. אוֹצָר חָבִיב, כְּמוֹ "וּסְגֻלַּת מְלָכִים" (קהלת ב׳) – כְּלֵי יְקָר וַאֲבָנִים טוֹבוֹת שֶׁהַמְּלָכִים גּוֹנְזִים אוֹתָם, כָּךְ אַתֶּם תִּהְיוּ לִי סְגֻלָּה מִשְּׁאָר אֻמּוֹת; וְלֹא תֹּאמְרוּ אַתֶּם לְבַדְּכֶם שֶׁלִּי וְאֵין לִי אֲחֵרִים עִמָּכֶם וּמַה יֵּשׁ לִי עוֹד שֶׁתִּהְיֶה חִבַּתְכֶם נִכֶּרֶת:

כי לי כל הארץ וְהֵם בְּעֵינַי וּלְפָנַי לִכְלוּם:

ו׳ וְאַתֶּם תִּהְיוּ־לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. שָׂרִים, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "וּבְנֵי דָוִד כֹּהֲנִים" (שמואל ב ח׳):

אלה הדברים. לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר (מכילתא):

ז׳ וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיָּשֶׂם לִפְנֵיהֶם אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ יְהוָה:

ח׳ וַיַּעֲנוּ כָל־הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כֹּל אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה נַעֲשֶׂה וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת־דִּבְרֵי הָעָם אֶל־יְהוָה:

וישב משה את דברי העם וגו׳. בְּיוֹם הַמָּחֳרָת, שֶׁהוּא שְׁלִישִׁי, שֶׁהָרֵי בְּהַשְׁכָּמָה עָלָה; וְכִי צָרִיךְ הָיָה מֹשֶׁה לְהָשִׁיב? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב לְלַמֶּדְךָ דֶּרֶךְ אֶרֶץ מִמֹּשֶׁה, שֶׁלֹּא אָמַר הוֹאִיל וְיוֹדֵעַ מִי שֶׁשְּׁלָחַנִי אֵינִי צָרִיךְ לְהָשִׁיב (שבת פ״ז):

ט׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן בַּעֲבוּר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְּרִי עִמָּךְ וְגַם־בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם וַיַּגֶּד מֹשֶׁה אֶת־דִּבְרֵי הָעָם אֶל־יְהוָה:

בעב הענן. בְּמַעֲבֵה הֶעָנָן וְזֶהוּ עֲרָפֶל:

וגם בך. גַּם בַּנְּבִיאִים הַבָּאִים אַחֲרֶיךָ (מכילתא):

ויגד משה את דברי וגו׳. בְּיוֹם הַמָּחֳרָת, שֶׁהוּא רְבִיעִי לַחֹדֶשׁ:

את דברי העם וגו׳. תְּשׁוּבָה עַל דָּבָר זֶה; שָׁמַעְתִּי מֵהֶם שֶׁרְצוֹנָם לִשְׁמֹעַ מִפִּךָ, אֵינוֹ דּוֹמֶה הַשּׁוֹמֵעַ מִפִּי שָׁלִיחַ לַשּׁוֹמֵעַ מִפִּי הַמֶּלֶךְ, רְצוֹנֵנוּ לִרְאוֹת אֶת מַלְכֵּנוּ (מכילתא):

י׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵךְ אֶל־הָעָם וְקִדַּשְׁתָּם הַיּוֹם וּמָחָר וְכִבְּסוּ שִׂמְלֹתָם:

וקדשתם. וְזַמְּנֵתֵם, שֶׁיָּכִינוּ עַצְמָם הַיּוֹם וּמָחָר:

י״א וְהָיוּ נְכֹנִים לַיּוֹם הַשְּׁלִשִׁי כִּי | בַּיּוֹם הַשְּׁלִשִׁי יֵרֵד יְהוָה לְעֵינֵי כָל־הָעָם עַל־הַר סִינָי:

והיו נכנים. מֻכְבָּדִים מֵאֹשֶׁה (שבת פ״ז):

ליום השלישי. שֶׁהוּא שִׁשָּׁה בַּחֹדֶשׁ, וּבַחֲמִישִׁי בָּנָה מֹשֶׁה אֶת הַמִּזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבָה – כָּל הָעִנְיָן הָאָמוּר בְּפָרָשַׁת וַאֲלֵה הַמִּשְׁפָּטִים – וְאֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה:

לעיני כל העם. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם סוּמָא, שֶׁנִּתְרַפְּאוּ כֻּלָּם (מכילתא):

י״ב וְהִגְבַּלְתָּ אֶת־הָעָם סָבִיב לֵאמֹר הִשָּׁמְרוּ לָכֶם עֲלוֹת בָּהָר וּנְגֹעַ בְּקָצֵהוּ כָּל־הַנֹּגֵעַ בָּהָר מוֹת יוּמָת:

והגבלת. קְבַע לָהֶם תְּחוּמִין לְסִימָן, שֶׁלֹּא יִקְרְבוּ מִן הַגְּבוּל וָהָלְאָה:

לאמר. הַגְּבוּל אוֹמֵר לָהֶם הִשָּׁמְרוּ מֵעֲלוֹת מִכָּאן וּלְהָלְאָה, וְאַתָּה הַזְהִירֵם עַל כָּךְ:

ונגע בקצהו. אֲפִלּוּ בְּקָצֵהוּ:

י״ג לֹא־תִגַּע בּוֹ יָד כִּי־סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ־יָרֹה יִיָּרֶה אִם־בְּהֵמָה אִם־אִישׁ לֹא יִחְיֶה בִּמְשֹׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר׃

ירה יירה. מִכָּאן לַנִּסְקָלִין שֶׁהֵם נִדְחִין לְמַטָּה מִבֵּית הַסְּקִילָה שֶׁהָיָה גָּבוֹהַּ שְׁתֵּי קוֹמוֹת (סנהדרין מ״ה)׃

יירה. יֵשְׁלַךְ לְמַטָּה לָאָרֶץ, כְּמוֹ ״יָרָה בַיָּם״׃

במשך היבל. כְּשֶׁיִּמְשֹׁךְ הַיּוֹבֵל קוֹל אָרֹךְ, הוּא סִימָן סִלּוּק שְׁכִינָה וְהַפְסָקַת הַקּוֹל, וְכֵינָן שֶׁאֶסְתַּלֵּק, הֵם רַשָּׁאִין לַעֲלוֹת׃

היבל. הוּא שׁוֹפָר שֶׁל אַיִל, שֶׁכֵּן בַּעֲרַבְיָא קוֹרִין לְדִכְרָא יוּבְלָא, וְשׁוֹפָר שֶׁל אַיִל שֶׁל יִצְחָק הָיָה (פרקי דרבי אליעזר ל״א)׃

י״ד וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן־הָהָר אֶל־הָעָם וַיְקַדֵּשׁ אֶת־הָעָם וַיְכַבְּסוּ שִׂמְלֹתָם׃

מן ההר אל העם. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה מֹשֶׁה פּוֹנֶה לַעֲסָקָיו, אֶלָּא מִן הָהָר – אֶל הָעָם (מכילתא)׃

ט״ו וַיֹּאמֶר אֶל־הָעָם הֱיוּ נְכֹנִים לִשְׁלֹשֶׁת יָמִים אַל־תִּגְּשׁוּ אֶל־אִשָּׁה׃

היו נכנים לשלשת ימים. לְסוֹף ג׳ יָמִים, הוּא יוֹם רְבִיעִי, שֶׁהוֹסִיף מֹשֶׁה יוֹם אֶחָד מִדַּעְתּוֹ כְּדִבְרֵי רַבִּי יוֹסֵי, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר בְּשִׁשָּׁה בַּחֹדֶשׁ נִתְּנוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, לֹא הוֹסִיף מֹשֶׁה כְּלוּם, וְלִשְׁלֹשֶׁת יָמִים כְּמוֹ לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי׃

אל תגשו אל אשה. כָּל ג׳ יָמִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַנָּשִׁים טוֹבְלוֹת לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וְתִהְיֶינָה טְהוֹרוֹת לְקַבֵּל תּוֹרָה, שֶׁאִם יְשַׁמְּשׁוּ תּוֹךְ ג׳ יָמִים שָׁמָּא תִּפָּלֵט הָאִשָּׁה שִׁכְבַת זֶרַע לְאַחַר טְבִילָתָהּ וְתַחֲזֹר וְתִסְּמֵא, אֲבָל מִשֶּׁשָּׁהֲתָה ג׳ יָמִים, כְּבָר הַזֶּרַע מַסְרִיחַ וְאֵינוֹ רָאוּי לְהַזְרִיעַ, וְטָהוֹר מִלְטַמֵּא אֶת הַפּוֹלֶטֶת (שבת פ״ו)׃

ט״ז וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִשִׁי בִּהְיֹת הַבֹּקֶר וַיְהִי קֹלֹת וּבְרָקִים וְעָנָן כָּבֵד עַל־הָהָר וְקֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד וַיֶּחֱרַד כָּל־הָעָם אֲשֶׁר בַּמַּחֲנֶה׃

בהית הבקר. מְלַמֵּד שֶׁהִקְדִּים עַל יָדָם, מַה שֶּׁאֵין דֶּרֶךְ בְּשָׂר וָדָם לַעֲשׂוֹת כֵּן – שֶׁיְּהֵא הָרַב מַמְתִּין לַתַּלְמִיד; וְכֵן מָצִינוּ ״קוּם צֵא אֶל הַבִּקְעָה, וָאָקוּם וָאֵצֵא אֶל הַבִּקְעָה וְהִנֵּה שָׁם כְּבוֹד ה׳ עֹמֵד״ (יחזקאל ג׳)׃

י״ז וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת־הָעָם לִקְרַאת הָאֱלֹהִים מִן־הַמַּחֲנֶה וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר׃

לקראת האלהים. מַגִּיד שֶׁהַשְּׁכִינָה יָצְאָה לִקְרָאתָם כְּחָתָן הַיּוֹצֵא לִקְרַאת כַּלָּה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ה׳ מִסִּינַי בָּא (דברים ל״ג), וְלֹא נֶאֱמַר לְסִינַי בָּא (מכילתא)׃

בתחתית ההר. לְפִי פְּשׁוּטוֹ בְּרַגְלֵי הָהָר; וּמִדְרָשׁוֹ שֶׁנִּתְלַשׁ הָהָר מִמְּקוֹמוֹ וְנִכְפָּה עֲלֵיהֶם כְּגִיגִית (שבת פ״ח)׃

י״ח וְהַר סִינַי עָשַׁן כֻּלּוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו יְהוָה בָּאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׁנוֹ כְּעֶשֶׁן הַכִּבְשָׁן וַיֶּחֱרַד כָּל־הָהָר מְאֹד׃

עשן כלו. אֵין עָשָׁן זֶה שֵׁם דָּבָר, שֶׁהֲרֵי נָקוּד הַשִּׁי״ן פַּתָּח, אֶלָּא לְשׁוֹן פָּעַל כְּמוֹ אָמַר, שָׁמַר, שְׁמַע, לְקַד תַּרְגּוּמוֹ תְּנַן כֻּלֵּהּ, וְלֹא תִרְגֵּם תְּנָנָא, וְכָל עָשָׁן שֶׁבַּמִּקְרָא נְקוּדִים קָמָץ מִפְּנֵי שֶׁהֵם שֵׁם דָּבָר׃

הכבשן. שֶׁל סִיד; יָכוֹל כְּכִבְשָׁן זֶה וְלֹא יוֹתֵר, תַּ״ל בּוֹעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם (דברים ד׳), וּמַה תַּ״ל כִּבְשָׁן? לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לִשְׁמֹעַ – נוֹתֵן לַבְּרִיּוֹת סִימָן הַנִּכָּר לָהֶם; כַּיּוֹצֵא בּוֹ כְּאֲרִיֵה יִשְׁאָג (הושע י״א), וְכִי מִי נָתַן כֹּחַ בָּאֲרִי אֶלָּא הוּא? וְהַכָּתוּב מוֹשְׁלוֹ כְּאֲרִיֵה, אֶלָּא אָנוּ מְכַנִּין וּמְדַמִּין אוֹתוֹ לִבְרִיּוֹתָיו כְּדֵי לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן מַה שֶּׁיְּכוֹלָה לִשְׁמֹעַ; כַּיּוֹצֵא בּוֹ וְקוֹלוֹ כְּקוֹל מַיִם רַבִּים (יחזקאל מ״ג), וְכִי מִי נָתַן קוֹל לַמַּיִם אֶלָּא הוּא? וְאַתָּה מְכַנֶּה אוֹתוֹ, לְדַמּוֹתוֹ לִבְרִיּוֹתָיו – כְּדֵי לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן (מכילתא)׃

י״ט וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד מֹשֶׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל׃

הולך וחזק מאד. מִנְהַג הֶדְיוֹט כָּל זְמַן שֶׁהוּא מַאֲרִיךְ לִתְקֹעַ קוֹלוֹ מַחֲלִישׁ וְכוֹהֶה, אֲבָל כָּאן הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד, וְלָמָּה כָּךְ מִתְּחִלָּה? לְשַׁבֵּר אָזְנֵיהֶם מַה שֶּׁיְּכוֹלִין לִשְׁמֹעַ׃

משה ידבר. כְּשֶׁהָיָה מֹשֶׁה מְדַבֵּר וּמַשְׁמִיעַ הַדִּבְּרוֹת לְיִשְׂרָאֵל – שֶׁהֲרֵי לֹא שָׁמְעוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה אֶלָּא אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ – וְהַקָּבָ״ה מְסַיְּעוֹ לָתֵת בּוֹ כֹּחַ לִהְיוֹת קוֹלוֹ מַגְבִּיר וְנִשְׁמָע (שם)׃

יענו בקול. יַעֲנֶנּוּ עַל דְּבַר הַקּוֹל, כְּמוֹ אֲשֶׁר יַעֲנֶה בָאֵשׁ (מלכים א י״ח) – עַל דְּבַר הָאֵשׁ, לְהוֹרִידוֹ׃

כ׳ וַיֵּרֶד יְהוָה עַל־הַר סִינַי אֶל־רֹאשׁ הָהָר וַיִּקְרָא יְהוָה לְמֹשֶׁה אֶל־רֹאשׁ הָהָר וַיַּעַל מֹשֶׁה׃

וירד ה׳ על הר סיני. יָכוֹל יָרַד עָלָיו מַמָּשׁ, תַּ״ל כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם (שמות כ׳), מְלַמֵּד שֶׁהִרְכִּין שָׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים וְהִצִּיעָן עַל גַּבֵּי הָהָר כְּמַצָּע עַל הַמִּטָּה וְיָרַד כִּפֵּא הַכָּבוֹד עֲלֵיהֶם (מכילתא)׃

כ״א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה רֵד הָעֵד בָּעָם פֶּן־יֶהֶרְסוּ אֶל־יְהוָה לִרְאוֹת וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב׃

העד בעם. הַתְרֵה בָּהֶם שֶׁלֹּא לַעֲלוֹת בָּהָר׃

פן יהרסו וגו׳. שֶׁלֹּא יֶהֶרְסוּ אֶת מַצָּבָם, עַל יְדֵי שֶׁתַּאֲוָתָם אֶל ה׳, לִרְאוֹת, וְיִקְרְבוּ לְצַד הָהָר׃

ונפל ממנו רב. כָּל מַה שֶּׁיִּפֹּל מֵהֶם, וַאֲפִלּוּ הוּא יְחִידִי, חָשׁוּב לְפָנַי רָב (שם)׃

פן יהרסו. כָּל חֲרִיסָה מַפְרֶדֶת אֲסִיפַת הַבִּנְיָן, אַף הַנִּפְרָדִין מִמַּצַּב אֲנָשִׁים הוֹרְסִים אֶת הַמַּצָּב׃

כ״ב וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנִּגָּשִׁים אֶל־יְהוָה יִתְקַדָּשׁוּ פֶּן־יִפְרֹץ בָּהֶם יְהוָה׃

וגם הכהנים. אַף הַבְּכוֹרוֹת שֶׁהָעֲבוֹדָה בָּהֶם (זבחים קט״ו)׃

הנגשים אל ה׳. לְהַקְרִיב קָרְבָּנוֹת, אַף הֵם לֹא יִסְמְכוּ עַל חֲשִׁיבוּתָם לַעֲלוֹת׃

יתקדשו. יִהְיוּ מְזֻמָּנִים לְהִתְיַצֵּב עַל עָמְדָן׃

פן יפרץ. לְשׁוֹן פִּרְצָה; יַהֲרֹג בָּהֶם וְיַעֲשֶׂה בָהֶם פִּרְצָה׃

כ״ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה לֹא־יוּכַל הָעָם לַעֲלֹת אֶל־הַר סִינָי כִּי־אַתָּה הַעִדֹתָה בָּנוּ לֵאמֹר הַגְבֵּל אֶת־הָהָר וְקִדַּשְׁתּוֹ׃

לא יוכל העם. אֵינִי צָרִיךְ לְהָעִיד בָּהֶם, שֶׁהֲרֵי מַתְרִים וְעוֹמְדִין הֵם הַיּוֹם שְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְלֹא יוּכְלוּ לַעֲלוֹת שֶׁאֵין לָהֶם רְשׁוּת׃

כ״ד וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְהוָה לְךָ־רֵד וְעָלִיתָ אַתָּה וְאַהֲרֹן עִמָּךְ וְהַכֹּהֲנִים וְהָעָם אַל־יֶהֶרְסוּ לַעֲלֹת אֶל־יְהוָה פֶּן־יִפְרָץ־בָּם׃

לך רד. וְהָעֵד בָּהֶם שֵׁנִית, שֶׁמְּזָרְזִין אֶת הָאָדָם קֹדֶם מַעֲשֶׂה וְחוֹזְרִין וּמְזָרְזִין אוֹתוֹ בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה (מכילתא)׃

ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים. יָכוֹל אַף הֵם עִמְּךָ, תַּ״ל וְעָלִיתָ אַתָּה, אֱמֹר מֵעַתָּה, אַתָּה מְחֻצֶּה לְעַצְמְךָ, וְאַהֲרֹן מְחֻצֶּה לְעַצְמוֹ, וְהַכֹּהֲנִים מְחֻצֶּה לְעַצְמָם – מֹשֶׁה נִגַּשׁ יוֹתֵר מֵאַהֲרֹן, וְאַהֲרֹן יוֹתֵר מִן הַכֹּהֲנִים, וְהָעָם כָּל עִקָּר אַל יֶהֶרְסוּ אֶת מַצָּבָם לַעֲלוֹת אֶל ה׳ (שם)׃

פן יפרץ בם. אַע״פ שֶׁהוּא נָקוּד חֲטַף קָמָץ אֵינוֹ זָז מִגְּזֵרָתוֹ, כָּךְ דֶּרֶךְ כָּל תֵּבָה שֶׁנְּקֻדָּתָהּ מְלֵאפוּם, כְּשֶׁהִיא סְמוּכָה בָּאָה בְּמַקֵּף, מִשְׁתַּנָּה הַנִּקּוּד לַחֲטַף קָמָץ׃

כ״ה וַיֵּרֶד מֹשֶׁה אֶל־הָעָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם׃ {ס}

ויאמר אלהם. הַתְרָאָה זוֹ׃

פרק כ׳

א׳ וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר׃ {ס}

וידבר אלהים. אֵין אֱלֹהִים אֶלָּא דַּיָּן; לְפִי שֶׁיֵּשׁ פָּרָשִׁיּוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁאִם עָשָׂאן אָדָם מְקַבֵּל שָׂכָר, וְאִם לָאו אֵינוֹ מְקַבֵּל עֲלֵיהֶם פֵּרָעָנוּת, יָכוֹל אַף עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת כֵּן, תַּ״ל וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים – דַּיָּן לְפָרַע (מכילתא)׃

את כל הדברים האלה. מְלַמֵּד שֶׁאָמַר הַקָּבָ״ה עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת בְּדִבּוּר אֶחָד, מַה שֶּׁאִי אֶפְשָׁר לְאָדָם לוֹמַר כֵּן, אִם כֵּן מַה תַּ״ל עוֹד אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ? שֶׁחָזַר וּפֵרֵשׁ עַל כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר בִּפְנֵי עַצְמוֹ (שם)׃

לאמר. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עוֹנִין עַל הֵן הֵן וְעַל לָאו לָאו (שם)׃

ב׳ אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים׃

אשר הוצאתיך מארץ מצרים. כְּדַאי הִיא הַהוֹצָאָה שֶׁתִּהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִים לִי; דָּ״א, לְפִי שֶׁנִּגְלָה בַּיָּם כְּגִבּוֹר מִלְחָמָה וְנִגְלָה כָּאן כְּזָקֵן מָלֵא רַחֲמִים, – שֶׁנֶּאֱמַר וְתַחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר (שמות כ״ד), זוֹ הָיְתָה לָפָנָיו בִּשְׁעַת הַשִּׁעְבּוּד, וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם, מִשֶּׁנִּגְאֲלוּ – הוֹאִיל וַאֲנִי מִשְׁתַּנֶּה בְּמַרְאוֹת, אַל תֹּאמְרוּ שְׁתֵּי רָשׁוּיוֹת הֵן, אָנֹכִי הוּא אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מִמִּצְרַיִם וְעַל הַיָּם. דָּ״א לְפִי שֶׁהָיוּ שׁוֹמְעִין קוֹלוֹת הָרְבֵּה, שֶׁנֶּאֱמַר אֶת הַקּוֹלֹת – קוֹלוֹת בָּאִין מֵאַרְבַּע רוּחוֹת וּמִן הַשָּׁמַיִם וּמִן הָאָרֶץ – אַל תֹּאמְרוּ רָשׁוּיוֹת הַרְבֵּה הֵן; וְלָמָּה אָמַר לְשׁוֹן יָחִיד אֱלֹהֶיךָ? לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְמֹשֶׁה לְלַמֵּד סָנֵגוֹרְיָא בְּמַעֲשֶׂה הָעֵגֶל, וְזֶה שֶׁאָמַר לָמָּה ה׳ יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ – לֹא לָהֶם צִוִּיתָ לֹא יִהְיֶה לָכֶם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֶלָּא לִי לְבַדִּי (שמות רבה)׃

מבית עבדים. מִבֵּית פַּרְעֹה שֶׁהָיִיתֶם עֲבָדִים לוֹ, אוֹ אֵינוֹ אוֹמֵר אֶלָּא מִבֵּית עֲבָדִים שֶׁהָיוּ עֲבָדִים לַעֲבָדִים? תַּ״ל וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם (דברים ז׳), אֶמֹר מֵעַתָּה עֲבָדִים לַמֶּלֶךְ הָיוּ וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים (מכילתא):

ג׳ לֹא־יִהְיֶה־לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פָּנָי׃

לא יהיה לך. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּ׳ לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ, אֵין לִי אֶלָּא שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה, הֶעֱשׂוּי כְּבָר מִנַּיִן שֶׁלֹּא יְקַיֵּם? תַּ״ל לֹא יִהְיֶה לְךָ (שם):

אלהים אחרים. שֶׁאֵינָן אֱלוֹהוּת אֶלָּא אֲחֵרִים עֲשָׂאוּם אֱלֹהִים עֲלֵיהֶם, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ אֱלֹהִים אֲחֵרִים זוּלָתִי, שֶׁגַּנַּאי כְּלַפֵּי מַעְלָה לְקָרֹאוֹתָם אֱלוֹהוּת אֶצְלוֹ. דְּ״אַ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, שֶׁהֵם אֲחֵרִים לְעוֹבְדֵיהֶם – צוֹעֲקִים אֲלֵיהֶם וְאֵינָן עוֹנִין אוֹתָם, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הוּא אַחֵר שֶׁאֵינוֹ מַכִּירוֹ מֵעוֹלָם:

על פני. כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי קַיָּם, שֶׁלֹּא תֹּאמַר לֹא נִצְטַוִּיתִי עַל ע״ז אֶלָּא אוֹתוֹ הַדּוֹר (מכילתא):

ד׳ לֹא־תַעֲשֶׂה־לְךָ פֶסֶל֙ וְכָל־תְּמוּנָ֔ה אֲשֶׁ֥ר בַּשָּׁמַ֖יִם ׀ מִמַּ֑עַל וַאֲשֶׁ֥ר בָּאָ֛רֶץ מִתָּ֖חַת וַאֲשֶׁ֥ר בַּמַּ֖יִם ׀ מִתַּ֥חַת לָאָֽרֶץ׃

פסל. עַל שֵׁם שֶׁנִּפְסָל:

וכל תמונה. תְּמוּנַת דָּבָר **אשר בשמים**:

ה׳ לֹֽא־תִשְׁתַּחֲוֶ֥ה לָהֶ֖ם וְלֹ֣א תָעָבְדֵ֑ם כִּ֣י אָנֹכִ֞י יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ אֵ֣ל קַנָּ֔א פֹּקֵ֥ד עֲוֹ֖ן אָבֹ֣ת עַל־בָּנִ֑ים עַל־שִׁלֵּשִׁ֥ים וְעַל־רִבֵּעִ֖ים לְשֹׂנְאָֽי׃

אל קנא. מְקַנֵּא לְפָרַע וְאֵינוֹ עוֹבֵר עַל מִדָּתוֹ לְמְחֹל עַל עֲבוֹדַת אֱלִילִים; כָּל לְשׁוֹן קַנָּא אנפרי״מנט בְּלַעַז – נוֹתֵן לֵב לְפָרַע:

לשנאי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּשֶׁאוֹחֲזִין מַעֲשֶׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם.

ו׳ וְעֹשֶׂ֥ה חֶ֖סֶד לַאֲלָפִ֑ים לְאֹהֲבַ֖י וּלְשֹׁמְרֵ֥י מִצְוֹתָֽי׃ {ס}

ז׳ לֹ֥א תִשָּׂ֛א אֶת־שֵׁם־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ לַשָּׁ֑וְא כִּ֣י לֹֽא־יְנַקֶּ֤ה יְהוָה֙ אֵ֣ת אֲשֶׁר־יִשָּׂ֣א אֶת־שְׁמ֔וֹ לַשָּׁ֖וְא׃ {פ}

לשוא. חִנָּם, לַהֶבֶל, וְאֵיזֶהוּ שְׁבוּעַת שָׁוְא? נִשְׁבַּע לְשַׁנּוֹת אֶת הַיָּדוּעַ – עַל עַמּוּד שֶׁל אֶבֶן שֶׁהוּא שֶׁל זָהָב (שבועות כ״ט):

ח׳ זָכ֖וֹר אֶת־י֣וֹם הַשַּׁבָּ֑ת לְקַדְּשֽׁוֹ׃

זכור. זָכוֹר וְשָׁמוֹר בְּדִבּוּר אֶחָד נֶאֶמְרוּ, וְכֵן מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת (שמות ל״א), וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת שְׁנֵי כְבָשִׂים (במדבר כ״ח); וְכֵן לֹא תִלְבַּשׁ שַׁעַטְנֵז, גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ (דברים כ״ב); וְכֵן עֶרְוַת אֵשֶׁת אָחִיךָ (ויקרא י״ח), יָבָמָה יָבֹא עָלֶיהָ (דברים כ״ה); הוּא שֶׁנֶּאֱמַר אַחַת דִּבֶּר אֱלֹהִים שְׁתַּיִם זוּ שָׁמָעְתִּי (תהילים ס״ב): **זכור.** לְשׁוֹן פָּעוּל הוּא, כְּמוֹ אָכוֹל וְשָׁתוֹ (ישעיהו כ״ב), הָלוֹךְ וּבָכֹה (שמואל ב ג׳), וְכֵן פִּתְרוֹנוֹ: תְּנוּ לֵב לִזְכֹּר תָּמִיד אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת, שֶׁאִם נִזְדַּמֵּן לְךָ חֵפֶץ יָפֶה תְּהֵא מַזְמִינוֹ לְשַׁבָּת (מכילתא):

ט׳ שֵׁ֥שֶׁת יָמִ֖ים תַּעֲבֹ֣ד וְעָשִׂ֑יתָ כָּל־מְלַאכְתֶּֽךָ׃

ועשית כל מלאכתך. כְּשֶׁתָּבֹא שַׁבָּת יְהֵא בְעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ כָּל מְלַאכְתְּךָ עֲשׂוּיָה, שֶׁלֹּא תְהַרְהֵר אַחַר מְלָאכָה (שם):

י׳ וְי֣וֹם֮ הַשְּׁבִיעִי֒ שַׁבָּ֣ת ׀ לַיהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ לֹֽא־תַעֲשֶׂ֤ה כָל־מְלָאכָה֙ אַתָּ֣ה ׀ וּבִנְךָ֣־וּבִתֶּ֔ךָ עַבְדְּךָ֥ וַאֲמָתְךָ֖ וּבְהֶמְתֶּ֑ךָ וְגֵרְךָ֙ אֲשֶׁ֣ר בִּשְׁעָרֶ֔יךָ׃

אתה ובנך ובתך. אִלּוּ קְטַנִּים; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא גְּדוֹלִים? אָמַרְתָּ, הֲרֵי כְּבָר מֻזְהָרִים הֵם, אֶלָּא לֹא בָא אֶלָּא לְהַזְהִיר גְּדוֹלִים עַל שְׁבִיתַת הַקְּטַנִּים; וְזֶהוּ שֶׁשָּׁנִינוּ (שבת קכ״א), קָטָן שֶׁבָּא לְכַבּוֹת אֵין שׁוֹמְעִין לוֹ מִפְּנֵי שֶׁשְּׁבִיתָתוֹ עָלֶיךָ:

י״א כִּ֣י שֵׁ֤שֶׁת יָמִים֙ עָשָׂ֣ה יְהוָ֔ה אֶת־הַשָּׁמַ֖יִם וְאֶת־הָאָ֣רֶץ אֶת־הַיָּ֑ם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּ֔ם וַיָּנַ֖ח בַּיּ֣וֹם הַשְּׁבִיעִ֑י עַל־כֵּ֗ן בֵּרַ֤ךְ יְהוָה֙ אֶת־י֣וֹם הַשַּׁבָּ֔ת וַיְקַדְּשֵׁ֖הוּ׃ {ס}

וינח ביום השביעי. כִּבְיָכוֹל הִכְתִּיב בְּעַצְמוֹ מְנוּחָה, לְלַמֵּד הֵימֶנּוּ קַל וָחֹמֶר לָאָדָם שֶׁמְּלַאכְתּוֹ בְעָמָל וִיגִיעָה שֶׁיִּהְיֶה נָח בְּשַׁבָּת (מכילתא):

ברך, ויקדשהו. בֵּרְכוֹ בַמָּן – לְכָפְלוֹ בַּשִּׁשִּׁי לֶחֶם מִשְׁנֶה, וְקִדְּשׁוֹ בַמָּן – שֶׁלֹּא הָיָה יוֹרֵד בּוֹ (מכילתא):

י״ב כַּבֵּ֥ד אֶת־אָבִ֖יךָ וְאֶת־אִמֶּ֑ךָ לְמַ֙עַן֙ יַאֲרִכ֣וּן יָמֶ֔יךָ עַ֚ל הָאֲדָמָ֔ה אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ נֹתֵ֥ן לָֽךְ׃ {ס}

למען יארכון ימיך. אִם תְּכַבֵּד יַאֲרִיכוּן וְאִם לָאו יְקַצְּרוּן, שְׁדִבְרֵי תוֹרָה נוֹטָרִיקוֹן הֵם נִדְרָשִׁים – מִכְּלָל הֵן לָאו וּמִכְּלָל לָאו הֵן (מכילתא):

י״ג לֹא תִרְצָח׃ {ס} לֹא תִנְאָף׃ {ס} לֹא תִגְנֹב׃ {ס} לֹא־תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר׃ {ס}

לא תנאף. אֵין נִאוּף אֶלָּא בְּאֵשֶׁת אִישׁ, שֶׁנֶּאֱמַר מוֹת יוּמַת הַנֹּאֵף וְהַנֹּאָפֶת (ויקרא כ׳), וְאוֹמֵר הָאִשָּׁה הַמְנָאֶפֶת תַּחַת אִישָׁהּ תִּקַּח אֶת זָרִים (יחזקאל ט״ז׃

לא תגנב. בְּגוֹנֵב נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, לֹא תִּגְנֹבוּ (ויקרא י״ט), בְּגוֹנֵב מָמוֹן; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא זֶה בְּגוֹנֵב מָמוֹן וּלְהַלָּן בְּגוֹנֵב נְפָשׁוֹת? אֲמַרְתָּ דָּבָר לָמֵד מֵעִנְיָנוֹ – מַה לֹּא תִרְצָח, לֹא תִנְאָף, מְדַבֵּר בְּדָבָר שֶׁחַיָּבִין עָלָיו מִיתַת בֵּית דִּין, אַף לֹא תִּגְנֹב דָּבָר שֶׁחַיָּב עָלָיו מִיתַת בֵּית דִּין (סנהדרין פ״ו׃

י״ד לֹא תַחְמֹד בֵּית רֵעֶךָ {ס} לֹא־תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרוֹ וַחֲמֹרוֹ וְכֹל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ׃ {פ}

ט״ו וְכָל־הָעָם רֹאִים אֶת־הַקּוֹלֹת וְאֶת־הַלַּפִּידִם וְאֵת׀ קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת־הָהָר עָשֵׁן וַיַּרְא הָעָם֙ וַיָּנֻ֔עוּ וַיַּעַמְדוּ֙ מֵרָחֹֽק׃

וכל העם ראים. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם אֶחָד סוּמָא, וּמִנַּיִן שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם אִלֵּם? תַּ״ל וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם, וּמִנַּיִן שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם חֵרֵשׁ? תַּ״ל נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (מכילתא)׃

ראים את הקולת. רוֹאִין אֶת הַנִּשְׁמָע, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִרְאוֹת בְּמָקוֹם אַחֵר׃

את הקולת. הַיּוֹצְאִין מִפִּי הַגְּבוּרָה׃

וינעו. אֵין נוּעַ אֶלָּא זִיעַ׃

ויעמדו מרחק. הָיוּ נִרְתָּעִין לַאֲחוֹרֵיהֶם שְׁנֵים עָשָׂר מִיל, כְּאֹרֶךְ מַחֲנֵיהֶם, וּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת בָּאִין וּמְסַיְּעִין אוֹתָן לְהַחֲזִירָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס״ח) מַלְאֲכֵי צְבָאוֹת יְדֻדוּן יְדֻדוּן (שבת פ״ח)׃

ט״ז וַיֹּ֤אמְרוּ֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה דַּבֵּר־אַתָּ֥ה עִמָּ֖נוּ וְנִשְׁמָ֑עָה וְאַל־יְדַבֵּ֥ר עִמָּ֛נוּ אֱלֹהִ֖ים פֶּן־נָמֽוּת׃

י״ז וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ אֶל־הָעָ֔ם אַל־תִּירָ֑אוּ כִּ֣י לְבַעֲב֤וּר נַסּוֹת֙ אֶתְכֶ֔ם בָּ֥א הָאֱלֹהִ֖ים וּבַעֲב֣וּר תִּהְיֶ֤ה יִרְאָתוֹ֙ עַל־פְּנֵיכֶ֔ם לְבִלְתִּ֖י תֶּחֱטָֽאוּ׃

לבעבור נסות אתכם. לְגַדֵּל אֶתְכֶם בָּעוֹלָם, שֶׁיֵּצֵא לָכֶם שֵׁם בָּאֻמּוֹת שֶׁהוּא בִּכְבוֹדוֹ נִגְלָה עֲלֵיכֶם׃

נסות. לְשׁוֹן הֲרָמָה וּגְדֻלָּה, כְּמוֹ הָרִימוּ נֵס (ישעיהו ס״ב), אָרִים נִסִּי (שם מ״ט), כַּנֵּס עַל הַגִּבְעָה (שם ל׳) – שֶׁהוּא זָקוּף׃

ובעבור תהיה יראתו. עַל יְדֵי שֶׁרְאִיתֶם אוֹתוֹ יָרוּי וּמְאֻיָּם, תֵּדְעוּ כִּי אֵין זוּלָתוֹ וְתִירְאוּ מִפָּנָיו׃

י״ח וַיַּעֲמֹ֥ד הָעָ֖ם מֵרָחֹ֑ק וּמֹשֶׁ֗ה נִגַּ֛שׁ אֶל־הָעֲרָפֶ֥ל אֲשֶׁר־שָׁ֖ם הָאֱלֹהִֽים׃ {ס}

נגש אל הערפל. לְפָנִים מִשָּׁלֹשׁ מְחִצּוֹת׃ חֹשֶׁךְ, עָנָן, וַעֲרָפֶל; שֶׁנֶּאֱמַר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל (דברים ד׳); עֲרָפֶל הוּא עַב הֶעָנָן שֶׁאָמַר לוֹ הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן (שמות י״ט)׃

י״ט וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה כֹּ֥ה תֹאמַ֖ר אֶל־בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֑ל אַתֶּ֣ם רְאִיתֶ֔ם כִּ֥י מִן־הַשָּׁמַ֖יִם דִּבַּ֥רְתִּי עִמָּכֶֽם׃

כה תאמר. בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה׃

אתם ראיתם. יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין מַה שֶּׁאָדָם רוֹאֶה לְמַה שֶּׁאֲחֵרִים מְשִׂיחִין לוֹ, שֶׁמַּה שֶּׁאֲחֵרִים מְשִׂיחִין לוֹ פְּעָמִים שֶׁלִּבּוֹ חָלוּק מִלְּהַאֲמִין (מכילתא)׃

כי מן השמים דברתי. וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר וַיֵּרֶד ה׳ עַל הַר סִינַי (שמות י״ט), בָּא הַכָּתוּב הַשְּׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם – מִן הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעַךְ אֶת קוֹלוֹ לְיַסְּרֶךָּ וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאָךְ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה (דברים ד׳), כְּבוֹדוֹ בַּשָּׁמַיִם וְאִשּׁוֹ וּגְבוּרָתוֹ עַל הָאָרֶץ; דָּ״אַ: הִרְכִּין שָׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהִצִּיעָן עַל הָהָר, וְכֵן הוּא אוֹמֵר וַיֵּט שָׁמַיִם וַיֵּרֶד (תהילים י״ח)׃

כ׳ לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף וֵאלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם׃

לא תעשון אתי. לֹא תַעֲשׂוּן דְּמוּת שַׁפָּשַׁי הַמְשַׁמְּשִׁים לְפָנַי בַּמָּרוֹם (מכילתא)׃

אלהי כסף. בָּא לְהַזְהִיר עַל הַכְּרוּבִים שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה לַעֲמֹד אִתִּי, שֶׁלֹּא יִהְיוּ שֶׁל כֶּסֶף, שֶׁאִם שִׁנִּיתֶם לַעֲשׂוֹתָם שֶׁל כֶּסֶף הֲרֵי הֵן לְפָנַי כֵּאלֹהֵי זָהָב׃

ואלהי זהב. בָּא לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא יוֹסִיף עַל שְׁנַיִם, שֶׁאִם עָשִׂיתָ אַרְבָּעָה הֲרֵי הֵן לְפָנַי כֵּאלֹהֵי זָהָב (מכילתא)׃

לא תעשו לכם. לֹא תֹאמַר הֲרֵינִי עוֹשֶׂה כְּרוּבִים בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת וּבְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת כְּדֶרֶךְ שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה בְּבֵית עוֹלָמִים, לְכָךְ נֶאֱמַר לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם (שם)׃

כ״א מִזְבַּח אֲדָמָה֙ תַּֽעֲשֶׂה־לִּ֔י וְזָבַחְתָּ֣ עָלָ֔יו אֶת־עֹלֹתֶ֖יךָ וְאֶת־שְׁלָמֶ֑יךָ אֶת־צֹאנְךָ֣ וְאֶת־בְּקָרֶ֗ךָ בְּכָל־הַמָּקוֹם֙ אֲשֶׁ֣ר אַזְכִּ֔יר אֶת־שְׁמִ֖י אָבֹ֣וא אֵלֶ֑יךָ וּבֵרַכְתִּיךָ׃

מזבח אדמה. מִחֻבָּר בַּאֲדָמָה, שֶׁלֹּא יִבְנֶנּוּ עַל גַּבֵּי עַמּוּדִים אוֹ עַל גַּבֵּי בָּסִיס; דָּ״אַ שֶׁהָיָה מְמַלֵּא אֶת חֲלַל מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת אֲדָמָה בִּשְׁעַת חֲנָיָתָן (שם):

תעשה לי. שֶׁתְּהֵא תְּחִלַּת עֲשָׂיָתוֹ לִשְׁמִי:

וזבחת עליו. אֶצְלוֹ, כְּמוֹ וְעָלָיו מַטֶּה מְנַשֶּׁה (במדבר ב׳), אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא עָלָיו מַמָּשׁ? תַּ״לּ הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל מִזְבַּח ה׳ אֱלֹהֶיךָ (דברים י״ב), וְאֵין שְׁחִיטָה בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ:

את עלתיך ואת שלמיך. אֲשֶׁר מִצֹּאנְךָ וּמִבְּקָרֶךָ: (**את צאנך ואת בקרך.** פָּרוּשׁ לְאֶת עוֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלָמֶיךָ:)

בכל המקום אשר אזכיר את שמי. אֲשֶׁר אֶתֵּן לְךָ רְשׁוּת לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ שֶׁלִּי, שָׁם **אבוא אליך וברכתיך** – אַשְׁרֵי שְׁכִינָתִי עָלֶיךָ; מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁלֹּא נִתַּן רְשׁוּת לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁהַשְׁכִינָה בָּאָה שָׁם, וְזֶהוּ בֵּית הַבְּחִירָה, שָׁם נָתַן רְשׁוּת לַכֹּהֲנִים לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ בִּנְשִׂיאַת כַּפַּיִם לְבָרֵךְ אֶת הָעָם (סוטה ל״ח):

כ״ב וְאִם־מִזְבַּח אֲבָנִים֙ תַּֽעֲשֶׂה־לִּ֔י לֹא־תִבְנֶ֥ה אֶתְהֶ֖ן גָּזִ֑ית כִּ֤י חַרְבְּךָ֙ הֵנַ֣פְתָּ עֲלֵיהֶ֔ן וַתְּחַלְלֶ֖הָ׃

ואם מזבח אבנים. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר כָּל אִם וְאִם שֶׁבַּתּוֹרָה רְשׁוּת חוּץ מִג׳, וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִי, הֲרֵי אִם זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר – וְכַאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לִי מִזְבַּח אֲבָנִים **לא תבנה אתהן גזית,** שֶׁהֲרֵי חוֹבָה עָלֶיךָ לִבְנוֹת מִזְבַּח אֲבָנִים, שֶׁנֶּאֱמַר אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה (דברים כ״ז) – וְכֵן אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה (שמות כ״ב), חוֹבָה הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֶנּוּ (דברים ט״ו) – וְאַף זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר – וְכֵן וְאִם תַּקְרִיב מִנְחַת בִּכּוּרִים (ויקרא ב׳), זוֹ מִנְחַת הָעֹמֶר שֶׁהִיא חוֹבָה, וְעַל כָּרְחָךְ אֵין אִם הַלָּלוּ תְּלוּיִין אֶלָּא וַדַּאי, וּבִלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר הֵם מְשַׁמְּשִׁים:

גזית. לְשׁוֹן גְּזִיזָה, שֶׁפּוֹסְלָן וּמְכַתְּתָן בְּבַרְזֶל:

כי חרבך הנפת עליה. הֲרֵי כִּי זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן פֶּן, שֶׁהוּא דִּילְמָא – פֶּן תָּנִיף חַרְבְּךָ עָלֶיהָ:

ותחללה. הָא לָמַדְתָּ שֶׁאִם הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ בַּרְזֶל חִלַּלְתָּ, שֶׁהַמִּזְבֵּחַ נִבְרָא לְהַאֲרִיךְ יָמָיו שֶׁל אָדָם וְהַבַּרְזֶל נִבְרָא לְקַצֵּר יָמָיו שֶׁל אָדָם, אֵין זֶה בַּדִּין שֶׁיּוּנַף הַמְקַצֵּר עַל הַמַּאֲרִיךְ (מכילתא). וְעוֹד שֶׁהַמִּזְבֵּחַ מֵטִיל שָׁלוֹם בֵּין יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, לְפִיכָךְ לֹא יָבֹא עָלָיו כּוֹרֶת וּמְחַבֵּל; וַהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר, וּמָה אֲבָנִים שֶׁאֵינָן רוֹאוֹת וְלֹא שׁוֹמְעוֹת וְלֹא מְדַבְּרוֹת, עַל יְדֵי שֶׁמֵּטִילוֹת שָׁלוֹם אָמְרָה תּוֹרָה וְלֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל, הַמֵּטִיל שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ, בֵּין מִשְׁפָּחָה לְמִשְׁפָּחָה, בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁלֹּא תְבוֹאֶהוּ פֻּרְעָנוּת (שם):

כ״ג וְלֹא־תַעֲלֶ֥ה בְמַעֲלֹ֖ת עַל־מִזְבְּחִ֑י אֲשֶׁ֥ר לֹא־תִגָּלֶ֥ה עֶרְוָתְךָ֖ עָלָֽיו׃ {פ}

ולא תעלה במעלת. כְּשֶׁאַתָּה בוֹנֶה כֶּבֶשׁ לַמִּזְבֵּחַ לֹא תַעֲשֵׂהוּ מַעֲלוֹת מַעֲלוֹת, אשקלו״נש בְּלַעַז, אֶלָּא חָלָק יְהֵא וּמְשֻׁפָּע:

אשר לא תגלה ערותך. שֶׁעַל יְדֵי הַמַּעֲלוֹת אַתָּה צָרִיךְ לְהַרְחִיב פְּסִיעוֹתֶיךָ; וְאַע״פ שֶׁאֵינוֹ גִּלּוּי עֶרְוָה מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב וַעֲשֵׂה לָהֶם מִכְנְסֵי בָד, מִכָּל מָקוֹם הַרְחֶבֶת הַפְּסִיעוֹת קָרוֹב לְגִלּוּי עֶרְוָה הוּא, וְאַתָּה נוֹהֵג בָּהֶם מִנְהַג בְּזָיוֹן; וַהֲרֵי דְּבָרִים ק״ו, וּמָה אֲבָנִים הַלָּלוּ שֶׁאֵין בָּהֶם דַּעַת לְהַקְפִּיד עַל בְּזִיּוֹנָן, אָמְרָה תּוֹרָה הוֹאִיל וְיֵשׁ בָּהֶם צָרֵךְ לֹא תִנְהַג בָּהֶם מִנְהַג בְּזָיוֹן, חֲבֵרְךָ שֶׁהוּא בְּדִמּוּת יוֹצְרֶךָ, וּמַקְפִּיד עַל בְּזִיּוֹנוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה:

פרק כ״א

א׳ וְאֵ֖לֶּה הַמִּשְׁפָּטִ֑ים אֲשֶׁ֥ר תָּשִׂ֖ים לִפְנֵיהֶֽם׃

ואלה המשפטים. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ״אֵלֶּה״ פָּסַל אֶת הָרִאשׁוֹנִים, ״וְאֵלֶּה״ מוֹסִיף עַל הָרִאשׁוֹנִים, מָה הָרִאשׁוֹנִים מִסִּינַי, אַף אֵלּוּ מִסִּינַי; וְלָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת דִּינִין לְפָרָשַׁת מִזְבֵּחַ? לוֹמַר לְךָ, שֶׁתְּשִׂים סַנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּקְדָּשׁ (מכילתא):

אשר תשים לפניהם. אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה לְמֹשֶׁה: לֹא תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ לוֹמַר, אֶשְׁנֶה לָהֶם הַפֶּרֶק וְהַהֲלָכָה ב׳ אוֹ ג׳ פְּעָמִים, עַד שֶׁתְּהֵא סִדּוּרָה בְּפִיהֶם כְּמִשְׁנָתָהּ, וְאֵינִי מַטְרִיחַ עַצְמִי לַהֲבִינָם טַעֲמֵי הַדָּבָר וּפֵרוּשׁוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם – כְּשֻׁלְחָן הֶעָרוּךְ וּמוּכָן לֶאֱכֹל לִפְנֵי הָאָדָם (שם):

לפניהם. וְלֹא לִפְנֵי גּוֹיִם, וַאֲפִלּוּ יָדַעְתָּ בְּדִין אֶחָד שֶׁהֵם דָּנִין אוֹתוֹ כְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל, אַל תְּבִיאֵהוּ בְּעַרְכָּאוֹת שֶׁלָּהֶם, שֶׁהַמֵּבִיא דִּינֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי גּוֹיִם, מְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם וּמְגַלֶּה שֵׁם ע״ז לְהַשְׁבִּיחָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאוֹיְבֵינוּ פְּלִילִים (דברים ל״ב) – כְּשֶׁאוֹיְבֵינוּ פְּלִילִים זֶהוּ עֵדוּת לְעִלּוּי יִרְאָתָם (תנחומא):

ב׳ כִּ֣י תִקְנֶ֤ה עֶ֙בֶד֙ עִבְרִ֔י שֵׁ֥שׁ שָׁנִ֖ים יַעֲבֹ֑ד וּבַשְּׁבִעִ֣ת יֵצֵ֔א לַחָפְשִׁ֖י חִנָּֽם׃

כי תקנה עבד עברי. עֶבֶד שֶׁהוּא עִבְרִי; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא עַבְדּוּ שֶׁל עִבְרִי – עֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁלְּקָחָתּוּ מִיִּשְׂרָאֵל – וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד? וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם (ויקרא כ״ה), בְּלָקוּחַ מִן הַגּוֹי, אֲבָל בְּלָקוּחַ מִיִּשְׂרָאֵל יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? תַּ״ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי (דברים ט״ו), לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא בְּאָחִיךָ:

כי תקנה. מַיִד בֵּית דִּין שֶׁמְּכָרוּהוּ בִּגְנֵבָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּמוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ, אֲבָל מְכָרוּהוּ בֵּית דִּין לֹא יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַּר לָךְ (ויקרא כ״ה), הֲרֵי מוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ אָמוּר, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם כִּי תִקְנֶה? בְּנִמְכַּר בְּבֵית דִּין:

לחפשי. לְחֵרוּת:

ג׳ אִם־בְּגַפּוֹ יָבֹא בְּגַפּוֹ יֵצֵא אִם־בַּעַל אִשָּׁה הוּא וְיָצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ׃

אם בגפו יבא. שֶׁלֹּא הָיָה נָשׂוּי אִשָּׁה, כְּתַרְגּוּמוֹ אִם בִּלְחוֹדוֹהִי, וּלְשׁוֹן בְּגַפּוֹ – בִּכְנָפוֹ, שֶׁלֹּא בָּא אֶלָּא כְּמוֹת שֶׁהוּא, יְחִידִי, בְּתוֹךְ לְבוּשׁוֹ – בִּכְנַף בִּגְדּוֹ:

בגפו יצא. מַגִּיד שֶׁאִם לֹא הָיָה נָשׂוּי מִתְּחִלָּה, אֵין רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים (קידושין כ׳):

אם בעל אשה הוא. יִשְׂרְאֵלִית:

ויצאה אשתו עמו. וְכִי מִי הִכְנִיסָהּ שֶׁתֵּצֵא? אֶלָּא מַגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהַקּוֹנֶה עֶבֶד עִבְרִי חַיָּב בְּמָזוֹנוֹת אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו (שם כ״ב):

ד׳ אִם־אֲדֹנָיו יִתֶּן־לוֹ אִשָּׁה וְיָלְדָה־לוֹ בָנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְגַפּוֹ׃

אם אדניו יתן לו אשה. מִכָּאן שֶׁהָרְשׁוּת בְּיַד רַבּוֹ לִמְסֹר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים. אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּיִשְׂרְאֵלִית? תַּ״ל הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ, הָא אֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא בִּכְנַעֲנִית, שֶׁהֲרֵי הָעִבְרִיָּה אַף הִיא יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ – וַאֲפִלּוּ לִפְנֵי שֵׁשׁ אִם הֵבִיאָה סִימָנִין יוֹצְאָה – שֶׁנֶּאֱמַר אָחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה (דברים ט״ו), מְלַמֵּד שֶׁאַף הָעִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ (מכילתא):

ה׳ וְאִם־אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד אָהַבְתִּי אֶת־אֲדֹנִי אֶת־אִשְׁתִּי וְאֶת־בָּנָי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי׃

את אשתי. הַשִּׁפְחָה:

ו׳ וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו אֶל־הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוֹ אֶל־הַדֶּלֶת אוֹ אֶל־הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת־אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם׃ {ס}

אל האלהים. לְבֵית דִּין; צָרִיךְ שֶׁיְּקַלְּסוּ בְּמוֹכְרָיו שֶׁמְּכָרוּהוּ לוֹ (שם):

אל הדלת או אל המזוזה. יָכוֹל שֶׁתְּהֵא הַמְּזוּזָה כְּשֵׁרָה לִרְצֹעַ עָלֶיהָ, תַּ״ל וְנָתַתָּה בְאָזְנוֹ וּבַדֶּלֶת, בַּדֶּלֶת וְלֹא בַּמְּזוּזָה, הָא מַה תַּ״ל אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה? הִקִּישׁ דֶּלֶת לִמְזוּזָה, מַה מְּזוּזָה מְעוּמֶּדֶת אַף דֶּלֶת מְעוּמֶּדֶת (שם):

ורצע אדניו את אזנו במרצע. הַיְמָנִית, אוֹ אֵינוֹ, אֶלָּא שֶׁל שְׂמֹאל? תַּ״ל אֹזֶן אֹזֶן לִגְזֵרָה שָׁוָה, נֶאֱמַר כָּאן וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ, וְנֶאֱמַר בִּמְצֹרָע תְּנוּךְ אֹזֶן הַמְּטַהֵר הַיְמָנִית (ויקרא י״ד), מַה לְּהַלָּן הַיְמָנִית, אַף כָּאן הַיְמָנִית; וּמָה רָאָה אֹזֶן לְרֶצַע מִכָּל שְׁאָר אֵבָרִים שֶׁבַּגּוּף? אָמַר רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי: אֹזֶן זֹאת שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי לֹא תִגְנֹב, וְהָלַךְ וְגָנַב, תֵּרָצַע. וְאִם מוֹכֵר עַצְמוֹ, אֹזֶן שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, וְהָלַךְ וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, תֵּרָצַע. רַבִּי שִׁמְעוֹן הָיָה דּוֹרֵשׁ מִקְרָא זֶה כְּמִין חֹמֶר: מַה נִּשְׁתַּנּוּ דָּלֶת וּמְזוּזָה מִכָּל כֵּלִים שֶׁבַּבַּיִת? אָמַר הַקָּבָ״ה דָּלֶת וּמְזוּזָה שֶׁהָיוּ עֵדִים בְּמִצְרַיִם כְּשֶׁפָּסַחְתִּי עַל הַמַּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְאָמַרְתִּי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים – עֲבָדַי הֵם וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים – וְהָלַךְ זֶה וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, יֵרָצַע בְּפָנֶיהָם (קידושין כ״ב):

ועבדו לעלם. עַד הַיּוֹבֵל; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לְעוֹלָם כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ״ל וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשׁוּבוּ (ויקרא כ״ה), מַגִּיד שֶׁחֲמִשִּׁים שָׁנָה קְרוּיִים עוֹלָם; וְלֹא שֶׁיִּהְיֶה עוֹבְדוֹ כָּל חֲמִשִּׁים שָׁנָה, אֶלָּא עוֹבְדוֹ עַד הַיּוֹבֵל, בֵּין סָמוּךְ בֵּין מֻפְלָג (קידושין ט״ו):

ז׳ וְכִי־יִמְכֹּר אִישׁ אֶת־בִּתּוֹ לְאָמָה לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים׃

וכי ימכר איש את בתו לאמה. בְּקִטַנָּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר; יָכוֹל אֲפִלּוּ הֵבִיאָה סִימָנִים, אָמַרְתָּ קַל וָחֹמֶר, וּמָה מְכוּרָה קֹדֶם לָכֵן יוֹצְאָה בְּסִימָנִין – כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כֶּסֶף, שֶׁאֵנוּ דוֹרְשִׁין אוֹתוֹ לְסִימָנֵי נְעָרוּת – שֶׁאֵינָהּ מְכוּרָה אֵינוֹ דִּין שֶׁלֹּא תִמָּכֵר (ערכין כ״ט):

לא תצא כצאת העבדים. כֵּיצִיאַת עֲבָדִים כְּנַעֲנִים שֶׁיּוֹצְאִים בְּשֵׁשׁ וְעַיִן, אֲבָל זוֹ לֹא תֵצֵא בְּשֵׁשׁ וְעַיִן אֶלָּא עוֹבֶרֶת שֵׁשׁ, אוֹ עַד הַיּוֹבֵל, אוֹ עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, וְכָל הַקּוֹדֵם לְחֵרוּתָהּ, וְנוֹתֵן לָהּ דְּמֵי עֵינָהּ אוֹ דְּמֵי שִׁנָּהּ. אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לֹא תֵצֵא כִּצְאֵת הָעֲבָדִים בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל? תַּ״ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִיָּה לְעִבְרִי לָכָל יְצִיאוֹתָיו, מָה עִבְרִי יוֹצֵא בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל, אַף עִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל, וּמַהוּ לֹא תֵצֵא כִּצְאֵת הָעֲבָדִים? לֹא תֵצֵא בְּרָאשֵׁי אֲבָרִים כַּעֲבָדִים כְּנַעֲנִיִּים; יָכוֹל הָעִבְרִי יוֹצֵא בְּרָאשֵׁי אֵבָרִים? תַּ״ל הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִי לְעִבְרִיָּה, מָה הָעִבְרִיָּה אֵינָהּ יוֹצְאָה בְּרָאשֵׁי אֵבָרִים, אַף הוּא אֵינוֹ יוֹצֵא בְּרָאשֵׁי אֵבָרִים (מכילתא):

ח׳ אִם־רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנַיִךְ אֲשֶׁר־[לוֹ] (לא) יְעָדָהּ וְהֶפְדֶּיהָ לְעַם נָכְרִי לֹא־יִמְשֹׁל לְמָכְרָהּ בְּבִגְדוֹ־בָהּ׃

אם רעה בעיני אדניה. שֶׁלֹּא נָשְׂאָה חֵן בְּעֵינָיו לְכָנְסָהּ׃

אשר לא יעדה. שֶׁהָיָה לוֹ לְיַעֲדָהּ וּלְהַכְנִיסָהּ לוֹ לְאִשָּׁה, וְכֶסֶף קִדּוּשֶׁיהָ הוּא כֶּסֶף קִדּוּשֶׁיהָ; וְכָאן רָמַז לְךָ הַכָּתוּב שֶׁמִּצְוָה בְּיָעוּד, וְרָמַז לְךָ שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים (קידושין י״ח)׃

והפדה. יֵשׁ לָהּ מָקוֹם לְהֶפָּדוֹת וְלָצֵאת – שֶׁאַף הוּא מְסַיֵּעַ בְּפִדְיוֹנָהּ; וּמַה הוּא מָקוֹם שֶׁנּוֹתֵן לָהּ? שֶׁמְּגָרֵעַ מִפִּדְיוֹנָהּ בְּמִסְפַּר הַשָּׁנִים שֶׁעָשְׂתָה אֶצְלוֹ כְּאִלּוּ הִיא שְׁכוּרָה אֶצְלוֹ. כֵּיצַד? חֲרֵי שֶׁקָּנָאָהּ בְּמָנֶה וְעָשְׂתָה אֶצְלוֹ שְׁתֵּי שָׁנִים, אוֹמְרִים לוֹ, יוֹדֵעַ הָיִיתָ שֶׁעֲתִידָה לָצֵאת לְסוֹף שֵׁשׁ, נִמְצָא שֶׁקָּנִיתָ עֲבוֹדַת כָּל שָׁנָה וְשָׁנָה בְּשִׁשִּׁית הַמָּנֶה, וְעָשְׂתָה אֶצְלְךָ שְׁתֵּי שָׁנִים, חֲרֵי שְׁלִישִׁית הַמָּנֶה, טֹל שְׁנֵי שְׁלִישִׁיּוֹת הַמָּנֶה וְתֵצֵא מֵאֶצְלְךָ׃

לעם נכרי לא ימשל למכרה. שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לְמָכְרָהּ לְאַחֵר לֹא הָאָדוֹן וְלֹא הָאָב (שם)׃

בבגדו בה. אִם בָּא לִבְגֹּד בָּהּ, שֶׁלֹּא לְקַיֵּם בָּהּ מִצְוַת יְעוּד, וְכֵן אָבִיהָ מֵאַחַר שֶׁבָּגַד בָּהּ וּמְכָרָהּ לָזֶה׃

ט׳ וְאִם־לִבְנוֹ יִיעָדֶנָּה כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת יַעֲשֶׂה־לָּהּ׃

ואם לבנו ייעדנה. הָאָדוֹן; מְלַמֵּד שֶׁאַף בְּנוֹ קָם תַּחְתָּיו לְיַעֲדָהּ אִם יִרְצֶה אָבִיו, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לְקַדְּשָׁהּ קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים, אֶלָּא אוֹמֵר לָהּ חֲרֵי אַתְּ מְיֻעֶדֶת לִי בַּכֶּסֶף שֶׁקִּבֵּל אָבִיךְ בְּדָמַיִךְ׃

כמשפט הבנות. שְׁאֵר כְּסוּת וְעוֹנָה (מכילתא)׃

י׳ אִם־אַחֶרֶת יִקַּח־לוֹ שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעִנָּתָהּ לֹא יִגְרָע׃

אם אחרת יקח לו. עָלֶיהָ׃

שארה כסותה וענתה לא יגרע. מִן הָאָמָה שֶׁיְּעַד לוֹ כְּבָר׃

שארה. מְזוֹנוֹת׃

כסותה. כְּמַשְׁמָעוֹ.

ענתה. תַּשְׁמִישׁ (כתובות מ״ז)׃

י״א וְאִם־שְׁלָשׁ־אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כָּסֶף׃ {ס}

ואם שלש אלה לא יעשה לה. אִם אַחַת מִשְּׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ; וּמָה הֵן הַשָּׁלֹשׁ? יִיעָדֶנָּה לוֹ, אוֹ לִבְנוֹ, אוֹ יִגְרַע מִפִּדְיוֹנָהּ וְתֵצֵא, וְזֶה לֹא יָעָדָהּ, לֹא לוֹ וְלֹא לִבְנוֹ, וְהִיא לֹא הָיָה בְּיָדָהּ לְפָדוֹת אֶת עַצְמָהּ׃

ויצאה חנם. רַבָּה לָהּ יְצִיאָה לָזוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁרַבָּה לָעֲבָדִים, וּמַה הִיא הַיְצִיאָה? לִמֶּדְךָ שֶׁתֵּצֵא בְּסִימָנִין וְתִשְׁהֶה עִמּוֹ עוֹד עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, – וְאִם הִגִּיעוּ שֵׁשׁ שָׁנִים קֹדֶם סִימָנִין, כְּבָר לָמַדְנוּ שֶׁתֵּצֵא, שֶׁנֶּאֱמַר הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים (דברים ט״ו) – וּמַהוּ הָאָמוּר כָּאן וְיָצְאָה חִנָּם? שֶׁאִם קָדְמוּ סִימָנִים לְשֵׁשׁ שָׁנִים תֵּצֵא בָהֶן. אוֹ אֵינוֹ אוֹמֵר שֶׁתֵּצֵא אֶלָּא בְּבִגְרוּת? תַּ״ל אֵין כֶּסֶף לְרֹבוֹת יְצִיאַת בַּגְרוּת; וְאִם לֹא נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם הָיִיתִי אוֹמֵר וְיָצְאָה חִנָּם זוֹ בַּגְרוּת, לְכָךְ נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם שֶׁלֹּא לִתֵּן פֶּתַח לְבַעַל הַדִּין לַחֲלֹק (מכילתא)׃

י״ב מַכֵּה אִישׁ וָמֵת מוֹת יוּמָת׃

מכה איש ומת. כַּמָּה כְתוּבִים נֶאֱמְרוּ בְּפָרָשַׁת רוֹצֵחִין, וּמַה שֶּׁבְּיָדֵי לְפָרֵשׁ לָמָּה בָאוּ כֻּלָּם, אֲפָרֵשׁ׃

מכה איש ומת. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם (ויקרא כ״ד), שׁוֹמֵעַ אֲנִי הַכָּאָה בִלֹּא מִיתָה, תַּלְמוּד לוֹמַר מַכֵּה אִישׁ וָמֵת – אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְּהַכָּאָה שֶׁל מִיתָה; וְאִם נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וְלֹא נֶאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה, הָיִיתִי אוֹמֵר אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה אִישׁ, הִכָּה אֶת הָאִשָּׁה וְאֶת הַקָּטָן מִנַּיִן? תַּ״ל כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם – אֲפִלּוּ קָטָן וַאֲפִלּוּ אִשָּׁה; וְעוֹד, אִלּוּ נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ, שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲפִלּוּ קָטָן שֶׁהִכָּה וְהָרַג יְהֵא חַיָּב, תַּ״ל וְאִישׁ כִּי יַכֶּה, וְלֹא קָטָן שֶׁהִכָּה; וְעוֹד כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם אֲפִלּוּ נְפָלִים בְּמַשְׁמָע, תַּ״ל מַכֵּה אִישׁ, אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה בֶּן קַיָּמָא הָרָאוּי לִהְיוֹת אִישׁ (מכילתא)׃

י״ג וַאֲשֶׁר֙ לֹ֣א צָדָ֔ה וְהָאֱלֹהִ֖ים אִנָּ֣ה לְיָדֹ֑ו וְשַׂמְתִּ֤י לְךָ֙ מָקֹ֔ום אֲשֶׁ֥ר יָנ֖וּס שָׁמָּֽה׃ {ס}

ואשר לא צדה. לֹא אָרַב לוֹ וְלֹא נִתְכַּוֵּן׃

צדה. לְשׁוֹן אֶרֶב, וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וְאַתָּה צֹדֶה אֶת נַפְשִׁי״ (שמואל א כ״ד); וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר צָדָה לְשׁוֹן ״הַצָּד צַיִד״ (בראשית כ״ז), שֶׁצַּיִדַת חַיּוֹת אֵין נוֹפֵל ה״א בְּפֹעַל שֶׁלָּהּ, וְשֵׁם דָּבָר בָּהּ צַיִד, וְזֶה שֵׁם דָּבָר בּוֹ צְדִיָּה, וּפֹעַל שֶׁלּוֹ צוֹדֶה, וְזֶה הַפֹּעַל שֶׁלּוֹ צָד. וְאוֹמֵר אֲנִי פִּתְרוֹנוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ – וּדְלָא כְמַן לֵה. וּמְנַחֵם

חִבְּרוּ בְּחֵלֶק צַד צַיִד, וְאֵין אֲנִי מוֹדֶה לוֹ; וְאִם יֵשׁ לְחַבְּרוֹ בְּאַחַת מִמַּחְלָקוֹת שֶׁל צָד, נְחַבְּרֵנוּ בְּחֵלֶק "עַל צַד תִּנָּשֵׂאוּ" (ישעיהו ס"ו), "צָדָה אוֹרֶה" (שמואל א כ'), "וּמִלִּין לְצַד עִלָּאָה יְמַלֵּל" (דניאל ז'), אַף כָּאן אֲשֶׁר לֹא צָדָה – לֹא צִדֵּד לְמְצֹא לוֹ שׁוּם צַד מִיתָה; וְאַף זֶה יֵשׁ לְהַרְהֵר עָלָיו, מִכָּל מָקוֹם לְשׁוֹן אוֹרֵב הוּא:

והאלהים אנה לידו. זִמֵּן לְיָדוֹ, לְשׁוֹן "לֹא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה" (תהילים צ"א), "לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן" (משלי י"ב), "מִתְאַנֶּה הוּא לִי" (מלכים ב ה') – מְזַדַּמֵּן לִמְצֹא לִי עִלָּה:

והאלהים אנה לידו. וְלָמָּה תֵּצֵא זֹאת מִלְּפָנָיו? הוּא שֶׁאָמַר דָּוִד "כַּאֲשֶׁר יֹאמַר מְשַׁל הַקַּדְמֹנִי מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע" (שמואל א כ"ד); וּמְשַׁל הַקַּדְמוֹנִי הִיא הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא מְשַׁל הַקָּבָ"ה שֶׁהוּא קַדְמוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם; וְהֵיכָן אָמְרָה תּוֹרָה מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע? וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ. בַּמֶּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? בִּשְׁנֵי בְנֵי אָדָם, אֶחָד הָרַג שׁוֹגֵג וְאֶחָד הָרַג מֵזִיד, וְלֹא הָיוּ עֵדִים בַּדָּבָר שֶׁיָּעִידוּ, זֶה לֹא נֶהֱרַג, וְזֶה לֹא נָלָה, וְהַקָּבָ"ה מְזַמְּנָן לְפָנָיו אֶחָד, זֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד יוֹשֵׁב תַּחַת הַסֶּלָּם וְזֶה שֶׁהָרַג שׁוֹגֵג עוֹלֶה בַּסֶּלָּם וְנוֹפֵל עַל זֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד וְהוֹרְגוֹ, וְעֵדִים מְעִידִים עָלָיו וּמְחַיְּבִים אוֹתוֹ לְגָלוֹת, נִמְצָא זֶה שֶׁהָרַג בְּשׁוֹגֵג גּוֹלֶה, וְזֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד נֶהֱרָג (מכות י'):

ושמתי לך מקום. אַף בַּמִּדְבָּר, שֶׁינּוּס שָׁמָּה, וְאֵי זֶה מָקוֹם קוֹלְטוֹ? זֶה מַחֲנֵה לְוִיָּה (מכילתא):

י"ד וְכִי־יָזֵד אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְעָרְמָה מֵעִם מִזְבְּחִי תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת: {ס}

וכי יזד. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וְגוֹ' שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲפִלּוּ גּוֹי, וְרוֹפֵא שֶׁהֲמִית וּשְׁלִיחַ בֵּית דִּין שֶׁהֲמִית בְּמַלְקוּת אַרְבָּעִים, וְהָאָב הַמַּכֶּה אֶת בְּנוֹ וְהָרַב הָרוֹדֶה אֶת תַּלְמִידוֹ, וְהַשּׁוֹגֵג, תַּ"ל וְכִי יָזֹד – וְלֹא שׁוֹגֵג, עַל רֵעֵהוּ – וְלֹא עַל גּוֹי, לְהָרְגוֹ בְּעָרְמָה – וְלֹא שְׁלִיחַ בֵּית דִּין וְהָרוֹפֵא וְרוֹדֶה בְּנוֹ וְתַלְמִידוֹ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהֵם מְזִידִין אֵין מַעֲרִימִין (מכילתא):

מעם מזבחי. אִם הָיָה כֹּהֵן וְרוֹצֶה לַעֲבֹד עֲבוֹדָה תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת (יומא פ"ה):

ט"ו וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת: {ס}

ומכה אביו ואמו. לְפִי שֶׁלִּמְּדָנוּ עַל הַחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא בְּתַשְׁלוּמִין וְלֹא בְמִיתָה, הַצְרֵךְ לוֹמַר עַל הַחוֹבֵל בְּאָבִיו שֶׁהוּא בְמִיתָה, וְאֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְהַכָּאָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַבּוּרָה (סנהדרין פ"ה):

אביו ואמו. אוֹ זֶה אוֹ זֶה:

מות יומת. בְּחֶנֶק (מכילתא):

ט"ז וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוּמָת: {ס}

וגנב איש ומכרו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִמָּצֵא אִישׁ גוֹנֵב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו (דברים כ"ד), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁגָּנַב נֶפֶשׁ, אִשָּׁה אוֹ טֻמְטוּם אוֹ אַנְדְּרוֹגִינוֹס שֶׁגָּנְבוּ מִנַּיִן? תַּ"ל וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ. וּלְפִי שֶׁנֶּאֱ' כָּאן וְגֹנֵב אִישׁ, אֵין לִי אֶלָּא גּוֹנֵב אִישׁ, גּוֹנֵב אִשָּׁה מִנַּיִן? תַּ"ל גֹּנֵב נֶפֶשׁ, לְכָךְ הֻצְרְכוּ שְׁנֵיהֶם, מַה שֶּׁחִסֵּר זֶה גִּלָּה זֶה (סנהדרין שם):

ונמצא בידו. שֶׁרָאוּהוּ עֵדִים שֶׁגָּנְבוֹ וּמְכָרוֹ, וְנִמְצָא כְבָר בְּיָדוֹ קֹדֶם מְכִירָה (שם):

מות יומת. בְּחֶנֶק; כָּל מִיתָה הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה סְתָם חֶנֶק הִיא (וְהִפְסִיק הָעִנְיָן וְכָתַב וְגֹנֵב אִישׁ בֵּין מַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ לְמְקַלֵּל אָבִיו, וְנִרְאֶה לִי הַיְנוּ פְּלוּגְתָּא, דְּמַר סָבַר מַקְשִׁינַן הַכָּאָה לְקִלָּלָה וּמַר סָבַר לָא מַקְשִׁינַן (שם)):

י"ז וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת: {ס}

ומקלל אביו ואמו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר אִישׁ אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל אֶת אָבִיו (ויקרא כ'), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁקִּלֵּל אֶת אָבִיו, אִשָּׁה שֶׁקִּלְּלָה אֶת אָבִיהָ מִנַּיִן? תַּ"ל וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ סְתָם, בֵּין אִישׁ וּבֵין אִשָּׁה, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל? לְהוֹצִיא אֶת הַקָּטָן (מכילתא):

מות יומת. בִּסְקִילָה; וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר דָּמָיו בּוֹ בִּסְקִילָה, וּבְנִין אָב לְכֻלָּם בָּאֶבֶן יִרְגְּמוּ אֹתָם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא כ'), וּבִמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ נֶאֱמַר דָּמָיו בּוֹ:

י"ח וְכִי־יְרִיבֻן אֲנָשִׁים וְהִכָּה־אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוֹ בְאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב:

וכי יריבן אנשים. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר עַיִן תַּחַת עַיִן, לֹא לָמַדְנוּ אֶלָּא דְּמֵי אֵבְרָיו אֲבָל שֶׁבֶת וְרִפּוּי לֹא לָמַדְנוּ, לְכָךְ נֶאֱמְרָה פָּרָשָׁה זוֹ:

ונפל למשכב. כְּתַרְגּוּמוֹ וְיִפֹּל לְבוּטְלָן – לְחֹלִי שֶׁמְּבַטֵּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ:

י"ט אִם־יָקוּם וְהִתְהַלַּךְ בַּחוּץ עַל־מִשְׁעַנְתּוֹ וְנִקָּה הַמַּכֶּה רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרַפֹּא יְרַפֵּא: {ס}

על משענתו. עַל בֶּרְיוֹ וְכֹחוֹ (מכילתא):

ונקה המכה. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיֵּהָרֵג זֶה שֶׁלֹּא הָרַג? אֶלָּא לְמָּדְךָ כָּאן שֶׁחוֹבְשִׁים אוֹתוֹ עַד שֶׁנִּרְאֶה אִם יִתְרַפֵּא זֶה; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: כְּשֶׁקָּם זֶה וְהוֹלֵךְ עַל מִשְׁעַנְתּוֹ אָז נָקֶה הַמַּכֶּה, אֲבָל עַד שֶׁלֹּא יָקוּם זֶה לֹא נָקֶה הַמַּכֶּה (כתובות ל״ג):

רק שבתו. בְּטוּל מְלַאכְתּוֹ מֻחְמַת הַחֹלִי; אִם קָטַע יָדוֹ אוֹ רַגְלוֹ, רוֹאִין בְּטוּל מְלַאכְתּוֹ מֻחְמַת הַחֹלִי כְּאִלּוּ שׁוֹמֵר קִשּׁוּאִין, שֶׁהֲרֵי אַף לְאַחַר הַחֹלִי אֵינוֹ רָאוּי לִמְלֶאכֶת יָד וָרֶגֶל, וְהוּא כְּבָר נָתַן לוֹ מֻחְמַת נִזְקוֹ דְּמֵי יָדוֹ וְרַגְלוֹ, שֶׁנֶּ׳ יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רָגֶל:

ורפא ירפא. כְּתַרְגּוּמוֹ – יְשַׁלֵּם שְׂכַר הָרוֹפֵא:

כ׳ וְכִי־יַכֶּה אִישׁ אֶת־עַבְדּוֹ אוֹ אֶת־אֲמָתוֹ בַּשֵּׁבֶט וּמֵת תַּחַת יָדוֹ נָקֹם יִנָּקֵם׃

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו. בְּעֶבֶד כְּנַעֲנִי הַכָּתוּב מְדַבֵּר, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּעִבְרִי? תַּ״לּ כִּי כַסְפּוֹ הוּא, מַה כַּסְפּוֹ קָנוּי לוֹ עוֹלָמִית, אַף עֶבֶד הַקָּנוּי לוֹ עוֹלָמִית; וַהֲרֵי הָיָה בִכְלַל מַכֵּה אִישׁ וָמֵת? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב וְהוֹצִיאוֹ מִן הַכְּלָל, לִהְיוֹת נָדוֹן בְּדִין יוֹם אוֹ יוֹמַיִם, שֶׁאִם לֹא מֵת תַּחַת יָדוֹ וְשָׁהָה מְעַט לְעֵת פָּטוּר (מכילתא):

בשבט. כְּשֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית הַכָּתוּב מְדַבֵּר. אוֹ אֲפִלּוּ אֵין בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית? תַּ״לּ בְּיִשְׂרָאֵל וְאִם בְּאֶבֶן יָד אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ הִכָּהוּ (במדבר ל״ה), וַהֲלֹא דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר: מַה יִּשְׂרָאֵל חָמוּר אֵין חַיָּב עָלָיו אֶלָּא אִם כֵּן הִכָּהוּ בְּדָבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית וְעַל אֲבֶר שֶׁהוּא כְּדֵי לָמוּת בְּהַכָּאָה זוֹ, עֶבֶד הַקַּל לֹא כָּל שֶׁכֵּן (מכילתא):

נקם ינקם. מִיתַת סַיִף, וְכֵן הוּא אוֹמֵר חֶרֶב נֹקֶמֶת נְקַם בְּרִית (ויקרא כ״ו):

כ״א אַךְ אִם־יוֹם אוֹ יוֹמַיִם יַעֲמֹד לֹא יֻקַּם כִּי כַסְפּוֹ הוּא׃ {ס}

אך אם יום או יומים יעמד לא יקם. אִם עַל יוֹם אֶחָד הוּא פָּטוּר עַל יוֹמַיִם לֹא כָּל שֶׁכֵּן? אֶלָּא יוֹם שֶׁהוּא כְּיוֹמַיִם, וְאֵיזֶה? זֶה מֵעֵת לְעֵת (מכילתא):

לא יקם כי כספו הוא. הָא אַחֵר שֶׁהִכָּהוּ, אַע״פִּ שֶׁשָּׁהָה מֵעֵת לְעֵת קֹדֶם שֶׁמֵּת, חַיָּב:

כ״ב וְכִי־יִנָּצּוּ אֲנָשִׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן עָנוֹשׁ יֵעָנֵשׁ כַּאֲשֶׁר יָשִׁית עָלָיו בַּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בִּפְלִלִים׃

וכי ינצו אנשים. זֶה עִם זֶה, וְנִתְכַּוֵּן לְהַכּוֹת אֶת חֲבֵרוֹ וְהִכָּה אֶת הָאִשָּׁה:

ונגפו. אֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן דְּחִיפָה וְהַכָּאָה, כְּמוֹ פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ (תהילים צ״א), בְּטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם (ירמיהו י״ג) וּלְאֶבֶן נֶגֶף (ישעיהו ח׳):

ולא יהיה אסון. בָּאִשָּׁה:

ענוש יענש. לְשַׁלֵּם דְּמֵי וְלָדוֹת לַבַּעַל; שָׁמִין אוֹתָהּ כַּמָּה הָיְתָה רְאוּיָה לִמְכֹּר בַּשּׁוּק לְהַעֲלוֹת בְּדָמֶיהָ בִּשְׁבִיל הֲרִיוֹנָהּ:

ענש יענש. יִגְבּוּ מָמוֹן מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶּסֶף (דברים כ״ב):

כאשר ישית עליו וגו׳. כְּשֶׁיִּתְבָּעֶנּוּ הַבַּעַל בְּבֵית דִּין לְהָשִׁית עָלָיו עֹנֶשׁ עַל כָּךְ:

ונתן. הַמַּכֶּה דְּמֵי וְלָדוֹת:

בפללים – עַל פִּי הַדַּיָּנִים (מכילתא):

כ״ג וְאִם־אָסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ׃

ואם אסון יהיה. בָּאִשָּׁה:

ונתתה נפש תחת נפש. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ אוֹמְרִים נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מָמוֹן אֲבָל לֹא נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, שֶׁהַמִּתְכַּוֵּן לַהֲרֹג אֶת זֶה וְהָרַג אֶת זֶה פָּטוּר מִמִּיתָה, וּמְשַׁלֵּם לְיוֹרְשָׁיו דָּמָיו כְּמוֹ שֶׁהָיָה נִמְכָּר בַּשּׁוּק (שם):

כ״ד עַיִן תַּחַת עַיִן שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רָגֶל׃

עין תחת עין. סְמֹא עֵין חֲבֵרוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי עֵינוֹ כַּמָּה שֶׁפָּחֲתוּ דָּמָיו לִמְכֹּר בַּשּׁוּק, וְכֵן כֻּלָּם; וְלֹא נִטְילַת אֵבֶר מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּפֶרֶק הַחוֹבֵל (בבא קמא דף פ״ג):

כ״ה כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה פֶּצַע תַּחַת פֶּצַע חַבּוּרָה תַּחַת חַבּוּרָה׃ {ס}

כויה תחת כויה. מִכְוֵית אֵשׁ; וְעַד עַכְשָׁו דִּבֵּר בְּחַבָּלָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ פְּחַת דָּמִים, וְעַכְשָׁיו בְּשֶׁאֵין בָּהּ פְּחַת דָּמִים אֶלָּא צַעַר, כְּגוֹן כְּוָאוֹ בִּשְׁפוּד עַל צַפָּרְנָיו, אוֹמְדִים כַּמָּה אָדָם כַּיּוֹצֵא בָּזֶה רוֹצֶה לִטֹּל לִהְיוֹת מִצְטַעֵר כָּךְ (בבא קמא פ״ג):

פצע. הֵיא מַכָּה הַמּוֹצִיאָה דָם, שֶׁפָּצַע אֶת בְּשָׂרוֹ, נבר״ורא בְּלַעַז; הַכֹּל לְפִי מַה שֶּׁהוּא – אִם יֵשׁ בּוֹ פְּחַת דָּמִים, נוֹתֵן נֶזֶק, וְאִם נָפַל לְמִשְׁכָּב, נוֹתֵן שֶׁבֶת וְרִפּוּי וּבֹשֶׁת וְצַעַר; וּמִקְרָא זֶה יָתֵר הוּא, וּבְהַחוֹבֵל דְּרָשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ לְחַיֵּב עַל הַצַּעַר אֲפִלּוּ בִּמְקוֹם נֶזֶק – שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנּוֹתֵן לוֹ דְּמֵי יָדוֹ, אֵין פּוֹטְרִים אוֹתוֹ מִן הַצַּעַר, לוֹמַר, הוֹאִיל וְקָנָה יָדוֹ יֵשׁ עָלָיו לְחַתְּכָהּ בְּכָל מַה שֶּׁיִּרְצֶה, אֶלָּא אוֹמְרִים, יֵשׁ לוֹ לְחַתְּכָהּ בְּסַם, שֶׁאֵינוֹ מִצְטַעֵר כָּל כָּךְ, וְזֶה חֲתָכָהּ בְּבַרְזֶל וְצָעַרוֹ:

חבורה. הֵיא מַכָּה שֶׁהַדָּם נִצָּרָר בָּהּ וְאֵינוֹ יוֹצֵא, אֶלָּא שֶׁמַּאֲדִים הַבָּשָׂר כְּנֶגְדּוֹ, וּלְשׁוֹן חַבּוּרָה טק״א בְּלַעַז, כְּמוֹ וְנָמֵר חֲבַרְבַּרְתָּיו (ירמיהו י״ג), וְתַרְגּוּמוֹ מַשְׁקוֹפֵי, לְשׁוֹן חֲבָטָה, בטדו״רא בְּלַעַז, וְכֵן שְׁדוּפוֹת קָדִים (בראשית מ״א), שְׁקִיפָן קְדוּם – חֲבוּטוֹת בָּרוּחַ, וְכֵן עַל הַמַּשְׁקוֹף, עַל שֵׁם שֶׁהַדֶּלֶת נוֹקֶשׁ עָלָיו:

כ״ו וְכִי־יַכֶּה אִישׁ אֶת־עֵין עַבְדּוֹ אוֹ־אֶת־עֵין אֲמָתוֹ וְשִׁחֲתָהּ לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת עֵינוֹ:

את עין עבדו. כְּנַעֲנִי, אֲבָל עִבְרִי אֵינוֹ יוֹצֵא בְּשֵׁן וְעַיִן, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים:

תחת עינו. וְכֵן בְּכ״ד רָאשֵׁי אִבָּרִים: אֶצְבְּעוֹת הַיָּדַיִם וְהָרַגְלַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וְהַחֹטֶם, וְרֹאשׁ הַגְּוִיָּה שֶׁהוּא גִּיד הָאַמָּה. וְלָמָּה נֶאֱמַר שֵׁן וְעַיִן? שֶׁאִם נֶאֱמַר עַיִן וְלֹא נֶאֱמַר שֵׁן, הָיִיתִי אוֹמֵר מָה עַיִן שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ אַף כָּל שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ, וַהֲרֵי שֵׁן לֹא נִבְרָא עִמּוֹ; וְאִם נֶאֱמַר שֵׁן וְלֹא נֶאֱמַר עַיִן, הָיִיתִי אוֹמֵר אֲפִלּוּ שֵׁן תִּינוֹק שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֲלִיפִין, לְכָךְ נֶאֱמַר עַיִן (מכילתא):

כ״ז וְאִם־שֶׁן עַבְדּוֹ אוֹ־שֶׁן אֲמָתוֹ יַפִּיל לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת שִׁנּוֹ: {פ}

כ״ח וְכִי־יִגַּח שׁוֹר אֶת־אִישׁ אוֹ אֶת־אִשָּׁה וָמֵת סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת־בְּשָׂרוֹ וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי:

וכי יגח שור. אֶחָד שׁוֹר וְאֶחָד כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וְעוֹף, אֶלָּא שֶׁדִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהֹוֶה (בבא קמא נ״ד):

ולא יאכל את בשרו. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁהוּא נִבְלָה וּנְבֵלָה אֲסוּרָה בַּאֲכִילָה? אֶלָּא מַה תַּלְמוּד לוֹמַר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת בְּשָׂרוֹ? שֶׁאֲפִלּוּ שְׁחָטוֹ לְאַחַר שֶׁנִּגְמַר דִּינוֹ אָסוּר בַּאֲכִילָה, בַּהֲנָאָה מִנַּיִן? תַּ״ל וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ יָצָא פְּלוֹנִי נָקִי מִנְּכָסָיו וְאֵין לוֹ בָּהֶם הַנָּאָה שֶׁל כְּלוּם, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ (בבא קמא מלכים א). וּפְשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בַּמּוּעָד וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת, הַצְרֵךְ לוֹמַר בַּתָּם וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי:

כ״ט וְאִם שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם וְהוּעַד בִּבְעָלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה הַשּׁוֹר יִסָּקֵל וְגַם־בְּעָלָיו יוּמָת:

מתמל שלשם. חֲרֵי שָׁלֹשׁ נְגִיחוֹת (מכילתא):

והועד בבעליו. לְשׁוֹן הַתְרָאָה בְּעֵדִים, כְּמוֹ הָעֵד הֵעִד בָּנוּ הָאִישׁ (בראשית מ״ג):

והמית איש וגו׳. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִגַּח אֵין לִי אֶלָּא שֶׁהֵמִיתוֹ בִּנְגִיחָה, הֲמִיתוֹ בִּנְשִׁיכָה, דְּחִיפָה, בְּעִיטָה, מִנַּיִן? תַּלְמוּד לוֹמַר וְהֵמִית:

וגם בעליו יומת. בִּידֵי שָׁמַיִם. יָכוֹל בִּידֵי אָדָם? תַּלְמוּד לוֹמַר מוֹת יוּמַת הַמַּכֶּה רוֹצֵחַ הוּא, עַל רְצִיחָתוֹ אַתָּה הוֹרְגוֹ וְאִי אַתָּה הוֹרְגוֹ עַל רְצִיחַת שׁוֹרוֹ (סנהדרין ט״ו):

ל׳ אִם־כֹּפֶר יוּשַׁת עָלָיו וְנָתַן פִּדְיֹן נַפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר־יוּשַׁת עָלָיו:

אם כפר יושת עליו. ״אִם״ זֶה אֵינוֹ תָּלוּי, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ ״אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה״ – לְשׁוֹן אָשֵׁר, זֶה מִשְׁפָּטוֹ שֶׁיָּשִׁיתוּ עָלָיו בֵּית דִּין כֹּפֶר:

ונתן פדין נפשו. דְּמֵי נִזָּק דִּבְרֵי רַ׳ יִשְׁמָעֵאל, ר׳ עֲקִיבָא אוֹמֵר דְּמֵי מַזִּיק (מכילתא):

ל״א אוֹ־בֵן יִגַּח אוֹ־בַת יִגַּח כַּמִּשְׁפָּט הַזֶּה יֵעָשֶׂה לּוֹ:

או בן יגח. בֵּן שֶׁהוּא קָטָן:

או בת. שֶׁהִיא קְטַנָּה; לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה, יָכוֹל אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא עַל הַגְּדוֹלִים, תַּלְמוּד לוֹמַר אוֹ בֵן יִגַּח וְגוֹ׳, לְחַיֵּב עַל הַקְּטַנִּים כַּגְּדוֹלִים (שם):

ל״ב אִם־עֶבֶד יִגַּח הַשּׁוֹר אוֹ אָמָה כֶּסֶף | שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתֵּן לַאדֹנָיו וְהַשּׁוֹר יִסָּקֵל: {ס}

אם עבד, או אמה. כְּנַעֲנִיִּים:

שלשים שקלים יתן. גְּזֵרַת הַכָּתוּב הוּא, בֵּין שֶׁהוּא שָׁוֶה אֶלֶף זוּז בֵּין שֶׁאֵינוֹ שָׁוֶה אֶלָּא דִּינָר. וְהַשֶּׁקֶל מִשְׁקָלוֹ אַרְבָּעָה זְהוּבִים שֶׁהֵם חֲצִי אַנְקְיָא לְמִשְׁקָל הַיָּשָׁר שֶׁל קוֹלוֹנְיָ״א:

ל״ג וְכִי־יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר אוֹ כִּי־יִכְרֶה אִישׁ בֹּר וְלֹא יְכַסֶּנּוּ וְנָפַל־שָׁמָּה שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר׃

וכי יפתח איש בור. שֶׁהָיָה מְכֻסֶּה וְגִלָּהוּ׃

או כי יכרה. לָמָּה נֶאֱמַר? אִם עַל הַפְּתִיחָה חַיָּב עַל הַכְּרִיָּה לֹא כָל שֶׁכֵּן? אֶלָּא לְהָבִיא כוֹרֶה אַחַר כּוֹרֶה שֶׁהוּא חַיָּב (בבא קמא נ״א)׃

ולא יכסנו. הָא אִם כִּסָּהוּ פָּטוּר; וּבְחוֹפֵר בִּרְשׁוּת הָרַבִּים דִּבֵּר הַכָּתוּב׃

שור או חמור. הוּא הַדִּין לְכָל בְּהֵמָה וְחַיָּה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר אָנוּ לְמֵדִין אוֹתוֹ שׁוֹר שׁוֹר מִשַּׁבָּת, שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ (שמות כ״ג), מַה לְּהַלָּן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר – שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמָקוֹם אַחֵר וְכָל בְּהֵמְתֶּךָ (דברים ה׳) – אַף כָּאן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר, וְלֹא נֶאֱמַר שׁוֹר וַחֲמוֹר אֶלָּא שׁוֹר וְלֹא אָדָם, חֲמוֹר וְלֹא כֵלִים (בבא קמא נ״ג)׃

ל״ד בַּעַל הַבּוֹר יְשַׁלֵּם כֶּסֶף יָשִׁיב לִבְעָלָיו וְהַמֵּת יִהְיֶה־לוֹ׃ {ס}

בעל הבור. בַּעַל הַתַּקָּלָה; אַע״פִּ שֶׁאֵין הַבּוֹר שֶׁלּוֹ – שֶׁעָשָׂאוֹ בִּרְשׁוּת הָרַבִּים – עָשָׂאוֹ הַכָּתוּב בְּעָלָיו לְהִתְחַיֵּב עָלָיו בִּנְזָקָיו׃

כסף ישיב לבעליו. יָשִׁיב לְרַבּוֹת שְׁוֵה כֶסֶף וַאֲפִלּוּ סֵבִין (שם ז׳)׃

והמת יהיה לו. לַנָּזָק; שָׁמִין אֶת הַנְּבֵלָה וְנוֹטְלָהּ בְּדָמִים וּמְשַׁלֵּם לוֹ הַמַּזִּיק עָלֶיהָ תַּשְׁלוּמֵי נִזְקוֹ (בבא קמא י׳)׃

ל״ה וְכִי־יִגֹּף שׁוֹר־אִישׁ אֶת־שׁוֹר רֵעֵהוּ וָמֵת וּמָכְרוּ אֶת־הַשּׁוֹר הַחַי וְחָצְוּ אֶת־כַּסְפּוֹ וְגַם אֶת־הַמֵּת יָחֲצוּן׃

וכי יגף. יִדְחֹף; בֵּין בְּקַרְנָיו, בֵּין בְּגוּפוֹ, בֵּין בְּרַגְלוֹ, בֵּין שֶׁנְּשָׁכוֹ בְּשִׁנָּיו, כֻּלָּן בִּכְלַל נְגִיפָה הֵם, שֶׁאֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן מַכָּה׃

שור איש. שׁוֹר שֶׁל אִישׁ׃

ומכרו את השור וגו׳. בְּשָׁוִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר – שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם שֶׁהֵמִית שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם – בֵּין שֶׁהַנְּבֵלָה שָׁוָה הַרְבֵּה, בֵּין שֶׁהִיא שָׁוָה מְעַט, כְּשֶׁנּוֹטֵל זֶה חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת וְזֶה חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת, נִמְצָא כָּל אֶחָד מַפְסִיד חֲצִי נֶזֶק שֶׁהִזִּיקָה הַמִּיתָה; לְמִדְנוּ שֶׁהַתָּם מְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק, שְׁמֹן הַשָּׁוִין אַתָּה לָמֵד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, כִּי דִּין הַתָּם לְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק – לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר. אוֹ יָכוֹל אַף בְּשֶׁאֵינָן שָׁוִין בִּדְמֵיהֶן כְּשֶׁהֵן חַיִּים אָמַר הַכָּתוּב יֶחֱצוּ אֶת שְׁנֵיהֶם? אִם אָמַרְתָּ כֵּן, פְּעָמִים שֶׁהַמַּזִּיק מְשַׁלֵּם הַרְבֵּה, כְּשֶׁהַנְּבֵלָה שָׁוָה לְמֻכָּר לְנָכְרִים הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק, וְאִי אֶפְשָׁר שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב שֶׁיְּהֵא הַמַּזִּיק נִשְׁכָּר; אוֹ פְּעָמִים שֶׁהַנָּזָק נוֹטֵל הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדְּמֵי נֶזֶק שָׁלֵם – שֶׁחֲצִי דְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק שָׁוִין יוֹתֵר מִכָּל דְּמֵי שׁוֹר הַנִּזָּק – וְאִם אָמַרְתָּ כֵּן, הֲרֵי תָּם חָמוּר מִמּוּעָד. עַל כָּרְחָךְ לֹא דִּבֶּר הַכָּתוּב אֶלָּא בְּשָׁוִין, וְלָמְדְךָ שֶׁהַתָּם מְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק, וּמִן הַשָּׁוִין תִּלְמֹד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, שֶׁהַמִּשְׁתַּלֵּם חֲצִי נִזְקוֹ שָׁמִין לוֹ אֶת הַנְּבֵלָה, וּמַה שֶּׁפָּחֲתוּ דָּמָיו בִּשְׁבִיל הַמִּיתָה, נוֹטֵל חֲצִי הַפָּחַת וְהוֹלֵךְ. וְלָמָּה אָמַר הַכָּתוּב בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה וְלֹא אָמַר יְשַׁלֵּם חֶצְיוֹ? לְלַמֵּד, שֶׁאֵין הַתָּם מְשַׁלֵּם אֶלָּא מִגּוּפוֹ, וְאִם נָגַח וּמֵת, אֵין נִזָּק נוֹטֵל אֶלָּא הַנְּבֵלָה, וְאִם אֵינָהּ מַגַּעַת לַחֲצִי נִזְקוֹ יַפְסִיד; אוֹ שׁוֹר שָׁוֶה מָנֶה, שֶׁנָּגַח שׁוֹר שָׁוֶה חֲמֵשׁ מֵאוֹת זוּז, אֵינוֹ נוֹטֵל אֶלָּא אֶת הַשּׁוֹר, שֶׁלֹּא נִתְחַיֵּב הַתָּם לְחַיֵּב אֶת בְּעָלָיו לְשַׁלֵּם מִן הָעֲלִיָּה (בבא קמא ל״ג)׃

ל״ו אוֹ נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ בְּעָלָיו שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם שׁוֹר תַּחַת הַשּׁוֹר וְהַמֵּת יִהְיֶה־לוֹ׃ {ס}

או נודע. אוֹ לֹא הָיָה תָּם, אֶלָּא נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא, הַיּוֹם וּמִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם הֲרֵי שָׁלֹשׁ נְגִיחוֹת׃

שלם ישלם שור. נֶזֶק שָׁלֵם׃

והמת יהיה לו. לַנָּזָק; וְעָלָיו יַשְׁלִים הַמַּזִּיק עַד שֶׁיִּשְׁתַּלֵּם נִזַּק כָּל נִזְקוֹ׃

ל״ז כִּי יִגְנֹב־אִישׁ שׁוֹר אוֹ־שֶׂה וּטְבָחוֹ אוֹ מְכָרוֹ חֲמִשָּׁה בָקָר יְשַׁלֵּם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע־צֹאן תַּחַת הַשֶּׂה׃

חמשה בקר וגו׳. אָמַר ר׳ יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי חָס הַמָּקוֹם עַל כְּבוֹדָן שֶׁל בְּרִיּוֹת – שׁוֹר שֶׁהוֹלֵךְ בְּרַגְלָיו וְלֹא נִתְבַּזֶּה בּוֹ הַגַּנָּב לְנָשְׂאוֹ עַל כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם חֲמִשָּׁה, שֶׂה שֶׁנּוֹשְׂאוֹ עַל כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם אַרְבָּעָה הוֹאִיל וְנִתְבַּזֶּה בּוֹ. אָמַר רַבִּי מֵאִיר בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל מְלָאכָה – שׁוֹר שֶׁבִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ חֲמִשָּׁה, שֶׂה שֶׁלֹּא בִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ אַרְבָּעָה (מכילתא, בבא קמא ע״ט)׃

תחת השור, תחת השה. שְׁנָאָן הַכָּתוּב, לוֹמַר שֶׁאֵין מִדַּת תַּשְׁלוּמֵי אַרְבָּעָה וַחֲמִשָּׁה נוֹהֶגֶת אֶלָּא בְּשׁוֹר וְשֶׂה בִּלְבַד (בבא קמא ס״ז)׃

פרק כ״ב

א׳ אִם־בַּמַּחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְהֻכָּה וָמֵת אֵין לוֹ דָּמִים׃

אם במחתרת. כְּשֶׁהָיָה חוֹתֵר אֶת הַבַּיִת׃

אין לו דמים. אֵין זוֹ רְצִיחָה, הֲרֵי הוּא כְּמֵת מֵעִקָּרוֹ; כָּאן לִמְדַתְּךָ תּוֹרָה "אִם בָּא לְהָרְגְּךָ", וְזֶה לְהָרְגוֹ" וְזֶה לְהָרְגְּךָ בָּא, שֶׁהֲרֵי יוֹדֵעַ הוּא שֶׁאֵין אָדָם מַעֲמִיד עַצְמוֹ וְרוֹאֶה שֶׁנּוֹטְלִין מָמוֹנוֹ בְּפָנָיו וְשׁוֹתֵק, לְפִיכָךְ עַל מְנָת כֵּן בָּא שֶׁאִם יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן כְּנֶגְדּוֹ יַהַרְגֶנּוּ (סנהדרין ע"ב):

ב׳ אִם־זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ שִׁלַּם יְשַׁלֵּם אִם־אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ׃

אם זרחה השמש עליו. אֵין זֶה אֶלָּא כְּמִין מָשָׁל: אִם בָּרוּר לְךָ הַדָּבָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׁלוֹם עִמְּךָ, כַּשֶּׁמֶשׁ הַזֶּה שֶׁהוּא שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, כָּךְ פָּשׁוּט לְךָ שֶׁאֵינוֹ בָא לַהֲרֹג אֶפְלוּ יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן כְּנֶגְדּוֹ, כְּגוֹן אָב הַחוֹתֵר לִגְנֹב מָמוֹן הַבֵּן, בְּיָדוּעַ שֶׁרַחֲמֵי הָאָב עַל הַבֵּן וְאֵינוֹ בָא עַל עִסְקֵי נְפָשׁוֹת (שם):

דמים לו. כְּחַי הוּא חָשׁוּב, וּרְצִיחָה הִיא אִם יַהַרְגֶנּוּ בַּעַל הַבַּיִת:

שלם ישלם. הַגַּנָּב מָמוֹן שֶׁגָּנַב וְאֵינוֹ חַיָּב מִיתָה; וְאַנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם אִם עֵינָא דְּסַהֲדָיָא נְפַלַת עֲלוֹהִי, לָקַח לוֹ שִׁטָּה אַחֶרֶת, לוֹמַר, שֶׁאִם מְצָאוּהוּ עֵדִים קֹדֶם שֶׁבָּא בַּעַל הַבַּיִת, וּכְשֶׁבָּא בַּעַל הַבַּיִת נִגְּדוּ הִתְרוּ בּוֹ שֶׁלֹּא יַהַרְגֵהוּ, **דמים לו** – חַיָּב עָלָיו אִם הֲרָגוֹ, שֶׁמֵּאַחַר שֶׁיֵּשׁ רוֹאִים לוֹ, אֵין הַגַּנָּב הַזֶּה בָּא עַל עִסְקֵי נְפָשׁוֹת, וְלֹא יַהֲרֹג אֶת בַּעַל הַמָּמוֹן:

ג׳ אִם־הִמָּצֵא תִמָּצֵא בְיָדוֹ הַגְּנֵבָה מִשּׁוֹר עַד־חֲמוֹר עַד־שֶׂה חַיִּים שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם׃ {ס}

המצא תמצא. בִּרְשׁוּתוֹ, שֶׁלֹּא טָבַח וְלֹא מָכַר:

משור עד חמור. כָּל דָּבָר בִּכְלַל תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל, בֵּין שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רוּחַ חַיִּים, בֵּין שֶׁאֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמִקְרָא אַחֵר "עַל שֶׁה עַל שַׂלְמָה עַל כָּל אֲבֵדָה ... יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ" (בבא קמא ס"ב):

חיים שנים ישלם. וְלֹא יְשַׁלֵּם לוֹ מֵתִים, אֶלָּא חַיִּים אוֹ דְּמֵי חַיִּים (מכילתא):

ד׳ כִּי יַבְעֶר־אִישׁ שָׂדֶה אוֹ־כָרֶם וְשִׁלַּח אֶת־בְּעִירֹה וּבִעֵר בִּשְׂדֵה אַחֵר מֵיטַב שָׂדֵהוּ וּמֵיטַב כַּרְמוֹ יְשַׁלֵּם׃ {ס}

כי יבער, את בעירה ובער. כֻּלָּם לְשׁוֹן בְּהֵמָה, כְּמוֹ אֲנַחְנוּ וּבְעִירֵנוּ (במדבר כ'):

כי יבער. יוֹלִיךְ בְּהֶמּוֹתָיו בְּשָׂדֶה אוֹ בְכֶרֶם שֶׁל חֲבֵרוֹ, וְיַזִּיק אוֹתוֹ בְּאַחַת מִשְּׁתֵּי אֵלּוּ, אוֹ בִּשְׁלוּחַ בְּעִירוֹ אוֹ בְּבִעוּר, וּפָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ "וְשִׁלַּח" הוּא נִזְקֵי מִדְרָךְ כַּף רֶגֶל, "וּבִעֵר" הוּא נִזְקֵי הַשֵּׁן, הָאוֹכֶלֶת וּמְבַעֶרֶת (בבא קמא ב'):

בשדה אחר. בְּשָׂדֶה שֶׁל אִישׁ אַחֵר:

מיטב שדהו ... ישלם. שָׁמִין אֶת הַנֶּזֶק, וְאִם בָּא לְשַׁלֵּם לוֹ קַרְקַע דְּמֵי נִזְקוֹ, יְשַׁלֵּם לוֹ מִמֵּיטַב שְׂדוֹתָיו – אִם הָיָה נִזְקוֹ סָלַע, יִתֵּן לוֹ שָׁוֶה סָלַע מֵעִדִּית שֶׁיֵּשׁ לוֹ; לְמִדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהַנְּזָקִין שָׁמִין לָהֶם בְּעִדִּית (מכילתא, בבא קמא ו'):

ה׳ כִּי־תֵצֵא אֵשׁ וּמָצְאָה קֹצִים וְנֶאֱכַל גָּדִישׁ אוֹ הַקָּמָה אוֹ הַשָּׂדֶה שִׁלֵּם יְשַׁלֵּם הַמַּבְעֵר אֶת־הַבְּעֵרָה׃ {ס}

כי תצא אש. אֲפִלּוּ מֵעַצְמָהּ (בבא קמא כ"ב):

ומצאה קצים. קרדו"נש בְּלַעַז:

ונאכל גדיש. שֶׁלְּחָכָה בַּקּוֹצִים עַד שֶׁהִגִּיעָה לַגָּדִישׁ אוֹ לַקָּמָה הַמְּחֻבֶּרֶת בַּקַּרְקַע:

או השדה. שֶׁלְּחָכָה אֶת נִירוֹ וְצָרִיךְ לָנִיר אוֹתָהּ פַּעַם שְׁנִיָּה (בבא קמא ס'):

שלם ישלם המבער. אַע"פִּ שֶׁהִדְלִיק בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ, וְהִיא יָצְאָה מֵעַצְמָהּ עַל יְדֵי קוֹצִים שֶׁמָּצְאָה, חַיָּב לְשַׁלֵּם, לְפִי שֶׁלֹּא שָׁמַר אֶת גַּחֶלְתּוֹ שֶׁלֹּא תֵצֵא וְתַזִּיק:

ו׳ כִּי־יִתֵּן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ־כֵלִים לִשְׁמֹר וְגֻנַּב מִבֵּית הָאִישׁ אִם־יִמָּצֵא הַגַּנָּב יְשַׁלֵּם שְׁנָיִם׃

וגנב מבית האיש. לְפִי דְּבָרָיו (שם ס"ג):

אם ימצא הגנב ישלם. הַגַּנָּב **שנים** לַבְּעָלִים:

ז׳ אִם־לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל־הַבַּיִת אֶל־הָאֱלֹהִים אִם־לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ׃

אם לא ימצא הגנב. וּבָא הַשּׁוֹמֵר הַזֶּה, שֶׁהוּא בַּעַל הַבַּיִת:

ונקרב. אֶל הַדַּיָּנִין, לָדוּן עִם זֶה וְלִשָּׁבַע לוֹ שֶׁלֹּא שָׁלַח יָדוֹ בְּשֶׁלּוֹ (שם):

ח עַל־כָּל־דְּבַר־פֶּשַׁע עַל־שׁוֹר עַל־חֲמוֹר עַל־שֶׂה עַל־לְבוּשׁ עַל־כָּל־אֲבֵדָה אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי־הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְּבַר־שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יַרְשִׁיעֻן אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ׃ {ס}

על כל דבר פשע. שֶׁיִּמָּצֵא שַׁקְרָן בִּשְׁבוּעָתוֹ – שֶׁיַּעֲידוּ עֵדִים שֶׁהוּא עַצְמוֹ גְּנָבוֹ – וְיַרְשִׁיעוּהוּ אֱלֹהִים עַל פִּי הָעֵדִים.

ישלם שנים לרעהו. לְמֻדְּךָ הַכָּתוּב, שֶׁהַטּוֹעֵן בְּפִקָּדוֹן לוֹמַר נִגְנַב הֵימֶנּוּ, וְנִמְצָא שֶׁהוּא עַצְמוֹ גְּנָבוֹ, מְשַׁלֵּם תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל; וְאֵימָתַי? בִּזְמַן שֶׁנִּשְׁבַּע וְאַחַ״כ בָּאוּ עֵדִים, שֶׁכָּךְ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים, קְרִיבָה זוֹ שְׁבוּעָה הִיא, אָמַר אוֹמֵר לִשְׁבוּעָה אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לַדִּין, שֶׁכֵּיוָן שֶׁבָּא לַדִּין וְכָפַר לוֹמַר נִגְנְבָה, מִיָּד יִתְחַיֵּב כֶּפֶל אִם בָּאוּ עֵדִים שֶׁהוּא בְיָדוֹ? נֶאֱמַר כָּאן שְׁלִיחוּת יָד וְנֶאֱמַר לְמַטָּה שְׁלִיחוּת יָד – שְׁבוּעַת ה׳ תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ – מַה לְּהַלָּן שְׁבוּעָה, אַף כָּאן שְׁבוּעָה (שם):

אשר יאמר כי הוא זה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֲשֶׁר יֹאמַר הָעֵד כִּי הוּא זֶה שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ עָלָיו, חֲרֵי הוּא אֶצְלְךָ, עַד הַדַּיָּנִין יָבֹא דְּבַר שְׁנֵיהֶם, וְיַחְקְרוּ אֶת הָעֵדִים, אִם כְּשֵׁרִים הֵם וְיַרְשִׁיעוּהוּ לְשׁוֹמֵר זֶה, יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם, וְאִם יַרְשִׁיעוּ אֶת הָעֵדִים, שֶׁנִּמְצְאוּ זוֹמְמִין, יְשַׁלְּמוּ הֵם שְׁנַיִם לַשּׁוֹמֵר. וְרַבּוֹתֵינוּ זִ״ל דָּרְשׁוּ כִּי הוּא זֶה לְלַמֵּד, שֶׁאֵין מְחַיְּבִין אוֹתוֹ שְׁבוּעָה אֶלָּא אִם כֵּן הוֹדָה בְּמִקְצָת, לוֹמַר כָּךְ וְכָךְ אֲנִי חַיָּב לְךָ, וְהַמּוֹתָר נִגְנַב מִמֶּנִּי (שם ק״ז):

ט כִּי־יִתֵּן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ־שׁוֹר אוֹ־שֶׂה וְכָל־בְּהֵמָה לִשְׁמֹר וּמֵת אוֹ־נִשְׁבַּר אוֹ־נִשְׁבָּה אֵין רֹאֶה׃

כי יתן איש אל רעהו חמור או שור. פָּרָשָׁה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמְרָה בְּשׁוֹמֵר חִנָּם, לְפִיכָךְ פָּטַר בּוֹ אֶת הַגְּנֵבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק ו) וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ, אִם לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת לִשְׁבוּעָה, לָמַדְתָּ שֶׁפּוֹטֵר עַצְמוֹ בִּשְׁבוּעָה זוֹ. וּפָרָשָׁה זוֹ אֲמוּרָה בְּשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ אֵינוֹ פָּטוּר אִם נִגְנְבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (פסוק יא) אִם גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם, אֲבָל עַל הָאֹנֶס, כְּגוֹן מֵת מֵעַצְמוֹ, אוֹ נִשְׁבַּר אוֹ נִשְׁבָּה בְּחָזְקָה עַל יְדֵי לִסְטִים, וְאֵין רוֹאֶה שֶׁיָּעִיד בַּדָּבָר:

י שְׁבֻעַת יְהוָה תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם־לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ וְלָקַח בְּעָלָיו וְלֹא יְשַׁלֵּם׃

שבעת ה׳ תהיה. יִשָּׁבַע שֶׁכֵּן הוּא כִּדְבָרָיו, וְהוּא לֹא שָׁלַח בָּהּ יָד לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְעַצְמוֹ, שֶׁאִם שָׁלַח בָּהּ יָד וְאַחַ״כ נֶאֱנָסָה, חַיָּב בָּאֳנָסִים (בבא מציעא צ״ד):

ולקח בעליו. הַשְּׁבוּעָה:

ולא ישלם. לוֹ הַשּׁוֹמֵר כְּלוּם (בבא קמא ק״ו):

י״א וְאִם־גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם לִבְעָלָיו׃

י״ב אִם־טָרֹף יְטֹרַף יְבִאֵהוּ עֵד הַטְּרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם׃ {פ}

אם טרף יטרף. ע״י חַיָּה רָעָה:

יביאהו עד. יָבִיא עֵדִים שֶׁנִּטְרְפָה בְּאֹנֶס וּפָטוּר:

הטרפה לא ישלם. אֵינוֹ אוֹמֵר טְרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם אֶלָּא הַטְּרֵפָה, יֵשׁ טְרֵפָה שֶׁהוּא מְשַׁלֵּם וְיֵשׁ טְרֵפָה שֶׁאֵינוֹ מְשַׁלֵּם; טְרֵפַת חָתוּל וְשׁוּעָל וּנְמֵיָה מְשַׁלֵּם, טְרֵפַת זְאֵב, אֲרִי, וְדֹב וְנָחָשׁ אֵינוֹ מְשַׁלֵּם; וּמִי לְחָשְׁךָ לָדוּן כֵּן? שֶׁהֲרֵי כָּתוּב וּמֵת אוֹ נִשְׁבַּר אוֹ נִשְׁבָּה – מַה מִּיתָה שֶׁאֵין יָכוֹל לְהַצִּיל, אַף שֶׁבֶר וְשִׁבְיָה שֶׁאֵין יָכוֹל לְהַצִּיל (מכילתא):

י״ג וְכִי־יִשְׁאַל אִישׁ מֵעִם רֵעֵהוּ וְנִשְׁבַּר אוֹ־מֵת בְּעָלָיו אֵין־עִמּוֹ שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם׃

וכי ישאל. בָּא לְלַמֵּד עַל הַשּׁוֹאֵל שֶׁהוּא חַיָּב בָּאֳנָסִין:

בעליו אין עמו. אִם בְּעָלָיו שֶׁל שׁוֹר אֵינוֹ עִם הַשּׁוֹאֵל בִּמְלַאכְתּוֹ (בבא מציעא צ״ה):

י״ד אִם־בְּעָלָיו עִמּוֹ לֹא יְשַׁלֵּם אִם־שָׂכִיר הוּא בָּא בִּשְׂכָרוֹ׃ {ס}

אם בעליו עמו. בֵּין שֶׁהוּא בְּאוֹתָהּ מְלָאכָה בֵּין שֶׁהוּא בִּמְלָאכָה אַחֶרֶת, הָיָה עִמּוֹ בִּשְׁעַת שְׁאֵלָה אֵינוֹ צָרִיךְ לִהְיוֹת עִמּוֹ בִּשְׁעַת שְׁבִירָה וּמִיתָה (שם):

אם שכיר הוא. אִם הַשּׁוֹר אֵינוֹ שָׁאוּל אֶלָּא שָׂכוּר, בָּא בִּשְׂכָרוֹ לְיַד הַשּׁוֹכֵר הַזֶּה, וְלֹא בִּשְׁאֵלָה, וְאֵין כָּל הֲנָאָה שָׁלוֹ, שֶׁהֲרֵי עַ״י שְׂכָרוֹ נִשְׁתַּמֵּשׁ, וְאֵין לוֹ מִשְׁפַּט שׁוֹאֵל לְהִתְחַיֵּב בָּאֳנָסִין; וְלֹא פֵּרֵשׁ מַה דִּינוֹ, אִם כְּשׁוֹמֵר חִנָּם אוֹ כְּשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ נֶחְלְקוּ בּוֹ חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל שׁוֹכֵר כְּיַצַּד מְשַׁלֵּם, רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר חִנָּם, ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר שָׂכָר (בבא מציעא צ״ה):

ט״ו וְכִי־יְפַתֶּה אִישׁ בְּתוּלָה אֲשֶׁר לֹא־אֹרָשָׂה וְשָׁכַב עִמָּהּ מָהֹר יִמְהָרֶנָּה לּוֹ לְאִשָּׁה׃

וכי יפתה. מְדַבֵּר עַל לִבָּהּ עַד שֶׁשּׂוֹמַעַת לוֹ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ וַאֲרֵי יְשַׁדֵּל, שְׁדוּל בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי כְּפִתּוּי בִּלְשׁוֹן עִבְרִי:

מהר ימהרנה. יִפְסֹק לָהּ מֹהַר כְּמִשְׁפַּט אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ – שֶׁכּוֹתֵב לָהּ כְּתֻבָּה וְיִשָּׂאֶנָּה (מכילתא):

ט״ז אִם־מָאֵן יְמָאֵן אָבִיהָ לְתִתָּהּ לוֹ כֶּסֶף יִשְׁקֹל כְּמֹהַר הַבְּתוּלֹת: {ס}

כמהר הבתולת. שֶׁהוּא קָצוּב חֲמִשִּׁים כֶּסֶף אֵצֶל הַתּוֹפֵס אֶת הַבְּתוּלָה וְשׁוֹכֵב עִמָּהּ בְּאֹנֶס, שֶׁנֶּאֱמַר וְנָתַן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּהּ לַאֲבִי הַנַּעֲרָה חֲמִשִּׁים כֶּסֶף (דברים כ״ב):

י״ז מְכַשֵּׁפָה לֹא תְחַיֶּה:

מכשפה לא תחיה. אֶלָּא תּוֹמֶת בְּבֵית דִּין; וְאֶחָד זְכָרִים וְאֶחָד נְקֵבוֹת, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוָה, שֶׁהַנָּשִׁים מְצוּיוֹת מְכַשֵּׁפוֹת (סנהדרין ס״ז):

י״ח כָּל־שֹׁכֵב עִם־בְּהֵמָה מוֹת יוּמָת: {ס}

כל שכב עם בהמה מות יומת. בְּסִקִילָה, רוֹבֵעַ כַּנִּרְבַּעַת, שֶׁכָּתוּב בָּהֶם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא כ׳):

י״ט זֹבֵחַ לָאֱלֹהִים יָחֳרָם בִּלְתִּי לַיהוָה לְבַדּוֹ:

לאלהים. לַעֲ״ז; אִלּוּ הָיָה נָקוּד לֵאלֹהִים, הָיָה צָרִיךְ לְפָרֵשׁ וְלִכְתֹּב ״אֱחֵרִים״, עַכְשָׁו שֶׁאָמַר לָאֱלֹהִים, אֵין צָרִיךְ לְפָרֵשׁ אֱחֵרִים, שֶׁכָּל לָמ״ד וּבי״ת הַמִּשְׁמֶשֶׁת בְּרֹאשׁ הַתֵּבָה אִם נְקוּדָה בַּחֲטָף, כְּגוֹן לְמֶלֶךְ, לְמִדְבָּר, לְעִיר, צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה מֶלֶךְ, לְאֵיזֶה מִדְבָּר, לְאֵיזֶה עִיר, וְכֵן לִמְלָכִים וְלִרְגָלִים צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה, וְאִם אֵינוֹ מְפֹרָשׁ, כָּל מְלָכִים בְּמַשְׁמָע, כֵּן לֵאלֹהִים כָּל אֱלֹהִים בְּמַשְׁמָע – אֲפִלּוּ קֻדָּשׁ, אֲבָל כְּשֶׁהִיא נְקוּדָה פַּתָּח, כְּמוֹ לַמֶּלֶךְ, לַמִּדְבָּר, לָעִיר, נוֹדַע בְּאֵיזֶה מֶלֶךְ מְדֻבָּר, וְכֵן לָעִיר נוֹדַע בְּאֵיזֶה עִיר מְדֻבָּר, וְכֵן לָאֱלֹהִים – לְאוֹתָן שֶׁהַזְהַרְתֶּם עֲלֵיהֶם בְּמָקוֹם אַחֵר; כַּיּוֹצֵא בוֹ אֵין כְּמוֹךָ בָאֱלֹהִים, לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ, הֻצְרַךְ לִנָּקֵד פַּתָּח:

יחרם. יוּמַת; לָמָּה נֶאֱמַר יָחֳרָם וַהֲלֹא כְבָר נֶאֱמְרָה בּוֹ מִיתָה בְּמָקוֹם אַחֵר וְהוֹצֵאתָ אֶת הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת הָאִשָּׁה הַהִוא וְגוֹ׳ (דברים י״ז)? אֶלָּא לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ עַל אֵיזוֹ עֲבוֹדָה חַיָּב מִיתָה – שֶׁלֹּא תֹּאמַר כָּל עֲבוֹדוֹת בְּמִיתָה – בָּא וּפֵרֵשׁ לְךָ כָּאן ״זֹבֵחַ״ לָאֱלֹהִים, לוֹמַר לְךָ, מַה זְּבִיחָה עֲבוֹדָה הַנַּעֲשֵׂית בִּפְנִים לַשָּׁמַיִם, אַף אֲנִי מְרַבֶּה הַמַּקְטִיר וְהַמְנַסֵּךְ שֶׁהֵם עֲבוֹדוֹת בִּפְנִים, וְחַיָּבִים עֲלֵיהֶם לְכָל עֲ״ז בֵּין שֶׁדַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ, בֵּין שֶׁאֵין דַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ. אֲבָל שְׁאָר עֲבוֹדוֹת, כְּגוֹן הַמְכַבֵּד וְהַמְרַבֵּץ וְהַמְנַשֵּׁק אֵינוֹ בְּמִיתָה:

כ׳ וְגֵר לֹא־תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי־גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

וגר לא תונה. אוֹנָאַת דְּבָרִים, קונטרארי״ר בְּלַעַז, כְּמוֹ וְהַאֲכַלְתִּי אֶת מוֹנַיִךְ אֶת בְּשָׂרָם (ישעיהו מ״ט):

ולא תלחצנו. בְּגֶזֶלַת מָמוֹן:

כי גרים הייתם. אִם הוֹנִיתוֹ, אַף הוּא יָכוֹל לְהוֹנוֹתְךָ וְלוֹמַר לְךָ, אַף אַתָּה מִגֵּרִים בָּאתָ, ״מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרְךָ״; כָּל לְשׁוֹן גֵּר אָדָם שֶׁלֹּא נוֹלַד בְּאוֹתָהּ מְדִינָה, אֶלָּא בָּא מִמְּדִינָה אַחֶרֶת לָגוּר שָׁם:

כ״א כָּל־אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן:

כל אלמנה ויתום לא תענון. הוּא הַדִּין לְכָל אָדָם, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוָה, לְפִי שֶׁהֵם תְּשׁוּשֵׁי כֹּחַ וְדָבָר מָצוּי לְעַנּוֹתָם (מכילתא):

כ״ב אִם־עַנֵּה תְעַנֶּה אֹתוֹ כִּי אִם־צָעֹק יִצְעַק֙ אֵלַי שָׁמֹעַ אֶשְׁמַע צַעֲקָתוֹ:

אם ענה תענה אתו. הֲרֵי זֶה מִקְרָא קָצָר, גָּזַם וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ, כְּמוֹ לָכֵן כָּל הֹרֵג קַיִן (בראשית ד׳), גָּזַם וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ, אַף כָּאן אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אוֹתוֹ לְשׁוֹן גְּזוּם, כְּלוֹמַר סוֹפְךָ לִטֹּל אֶת שֶׁלְּךָ לָמָּה? כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק אֵלַי וְגוֹ׳:

כ״ג וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בֶּחָרֶב וְהָיוּ נְשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתֹמִים: {פ}

והיו נשיכם אלמנות. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם אֵינִי יוֹדֵעַ שְׁנְּשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתוֹמִים? אֶלָּא חֲרִי זוֹ קְלָלָה אַחֶרֶת, שֶׁיִּהְיוּ הַנָּשִׁים צְרוּרוֹת כְּאַלְמָנוֹת חַיּוֹת, שֶׁלֹּא יִהְיוּ עֵדִים לְמִיתַת בַּעְלֵיהֶן וְתִהְיֶינָה אֲסוּרוֹת לְהִנָּשֵׂא, וְהַבָּנִים יִהְיוּ יְתוֹמִים, שֶׁלֹּא יַנִּיחוּם בֵּית דִּין לִירֵד לִנְכְסֵי אֲבִיהֶם, לְפִי שֶׁאֵין יוֹדְעִים אִם מֵתוּ אִם נִשְׁבּוּ (בבא מציעא ל״ח):

כ״ד אִם־כֶּסֶף | תַּלְוֶה אֶת־עַמִּי אֶת־הֶעָנִי֙ עִמָּ֔ךְ לֹא־תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה לֹא־תְשִׂימוּן עָלָיו נָשֶׁךְ:

אם כסף תלוה את עמי. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר כָּל אִם וְאִם שֶׁבַּתּוֹרָה רְשׁוּת חוּץ מִשְּׁלֹשָׁה, וְזֶה אֶחָד מֵהֶן (מכילתא):

את עמי. עַמִּי וְגוֹי עַמִּי קוֹדֶם, עָנִי וְעָשִׁיר עָנִי קוֹדֶם, עָנֶיךָ עָנֶיךָ עִירְךָ עָנֶיךָ עִירְךָ קוֹדְמִין, עָנֵיי עִירְךָ וַעֲנֵיי עִיר אַחֶרֶת עֲנֵיי עִירְךָ קוֹדְמִין; וְזֶה מַשְׁמָעוֹ: אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה – אֶת עַמִּי תַּלְוֶהוּ וְלֹא לְגוֹי, וּלְאֵיזֶה מֵעַמִּי? אֶת הֶעָנִי, וּלְאֵיזֶה עָנִי? לְאוֹתוֹ שֶׁעִמָּךְ. (דְּ״אִ, אֶת עַמִּי, שֶׁלֹּא תְנַהֵג בּוֹ בְּזִיּוֹן בְּהַלְוָאָה שֶׁהוּא עַמִּי:

את העני עמך. וֶהֱוֵי מִסְתַּכֵּל בְּעִנְיָנְךָ כְּאִלּוּ אַתָּה עָנִי:

לא תהיה לו כנשה. לֹא תִתְבָּעֶנּוּ בְּחָזְקָה. אִם אַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאֵין לוֹ, אַל תְּהִי דּוֹמֶה עָלָיו כְּאִלּוּ הִלְוִיתוֹ אֶלָּא כְּאִלּוּ לֹא הִלְוִיתוֹ, כְּלוֹמַר לֹא תַכְלִימֶהוּ:

נשך. רִבִּית, שֶׁהוּא כִּנְשִׁיכַת נָחָשׁ שֶׁנּוֹשֵׁךְ חֲבוּרָה קְטַנָּה בְּרַגְלוֹ וְאֵינוֹ מַרְגִּישׁ, וּפִתְאֹם הוּא מְבֻטְבָּט וְנוֹפֵחַ עַד קָדְקָדוֹ, כָּךְ רִבִּית אֵינוֹ מַרְגִּישׁ וְאֵינוֹ נִכָּר עַד שֶׁהָרִבִּית עוֹלָה וּמְחַסְּרוֹ מָמוֹן הַרְבֵּה (תנחומא):

כ״ה **אִם־חָבֹל תַּחְבֹּל שַׂלְמַת רֵעֶךָ עַד־בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ:**

אם חבל תחבל. כָּל לְשׁוֹן חֲבָלָה אֵינוֹ מַשְׁכוֹן בִּשְׁעַת הַלְוָאָה, אֶלָּא שֶׁמְּמַשְׁכְּנִין אֶת הַלּוֶה כְּשֶׁמַּגִּיעַ הַזְּמַן וְאֵינוֹ פּוֹרֵעַ; (חָבֹל תַּחְבֹּל – כְּפֹל לְךָ בַּחֲבָלָה עַד כַּמָּה פְּעָמִים; אָמַר הַקָּבָ״ה כַּמָּה אַתָּה חַיָּב לִי, וַהֲרֵי נַפְשְׁךָ עוֹלָה אֶצְלִי כָּל אֶמֶשׁ וָאֶמֶשׁ וְנוֹתֶנֶת דִּין וּמִתְחַיֶּבֶת לְפָנַי וַאֲנִי מַחְזִירָהּ לְךָ, אַף אַתָּה טֹל וְהָשֵׁב טֹל וְהָשֵׁב):

עד בא השמש תשיבנו לו. כָּל הַיּוֹם תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ תַּחֲזֹר וְתִטָּלֶנּוּ עַד שֶׁיָּבֹא בֹּקֶר שֶׁל מָחָר; וּבְכִסּוּת יוֹם הַכָּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁאֵין צָרִיךְ לָהּ בַּלַּיְלָה (מכילתא, בבא מציעא קי״ד):

כ״ו **כִּי הִוא כְסוּתָהּ לְבַדָּהּ הִוא שִׂמְלָתָהּ לְעֹרָהּ בַּמֶּה יִשְׁכָּב וְהָיָה כִּי־יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי כִּי־חַנּוּן אָנִי: {ס}**

כי הוא כסותה. זוֹ טַלִּית:

שמלתו. זֶה חָלוּק:

במה ישכב. לְרַבּוֹת אֶת הַמַּצָּע (מכילתא):

כ״ז **אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל וְנָשִׂיא בְּעַמְּךָ לֹא תָאֹר:**

אלהים לא תקלל. הֲרֵי זוֹ אַזְהָרָה לִבְרֹכַת הַשֵּׁם וְאַזְהָרָה לְקִלְלַת דַּיָּן (סנהדרין ס״ו):

כ״ח **מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר בְּכוֹר בָּנֶיךָ תִּתֶּן־לִי:**

מלאתך. חוֹבָה הַמֻּטֶּלֶת עָלֶיךָ כְּשֶׁתִּתְמַלֵּא תְּבוּאָתְךָ לְהִתְבַּשֵּׁל, וְהֵם בְּכוּרִים:

ודמעך. הַתְּרוּמָה – וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַהוּ לְשׁוֹן דֶּמַע.

לא תאחר. לֹא תְשַׁנֶּה סֵדֶר הַפָּרָשָׁתָן לְאַחֵר אֶת הַמֻּקְדָּם וּלְהַקְדִּים אֶת הַמְאֻחָר, שֶׁלֹּא יַקְדִּים תְּרוּמָה לְבִכּוּרִים וּמַעֲשֵׂר לִתְרוּמָה (מכילתא):

בכור בניך תתן לי. לְפִדּוּתוֹ בְּחֲמֵשׁ סְלָעִים מִן הַכֹּהֵן; וַהֲלֹא כְּבָר צִוָּה עָלָיו בְּמָקוֹם אַחֵר? אֶלָּא כְּדֵי לִסְמֹךְ לוֹ כֵּן תַּעֲשֶׂה לְשׁוֹרְךָ – מַה בְּכוֹר אָדָם לְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם פּוֹדֶהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר י״ח), אַף בְּכוֹר בְּהֵמָה דַּקָּה מְטַפֵּל בּוֹ שְׁלֹשִׁים יוֹם וְאַחַ״כְּ נוֹתְנוֹ לַכֹּהֵן (בכורות כ״ו):

כ״ט **כֵּן־תַּעֲשֶׂה לְשֹׁרְךָ לְצֹאנֶךָ שִׁבְעַת יָמִים יִהְיֶה עִם־אִמּוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי תִּתְּנוֹ־לִי:**

שבעת ימים יהיה עם אמו. זוֹ אַזְהָרָה לַכֹּהֵן, שֶׁאִם בָּא לְמַהֵר אֶת קָרְבָּנוֹ לֹא יְמַהֵר קֹדֶם שְׁמֹנָה, לְפִי שֶׁהוּא מְחַסַּר זְמַן:

ביום השמיני תתנו לי. יָכוֹל יְהֵא חוֹבָה לְבוֹ בַּיּוֹם, נֶאֱמַר כָּאן שְׁמִינִי וְנֶאֱמַר לְהַלָּן וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וָהָלְאָה יֵרָצֶה (ויקרא כ״ב), מַה שְׁמִינִי הָאָמוּר לְהַלָּן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן, אַף שְׁמִינִי הָאָמוּר כָּאן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי אַתָּה רַשַּׁאי לִתְּנוֹ לִי (מכילתא):

ל׳ **וְאַנְשֵׁי־קֹדֶשׁ תִּהְיוּן לִי וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה לֹא תֹאכֵלוּ לַכֶּלֶב תַּשְׁלִכוּן אֹתוֹ: {ס}**

ואנשי קדש תהיון לי. אִם אַתֶּם קְדוֹשִׁים וּפְרוּשִׁים מִשִּׁקּוּצֵי נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת הֲרֵי אַתֶּם שֶׁלִּי וְאִם לָאו אֵינְכֶם שֶׁלִּי:

ובשר בשדה טרפה. אַף בַּבַּיִת כֵּן, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה – מָקוֹם שֶׁדֶּרֶךְ בְּהֵמוֹת לִטָּרֵף; וְכֵן כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ (דברים כ״ב), וְכֵן אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טָהוֹר מִקֶּרֶה לָיְלָה (שם כ״ג), הוּא הַדִּין לְמִקֶּרֶה יוֹם, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה. וּבְשֹׂר דְּתִלְיֹשׁ מִן חַיָּא חַיָּא, בָּשָׂר שֶׁנִּתְלַשׁ עַ״יְ טְרֵפַת זְאֵב אוֹ אֲרִי מִן חַיָּה כְּשֵׁרָה אוֹ מִבְּהֵמָה כְּשֵׁרָה בְּחַיֶּיהָ:

לכלב תשלכון אתו. אַף הַגּוֹי כַּכֶּלֶב; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא כֶּלֶב כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ״ל בִּנְבֵלָה אוֹ מָכוֹר לְנָכְרִי (שם י״ד), ק״ו לִטְרֵפָה שֶׁמֻּתֶּרֶת בְּכָל הֲנָאוֹת. אִם כֵּן מַה תַּ״ל לַכֶּלֶב? לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַכֶּלֶב נִכְבָּד מִמֶּנּוּ, וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁאֵין הַקָּבָ״ה מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ (שמות י״א), אָמַר הַקָּבָ״ה תְּנוּ לוֹ שְׂכָרוֹ (מכילתא):

פרק כ״ג

א׳ לֹא תָשֵׁת שָׁמַע שָׁוְא אַל־תָּשֶׁת יָדְךָ עִם־רָשָׁע לִהְיֹת עֵד חָמָס:

לא תשא שמע שוא. כְּתַרְגּוּמוֹ, לָא תְקַבֵּל שְׁמַע דְּשֶׁקֶר, אֲזָהָרָה לְמְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרָע וְלַדַּיָּן שֶׁלֹּא יִשְׁמַע דִּבְרֵי בַעַל דִּין עַד שֶׁיָּבֹא בַּעַל דִּין חֲבֵרוֹ (שם):

אל תשת ידך עם רשע. הַטּוֹעֵן אֶת חֲבֵרוֹ תְּבִיעַת שֶׁקֶר, שֶׁתַּבְטִיחֵהוּ לִהְיוֹת לוֹ עֵד חָמָס:

ב׳ לֹא־תִהְיֶה אַחֲרֵי־רַבִּים לְרָעֹת וְלֹא־תַעֲנֶה עַל־רִב לִנְטֹת אַחֲרֵי רַבִּים לְהַטֹּת:

לא תהיה אחרי רבים לרעת. יֵשׁ בְּמִקְרָא זֶה מִדְּרָשֵׁי חֲכָמִי יִשְׂרָאֵל, אֲבָל אֵין לְשׁוֹן הַמִּקְרָא מְיֻשָּׁב בָּהֶן עַל אָפְנָיו. מִכָּאן דָּרְשׁוּ שֶׁאֵין מַטִּין לְחוֹבָה בְּהַכְרָעַת דַּיָּן אֶחָד, וְסוֹף הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ **אחרי רבים להטת**, שֶׁאִם יֵשׁ שְׁנַיִם מְחַיְּבִין יוֹתֵר עַל הַמְזַכִּין הַשֵּׁה הַדִּין עַל פִּיהֶם לְחוֹבָה – וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר – וְאָמְצַע הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ **לא תענה על רב** – עַל רַב, שֶׁאֵין חוֹלְקִין עַל מַפְלָא שֶׁבְּבֵית דִּין, לְפִיכָךְ מַתְחִילִין בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת מִן הַצַּד – לַקְּטַנִּים שֶׁבָּהֶם שׁוֹאֲלִין תְּחִלָּה שֶׁיֹּאמְרוּ אֶת דַּעְתָּם – וּלְפִי דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ כָּךְ פִּתְרוֹן הַמִּקְרָא: **לא תהיה אחרי רבים לרעת.** לְחַיֵּב מִיתָה בִּשְׁבִיל דַּיָּן אֶחָד שֶׁיְּרִבּוּ מְחַיְּבִין עַל הַמְזַכִּין, וְלֹא תַעֲנֶה עַל הָרַב לִנְטוֹת מִדְּבָרָיו – וּלְפִי שֶׁהוּא חָסֵר יו״ד דָּרְשׁוּ בּוֹ כֵּן – **אחרי רבים להטת.** יֵשׁ רַבִּים שֶׁאַתָּה נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם, וְאֵימָתַי? בִּזְמַן שֶׁהֵן שְׁנַיִם הַמַּכְרִיעִין בַּמְחַיְּבִין יוֹתֵר מִן הַמְזַכִּין; וּמִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר **לא תהיה אחרי רבים לרעת** שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲבָל הֱיֵה עִמָּהֶם לְטוֹבָה, מִכָּאן אָמְרוּ דִּינֵי נְפָשׁוֹת מַטִּין עַל פִּי אֶחָד לִזְכוּת וְעַל פִּי שְׁנַיִם לְחוֹבָה. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לָא תִתְמְנַע מִלְאַלָּפָא מָה דְמִתְבְּעֵי לָךְ (דִּבְעֵינָךְ) עַל דִּינָא, וּלְשׁוֹן הָעִבְרִי לְפִי הַתַּרְגּוּם כָּךְ הוּא נִדְרָשׁ:

לא תענה על רב לנטת. אִם יִשְׁאָלוּךָ דָּבָר לַמִּשְׁפָּט לֹא תַעֲנֶה לִנְטוֹת לְצַד אֶחָד וּלְסַלֵּק עַצְמְךָ מִן הָרִיב, אֶלָּא הֱוֵי דָן אוֹתוֹ לַאֲמִתּוֹ.

וַאֲנִי אוֹמֵר לְיַשְּׁבוֹ עַל אָפְנָיו כִּפְשׁוּטוֹ כָּךְ פִּתְרוֹנוֹ: **לא תהיה אחרי רבים לרעת.** אִם רָאִיתָ רְשָׁעִים מַטִּין מִשְׁפָּט, לֹא תֹּאמַר, הוֹאִיל וְרַבִּים הֵם הִנְנִי נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם:

ולא תענה על רב לנטת וגו׳. וְאִם יִשְׁאָלְךָ הַנִּדּוֹן עַל אוֹתוֹ הַמִּשְׁפָּט, אַל תַּעֲנֵנוּ עַל הָרִיב דָּבָר הַנּוֹטֶה אַחֲרֵי אוֹתָן רַבִּים לְהַטּוֹת אֶת הַמִּשְׁפָּט מֵאֲמִתּוֹ, אֶלָּא אֱמֹר אֶת הַמִּשְׁפָּט כַּאֲשֶׁר הוּא וְקוֹלָר יְהֵא תָּלוּי בְּצַוָּארֵי הָרַבִּים (סנהדרין ז׳):

ג׳ וְדָל לֹא תֶהְדַּר בְּרִיבוֹ: {ס}

לא תהדר. לֹא תַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד לְזַכּוֹתוֹ בַּדִּין וְלוֹמַר דַּל הוּא אֲזַכֶּנּוּ וַאֲכַבְּדֶנּוּ:

ד׳ כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אֹיִבְךָ אוֹ חֲמֹרוֹ תֹּעֶה הָשֵׁב תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ: {ס}

ה׳ כִּי־תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׂנַאֲךָ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ וְחָדַלְתָּ מֵעֲזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ: {ס}

כי תראה חמור שנאך וגו׳. חֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן דִּלְמָא, שֶׁהוּא מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל שְׁמוּשֵׁי כִּי, וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: שֶׁמָּא תִרְאֶה חֲמוֹרוֹ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ **וחדלת מעזב לו**, בְּתְמִיהָה:

עזב תעזב עמו. עֲזִיבָה זוֹ לְשׁוֹן עֶזְרָה, וְכֵן עָצוּר וְעָזוּב (דברים ל״ב), וְכֵן וַיַּעַזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה (נחמיה ג׳) – מִלְאוּהָ עָפָר לַעֲזֹר וּלְסַיֵּעַ אֶת חֹזֶק הַחוֹמָה. כַּיּוֹצֵא בוֹ כִּי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי וְגוֹ׳ (דברים ז׳), שֶׁמָּא תֹּאמַר כֵּן, בְּתְמִיהָה? לֹא תִירָא מֵהֶם. וּמִדָּרְשׁוֹ כָּךְ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: כִּי תִרְאֶה וְחָדַלְתָּ, פְּעָמִים שֶׁאַתָּה חוֹדֵל, וּפְעָמִים שֶׁאַתָּה עוֹזֵר, הָא כֵיצַד? זָקֵן וְאֵינוֹ לְפִי כְּבוֹדוֹ וְחָדַלְתָּ, אוֹ בָּהֵמַת גּוֹי וּמַשָּׂאוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְחָדַלְתָּ (מכילתא):

עזב תעזב עמו. לְפָרֵק הַמַּשָּׂא; מִלְמִשְׁקַל לֵיהּ – מִלְטֹל מַשָּׂאוֹ מִמֶּנּוּ:

ו׳ לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט אֶבְיֹנְךָ בְּרִיבוֹ:

אבינך. לְשׁוֹן אוֹבֶה, שֶׁהוּא מְדַלְדֵּל וְתָאֵב לְכָל טוֹבָה:

ז׳ מִדְּבַר־שֶׁקֶר תִּרְחָק וְנָקִי וְצַדִּיק אַל־תַּהֲרֹג כִּי לֹא־אַצְדִּיק רָשָׁע:

ונקי וצדיק אל תהרג. מִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין חַיָּב וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו זְכוּת שֶׁמַּחֲזִירִין אוֹתוֹ? תַּ״ל וְנָקִי אַל תַּהֲרֹג, וַאֲפִ״פ שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק, שֶׁלֹּא נִצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין, מִכָּל מָקוֹם נָקִי הוּא מִדִּין מִיתָה שֶׁהֲרֵי יֵשׁ לְךָ לְזַכּוֹתוֹ. וּמִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין זַכַּאי וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו חוֹבָה שֶׁאֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ לְבֵית דִּין? תַּ״ל וְצַדִּיק אַל תַּהֲרֹג, וְזֶה צַדִּיק הוּא שֶׁנִּצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין (סנהדרין ל״ג):

כי לא אצדיק רשע. אֵין עָלֶיךָ לְהַחֲזִירוֹ, כִּי אֲנִי לֹא אַצְדִּיקֶנּוּ בְּדִינִי, אִם יָצָא מִיָּדְךָ זַכַּאי יֵשׁ לִי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה לַהֲמִיתוֹ בַּמִּיתָה שֶׁנִּתְחַיֵּב בָּהּ (מכילתא):

ח׳ וְשֹׁחַד לֹא תִקָּח כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר פִּקְחִים וְיסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִים:

ושחד לא תקח. אֲפִלּוּ לִשְׁפּוֹט אֱמֶת, וְכָל שֶׁכֵּן כְּדֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין, שֶׁהֲרֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין נֶאֱמַר כְּבָר (דברים ט״ז) לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט (כתובות ק״ה):

יעור פקחים. אֲפִלּוּ חָכָם בַּתּוֹרָה וְנוֹטֵל שֹׁחַד סוֹף שֶׁתִּטָּרֵף דַּעְתּוֹ עָלָיו וְיִשְׁתַּכַּח תַּלְמוּדוֹ וְיִכְהֶה מְאוֹר עֵינָיו (שם):

ויסלף. כְּתַרְגּוּמוֹ וּמְקַלְקֵל:

דברי צדיקים. דְּבָרִים הַמְצֻדָּקִים, מִשְׁפְּטֵי אֱמֶת, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ פִּתְגָמִין תְּרִיצִין – יְשָׁרִים:

ט׳ וְגֵר לֹא תִלְחָץ וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת־נֶפֶשׁ הַגֵּר כִּי־גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

וגר לא תלחץ. בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת הִזְהִירָה תּוֹרָה עַל הַגֵּר מִפְּנֵי שֶׁסּוּרוֹ רָע (בבא מציעא נ״ט):

את נפש הגר. כַּמָּה קָשֶׁה לוֹ כְּשֶׁלּוֹחֲצִים אוֹתוֹ:

י׳ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת־אַרְצֶךָ וְאָסַפְתָּ אֶת־תְּבוּאָתָהּ:

ואספת את תבואתה. לְשׁוֹן הַכְנָסָה לַבַּיִת, כְּמוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ״ב):

י״א וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמֶּךָ וְיִתְרָם תֹּאכַל חַיַּת הַשָּׂדֶה כֵּן־תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזֵיתֶךָ:

תשמטנה. מֵעֲבוֹדָה:

ונטשתה. מֵאֲכִילָה אַחַר זְמַן הַבְּעוּר. דְּ״אַ, תִּשְׁמְטֶנָּה – מֵעֲבוֹדָה גְּמוּרָה, כְּגוֹן חֲרִישָׁה וּזְרִיעָה, וּנְטַשְׁתָּהּ – מִלְּזַבֵּל וּמִלְקַשְׁקֵשׁ (סוכה מ״ד):

ויתרם תאכל חית השדה. לְהַקִּישׁ מַאֲכַל אֶבְיוֹן לְמַאֲכַל חַיָּה, מַה חַיָּה אוֹכֶלֶת בְּלֹא מַעֲשֵׂר, אַף אֶבְיוֹנִים אוֹכְלִים בְּלֹא מַעֲשֵׂר; מִכָּאן אָמְרוּ אֵין מַעֲשֵׂר בַּשְּׁבִיעִית (מכילתא):

כן תעשה לכרמך. וּתְחִלַּת הַמִּקְרָא מְדַבֵּר בִּשְׁדֵה הַלָּבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ תִּזְרַע אֶת אַרְצֶךָ:

י״ב שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ וְיִנָּפֵשׁ בֶּן־אֲמָתְךָ וְהַגֵּר:

וביום השביעי תשבת. אַף בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לֹא תֵעָקֵר שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית מִמְּקוֹמָהּ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר, הוֹאִיל וְכָל הַשָּׁנָה קְרוּיָה שַׁבָּת לֹא תְּהֵא שַׁבָּת בְּרֵאשִׁית (שם):

למען ינוח שורך וחמרך. תֵּן לוֹ נִיחַ, לְהַתִּיר שֶׁיְּהֵא תּוֹלֵשׁ וְאוֹכֵל עֲשָׂבִים מִן הַקַּרְקַע; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא יַחְבְּשֶׁנּוּ בְּתוֹךְ הַבַּיִת? אָמַרְתָּ אֵין זֶה נִיחַ אֶלָּא צַעַר:

בן אמתך. בְּעֶבֶד עִבְרִי הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

והגר. גֵּר תּוֹשָׁב:

י״ג וּבְכֹל אֲשֶׁר־אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ לֹא יִשָּׁמַע עַל־פִּיךָ:

ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. לַעֲשׂוֹת כָּל מִצְוַת עֲשֵׂה בְּאַזְהָרָה, שֶׁכָּל שְׁמִירָה שֶׁבַּתּוֹרָה אַזְהָרָה הִיא בְּמָקוֹם לָאו (מנחות ל״ו):

לא תזכירו. שֶׁלֹּא יֹאמַר לוֹ שְׁמֹר לִי בְּצַד עֲ״ז פְּלוֹנִית, אוֹ תַּעֲמֹד עִמִּי בְּיוֹם עֲ״ז פְּלוֹנִית; דְּ״אַ — וּבְכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ, לְלַמֵּדְךָ שֶׁשְּׁקוּלָה עֲ״ז כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹות כֻּלָּן (הוריות ח׳), וְהַנִּזְהָר בָּהּ כְּשׁוֹמֵר אֶת כֻּלָּן:

לא ישמע מִן הַגּוֹי **על פיך.** שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה שֻׁתָּפוּת עִם גּוֹי וְיִשְׁבַּע לְךָ בַּעַ״ז שֶׁלּוֹ נִמְצֵאתָ שֶׁאַתָּה גּוֹרֵם שֶׁיִּזָּכֵר עַל יָדְךָ (סנהדרין ס״ד):

י״ד שָׁלֹשׁ רְגָלִים תָּחֹג לִי בַּשָּׁנָה:

רגלים. פְּעָמִים; וְכֵן כִּי הִכִּיתַנִי זֶה שָׁלֹשׁ רְגָלִים (במדבר כ״ב):

ט״ו אֶת־חַ֣ג הַמַּצּ֗וֹת תִּשְׁמֹ֙ר֙ שִׁבְעַ֣ת יָמִ֔ים תֹּאכַ֖ל מַצּ֑וֹת כַּאֲשֶׁ֨ר צִוִּיתְךָ֜ לְמוֹעֵ֣ד חֹ֧דֶשׁ הָאָבִ֛יב כִּי־בּ֥וֹ יָצָ֖אתָ מִמִּצְרָ֑יִם וְלֹא־יֵרָא֥וּ פָנַ֖י רֵיקָֽם׃

חדש האביב. שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְמַלֵּאת בּוֹ בְּאִבָּיהָ. אָבִיב לְשׁוֹן אָב, בְּכוֹר וְרֹאשׁוֹן לְכָשֵׁל פֵּרוֹת׃

ולא יראו פני ריקם. כְּשֶׁתָּבֹאוּ לְרְאוֹת פָּנַי בָּרְגָלִים, הָבִיאוּ לִי עוֹלוֹת (מכילתא)׃

ט״ז וְחַ֣ג הַקָּצִ֔יר בִּכּוּרֵ֖י מַעֲשֶׂ֣יךָ אֲשֶׁ֣ר תִּזְרַ֔ע בַּשָּׂדֶ֑ה וְחַג֙ הָאָסִ֔ף בְּצֵ֖את הַשָּׁנָ֑ה בְּאָסְפְּךָ֥ אֶת־מַעֲשֶׂ֖יךָ מִן־הַשָּׂדֶֽה׃

וחג הקציר. הוּא חַג שָׁבוּעוֹת׃

בכורי מעשיך. שֶׁהוּא זְמַן הֲבָאַת בִּכּוּרִים, שֶׁשְּׁתֵּי הַלֶּחֶם הַבָּאִין בַּעֲצֶרֶת הָיוּ מַתִּירִין הֶחָדָשׁ לִמְנָחוֹת וּלְהָבִיא בִּכּוּרִים לַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר וּבְיוֹם הַבִּכּוּרִים וְגוֹ׳ (במדבר כ״ח)׃

וחג האסף. הוּא חַג הַסֻּכּוֹת׃

באספך את מעשיך. שֶׁכָּל יְמוֹת הַחַמָּה הַתְּבוּאָה מִתְיַבֶּשֶׁת בַּשָּׂדוֹת, וּבָחָג אוֹסְפִים אוֹתָהּ אֶל הַבַּיִת מִפְּנֵי הַגְּשָׁמִים׃

י״ז שָׁל֣שׁ פְּעָמִ֗ים בַּשָּׁנָה֙ יֵרָאֶ֣ה כָל־זְכוּרְךָ֔ אֶל־פְּנֵ֖י הָאָד֣ן | יְהוָ֑ה׃

שלש פעמים וגו׳. לְפִי שֶׁהָעִנְיָן מְדַבֵּר בַּשְּׁבִיעִית, הֵצֶרְךְ לוֹמַר שֶׁלֹּא יִסְתָּרְסוּ רְגָלִים מִמְּקוֹמָן׃

כל זכורך. הַזְּכָרִים שֶׁבְּךָ׃

י״ח לֹֽא־תִזְבַּ֥ח עַל־חָמֵ֖ץ דַּ֣ם זִבְחִ֑י וְלֹא־יָלִ֥ין חֵלֶב־חַגִּ֖י עַד־בֹּֽקֶר׃

לא תזבח על חמץ וגו׳. לֹא תִשְׁחַט אֶת הַפֶּסַח בְּי״ד בְּנִיסָן עַד שֶׁתְּבַעֵר הֶחָמֵץ (מכילתא)׃

ולא ילין חלב חגי חוּץ לַמִּזְבֵּחַ׃

עד בקר. יָכוֹל אַף עַל הַמַּעֲרָכָה יִפָּסֵל בְּלִינָה, תַּ״ל עַל מוֹקְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלַּיְלָה (ויקרא ו׳)׃

ולא ילין. אֵין לִינָה אֶלָּא בְּעַמּוּד הַשַּׁחַר, שֶׁנֶּאֱמַר עַד בֹּקֶר, אֲבָל כָּל הַלַּיְלָה יָכוֹל לְהַעֲלוֹתוֹ מִן הָרִצְפָּה לַמִּזְבֵּחַ (מגילה כ׳)׃

י״ט רֵאשִׁ֣ית בִּכּוּרֵ֣י אַדְמָתְךָ֮ תָּבִיא֒ בֵּ֣ית יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ לֹא־תְבַשֵּׁ֥ל גְּדִ֖י בַּחֲלֵ֥ב אִמּֽוֹ׃ {פ}

ראשית בכורי אדמתך. אַף הַשְּׁבִיעִית חַיֶּבֶת בְּבִכּוּרִים, לְכָךְ נֶאֱמַר אַף כָּאן בִּכּוּרֵי אַדָּמָתְךָ. כֵּיצַד? אָדָם נִכְנָס לְתוֹךְ שָׂדֵהוּ, רוֹאֶה תְּאֵנָה שֶׁבִּכְּרָה, כּוֹרֵךְ עָלֶיהָ גְּמִי לְסִימָן וּמַקְדִּישָׁהּ, וְאֵין בִּכּוּרִים אֶלָּא בְּשִׁבְעַת הַמִּינִין הָאֲמוּרִין בַּמִּקְרָא – אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגוֹ׳ (בכורים פ״א)׃

לא תבשל גדי. אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בִּכְלַל גְּדִי, שֶׁאֵין גְּדִי אֶלָּא לְשׁוֹן זָלָד רַךְ, מִמַּה שֶּׁאַתָּה מוֹצֵא בְּכָמָּה מְקוֹמוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁכָּתוּב גְּדִי וְהַצְּרֵךְ לְפָרֵשׁ אַחֲרָיו עִזִּים, כְּגוֹן אָנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדִי עִזִּים (בראשית ל״ח), אֶת גְּדִי הָעִזִּים (שם), שְׁנֵי גְּדָיֵי עִזִּים (שם כ״ז), לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר גְּדִי סְתָם אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בְּמַשְׁמָע. וּבְנֵי מְקוֹמוֹת נִכְתַּב בַּתּוֹרָה, אֶחָד לְאִסּוּר אֲכִילָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר הֲנָאָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל (מכילתא, חולין קט״ו)׃

כ הִנֵּ֣ה אָנֹכִ֗י שֹׁלֵ֤חַ מַלְאָךְ֙ לְפָנֶ֔יךָ לִשְׁמָרְךָ֖ בַּדָּ֑רֶךְ וְלַהֲבִיאֲךָ֖ אֶל־הַמָּק֥וֹם אֲשֶׁר־הֲכִנֹתִֽי׃

הנה אנכי שלח מלאך. כָּאן נִתְבַּשְּׂרוּ שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא, וּשְׁכִינָה אוֹמֶרֶת לָהֶם כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ (שמות ל״ג)׃

אשר הכנתי. אֲשֶׁר זִמַּנְתִּי לָכֶם, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ **אל המקום אשר הכנתי** כְּבָר מְקוֹמִי כְּנֶגְדּוֹ, וְזֶה אֶחָד מִן הַמִּקְרָאוֹת שֶׁאוֹמְרִים שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד שֶׁל מַטָּה (תנחומא)׃

כ״א הִשָּׁמֶ֖ר מִפָּנָ֑יו וּשְׁמַ֣ע בְּקֹל֔וֹ אַל־תַּמֵּ֥ר בּ֖וֹ כִּ֣י לֹ֣א יִשָּׂ֔א לְפִשְׁעֲכֶ֑ם כִּ֥י שְׁמִ֖י בְּקִרְבּֽוֹ׃

אל תמר בו. לְשׁוֹן הַמְרָאָה, כְּמוֹ אֲשֶׁר יַמְרֶה אֶת פִּיךָ (יהושע א׳)׃

כי לא ישא לפשעכם. אֵינוֹ מְלַמֶּד בְּכָךְ, שֶׁהוּא מִן הַדִּין שֶׁאֵין חוֹטְאִין, וְעוֹד שֶׁהוּא שָׁלִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה אֶלָּא שְׁלִיחוּתוֹ׃

כי שמי בקרבו. מְחֻבָּר לְרֹאשׁ הַמִּקְרָא – **השמר מפניו כי שמי** מְשֻׁתָּף בּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ זֶה מְטַטְרוֹן שֶׁשְּׁמוֹ כְּשֵׁם רַבּוֹ, מְטַטְרוֹן בְּגִימַטְרִיָּא שַׁדַּי (סנהדרין ל״ח)׃

כ״ב כִּ֣י אִם־שָׁמֹ֣עַ תִּשְׁמַ֔ע בְּקֹל֖וֹ וְעָשִׂ֑יתָ כֹּ֚ל אֲשֶׁ֣ר אֲדַבֵּ֔ר וְאָיַבְתִּ֖י אֶת־אֹיְבֶ֑יךָ וְצַרְתִּ֖י אֶת־צֹרְרֶֽיךָ׃

וצרתי. כְּתַרְגּוּמוֹ וְאָעִיק׃

כ״ג כִּי־יֵלֵךְ מַלְאָכִי֙ לְפָנֶ֔יךָ וֶהֱבִיאֲךָ֙ אֶל־הָאֱמֹרִ֔י וְהַחִתִּ֥י וְהַפְּרִזִּ֖י וְהַכְּנַעֲנִ֣י הַחִוִּ֑י וְהַיְבוּסִ֕י וְהִכְחַדְתִּ֖יו׃

כ״ד לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶ֣ה לֵאלֹהֵיהֶ֗ם וְלֹ֤א תָעָבְדֵם֙ וְלֹ֣א תַעֲשֶׂ֔ה כְּמַעֲשֵׂיהֶ֑ם כִּ֤י הָרֵס֙ תְּהָרְסֵ֔ם וְשַׁבֵּ֥ר תְּשַׁבֵּ֖ר מַצֵּבֹתֵיהֶֽם׃

> **הרס תהרסם.** לְאוֹתָם אֱלוֹהוּת׃
>
> **מצבתיהם.** אֲבָנִים שֶׁהֵם מַצִּיבִין לְהִשְׁתַּחֲווֹת לָהֶם׃

כ״ה וַעֲבַדְתֶּ֣ם אֵת֩ יְהוָ֨ה אֱלֹהֵיכֶ֜ם וּבֵרַ֣ךְ אֶת־לַחְמְךָ֣ וְאֶת־מֵימֶ֗יךָ וַהֲסִרֹתִ֥י מַחֲלָ֛ה מִקִּרְבֶּֽךָ׃ {ס}

כ״ו לֹא תִהְיֶ֥ה מְשַׁכֵּלָ֛ה וַעֲקָרָ֖ה בְּאַרְצֶ֑ךָ אֶת־מִסְפַּ֥ר יָמֶ֖יךָ אֲמַלֵּֽא׃

> **לא תהיה משכלה.** אִם תַּעֲשֶׂה רְצוֹנִי׃
>
> **משכלה.** מַפֶּלֶת נְפָלִים אוֹ קוֹבֶרֶת אֶת בָּנֶיהָ קְרוֹיָה מְשַׁכֵּלָה׃

כ״ז אֶת־אֵימָתִ֙י֙ אֲשַׁלַּ֣ח לְפָנֶ֔יךָ וְהַמֹּתִ֖י אֶת־כָּל־הָעָ֣ם אֲשֶׁר־תָּבֹ֣א בָהֶ֑ם וְנָתַתִּ֞י אֶת־כָּל־אֹיְבֶ֧יךָ אֵלֶ֛יךָ עֹ֖רֶף׃

> **והמתי.** כְּמוֹ וְהָמַמְתִּי, וְתַרְגּוּמוֹ וֶאֱשַׁגֵּשׁ. וְכֵן כָּל תֵּבָה שֶׁפֹּעַל שֶׁלָּהּ בְּכָפֶל אוֹת אַחֲרוֹנָה, כְּשֶׁתְּהָפֵךְ לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן פָּעַלְתִּי, יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁנּוֹטֵל אוֹת הַכְּפוּלָה וּמַדְגִּישׁ אֶת הָאוֹת וְנוֹקְדוֹ בְּמָלְאפּוּם כְּגוֹן וְהַמֹּתִי מִגְזֶרֶת וְהָמַם גִּלְגַּל עֶגְלָתוֹ (ישעיהו כ״ח), וְסַבּוֹתִי (קהלת ב׳), מִגְזֶרֶת וְסָבַב בֵּית אֵל (שמואל א ז׳:ט״ז), דַּלּוֹתִי (תהילים קט״ז), מִגְזֶרֶת דָּלְלוּ וְחָרְבוּ (ישעיהו י״ט), עַל כַּפַּיִם חַקֹּתִיךְ (ישעיהו מ״ט:ט״ז), מִגְזֶרֶת חִקֵּקֵי לֵב (שופטים ה׳), אֶת מִי רַצּוֹתִי (שמואל א י״ב:ג׳), מִגְזֶרֶת רָצִין עָזַב דַּלִּים (איוב כ׳). וְהַמְתַרְגֵּם וְהַמֹּתִי וְאֶקְטֹל, טוֹעֶה הוּא, שֶׁאִלּוּ מִגְזֶרֶת מִיתָה הָיָה, אֵין הֵ״א שְׁלָהּ בְּפַתָּח וְלֹא מֵ״ם שְׁלָהּ מֻדְגֶּשֶׁת וְלֹא נְקוּדָה מְלָאפּוּם, אֶלָּא וְהֵמַתִּי כְּגוֹן וְהֵמַתָּה אֶת הָעָם הַזֶּה (במדבר י״ד:ט״ו), וְהַתִּי״ו מֻדְגֶּשֶׁת לְפִי שֶׁתָּבֹא בְּמָקוֹם שְׁתֵּי תָוִי״ן – לְפִי שֶׁאֵין מִיתָה בְּלֹא ת״ו – וְהָאַחֶרֶת מְשַׁמֶּשֶׁת, כְּמוֹ אָמַרְתִּי, חָטָאתִי, עָשִׂיתִי, וְכֵן וְנָתַתִּי הַתִּי״ו מֻדְגֶּשֶׁת, שֶׁהִיא בָּאָה בְּמָקוֹם שְׁתַּיִם, לְפִי שֶׁהָיָה צָרִיךְ שָׁלֹשׁ תָּוִי״ן – שְׁתַּיִם לְיסוֹד, כְּמוֹ בְּיוֹם תֵּת ה׳ (יהושע י׳), מַתַּת אֱלֹהִים הִיא (קהלת ג׳), וְהַשְּׁלִישִׁית לְשִׁמּוּשׁ׃

> **ערף.** שֶׁיְּנוּסוּ מִפָּנֶיךָ וְיַהֲפְכוּ לְךָ עֹרְפָּם׃

כ״ח וְשָׁלַחְתִּ֤י אֶת־הַצִּרְעָה֙ לְפָנֶ֔יךָ וְגֵרְשָׁ֥ה אֶת־הַחִוִּ֖י אֶת־הַכְּנַעֲנִ֣י וְאֶת־הַחִתִּ֑י מִלְּפָנֶֽיךָ׃

> **הצרעה.** מִין שֶׁרֶץ הָעוֹף, וְהָיְתָה מַכָּה אוֹתָם בְּעֵינֵיהֶם וּמַטִּילָה בָּהֶם אֶרֶס וְהֵם מֵתִים. וְהַצִּרְעָה לֹא עָבְרָה אֶת הַיַּרְדֵּן, וְהַחִתִּי וְהַכְּנַעֲנִי הֵם אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, לְפִיכָךְ מִכָּל שֶׁבַע אֻמּוֹת לֹא מָנָה כָּאן אֶלָּא אֵלּוּ, וְחִוִּי אַע״פ שֶׁהוּא מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְהָלְאָה, שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל״ו), עַל שֵׁפַת הַיַּרְדֵּן עָמְדָה וְזָרְקָה בָּהֶם מָרָה׃

כ״ט לֹ֣א אֲגָרְשֶׁ֣נּוּ מִפָּנֶ֗יךָ בְּשָׁנָ֤ה אֶחָת֙ פֶּן־תִּהְיֶ֣ה הָאָ֔רֶץ שְׁמָמָ֖ה וְרַבָּ֣ה עָלֶ֑יךָ חַ֖יַּת הַשָּׂדֶֽה׃

> **שממה.** רֵקָנִית מִבְּנֵי אָדָם, לְפִי שֶׁאַתֶּם מְעַט וְאֵין בָּכֶם כְּדֵי לְמַלֹּאות אוֹתָהּ׃
>
> **ורבה עליך.** וְתִרְבֶּה עָלֶיךָ׃

ל׳ מְעַ֥ט מְעַ֛ט אֲגָרְשֶׁ֥נּוּ מִפָּנֶ֖יךָ עַ֣ד אֲשֶׁר־תִּפְרֶ֑ה וְנָחַלְתָּ֖ אֶת־הָאָֽרֶץ׃

> **עד אשר תפרה.** תִּרְבֶּה, לְשׁוֹן פְּרִי, כְּמוֹ פְּרוּ וּרְבוּ (בראשית א׳)׃

ל״א וְשַׁתִּ֤י אֶת־גְּבֻלְךָ֙ מִיַּם־סוּף֙ וְעַד־יָ֣ם פְּלִשְׁתִּ֔ים וּמִמִּדְבָּ֖ר עַד־הַנָּהָ֑ר כִּ֣י | אֶתֵּ֤ן בְּיֶדְכֶם֙ אֶת־יֹשְׁבֵ֣י הָאָ֔רֶץ וְגֵרַשְׁתָּמ֖וֹ מִפָּנֶֽיךָ׃

> **ושתי.** לְשׁוֹן הֲשָׁתָה, וְהַתִּי״ו מֻדְגֶּשֶׁת מִפְּנֵי שֶׁבָּאָה תַּחַת שְׁתַּיִם, שֶׁאֵין שִׁיתָה בְּלֹא תִּי״ו, וְהָאַחַת לְשִׁמּוּשׁ׃
>
> **עד הנהר.** פְּרָת׃
>
> **וגרשתמו.** וּתְגָרְשֵׁם׃

ל״ב לֹא־תִכְרֹ֥ת לָהֶ֖ם וְלֵאלֹהֵיהֶ֑ם בְּרִֽית׃

ל״ג לֹ֥א יֵשְׁב֖וּ בְּאַרְצְךָ֑ פֶּן־יַחֲטִ֤יאוּ אֹתְךָ֙ לִ֔י כִּ֥י תַעֲבֹ֖ד אֶת־אֱלֹהֵיהֶ֑ם כִּֽי־יִהְיֶ֥ה לְךָ֖ לְמוֹקֵֽשׁ׃ {פ}

כי תעבד וגו׳. חֲרֵי אֵלּוּ כִּי מְשַׁמְּשִׁין בִּמְקוֹם אֲשֶׁר, וְכֵן בְּכָמָּה מְקוֹמוֹת, וְזֶהוּ לְשׁוֹן אִי שֶׁהוּא אֶחָד מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁהַכִּי מְשַׁמֵּשׁ, וְגַם מָצִינוּ בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר, כְּמוֹ וְאִם תַּקְרִיב מִנְחַת בְּכוּרִים (ויקרא ב׳), שֶׁהִיא חוֹבָה:

פרק כ״ד

א׳ וְאֶל־מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל־יְהוָה אַתָּה וְאַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֹק:

ואל משה אמר. פָּרָשָׁה זוֹ נֶאֶמְרָה קֹדֶם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, בְּד׳ בְּסִיוָן נֶאֶמְרָה לוֹ עֲלֵה (שבת פ״ח):

ב׳ וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל־יְהוָה וְהֵם לֹא יִגְּשׁוּ וְהָעָם לֹא יַעֲלוּ עִמּוֹ:

ונגש משה לבדו. אֶל הָעֲרָפֶל:

ג׳ וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֶת כָּל־דִּבְרֵי יְהוָה וְאֵת כָּל־הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל־הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה נַעֲשֶׂה:

ויבא משה ויספר לעם. בּוֹ בַּיּוֹם:

את כל דברי ה׳. מִצְוַת פְּרִישָׁה וְהַגְבָּלָה:

ואת כל המשפטים. שֶׁבַע מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ, וְשַׁבָּת וְכִבּוּד אָב וָאֵם וּפָרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּמָרָה (סנהדרין נ״ו):

ד׳ וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל־דִּבְרֵי יְהוָה וַיַּשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבָה לִשְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל:

ויכתב משה. מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה, וְכָתַב מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה:

וישכם בבקר. בַּחֲמִשָּׁה בְּסִיוָן:

ה׳ וַיִּשְׁלַח אֶת־נַעֲרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זְבָחִים שְׁלָמִים לַיהוָה פָּרִים:

את נערי. הַבְּכוֹרוֹת:

ו׳ וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצִי הַדָּם וַיָּשֶׂם בָּאֲגַנֹּת וַחֲצִי הַדָּם זָרַק עַל־הַמִּזְבֵּחַ:

ויקח משה את חצי הדם. מִי חִלְקוֹ? מַלְאָךְ בָּא וְחִלְקוֹ (ויקרא רבה ו׳):

באגנת. שְׁתֵּי אַגָּנוֹת, אֶחָד לַחֲצִי דַּם עוֹלָה וְאֶחָד לַחֲצִי דָּם שְׁלָמִים לְהַזּוֹת אוֹתָם עַל הָעָם. וּמִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁנִּכְנְסוּ אֲבוֹתֵינוּ לַבְּרִית בְּמִילָה וּטְבִילָה וְהַזָּאַת דָּמִים, שֶׁאֵין הַזָּאָה בְּלֹא טְבִילָה (כריתות ט׳):

ז׳ וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כֹּל אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע:

ספר הברית. מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה וּמִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה:

ח׳ וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־הַדָּם וַיִּזְרֹק עַל־הָעָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה דַם־הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְהוָה עִמָּכֶם עַל כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

ויזרק. עִנְיַן הַזָּאָה, וְתַרְגּוּמוֹ וּזְרַק עַל מַדְבְּחָא לְכַפָּרָא עַל עַמָּא:

ט׳ וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל:

י׳ וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתַחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר:

ויראו את אלהי ישראל. נִסְתַּכְּלוּ וְהֵצִיצוּ וְנִתְחַיְּבוּ מִיתָה, אֶלָּא שֶׁלֹּא רָצָה הַקָּבָ״ה לְעַרְבֵּב שִׂמְחַת הַתּוֹרָה וְהִמְתִּין לָנָדָב וַאֲבִיהוּא עַד יוֹם חֲנֻכַּת הַמִּשְׁכָּן, וְלַזְּקֵנִים עַד וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאוֹנְנִים, וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ ה׳ וַתֹּאכַל בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה (במדבר י״א) — בְּקָצִינִים שֶׁבַּמַּחֲנֶה (תנחומא):

כמעשה לבנת הספיר. הִיא הָיְתָה לְפָנָיו בְּשָׁעַת הַשִּׁעְבּוּד, לְזָכֹר צָרָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ מְשֻׁעְבָּדִים בְּמַעֲשֵׂה לְבֵנִים (ויקרא רבה):

וכעצם השמים לטהר. מְשֻׁנְּאָלוּ הָיָה אוֹר וְחֶדְוָה לְפָנָיו:

וכעצם. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשׁוֹן מַרְאֶה:

לטהר. לְשׁוֹן בָּרוּר וְצָלוּל:

י״א **וְאֶל־אֲצִילֵי֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל לֹ֥א שָׁלַ֖ח יָד֑וֹ וַיֶּחֱזוּ֙ אֶת־הָאֱלֹהִ֔ים וַיֹּאכְל֖וּ וַיִּשְׁתּֽוּ׃ {ס}**

ואל אצילי. הֵם נָדָב וַאֲבִיהוּא וְהַזְּקֵנִים:

לא שלח ידו. מִכְּלָל שֶׁהָיוּ רְאוּיִים לְהִשְׁתַּלֵּחַ בָּהֶם יָד (תנחומא, ויקרא רבה כ׳):

ויחזו את האלהים. הָיוּ מִסְתַּכְּלִין בּוֹ בְּלֵב גַּס מִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, כָּךְ מִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא, וְאַנְקְלוֹס לֹא תִרְגֵּם כֵּן.

אצילי. לְשׁוֹן גְּדוֹלִים, כְּמוֹ וּמֵאֲצִילֶיהָ קָרָאתִיךְ (ישעיהו מ״א), וַיָּאצֶל מִן הָרוּחַ (במדבר י״א), שֵׁשׁ אַמּוֹת אַצִּילָה (יחזקאל מ״א):

י״ב **וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה עֲלֵ֥ה אֵלַ֖י הָהָ֑רָה וְהְיֵה־שָׁ֔ם וְאֶתְּנָ֣ה לְךָ֔ אֶת־לֻחֹ֥ת הָאֶ֖בֶן וְהַתּוֹרָ֣ה וְהַמִּצְוָ֑ה אֲשֶׁ֥ר כָּתַ֖בְתִּי לְהוֹרֹתָֽם׃**

ויאמר ה׳ אל משה. לְאַחַר מַתַּן תּוֹרָה:

עלה אלי ההרה והיה שם. אַרְבָּעִים יוֹם:

את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם. כָּל שֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִצְוֹות בִּכְלָל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת הֵן, וְרַבֵּנוּ סְעַדְיָה פֵּרֵשׁ בָּאַזְהָרוֹת שֶׁיָּסַד לְכָל דִּבּוּר וְדִבּוּר מִצְוֹות הַתְּלוּיוֹת בּוֹ:

י״ג **וַיָּ֣קָם מֹשֶׁ֔ה וִיהוֹשֻׁ֖עַ מְשָׁרְתּ֑וֹ וַיַּ֥עַל מֹשֶׁ֖ה אֶל־הַ֥ר הָאֱלֹהִֽים׃**

ויקם משה ויהושע משרתו. לֹא יָדַעְתִּי מַה טִּיבוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ כָּאן, וְאוֹמֵר אֲנִי, שֶׁהָיָה הַתַּלְמִיד מְלַוֶּה לָרַב עַד מְקוֹם הַגְּבָלַת תְּחוּמֵי הָהָר שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לֵילֵךְ מִשָּׁם וָהָלְאָה, וּמִשָּׁם וַיַּעַל מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל הַר הָאֱלֹהִים, וִיהוֹשֻׁעַ נָטָה שָׁם אָהֳלוֹ וְנִתְעַכֵּב שָׁם כָּל אַרְבָּעִים יוֹם, שֶׁכֵּן מָצִינוּ כְּשֶׁיָּרַד מֹשֶׁה וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת קוֹל הָעָם בְּרֵעֹה (שמות ל״ב:י״ז), לָמַדְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה יְהוֹשֻׁעַ עִמָּהֶם:

י״ד **וְאֶל־הַזְּקֵנִ֣ים אָמַ֔ר שְׁבוּ־לָ֥נוּ בָזֶ֖ה עַד אֲשֶׁר־נָשׁ֣וּב אֲלֵיכֶ֑ם וְהִנֵּ֤ה אַהֲרֹן֙ וְח֣וּר עִמָּכֶ֔ם מִי־בַ֥עַל דְּבָרִ֖ים יִגַּ֥שׁ אֲלֵהֶֽם׃**

ואל הזקנים אמר. בְּצֵאתוֹ מִן הַמַּחֲנֶה:

שבו לנו בזה. וְהִתְעַכְּבוּ כָּאן עִם שְׁאָר הָעָם בַּמַּחֲנֶה, לִהְיוֹת נְכוֹנִים לִשְׁפֹּט לְכָל אִישׁ רִיבוֹ:

חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה וְאָבִיו כָּלֵב בֶּן יְפֻנֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּקַּח לוֹ כָּלֵב אֶת אֶפְרָת וַתֵּלֶד לוֹ אֶת חוּר (דהי״א ב׳), אֶפְרָת זוֹ מִרְיָם כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה:

מי בעל דברים. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ דִּין:

ט״ו **וַיַּ֥עַל מֹשֶׁ֖ה אֶל־הָהָ֑ר וַיְכַ֥ס הֶעָנָ֖ן אֶת־הָהָֽר׃**

ט״ז **וַיִּשְׁכֹּ֣ן כְּב֣וֹד־יְהוָ֔ה עַל־הַ֖ר סִינָ֑י וַיְכַסֵּ֤הוּ הֶעָנָן֙ שֵׁ֣שֶׁת יָמִ֔ים וַיִּקְרָ֥א אֶל־מֹשֶׁ֖ה בַּיּ֣וֹם הַשְּׁבִיעִ֑י מִתּ֖וֹךְ הֶעָנָֽן׃**

ויכסהו הענן. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ מֶהֶם אוֹ׳ אִלּוּ שִׁשָּׁה יָמִים שֶׁמֵּ״ח (עַד עֲצֶרֶת יוֹם מַתַּן תּוֹרָה):

ויכסהו הענן. לָהָר:

ויקרא אל משה ביום השביעי לוֹמַר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וּמֹשֶׁה וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹמְדִים, אֶלָּא שֶׁחָלַק הַכָּתוּב כָּבוֹד לְמֹשֶׁה; וְי״א **ויכסהו הענן** לְמֹשֶׁה **ששת ימים** לְאַחַר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וְהֵם הָיוּ בְּתְחִלַּת אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁעָלָה מֹשֶׁה לְקַבֵּל לוּחוֹת, וְלִמֶּדְךָ שֶׁכָּל הַנִּכְנָס לְמַחֲנֵה שְׁכִינָה טָעוּן פְּרִישָׁה שִׁשָּׁה יָמִים (יומא ג׳):

י״ז **וּמַרְאֵ֣ה כְּב֣וֹד יְהוָ֔ה כְּאֵ֥שׁ אֹכָלֶ֖ת בְּרֹ֣אשׁ הָהָ֑ר לְעֵינֵ֖י בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃**

י״ח **וַיָּבֹ֥א מֹשֶׁ֖ה בְּת֣וֹךְ הֶעָנָ֑ן וַיַּ֥עַל אֶל־הָהָ֖ר וַיְהִ֣י מֹשֶׁ֔ה בָּהָ֕ר אַרְבָּעִ֥ים י֖וֹם וְאַרְבָּעִ֣ים לָֽיְלָה׃ {פ}**

בתוך הענן. עָנָן זֶה כְּמִין עָשָׁן הוּא, וְעָשָׂה לוֹ הַקָּבָ״ה לְמֹשֶׁה שְׁבִיל בְּתוֹכוֹ (שם ד׳):

פרק כ״ה

א׳ וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר׃

ב׳ דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ־לִי תְּרוּמָה מֵאֵת כָּל־אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ תִּקְחוּ אֶת־תְּרוּמָתִי׃

ויקחו לי תרומה. לִי – לִשְׁמִי׃

תרומה. הַפְרָשָׁה, יַפְרִישׁוּ לִי מִמָּמוֹנָם נְדָבָה׃

ידבנו לבו. לְשׁוֹן נְדָבָה וְהוּא לְשׁוֹן רָצוֹן טוֹב, פיישנ״ט בְּלַעַז׃

תקחו את תרומתי. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ שָׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת אֲמוּרוֹת כָּאן, אַחַת תְּרוּמַת בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת שֶׁנַּעֲשׂוּ מֵהֶם הָאֲדָנִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּאֵלֶּה פְקוּדֵי, וְאַחַת תְּרוּמַת הַמִּזְבֵּחַ בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת לַקֻּפּוֹת לִקְנוֹת מֵהֶן קָרְבְּנוֹת צִבּוּר, וְאַחַת תְּרוּמַת הַמִּשְׁכָּן נִדְבַת כָּל אֶחָד וְאֶחָד (תלמוד ירושלמי שקלים א׳). י״ג דְּבָרִים הָאֲמוּרִים בָּעִנְיָן כֻּלָּם הֵצְרְכוּ לִמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן אוֹ לִבְגְדֵי כְהֻנָּה כְּשֶׁתְּדַקְדֵּק בָּהֶם׃

ג׳ וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאִתָּם זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת׃

זהב וכסף ונחשת וגו׳. כֻּלָּם בָּאוּ בִנְדָבָה – אִישׁ אִישׁ מַה שֶּׁנְּדְבוֹ לִבּוֹ – חוּץ מִן הַכֶּסֶף שֶׁבָּא בְּשָׁוֶה, מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל לְכָל אֶחָד, וְלֹא מָצִינוּ בְּכָל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן שֶׁהֻצְרַךְ שָׁם כֶּסֶף יוֹתֵר, שֶׁנֶּאֱמַר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה וְגוֹ׳ בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת וְגוֹ׳, וּשְׁאָר הַכֶּסֶף הַבָּא שָׁם בִּנְדָבָה עָשׂוּהוּ לִכְלֵי שָׁרֵת׃

ד׳ וּתְכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים׃

ותכלת. צֶמֶר צָבוּעַ בְּדַם חִלָּזוֹן וְצִבְעוֹ יָרֹק (מנחות מ״ד)׃

וארגמן. צֶמֶר צָבוּעַ מִמִּין צֶבַע שֶׁשְּׁמוֹ אַרְגָּמָן׃

ושש. הוּא פִּשְׁתָּן.

ועזים. נוֹצָה שֶׁל עִזִּים, לְכָךְ תִּרְגֵּם אַנְקְלוֹס וּמְעַזֵּי – הַבָּא מִן הָעִזִּים – וְלֹא עִזִּים עַצְמָם, שֶׁתִּרְגּוּם שֶׁל עִזִּים עִזָּיֵא׃

ה׳ וְעֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים וַעֲצֵי שִׁטִּים׃

מאדמים. צְבוּעוֹת הָיוּ אָדֹם לְאַחַר עִבּוּדָן׃

תחשים. מִין חַיָּה, וְלֹא הָיְתָה אֶלָּא לְשָׁעָה, וְהַרְבֵּה גְּנָנִים הָיוּ לָהּ, לְכָךְ מְתֻרְגָּם סַסְגּוֹנָא שֶׁשָּׁשׁ וּמִתְפָּאֵר בִּגְנָנִין שֶׁלּוֹ (שבת כ״ח)׃

ועצי שטים. וּמֵאַיִן הָיוּ לָהֶם בַּמִּדְבָּר? פֵּרֵשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא: יַעֲקֹב אָבִינוּ צָפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעֲתִידִין יִשְׂרָאֵל לִבְנוֹת מִשְׁכָּן בַּמִּדְבָּר, וְהֵבִיא אֲרָזִים לְמִצְרַיִם וּנְטָעָם, וְצִוָּה לְבָנָיו לִטֹּל עִמָּהֶם כְּשֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם׃

ו׳ שֶׁמֶן לַמָּאֹר בְּשָׂמִים לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים׃

שמן למאר. שֶׁמֶן זַיִת זָךְ לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד׃

בשמים לשמן המשחה. שֶׁנַּעֲשָׂה לִמְשֹׁחַ כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן וְהַמִּשְׁכָּן לְקַדְּשׁוֹ, וְהֻצְרְכוּ לוֹ בְּשָׂמִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּכִי תִשָּׂא׃

ולקטרת הסמים. שֶׁהָיוּ מַקְטִירִין בְּכָל עֶרֶב וָבֹקֶר, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בִּוְאַתָּה תְּצַוֶּה, וּלְשׁוֹן קְטֹרֶת הַעֲלָאַת קִיטוֹר וְתִמְרַת עָשָׁן׃

ז׳ אַבְנֵי־שֹׁהַם וְאַבְנֵי מִלֻּאִים לָאֵפֹד וְלַחֹשֶׁן׃

אבני שהם. שְׁתֵּים הֻצְרְכוּ שָׁם לְצֹרֶךְ הָאֵפוֹד הָאֲמוּר בְּוְאַתָּה תְּצַוֶּה׃

מלאים. עַל שֵׁם שֶׁעוֹשִׂין לָהֶם בַּזָּהָב מוֹשָׁב כְּמִין גַּמָּא, וְנוֹתְנִין הָאֶבֶן שָׁם לְמַלֹּאות הַגַּמָּא, קְרוּיִים אַבְנֵי מִלּוּאִים, וּמְקוֹם הַמּוֹשָׁב קָרוּי מִשְׁבְּצֶת׃

לאפד ולחשן. אַבְנֵי הַשֹּׁהַם לָאֵפוֹד וְאַבְנֵי הַמִּלֻּאִים לַחֹשֶׁן; וְחֹשֶׁן וְאֵפוֹד מְפֹרָשִׁים בִּוְאַתָּה תְּצַוֶּה וְהֵם מִינֵי תַכְשִׁיט׃

ח׳ וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם׃

ועשו לי מקדש. וְעָשׂוּ לִשְׁמִי בֵּית קָדֳשָׁה׃

ט׳ כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ אֶת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֶת תַּבְנִית כָּל־כֵּלָיו וְכֵן תַּעֲשׂוּ׃ {ס}

ככל אשר אני מראה אותך. כָּאן **את תבנית המשכן**, הַמִּקְרָא הַזֶּה מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ׃

וכן תעשו. לְדוֹרוֹת (סנהדרין ט״ז), אִם יֹאבַד אֶחָד מִן הַכֵּלִים, אוֹ כְּשֶׁתַּעֲשׂוּ לִי כֵּלֵי בֵית עוֹלָמִים, כְּגוֹן שֻׁלְחָנוֹת וּמְנוֹרוֹת וְכִיּוֹרוֹת וּמְכוֹנוֹת שֶׁעֲשָׂה שְׁלֹמֹה, כְּתַבְנִית אֵלּוּ תַּעֲשׂוּ אוֹתָם; וְאִם לֹא הָיָה הַמִּקְרָא מְחֻבָּר לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ, לֹא הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְכֵן תַּעֲשׂוּ אֶלָּא כֵּן תַּעֲשׂוּ, וְהָיָה מְדַבֵּר עַל עֲשִׂיַּת אֹהֶל מוֹעֵד וְכֵלָיו׃

י׳ וְעָשִׂיתָ אֶת־הָאָרֹן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם וָחֵצִי אָרְכּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ׃

ועשו ארון. כְּמִין אֲרוֹנוֹת שֶׁעוֹשִׂים בְּלֹא רַגְלַיִם, עֲשׂוּיִם כְּמִין אַרְגָּז שֶׁקּוֹרִין אישקרי״ן בְּלַעַז, יוֹשֵׁב עַל שׁוּלָיו׃

י״א וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבַּיִת וּמִחוּץ תְּצַפֶּנּוּ וְעָשִׂיתָ עָלָיו זֵר זָהָב סָבִיב׃

מבית ומחוץ תצפנו. שְׁלֹשָׁה אֲרוֹנוֹת עָשָׂה בְצַלְאֵל, שְׁנַיִם שֶׁל זָהָב וְאֶחָד שֶׁל עֵץ, אַרְבַּע כְּתָלִים וְשׁוּלַיִם לְכָל אֶחָד וּפְתוּחִים מִלְמַעְלָה, נָתַן שֶׁל עֵץ בְּתוֹךְ שֶׁל זָהָב וְשֶׁל זָהָב בְּתוֹךְ שֶׁל עֵץ וְחִפָּה שְׂפָתוֹ הָעֶלְיוֹנָה בְּזָהָב, נִמְצָא מְצַפֶּה מִבַּיִת וּמִחוּץ (יומא ע״ב)׃

זר זהב. כְּמִין כֶּתֶר מַקֶּף לוֹ סָבִיב לְמַעְלָה מִשְׂפָתוֹ, שֶׁעָשָׂה הָאָרוֹן הַחִיצוֹן גָּבוֹהַּ מִן הַפְּנִימִי, עַד שֶׁעָלָה לְמוּל עִבֵּי הַכַּפֹּרֶת וּלְמַעְלָה הֵימֶנּוּ מַשֶּׁהוּ, וּכְשֶׁהַכַּפֹּרֶת שׁוֹכֶבֶת עַל עִבֵּי הַכְּתָלִים, עוֹלֶה הַזֵּר לְמַעְלָה מִכָּל עִבֵּי הַכַּפֹּרֶת כָּל שֶׁהוּא וְהוּא סִימָן לְכֶתֶר תּוֹרָה׃

י״ב וְיָצַקְתָּ לּוֹ אַרְבַּע טַבְעֹת זָהָב וְנָתַתָּה עַל אַרְבַּע פַּעֲמֹתָיו וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת עַל־צַלְעוֹ הָאֶחָת וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת עַל־צַלְעוֹ הַשֵּׁנִית׃

ויצקת. לְשׁוֹן הַתָּכָה, כְּתַרְגּוּמוֹ׃

פעמותיו. כְּתַרְגּוּמוֹ זְוָיְתֵיהּ; וּבַזְּוִיּוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת סָמוּךְ לַכַּפֹּרֶת הָיוּ נְתוּנוֹת, שְׁתַּיִם מִכָּאן וּשְׁתַּיִם מִכָּאן לָרָחְבּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וְהַבַּדִּים נְתוּנִים בָּהֶם, וְאָרְכּוֹ שֶׁל אָרוֹן מַפְסִיק בֵּין הַבַּדִּים, אַמָּתַיִם וָחֵצִי בֵּין בַּד לְבַד, שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי בְנֵי אָדָם הַנּוֹשְׂאִין אֶת הָאָרוֹן מְהַלְכִין בֵּינֵיהֶם; וְכֵן מְפֹרָשׁ בְּמְנָחוֹת בְּפ׳ שְׁתֵּי הַלֶּחֶם (מנחות דף צ״ח)׃

ושתי טבעת על צלעו האחת. הֵן הֵן אַרְבַּע טַבָּעוֹת שֶׁבִּתְחִלַּת הַמִּקְרָא, וּפֵרֵשׁ לְךָ הֵיכָן הָיוּ; וְהַוָּי״ו זוֹ יְתֵרָה הִיא, וּפִתְרוֹנוֹ כְּמוֹ שְׁתֵּי טַבָּעוֹת, וְיֵשׁ לְךָ לְיַשְּׁבָהּ כֵּן: וּשְׁתֵּי מִן הַטַּבָּעוֹת הָאֵלּוּ עַל צַלְעוֹ הָאַחַת׃

צלעו. צִדּוֹ׃

י״ג וְעָשִׂיתָ בַדֵּי עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב׃

בדי. מוֹטוֹת׃

י״ד וְהֵבֵאתָ אֶת־הַבַּדִּים בַּטַּבָּעֹת עַל צַלְעֹת הָאָרֹן לָשֵׂאת אֶת־הָאָרֹן בָּהֶם׃

ט״ו בְּטַבְּעֹת הָאָרֹן יִהְיוּ הַבַּדִּים לֹא יָסֻרוּ מִמֶּנּוּ׃

לא יסרו ממנו. לְעוֹלָם (יומא ע״ב)׃

ט״ז וְנָתַתָּ אֶל־הָאָרֹן אֶת הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתֵּן אֵלֶיךָ׃

ונתת אל הארן. כְּמוֹ בָּאָרוֹן׃

העדת. הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא לְעֵדוּת בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם שֶׁצִּוִּיתִי אֶתְכֶם מִצְוֹת הַכְּתוּבוֹת בָּהּ׃

י״ז וְעָשִׂיתָ כַּפֹּרֶת זָהָב טָהוֹר אַמָּתַיִם וָחֵצִי אָרְכָּהּ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבָּהּ׃

כפרת. כִּסּוּי עַל הָאָרוֹן, שֶׁהָיָה פָּתוּחַ מִלְמַעְלָה וּמַנִּיחוֹ עָלָיו כְּמִין דַּף׃

אמתים וחצי ארכה. כְּאָרְכּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וְרָחְבָּהּ כְּרָחְבּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וּמַגַּעַת עַל עִבֵּי הַכְּתָלִים אַרְבַּעְתָּם, וְאַע״פ שֶׁלֹּא נָתַן שִׁעוּר לְעָבְיָהּ, פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁהָיָה עָבְיָהּ טֶפַח (סוכה ה׳)׃

י״ח וְעָשִׂיתָ שְׁנַיִם כְּרֻבִים זָהָב מִקְשָׁה תַּעֲשֶׂה אֹתָם מִשְּׁנֵי קְצוֹת הַכַּפֹּרֶת׃

כרבים. דְּמוּת פְּרָצוּף תִּינוֹק לָהֶם:

מקשה תעשה. שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂם בִּפְנֵי עַצְמָם וּתְחַבְּרֵם בָּרֹאשֵׁי הַכַּפֹּרֶת לְאַחַר עֲשִׂיָתָם כְּמַעֲשֵׂה צוֹרְפִים שֶׁקּוֹרִין שולד״יר בְּלַעַז, אֶלָּא הַטֵּל זָהָב הַרְבֵּה בְּתוֹחֲלַת עֲשִׂיַּת הַכַּפֹּרֶת, וְהַכֵּה בְּפַטִּישׁ וּבְקָרְנָס בָּאֶמְצַע, וְרָאשִׁין בּוֹלְטִין לְמַעְלָה, וְצִיֵּר הַכְּרוּבִים בִּבְלִיטַת קְצוֹתָיו:

מקשה. בטדי״ץ בְּלַעַז, כְּמוֹ דָּא לְדָא נָקְשָׁן (דניאל ה׳):

קצות הכפרת. רָאשֵׁי הַכַּפֹּרֶת:

י״ט וַעֲשֵׂה כְּרוּב אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה וּכְרוּב־אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה מִן־הַכַּפֹּרֶת תַּעֲשׂוּ אֶת־הַכְּרֻבִים עַל־שְׁנֵי קְצוֹתָיו:

ועשה כרוב אחד מקצה. שֶׁלֹּא תֹּאמַר שְׁנַיִם כְּרוּבִים לְכָל קָצֶה וְקָצֶה, לְכָךְ הַצְּרַךְ לְפָרֵשׁ כְּרוּב אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה:

מן הכפרת. עֲצָמָהּ תַּעֲשֶׂה אֶת הַכְּרוּבִים, זֶהוּ פֵּרוּשׁ שֶׁל מִקְשָׁה תַּעֲשֶׂה אוֹתָם, שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂה בִּפְנֵי עַצְמָם וּתְחַבְּרֵם לַכַּפֹּרֶת:

כ׳ וְהָיוּ הַכְּרֻבִים פֹּרְשֵׂי כְנָפַיִם לְמַעְלָה סֹכְכִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל־הַכַּפֹּרֶת וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל־אָחִיו אֶל־הַכַּפֹּרֶת יִהְיוּ פְּנֵי הַכְּרֻבִים:

פרשי כנפים. שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂה כְנָפֵיהֶם שׁוֹכְבִים אֶלָּא פְּרוּשִׂים וּגְבוֹהִים לְמַעְלָה אֵצֶל רָאשֵׁיהֶם, שֶׁיְּהֵא עֲשָׂרָה טְפָחִים בֶּחָלָל שֶׁבֵּין הַכְּנָפַיִם לַכַּפֹּרֶת, כִּדְאִיתָא בְּסֵפָה:

כ״א וְנָתַתָּ אֶת־הַכַּפֹּרֶת עַל־הָאָרֹן מִלְמָעְלָה וְאֶל־הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת־הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתֵּן אֵלֶיךָ:

ואל הארן תתן את העדת. לֹא יָדַעְתִּי לָמָּה נִכְפַּל, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר וְנָתַתָּ אֶל הָאָרֹן אֵת הָעֵדֻת, וְיֵשׁ לוֹמַר, שֶׁבָּא לְלַמֵּד שֶׁבְּעוֹדוֹ אָרוֹן לְבַדּוֹ, בְּלֹא כַפֹּרֶת, יִתֵּן תְּחִלָּה הָעֵדוּת לְתוֹכוֹ וְאַחַר כָּךְ יִתֵּן אֶת הַכַּפֹּרֶת עָלָיו, וְכֵן מָצִינוּ כְּשֶׁהִקִּים אֶת הַמִּשְׁכָּן, נֶאֱמַר וַיִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת אֶל הָאָרֹן וְאַחַר כָּךְ וַיִּתֵּן אֶת הַכַּפֹּרֶת עַל הָאָרֹן מִלְמָעְלָה:

כ״ב וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִים אֲשֶׁר עַל־אֲרֹן הָעֵדֻת אֵת כָּל־אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אוֹתְךָ אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: {פ}

ונועדתי. כְּשֶׁאֶקְבַּע מוֹעֵד לְךָ לְדַבֵּר עִמְּךָ, אוֹתוֹ מָקוֹם אֶקְבַּע לְמוֹעֵד שֶׁאָבֹא שָׁם לְדַבֵּר אֵלֶיךָ:

ודברתי אתך מעל הכפרת. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וַיְדַבֵּר ה׳ אֵלָיו מֵאֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר (ויקרא א׳), זֶה הַמִּשְׁכָּן, מְחוּץ לַפָּרֹכֶת, נִמְצְאוּ שְׁנֵי כְתוּבִים מַכְחִישִׁים זֶה אֶת זֶה, — בָּא הַכָּתוּב הַשְּׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם: וּבְבֹא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד, וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדַּבֵּר אֵלָיו מֵעַל הַכַּפֹּרֶת וְגוֹ׳ (במדבר ז׳), מֹשֶׁה הָיָה נִכְנָס לַמִּשְׁכָּן, וְכֵיוָן שֶׁבָּא בְתוֹךְ הַפֶּתַח, קוֹל יוֹרֵד מִן הַשָּׁמַיִם לְבֵין הַכְּרוּבִים, וּמִשָּׁם יוֹצֵא וְנִשְׁמָע לְמֹשֶׁה בְּאֹהֶל מוֹעֵד (ספרי):

ואת כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל. חֲרִי יָ״וּ זוֹ יִתְרָה וּטְפֵלָה, וְכָמוֹהָ הַרְבֵּה בַּמִּקְרָא, וְכֹה תְּפָתֵר: וְאֵת אֲשֶׁר אֲדַבֵּר עִמְּךָ שָׁם אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הוּא:

כ״ג וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ:

קמתו. גֹּבַהּ רַגְלָיו עִם עֹבִי הַשֻּׁלְחָן:

כ״ד וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר וְעָשִׂיתָ לּוֹ זֵר זָהָב סָבִיב:

זר זהב. סִימָן לְכֶתֶר מַלְכוּת, שֶׁהַשֻּׁלְחָן שֵׁם עֹשֶׁר וּגְדֻלָּה, כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים שֻׁלְחַן מְלָכִים:

כ״ה וְעָשִׂיתָ לּוֹ מִסְגֶּרֶת טֹפַח סָבִיב וְעָשִׂיתָ זֵר־זָהָב לְמִסְגַּרְתּוֹ סָבִיב:

מסגרת. כְּתַרְגּוּמוֹ גְּדַנְפָּא; וְנֶחְלְקוּ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בַּדָּבָר, י״א לְמַעְלָה הָיְתָה סָבִיב לַשֻּׁלְחָן כְּמוֹ לְבִזְבִּזִין שֶׁבִּשְׁפַת שֻׁלְחַן שָׁרִים, וְי״א לְמַטָּה הָיְתָה תְּקוּעָה מֵרֶגֶל לְרֶגֶל בְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשֻּׁלְחָן, וְדַף הַשֻּׁלְחָן שׁוֹכֵב עַל אוֹתָהּ מִסְגֶּרֶת:

ועשית זר זהב למסגרתו. הוּא זֵר הָאָמוּר לְמַעְלָה, וּפֵרֵשׁ לְךָ כָּאן שֶׁעַל הַמִּסְגֶּרֶת הָיְתָה:

כ״ו וְעָשִׂיתָ לּוֹ אַרְבַּע טַבְּעֹת זָהָב וְנָתַתָּ אֶת־הַטַּבָּעֹת עַל אַרְבַּע הַפֵּאֹת אֲשֶׁר לְאַרְבַּע רַגְלָיו:

כ״ז לְעֻמַּת הַמִּסְגֶּרֶת תִּהְיֶיןָ הַטַּבָּעֹת לְבָתִּים לְבַדִּים לָשֵׂאת אֶת־הַשֻּׁלְחָן:

לעמת המסגרת תהיין הטבעת. בָּרַגְלַיִם תְּקוּעוֹת, כְּנֶגֶד רָאשֵׁי הַמִּסְגֶּרֶת:

לבתים לבדים. אוֹתָן טַבָּעוֹת יִהְיוּ בָּתִּים לְהַכְנִיס בָּהֶן הַבַּדִּים:

לבתים. לְצֹרֶךְ **בתים לבדים**, כְּתַרְגּוּמוֹ – אַתְרָא לַאֲרִיחָיָא:

כ״ח וְעָשִׂיתָ אֶת־הַבַּדִּים עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב וְנִשָּׂא־בָם אֶת־הַשֻּׁלְחָן:

ונשא בם. לְשׁוֹן נִפְעַל, יִהְיֶה נִשָּׂא בָּם אֶת הַשֻּׁלְחָן:

כ״ט וְעָשִׂיתָ קְעָרֹתָיו וְכַפֹּתָיו וּקְשׂוֹתָיו וּמְנַקִּיֹתָיו אֲשֶׁר יֻסַּךְ בָּהֶן זָהָב טָהוֹר תַּעֲשֶׂה אֹתָם:

ועשית קערתיו וכפתיו. קְעָרוֹתָיו זֶה דְּפוּס שֶׁהָיָה עָשׂוּי כִּדְפוּס הַלֶּחֶם, וְהַלֶּחֶם הָיָה עָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה פְּרוּצָה מִשְּׁתֵּי רוּחוֹתֶיהָ, שׁוּלַיִם לוֹ לְמַטָּה, וְקוֹפֵל מִכָּאן וּמִכָּאן כְּלַפֵּי מַעְלָה כְּמִין כְּתָלִים, וּלְכָךְ קָרוּי לֶחֶם הַפָּנִים, שֶׁיֵּשׁ לוֹ פָּנִים רוֹאִין לְכָאן וּלְכָאן לִצְדֵי הַבַּיִת מִזֶּה וּמִזֶּה, וְנוֹתֵן אָרְכּוֹ לָרֹחַבּוֹ שֶׁל שֻׁלְחָן, וְכָתְלָיו זְקוּפִים כְּנֶגֶד שְׁפַת הַשֻּׁלְחָן; וְהָיָה עָשׂוּי לוֹ דְּפוּס זָהָב וּדְפוּס בַּרְזֶל, בְּשֶׁל בַּרְזֶל הוּא נֶאֱפֶה, וּכְשֶׁמּוֹצִיאוֹ מִן הַתַּנּוּר נוֹתְנוֹ בְּשֶׁל זָהָב עַד לְמָחָר בְּשַׁבָּת שֶׁמְּסַדְּרוֹ עַל הַשֻּׁלְחָן, וְאוֹתוֹ דְּפוּס קָרוּי קְעָרָה:

וכפתיו. בְּזֵיכִין שֶׁנּוֹתְנִין בָּהֶם לִבּוֹנָה שִׁתַּיִם הָיוּ לִשְׁנֵי קֻמְצֵי לִבּוֹנָה שֶׁנּוֹתְנִין עַל שְׁתֵּי הַמַּעֲרֶכוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר וְנָתַתָּ עַל הַמַּעֲרֶכֶת לְבֹנָה זַכָּה (ויקרא כ״ד):

וקשותיו. הֵן כְּמִין חֲצָאֵי קָנִים חֲלוּלִים הַנִּסְדָּקִין לְאָרְכָּן (מנחות צ״ו), דִּגְמָתָן עוֹשֶׂה שֶׁל זָהָב, וּמְסַדֵּר ג׳ עַל רֹאשׁ כָּל לֶחֶם, שֶׁיֵּשֵׁב לֶחֶם הָאַחַר עַל גַּבֵּי אוֹתָן הַקָּנִים, וּמַבְדִּילִין בֵּין לֶחֶם לְלֶחֶם כְּדֵי שֶׁתִּפָּנֵס הָרוּחַ בֵּינֵיהֶם וְלֹא יִתְעַפְּשׁוּ; וּבִלְשׁוֹן עֲרָבִי כָּל דָּבָר חָלוּל קָרוּי קס״וא:

ומנקיתיו. תַּרְגּוּמוֹ וּמְכִילָתֵיהּ, הֵן סְנִיפִים כְּמִין יְתֵדוֹת זָהָב, עוֹמְדִין בָּאָרֶץ וּגְבוֹהִים עַד לְמַעְלָה מִן הַשֻּׁלְחָן הַרְבֵּה, כְּנֶגֶד גֹּבַהּ מַעֲרֶכֶת הַלֶּחֶם, וּמְפֻצָּלִים חֲמִשָּׁה פְּצוּלִים זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה, וְרֹאשֵׁי הַקָּנִים שֶׁבֵּין לֶחֶם לְלֶחֶם סְמוּכִין עַל אוֹתָן פְּצוּלִין, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכְבֹּד מַשָּׂא הַלֶּחֶם הָעֶלְיוֹנִים עַל הַתַּחְתּוֹנִים וְיִשָּׁבְרוּ; וּלְשׁוֹן מְכִילָתֵיהּ סִבְלוֹתָיו, כְּמוֹ נִלְאֵיתִי הָכִיל (ירמיהו ו׳). אֲבָל לְשׁוֹן מְנַקִּיּוֹת אֵינִי יוֹדֵעַ אֵיךְ נוֹפֵל עַל סְנִיפִין; וְיֵשׁ מֵחַכְמֵי יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים קְשׁוֹתָיו אֵלּוּ סְנִיפִין, שֶׁמְּקַשְּׁרִין אוֹתוֹ וּמַחֲזִיקִים אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִשָּׁבֵר, וּמְנַקִּיּוֹתָיו אֵלּוּ הַקָּנִים שֶׁמְּנַקִּין אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִתְעַפֵּשׁ (מנחות צ״ז), אֲבָל אֲנַקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם וּמְכִילָתֵיהּ, הָיָה שׁוֹנֶה כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר מְנַקִּיּוֹת הֵן סְנִיפִין:

אשר יסך בהן. אֲשֶׁר יְכֻפֶּה בָהֶן, וְעַל קְשׂוֹתָיו הוּא אוֹמֵר אֲשֶׁר יֻסַּךְ, שֶׁהָיוּ עָלָיו כְּמִין סְכָךְ וְכִסּוּי, וְכֵן בְּמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וְאֶת קְשׂוֹת הַנָּסֶךְ (במדבר ד׳), וְזֶה וָזֶה, יֻסַּךְ וְהַנָּסֶךְ, לְשׁוֹן סְכָךְ וְכִסּוּי הֵם:

ל׳ וְנָתַתָּ עַל־הַשֻּׁלְחָן לֶחֶם פָּנִים לְפָנַי תָּמִיד: {פ}

לחם פנים. שֶׁהָיוּ לוֹ פָּנִים כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, וּמִנַּיִן הַלֶּחֶם וְסֵדֶר מַעֲרְכוֹתָיו מִפָּרָשִׁים בְּאֵמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים:

ל״א וְעָשִׂיתָ מְנֹרַת זָהָב טָהוֹר מִקְשָׁה תֵּעָשֶׂה* *(בספרי ספרד ואשכנז תיעשה)* הַמְּנוֹרָה יְרֵכָהּ וְקָנָהּ גְּבִיעֶיהָ כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ מִמֶּנָּה יִהְיוּ:

מקשה תיעשה המנורה. שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂנָּה חֲלִילוֹת וְלֹא יַעֲשֶׂה קָנֶיהָ וְנֵרוֹתֶיהָ אֲבָרִים אֲבָרִים וְאַחַר כָּךְ יַדְבִּיקֵם, כְּדֶרֶךְ הַצּוֹרְפִים שֶׁקּוֹרִין שולד״יר בְּלַעַז, אֶלָּא כֻּלָּהּ בָּאָה מֵחֲתִיכָה אַחַת, וּמַקִּישׁ בַּקָּרְנָס וְחוֹתֵךְ בִּכְלֵי הָאֻמָּנוּת וּמַפְרִיד הַקָּנִים אֵילָךְ וָאֵילָךְ:

מקשה. תַּרְגּוּמוֹ נְגִיד, לְשׁוֹן הַמְשָׁכָה, שֶׁמַּמְשִׁיךְ אֶת הָאֲבָרִים מִן הָעֶשֶׁת לְכָאן וּלְכָאן בְּהַקָּשַׁת הַקָּרְנָס, וּלְשׁוֹן מִקְשָׁה מַכַּת קָרְנָס, בטדי״ץ בְּלַעַז, כְּמוֹ דָּא לְדָא נָקְשָׁן (דניאל ה׳):

תיעשה המנורה. מֵאֵלֶיהָ, לְפִי שֶׁהָיָה מֹשֶׁה מִתְקַשֶּׁה בָּהּ, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה הַשְׁלֵךְ אֶת הַכִּכָּר לָאוּר וְהִיא נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ, לְכָךְ לֹא נִכְתַּב תֵּעָשֶׂה (תנחומא):

ירכה. הוּא הֶרֶגֶל שֶׁלְּמַטָּה הֶעָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה, וּשְׁלֹשָׁה רַגְלַיִם יוֹצְאִין הֵימֶנּוּ וּלְמַטָּה:

וקנה. הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי שֶׁלָּהּ הָעוֹלֶה בְּאֶמְצַע הַיֶּרֶךְ זָקוּף כְּלַפֵּי מַעְלָה, וְעָלָיו נֵר הָאֶמְצָעִי עָשׂוּי כְּמִין בָּזָךְ, לָצוּק הַשָּׁמֶן לְתוֹכוֹ וְלָתֵת הַפְּתִילָה:

גביעיה. הֵן כְּמִין כּוֹסוֹת שֶׁעוֹשִׂין מִזְּכוּכִית, אֲרֻכִּים וּקְצָרִים, וְקוֹרִין לָהֶם מדיר״נש בְּלַעַז, וְאֵלּוּ עֲשׂוּיִין שֶׁל זָהָב, וּבוֹלְטִין וְיוֹצְאִין מִכָּל קָנֶה וְקָנֶה כַּמִּנְיָן שֶׁנִּתַּן בָּהֶם הַכָּתוּב, וְלֹא הָיוּ בָּהּ אֶלָּא לְנוֹי:

כפתריה. כְּמִין תַּפּוּחִים הָיוּ, עֲגֻלִּין סָבִיב, בּוֹלְטִין סְבִיבוֹת הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי, כְּדֶרֶךְ שֶׁעוֹשִׂין לַמְּנוֹרוֹת שֶׁלְּפָנֵי הַשָּׂרִים, וְקוֹרִין לָהֶם פומיל״ש בְּלַעַז, וּמִנְיָן שֶׁלָּהֶם כָּתוּב בַּפָּרָשָׁה, כַּמָּה כַּפְתּוֹרִים בּוֹלְטִין מִמֶּנָּה וְכַמָּה חָלָק בֵּין כַּפְתּוֹר לְכַפְתּוֹר:

ופרחיה. צִיּוּרִין עֲשׂוּיִין בָּהּ כְּמִין פְּרָחִין:

ממנה יהיו. הַכֹּל מִקְשָׁה יוֹצֵא מִתּוֹךְ חֲתִיכַת הָעֶשֶׁת, וְלֹא יַעֲשֶׂה לְבַדָּם וְיַדְבִּיקֵם:

ל״ב וְשִׁשָּׁה קָנִים יֹצְאִים מִצִּדֶּיהָ שְׁלֹשָׁה | קְנֵי מְנוֹרָה מִצִּדָּהּ הָאֶחָד וּשְׁלֹשָׁה קְנֵי מְנוֹרָה מִצִּדָּהּ הַשֵּׁנִי׃

יצאים מצדיה. לְכָאן וּלְכָאן בַּאֲלַכְסוֹן, נִמְשָׁכִים וְעוֹלִין עַד כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה שֶׁהוּא קָנֶה הָאֶמְצָעִי, וְיוֹצְאִין מִתּוֹךְ קָנֶה הָאֶמְצָעִי זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה, הַתַּחְתּוֹן אָרֹךְ, וְשֶׁל מַעְלָה קָצָר הֵימֶנּוּ, וְהָעֶלְיוֹן קָצָר הֵימֶנּוּ, לְפִי שֶׁהָיָה גֹּבַהּ רָאשֵׁיהֶן שָׁוֶה לְגָבְהוֹ שֶׁל קָנֶה הָאֶמְצָעִי, הַשְּׁבִיעִי, שֶׁמִּמֶּנּוּ יוֹצְאִים הַשִּׁשָּׁה קָנִים׃

ל״ג שִׁלֹּשָׁה גְּבִעִים מְשֻׁקָּדִים בַּקָּנֶה הָאֶחָד כַּפְתֹּר וָפָרַח וּשְׁלֹשָׁה גְבִעִים מְשֻׁקָּדִים בַּקָּנֶה הָאֶחָד כַּפְתֹּר וָפָרַח כֵּן לְשִׁשֶּׁת הַקָּנִים הַיֹּצְאִים מִן־הַמְּנוֹרָה׃

משקדים. כְּתַרְגּוּמוֹ, מְצֻיָּרִים הָיוּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁעוֹשִׂין לְכֹלִי כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁקּוֹרִים נייל״יר בְּלַעַז׃

שלשה גבעים. בּוֹלְטִין מִכָּל קָנֶה וְקָנֶה׃

כפתר ופרח. הָיָה לְכָל קָנֶה וְקָנֶה׃

ל״ד וּבַמְּנוֹרָה אַרְבָּעָה גְבִעִים מְשֻׁקָּדִים כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ׃

ובמנורה ארבעה גבעים. בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה הָיוּ אַרְבָּעָה גְּבִיעִים – אֶחָד בּוֹלֵט בָּהּ לְמַטָּה מִן הַקָּנִים, וְהַשְּׁלִשָּׁה לְמַעְלָה מִן יְצִיאַת הַקָּנִים הַיּוֹצְאִין מִצִּדֶּיהָ׃

משקדים כפתריה ופרחיה. זֶה אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה מִקְרָאוֹת שֶׁאֵין לָהֶם הֶכְרֵעַ (יומא נ״ב), אֵין יָדוּעַ אִם גְּבִיעִים מְשֻׁקָּדִים אוֹ מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ׃

ל״ה וְכַפְתֹּר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתֹּר תַּחַת־שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה לְשִׁשֶּׁת־הַקָּנִים הַיֹּצְאִים מִן־הַמְּנוֹרָה׃

וכפתר תחת שני הקנים. מִתּוֹךְ הַכַּפְתּוֹר הָיוּ הַקָּנִים נִמְשָׁכִים מִשְּׁנֵי צִדֶּיהָ אֵילָךְ וָאֵילָךְ, כָּךְ שָׁנִינוּ בְּמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן: גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה י״ח טְפָחִים, הָרַגְלַיִם וְהַפֶּרַח שְׁלֹשָׁה טְפָחִים – הוּא הַפֶּרַח הָאָמוּר בַּיֶּרֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר עַד יְרֵכָהּ עַד פִּרְחָהּ (במדבר ח׳) – וּטְפָחַיִם חָלָק, וְטָפַח שֶׁבּוֹ גְּבִיעַ מֵהָאַרְבָּעָה גְּבִיעִים וְכַפְתּוֹר וָפֶרַח שִׁשְּׁנֵי כַּפְתּוֹרִים וּשְׁנֵי פְּרָחִים הָאֲמוּרִים בַּמְּנוֹרָה עַצְמָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר עַד יְרֵכָהּ עַד פִּרְחָהּ (במדבר ח׳) – וּטְפָחַיִם חָלָק, וְטָפַח שֶׁבּוֹ גְּבִיעַ מֵהָאַרְבָּעָה גְּבִיעִים וְכַפְתּוֹר וָפֶרַח מִשְּׁנֵי כַּפְתּוֹרִים וּשְׁנֵי פְּרָחִים הָאֲמוּרִים בַּמְּנוֹרָה עַצְמָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר עַד יְרֵכָהּ עַד פִּרְחָהּ (במדבר ח׳) – וּטְפָחַיִם חָלָק, וְטָפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ אֵילָךְ וָאֵילָךְ נִמְשָׁכִים וְעוֹלִין כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה, וְטָפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ, וְטָפַח חָלָק, וְטָפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ וְנִמְשָׁכִים וְעוֹלִין כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה, וּטְפָחַיִם חָלָק, נִשְׁתַּיְּרוּ שָׁם שְׁלֹשָׁה טְפָחִים שֶׁבָּהֶם שְׁלֹשָׁה גְּבִיעִים וְכַפְתּוֹר וָפֶרַח, נִמְצְאוּ גְּבִיעִים כ״ב – י״ח לְשִׁשָּׁה קָנִים, שְׁלֹשָׁה לְכָל אֶחָד וְאֶחָד, וְאַרְבָּעָה בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה, הֲרֵי כ״ב – וְאַחַד עָשָׂר כַּפְתּוֹרִים, שִׁשָּׁה בְּשִׁשֶּׁת הַקָּנִים, וּשְׁלֹשָׁה בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה שֶׁהַקָּנִים יוֹצְאִים מֵהֶם, וּשְׁנַיִם עוֹד בַּמְּנוֹרָה שֶׁנֶּאֱמַר מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ, וּמְעוּט כַּפְתּוֹרִים שְׁנַיִם, הָאֶחָד לְמַטָּה אֶצֶל הַיֶּרֶךְ, וְהָאֶחָד בְּגֹ׳ טְפָחִים הָעֶלְיוֹנִים עִם ג׳ הַגְּבִיעִים, וְתִשְׁעָה פְּרָחִים הָיוּ לָהּ, שִׁשָּׁה לְשִׁשֶּׁת הַקָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר בַּקָּנֶה הָאֶחָד כַּפְתֹּר וָפָרַח, וּשְׁלֹשָׁה לַמְּנוֹרָה שֶׁנֶּאֱמַר מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ, וּמְעוּט פְּרָחִים שְׁנַיִם, וְאֶחָד הָאָמוּר בְּפָרָשַׁת בְּהַעֲלֹתְךָ עַד יֵרֵכָהּ עַד פִּרְחָהּ, וְאִם תְּדַקְדֵּק בְּמִשְׁנָה זוֹ הַכְּתוּבָה לְמַעְלָה, תִּמְצָאֵם כְּמִנְיָנָם אִישׁ אִישׁ בִּמְקוֹמוֹ׃

ל״ו כַּפְתֹּרֵיהֶם וּקְנֹתָם מִמֶּנָּה יִהְיוּ כֻּלָּהּ מִקְשָׁה אַחַת זָהָב טָהוֹר׃

ל״ז וְעָשִׂיתָ אֶת־נֵרֹתֶיהָ שִׁבְעָה וְהֶעֱלָה אֶת־נֵרֹתֶיהָ וְהֵאִיר עַל־עֵבֶר פָּנֶיהָ׃

את נרתיה. כְּמִין בָּזִיכִין שֶׁנּוֹתְנִין בְּתוֹכָן הַשֶּׁמֶן וְהַפְּתִילוֹת׃

והאיר על עבר פניה. עֲשֵׂה פִּי שִׁשֶּׁת הַנֵּרוֹת שֶׁבָּרֹאשֵׁי הַקָּנִים הַיּוֹצְאִים מִצִּדֶּיהָ מְסֻבִּים כְּלַפֵּי הָאֶמְצָעִי, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַנֵּרוֹת כְּשֶׁתַּדְלִיקֵם מְאִירִים אֶל עֵבֶר פָּנֶיהָ – מַסָּב אוֹרָם אֶל צַד פְּנֵי הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי, שֶׁהוּא גּוּף הַמְּנוֹרָה׃

ל״ח וּמַלְקָחֶיהָ וּמַחְתֹּתֶיהָ זָהָב טָהוֹר׃

ומלקחיה. הֵם הַצְּבָתִים הָעֲשׂוּיִין לִקַּח בָּהֶם הַפְּתִילָה מִתּוֹךְ הַשֶּׁמֶן, לְיַשְּׁבָן וּלְמָשְׁכָן בְּפִי הַנֵּרוֹת, וְעַל שֵׁם שֶׁלּוֹקְחִים בָּהֶם קְרוּיִים מֶלְקָחַיִם; וְצִבְתָּהָא שֶׁתִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס לְשׁוֹן צְבָת, טנייל״ש בְּלַעַז׃

ומחתתיה. הֵם כְּמִין בָּזִיכִין קְטַנִּים שֶׁחוֹתָה בָּהֶן אֶת הָאֵפֶר שֶׁבַּנֵּר בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר, כְּשֶׁהוּא מֵיטִיב אֶת הַנֵּרוֹת מֵאֵפֶר הַפְּתִילוֹת שֶׁדָּלְקוּ הַלַּיְלָה וְכָבוּ, וּלְשׁוֹן מַחְתָּה פויישר״יא בְּלַעַז, כְּמוֹ לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד (ישעיהו ל׳)׃

ל״ט כִּכַּר זָהָב טָהוֹר יַעֲשֶׂה אֹתָהּ אֶת כָּל־הַכֵּלִים הָאֵלֶּה׃

ככר זהב טהור. שֶׁלֹּא יִהְיֶה מִשְׁקָלָהּ עִם כָּל כֵּלֶיהָ אֶלָּא כִּכָּר, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר (מנחות פ״ח). וְהַכִּכָּר שֶׁל חֹל שִׁשִּׁים מָנֶה, וְשֶׁל קֹדֶשׁ הָיָה כָּפוּל, ק״ך מָנֶה, וְהַמָּנֶה הוּא לִיטְרָא שֶׁשּׁוֹקְלִין בָּהּ כֶּסֶף לְמִשְׁקַל קוֹלוֹנְיָא, וְהֵם מֵאָה זְהוּבִים – עֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה סְלָעִים וְהַסֶּלַע אַרְבָּעָה זְהוּבִים:

מ׳ **וּרְאֵה וַעֲשֵׂה בְּתַבְנִיתָם אֲשֶׁר־אַתָּה מֵרָאֶה בָּהָר: {ס}**

וראה ועשה. רְאֵה כָּאן בָּהָר תַּבְנִית שֶׁאֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ, מַגִּיד שֶׁנִּתְקַשָּׁה מֹשֶׁה בְּמַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה עַד שֶׁהֶרְאָה לוֹ הַקָּבָ״ה מְנוֹרָה שֶׁל אֵשׁ (שם כ״ט):

אשר אתה מראה. כְּתַרְגּוּמוֹ דְּאַתְּ מִתְחֲזֵי בְּטוּרָא; אִלּוּ הָיָה נָקוּד מַרְאֶה, בְּפַתָּח, הָיָה פִּתְרוֹנוֹ אַתָּה מַרְאֶה לַאֲחֵרִים, עַכְשָׁו שֶׁנָּקוּד חֲטַף קָמָץ, פִּתְרוֹנוֹ דְּאַתְּ מִתְחֲזֵי – שֶׁאֲחֵרִים מַרְאִים לְךָ (שֶׁהַנִּקּוּד מַפְרִיד בֵּין עוֹשֶׂה לְנַעֲשָׂה):

פרק כ״ו

א׳ **וְאֶת־הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה עֶשֶׂר יְרִיעֹת שֵׁשׁ מָשְׁזָר וּתְכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי כְּרֻבִים מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב תַּעֲשֶׂה אֹתָם:**

ואת המשכן תעשה עשר יריעת. לִהְיוֹת לוֹ לְגַג וְלִמְחִצּוֹת מִחוּץ לַקְּרָשִׁים, שֶׁהַיְרִיעוֹת תְּלוּיוֹת מֵאֲחוֹרֵיהֶן לְכַסּוֹתָן:

שש משזר ותכלת ותלעת שני. חֲרִי אַרְבָּעָה מִינִין יַחַד חוּט וְחוּט – אֶחָד שֶׁל פִּשְׁתָּן וּשְׁלֹשָׁה שֶׁל צֶמֶר – וְכָל חוּט וְחוּט כָּפוּל ו׳ חֲרִי אַרְבָּעָה מִינִין כְּשֶׁהֵן שְׁזוּרִין יַחַד כ״ד כְּפָלִים לַחוּט (יומא ע״א):

כרבים מעשה חשב. כְּרוּבִים הָיוּ מְצַיָּרִין בָּהֶם בַּאֲרִיגָתָן, וְלֹא בִּרְקִימָה שֶׁהוּא מַעֲשֵׂה מַחַט, אֶלָּא בַּאֲרִיגָה בִּשְׁנֵי כְתָלִים, פַּרְצוּף אֶחָד מִכָּאן וּפַרְצוּף אֶחָד מִכָּאן – אֲרִי מִצַּד זֶה וְנָשֶׁר מִצַּד זֶה – כְּמוֹ שֶׁאוֹרְגִין חֲגוֹרוֹת שֶׁל מֶשִׁי שֶׁקּוֹרִין בְּלַעַז פיישי״שא:

ב׳ **אׇרֶךְ | הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁמֹנֶה וְעֶשְׂרִים בָּאַמָּה וְרׇחַב אַרְבַּע בָּאַמָּה הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אַחַת לְכׇל־הַיְרִיעֹת:**

ג׳ **חָמֵשׁ הַיְרִיעֹת תִּהְיֶיןָ חֻבָרֹת אִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ וְחָמֵשׁ יְרִיעֹת חִבְרֹת אִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ:**

תהיין חברת. תּוּפְרָן בְּמַחַט זוֹ בְצַד זוֹ, חָמֵשׁ לְבַד וְחָמֵשׁ לְבַד:

אשה אל אחתה. כְּךָ דֶּרֶךְ הַמִּקְרָא לְדַבֵּר בְּדָבָר שֶׁהוּא לְשׁוֹן נְקֵבָה, וּבְדָבָר שֶׁהוּא לְשׁוֹן זָכָר אוֹמֵר אִישׁ אֶל אָחִיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱ׳ בַּכְּרוּבִים וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל אֲחִיו (שמות כ״ה):

ד׳ **וְעָשִׂיתָ לֻלְאֹת תְּכֵלֶת עַל שְׂפַת הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִקָּצָה בַּחֹבָרֶת וְכֵן תַּעֲשֶׂה בִּשְׂפַת הַיְרִיעָה הַקִּיצוֹנָה בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית:**

ללאת. לְצוֹל״ש בְּלַעַז, וְכֵן תִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס עֲנוּבִין, לְשׁוֹן עֲנִיבָה:

מקצה בחברת. בְּאוֹתָהּ יְרִיעָה שֶׁבְּסוֹף הַחִבּוּר, קְבוּצַת חֲמִשָּׁה הַיְרִיעוֹת קְרוּיָה חוֹבֶרֶת:

וכן תעשה בשפת היריעה הקיצונה במחברת השנית. בְּאוֹתָהּ יְרִיעָה שֶׁהִיא קִיצוֹנָה, לְשׁוֹן קָצֶה, כְּלוֹמַר לְסוֹף הַחוֹבֶרֶת:

ה׳ **חֲמִשִּׁים לֻלָאֹת תַּעֲשֶׂה בַּיְרִיעָה הָאֶחָת וַחֲמִשִּׁים לֻלָאֹת תַּעֲשֶׂה בִּקְצֵה הַיְרִיעָה אֲשֶׁר בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית מַקְבִּילֹת הַלֻּלָאֹת אִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ:**

מקבילת הללאת אשה אל אחתה. שְׁמֹר שֶׁתַּעֲשֶׂה הַלּוּלָאוֹת בְּמִדָּה אַחַת, מְכֻוָּנֶת הַבְדָּלָתָן זוֹ מִזּוֹ, וּכְמִדָּתָן בִּירִיעָה זוֹ כֵּן יְהֵא בַּחֲבֶרְתָּהּ, שֶׁכְּשֶׁתִּפְרֹשׁ חוֹבֶרֶת אֵצֶל חוֹבֶרֶת יִהְיוּ הַלּוּלָאוֹת שֶׁל יְרִיעָה זוֹ מְכֻוָּנוֹת כְּנֶגֶד לוּלָאוֹת שֶׁל זוֹ, וְזֶהוּ לְשׁוֹן מַקְבִּילוֹת – זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ, תַּרְגּוּמוֹ שֶׁל נֶגֶד לֻקְבֵּל. הַיְרִיעוֹת אָרְכָּן כ״ח וְרָחְבָּן אַרְבַּע, וּכְשֶׁחִבֵּר חָמֵשׁ יְרִיעוֹת יַחַד נִמְצָא רָחְבָּן עֶשְׂרִים, וְכֵן הַחוֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית, וְהַמִּשְׁכָּן אָרְכּוֹ שְׁלֹשִׁים מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, שֶׁנֶּ׳ עֶשְׂרִים קְרָשִׁים לִפְאַת נֶגֶב תֵּימָנָה, וְכֵן לַצָּפוֹן, וְכָל קֶרֶשׁ אַמָּה וַחֲצִי הָאַמָּה, חֲרִי שְׁלֹשִׁים מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, רֹחַב הַמִּשְׁכָּן מִן הַצָּפוֹן לַדָּרוֹם עֶשֶׂר אַמּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר וּלְיַרְכְתֵי הַמִּשְׁכָּן יָמָּה וְגוֹ׳ וּשְׁנֵי קְרָשִׁים לְמִקְצָעֹת חֲרֵי עֶשֶׂר – וּבְמִקּוֹמָם אֲפָרְשֵׁם לַמִּקְרָאוֹת הַלָּלוּ – נוֹתֵן הַיְרִיעוֹת אָרְכָּן לְרָחְבּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, עֶשֶׂר אַמּוֹת אֶמְצָעִיּוֹת לְגַג חֲלַל רֹחַב הַמִּשְׁכָּן, וְאַמָּה מִכָּאן וְאַמָּה מִכָּאן לְעִבְרֵי רָאשֵׁי הַקְּרָשִׁים שֶׁעָבְיָם אַמָּה, נִשְׁתַּיְּרוּ ט״ז אַמָּה, ח׳ לַצָּפוֹן וְח׳ לְדָרוֹם, מִכְסוֹת קוֹמַת הַקְּרָשִׁים שֶׁגִּבְּהָן עֶשֶׂר, נִמְצְאוּ שְׁתֵּי אַמּוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת מְגֻלּוֹת; רָחְבָּן שֶׁל יְרִיעוֹת אַרְבָּעִים אַמָּה כְּשֶׁהֵן מְחֻבָּרוֹת, עֶשְׂרִים אַמָּה לְחוֹבֶרֶת. שְׁלֹשִׁים מֵהֶן לְגַג חֲלַל הַמִּשְׁכָּן לְאָרְכּוֹ, וְאַמָּה כְנֶגֶד עִבְרֵי רָאשֵׁי הַקְּרָשִׁים שֶׁבַּמַּעֲרָב, וְאַמָּה לְכַסּוֹת עִבְרֵי הָעֲמוּדִים שֶׁבַּמִּזְרָח – שֶׁלֹּא הָיוּ קְרָשִׁים בַּמִּזְרָח, אֶלָּא חֲמִשָּׁה עַמּוּדִים שֶׁהַמָּסָךְ פָּרוּשׂ וְתָלוּי בַּוָּוִין שֶׁבָּהֶן כְּמִין וילון – נִשְׁתַּיְּרוּ שְׁמוֹנָה אַמּוֹת הַתְּלוּיִין עַל אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן שֶׁבַּמַּעֲרָב, וּשְׁתֵּי אַמּוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת מְגֻלּוֹת, זוֹ מָצָאתִי בְּבָרַיְתָא דְּאַרְבָּעִים וְתִשַּׁע מִדּוֹת. אֲבָל בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת אֵין הַיְרִיעוֹת מְכַסּוֹת אֶת עַמּוּדֵי הַמִּזְרָח, וְתֵשַׁע אַמּוֹת תְּלוּיוֹת אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן, וְהַכָּתוּב בְּפָרָשָׁה זוֹ מְסַיְּעֵנוּ, וְנָתַתָּ אֶת הַפָּרֹכֶת ״תַּחַת״ הַקְּרָסִים, וְאִם כִּדְבְרֵי הַבָּרַיְתָא הַזֹּאת, נִמְצֵאת פָּרֹכֶת מְשׁוּכָה מִן הַקְּרָסִים וְלַמַּעֲרָב אַמָּה:

ו׳ וְעָשִׂיתָ חֲמִשִּׁים קַרְסֵי זָהָב וְחִבַּרְתָּ אֶת־הַיְרִיעֹת אִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ בַּקְּרָסִים וְהָיָה הַמִּשְׁכָּן אֶחָד׃

קרסי זהב. פירמי״לש בְּלַעַז, ומַכְנִיסִין רֹאשָׁן אֶחָד בַּלּוּלָאוֹת שֶׁבְּחוֹבֶרֶת זוֹ וְרֹאשָׁן אֶחָד בַּלּוּלָאוֹת שֶׁבְּחוֹבֶרֶת זוֹ וּמְחַבְּרָן בָּהֶן׃

ז׳ וְעָשִׂיתָ יְרִיעֹת עִזִּים לְאֹהֶל עַל־הַמִּשְׁכָּן עַשְׁתֵּי־עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם׃

יריעת עזים. מִנּוֹצָה שֶׁל עִזִּים׃

לאהל על המשכן. לִפְרֹשׂ אוֹתָן עַל הַיְרִיעוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת׃

ח׳ אׇרֶךְ | הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁלֹשִׁים בָּאַמָּה וְרׇחַב אַרְבַּע בָּאַמָּה הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אַחַת לַעַשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת׃

שלשים באמה. שֶׁכְּשֶׁנּוֹתְן אׇרְכָּן לְרׇחַב הַמִּשְׁכָּן, כְּמוֹ שֶׁנָּתַן אֶת הָרִאשׁוֹנוֹת, נִמְצְאוּ אֵלּוּ עוֹדְפוֹת אַמָּה מִכָּאן וְאַמָּה מִכָּאן לְכַסּוֹת אַחַת מֵהַשְּׁתֵּי אַמּוֹת שֶׁנִּשְׁאֲרוּ מִגְּלוֹת מִן הַקְּרָשִׁים, וְהָאַמָּה הַתַּחְתּוֹנָה שֶׁל קֶרֶשׁ שֶׁאֵין הַיְרִיעָה מְכַסָּה אוֹתוֹ הִיא הָאַמָּה הַתְּחוּבָה בְּנֶקֶב הָאֶדֶן, שֶׁהָאֲדָנִים גְּבֹהָן אַמָּה׃

ט׳ וְחִבַּרְתָּ אֶת־חָמֵשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד וְאֶת־שֵׁשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד וְכָפַלְתָּ אֶת־הַיְרִיעָה הַשִּׁשִּׁית אֶל־מוּל פְּנֵי הָאֹהֶל׃

וכפלת את היריעה הששית. הָעוֹדֶפֶת בְּאֵלּוּ הָעֶלְיוֹנוֹת יוֹתֵר מִן הַתַּחְתּוֹנוֹת׃

אל מול פני האהל. חֲצִי רׇחְבָּהּ הָיָה תָּלוּי וְכָפוּל עַל הַמָּסָךְ שֶׁבַּמִּזְרָח כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, דּוֹמֶה לְכִלָּה צְנוּעָה הַמְכֻסָּה בְּצָעִיף עַל פָּנֶיהָ׃

י׳ וְעָשִׂיתָ חֲמִשִּׁים לֻלָאֹת עַל שְׂפַת הַיְרִיעָה הָאֶחָת הַקִּיצֹנָה בַּחֹבָרֶת וַחֲמִשִּׁים לֻלָאֹת עַל שְׂפַת הַיְרִיעָה הַחֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית׃

י״א וְעָשִׂיתָ קַרְסֵי נְחֹשֶׁת חֲמִשִּׁים וְהֵבֵאתָ אֶת־הַקְּרָסִים בַּלֻּלָאֹת וְחִבַּרְתָּ אֶת־הָאֹהֶל וְהָיָה אֶחָד׃

י״ב וְסָרַח הָעֹדֵף בִּירִיעַת הָאֹהֶל חֲצִי הַיְרִיעָה הָעֹדֶפֶת תִּסְרַח עַל אֲחֹרֵי הַמִּשְׁכָּן׃

וסרח העדף ביריעת האהל. עַל יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן; יְרִיעוֹת הָאֹהֶל הֵן הָעֶלְיוֹנוֹת שֶׁל עִזִּים, שֶׁקְּרוּיִים אֹהֶל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם לְאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן, וְכָל אֹהֶל הָאָמוּר בָּהֶן אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן גַּג, שֶׁמַּאֲהִילוֹת וּמְסַכְּכוֹת עַל הַתַּחְתּוֹנוֹת, וְהֵן הָיוּ עוֹדְפוֹת עַל הַתַּחְתּוֹנוֹת חֲצִי הַיְרִיעָה לַמַּעֲרָב, שֶׁהַחֲצִי שֶׁל יְרִיעָה אַחַת עֶשְׂרֵה הַיְתֶרָה הָיָה נִכְפָּל אֶל מוּל פְּנֵי הָאֹהֶל, נִשְׁאֲרוּ שְׁתֵּי אַמּוֹת רֹחַב חֲצִיָּהּ עוֹדֵף עַל רֹחַב הַתַּחְתּוֹנוֹת׃

תסרח על אחרי המשכן. לְכַסּוֹת שְׁתֵּי אַמּוֹת שֶׁהָיוּ מְגֻלּוֹת בַּקְּרָשִׁים׃

אחרי המשכן. הוּא צַד מַעֲרָבִי, לְפִי שֶׁהַפֶּתַח בַּמִּזְרָח שֶׁהֵן פָּנָיו, וְצָפוֹן וְדָרוֹם קְרוּיִין צְדָדִין לַיָּמִין וְלַשְּׂמֹאל׃

י״ג וְהָאַמָּה מִזֶּה וְהָאַמָּה מִזֶּה בָּעֹדֵף בְּאׇרֶךְ יְרִיעֹת הָאֹהֶל יִהְיֶה סָרוּחַ עַל־צִדֵּי הַמִּשְׁכָּן מִזֶּה וּמִזֶּה לְכַסֹּתוֹ׃

והאמה מזה והאמה מזה. לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם׃

בעדף בארך יריעת האהל. שֶׁהֵן עוֹדְפוֹת עַל אׇרֶךְ יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן שְׁתֵּי אַמּוֹת׃

יהיה סרוח על צדי המשכן. לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה. לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁיְּהֵא אָדָם חָס עַל הַיָּפָה (ילקוט שמעוני)׃

י״ד וְעָשִׂיתָ מִכְסֶה לָאֹהֶל עֹרֹת אֵילִם מְאׇדָּמִים וּמִכְסֵה עֹרֹת תְּחָשִׁים מִלְמָעְלָה׃ {פ}

מכסה לאהל. לְאוֹתוֹ גַּג שֶׁל יְרִיעוֹת עִזִּים עֲשֵׂה עוֹד מִכְסֶה אַחֵר שֶׁל עוֹרוֹת אֵילִים מְאָדָּמִים, וְעוֹד לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ מִכְסֶה עוֹרוֹת תְּחָשִׁים; וְאוֹתָן מִכְסָאוֹת לֹא הָיוּ מְכַסִּין אֶלָּא אֶת הַגַּג, אׇרְכָּן ל׳ וְרׇחְבָּן י׳, אֵלּוּ דִּבְרֵי רַבִּי נְחֶמְיָה, וּלְדִבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה מִכְסֶה אֶחָד הָיָה, חֲצִיוֹ שֶׁל עוֹרוֹת אֵילִים מְאָדָּמִים וְחֲצִיוֹ שֶׁל עוֹרוֹת תְּחָשִׁים (שבת כ״ח)׃

ט״ו וְעָשִׂיתָ אֶת־הַקְּרָשִׁים לַמִּשְׁכָּן עֲצֵי שִׁטִּים עֹמְדִים׃

ועשית את הקרשים. הָיָה לוֹ לוֹמַר וְעָשִׂיתָ קְרָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּכָל דָּבָר וְדָבָר, מַהוּ הַקְּרָשִׁים? מֵאוֹתָן הָעוֹמְדִין וּמְיֻחָדִין לְכָךְ; יַעֲקֹב אָבִינוּ נָטַע אֲרָזִים בְּמִצְרַיִם, וּכְשֶׁמֵּת צִוָּה לְבָנָיו לְהַעֲלוֹתָם עִמָּהֶם כְּשֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם, וְאָמַר לָהֶם שֶׁעָתִיד הַקָּבָ״ה לְצַוּוֹת אוֹתָן לַעֲשׂוֹת מִשְׁכָּן בַּמִּדְבָּר מֵעֲצֵי שִׁטִּים, רְאוּ שֶׁיִּהְיוּ מְזֻמָּנִים בְּיֶדְכֶם; הוּא שֶׁיִּסֵּד הַבַּבְלִי בַּפִּיּוּט שֶׁלּוֹ, ״טָס מַטַּע מְזֻרָזִים קוֹרוֹת בָּתֵּינוּ אֲרָזִים״, שֶׁנִּזְדָּרְזוּ לִהְיוֹת מוּכָנִים בְּיָדָם מִקֹּדֶם לָכֵן׃

עצי שטים עומדים. איתשט״נביש בְּלַעַז; שֶׁיִּהְיֶה אׇרֶךְ הַקְּרָשִׁים זָקוּף לְמַעְלָה בְּקֵירוֹת הַמִּשְׁכָּן, וְלֹא תַּעֲשֶׂה הַכְּתָלִים בְּקְרָשִׁים שׁוֹכְבִים, לִהְיוֹת רֹחַב הַקְּרָשִׁים לְגֹבַהּ הַכְּתָלִים קֶרֶשׁ עַל קֶרֶשׁ׃

ט״ז עֶשֶׂר אַמּוֹת אֹרֶךְ הַקָּרֶשׁ וְאַמָּה וַחֲצִי הָאַמָּה רֹחַב הַקָּרֶשׁ הָאֶחָד׃

עשר אמות ארך הקרש. לְמַדְנוּ גָּבְהוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן עֶשֶׂר אַמּוֹת׃

ואמה וחצי האמה רחב. לְמַדְנוּ אָרְכּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, לְעֶשְׂרִים קְרָשִׁים שֶׁיִּהְיוּ בַּצָּפוֹן וּבַדָּרוֹם מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, שְׁלֹשִׁים אַמָּה׃

י״ז שְׁתֵּי יָדוֹת לַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד מְשֻׁלָּבֹת אִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכֹל קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן׃

שתי ידות לקרש האחד. הָיָה חוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַטָּה בְּאֶמְצָעוֹ בְּגֹבַהּ אַמָּה, וּמִנִּיחַ רְבִיעַ רָחְבּוֹ מִכָּאן, וּרְבִיעַ רָחְבּוֹ מִכָּאן, וְהֵן הֵן הַיָּדוֹת, וְהֶחָרִיץ חֲצִי רֹחַב הַקֶּרֶשׁ בָּאֶמְצַע, וְאוֹתָן הַיָּדוֹת מַכְנִיס בָּאֲדָנִים שֶׁהָיוּ חֲלוּלִים, וְהָאֲדָנִים גָּבְהָן אַמָּה וְיוֹשְׁבִים רְצוּפִים אַרְבָּעִים זֶה אֵצֶל זֶה, וִידוֹת הַקֶּרֶשׁ הַנִּכְנָסוֹת בַּחֲלַל הָאֲדָנִים חֲרוּצוֹת מְשֻׁלָּשָׁה צְדָדֶיהָן – רֹחַב הֶחָרִיץ כְּעֹבִי שְׁפַת הָאֶדֶן – שֶׁיְּכַסֶּה הַקֶּרֶשׁ אֶת כָּל רֹאשׁ הָאֶדֶן, שֶׁאִם לֹא כֵן, נִמְצָא רֵוַח בֵּין קֶרֶשׁ לְקֶרֶשׁ כְּעֹבִי שְׁפַת שְׁנֵי הָאֲדָנִים, שֶׁיִּפְסִיקוּ בֵּינֵיהֶם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר וְיִהְיוּ תֹאֲמִים מִלְמַטָּה, שֶׁיַּחֲרֹץ אֶת צְדֵי הַיְּדוֹת כְּדֵי שֶׁיִּתְחַבְּרוּ הַקְּרָשִׁים זֶה אֵצֶל זֶה׃

משלבת. עֲשׂוּיוֹת כְּמִין שְׁלִיבוֹת סֻלָּם, וּמַבְדָּלוֹת זוֹ מִזּוֹ, וּמְשַׁפִּין רָאשֵׁיהֶם לְכָנֵס בְּתוֹךְ חֲלַל הָאֶדֶן כִּשְׁלִיבָה הַנִּכְנֶסֶת בְּנֶקֶב עַמּוּדֵי הַסֻּלָּם׃

אשה אל אחתה. מְכֻוָּנוֹת זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ, שֶׁיִּהְיוּ חֲרִיצֵיהֶם שָׁוִים זוֹ כְּמִדַּת זוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ שְׁתֵּי יָדוֹת זוֹ מְשׁוּכָה לְצַד פְּנִים וְזוֹ מְשׁוּכָה לְצַד חוּץ בְּעֹבִי הַקֶּרֶשׁ שֶׁהוּא אַמָּה, וְתַרְגּוּם שֶׁל יָדוֹת צִירִין, לְפִי שֶׁדּוֹמוֹת לְצִירֵי הַדֶּלֶת הַנִּכְנָסִים בְּחֹרֵי הַמִּפְתָּן׃

י״ח וְעָשִׂיתָ אֶת־הַקְּרָשִׁים לַמִּשְׁכָּן עֶשְׂרִים קֶרֶשׁ לִפְאַת נֶגְבָּה תֵּימָנָה׃

לפאת נגבה תימנה. אֵין פֵּאָה זוֹ לְשׁוֹן מִקְצוֹעַ, אֶלָּא כָּל הָרוּחַ קְרוּיָה פֵּאָה, כְּתַרְגּוּמוֹ: לְרוּחַ עֵבֶר דָּרוֹמָא׃

י״ט וְאַרְבָּעִים אַדְנֵי־כֶסֶף תַּעֲשֶׂה תַּחַת עֶשְׂרִים הַקֶּרֶשׁ שְׁנֵי אֲדָנִים תַּחַת־הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד לִשְׁתֵּי יְדֹתָיו וּשְׁנֵי אֲדָנִים תַּחַת־הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד לִשְׁתֵּי יְדֹתָיו׃

כ׳ וּלְצֶלַע הַמִּשְׁכָּן הַשֵּׁנִית לִפְאַת צָפוֹן עֶשְׂרִים קָרֶשׁ׃

כ״א וְאַרְבָּעִים אַדְנֵיהֶם כֶּסֶף שְׁנֵי אֲדָנִים תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד וּשְׁנֵי אֲדָנִים תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד׃

כ״ב וּלְיַרְכְתֵי הַמִּשְׁכָּן יָמָּה תַּעֲשֶׂה שִׁשָּׁה קְרָשִׁים׃

ולירכתי. לְשׁוֹן סוֹף, כְּתַרְגּוּמוֹ וּלְסֵיפֵי, וּלְפִי שֶׁהַפֶּתַח בַּמִּזְרָח, קְרוּי מִזְרָח פָּנִים וְהַמַּעֲרָב אֲחוֹרַיִם, וְזֶהוּ סוֹף, שֶׁהַפָּנִים הוּא הָרֹאשׁ׃

תעשה ששה קרשים. הֲרֵי תֵּשַׁע אַמּוֹת רֹחַב׃

כ״ג וּשְׁנֵי קְרָשִׁים תַּעֲשֶׂה לִמְקַצַּעֹת הַמִּשְׁכָּן בַּיַּרְכָתָיִם׃

ושני קרשים תעשה למקצעת. אֶחָד לִמְקוֹצוֹעַ צְפוֹנִית מַעֲרָבִית, וְאֶחָד לְמַעֲרָבִית דְּרוֹמִית, כָּל שְׁמֹנָה קְרָשִׁים בְּסֵדֶר אֶחָד הֵן, אֶלָּא שֶׁאֵלּוּ הַשְּׁנַיִם אֵינָן בַּחֲלַל הַמִּשְׁכָּן אֶלָּא חֲצִי אַמָּה מִזּוֹ וַחֲצִי אַמָּה מִזּוֹ נִרְאוֹת בֶּחָלָל, לְהַשְׁלִים רָחְבּוֹ לְעֶשֶׂר, וְהָאַמָּה מִזֶּה וְהָאַמָּה מִזֶּה בָּאוֹת כְּנֶגֶד אַמַּת עֹבִי קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן הַצָּפוֹן וְהַדָּרוֹם, כְּדֵי שֶׁיִּהְא הַמִּקְצוֹעַ מְבֻחוּץ שָׁוֶה׃

כ״ד וְיִהְיוּ תְאֹמִם מִלְמַטָּה וְיַחְדָּו יִהְיוּ תַמִּים עַל־רֹאשׁוֹ אֶל־הַטַּבַּעַת הָאַחַת כֵּן יִהְיֶה לִשְׁנֵיהֶם לִשְׁנֵי הַמִּקְצֹעֹת יִהְיוּ׃

ויהיו. כָּל הַקְּרָשִׁים תּוֹאֲמִים זֶה לָזֶה מִלְמַטָּה, שֶׁלֹּא יַפְסִיק עֹבִי שְׁפַת שְׁנֵי הָאֲדָנִים בֵּינֵיהֶם לְהַרְחִיקָם זוֹ מִזּוֹ, וְהוּ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שֶׁיִּהְיוּ צִירֵי הַיָּדוֹת חֲרוּצִים מִצִּדֵּיהֶן, שֶׁיְּהֵא רֹחַב הַקֶּרֶשׁ בּוֹלֵט לְצִדָּיו חוּץ לִידֵי הַקֶּרֶשׁ, לְכַסּוֹת אֶת שְׁפַת הָאֶדֶן, וְכֵן הַקֶּרֶשׁ שֶׁאֶצְלוֹ, וְנִמְצְאוּ תוֹאֲמִים זֶה לָזֶה; וְקֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ שֶׁבְּסֵדֶר הַמַּעֲרָב חָרוּץ לְרָחְבּוֹ בְּעָבְיוֹ כְּנֶגֶד חָרִיץ שֶׁל צַד קֶרֶשׁ הַצָּפוֹנִי וְהַדְּרוֹמִי, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַפְרִידוּ הָאֲדָנִים בֵּינֵיהֶם׃

ויחדו יהיו תמים. כְּמוֹ תוֹאֲמִים׃

על ראשו. שֶׁל קֶרֶשׁ׃

אל הטבעת האחת. כָּל קֶרֶשׁ וְקֶרֶשׁ הָיָה חָרוּץ מִלְמַעְלָה בְּרָחְבּוֹ שְׁנֵי חֲרִיצִין, בִּשְׁנֵי צְדָדָיו, כְּמוֹ עֹבִי טַבַּעַת, וּמַכְנִיסוֹ בְּטַבַּעַת אַחַת, נִמְצָא מַתְאִים לַקֶּרֶשׁ שֶׁאֶצְלוֹ, אֲבָל אוֹתָן טַבָּעוֹת לֹא יָדַעְתִּי אִם קְבוּעוֹת הֵן, אִם מְטַלְטָלוֹת, וּבַקֶּרֶשׁ שֶׁבְּמִקְצוֹעַ הָיְתָה טַבַּעַת בְּעֹבִי הַקֶּרֶשׁ הַדְּרוֹמִי וְהַצָּפוֹנִי, וְרֹאשׁ קֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ שֶׁבְּסֵדֶר מַעֲרָב נִכְנָס לְתוֹכוֹ, נִמְצְאוּ שְׁנֵי הַכְּתָלִים מְחֻבָּרִים׃

כן יהיה לשניהם. לִשְׁנֵי הַקְּרָשִׁים שֶׁבְּמִקְצוֹעַ, לְקֶרֶשׁ שֶׁבְּסוֹף צָפוֹן וְלַקֶּרֶשׁ הַמַּעֲרָבִי, וְכֵן לִשְׁנֵי הַמִּקְצוֹעוֹת׃

כ״ה וְהָיוּ שְׁמֹנָה קְרָשִׁים וְאַדְנֵיהֶם כֶּסֶף שִׁשָּׁה עָשָׂר אֲדָנִים שְׁנֵי אֲדָנִים תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד וּשְׁנֵי אֲדָנִים תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד׃

והיו שמנה קרשים. הֵן הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה תַּעֲשֶׂה שִׁשָּׁה קְרָשִׁים וּשְׁנֵי קְרָשִׁים תַּעֲשֶׂה לִמְקֻצָעֹת, נִמְצְאוּ שְׁמֹנָה קְרָשִׁים בְּסֵדֶר מַעֲרָבִי; כָּךְ שְׁנוּיָה בַּמִּשְׁנָה מַעֲשֵׂה סֵדֶר הַקְּרָשִׁים בִּמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן; הָיָה עוֹשֶׂה אֶת הָאֲדָנִים חֲלוּלִים וְחוֹרֵז אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַטָּה רְבִיעַ מִכָּאן וּרְבִיעַ מִכָּאן, וְהֶחָרִיץ חֻצְיוֹ בָּאֶמְצַע, וְעָשָׂה לוֹ שְׁתֵּי יָדוֹת כְּמִין שְׁנֵי חֲמוּקִין – וְלִי נִרְאֶה שֶׁהַגִּרְסָא כְּמִין שְׁנֵי חֲנֻקִין, כְּמִין שְׁנֵי שְׁלִיבוֹת סָלָם הַמַּבְדִּילוֹת זוֹ מִזּוֹ, וּמְשֻׁפּוֹת לְכָנֵס בַּחֲלַל הָאֱדֶן כִּשְׁלִיבָה הַנִּכְנֶסֶת בְּנֶקֶב עַמּוּד הַסֶּלָע, וְהוּא לְשׁוֹן מְשֻׁלָּבוֹת, עֲשׂוּיוֹת כְּמִין שְׁלִיבָה – וּמַכְנִיסָן לְתוֹךְ שְׁנֵי אֲדָנִים, שֶׁנֶּאֱמַר שְׁנֵי אֲדָנִים שְׁנֵי אֲדָנִים, וְחוֹרֵז אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַעְלָה אֶצְבַּע מִכָּאן וְאֶצְבַּע מִכָּאן, וְנוֹתְנָן לְתוֹךְ טַבַּעַת אַחַת שֶׁל זָהָב כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ נִפְרָדִין זֶה מִזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר וְיִהְיוּ תֹאֲמִים מִלְמַטָּה וְגוֹ׳, כָּךְ הִיא הַמִּשְׁנָה, וְהַפֵּרוּשׁ שֶׁלָּהּ הִצַּעְתִּי לְמַעְלָה בְּסֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת׃

כ״ו וְעָשִׂיתָ בְרִיחַם עֲצֵי שִׁטִּים חֲמִשָּׁה לְקַרְשֵׁי צֶלַע־הַמִּשְׁכָּן הָאֶחָד׃

בריחם. כְּתַרְגּוּמוֹ עַבְּרִין, וּבְלַעַז אשפ״ריש׃

חמשה לקרשי צלע המשכן. אֵלּוּ חֲמִשָּׁה ג׳ הֵן, אֶלָּא שֶׁהַבְּרִיחַ הָעֶלְיוֹן וְהַתַּחְתּוֹן עָשׂוּי מִשְּׁתֵּי חֲתִיכוֹת, זֶה מַבְרִיחַ עַד חֲצִי הַכֹּתֶל וְזֶה מַבְרִיחַ עַד חֲצִי הַכֹּתֶל, זֶה נִכְנָס בַּטַּבָּעוֹת מִצַּד זֶה, וְזֶה נִכְנָס בַּטַּבָּעוֹת מִצַּד זֶה, עַד שֶׁמַּגִּיעִין זֶה לָזֶה, נִמְצָא שֶׁעֶלְיוֹן וְתַחְתּוֹן שְׁנֵיהֶן אֲרֻכָּתָן כְּנֶגֶד כָּל הַכֹּתֶל, וּמַבְרִיחַ מִקְצֶה הַכֹּתֶל וְעַד קָצֵהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהַבְּרִיחַ הַתִּיכֹן וְגוֹ׳ מַבְרִחַ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה, הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים הָיוּ לָהֶן טַבָּעוֹת בַּקְּרָשִׁים לְכָנֵס בְּתוֹכָן, שְׁתֵּי טַבָּעוֹת לְכָל קֶרֶשׁ מְשֻׁלָּשִׁים בְּתוֹךְ עֶשֶׂר אַמּוֹת שֶׁל גֹּבַהּ הַקֶּרֶשׁ – חֵלֶק אֶחָד מִן הַטַּבַּעַת הָעֶלְיוֹנָה וּלְמַעְלָה, וְחֵלֶק אֶחָד מִן הַתַּחְתּוֹנָה וּלְמַטָּה, וְכָל חֵלֶק הוּא רְבִיעַ אֹרֶךְ הַקֶּרֶשׁ, וּשְׁנֵי חֲלָקִים בֵּין טַבַּעַת לְטַבַּעַת כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כָּל הַטַּבָּעוֹת מְכֻוָּנִים זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ – אֲבָל לַבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן אֵין טַבָּעוֹת, אֶלָּא הַקְּרָשִׁים נְקוּבִים בְּעָבְיָן, וְהוּא נִכְנָס בָּהֶם דֶּרֶךְ הַנְּקָבִים שֶׁהֵם מְכֻוָּנִין זֶה מוּל זֶה, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר ״בְּתוֹךְ״ הַקְּרָשִׁים; הַבְּרִיחִים הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים שֶׁבַּצָּפוֹן וְשֶׁבַּדָּרוֹם אֹרֶךְ כָּל אֶחָד חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה, וְהַתִּיכוֹן אָרְכּוֹ שְׁלֹשִׁים אַמָּה, וְזֶהוּ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה – מִן הַמִּזְרָח וְעַד הַמַּעֲרָב – וַחֲמִשָּׁה בְרִיחִים שֶׁבַּמַּעֲרָב אֹרֶךְ הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים שֵׁשׁ אַמּוֹת, וְהַתִּיכוֹן אָרְכּוֹ שְׁתִּים עֶשְׂרֵה, כְּנֶגֶד רֹחַב שְׁמֹנָה קְרָשִׁים, כָּךְ הִיא מְפֹרֶשֶׁת בִּמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן׃

כ״ז וַחֲמִשָּׁה בְרִיחִם לְקַרְשֵׁי צֶלַע־הַמִּשְׁכָּן הַשֵּׁנִית וַחֲמִשָּׁה בְרִיחִם לְקַרְשֵׁי צֶלַע הַמִּשְׁכָּן לְיַרְכְּתַיִם יָמָּה׃

כ״ח וְהַבְּרִיחַ הַתִּיכֹן בְּתוֹךְ הַקְּרָשִׁים מִבְרֹחַ מִן־הַקָּצֶה אֶל־הַקָּצֶה׃

כ״ט וְאֶת־הַקְּרָשִׁים תְּצַפֶּה זָהָב וְאֶת־טַבְּעֹתֵיהֶם תַּעֲשֶׂה זָהָב בָּתִּים לַבְּרִיחִם וְצִפִּיתָ אֶת־הַבְּרִיחִם זָהָב׃

בתים לבריחם. הַטַּבָּעוֹת שֶׁתַּעֲשֶׂה בָּהֶן יִהְיוּ בָּתִּים לְכָנֵס בָּהֶן הַבְּרִיחִים׃

וצפית את הבריחם זהב. לֹא שֶׁהָיָה הַזָּהָב מְרֻבָּק עַל הַבְּרִיחִים – שֶׁאֵין עֲלֵיהֶם שׁוּם צִפּוּי – אֶלָּא בַּקֶּרֶשׁ הָיָה קוֹבֵעַ כְּמִין שְׁתֵּי פִּיפִיּוֹת שֶׁל זָהָב, כְּמִין שְׁנֵי סִדְקֵי קָנֶה חָלוּל, וְקוֹבְעָן אֵצֶל הַטַּבַּעַת לְכָאן וּלְכָאן, אָרְכָּן מְמַלֵּא אֶת רֹחַב הַקֶּרֶשׁ מִן הַטַּבַּעַת לְכָאן וּמִמֶּנָּה לְכָאן, וְהַבְּרִיחַ נִכְנָס לְתוֹכוֹ וּמִמֶּנּוּ לַטַּבַּעַת וּמִן הַטַּבַּעַת לַפָּה הַשֵּׁנִי, נִמְצְאוּ הַבְּרִיחִים מְצֻפִּים זָהָב כְּשֶׁהֵן תְּחוּבִין בַּקְּרָשִׁים; וְהַבְּרִיחִים הַלָּלוּ מְבַחוּץ הָיוּ בּוֹלְטוֹת, הַטַּבָּעוֹת וְהַפִּיפִיּוֹת לֹא הָיוּ נִרְאוֹת בְּתוֹךְ הַמִּשְׁכָּן, אֶלָּא כָּל הַכֹּתֶל חֶלֶק מִבִּפְנִים׃

ל׳ וַהֲקֵמֹתָ אֶת־הַמִּשְׁכָּן כְּמִשְׁפָּטוֹ אֲשֶׁר הָרָאִיתָ בָּהָר׃ {ס}

והקמת את המשכן. לְאַחַר שֶׁיֵּעָמֵר הַקִּימֵהוּ׃

הראית בהר. קֹדֶם לָכֵן, שֶׁאֲנִי עָתִיד לְלַמֶּדְךָ וּלְהַרְאוֹתְךָ סֵדֶר הֲקָמָתוֹ׃

ל״א וְעָשִׂיתָ פָרֹכֶת תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב יַעֲשֶׂה אֹתָהּ כְּרֻבִים׃

פרכת. לְשׁוֹן מְחִצָּה הוּא, וּבְלְשׁוֹן חֲכָמִים פַּרְגּוֹד דָּבָר הַמַּבְדִּיל בֵּין הַמֻּלָּךְ וּבֵין הָעָם׃

תכלת וארגמן. כָּל מִין וָמִין הָיָה כָּפוּל בְּכָל חוּט וָחוּט שִׁשָּׁה חוּטִין׃

מעשה חשב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי שֶׁזּוֹ הִיא אֲרִיגָה שֶׁל שְׁתֵּי קִירוֹת, וְהַצִּיּוּרִין שֶׁמִּשְּׁנֵי עֲבָרֶיהָ אֵינָן דּוֹמִין זֶה לָזֶה׃

כרבים. צִיּוּרִין שֶׁל בְּרִיּוֹת יַעֲשֶׂה בָּהּ׃

ל״ב וְנָתַתָּה אֹתָהּ עַל־אַרְבָּעָה עַמּוּדֵי שִׁטִּים מְצֻפִּים זָהָב וָוֵיהֶם זָהָב עַל־אַרְבָּעָה אַדְנֵי־כָסֶף׃

ארבעה עמודי שטים. תְּקוּעִים בְּתוֹךְ אַרְבָּעָה אֲדָנִים, וְאוּנְקְלִיּוֹת קְבוּעִין בָּהֶן, עֲקֻמִּים לְמַעְלָה, לְהוֹשִׁיב עֲלֵיהֶן כְּלוֹנָס שֶׁרֹאשׁ הַפָּרֹכֶת כָּרוּךְ בָּהּ, וְהָאוּנְקְלִיּוֹת הֵן הַנָּוִין – שֶׁהֲרֵי כְּמִין וָוִין הֵן עֲשׂוּיִים – וְהַפָּרֹכֶת אָרְכָּהּ עֶשֶׂר אַמּוֹת לָרָחְבּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן וְרָחְבָּהּ עֶשֶׂר אַמּוֹת כְּגָבְהָן שֶׁל קְרָשִׁים, פְּרוּסָה בִּשְׁלִישִׁית שֶׁל מִשְׁכָּן, שֶׁיְּהֵא הֵימֶנָּה וְלִפְנִים עֶשֶׂר אַמּוֹת וְהֵימֶנָּה וְלַחוּץ עֶשְׂרִים אַמָּה, נִמְצָא בֵּית קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים עֶשֶׂר עַל עֶשֶׂר, שֶׁנֶּ' וְנָתַתָּה אֶת הַפָּרֹכֶת תַּחַת הַקְּרָסִים – הַמְחַבְּרִים אֶת שְׁתֵּי חוֹבְרוֹת שֶׁל יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן; רֹחַב הַחוֹבֶרֶת עֶשְׂרִים אַמָּה, וּכְשֶׁפָּרַשְׂתָּ עַל גַּג הַמִּשְׁכָּן מִן הַפֶּתַח לַמַּעֲרָב, כָּלְתָה בִּשְׁנֵי שְׁלִישֵׁי הַמִּשְׁכָּן, וְהַחוֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית כִּסְּתָה שְׁלִישׁוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, וְהַמּוֹתָר תָּלוּי לַאֲחוֹרָיו לְכַסּוֹת אֶת הַקְּרָשִׁים:

ל״ג וְנָתַתָּה אֶת־הַפָּרֹכֶת תַּחַת הַקְּרָסִים וְהֵבֵאתָ שָׁמָּה מִבֵּית לַפָּרֹכֶת אֶת אֲרוֹן הָעֵדֻת וְהִבְדִּילָה הַפָּרֹכֶת לָכֶם בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים:

ל״ד וְנָתַתָּ אֶת־הַכַּפֹּרֶת עַל אֲרוֹן הָעֵדֻת בְּקֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים:

ל״ה וְשַׂמְתָּ אֶת־הַשֻּׁלְחָן מִחוּץ לַפָּרֹכֶת וְאֶת־הַמְּנֹרָה נֹכַח הַשֻּׁלְחָן עַל צֶלַע הַמִּשְׁכָּן תֵּימָנָה וְהַשֻּׁלְחָן תִּתֵּן עַל־צֶלַע צָפוֹן:

ושמת את השלחן. שֻׁלְחָן בַּצָּפוֹן, מְשׁוּךְ מִן הַכֹּתֶל הַצְּפוֹנִי שְׁתֵּי אַמּוֹת וּמֶחֱצָה, וּמְנוֹרָה בַּדָּרוֹם, מְשׁוּכָה מִן הַכֹּתֶל הַדְּרוֹמִי שְׁתֵּי אַמּוֹת וּמֶחֱצָה, וּמִזְבַּח הַזָּהָב נָתוּן כְּנֶגֶד אֲוִיר שֶׁבֵּין שֻׁלְחָן לַמְּנוֹרָה מְשׁוּךְ קְמָעָא כְּלַפֵּי הַמִּזְרָח, וְכֻלָּם נְתוּנִים מִן חֲצִי הַמִּשְׁכָּן וְלִפְנִים; כֵּיצַד? אֹרֶךְ הַמִּשְׁכָּן מִן הַפֶּתַח לַפָּרֹכֶת עֶשְׂרִים אַמָּה, הַמִּזְבֵּחַ וְהַשֻּׁלְחָן וְהַמְּנוֹרָה מְשׁוּכִים מִן הַפֶּתַח לְצַד מַעֲרָב עֶשֶׂר אַמּוֹת (יומא ל״ג):

ל״ו וְעָשִׂיתָ מָסָךְ לְפֶתַח הָאֹהֶל תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר מַעֲשֵׂה רֹקֵם:

ועשית מסך. וילון, הוּא מָסָךְ כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, כְּמוֹ שַׂכְתְּ בַּעֲדוֹ (איוב א׳), לְשׁוֹן מָגֵן:

מעשה רקם. הַצּוּרוֹת עֲשׂוּיוֹת בּוֹ מַעֲשֵׂה מַחַט, כְּפַרְצוּף שֶׁל עֵבֶר זֶה כָּךְ פַּרְצוּף שֶׁל עֵבֶר זֶה:

רקם. שֵׁם הָאֻמָּן וְלֹא שֵׁם הָאֻמָּנוּת, וְתַרְגּוּמוֹ עוֹבַד צַיָּר וְלֹא עוֹבַד צִיּוּר. מִדַּת הַמָּסָךְ כְּמִדַּת הַפָּרֹכֶת – עֶשֶׂר אַמּוֹת עַל עֶשֶׂר אַמּוֹת:

ל״ז וְעָשִׂיתָ לַמָּסָךְ חָמֵשׁ עַמּוּדֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב וָוֵיהֶם זָהָב וְיָצַקְתָּ לָהֶם חָמִשָּׁה אַדְנֵי נְחֹשֶׁת: {ס}

פרק כ״ז

א׳ וְעָשִׂיתָ אֶת־הַמִּזְבֵּחַ עֲצֵי שִׁטִּים חָמֵשׁ אַמּוֹת אָרֹךְ וְחָמֵשׁ אַמּוֹת רֹחַב רָבוּעַ יִהְיֶה הַמִּזְבֵּחַ וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קֹמָתוֹ:

ועשית את המזבח וגו׳ ושלש אמות קמתו. דִּבְּרִים כִּכְתָבָן, דִּבְרֵי ר׳ יְהוּדָה, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר נֶאֱמַר כָּאן רָבוּעַ וְנֶאֱמַר בַּפְּנִימִי רָבוּעַ, מַה לְּהַלָּן גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, אַף כָּאן גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קֹמָתוֹ? מִשְּׁפַת סוֹבֵב וּלְמַעְלָה (זבח׳ נ״ט):

ב׳ וְעָשִׂיתָ קַרְנֹתָיו עַל אַרְבַּע פִּנֹּתָיו מִמֶּנּוּ תִּהְיֶינָ קַרְנֹתָיו וְצִפִּיתָ אֹתוֹ נְחֹשֶׁת:

ממנו תהיין קרנתיו. שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂם לְבַדָּם וְיַחַבְּרֵם בּוֹ:

וצפית אתו נחשת. לְכַפֵּר עַל עֲזוּת מֶצַח, שֶׁנֶּ' וּמִצְחֵךְ נְחוּשָׁה (ישעיהו מ״ח):

ג׳ וְעָשִׂיתָ סִּירֹתָיו לְדַשְּׁנוֹ וְיָעָיו וּמִזְרְקֹתָיו וּמִזְלְגֹתָיו וּמַחְתֹּתָיו לְכָל־כֵּלָיו תַּעֲשֶׂה נְחֹשֶׁת:

סירתיו. כְּמִין יוֹרוֹת:

לדשנו. לְהָסִיר דְּשָׁנוֹ לְתוֹכָם, וְהוּא שֶׁתִּרְגֵּם אַנְקְלוֹס לְמִסְפֵּי קִטְמֵהּ – לְסִפּוֹת הַדֶּשֶׁן לְתוֹכָם; כִּי יֵשׁ מִלּוֹת בְּלָשׁוֹן עִבְרִית מִלָּה אַחַת מִתְחַלֶּפֶת בַּפִּתְרוֹן לְשַׁמֵּשׁ בְּנָיָן וּפִתְרָה, כְּמוֹ וַתַּשְׁרֵשׁ שָׁרָשֶׁיהָ (תהילים פ׳), אֲוִיל מַשְׁרִישׁ (איוב ה׳), וְחִלּוּפוֹ וּבְכָל תִּבּוּאָתִי תְּשָׁרֵשׁ (איוב ל״א:י״ב); וְכָמוֹהוּ בִּסְעָפֶיהָ פֹּרָיָה (ישעיהו י״ז:ו׳), וְחִלּוּפוֹ מְסָעֲף פֹּארָה (ישעיהו י׳:ל״ג) – מְפַשֵּׁחַ סְעָפֶיהָ; וְכָמוֹהוּ וְזֶה הָאַחֲרוֹן עִצְמוֹ (ירמיהו נ׳) – שִׁבַּר עֲצָמָיו; וְכָמוֹהוּ יַיְסְקֻלֵהוּ בָּאֲבָנִים (מלכים א כ״א:י״ג), וְחִלּוּפוֹ סַקֵּלוּ מַאֲבָן (ישעיהו ס״ב:י׳) – הָסִירוּ אֲבָנָיהּ, וְכֵן וַיְעַזְּקֵהוּ וַיְסַקְּלֵהוּ (שם ה׳), אַף כָּאן לְדַשְּׁנוֹ – לְהָסִיר דְּשָׁנוֹ, וּבְלַעַז אדשצנדר״יר:

ויעיו. כְּתַרְגּוּמוֹ, מִגְרָפוֹת שֶׁנּוֹטְלִים בָּהֶם הַדֶּשֶׁן, וְהֵן כְּמִין כִּסּוּי הַקְּדָרָה שֶׁל מַתֶּכֶת דַּק וְלוֹ בֵּית יָד, וּבְלַעַז וודי״ל:

ומזרקתיו. לְקַבֵּל בָּהֶם דַּם הַזְּבָחִים:

ומזלגתיו. כְּמִין אֲנָקְלִיּוֹת כְּפוּפִים, וּמַכָּה בָהֶם בַּבָּשָׂר וְנִתְחָבִים בּוֹ וּמְהַפֵּךְ בָּהֶן עַל גַּחֲלֵי הַמַּעֲרָכָה שֶׁיְּהֵא מְמַהֵר שְׂרָפָתָן, וּבְלַעַז קרוצי״נש, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים צְנוֹרִיּוֹת (יומא י״ב):

ומחתתיו. בֵּית קִבּוּל יֵשׁ לָהֶם לִטֹּל בָּהֶן גֶּחָלִים מִן הַמִּזְבֵּחַ, לְשַׁאתָם עַל מִזְבֵּחַ הַפְּנִימִי לְקַטֹּרֶת, וְעַל שֵׁם חֲתִיָּתָן קְרוּיִים מַחְתּוֹת, כְּמוֹ לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד (ישעיהו ל׳), לְשׁוֹן שְׁאִיבַת אֵשׁ מִפְּקוֹמָהּ, וְכֵן הַיַּחְתָּה אִישׁ אֵשׁ בְּחֵיקוֹ (משלי ו׳):

לכל כליו. כְּמוֹ כָּל כֵּלָיו:

ד׳ וְעָשִׂיתָ לוֹ מִכְבָּר מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת נְחֹשֶׁת וְעָשִׂיתָ עַל־הָרֶשֶׁת אַרְבַּע טַבָּעֹת נְחֹשֶׁת עַל אַרְבַּע קְצוֹתָיו:

מכבר. לְשׁוֹן כְּבָרָה, שֶׁקּוֹרִין קרי״בלא בְּלַעַז, כְּמִין לְבוּשׁ עָשׂוּי לוֹ לַמִּזְבֵּחַ, עָשׂוּי חֹרִין חֹרִין, כְּמִין רֶשֶׁת; וּמִקְרָא זֶה מְסֹרָס וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: וְעָשִׂיתָ לוֹ מִכְבַּר נְחֹשֶׁת מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת:

ה׳ וְנָתַתָּה אֹתָהּ תַּחַת כַּרְכֹּב הַמִּזְבֵּחַ מִלְמָטָּה וְהָיְתָה הָרֶשֶׁת עַד חֲצִי הַמִּזְבֵּחַ:

כרכב המזבח. סוֹבֵב; כָּל דָּבָר הַמַּקִּיף סָבִיב בְּעִגּוּל קָרוּי כַּרְכֹּב, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּהַכֹּל שׁוֹחֲטִין אֵלּוּ הֵן גָּלְמֵי כְלֵי עֵץ כָּל שֶׁעָתִיד לָשׁוּף וּלְכַרְכֵּב, וְהוּא כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים חֲרִיצִין עֲגֻלִּין בְּקַרְשֵׁי דָּפְנֵי הַתֵּבוֹת וְסַפְסָלֵי הָעֵץ, אַף לַמִּזְבֵּחַ עָשָׂה חָרִיץ סְבִיבוֹ, וְהָיָה רָחְבּוֹ אַמָּה בְּרָבָּנוֹ לְנוֹי וְהוּא לְסוֹף שָׁלֹשׁ אַמּוֹת שֶׁל גָּבְהוֹ כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ? מִשְּׁפַת סוֹבֵב וּלְמַעְלָה, אֲבָל סוֹבֵב לְהִלּוּךְ הַכֹּהֲנִים לֹא הָיָה לְמִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת, אֶלָּא עַל רֹאשׁוֹ לִפְנִים מִקַּרְנוֹתָיו, וְכֵן שָׁנִינוּ בְּזָבָחִים: אֵי זֶהוּ כַּרְכּוֹב? בֵּין קֶרֶן לְקֶרֶן; וְהָיָה רֹחַב אַמָּה, וְלִפְנִים מֵהֶן אַמָּה שֶׁל הִלּוּךְ רַגְלֵי הַכֹּהֲנִים, שְׁתֵּי אַמּוֹת הַלָּלוּ קְרוּיִים כַּרְכּוֹב; וְדִקְדְּקוּ שָׁם וְהָכְתִיב תַּחַת כַּרְכַּב הַמִּזְבֵּחַ מִלְמָטָּה? לָמַדְנוּ שֶׁהַכַּרְכּוֹב בְּדָפְנוֹ הוּא וּלְבוּשׁ הַמִּכְבָּר תַּחְתָּיו? וְתֵרֶץ הַמְתָרֵץ תְּרֵי הָווּ, חַד לְנוֹי וְחַד לַכֹּהֲנִים דְּלֹא יִשְׁתָּרְגוּ, זֶה שֶׁבַּדִּפֶן לְנוֹי הָיָה, וּמִתַּחְתָּיו הִלְבִּישׁוּ הַמִּכְבָּר וְהִגִּיעַ רָחְבּוֹ עַד חֲצִי הַמִּזְבֵּחַ, וְהוּא הָיָה סִיָּמָן לַחֲצִי גָּבְהוֹ, לְהַבְדִּיל בֵּין דָּמִים הָעֶלְיוֹנִים לְדָמִים הַתַּחְתּוֹנִים; וּכְנֶגְדּוֹ עָשׂוּ לְמִזְבַּח בֵּית עוֹלָמִים דֶּגְמַת חוּט הַסִּקְרָא בְּאֶמְצָעוֹ, וְכֶבֶשׁ שֶׁהָיוּ עוֹלִין בּוֹ אַע״פִּ שֶׁלֹּא פֵּרְשׁוּ בְּעִנְיָן זֶה, כְּבָר שָׁמַעְנוּ בְּפָרָשַׁת מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלוֹת — לֹא תַעֲשֶׂה לוֹ מַעֲלוֹת בְּכֶבֶשׁ שֶׁלּוֹ, אֶלָּא כֶּבֶשׁ חָלָק, לָמַדְנוּ שֶׁהָיָה לוֹ כֶּבֶשׁ; כָּךְ שָׁנִינוּ בַּמְּכִילְתָּא. וּמִזְבַּח אֲדָמָה הוּא מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת, שֶׁהָיוּ מְמַלְּאִין חֲלָלוֹ אֲדָמָה בְּמָקוֹם חֲנָיָתָן, וְהַכֶּבֶשׁ הָיָה בִּדְרוֹם הַמִּזְבֵּחַ, מֻבְדָּל מִן הַמִּזְבֵּחַ מְלֹא חוּט הַשַּׂעֲרָה, וְרַגְלָיו מַגִּיעִין עַד אַמָּה סָמוּךְ לְקַלְעֵי הֶחָצֵר שֶׁבַּדָּרוֹם, כִּדְבְרֵי הָאוֹמֵר עֶשֶׂר אַמּוֹת קוֹמָתוֹ, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר דְּבָרִים כִּכְתָבָן — שָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ — לֹא הָיָה אֹרֶךְ הַכֶּבֶשׁ אֶלָּא עֶשֶׂר אַמּוֹת, כָּךְ מָצָאתִי בְּמִשְׁנַת אַרְבָּעִים וְתֵשַׁע מִדּוֹת, וְזֶה שֶׁהוּא מֻבְדָּל מִן הַמִּזְבֵּחַ מְלֹא הַחוּט, בְּמַסֶּכֶת זְבָחִים (דף ס״ב) לְמָדוּהוּ מִן הַמִּקְרָא:

ו׳ וְעָשִׂיתָ בַדִּים לַמִּזְבֵּחַ בַּדֵּי עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם נְחֹשֶׁת:

ז׳ וְהוּבָא אֶת־בַּדָּיו בַּטַּבָּעֹת וְהָיוּ הַבַּדִּים עַל־שְׁתֵּי צַלְעֹת הַמִּזְבֵּחַ בְּשֵׂאת אֹתוֹ:

בטבעת. בְּאַרְבַּע טַבָּעוֹת שֶׁנַּעֲשׂוּ לַמִּכְבָּר:

ח׳ נְבוּב לַחֹת תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ כַּאֲשֶׁר הָרְאָה אֹתְךָ בָּהָר כֵּן יַעֲשׂוּ: {ס}

נבוב לחת. כְּתַרְגּוּמוֹ חֲלִיל לוּחִין, לֵחֹת עֲצֵי שִׁטִּים מִכָּל צַד וְהֶחָלָל בְּאֶמְצַע, וְלֹא יְהֵא כֻּלּוֹ עֵץ אֶחָד שֶׁיְּהֵא עָבְיוֹ חֲמֵשׁ אַמּוֹת עַל חֲמֵשׁ אַמּוֹת כְּמִין סַדָּן:

ט׳ וְעָשִׂיתָ אֶת חֲצַר הַמִּשְׁכָּן לִפְאַת נֶגֶב־תֵּימָנָה קְלָעִים לֶחָצֵר שֵׁשׁ מָשְׁזָר מֵאָה בָאַמָּה אֹרֶךְ לַפֵּאָה הָאֶחָת:

קלעים. עֲשׂוּיִין כְּמִין קְלָעֵי סְפִינָה, נְקָבִים נְקָבִים, מַעֲשֵׂה קְלִיעָה וְלֹא מַעֲשֵׂה אוֹרֶג, וְתַרְגּוּם כְּתַרְגּוּמוֹ שֶׁל מִכְבָּר הַמְתַרְגְּמָם סְרָדָה, לְפִי שֶׁהֵן מְנֻקָּבִין כִּכְבָרָה:

לפאה האחת. כָּל הָרוּחַ קָרוּי פֵּאָה:

י׳ וְעַמֻּדָיו עֶשְׂרִים וְאַדְנֵיהֶם עֶשְׂרִים נְחֹשֶׁת וָוֵי הָעַמֻּדִים וַחֲשֻׁקֵיהֶם כָּסֶף:

ועמדיו עשרים. חֲמֵשׁ אַמּוֹת בֵּין עַמּוּד לְעַמּוּד:

ואדניהם. שֶׁל הָעַמּוּדִים נְחֹשֶׁת, הָאֲדָנִים יוֹשְׁבִים עַל הָאָרֶץ וְהָעַמּוּדִים תְּקוּעִין לְתוֹכָן; הָיָה עוֹשֶׂה כְּמִין קֻנְדָּסִין שֶׁקּוֹרִין פל״ש בְּלַעַז, אַרְכָּן שִׁשָּׁה טְפָחִים וְרָחְבָּן שְׁלִשָּׁה, וְטַבַּעַת נְחֹשֶׁת קְבוּעָה בּוֹ בְּאֶמְצָעוֹ וְכוֹרֵךְ שְׂפַת הַקֶּלַע סְבִיבָיו בְּמֵיתָרִים כְּנֶגֶד כָּל עַמּוּד וַעֲמוּד, וְתוֹלֶה הַקֻּנְדָּס דֶּרֶךְ טַבַּעְתּוֹ בָּאֲנָקְלִיּוֹת שֶׁבָּעַמּוּד הֶעָשׂוּי כְּמִין וָי״ו — רֹאשׁוֹ זָקוּף לְמַעְלָה וְרֹאשׁוֹ אֶחָד תָּקוּעַ בָּעַמּוּד — כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְהַצִּיב דְּלָתוֹת, שֶׁקּוֹרִין גונ״ש בְּלַעַז, וְרֹחַב הַקֶּלַע תְּלוּי מִלְמַטָּה וְהִיא קוֹמַת מְחִצּוֹת הֶחָצֵר:

ווי העמדים. הֵם הָאֲנָקְלִיּוֹת׃

וחשקיהם. מַקָּפִין הָיוּ הָעַמּוּדִים בְּחוּטֵי כֶּסֶף סָבִיב, וְאֵינִי יוֹדֵעַ אִם עַל פְּנֵי כֻלָּן, אִם בְּרֹאשָׁם, וְאִם בְּאֶמְצָעָם, אַךְ יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁחָשׁוּק לְשׁוֹן חֲגוֹרָה, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּפִילֶגֶשׁ בַּגִּבְעָה וְעָמוֹ צֶמֶד חֲמוֹרִים חֲבוּשִׁים (שופטים י״ט), תַּרְגּוּמוֹ חֲשׁוּקִים׃

י״א וְכֵן לִפְאַת צָפוֹן בָּאֹרֶךְ קְלָעִים מֵאָה אֹרֶךְ וַעֲמֻדָו עֶשְׂרִים וַאֲדָנֵיהֶם עֶשְׂרִים נְחֹשֶׁת וָוֵי הָעַמֻּדִים וַחֲשֻׁקֵיהֶם כָּסֶף׃

י״ב וְרֹחַב הֶחָצֵר לִפְאַת־יָם קְלָעִים חֲמִשִּׁים אַמָּה עַמֻּדֵיהֶם עֲשָׂרָה וַאֲדָנֵיהֶם עֲשָׂרָה׃

י״ג וְרֹחַב הֶחָצֵר לִפְאַת קֵדְמָה מִזְרָחָה חֲמִשִּׁים אַמָּה׃

לפאת קדמה מזרחה. פְּנֵי הַמִּזְרָח; קֶדֶם לְשׁוֹן פָּנִים, אָחוֹר לָשׁוֹן אֲחוֹרַיִם, לְפִיכָךְ הַמִּזְרָח קְרוּי קֶדֶם שֶׁהוּא פָּנִים, וּמַעֲרָב קְרוּי אָחוֹר, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר הַיָּם הָאַחֲרוֹן (דברים י״א:כ״ד, דברים ל״ד:ב׳), יַמָּא מַעַרְבָּא׃

חמשים אמה. אוֹתָן נ׳ אַמָּה לֹא הָיוּ סְתוּמִים כֻּלָּם בַּקְּלָעִים, לְפִי שֶׁשָּׁם הַפֶּתַח, אֶלָּא ט״ו אַמָּה קְלָעִים לְכָתֵף הַפֶּתַח מִכָּאן, וְכֵן לַכָּתֵף הַשֵּׁנִית, נִשְׁאַר רֹחַב חֲלַל הַפֶּתַח בֵּינָתַיִם כ׳ אַמָּה, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ׳ וּלְשַׁעַר הֶחָצֵר מָסָךְ כ׳ אַמָּה – וילון לַמָּסָךְ כְּנֶגֶד הַפֶּתַח כ׳ אַמָּה אֹרֶךְ, כְּרֹחַב הַפֶּתַח׃

י״ד וַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה קְלָעִים לַכָּתֵף עַמֻּדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה וַאֲדָנֵיהֶם שְׁלֹשָׁה׃

עמדיהם שלשה. חָמֵשׁ אַמּוֹת בֵּין עַמּוּד לְעַמּוּד. בֵּין עַמּוּד שֶׁבְּרֹאשׁ הַדָּרוֹם הָעוֹמֵד בְּמִקְצוֹעַ דְּרוֹמִית מִזְרָחִית עַד עַמּוּד שֶׁהוּא מִן הַשְּׁלֹשָׁה שֶׁבַּמִּזְרָח חָמֵשׁ אַמּוֹת, וּמִמֶּנּוּ לַשֵּׁנִי חָמֵשׁ אַמּוֹת, וּמִן הַשֵּׁנִי לַשְּׁלִישִׁי חָמֵשׁ אַמּוֹת, וְכֵן לַכָּתֵף הַשֵּׁנִית, וְאַרְבָּעָה עַמּוּדִים לַמָּסָךְ, הֲרֵי עֲשָׂרָה עַמּוּדִים לַמִּזְרָח כְּנֶגֶד י׳ לַמַּעֲרָב׃

ט״ו וְלַכָּתֵף הַשֵּׁנִית חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה קְלָעִים עַמֻּדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה וַאֲדָנֵיהֶם שְׁלֹשָׁה׃

ט״ז וּלְשַׁעַר הֶחָצֵר מָסָךְ | עֶשְׂרִים אַמָּה תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר מַעֲשֵׂה רֹקֵם עַמֻּדֵיהֶם אַרְבָּעָה וַאֲדָנֵיהֶם אַרְבָּעָה׃

י״ז כָּל־עַמּוּדֵי הֶחָצֵר סָבִיב מְחֻשָּׁקִים כֶּסֶף וָוֵיהֶם כֶּסֶף וַאֲדָנֵיהֶם נְחֹשֶׁת׃

כל עמודי החצר סביב וגו׳. לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ וָוִין וַחֲשׁוּקִים וַאֲדָנֵי נְחֹשֶׁת אֶלָּא לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם, אֲבָל לַמִּזְרָח וְלַמַּעֲרָב לֹא נֶאֱמַר וָוִין וַחֲשׁוּקִים וַאֲדָנֵי נְחֹשֶׁת, לְכָךְ בָּא וְלִמֵּד כָּאן׃

י״ח אֹרֶךְ הֶחָצֵר מֵאָה בָאַמָּה וְרֹחַב | חֲמִשִּׁים בַּחֲמִשִּׁים וְקוֹמָה חָמֵשׁ אַמּוֹת שֵׁשׁ מָשְׁזָר וַאֲדָנֵיהֶם נְחֹשֶׁת׃

ארך החצר. הַצָּפוֹן וְהַדָּרוֹם שֶׁמִּן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב **מאה באמה**׃

ורחב חמשים בחמשים. חָצֵר שֶׁבַּמִּזְרָח הָיְתָה מְרֻבַּעַת, חֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים, שֶׁהַמִּשְׁכָּן אָרְכּוֹ שְׁלֹשִׁים וְרָחְבּוֹ עֶשֶׂר, הֶעֱמִיד מִזְרַח פִּתְחוֹ בְּשִׁפַּת נ׳ הַחִיצוֹנִים שֶׁל אֹרֶךְ הֶחָצֵר, נִמְצָא כֵּילּוּ בַּחֲמִשִּׁים הַפְּנִימִיִּים וְכָלֶה אָרְכּוֹ לְסוֹף שְׁלֹשִׁים, נִמְצְאוּ עֶשְׂרִים אַמָּה רֶוַח לַאֲחוֹרָיו בֵּין הַקְּלָעִים שֶׁבַּמַּעֲרָב לִירִיעוֹת שֶׁל אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן, וְרֹחַב הַמִּשְׁכָּן עֶשֶׂר אַמּוֹת, בְּאֶמְצַע רֹחַב הֶחָצֵר, נִמְצְאוּ לוֹ עֶשְׂרִים אַמָּה רֶוַח לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם מִן קַלְעֵי הֶחָצֵר לִירִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן, וְכֵן לַמַּעֲרָב, וַחֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים חָצֵר לְפָנָיו׃

וקמה חמש אמות. גֹּבַהּ מְחִצּוֹת הֶחָצֵר וְהוּא רֹחַב הַקְּלָעִים׃

ואדניהם נחשת. לְהָבִיא אַדְנֵי הַמָּסָךְ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר לֹא נֶאֶמְרוּ אַדְנֵי נְחֹשֶׁת אֶלָּא לְעַמּוּדֵי הַקְּלָעִים אֲבָל אַדְנֵי הַמָּסָךְ שֶׁל מִין אַחֵר, כֵּן נִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁלְּכָךְ חָזַר וּשְׁנָאָן׃

י״ט לְכָל־כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכָל עֲבֹדָתוֹ וְכָל־יְתֵדֹתָיו וְכָל־יִתְדֹת הֶחָצֵר נְחֹשֶׁת׃ {ס}

לכל כלי המשכן. שֶׁהָיוּ צְרִיכִין לַהֲקָמָתוֹ וּלְהוֹרָדָתוֹ, כְּגוֹן מַקָּבוֹת לִתְקֹעַ יְתֵדוֹת וַעֲמוּדִים׃

יתדת. כְּמִין נִגְרֵי נְחֹשֶׁת עֲשׂוּיִין לִירִיעוֹת הָאֹהֶל וּלְקַלְעֵי הֶחָצֵר, קְשׁוּרִים בְּמֵיתָרִים סָבִיב סָבִיב בְּשִׁפּוּלֵיהֶן, כְּדֵי שֶׁלֹּא תְּהֵא הָרוּחַ מַגְבִּיהָתָן, וְאֵינִי יוֹדֵעַ אִם תְּחוּבִין בָּאָרֶץ אוֹ קְשׁוּרִין וּתְלוּיִין וְכָבְדָן מַכְבִּיד שִׁפּוּלֵי הַיְרִיעוֹת שֶׁלֹּא יָנוּעוּ בָּרוּחַ, וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁשָּׁמָן מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם תְּקוּעִים בָּאָרֶץ, לְכָךְ נִקְרְאוּ יְתֵדוֹת, וּמִקְרָא זֶה מְסַיְּעֵנִי אֹהֶל בַּל יִצָּעֵן בַּל יִסַּע יְתֵדֹתָיו לָנֶצַח (ישעיהו ל״ג)׃

כ׳ וְאַתָּה תְּצַוֶּה | אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ כָּתִית לַמָּאוֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד׃

ואתה תצוה. זך. בְּלִי שְׁמָרִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בִּמְנָחוֹת מְגַרְגְּרוֹ בְּרֹאשׁ הַזַּיִת וְכוּ׳:

כתית. הַזֵּיתִים כּוֹתֵשׁ בַּמַּכְתֶּשֶׁת וְאֵינוֹ טוֹחֲנָן בָּרֵחַיִם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה בּוֹ שְׁמָרִים, וְאַחַר שֶׁהוֹצִיא טְפָּה רִאשׁוֹנָה מַכְנִיסָן לָרֵחַיִם וְטוֹחֲנָן; וְהַשֵּׁמֶן הַשֵּׁנִי פָּסוּל לַמְּנוֹרָה וְכָשֵׁר לִמְנָחוֹת שֶׁנֶּאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר – וְלֹא כָתִית לַמְּנָחוֹת (מנחות פ״ו):

להעלות נר תמיד. מַדְלִיק עַד שֶׁתְּהֵא שַׁלְהֶבֶת עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ (שבת כ״א):

תמיד. כָּל לֵילָה וְלֵילָה קָרוּי תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר עֹלַת תָּמִיד וְאֵינָהּ אֶלָּא מִיּוֹם לְיוֹם; וְכֵן בְּמִנְחַת חֲבִתִּין נֶאֱמַר תָּמִיד וְאֵינָהּ אֶלָּא מַחֲצִיתָהּ בַּבֹּקֶר וּמַחֲצִיתָהּ בָּעֶרֶב, אֲבָל תָּמִיד הָאָמוּר בְּלֶחֶם הַפָּנִים מִשַּׁבָּת לְשַׁבָּת הוּא:

כ״א **בְּאֹהֶל מוֹעֵד מִחוּץ לַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל־הָעֵדֻת יַעֲרֹךְ אֹתוֹ אַהֲרֹן וּבָנָיו מֵעֶרֶב עַד־בֹּקֶר לִפְנֵי יְהוָה חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: {ס}**

מערב עד בקר. תֵּן לָהּ מִדָּתָהּ שֶׁתְּהֵא דּוֹלֶקֶת מֵעֶרֶב וְעַד בֹּקֶר, וְשִׁעֲרוּ חֲכָמִים חֲצִי לֹג לְלֵילֵי טֵבֵת הָאַרְכִּין וְכֵן לְכָל הַלֵּילוֹת, וְאִם יוֹתֵר אֵין בְּכָךְ כְּלוּם (מנחות פ״ט):

פרק כ״ח

א׳ **וְאַתָּה הַקְרֵב אֵלֶיךָ אֶת־אַהֲרֹן אָחִיךָ וְאֶת־בָּנָיו אִתּוֹ מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכַהֲנוֹ־לִי אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר בְּנֵי אַהֲרֹן:**

ואתה הקרב אליך. לְאַחַר שֶׁתִּגְמֹר מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן:

ב׳ **וְעָשִׂיתָ בִגְדֵי־קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת:**

ג׳ **וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל־כָּל־חַכְמֵי־לֵב אֲשֶׁר מִלֵּאתִיו רוּחַ חָכְמָה וְעָשׂוּ אֶת־בִּגְדֵי אַהֲרֹן לְקַדְּשׁוֹ לְכַהֲנוֹ־לִי:**

לקדשו לכהנו לי. לְקַדְּשׁוֹ לְהַכְנִיסוֹ בִּכְהֻנָּה עַ״י הַבְּגָדִים שֶׁיִּהְיֶה כֹּהֵן לִי, וּלְשׁוֹן כְּהֻנָּה שֵׁרוּת הוּא, שנטרי״אה בְּלַעַז:

ד׳ **וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ חֹשֶׁן וְאֵפוֹד וּמְעִיל וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ מִצְנֶפֶת וְאַבְנֵט וְעָשׂוּ בִגְדֵי־קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ וּלְבָנָיו לְכַהֲנוֹ־לִי:**

חשן. תַּכְשִׁיט כְּנֶגֶד הַלֵּב:

ואפוד. לֹא שָׁמַעְתִּי וְלֹא מָצָאתִי בַּבָּרַיְתָא פֵּרוּשׁ תַּבְנִיתוֹ, וְלִבִּי אוֹמֵר לִי שֶׁהוּא חֲגוֹרָה לוֹ מֵאֲחוֹרָיו, רָחְבּוֹ כְּרֹחַב גַּב אִישׁ, כְּמִין סִינָר שֶׁקּוֹרִין פורצי״נט בְּלַעַז, שֶׁחוֹגְרוֹת הַשָּׂרוֹת כְּשֶׁרוֹכְבוֹת עַל הַסּוּסִים, כָּךְ מַעֲשֵׂהוּ מִלְמַטָּה, שֶׁנֶּאֱמַר וְדָוִד חָגוּר אֵפוֹד בָּד, לָמַדְנוּ שֶׁהָאֵפוֹד חֲגוֹרָה הִיא; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁאֵין בּוֹ אֶלָּא חֲגוֹרָה לְבַדָּהּ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הָאֵפֹד וְאַחַ״כ וַיַּחְגֹּר אוֹתוֹ בְּחֵשֶׁב הָאֵפֹד וְתִרְגֵּם אַנְקְלוֹס בְּהֶמְיַן אֵפוֹדָא, לָמַדְנוּ שֶׁהַחֵשֶׁב הוּא הֶחָגוֹר וְהָאֵפוֹד שֵׁם תַּכְשִׁיט לְבַדּוֹ; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁעַל שֵׁם שְׁתֵּי הַכְּתֵפוֹת שֶׁבּוֹ הוּא קָרוּי אֵפוֹד, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר שְׁתֵּי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד, לָמַדְנוּ שֶׁהָאֵפוֹד שֵׁם לְבַד וְהַכְּתֵפוֹת שֵׁם לְבַד וְהַחֵשֶׁב שֵׁם לְבַד, לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר שֶׁעַל שֵׁם הַסִּינָר שֶׁל מַטָּה קָרוּי אֵפוֹד – עַל שֵׁם שֶׁאוֹפְדוֹ וּמְקַשְּׁטוֹ בּוֹ – כְּמוֹ שֶׁנֶּ׳ וַיֶּאְפֹּד לוֹ בּוֹ, וְהַחֵשֶׁב הוּא חָגוּר שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ וְהַכְּתֵפוֹת קְבוּעוֹת בּוֹ. וְעוֹד אוֹמֵר לִי לִבִּי שֶׁיֵּשׁ רְאָיָה שֶׁהוּא מִן לְבוּשׁ, שֶׁתִּרְגֵּם יוֹנָתָן וְדָוִד חָגוּר אֵפוֹד בָּד (שמואל ב ו׳) – כַּרְדּוּט דְּבוּץ, וְתִרְגֵּם כְּמוֹ כֵן מְעִילִים כַּרְדּוּטִין, בְּמַעֲשֶׂה תָּמָר אֲחוֹת אַבְשָׁלוֹם, כִּי כֵן תִּלְבַּשְׁנָה בְּנוֹת הַמֶּלֶךְ הַבְּתוּלוֹת מְעִילִים (שם י״ג):

מעיל. הוּא כְּמִין חָלוּק, וְכֵן הַכֻּתֹּנֶת, אֶלָּא שֶׁהַכֻּתֹּנֶת סָמוּךְ לִבְשָׂרוֹ וּמְעִיל קָרוּי חָלוּק הָעֶלְיוֹן:

תשבץ. עֲשׂוּיִין מִשְׁבְּצוֹת לְנוֹי, וְהַמִּשְׁבְּצוֹת הֵם כְּמִין גַּמּוֹת הָעֲשׂוּיוֹת בְּתַכְשִׁיטֵי זָהָב לְמוֹשַׁב קְבִיעַת אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְנֵי הָאֵפוֹד מַסַּבֹּת מִשְׁבְּצוֹת זָהָב, וּבְלַעַז קוֹרְאִין אוֹתוֹ קשטו״נש:

מצנפת. כְּמִין כִּפַּת כוֹבַע, שֶׁקּוֹרִין קופ״יא בְּלַעַז, שֶׁהֲרֵי בְּמָקוֹם אַחֵר קוֹרֵא לָהֶם מִגְבָּעוֹת וּמִתַּרְגְּמִינַן כּוֹבָעִין:

ואבנט. הִיא חֲגוֹרָה עַל הַכֻּתֹּנֶת וְהָאֵפוֹד חֲגוֹרָה עַל הַמְּעִיל, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּסֵדֶר לְבִישָׁתָן וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הַכֻּתֹּנֶת וַיַּחְגֹּר אֹתוֹ בָּאַבְנֵט וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ אֶת הַמְּעִיל וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הָאֵפֹד:

בגדי קדש. מִתְּרוּמָה הַמְקֻדֶּשֶׁת לִשְׁמִי יַעֲשֶׂה אוֹתָם:

ה׳ **וְהֵם יִקְחוּ אֶת־הַזָּהָב וְאֶת־הַתְּכֵלֶת וְאֶת־הָאַרְגָּמָן וְאֶת־תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת־הַשֵּׁשׁ: {פ}**

והם יקחו. אוֹתָם חַכְמֵי לֵב שֶׁיֵּעָשׂוּ הַבְּגָדִים יְקַבְּלוּ מִן הַמִּתְנַדְּבִים אֶת הַזָּהָב וְאֶת הַתְּכֵלֶת לַעֲשׂוֹת מֵהֶן אֶת הַבְּגָדִים:

ו׳ וְעָשִׂ֗ו אֶת־הָאֵפֹ֤ד זָהָב֙ תְּכֵלֶ֣ת וְאַרְגָּמָ֔ן תּוֹלַעַ֥ת שָׁנִ֖י וְשֵׁ֣שׁ מָשְׁזָ֑ר מַעֲשֵׂ֖ה חֹשֵֽׁב׃

ועשו את האפד. אִם בָּאתִי לְפָרֵשׁ מַעֲשֶׂה הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן עַל סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת, חֲרֵי פֵּרוּשָׁן פְּרָקִים, וְיִשְׁגֶּה הַקּוֹרֵא בְּצֵרוּפָן, לְכָךְ אֲנִי כּוֹתֵב מַעֲשֵׂיהֶם כְּמוֹת שֶׁהוּא, לְמַעַן יָרוּץ הַקּוֹרֵא בּוֹ, וְאַחַר כָּךְ אֲפָרֵשׁ עַל סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת. הָאֵפוֹד עָשׂוּי כְּמִין סִינָר שֶׁל נָשִׁים רוֹכְבוֹת סוּסִים, וְחוֹגֵר אוֹתוֹ מֵאֲחוֹרָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ לְמַטָּה מֵאֲצִילָיו, רָחְבּוֹ כְּמִדַּת רֹחַב גַּבּוֹ שֶׁל אָדָם וְיוֹתֵר, וּמַגִּיעַ עַד עֲקֵבָיו, וְהַחֹשֶׁב מְחֻבָּר בְּרֹאשׁוֹ עַל פְּנֵי רָחְבּוֹ מַעֲשֵׂה אוֹרֵג, וּמַאֲרִיךְ לְכָאן וּלְכָאן כְּדֵי לְהַקִּיף וְלַחְגֹּר בּוֹ, וְהַכְּתֵפוֹת מְחֻבָּרוֹת בַּחֹשֶׁב, אֶחָד לְיָמִין וְאֶחָד לִשְׂמֹאל, מֵאֲחוֹרֵי הַכִּתֵּף, לִשְׁנֵי קְצוֹת רָחְבּוֹ שֶׁל סִינָר, וּכְשֶׁזּוֹקְפָן עוֹמְדוֹת לוֹ עַל שְׁתֵּי כְתֵפָיו, וְהֵן כְּמִין שְׁתֵּי רְצוּעוֹת עֲשׂוּיוֹת מִמִּין הָאֵפוֹד, אֲרֻכּוֹת כְּדֵי שִׁעוּר לְזָקְפָן אֵצֶל צַוָּארוֹ מִכָּאן וּמִכָּאן וְנִקָּפְלוֹת לְפָנָיו לְמַטָּה מִכְּתֵפָיו מְעַט, וַאֲבָנֵי הַשֹּׁהַם קְבוּעוֹת בָּהֶם, אַחַת עַל כֶּתֶף יָמִין וְאַחַת עַל כֶּתֶף שְׂמֹאל, וְהַמִּשְׁבְּצוֹת נְתוּנוֹת בְּרָאשֵׁיהֶם לִפְנֵי כְתֵפָיו, וּשְׁתֵּי עֲבוֹתוֹת הַזָּהָב תְּחוּבוֹת בִּשְׁתֵּי טַבָּעוֹת שֶׁבַּחֹשֶׁן, בִּשְׁנֵי קְצוֹת רָחְבּוֹ הָעֶלְיוֹן, אַחַת לְיָמִין וְאַחַת לִשְׂמֹאל, וּשְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת תְּקוּעִין בַּמִּשְׁבְּצֹת לְיָמִין וְכֵן שְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת הַשְּׂמָאלִית תְּקוּעִין בַּמִּשְׁבֶּצֶת שֶׁבְּכָתֵף שְׂמֹאל, נִמְצָא הַחֹשֶׁן תָּלוּי בִּמְשִׁבְּצוֹת הָאֵפוֹד עַל לִבּוֹ מִלְּפָנָיו, וְעוֹד שְׁתֵּי טַבָּעוֹת בִּשְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן בְּתַחְתִּיתוֹ, וּכְנֶגְדָּם שְׁתֵּי טַבָּעוֹת בִּשְׁתֵּי כִּתְפוֹת הָאֵפוֹד מִלְמָטָּה, בְּרֹאשׁוֹ הַתַּחְתּוֹן הַמְחֻבָּר בַּחֹשֶׁב; טַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן אֶל מוּל טַבָּעוֹת הָאֵפוֹד שׁוֹכְבִים זֶה עַל זֶה, וּמְרַכְּסָן בִּפְתִיל תְּכֵלֶת תָּחוּב בְּטַבָּעוֹת הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן, שֶׁיְּהֵא תַּחְתִּית הַחֹשֶׁן דָּבוּק לְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד וְלֹא יְהֵא נָד וְנִבְדָּל, הוֹלֵךְ וְחוֹזֵר׃

זהב תכלת וארגמן תולעת שני ושש משזר. חֲמֵשֶׁת מִינִים הַלָּלוּ שְׁזוּרִין בְּכָל חוּט וָחוּט; הָיוּ מְרַדְּדִין אֶת הַזָּהָב כְּמִין טַסִּין דַּקִּין וְקוֹצְצִין פְּתִילִים מֵהֶם, וְטוֹוִין אוֹתוֹ חוּט שֶׁל זָהָב עִם שִׁשָּׁה חוּטִין שֶׁל תְּכֵלֶת, וְחוּט שֶׁל זָהָב עִם שִׁשָּׁה חוּטִין שֶׁל אַרְגָּמָן, וְכֵן בְּתוֹלַעַת שָׁנִי וְכֵן בַּשֵּׁשׁ – שֶׁכָּל הַמִּינִין חוּטָן כָּפוּל שִׁשָּׁה וְחוּט שֶׁל זָהָב עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד – וְאַחַר כָּךְ שׁוֹזֵר אֶת כֻּלָּם כְּאֶחָד, נִמְצָא חוּטָן כָּפוּל כ״ח, וְכֵן מְפֹרָשׁ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא, וְלָמַד מִן הַמִּקְרָא הַזֶּה וַיִּרְקְעוּ אֶת פַּחֵי הַזָּהָב וְקִצֵּץ פְּתִילִם לַעֲשׂוֹת – אֶת פְּתִילֵי הַזָּהָב – בְּתוֹךְ הַתְּכֵלֶת וּבְתוֹךְ הָאַרְגָּמָן וְגוֹ׳, לְמַדְנוּ שֶׁחוּט שֶׁל זָהָב שָׁזוּר עִם כָּל מִין וָמִין׃

מעשה חשב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי שֶׁהוּא אֲרִיגַת שְׁתֵּי קֵירוֹת, שֶׁאֵין צוּרוֹת שְׁנֵי עֲבָרֶיהָ דּוֹמוֹת זוֹ לָזוֹ׃

ז׳ שְׁתֵּי כְתֵפֹת֙ חְבֻרֹ֣ת יִהְיֶה־לּ֔וֹ אֶל־שְׁנֵ֥י קְצוֹתָ֖יו וְחֻבָּֽר׃

שתי כתפת וגו׳. הַסִּינָר מִלְמָטָּה וְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד הִיא הַחֲגוֹרָה, וּצְמוּדָה לוֹ מִלְמַעְלָה דֻּגְמַת סִינַר הַנָּשִׁים, וּמִגַּבּוֹ שֶׁל כֹּהֵן הָיוּ מְחֻבָּרוֹת בַּחֹשֶׁב שְׁתֵּי חֲתִיכוֹת כְּמִין שְׁתֵּי רְצוּעוֹת רְחָבוֹת, אַחַת כְּנֶגֶד כָּל כָּתֵף וְכָתֵף, וְזוֹקְפָן עַל שְׁתֵּי כִתְפוֹתָיו עַד שֶׁנִּקָּפְלוֹת לְפָנָיו כְּנֶגֶד הֶחָזֶה, וְע״י חִבּוּרָן לְמַטָּה נֶאֱחָזִין מִלְּפָנָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ שֶׁאֵין נוֹפְלוֹת, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן, וְהָיוּ זְקוּפוֹת וְהוֹלְכוֹת כְּנֶגֶד כְּתֵפָיו וּשְׁתֵּי אַבְנֵי הַשֹּׁהַם קְבוּעוֹת בָּהֶן אַחַת בְּכָל אַחַת׃

אל שני קצותיו. אֶל רָחְבּוֹ שֶׁל אֵפוֹד, שֶׁלֹּא הָיָה רָחְבּוֹ אֶלָּא כְּנֶגֶד גַּבּוֹ שֶׁל כֹּהֵן וְנִבְהוּ עַד כְּנֶגֶד הָאֲצִילִים, שֶׁקּוֹרִין קודי״ש בְּלַעַז, שֶׁנֶּ׳ לֹא יַחְגְּרוּ בְיָזַע (יחזקאל מ״ד) – אֵין חוֹגְרִין בְּמָקוֹם יְזִיעָה, לֹא לְמַעְלָה מֵאֲצִילֵיהֶם וְלֹא לְמַטָּה מִמָּתְנֵיהֶם אֶלָּא כְּנֶגֶד אֲצִילֵיהֶם׃

וחבר. הָאֵפוֹד עִם אוֹתָן שְׁתֵּי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד יְחַבֵּר אוֹתָם בְּמַחַט לְמַטָּה בַּחֹשֶׁב, וְלֹא יֵאָרֵגֵם עִמּוֹ אֶלָּא אוֹרְגָם לְבַד וְאַחַר כָּךְ מְחַבְּרָם׃

ח׳ וְחֵשֶׁב֩ אַפְדָּתוֹ֙ אֲשֶׁ֤ר עָלָיו֙ כְּמַעֲשֵׂ֣הוּ מִמֶּ֔נּוּ יִהְיֶ֥ה זָהָ֖ב תְּכֵלֶ֣ת וְאַרְגָּמָ֑ן וְתוֹלַעַ֥ת שָׁנִ֖י וְשֵׁ֥שׁ מָשְׁזָֽר׃

וחשב אפדתו. וְחָגוֹר שֶׁעַל יָדוֹ הוּא מְאַפְּדוֹ וּמְתַקְּנָהוּ לַכֹּהֵן וּמְקַשְּׁטוֹ׃

אשר עליו. לְמַעְלָה בִּשְׁפַת הַסִּינָר, הִיא הַחֲגוֹרָה׃

כמעשהו. כַּאֲרִיגַת הַסִּינָר מַעֲשֶׂה חוֹשֵׁב וּמְחַמֶּשֶׁת מִינִים, כָּךְ אֲרִיגַת הַחֵשֶׁב מַעֲשֶׂה חוֹשֵׁב וּמְחַמֶּשֶׁת מִינִין׃

ממנו יהיה. עִמּוֹ יִהְיֶה אָרוּג וְלֹא יֵאָרְגֵנּוּ לְבַד וְיַחַבְּרֶנּוּ׃

ט׳ וְלָקַחְתָּ֙ אֶת־שְׁתֵּ֣י אַבְנֵי־שֹׁ֔הַם וּפִתַּחְתָּ֖ עֲלֵיהֶ֑ם שְׁמֹ֖ת בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃

י׳ שִׁשָּׁה֙ מִשְּׁמֹתָ֔ם עַ֚ל הָאֶ֣בֶן הָאֶחָ֔ת וְאֶת־שְׁמ֥וֹת הַשִּׁשָּׁ֖ה הַנּוֹתָרִ֑ים עַל־הָאֶ֣בֶן הַשֵּׁנִ֔ית כְּתוֹלְדֹתָֽם׃

כתולדתם. כַּסֵּדֶר שֶׁנּוֹלְדוּ – רְאוּבֵן, שִׁמְעוֹן, לֵוִי, יְהוּדָה, דָּן, נַפְתָּלִי עַל הָאַחַת, וְעַל הַשֵּׁנִיָּה גָּד, אָשֵׁר, יִשָּׂשכָר זְבוּלֻן, יוֹסֵף, בִּנְיָמִין מָלֵא, שֶׁכֵּן הוּא כָּתוּב בְּמָקוֹם תּוֹלַדְתּוֹ, כ״ה אוֹתִיּוֹת בְּכָל אַחַת וְאַחַת׃

י״א מַעֲשֵׂ֥ה חָרָ֛שׁ אֶ֥בֶן פִּתּוּחֵ֖י חֹתָ֑ם תְּפַתַּח֙ אֶת־שְׁתֵּ֣י הָאֲבָנִ֔ים עַל־שְׁמֹ֖ת בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֑ל מַסַּבֹּ֥ת מִשְׁבְּצֹ֖ת זָהָ֥ב תַּעֲשֶׂ֖ה אֹתָֽם׃

מעשה חרש אבן. מַעֲשֵׂה אֻמָּן שֶׁל אֲבָנִים, חָרַשׁ זֶה דָּבוּק הוּא לַתֵּבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו וּלְפִיכָךְ הוּא נָקוּד פַּתָּח בְּסוֹפוֹ, וְכֵן חָרַשׁ עֵצִים נָטָה קָו (ישעיהו מ״ד) – חָרַשׁ שֶׁל עֵצִים, וְכֵן חָרַשׁ בַּרְזֶל מַעֲצָד, (שם), כָּל אֵלֶּה דְּבוּקִים וּפְתוּחִים׃

פתוחי חתם. כְּתַרְגּוּמוֹ כְּתַב מְפָרַשׁ כִּגְלוֹף דְּעִזְקָא, חֲרוּצוֹת הָאוֹתִיּוֹת בְּתוֹכָן כְּמוֹ שֶׁחוֹרְצִין חוֹתְמֵי טַבָּעוֹת שֶׁהֵם לַחְתֹּם אִגְּרוֹת – כְּתָב נִכָּר וּמְפֹרָשׁ׃

על שמת. כְּמוֹ בִּשְׂמֹת׃

מסבת משבצות. מֻקָּפוֹת הָאֲבָנִים בְּמִשְׁבְּצוֹת זָהָב, שֶׁעוֹשֶׂה מוֹשַׁב הָאֶבֶן בְּזָהָב כְּמִין גַּמָּא לְמִדַּת הָאֶבֶן וּמְשַׁקַּעֲהּ בַּמִּשְׁבֶּצֶת, נִמְצֵאת הַמִּשְׁבֶּצֶת סוֹבֶבֶת אֶת הָאֶבֶן סָבִיב וּמְחַבֵּר הַמִּשְׁבְּצוֹת בְּכִתְפוֹת הָאֵפוֹד׃

י״ב וְשַׂמְתָּ אֶת־שְׁתֵּי הָאֲבָנִים עַל כִּתְפֹת הָאֵפֹד אַבְנֵי זִכָּרֹן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָשָׂא אַהֲרֹן אֶת־שְׁמוֹתָם לִפְנֵי יְהוָה עַל־שְׁתֵּי כְתֵפָיו לְזִכָּרֹן׃ {ס}

לזכרן. שֶׁיְּהֵא רוֹאֶה הַקָּבָ״ה אֶת הַשְּׁבָטִים כְּתוּבִים לְפָנָיו וְיִזְכֹּר צִדְקָתָם׃

י״ג וְעָשִׂיתָ מִשְׁבְּצֹת זָהָב׃

ועשית משבצת. מְעוּט מִשְׁבְּצוֹת שְׁתַּיִם; וְלֹא פֵּרֵשׁ לְךָ עַתָּה בְּפָרָשָׁה זוֹ אֶלָּא מִקְצָת צָרְכָּן, וּבְפָרָשַׁת הַחֹשֶׁן גּוֹמֵר לְךָ פֵּרוּשָׁן׃

י״ד וּשְׁתֵּי שַׁרְשְׁרֹת זָהָב טָהוֹר מִגְבָּלֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם מַעֲשֵׂה עֲבֹת וְנָתַתָּה אֶת־שַׁרְשְׁרֹת הָעֲבתֹת עַל־הַמִּשְׁבְּצֹת׃ {ס}

שרשרת זהב. שַׁלְשְׁלָאוֹת׃

מגבלת. לְסוֹף גְּבוּל הַחֹשֶׁן תַּעֲשֶׂה אוֹתָם׃

מעשה עבת. מַעֲשֵׂה קְלִיעַת חוּטִין, וְלֹא מַעֲשֵׂה נְקָבִים וּכְפָלִים כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְבוּרוֹת, אֶלָּא כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְעַרְדְּסְקָאוֹת שֶׁקּוֹרִין אנשנשוי״רש בְּלַעַז׃

ונתתה את שרשרת. שֶׁל עֲבוֹתוֹת הָעֲשׂוּיוֹת מַעֲשֵׂה עֲבוֹת עַל מִשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ; וְלֹא זֶה הוּא מְקוֹם צַוָּאַת עֲשִׂיָּתָן שֶׁל שַׁרְשְׁרוֹת, וְלֹא צַוָּאַת קְבִיעָתָן, אֵין מַעֲשֶׂה הָאָמוּר כָּאן לְשׁוֹן צִוּוּי, וְאֵין וְנָתַתָּה הָאָמוּר כָּאן לְשׁוֹן צִוּוּי, אֶלָּא לְשׁוֹן עָתִיד, כִּי בְּפָרָשַׁת הַחֹשֶׁן חוֹזֵר וּמְצַוֶּה עַל עֲשִׂיָּתָן וְעַל קְבִיעָתָן, וְלֹא נִכְתַּב כָּאן אֶלָּא לְהוֹדִיעַ מִקְצַת צָרְכֵּי הַמִּשְׁבְּצוֹת שֶׁצִּוָּה לַעֲשׂוֹת עִם הָאֵפוֹד, וְכָתַב לְךָ זֹאת לוֹמַר לְךָ הַמִּשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ יְזַקְּקוּ לְךָ, לְכָךְ תַּעֲשֶׂה שַׁרְשְׁרוֹת מִגְבָּלוֹת עַל הַחֹשֶׁן, תִּתְּנֵם עַל הַמִּשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ׃

ט״ו וְעָשִׂיתָ חֹשֶׁן מִשְׁפָּט מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב כְּמַעֲשֵׂה אֵפֹד תַּעֲשֶׂנּוּ זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ׃

חשן משפט. שֶׁמְּכַפֵּר עַל קִלְקוּל הַדִּין. דָּ״אַ, מִשְׁפָּט שֶׁמְּבָרֵר דְּבָרָיו וְהַבְטָחָתוֹ אֱמֶת, דרי״נטנט בְּלַעַז; שֶׁהַמִּשְׁפָּט מְשַׁמֵּשׁ שָׁלֹשׁ לְשׁוֹנוֹת, דִּבְרֵי טַעֲנוֹת הַבַּעֲלֵי דִינִים וּגְמַר הַדִּין וְעֹנֶשׁ הַדִּין, אִם עֹנֶשׁ מִיתָה, אִם עֹנֶשׁ מַכּוֹת, אִם עֹנֶשׁ מָמוֹן, וְזֶה מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן בֵּרוּר דְּבָרִים, שֶׁמְּפָרֵשׁ וּמְבָרֵר דְּבָרָיו׃

כמעשה אפד. מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב וּמֵחֲמֵשֶׁת מִינִין׃

ט״ז רָבוּעַ יִהְיֶה כָּפוּל זֶרֶת אָרְכּוֹ וְזֶרֶת רָחְבּוֹ׃

זרת ארכו וזרת רחבו. כָּפוּל; וּמֻטָּל לוֹ לְפָנָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיוּ עַל לֵב אַהֲרֹן, תְּלוּי בְּכִתְפוֹת הָאֵפוֹד הַבָּאוֹת מֵאֲחוֹרָיו עַל כְּתֵפָיו וְנִקְפָּלוֹת וְיוֹרְדוֹת לְפָנָיו מְעַט, וְהַחֹשֶׁן תָּלוּי בָּהֶן בְּשַׁרְשְׁרוֹת וְטַבָּעוֹת כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן׃

י״ז וּמִלֵּאתָ בוֹ מִלְאַת אֶבֶן אַרְבָּעָה טוּרִים אֶבֶן טוּר אֹדֶם פִּטְדָה וּבָרֶקֶת הַטּוּר הָאֶחָד׃

ומלאת בו. עַל שֵׁם שֶׁהָאֲבָנִים מְמַלְּאוֹת גֻּמּוֹת הַמִּשְׁבְּצוֹת הַמְתֻקָּנוֹת לָהֶן, קוֹרֵא אוֹתָן בִּלְשׁוֹן מְלוּאִים׃

י״ח וְהַטּוּר הַשֵּׁנִי נֹפֶךְ סַפִּיר וְיָהֲלֹם׃

י״ט וְהַטּוּר הַשְּׁלִישִׁי לֶשֶׁם שְׁבוֹ וְאַחְלָמָה׃

כ׳ וְהַטּוּר הָרְבִיעִי תַּרְשִׁישׁ וְשֹׁהַם וְיָשְׁפֵּה מְשֻׁבָּצִים זָהָב יִהְיוּ בְּמִלּוּאֹתָם׃

משבצים זהב יהיו. הַטּוּרִים **במלואתם** – מֻקָּפִים מִשְׁבְּצוֹת זָהָב בְּעֹמֶק שִׁעוּר שֶׁיִּתְמַלֵּא בְּעֹבִי הָאֶבֶן, זֶהוּ לְשׁוֹן בְּמִלּוּאֹתָם, כְּשִׁעוּר מִלּוּי עָבְיָן שֶׁל אֲבָנִים יִהְיֶה עֹמֶק הַמִּשְׁבְּצוֹת, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר׃

כ״א וְהָאֲבָנִים תִּהְיֶיןָ עַל־שְׁמֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה עַל־שְׁמֹתָם פִּתּוּחֵי חוֹתָם׀ אִישׁ עַל־שְׁמוֹ תִּהְיֶיןָ לִשְׁנֵי עָשָׂר שָׁבֶט׃

איש על שמו. כְּסֵדֶר תּוֹלְדוֹתָם סֵדֶר הָאֲבָנִים, אֹדֶם לִרְאוּבֵן, פִּטְדָה לְשִׁמְעוֹן, וְכֵן כֻּלָּם׃

כ״ב וְעָשִׂיתָ עַל־הַחֹשֶׁן שַׁרְשֹׁת גַּבְלֹת מַעֲשֵׂה עֲבֹת זָהָב טָהוֹר׃

על החשן. בִּשְׁבִיל הַחֹשֶׁן, לְקָבְעָם בְּטַבְּעוֹתָיו, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ לְמַטָּה בָּעִנְיָן:

שרשת. לְשׁוֹן שָׁרְשֵׁי אִילָן, הַמְאֻחָזִין לָאִילָן לְהֶאָחֵז וּלְהִתְקַע בָּאָרֶץ, אַף אֵלּוּ יִהְיוּ מְאֻחָזִין לַחֹשֶׁן שֶׁבָּהֶם יִהְיֶה תָּלוּי בָּאֵפוֹד, וְהֵן שְׁתֵּי שַׁרְשְׁרוֹת הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה בְּעִנְיַן הַמִּשְׁבְּצוֹת; וְאַף שַׁרְשְׁרוֹת פָּתַר מְנַחֵם בֶּן סָרוּק לְשׁוֹן שָׁרָשִׁים, וְאָמַר שֶׁהָרֵי״ש יְתֵרָה כְּמוֹ מ״ם שֶׁבְּשִׁלְשׁוֹם וּמ״ם שֶׁבְּרֵיקָם, וְאֵינִי רוֹאֶה אֶת דְּבָרָיו, אֶלָּא שַׁרְשֶׁרֶת בִּלְשׁוֹן עִבְרִית כְּשַׁלְשֶׁלֶת בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה:

גבלת. הוּא מִגְבָּלוֹת הָאָמוּר לְמַעְלָה, שֶׁתְּתָקֵעַ בַּטַּבָּעוֹת שֶׁיִּהְיוּ בִּגְבוּל הַחֹשֶׁן, וְכָל גְּבוּל לְשׁוֹן קָצֶה, אשומי״יל בְּלַעַז:

מעשה עבת. מַעֲשֶׂה קְלִיעָה:

כ״ג וְעָשִׂיתָ עַל־הַחֹשֶׁן שִׁתֵּי טַבְּעוֹת זָהָב וְנָתַתָּ אֶת־שְׁתֵּי הַטַּבָּעוֹת עַל־שְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן:

על החשן. לְצֹרֶךְ הַחֹשֶׁן – כְּדֵי לְקָבְעָם בּוֹ: וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר שֶׁתְּהֵא תְּחִלַּת עֲשִׂיָּתָן עָלָיו, שֶׁאִם כֵּן מַה הוּא שֶׁחוֹזֵר וְאוֹמֵר וְנָתַתָּ אֶת שְׁתֵּי הַטַּבָּעוֹת וְהֲלֹא כְּבָר נִתּוּנִין בּוֹ? הָיָה לוֹ לִכְתֹּב בִּתְחִלַּת הַמִּקְרָא וְעָשִׂיתָ עַל קְצוֹת הַחֹשֶׁן שְׁתֵּי טַבְּעוֹת זָהָב, וְאַף בְּשַׁרְשְׁרוֹת צָרִיךְ אַתָּה לִפְתֹּר כֵּן:

על שני קצות החשן. לִשְׁתֵּי פֵּאוֹת שֶׁכְּנֶגֶד הַצָּוָאר, לַיְמָנִית וְלַשְּׂמָאלִית, הַבָּאִים מוּל כִּתְפוֹת הָאֵפוֹד:

כ״ד וְנָתַתָּה אֶת־שְׁתֵּי עַבְתֹת הַזָּהָב עַל־שְׁתֵּי הַטַּבָּעֹת אֶל־קְצוֹת הַחֹשֶׁן:

ונתתה את שתי עבתת הזהב. הֵן הֵן שַׁרְשׁוֹת גַּבְלוּת הַכְּתוּבוֹת לְמַעְלָה, וְלֹא פֵּרֵשׁ מְקוֹם קְבוּעָן בַּחֹשֶׁן, עַכְשָׁו מְפָרֵשׁ לְךָ שֶׁיִּהְא תּוֹחֵב אוֹתָן בַּטַּבָּעוֹת; וְתֵדַע לָךְ שֶׁהֵן הֵן הָרִאשׁוֹנוֹת, שֶׁהֲרֵי בְּפָרָשַׁת אֵלֶּה פְּקוּדֵי לֹא הֻכְפְּלוּ:

כ״ה וְאֵת שְׁתֵּי קְצוֹת שְׁתֵּי הָעֲבֹתֹת תִּתֵּן עַל־שְׁתֵּי הַמִּשְׁבְּצֹת וְנָתַתָּה עַל־כִּתְפֹת הָאֵפֹד אֶל־מוּל פָּנָיו:

ואת שתי קצות שֶׁל **שתי עבתת**, שְׁנֵי רָאשֵׁיהֶם שֶׁל כָּל אַחַת.

תתן על שתי המשבצות. הֵן הֵן הַכְּתוּבוֹת לְמַעְלָה, בֵּין פָּרָשַׁת הַחֹשֶׁן וּפָרָשַׁת הָאֵפוֹד, וְלֹא פֵּרֵשׁ אֶת צָרְכָּן וְאֶת מְקוֹמָן, עַכְשָׁו מְפָרֵשׁ שֶׁיִּתְקַע בָּהֶן רָאשֵׁי הָעֲבוֹתוֹת הַתְּחוּבוֹת בְּטַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן לַיְמִין וְלַשְּׂמֹאל אֵצֶל הַצָּוָאר; שְׁנֵי רָאשֵׁי שַׁרְשֶׁרֶת הַיְמָנִית תּוֹקֵעַ בְּמִשְׁבְּצוֹת שֶׁל יָמִין, וְכֵן בְּשֶׁל שְׂמֹאל שְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת הַשְּׂמָאלִית:

ונתתה. הַמִּשְׁבְּצוֹת

על כתפות האפוד, אַחַת בְּזוֹ וְאַחַת בְּזוֹ, נִמְצְאוּ כְּתֵפוֹת הָאֵפוֹד מַחֲזִיקִין אֶת הַחֹשֶׁן שֶׁלֹּא יִפֹּל, וּבָהֶן הוּא תָּלוּי, וַעֲדַיִן שְׂפַת הַחֹשֶׁן הַתַּחְתּוֹנָה הוֹלֶכֶת וּבָאָה וְנוֹקֶשֶׁת עַל כְּרֵסוֹ וְאֵינָהּ דְּבוּקָה לוֹ כָּפָה, לְכָךְ הֻצְרַךְ עוֹד שְׁתֵּי טַבָּעוֹת לְתַחְתִּיתוֹ, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ וְהוֹלֵךְ:

אל מול פניו. שֶׁל אֵפוֹד, שֶׁלֹּא יִתֵּן הַמִּשְׁבְּצוֹת בְּעֵבֶר הַכְּתֵפוֹת שֶׁכְּלַפֵּי הַמְּעִיל, אֶלָּא בָּעֵבֶר הָעֶלְיוֹן שֶׁכְּלַפֵּי הַחוּץ, וְהוּא קָרוֹי מוּל פָּנָיו שֶׁל אֵפוֹד, כִּי אוֹתוֹ עֵבֶר שֶׁאֵינוֹ נִרְאֶה אֵינוֹ קָרוֹי פָּנִים:

כ״ו וְעָשִׂיתָ שְׁתֵּי טַבְּעוֹת זָהָב וְשַׂמְתָּ אֹתָם עַל־שְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן עַל־שְׂפָתוֹ אֲשֶׁר אֶל־עֵבֶר הָאֵפֹד*(בספרי ספרד ואשכנז האפוד) בָּיְתָה:

על שני קצות החשן. הֵן שְׁתֵּי פֵּאוֹתָיו הַתַּחְתּוֹנוֹת לַיָּמִין וְלַשְּׂמֹאל:

על שפתו אשר אל עבר האפוד ביתה. חֲרֵי לְךָ שְׁנֵי סִימָנִין, הָאֶחָד שֶׁיִּהְיֶנּוּ בִּשְׁנֵי קְצוֹתוֹת שֶׁל תַּחְתִּיתוֹ שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הָאֵפוֹד, שֶׁעָלָיוֹנוֹ אֵינוֹ כְּנֶגֶד הָאֵפוֹד, שֶׁהֲרֵי סָמוּךְ לַצַּוָּאר הוּא וְהָאֵפוֹד נָתוּן עַל מָתְנָיו, וְעוֹד נָתַן סִימָן, שֶׁלֹּא יִקָּבְעֵם בְּעֵבֶר הַחֹשֶׁן שֶׁכְּלַפֵּי הַחוּץ, אֶלָּא בָּעֵבֶר שֶׁכְּלַפֵּי פְּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר בֵּיְתָה, וְאוֹתוֹ הָעֵבֶר הוּא לְצַד הָאֵפוֹד, שֶׁחֹשֶׁב הָאֵפוֹד חוֹגְרוֹ הַכֹּהֵן וְנִקְפָּל הַסִּינָר לִפְנֵי הַכֹּהֵן עַל מָתְנָיו, וּקְצָת כְּרֵסוֹ מִכָּאן וּמִכָּאן עַד כְּנֶגֶד קְצוֹת הַחֹשֶׁן וּקְצוֹתָיו שׁוֹכְבִין עָלָיו:

כ״ז וְעָשִׂיתָ שְׁתֵּי טַבְּעוֹת זָהָב וְנָתַתָּה אֹתָם עַל־שְׁתֵּי כִתְפֹת הָאֵפוֹד מִלְמַטָּה מִמּוּל פָּנָיו לְעֻמַּת מַחְבַּרְתּוֹ מִמַּעַל לְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד:

על שתי כתפות מלמטה. שֶׁהַמִּשְׁבְּצוֹת נְתוּנוֹת בְּרֹאשֵׁי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד הָעֶלְיוֹנִים הַבָּאִים עַל כְּתֵפָיו, כְּנֶגֶד גִּרוֹנוֹ, וְנִקְפָּלוֹת וְיוֹרְדוֹת לְפָנָיו, וְהַטַּבָּעוֹת צְוֵה לְתֵת בְּרֹאשָׁן הַשֵּׁנִי, שֶׁהוּא מְחֻבָּר לָאֵפוֹד, וְהוּא שֶׁנֶּ׳ לְעֻמַּת מַחְבַּרְתּוֹ, סָמוּךְ לְמָקוֹם חִבּוּרָן בָּאֵפוֹד, לְמַעְלָה מִן הַחֲגוֹרָה מְעַט, שֶׁהַמַּחְבֶּרֶת לְעֻמַּת הַחֲגוֹרָה, וְאֵלּוּ נְתוּנִים מְעַט בְּגַבֵּהּ זְקִיפַת הַכְּתֵפוֹת, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר מִמַּעַל לְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד, וְהֵן כְּנֶגֶד סוֹף הַחֹשֶׁן, וְנוֹתֵן פְּתִיל תְּכֵלֶת בְּאוֹתָן הַטַּבָּעוֹת וּבְטַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן וְרוֹכְסָן בְּאוֹתוֹ פְּתִיל לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, שֶׁלֹּא יְהֵא תַּחְתִּית הַחֹשֶׁן הוֹלֵךְ לְפָנִים וְחוֹזֵר לְאָחוֹר, וְנוֹקֵשׁ עַל כְּרֵסוֹ, וְנִמְצָא מְיֻשָּׁב עַל הַמְּעִיל יָפָה:

ממול פניו. בָּעֵבֶר הַחִיצוֹן:

כ״ח וְיִרְכְּסוּ אֶת־הַחֹשֶׁן מִטַּבְּעֹתָו אֶל־טַבְּעֹת הָאֵפוֹד בִּפְתִיל תְּכֵלֶת לִהְיוֹת עַל־חֵשֶׁב הָאֵפוֹד וְלֹא־יָזַח הַחֹשֶׁן מֵעַל הָאֵפוֹד:

וירכסו. לְשׁוֹן חִבּוּר; וְכֵן מֵרֻכְסֵי אִישׁ (תהילים ל״א) – חִבּוּרֵי חֻבְלֵי רְשָׁעִים, וְכֵן וְהָרְכָסִים לְבַקָּעָה (ישעיהו מ׳) – הָרִים הַסְּמוּכִים זֶה לָזֶה, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לֵירֵד לַגַּיְא שֶׁבֵּינֵיהֶם אֶלָּא בְּקֹשִׁי גָּדוֹל, שֶׁמִּתּוֹךְ סְמִיכָתָן הַגַּיְא זָקוּפָה וַעֲמֻקָּה – יְהֵא לְבַקָּעַת מִישׁוֹר וְנוֹחָה לֵילֵךְ:

להיות על חשב האפוד. לִהְיוֹת הַחֹשֶׁן דָּבוּק אֶל חֵשֶׁב הָאֵפוֹד:

ולא יזח. לְשׁוֹן נָתוּק; וּלְשׁוֹן עֲרָבִי הוּא כְּדִבְרֵי הוּנָּא בֶּן לָבְרָט:

כ״ט **וְנָשָׂא אַהֲרֹן אֶת־שְׁמוֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט עַל־לִבּוֹ בְּבֹאוֹ אֶל־הַקֹּדֶשׁ לְזִכָּרֹן לִפְנֵי־יְהוָה תָּמִיד:**

ל׳ **וְנָתַתָּ אֶל־חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת־הָאוּרִים וְאֶת־הַתֻּמִּים וְהָיוּ עַל־לֵב אַהֲרֹן בְּבֹאוֹ לִפְנֵי יְהוָה וְנָשָׂא אַהֲרֹן אֶת־מִשְׁפַּט בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל עַל־לִבּוֹ לִפְנֵי יְהוָה תָּמִיד: {ס}**

את האורים ואת התמים. הוּא כְּתָב שֵׁם הַמְפֹרָשׁ, שֶׁהָיָה נוֹתְנוֹ בְּתוֹךְ כִּפְלֵי הַחֹשֶׁן, שֶׁעַל יָדוֹ הוּא מֵאִיר דְּבָרָיו וּמְתַמֵּם אֶת דְּבָרָיו; וּבְמִקְדָּשׁ שִׁנֵּי הָיָה הַחֹשֶׁן – שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְכֹהֵן גָּדוֹל לִהְיוֹת מְחֻסַּר בְּגָדִים – אֲבָל אוֹתוֹ הַשֵּׁם לֹא הָיָה בְּתוֹכוֹ, וְעַל שֵׁם אוֹתוֹ הַכְּתָב הוּא קָרוּי מִשְׁפָּט, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ״ז), וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים (יומא ע״ג):

את משפט בני ישראל. דָּבָר שֶׁהֵם נִשְׁפָּטִים וְנוֹכָחִים עַל יָדוֹ, אִם לַעֲשׂוֹת דָּבָר אוֹ לֹא לַעֲשׂוֹת; וּלְפִי מ״א שֶׁהַחֹשֶׁן מְכַפֵּר עַל מְעִוּתֵי הַדִּין, נִקְרָא מִשְׁפָּט עַל שֵׁם סְלִיחַת הַמִּשְׁפָּט:

ל״א **וְעָשִׂיתָ אֶת־מְעִיל הָאֵפוֹד כְּלִיל תְּכֵלֶת:**

את מעיל האפוד. שֶׁהָאֵפוֹד נָתוּן עָלָיו לַחֲגוֹרָה:

כליל תכלת. כֻּלּוֹ תְּכֵלֶת, שֶׁאֵין מִין אַחֵר מְעֹרָב בּוֹ:

ל״ב **וְהָיָה פִּי־רֹאשׁוֹ בְּתוֹכוֹ שָׂפָה יִהְיֶה לְפִיו סָבִיב מַעֲשֵׂה אֹרֵג כְּפִי תַּחְרָא יִהְיֶה־לּוֹ לֹא יִקָּרַע:**

והיה פי ראשו. פִּי הַמְּעִיל שֶׁבְּגָבְהוֹ – הוּא פְּתִיחַת בֵּית הַצַּוָּאר:

בתוכו. כְּתַרְגּוּמוֹ כְּפִיל לְגַוֵּהּ, כָּפוּל לְתוֹכוֹ, לִהְיוֹת לוֹ לְשָׂפָה כְּפִילָתוֹ, וְהָיָה מַעֲשֵׂה אוֹרֵג וְלֹא בְּמַחַט:

כפי תחרא. לָמַדְנוּ שֶׁהַשְׁרִיוֹנִים שֶׁלָּהֶם פִּיהֶם כָּפוּל:

לא יקרע. כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקָּרַע; וְהַקּוֹרְעוֹ עוֹבֵר בְּלָאו, שֶׁזֶּה מִמְּנַיַן לָאוִין שֶׁבַּתּוֹרָה, וְכֵן וְלֹא יִזַּח הַחֹשֶׁן, וְכֵן לֹא יָסֻרוּ מִמֶּנּוּ הַנֶּאֱמַר בְּבִגְדֵי הָאָרוֹן:

ל״ג **וְעָשִׂיתָ עַל־שׁוּלָיו רִמֹּנֵי תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי עַל־שׁוּלָיו סָבִיב וּפַעֲמֹנֵי זָהָב בְּתוֹכָם סָבִיב:**

רמני. עֲגֻלִּים וַחֲלוּלִים הָיוּ כְּמִין רִמּוֹנִים הָעֲשׂוּיִים כְּבֵיצַת תַּרְנְגֹלֶת:

ופעמני זהב. זַגִּין עִם עִנְבָּלִין שֶׁבְּתוֹכָם:

בתוכם סביב. בֵּינֵיהֶם סָבִיב – בֵּין שְׁנֵי רִמּוֹנִים פַּעֲמוֹן אֶחָד דָּבוּק וְתָלוּי בְּשׁוּלֵי הַמְּעִיל:

ל״ד **פַּעֲמֹן זָהָב וְרִמֹּון פַּעֲמֹן זָהָב וְרִמֹּון עַל־שׁוּלֵי הַמְּעִיל סָבִיב:**

פעמן זהב ורמון פעמן זהב ורמון. אֶצְלוֹ:

ל״ה **וְהָיָה עַל־אַהֲרֹן לְשָׁרֵת וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבֹאוֹ אֶל־הַקֹּדֶשׁ לִפְנֵי יְהוָה וּבְצֵאתוֹ וְלֹא יָמוּת: {ס}**

ולא ימות. מִכְּלָל לָאו אַתָּה שׁוֹמֵעַ הֵן – אִם יִהְיוּ לוֹ לֹא יִתְחַיֵּב מִיתָה, הָא אִם יִבָּנֵס מְחֻסָּר אֶחָד מִן הַבְּגָדִים הַלָּלוּ, חַיָּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם (סנהדרין פ״ג):

ל״ו **וְעָשִׂיתָ צִּיץ זָהָב טָהוֹר וּפִתַּחְתָּ עָלָיו פִּתּוּחֵי חֹתָם קֹדֶשׁ לַיהוָה:**

ציץ. כְּמִין טַס שֶׁל זָהָב הָיָה, רֹחַב שְׁתֵּי אֶצְבָּעוֹת, מַקִּיף עַל הַמֵּצַח מֵאֹזֶן לְאֹזֶן:

ל״ז **וְשַׂמְתָּ אֹתוֹ עַל־פְּתִיל תְּכֵלֶת וְהָיָה עַל־הַמִּצְנֶפֶת אֶל־מוּל פְּנֵי־הַמִּצְנֶפֶת יִהְיֶה:**

על פתיל תכלת. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת? וְעוֹד כְּתִיב כָּאן וְהָיָה עַל הַמִּצְנֶפֶת, וּלְמַטָּה הוּא אוֹמֵר וְהָיָה עַל מֵצַח אַהֲרֹן? וּבִשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שָׁנִינוּ שְׁעָרוֹ הָיָה נִרְאֶה בֵּין צִיץ לַמִּצְנֶפֶת שֶׁשָּׁם מֻנִּיחַ תְּפִלִּין? לָמַדְנוּ שֶׁהַמִּצְנֶפֶת לְמַעְלָה בְּגֹבַהּ הָרֹאשׁ וְאֵינָהּ עֲמֻקָּה לִכָּנֵס בָּהּ כָּל הָרֹאשׁ עַד הַמֵּצַח, וְהַצִּיץ מְלֻמָּטָה, וְהַפְּתִילִים הָיוּ בִנְקָבִים וּתְלוּיִין בּוֹ בִּשְׁנֵי רָאשִׁים וּבְאֶמְצָעוֹ, שִׁשָּׁה בִּשְׁלִשָּׁה מְקוֹמוֹת הַלָּלוּ, פְּתִיל מִלְמַעְלָה אֶחָד מִבַּחוּץ וְאֶחָד מִבִּפְנִים כְּנֶגְדּוֹ, וְקוֹשֵׁר רָאשֵׁי הַפְּתִילִים מֵאֲחוֹרֵי הָעֹרֶף שְׁלָשְׁתָּן, וְנִמְצְאוּ בֵין אֹרֶךְ הַסָּט וּפְתִילֵי רָאשָׁיו מַקִּיפִין אֶת הַקָּדְקֹד, וְהַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי שֶׁבְּרֹאשׁוֹ, קָשׁוּר עִם רָאשֵׁי הַשְּׁנַיִם, וְהוֹלֵךְ עַל פְּנֵי רֹחַב הָרֹאשׁ מִלְמַעְלָה, נִמְצָא עָשׂוּי כְּמִין כּוֹבַע; וְעַל פְּתִיל הָאֶמְצָעִי הוּא אוֹמֵר וְהָיָה עַל הַמִּצְנֶפֶת, וְהָיָה נוֹתֵן הַצִּיץ עַל רֹאשׁוֹ כְּמִין כּוֹבַע עַל הַמִּצְנֶפֶת, וְהַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי מַחֲזִיקוֹ שֶׁאֵינוֹ נוֹפֵל וְהַסָּט תָּלוּי כְּנֶגֶד מִצְחוֹ, וְנִתְקַיְּמוּ כָּל הַמִּקְרָאוֹת – פְּתִיל עַל הַצִּיץ, וְצִיץ עַל הַפְּתִיל, וּפְתִיל עַל הַמִּצְנֶפֶת מִלְמַעְלָה:

ל״ח וְהָיָה֙ עַל־מֵצַ֣ח אַהֲרֹ֔ן וְנָשָׂ֥א אַהֲרֹ֖ן אֶת־עֲוֹ֣ן הַקֳּדָשִׁ֑ים אֲשֶׁ֨ר יַקְדִּ֜ישׁוּ בְּנֵ֤י יִשְׂרָאֵל֙ לְכֹ֣ל מַתְּנֹ֣ת קָדְשֵׁיהֶ֔ם וְהָיָ֥ה עַל־מִצְחוֹ֙ תָּמִ֣יד לָרָצ֥וֹן לָהֶ֖ם לִפְנֵ֥י יְהוָֽה׃

ונשא אהרן. לְשׁוֹן סְלִיחָה; וְאַעַפ״כִ אֵינוֹ זָז מִמַּשְׁמָעוֹ – אַהֲרֹן נוֹשֵׂא אֶת הַמַּשָּׂא שֶׁל עָוֹן – נִמְצָא מְסַלֵּק הֶעָוֹן מִן הַקָּדָשִׁים (חולין קל״ח):

את עון הקדשים. לְרָצוֹת עַל הַדָּם וְעַל הַחֵלֶב שֶׁקָּרְבוּ בְּטָמְאָה, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ: אִי זֶה עָוֹן הוּא נוֹשֵׂא? אִם עָוֹן פִּגּוּל, הֲרֵי כְבָר נֶאֱמַר לֹא יֵרָצֶה (ויקרא י״ט), וְאִם עָוֹן נוֹתָר הֲרֵי נֶאֱמַר לֹא יֵחָשֵׁב (שם ז׳) – וְאֵין לוֹמַר שֶׁיְּכַפֵּר עַל עָוֹן הַכֹּהֵן שֶׁהִקְרִיב טָמֵא, שֶׁהֲרֵי עָוֹן הַקָּדָשִׁים נֶאֱמַר וְלֹא עָוֹן הַמַּקְרִיבִים – הָא אֵינוֹ מְרַצֶּה אֶלָּא לְהַכְשִׁיר הַקָּרְבָּן (יומא ז׳):

והיה על מצחו תמיד. אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁיְּהֵא עַל מִצְחוֹ תָּמִיד, שֶׁהֲרֵי אֵינוֹ עָלָיו אֶלָּא בִּשְׁעַת הֶעָבוֹדָה, אֶלָּא תָּמִיד לְרָצוֹת לָהֶם אֲפִלּוּ אֵינוֹ עַל מִצְחוֹ – שֶׁלֹּא הָיָה כֹּהֵן גָּדוֹל עוֹבֵד בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר עוֹדֵהוּ עַל מִצְחוֹ מְכַפֵּר וּמְרַצֶּה, וְאִם לָאו אֵינוֹ מְרַצֶּה, נִדְרָשׁ עַל מִצְחוֹ תָּמִיד, מְלַמֵּד שֶׁמְּמַשְׁמֵשׁ בּוֹ בְּעוֹדוֹ עַל מִצְחוֹ, שֶׁלֹּא יַסִּיחַ דַּעְתּוֹ מִמֶּנּוּ (שם):

ל״ט וְשִׁבַּצְתָּ֙ הַכְּתֹ֣נֶת שֵׁ֔שׁ וְעָשִׂ֥יתָ מִצְנֶ֖פֶת שֵׁ֑שׁ וְאַבְנֵ֥ט תַּעֲשֵׂ֖ה מַעֲשֵׂ֥ה רֹקֵֽם׃

ושבצת. עֲשֵׂה אוֹתָם מְשֻׁבְּצוֹת מְשֻׁבְּצוֹת, וְכֻלָּהּ שֶׁל שֵׁשׁ:

מ׳ וְלִבְנֵ֣י אַהֲרֹ֗ן תַּעֲשֶׂה֙ כֻּתֳּנֹ֔ת וְעָשִׂ֥יתָ לָהֶ֖ם אַבְנֵטִ֑ים וּמִגְבָּעוֹת֙ תַּעֲשֶׂ֣ה לָהֶ֔ם לְכָב֖וֹד וּלְתִפְאָֽרֶת׃

ולבני אהרן תעשה כתנת. אַרְבָּעָה בְגָדִים הַלָּלוּ וְלֹא יוֹתֵר, כֻּתֹּנֶת וַאֲבְנֵט וּמִגְבָּעוֹת – הֵיא מִצְנֶפֶת – וּמִכְנָסַיִם כְּתוּבִים לְמַטָּה בַּפָּרָשָׁה:

מ״א וְהִלְבַּשְׁתָּ֙ אֹתָ֣ם אֶת־אַהֲרֹ֔ן אָחִ֖יךָ וְאֶת־בָּנָ֣יו אִתּ֑וֹ וּמָשַׁחְתָּ֨ אֹתָ֜ם וּמִלֵּאתָ֤ אֶת־יָדָם֙ וְקִדַּשְׁתָּ֣ אֹתָ֔ם וְכִהֲנ֖וּ לִֽי׃

והלבשת אתם את אהרן. אוֹתָם הָאֲמוּרִין בְּאַהֲרֹן – חֹשֶׁן, וְאֵפוֹד, וּמְעִיל, וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ, מִצְנֶפֶת, וַאֲבְנֵט, וְצִיץ, וּמִכְנָסַיִם הַכְּתוּבִים לְמַטָּה בְּכֻלָּם:

ואת בניו אתו. אוֹתָם הַכְּתוּבִים בָּהֶם:

ומשחת אתם. אֶת אַהֲרֹן וְאֶת בָּנָיו בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה:

ומלאת את ידם. כָּל מִלּוּי יָדַיִם לְשׁוֹן חִנּוּךְ, כְּשֶׁהוּא נִכְנָס לְדָבָר לִהְיוֹת מַחְזִק בּוֹ מֵאוֹתוֹ יוֹם וָהָלְאָה הוּא: וּבְלְשׁוֹן לַעַז כְּשֶׁמְּמַנִּין אָדָם עַל פְּקִידַת דָּבָר, נוֹתֵן הַשַּׁלִּיט בְּיָדוֹ בֵּית יָד שֶׁל עוֹר, שֶׁקּוֹרִין גאנ״ט בְּלַעַז, וְעַל יָדוֹ הוּא מַחֲזִיקוֹ בַּדָּבָר, וְקוֹרִין לְאוֹתוֹ מְסִירָה רווישט״יר בְּלַעַז, וְהוּא מִלּוּי יָדַיִם:

מ״ב וַעֲשֵׂ֣ה לָהֶ֔ם מִכְנְסֵי־בָ֖ד לְכַסּ֣וֹת בְּשַׂ֣ר עֶרְוָ֑ה מִמָּתְנַ֥יִם וְעַד־יְרֵכַ֖יִם יִהְיֽוּ׃

ועשה להם. לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו:

מכנסי בד. הֲרֵי שְׁמוֹנָה בְגָדִים לְכֹהֵן גָּדוֹל וְאַרְבָּעָה לְכֹהֵן הֶדְיוֹט:

מ״ג וְהָי֣וּ עַל־אַהֲרֹ֗ן וְעַל־בָּנָיו֙ בְּבֹאָ֣ם | אֶל־אֹ֣הֶל מוֹעֵ֔ד אוֹ֙ בְּגִשְׁתָּ֣ם אֶל־הַמִּזְבֵּ֔חַ לְשָׁרֵ֖ת בַּקֹּ֑דֶשׁ וְלֹא־יִשְׂאוּ֙ עָוֹ֣ן וָמֵ֔תוּ חֻקַּ֥ת עוֹלָ֛ם לוֹ֥ וּלְזַרְעוֹ֖ אַחֲרָֽיו׃ {ס}

והיו על אהרן. כָּל הַבְּגָדִים הָאֵלֶּה, עַל אַהֲרֹן הָרְאוּיִין לוֹ:

ועל בניו. הָאֲמוּרִין בָּהֶם:

בבאם אל אהל מועד. לְהֵיכָל, וְכֵן לַמִּשְׁכָּן:

ומתו. הָא לָמַדְתָּ שֶׁהַמְשַׁמֵּשׁ מְחֻסַּר בְּגָדִים בְּמִיתָה.

חקת עולם לו. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר חֻקַּת עוֹלָם הוּא גְּזֵרָה מִיָּד וּלְדוֹרוֹת, לְעַכֵּב בּוֹ (מנחות י״ט):

פרק כ״ט

א׳ וְזֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר־תַּעֲשֶׂה לָהֶם לְקַדֵּשׁ אֹתָם לְכַהֵן לִי לְקַח פַּר אֶחָד בֶּן־בָּקָר וְאֵילִם שְׁנָיִם תְּמִימִם:

לקח. כְּמוֹ קַח. וּשְׁתֵּי גְּזִירוֹת הֵן, אַחַת שֶׁל קִיחָה וְאַחַת שֶׁל לְקִיחָה, וְלָהֶן פִּתְרוֹן אֶחָד:

פר אחד. לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל שֶׁהוּא פַּר:

ב׳ וְלֶחֶם מַצּוֹת וְחַלֹּת מַצֹּת בְּלוּלֹת בַּשָּׁמֶן וּרְקִיקֵי מַצּוֹת מְשֻׁחִים בַּשָּׁמֶן סֹלֶת חִטִּים תַּעֲשֶׂה אֹתָם:

ולחם מצות וחלת מצת ורקיקי מצות. חֲרֵי אֵלּוּ שְׁלֹשָׁה מִינִין רְבוּכָה, וְחַלּוֹת וּרְקִיקִים לֶחֶם מַצּוֹת, הִיא הַקְּרוּיָה לְמַטָּה בָּעִנְיָן (פסוק כג) חַלַּת לֶחֶם שָׁמֶן, עַל שֵׁם שֶׁנּוֹתֵן שֶׁמֶן בָּרְבוּכָה כְּנֶגֶד הַחַלּוֹת וְהָרְקִיקִין, וְכָל הַמִּינִין בָּאִים עֶשֶׂר עֶשֶׂר חַלּוֹת:

בלולת בשמן. כְּשֶׁהֵן קָמַח יוֹצֵק בָּהֶן שֶׁמֶן וּבוֹלְלָן:

משחים בשמן. אַחַר אֲפִיָּתָן מוֹשְׁחָן כְּמִין כִּי יָצְנִית, שֶׁהִיא עֲשׂוּיָה כְּנוּ״ן שֶׁלָּנוּ:

ג׳ וְנָתַתָּ אוֹתָם עַל־סַל אֶחָד וְהִקְרַבְתָּ אֹתָם בַּסַּל וְאֶת־הַפָּר וְאֶת שְׁנֵי הָאֵילִם:

והקרבת אתם. אֶל חֲצַר הַמִּשְׁכָּן בְּיוֹם הֲקָמָתוֹ:

ד׳ וְאֶת־אַהֲרֹן וְאֶת־בָּנָיו תַּקְרִיב אֶל־פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וְרָחַצְתָּ אֹתָם בַּמָּיִם:

ורחצת. זוֹ טְבִילַת כָּל הַגּוּף:

ה׳ וְלָקַחְתָּ אֶת־הַבְּגָדִים וְהִלְבַּשְׁתָּ אֶת־אַהֲרֹן אֶת־הַכְּתֹנֶת וְאֵת מְעִיל הָאֵפֹד וְאֶת־הָאֵפֹד וְאֶת־הַחֹשֶׁן וְאָפַדְתָּ לוֹ בְּחֵשֶׁב הָאֵפֹד:

ואפדת. קַשֵּׁט וְתַקֵּן הַחֲגוֹרָה וְהַסִּינָר סְבִיבוֹתָיו:

ו׳ וְשַׂמְתָּ הַמִּצְנֶפֶת עַל־רֹאשׁוֹ וְנָתַתָּ אֶת־נֵזֶר הַקֹּדֶשׁ עַל־הַמִּצְנָפֶת:

נזר הקדש. זֶה הַצִּיץ:

על המצנפת. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה – עַל יְדֵי הַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי וּשְׁנֵי פְּתִילִין שֶׁבְּרֹאשׁוֹ, הַקְּשׁוּרִין שְׁלָשְׁתָּן מֵאֲחוֹרֵי הָעֹרֶף, הוּא נוֹתְנוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת כְּמִין כּוֹבַע:

ז׳ וְלָקַחְתָּ אֶת־שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְיָצַקְתָּ עַל־רֹאשׁוֹ וּמָשַׁחְתָּ אֹתוֹ:

ומשחת אתו. אַף מְשִׁיחָה זוֹ כְּמִין כִּי, נוֹתֵן שֶׁמֶן עַל רֹאשׁוֹ וּבֵין רִסֵּי עֵינָיו וּמְחַבְּרָן בְּאֶצְבָּעוֹ (כריתות ה׳):

ח׳ וְאֶת־בָּנָיו תַּקְרִיב וְהִלְבַּשְׁתָּם כָּתֳנֹת:

ט׳ וְחָגַרְתָּ אֹתָם אַבְנֵט אַהֲרֹן וּבָנָיו וְחָבַשְׁתָּ לָהֶם מִגְבָּעֹת וְהָיְתָה לָהֶם כְּהֻנָּה לְחֻקַּת עוֹלָם וּמִלֵּאתָ יַד־אַהֲרֹן וְיַד־בָּנָיו:

והיתה להם. מִלּוּי יָדַיִם זֶה לְכְהֻנַּת עוֹלָם:

ומלאת. עַל יְדֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

יד אהרן ויד בניו. בְּמִנּוּי וּפְקֻדַּת הַכְּהֻנָּה:

י׳ וְהִקְרַבְתָּ אֶת־הַפָּר לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְסָמַךְ אַהֲרֹן וּבָנָיו אֶת־יְדֵיהֶם עַל־רֹאשׁ הַפָּר:

י״א וְשָׁחַטְתָּ אֶת־הַפָּר לִפְנֵי יְהוָה פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד:

פתח אהל מועד. בַּחֲצַר הַמִּשְׁכָּן שֶׁלִּפְנֵי הַפֶּתַח:

י״ב וְלָקַחְתָּ֙ מִדַּ֣ם הַפָּ֔ר וְנָתַתָּ֖ה עַל־קַרְנֹ֣ת הַמִּזְבֵּ֑חַ בְּאֶצְבָּעֶ֗ךָ וְאֵת֙ כָּל־הַדָּ֣ם תִּשְׁפֹּ֔ךְ אֶל־יְסוֹד֙ הַמִּזְבָּֽחַ׃

על קרנת. לְמַעְלָה בַּקְּרָנוֹת מַמָּשׁ׃

ואת כל הדם. שְׁיָרֵי הַדָּם׃

אל יסוד המזבח. כְּמִין בְּלִיטַת בֵּית קִבּוּל עָשׂוּי לוֹ סָבִיב סָבִיב, לְאַחַר שֶׁעָלָה אַמָּה מִן הָאָרֶץ׃

י״ג וְלָקַחְתָּ֞ אֶת־כָּל־הַחֵ֣לֶב ׀ הַמְכַסֶּ֣ה אֶת־הַקֶּ֗רֶב וְאֵת֙ הַיֹּתֶ֣רֶת עַל־הַכָּבֵ֔ד וְאֵת֙ שְׁתֵּ֣י הַכְּלָיֹ֔ת וְאֶת־הַחֵ֖לֶב אֲשֶׁ֣ר עֲלֵיהֶ֑ן וְהִקְטַרְתָּ֖ הַמִּזְבֵּֽחָה׃

החלב המכסה את הקרב. הוּא הַקְּרוּם שֶׁעַל הַכֶּרֶס, שֶׁקּוֹרִין טי״לא׃

ואת היתרת. הוּא טַרְפְּשָׁא דְּכַבְדָּא, שֶׁקּוֹרִין איבר״יש׃

על הכבד. אַף מִן הַכָּבֵד טֹל עִמָּהּ (ספרא)׃

י״ד וְאֶת־בְּשַׂ֥ר הַפָּ֛ר וְאֶת־עֹר֖וֹ וְאֶת־פִּרְשׁ֑וֹ תִּשְׂרֹ֥ף בָּאֵ֛שׁ מִח֥וּץ לַֽמַּחֲנֶ֖ה חַטָּ֥את הֽוּא׃

תשרף באש. לֹא מָצִינוּ חַטָּאת חִיצוֹנָה נִשְׂרֶפֶת אֶלָּא זוֹ׃

ט״ו וְאֶת־הָאַ֣יִל הָאֶחָ֔ד תִּסְּמְכ֥וּ אַֽהֲרֹ֖ן וּבָנָ֑יו אֶת־יְדֵיהֶ֖ם עַל־רֹ֥אשׁ הָאָֽיִל׃

ט״ז וְשָׁחַטְתָּ֣ אֶת־הָאַ֔יִל וְלָקַחְתָּ֖ אֶת־דָּמ֑וֹ וְזָרַקְתָּ֥ עַל־הַמִּזְבֵּ֖חַ סָּבִֽיב׃

וזרקת. בִּכְלִי; אוֹחֵז בַּמִּזְרָק וְזוֹרֵק כְּנֶגֶד הַקֶּרֶן כְּדֵי שֶׁיִּרְאֶה לְכָאן וּלְכָאן, וְאֵין קֶרְבָּן טָעוּן מַתָּנָה בְּאַצְבַּע אֶלָּא חַטָּאת בִּלְבַד, אֲבָל שְׁאָר זְבָחִים אֵינָן טְעוּנִין קֶרֶן וְלֹא אֶצְבַּע, שֶׁמַּתַּן דָּמָם מֵחֲצִי הַמִּזְבֵּחַ וּלְמַטָּה, וְאֵינוֹ עוֹלֶה בַּכֶּבֶשׁ אֶלָּא עוֹמֵד בָּאָרֶץ וְזוֹרֵק (זבחים נ״ג)׃

סביב. כָּךְ מְפֹרָשׁ בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שֶׁאֵין סָבִיב אֶלָּא שְׁתֵּי מַתָּנוֹת שֶׁהֵן אַרְבַּע, הָאַחַת בְּקֶרֶן זָוִית זוֹ, וְהָאַחַת שֶׁבְּנֶגְדָּהּ בַּאֲלַכְסוֹן, וְכָל מַתָּנָה נִרְאֵית בִּשְׁנֵי צִדֵּי הַקֶּרֶן אֵילָךְ וָאֵילָךְ, נִמְצָא הַדָּם נָתוּן בְּאַרְבַּע רוּחוֹת סָבִיב, לְכָךְ קָרוּי סָבִיב׃

י״ז וְאֶת־הָאַ֖יִל תְּנַתֵּ֣חַ לִנְתָחָ֑יו וְרָחַצְתָּ֤ קִרְבּוֹ֙ וּכְרָעָ֔יו וְנָתַתָּ֖ עַל־נְתָחָ֥יו וְעַל־רֹאשֽׁוֹ׃

על נתחיו. עִם נְתָחָיו — מוּסָף עַל שְׁאָר הַנִּתָּחִים׃

י״ח וְהִקְטַרְתָּ֞ אֶת־כָּל־הָאַ֣יִל ׀ הַמִּזְבֵּ֗חָה עֹלָ֤ה הוּא֙ לַיהוָ֔ה רֵ֥יחַ נִיחוֹחַ֙ אִשֶּׁ֣ה הֽוּא׃

ריח ניחוח. נַחַת רוּחַ לְפָנַי, שֶׁאָמַרְתִּי וְנַעֲשָׂה רְצוֹנִי׃

אשה. לְשׁוֹן אֵשׁ, וְהִיא הַקְּטֹרֶת אֵבָרִים שֶׁעַל הָאֵשׁ׃

י״ט וְלָקַחְתָּ֖ אֶת הָאַ֣יִל הַשֵּׁנִ֑י וְסָמַ֞ךְ אַֽהֲרֹ֤ן וּבָנָיו֙ אֶת־יְדֵיהֶ֔ם עַל־רֹ֖אשׁ הָאָֽיִל׃

כ׳ וְשָׁחַטְתָּ֣ אֶת־הָאַ֔יִל וְלָקַחְתָּ֥ מִדָּמ֖וֹ וְנָתַתָּ֑ה עַל־תְּנ֣וּךְ אֹ֔זֶן אַֽהֲרֹ֖ן וְעַל־תְּנ֣וּךְ אֹ֔זֶן בָּנָ֖יו הַיְמָנִ֑ית וְעַל־בֹּ֤הֶן יָדָם֙ הַיְמָנִ֔ית וְעַל־כֹּ֖הֶן רַגְלָ֣ם הַיְמָנִ֑ית וְזָרַקְתָּ֥ אֶת־הַדָּ֖ם עַל־הַמִּזְבֵּ֥חַ סָּבִֽיב׃

תנוך. הוּא הַסְּחוֹס הָאֶמְצָעִי שֶׁבְּתוֹךְ הָאֹזֶן, שֶׁקּוֹרִין טנדרו״ס בְּלַעַז׃

בהן ידם. הַגּוּדָל וּבַפֶּרֶק הָאֶמְצָעִי (ספרא)׃

כ״א וְלָקַחְתָּ֞ מִן־הַדָּ֣ם אֲשֶׁ֣ר עַל־הַמִּזְבֵּ֗חַ וּמִשֶּׁ֙מֶן֙ הַמִּשְׁחָ֔ה וְהִזֵּיתָ֥ עַל־אַֽהֲרֹ֖ן וְעַל־בְּגָדָ֑יו וְעַל־בָּנָ֥יו וְעַל־בִּגְדֵ֖י בָּנָ֣יו אִתּ֔וֹ וְקָדַ֥שׁ הוּא֙ וּבְגָדָ֔יו וּבָנָ֖יו וּבִגְדֵ֥י בָנָ֖יו אִתּֽוֹ׃

כ״ב וְלָקַחְתָּ֞ מִן־הָאַ֣יִל הַחֵ֗לֶב וְהָאַלְיָה֙ וְאֶת־הַחֵ֔לֶב ׀ הַמְכַסֶּ֖ה אֶת־הַקֶּ֑רֶב וְאֵת֙ יֹתֶ֣רֶת הַכָּבֵ֔ד וְאֵת֙ שְׁתֵּ֣י הַכְּלָיֹ֔ת וְאֶת־הַחֵ֖לֶב אֲשֶׁ֣ר עֲלֵיהֶ֑ן וְאֵת֙ שׁ֣וֹק הַיָּמִ֔ין כִּ֥י אֵ֖יל מִלֻּאִ֥ים הֽוּא׃

החלב. זֶה חֵלֶב הַדַּקִּים אוֹ הַקֵּבָה׃

והאליה. מִן הַכְּלָיוֹת וּלְמַטָּה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּוַיִּקְרָא שְׁנָ׳ (ויקרא ג׳), לְעֻמַּת הֶעָצֶה יְסִירֶנָּה – מָקוֹם שֶׁהַכְּלָיוֹת יוֹצְצוֹת (חולין י״א), וּבְאֻמּוּרֵי הַפָּר לֹא נֶאֱמַר אַלְיָה, שֶׁאֵין אַלְיָה קְרֵבָה אֶלָּא בִּכְבָשׂ וְכִבְשָׂה וְאַיִל, אֲבָל שׁוֹר וְעֵז אֵין טְעוּנִין אַלְיָה:

ואת שוק הימין. לֹא מָצִינוּ הַקְטָרָה בְּשׁוֹק הַיְמִין עִם הָאֻמּוּרִים אֶלָּא זוֹ בִּלְבָד:

כי איל מלאים הוא. שְׁלָמִים; לְשׁוֹן שְׁלֵמוּת – שֶׁהַשְּׁלָם בַּכֹּל; מַגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהַמְּלוּאִים שְׁלֵמִים, שֶׁמְּשִׁימִים שָׁלוֹם לַמִּזְבֵּחַ וּלְעוֹבֵד הָעֲבוֹדָה וְלַבְּעָלִים, לָכֵן אֲנִי מַצְרִיכוֹ הֶחָזֶה, לִהְיוֹת לוֹ לְעוֹבֵד הָעֲבוֹדָה לְמָנָה, וְזֶהוּ מֹשֶׁה שֶׁשִּׁמֵּשׁ בַּמְּלוּאִים, וְהַשְּׁאָר אָכְלוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו שֶׁהֵם בְּעָלִים, כְּמְפֹרָשׁ בָּעִנְיָן:

כג **וְכִכַּר לֶחֶם אַחַת וְחַלַּת לֶחֶם שֶׁמֶן אַחַת וְרָקִיק אֶחָד מִסַּל הַמַּצּוֹת אֲשֶׁר לִפְנֵי יְהוָה:**

וככר לחם. מִן הַחַלּוֹת:

וחלת לחם שמן. מִמִּין הָרְבוּכָה:

ורקיק. מִן הָרְקִיקִין, אֶחָד מֵעֲשָׂרָה שֶׁבְּכָל מִין וָמִין. וְלֹא מָצִינוּ תְּרוּמַת לֶחֶם הַבָּא עִם זֶבַח נִקְטֶרֶת אֶלָּא זוֹ בִּלְבַד, שֶׁתְּרוּמַת לַחְמֵי תוֹדָה וְאֵיל נָזִיר נְתוּנָה לַכֹּהֲנִים עִם חֶזֶה וְשׁוֹק, וּמִזֶּה לֹא הָיָה לְמֹשֶׁה לְמָנָה אֶלָּא חֶזֶה בִּלְבָד:

כד **וְשַׂמְתָּ הַכֹּל עַל כַּפֵּי אַהֲרֹן וְעַל כַּפֵּי בָנָיו וְהֵנַפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה לִפְנֵי יְהוָה:**

על כפי אהרן: והנפת. שְׁנֵיהֶם עֲסוּקִים בִּתְנוּפָה – הַבְּעָלִים וְהַכֹּהֵן, הָא כֵּיצַד? כֹּהֵן מַנִּיחַ יָדוֹ תַּחַת יַד הַבְּעָלִים וּמֵנִיף; וּבָזֶה הָיוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו בְּעָלִים, וּמֹשֶׁה כֹּהֵן:

תנופה. מוֹלִיךְ וּמֵבִיא לְמִי שֶׁאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם שֶׁלּוֹ; תְּנוּפָה מְעַכֶּבֶת וּמְבַטֶּלֶת פְּרָעָנֻיּוֹת וְרוּחוֹת רָעוֹת, מַעֲלֶה וּמוֹרִיד לְמִי שֶׁהַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ שֶׁלּוֹ, וּמְעַכֶּבֶת טְלָלִים רָעִים (מנחות ס״ב):

כה **וְלָקַחְתָּ אֹתָם מִיָּדָם וְהִקְטַרְתָּ הַמִּזְבֵּחָה עַל־הָעֹלָה לְרֵיחַ נִיחֹחַ לִפְנֵי יְהוָה אִשֶּׁה הוּא לַיהוָה:**

על העלה. עַל הָאֵיל הָרִאשׁוֹן שֶׁהֶעֱלִיתָ עוֹלָה:

לריח ניחוח. לְנַחַת רוּחַ לְמִי שֶׁאָמַר וְנַעֲשָׂה רְצוֹנוֹ:

אשה. לְאֵשׁ נִתָּן:

לה׳. לִשְׁמוֹ שֶׁל מָקוֹם:

כו **וְלָקַחְתָּ אֶת־הֶחָזֶה מֵאֵיל הַמִּלֻּאִים אֲשֶׁר לְאַהֲרֹן וְהֵנַפְתָּ אֹתוֹ תְנוּפָה לִפְנֵי יְהוָה וְהָיָה לְךָ לְמָנָה:**

כז **וְקִדַּשְׁתָּ אֵת | חֲזֵה הַתְּנוּפָה וְאֵת שׁוֹק הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הוּנַף וַאֲשֶׁר הוּרַם מֵאֵיל הַמִּלֻּאִים מֵאֲשֶׁר לְאַהֲרֹן וּמֵאֲשֶׁר לְבָנָיו:**

וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגו׳. קַדֵּשׁ לְדוֹרוֹת, לִהְיוֹת נוֹהֶגֶת תְּרוּמָתָם וַהֲנָפָתָם בְּחֶזֶה וְשׁוֹק שֶׁל שְׁלָמִים, אֲבָל לֹא לְהַקְטָרָה, אֶלָּא וְהָיָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו לֶאֱכֹל:

תנופה. לְשׁוֹן הוֹלָכָה וַהֲבָאָה, ונטלי״ה בְּלַעַז:

הורם. לְשׁוֹן מַעֲלֶה וּמוֹרִיד:

כח **וְהָיָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו לְחָק־עוֹלָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי תְרוּמָה הִוא וּתְרוּמָה יִהְיֶה מֵאֵת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִזִּבְחֵי שַׁלְמֵיהֶם תְּרוּמָתָם לַיהוָה:**

לחק עולם מאת בני ישראל. שֶׁהַשְּׁלָמִים לַבְּעָלִים, וְאֶת הֶחָזֶה וְאֶת הַשּׁוֹק יִתְּנוּ לַכֹּהֵן:

כי תרומה הוא. הֶחָזֶה וְשׁוֹק הַזֶּה:

כט **וּבִגְדֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר לְאַהֲרֹן יִהְיוּ לְבָנָיו אַחֲרָיו לְמָשְׁחָה בָהֶם וּלְמַלֵּא־בָם אֶת־יָדָם:**

לבניו אחריו. לְמִי שֶׁבָּא בִּגְדֻלָּה אַחֲרָיו:

למשחה. לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶם, שֶׁיֵּשׁ מְשִׁיחָה שֶׁהִיא לְשׁוֹן שְׂרָרָה, כְּמוֹ לְךָ נְתַתִּים לְמָשְׁחָה (במדבר י״ח), אַל תִּגְּעוּ בִּמְשִׁיחָי (דהי״א טז):

ולמלא בם את ידם. עַל יְדֵי הַבְּגָדִים הוּא מִתְלַבֵּשׁ בִּכְהֻנָּה גְּדוֹלָה:

ל שִׁבְעַת יָמִים יְלַבְּשָׁם הַכֹּהֵן תַּחְתָּיו מִבָּנָיו אֲשֶׁר יָבֹא אֶל־אֹהֶל מוֹעֵד לְשָׁרֵת בַּקֹּדֶשׁ׃

שבעת ימים. רְצוּפִין׃

ילבשם הכהן. אֲשֶׁר יָקוּם מִבָּנָיו תַּחְתָּיו לִכְהֻנָּה גְּדוֹלָה, כְּשֶׁיְּמַנּוּהוּ לִהְיוֹת כֹּהֵן גָּדוֹל׃

אשר יבא אל אהל מועד. אוֹתוֹ כֹּהֵן הַמּוּכָן לִכָּנֵס לִפְנֵי וְלִפְנִים בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, וְזֶהוּ כֹּהֵן גָּדוֹל, שֶׁאֵין עֲבוֹדַת יוֹם הַכִּפּוּרִים כְּשֵׁרָה אֶלָּא בּוֹ׃

תחתיו מבניו. מְלַמֵּד שֶׁאִם יֵשׁ לוֹ לְכֹהֵן גָּדוֹל בֵּן מְמֻלֶּא אֶת מְקוֹמוֹ, יְמַנּוּהוּ כֹּהֵן גָּדוֹל תַּחְתָּיו׃

(**הכהן תחתיו מבניו.** מִכָּאן רְאָיָה כָּל לְשׁוֹן כֹּהֵן פּוֹעֵל עוֹבֵד מַמָּשׁ, לְפִיכָךְ נִגּוּן תְּבִיר נִמְשָׁךְ לְפָנָיו)׃

לא וְאֶת אַיִל הַמִּלֻּאִים תִּקַּח וּבִשַּׁלְתָּ אֶת־בְּשָׂרוֹ בְּמָקוֹם קָדֹשׁ׃

במקם קדש. בַּחֲצַר אֹהֶל מוֹעֵד, שֶׁהַשְּׁלָמִים הַלָּלוּ קָדְשֵׁי קָדָשִׁים הָיוּ׃

לב וְאָכַל אַהֲרֹן וּבָנָיו אֶת־בְּשַׂר הָאַיִל וְאֶת־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר בַּסַּל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד׃

פתח אהל מועד. כָּל הֶחָצֵר קְרוּי כֵּן׃

לג וְאָכְלוּ אֹתָם אֲשֶׁר כֻּפַּר בָּהֶם לְמַלֵּא אֶת־יָדָם לְקַדֵּשׁ אֹתָם וְזָר לֹא־יֹאכַל כִּי־קֹדֶשׁ הֵם׃

ואכלו אתם. אַהֲרֹן וּבָנָיו, לְפִי שֶׁהֵם בַּעֲלֵיהֶם׃

אשר כפר בהם. כָּל זְרוּת וְתִעוּב׃

למלא את ידם. בְּאַיִל וְלֶחֶם הַלָּלוּ׃

לקדש אתם. שֶׁעַל יְדֵי הַמִּלּוּאִים הַלָּלוּ נִתְמַלְּאוּ יְדֵיהֶם וְנִתְקַדְּשׁוּ לְכְהֻנָּה׃

כי קדש הם. קָדְשֵׁי קָדָשִׁים; וּמִכָּאן לְמַדְנוּ אַזְהָרָה לְזָר הָאוֹכֵל קָדְשֵׁי קָדָשִׁים, שֶׁנִּתַּן הַמִּקְרָא טַעַם לַדָּבָר מִשּׁוּם דְּקֹדֶשׁ הֵם (פסח׳ כ״ד)׃

לד וְאִם־יִוָּתֵר מִבְּשַׂר הַמִּלֻּאִים וּמִן־הַלֶּחֶם עַד־הַבֹּקֶר וְשָׂרַפְתָּ אֶת־הַנּוֹתָר בָּאֵשׁ לֹא יֵאָכֵל כִּי־קֹדֶשׁ הוּא׃

לה וְעָשִׂיתָ לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו כָּכָה כְּכֹל אֲשֶׁר־צִוִּיתִי אֹתָךְ שִׁבְעַת יָמִים תְּמַלֵּא יָדָם׃

ועשית לאהרן ולבניו ככה. שָׁנָה הַכָּתוּב וְכָפַל לְעַכֵּב – שֶׁאִם חִסַּר דָּבָר אֶחָד מִכָּל הָאֲמוּר בָּעִנְיָן, לֹא נִתְמַלְּאוּ יְדֵיהֶם לִהְיוֹת כֹּהֲנִים וַעֲבוֹדָתָם פְּסוּלָה׃

אתכה. כְּמוֹ אוֹתָךְ׃

שבעת ימים תמלא וגו׳. בָּעִנְיָן הַזֶּה וּבַקָּרְבָּנוֹת הַלָּלוּ בְּכָל יוֹם׃

לו וּפַר חַטָּאת תַּעֲשֶׂה לַיּוֹם עַל־הַכִּפֻּרִים וְחִטֵּאתָ עַל־הַמִּזְבֵּחַ בְּכַפֶּרְךָ עָלָיו וּמָשַׁחְתָּ אֹתוֹ לְקַדְּשׁוֹ׃

על הכפרים. בְּשְׁבִיל הַכִּפּוּרִים, לְכַפֵּר עַל הַמִּזְבֵּחַ מִכָּל זָרוּת וְתִעוּב; וּלְפִי שֶׁנֶּ׳ שִׁבְעַת יָמִים תְּמַלֵּא יָדָם, אֵין לִי אֶלָּא דָּבָר הַבָּא בִּשְׁבִילָם, כְּגוֹן הָאֵילִים וְהַלֶּחֶם, אֲבָל הַבָּא בִּשְׁבִיל הַמִּזְבֵּחַ, כְּגוֹן פַּר שֶׁהוּא לְחִטּוּי הַמִּזְבֵּחַ, לֹא שָׁמַעְנוּ, לְכָךְ הֻצְרַךְ מִקְרָא זֶה; וּמִדְרַשׁ ת״כ אוֹמֵר כַּפָּרַת הַמִּזְבֵּחַ הֻצְרְכָה שֶׁמָּא הִתְנַדֵּב אִישׁ דָּבָר גָּזֵל בְּמִלֹּאכֶת הַמִּשְׁכָּן וְהַמִּזְבֵּחַ׃

וחטאת. וּתְדַבֵּי, לְשׁוֹן מַתְּנַת דָּמִים הַנְּתוּנִים בְּאֶצְבַּע קְרוּי חִטּוּי׃

ומשחת אתו. בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה, וְכָל הַמְּשִׁיחוֹת כְּמִין כָּי׃

לז שִׁבְעַת יָמִים תְּכַפֵּר עַל־הַמִּזְבֵּחַ וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קָדָשִׁים כָּל־הַנֹּגֵעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ׃ {ס}

והיה המזבח קדש. וּמַה הִיא קְדֻשָּׁתוֹ? **כל הנגע במזבח יקדש.** אֲפִלּוּ קָרְבָּן פָּסוּל שֶׁעָלָה עָלָיו קִדְּשׁוֹ הַמִּזְבֵּחַ לְהַכְשִׁירוֹ שֶׁלֹּא יֵרֵד; מִתּוֹךְ שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַנֹּגֵעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ, שׁוֹמֵעַ אֲנִי בֵּין רָאוּי בֵּין שֶׁאֵינוֹ רָאוּי – כְּגוֹן דָּבָר שֶׁלֹּא הָיָה פְּסוּלוֹ בַּקֹּדֶשׁ, כְּגוֹן הָרוֹבֵעַ וְהַנִּרְבָּע וּמֻקְצֶה וְנֶעֱבָד וְהַטְּרֵפָה וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן – תַּ״ל וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה הַסָּמוּךְ אַחֲרָיו, מָה עוֹלָה רְאוּיָה, אַף כָּל רָאוּי שֶׁנִּרְאָה לוֹ כְּבָר וְנִפְסַל מִשֶּׁבָּא לָעֲזָרָה, כְּגוֹן הַלָּן וְהַיּוֹצֵא וְהַטָּמֵא וְשֶׁנִּשְׁחַט בְּמַחֲשָׁבַת חוּץ לִזְמַנּוֹ וְחוּץ לִמְקוֹמוֹ וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן (זבחים פ״ג)׃

לח וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַל־הַמִּזְבֵּחַ כְּבָשִׂים בְּנֵי־שָׁנָה שְׁנַיִם לַיּוֹם תָּמִיד׃

ל״ט אֶת־הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֹּקֶר וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַּעֲשֶׂה בֵּין הָעַרְבָּיִם׃

מ׳ וְעִשָּׂרֹן סֹלֶת בָּלוּל בְּשֶׁמֶן כָּתִית רְבִיעִת הַהִין וְנֶסֶךְ רְבִיעִת הַהִין יַיִן לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד׃

ועשרון סלת. עֲשִׂירִית הָאֵיפָה – מ״ג בֵּיצִים וְחֹמֶשׁ בֵּיצָה׃

בשמן כתית. לֹא לְחוֹבָה נֶאֱמַר כָּתִית, אֶלָּא לְהַכְשִׁיר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר – וּמַשְׁמָע לַמָּאוֹר וְלֹא לַמְּנָחוֹת – יָכוֹל לְפָסְלוֹ לַמְּנָחוֹת, תַּ״ל כָּאן כָּתִית וְלֹא נֶאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר, אֶלָּא לְמַעֵט מְנָחוֹת שֶׁאֵין צָרִיךְ כָּתִית, שֶׁאַף הַטָּחוּן בָּרֵיחַיִם כָּשֵׁר בָּהֶן (מנחות פ״ו)׃

רבע ההין. שְׁלֹשָׁה לֻגִּין׃

ונסך. לַסְּפָלִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּכֶת סֵפָה (מ״ח) – שְׁנֵי סְפָלִים שֶׁל כֶּסֶף הָיוּ בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ וּמְנַקְּבִים כְּמִין שְׁנֵי חֲטָמִין דַּקִּים, נוֹתֵן הַיַּיִן לְתוֹכוֹ וְהוּא מְקֻלָּח וְיוֹצֵא דֶּרֶךְ הַחֹטֶם וְנוֹפֵל עַל גַּג הַמִּזְבֵּחַ, וּמִשָּׁם יוֹרֵד לַשִּׁיתִין, בְּמִזְבַּח בֵּית עוֹלָמִים, וּבְמִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת יוֹרֵד מִן הַמִּזְבֵּחַ לָאָרֶץ׃

מ״א וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַּעֲשֶׂה בֵּין הָעַרְבָּיִם כְּמִנְחַת הַבֹּקֶר וּכְנִסְכָּהּ תַּעֲשֶׂה־לָּהּ לְרֵיחַ נִיחֹחַ אִשֶּׁה לַיהוָה׃

לריח ניחח. עַל הַמִּנְחָה נֶאֱמַר, שֶׁמִּנְחַת נְסָכִים כֻּלָּהּ כָּלִיל, וְסֵדֶר הַקָּרְבָּתָם הָאֲבָרִים בַּתְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ הַמִּנְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר עֹלָה וּמִנְחָה׃

מ״ב עֹלַת תָּמִיד לְדֹרֹתֵיכֶם פֶּתַח אֹהֶל־מוֹעֵד לִפְנֵי יְהוָה אֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם שָׁמָּה לְדַבֶּר אֵלֶיךָ שָׁם׃

תמיד. מִיּוֹם אֶל יוֹם – וְלֹא יַפְסִיק יוֹם בֵּינְתַיִם׃

אשר אועד לכם. כְּשֶׁאֶקָּבֵעַ מוֹעֵד לְדַבֵּר אֵלֶיךָ, שָׁם אֶקָּבֵעֲנוּ לָבֹא. וְיֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ לִמְדִים מִכָּאן שֶׁמַּעַל מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת הָיָה הַקָּבָ״ה מְדַבֵּר עִם מֹשֶׁה מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מֵעַל הַכַּפֹּרֶת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת (שמות כ״ו), וַאֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם הָאֲמוּר כָּאן אֵינוֹ אֶמּוּר עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶלָּא עַל אֹהֶל מוֹעֵד הַנִּזְכָּר בַּמִּקְרָא׃

מ״ג וְנֹעַדְתִּי שָּׁמָּה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִקְדַּשׁ בִּכְבֹדִי׃

ונעדתי שמה. אֶתְוַעֵד עִמָּם בְּדִבּוּר, כְּמֶלֶךְ הַקּוֹבֵעַ מָקוֹם מוֹעֵד לְדַבֵּר עִם עֲבָדָיו שָׁם׃

ונקדש. הַמִּשְׁכָּן׃

בכבדי. – שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָתִי בּוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אַל תִּקְרֵי בִּכְבֹדִי אֶלָּא בִּכְבוּדַי – בִּמְכֻבָּדִים שֶׁלִּי – כָּאן רָמַז לוֹ מִיתַת בְּנֵי אַהֲרֹן בְּיוֹם הֻקָּמָתוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ לֵאמֹר בִּקְרֹבַי אֶקָּדֵשׁ, וְהֵיכָן דִּבֶּר? וְנִקְדַּשׁ בִּכְבֹדִי (זבחים קט״ו)׃

מ״ד וְקִדַּשְׁתִּי אֶת־אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת־הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת־אַהֲרֹן וְאֶת־בָּנָיו אֲקַדֵּשׁ לְכַהֵן לִי׃

מ״ה וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים׃

מ״ו וְיָדְעוּ כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְשָׁכְנִי בְתוֹכָם אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם׃ {פ}

לשכני בתוכם. עַל מְנָת לִשְׁכֹּן אֲנִי בְּתוֹכָם׃

פרק ל׳

א׳ וְעָשִׂיתָ מִזְבֵּחַ מִקְטַר קְטֹרֶת עֲצֵי שִׁטִּים תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ׃

מקטר קטרת. לְהַעֲלוֹת עָלָיו קְטוֹרֶת עֲשַׁן סַמִּים׃

ב׳ אַמָּה אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ רָבוּעַ יִהְיֶה וְאַמָּתַיִם קֹמָתוֹ מִמֶּנּוּ קַרְנֹתָיו׃

ג׳ וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר אֶת־גַּגּוֹ וְאֶת־קִירֹתָיו סָבִיב וְאֶת־קַרְנֹתָיו וְעָשִׂיתָ לּוֹ זֵר זָהָב סָבִיב׃

את גגו. זֶה הָיָה לוֹ גַּג, אֲבָל מִזְבַּח הָעוֹלָה לֹא הָיָה לוֹ גַּג אֶלָּא מְמַלְּאִים חֲלָלוֹ אֲדָמָה בְּכָל חֲנָיָתָן׃

זר זהב. סִיְמָן הוּא לְכֶתֶר כְּהֻנָּה׃

ד׳ וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת תַּעֲשֶׂה־לּוֹ | מִתַּחַת לְזֵרֹו עַל שְׁתֵּי צַלְעֹתָיו תַּעֲשֶׂה עַל־שְׁנֵי צִדֶּיו וְהָיָה֙ לְבָתִּ֣ים לְבַדִּ֔ים לָשֵׂאת אֹתוֹ בָּהֶמָּה׃

צלעתיו. כָּאן הוּא לְשׁוֹן זָוִיוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר עַל שְׁנֵי צִדָּיו – עַל שְׁתֵּי זָוִיוֹת שֶׁבִּשְׁנֵי צִדָּיו׃

והיה. מַעֲשֶׂה הַטַּבָּעוֹת הָאֵלֶּה׃

לבתים לבדים. בַּיִת תִּהְיֶה הַטַּבַּעַת לַבַּד׃

ה׳ וְעָשִׂיתָ אֶת־הַבַּדִּים עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב׃

ו׳ וְנָתַתָּה אֹתוֹ֙ לִפְנֵ֣י הַפָּרֹכֶ֔ת אֲשֶׁ֖ר עַל־אֲרֹ֣ן הָעֵדֻ֑ת לִפְנֵ֤י הַכַּפֹּרֶת֙ אֲשֶׁ֣ר עַל־הָעֵדֻ֔ת אֲשֶׁ֥ר אִוָּעֵ֖ד לְךָ֣ שָׁמָּֽה׃

לפני הפרכת. שָׁמָּא תֹּאמַר מְשׁוּךְ מִכְּנֶגֶד הָאָרוֹן לַצָּפוֹן אוֹ לַדָּרוֹם, תַּ״ל לִפְנֵי הַכַּפֹּרֶת מְכֻוָּן כְּנֶגֶד הָאָרוֹן מִבַּחוּץ׃

ז׳ וְהִקְטִ֤יר עָלָיו֙ אַהֲרֹ֔ן קְטֹ֥רֶת סַמִּ֖ים בַּבֹּ֣קֶר בַּבֹּ֑קֶר בְּהֵיטִיבֹ֥ו אֶת־הַנֵּרֹ֖ת יַקְטִירֶֽנָּה׃

בהיטיבו. לְשׁוֹן נִקּוּי הַבָּזִיכִין שֶׁל הַמְּנוֹרָה מִדֶּשֶׁן הַפְּתִילוֹת שֶׁנִּשְׂרְפוּ בַּלַּיְלָה, וְהָיָה מְטִיבָן בְּכָל בֹּקֶר בְּבֹקֶר׃

הנרת. לו״שיש בְּלַעַז, וְכֵן כָּל נֵרוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּמְּנוֹרָה, חוּץ מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם הַעֲלָאָה שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַדְלָקָה׃

ח׳ וּבְהַעֲלֹ֤ת אַהֲרֹן֙ אֶת־הַנֵּרֹ֔ת בֵּ֥ין הָעַרְבַּ֖יִם יַקְטִירֶ֑נָּה קְטֹ֤רֶת תָּמִיד֙ לִפְנֵ֣י יְהוָ֔ה לְדֹרֹתֵיכֶֽם׃

ובהעלת. כְּשֶׁיַּדְלִיקֵם לְהַעֲלוֹת לַהַבָתָן׃

יקטירנה. בְּכָל יוֹם, פְּרָס מַקְטִיר שַׁחֲרִית וּפְרָס מַקְטִיר בֵּין הָעַרְבַּיִם (כריתות ו׳)׃

ט׳ לֹא־תַעֲלֶ֤ה עָלָיו֙ קְטֹ֣רֶת זָ֔רָה וְעֹלָ֥ה וּמִנְחָ֖ה וְנֶ֣סֶךְ לֹ֥א תְסִכּ֖וּ עָלָֽיו׃

לא תעלו עליו. עַל מִזְבֵּחַ זֶה׃

קטרת זרה. שׁוּם קְטֹרֶת שֶׁל נְדָבָה – כֵּלָן זָרוֹת לוֹ חוּץ מִזּוֹ׃

ועלה ומנחה. וְלֹא עוֹלָה וּמִנְחָה, עוֹלָה שֶׁל בְּהֵמָה וָעוֹף, מִנְחָה הִיא שֶׁל לֶחֶם׃

י׳ וְכִפֶּ֤ר אַהֲרֹן֙ עַל־קַרְנֹתָ֔יו אַחַ֣ת בַּשָּׁנָ֔ה מִדַּ֥ם חַטַּאת֙ הַכִּפֻּרִ֔ים אַחַ֥ת בַּשָּׁנָ֖ה יְכַפֶּ֣ר עָלָ֑יו לְדֹרֹתֵיכֶם֙ קֹ֣דֶשׁ־קָדָשִׁ֣ים הוּא֮ לַיהוָ֒ה׃ {פ}

וכפר אהרן. מַתַּן דָּמִים׃

אחת בשנה. בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַחֲרֵי מוֹת וְיָצָא אֶל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר לִפְנֵי ה׳ וְכִפֶּר עָלָיו (ויקרא ט״ז)׃

חטאת הכפרים. הֵם פַּר וְשָׂעִיר שֶׁל יוֹם הַכִּפּוּרִים הַמְכֻפָּרִים עַל טֻמְאַת מִקְדָּשׁ וְקָדָשָׁיו׃

קדש קדשים. הַמִּזְבֵּחַ מְקֻדָּשׁ לִדְבָרִים הַלָּלוּ בִּלְבַד וְלֹא לַעֲבוֹדָה אַחֶרֶת׃

י״א וַיְדַבֵּ֥ר יְהוָ֖ה אֶל־מֹשֶׁ֥ה לֵאמֹֽר׃

י״ב כִּ֣י תִשָּׂ֞א אֶת־רֹ֣אשׁ בְּנֵֽי־יִשְׂרָאֵל֮ לִפְקֻדֵיהֶם֒ וְנָתְנ֣וּ אִ֣ישׁ כֹּ֣פֶר נַפְשׁ֗וֹ לַיהוָה֙ בִּפְקֹ֣ד אֹתָ֔ם וְלֹא־יִהְיֶ֥ה בָהֶ֖ם נֶ֣גֶף בִּפְקֹ֥ד אֹתָֽם׃

כי תשא. לְשׁוֹן קַבָּלָה, כְּתַרְגּוּמוֹ; כְּשֶׁתַּחְפֹּץ לְקַבֵּל סְכוּם מִנְיָנָם לָדַעַת כַּמָּה הֵם, אַל תִּמְנֵם לַגֻּלְגֹּלֶת, אֶלָּא יִתְּנוּ כָּל אֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל וְתִמְנֶה אֶת הַשְּׁקָלִים וְתֵדַע מִנְיָנָם׃

ולא יהיה בהם נגף. שֶׁהַמִּנְיָן שׁוֹלֵט בּוֹ עַיִן הָרָע, וְהַדָּבָר בָּא עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בִּימֵי דָוִד (שמואל ב כ״ד)׃

י״ג זֶ֚ה | יִתְּנ֔וּ כָּל־הָעֹבֵ֖ר עַל־הַפְּקֻדִ֑ים מַחֲצִ֣ית הַשֶּׁ֔קֶל בְּשֶׁ֥קֶל הַקֹּ֖דֶשׁ עֶשְׂרִ֣ים גֵּרָ֑ה הַשֶּׁ֙קֶל֙ מַחֲצִ֣ית הַשֶּׁ֔קֶל תְּרוּמָ֖ה לַיהוָֽה׃

זה יתנו. הֶרְאָה לוֹ כְּמִין מַטְבֵּעַ שֶׁל אֵשׁ וּמִשְׁקָלָהּ מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל וְאוֹמֵר לוֹ כָּזֶה יִתְּנוּ (תלמוד ירושלמי שק׳ א׳)׃

העבר על הפקדים. דֶּרֶךְ הַמּוֹנִין מַעֲבִירִין אֶת הַנִּמְנִין זֶה אַחַר זֶה, וְכֵן כֹּל אֲשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשָּׁבֶט (ויקרא כ״ז), וְכֵן תַּעֲבִרְנָה הַצֹּאן עַל יְדֵי מוֹנֶה (ירמיהו ל״ג)׃

מחצית השקל בשקל הקדש. בְּמִשְׁקַל הַשֶּׁקֶל שֶׁקָּצַבְתִּי לְךָ לִשְׁקֹל בּוֹ שִׁקְלֵי הַקֹּדֶשׁ, כְּגוֹן שְׁקָלִים הָאֲמוּרִין בְּפָרָשַׁת עֲרָכִין וּשְׁדֵה אֲחֻזָּה׃

עשרים גרה השקל. עַכְשָׁו פֵּרֵשׁ לְךָ כַּמָּה הוּא:

גרה. לְשׁוֹן מָעָה; וְכֵן בִּשְׁמוּאֵל (א׳ ב׳), יָבוֹא לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ לַאֲגוֹרַת כֶּסֶף וְכִכַּר לָחֶם:

עשרים גרה השקל. שֶׁהַשֶּׁקֶל הַשָּׁלֵם אַרְבָּעָה זוּזִים, וְהַזּוּז מִתְחִלָּתוֹ חֲמֵשׁ מָעוֹת, אֲלָא בָּאוּ וְהוֹסִיפוּ עָלָיו שְׁתוּת וְהֶעֱלוּהוּ לְשֵׁשׁ מָעָה כֶּסֶף, וּמַחֲצִית הַשֶּׁקֶל הַזֶּה שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ יִתְּנוּ תְּרוּמָה לַה׳ (בכורות ה׳):

י״ד כֹּל הָעֹבֵר עַל־הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה יִתֵּן תְּרוּמַת יְהוָה:

מבן עשרים שנה ומעלה. לְמֻדָּךְ כָּאן שֶׁאֵין פָּחוּת מִבֶּן עֶשְׂרִים יוֹצֵא לַצָּבָא וְנִמְנֶה בִּכְלַל אֲנָשִׁים:

ט״ו הָעָשִׁיר לֹא־יַרְבֶּה וְהַדַּל לֹא יַמְעִיט מִמַּחֲצִית הַשֶּׁקֶל לָתֵת אֶת־תְּרוּמַת יְהוָה לְכַפֵּר עַל־נַפְשֹׁתֵיכֶם:

לכפר על נפשתיכם. שֶׁלֹּא תִּנָּגְפוּ עַל יְדֵי מִנְיָן; דָּ״אַ לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם, לְפִי שֶׁרָמַז לָהֶם כָּאן ג׳ תְּרוּמוֹת — שֶׁנִּכְתַּב כָּאן תְּרוּמַת ה׳ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים, אַחַת תְּרוּמַת אַדָנִים שֶׁמְּנָאָן כְּשֶׁהֻתְחִילוּ בִּנְדֶבַת הַמִּשְׁכָּן, שֶׁנִּתְּנוּ כָּל אֶחָד וְאֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, וְעָלָה לְמֵאַת הַכִּכָּר, שֶׁנֶּאֱמַר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מְאַת כִּכָּר (שמות ל״ח), וּמֵהֶם נַעֲשׂוּ הָאֲדָנִים שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף וְגוֹ׳ (שם); וְהַשֵּׁנִית אַף הִיא עַל יְדֵי מִנְיָן, שֶׁמְּנָאָן מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, הוּא הַמִּנְיָן הָאָמוּר בְּתְחִלַּת חֲמֵשׁ הַפְּקוּדִים בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית (במדבר א׳), וְנָתְנוּ כָּל אֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, וְהֵן לִקְנוֹת מֵהֶן קָרְבְּנוֹת צִבּוּר שֶׁל כָּל שָׁנָה וְשָׁנָה, וְהַשְּׁוּוּ בָּהֶם עֲנִיִּים וַעֲשִׁירִים, וְעַל אוֹתָהּ תְּרוּמָה נֶאֱמַר לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם, שֶׁהַקָּרְבָּנוֹת לְכַפָּרָה הֵם בָּאִים; וְהַשְּׁלִישִׁית הִיא תְּרוּמַת הַמִּשְׁכָּן כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּל מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת (שמות ל״ה), וְלֹא הָיְתָה יַד כֻּלָּם שָׁוָה בָּהּ אֶלָּא אִישׁ מַה שֶּׁנִּדְבוֹ לִבּוֹ:

ט״ז וְלָקַחְתָּ אֶת־כֶּסֶף הַכִּפֻּרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אֹתוֹ עַל־עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי יְהוָה לְכַפֵּר עַל־נַפְשֹׁתֵיכֶם: {פ}

ונתת אתו על עבדת אהל מועד. לָמַדְתָּ שֶׁנִּצְטַוּוּ לִמְנוֹתָם בִּתְחִלַּת נִדְבַת הַמִּשְׁכָּן, אַחַר מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל, מִפְּנֵי שֶׁנִּכְנַס בָּהֶם מַגֵּפָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּגֹּף ה׳ אֶת הָעָם; מָשָׁל לְצֹאן הַחֲבִיבָה עַל בְּעָלֶיהָ שֶׁנָּפַל בָּהּ דֶּבֶר וּמִשֶּׁפָּסַק אָמַר לוֹ לָרוֹעֶה בְּבַקֶּשָׁה מִמְּךָ מְנֵה אֶת צֹאנִי וְדַע כַּמָּה נוֹתְרוּ בָהֶם, לְהוֹדִיעַ שֶׁהִיא חֲבִיבָה עָלָיו; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁהַמִּנְיָן הַזֶּה הוּא הָאָמוּר בְּחֲמֵשׁ הַפְּקוּדִים, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בּוֹ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי וְהַמִּשְׁכָּן הוּקַם בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ תָּקִים וְגוֹ׳ (שמות מ׳), וּמֵהַמִּנְיָן הַזֶּה נַעֲשׂוּ הָאֲדָנִים — מִשְׁקָלִים שֶׁלּוֹ — שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף לָצֶקֶת וְגוֹ׳ (שם ל״ח), הָא לָמַדְתָּ שְׁתַּיִם הָיוּ, אֶחָד בְּתְחִלַּת נִדְבָתָן אַחַר יוֹם הַכִּפּוּרִים בְּשָׁנָה רִאשׁוֹנָה, וְאַחַת בְּשָׁנָה שְׁנִיָּה בְּאִיָּר מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן. וְאִם תֹּאמַר וְכִי אֶפְשָׁר שֶׁבִּשְׁנֵיהֶם הָיוּ יִשְׂרָאֵל שָׁוִים — ו׳ מֵאוֹת אֶלֶף וְג׳ אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים — שֶׁהֲרֵי בְּכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה נֶאֱמַר כֵּן, וּבַחֲמֵשׁ הַפְּקוּדִים אַף בּוֹ נֶאֱמַר כֵּן וַיִּהְיוּ כָּל הַפְּקוּדִים שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים (במדבר א׳), וַהֲלֹא בְּשִׁתֵּי שָׁנִים הָיוּ, וְאֵ״א שֶׁלֹּא הָיוּ בְּשָׁעַת מִנְיָן הָרִאשׁוֹן בְּנֵי י״ט שָׁנָה שֶׁלֹּא נִמְנוּ וּבְשֵׁנִיָּה נַעֲשׂוּ בְּנֵי כ׳; תְּשׁוּבָה לַדָּבָר: אֵצֶל שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים בְּשָׁנָה אַחַת נִמְנוּ, אֲבָל לְמִנְיַן יְצִיאַת מִצְרַיִם הָיוּ שְׁתֵּי שָׁנִים, לְפִי שֶׁלִּיצִיאַת מִצְרַיִם מוֹנִין מִנִּיסָן, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּ׳ רֹאשׁ הַשָּׁנָה (דף ב׳), וְנִבְנָה הַמִּשְׁכָּן בָּרִאשׁוֹנָה וְהוּקַם בַּשְּׁנִיָּה, שֶׁנִּתְחַדְּשָׁה שָׁנָה בְּאֶחָד בְּנִיסָן, אֲבָל שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים מְנוּיִין לְמִנְיַן שְׁנוֹת עוֹלָם, הַמַּתְחִילִין מִתִּשְׁרֵי, נִמְצְאוּ שְׁנֵי הַמִּנְיָנִים בְּשָׁנָה אַחַת — הַמִּנְיָן הָרִאשׁוֹן הָיָה בְּתִשְׁרֵי לְאַחַר י״הַכ שֶׁנִּתְרַצָּה הַמָּקוֹם לְיִשְׂרָאֵל לְסִלּוֹחַ לָהֶם וְנִצְטַוּוּ עַל הַמִּשְׁכָּן, וְהַשֵּׁנִי בְּאֶחָד בְּאִיָּר:

על עבדת אהל מועד. הֵן הָאֲדָנִים שֶׁנַּעֲשׂוּ בּוֹ:

י״ז וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר:

י״ח וְעָשִׂיתָ כִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְכַנּוֹ נְחֹשֶׁת לְרָחְצָה וְנָתַתָּ אֹתוֹ בֵּין־אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וְנָתַתָּ שָׁמָּה מָיִם:

כיור. כְּמִין דּוּד גְּדוֹלָה וְלָהּ דַּדִּים הַמְּרִיקִים בְּפִיהֶם מַיִם:

וכנו. כְּתַרְגּוּמוֹ בְּסִיסָהּ, מוֹשָׁב מְתֻקָּן לַכִּיּוֹר:

לרחצה. מוּכָן עַל הַכִּיּוֹר:

ובין המזבח. מִזְבַּח הָעוֹלָה, שֶׁכָּתוּב בּוֹ שֶׁהוּא לִפְנֵי פֶּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד, וְהָיָה הַכִּיּוֹר מְשׁוּךְ קְמָעָא, וְעוֹמֵד כְּנֶגֶד אֲוִיר שֶׁבֵּין הַמִּזְבֵּחַ וְהַמִּשְׁכָּן, וְאֵינוֹ מַפְסִיק כְּלָל בֵּינְתַיִם, מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר וְאֶת מִזְבַּח הָעֹלָה שָׂם פֶּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד (שמות מ׳), — כְּלוֹמַר מִזְבֵּחַ לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְאֵין כִּיּוֹר לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד, הָא כֵּיצַד? מְשׁוּךְ קְמָעָא כְּלַפֵּי הַדָּרוֹם; כָּךְ שְׁנוּיָה בְּזְבָחִים:

י״ט וְרָחֲצוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו מִמֶּנּוּ אֶת־יְדֵיהֶם וְאֶת־רַגְלֵיהֶם:

את ידיהם ואת רגליהם. בְּבֵת אַחַת הָיָה מְקַדֵּשׁ יָדָיו וְרַגְלָיו; וְכָךְ שָׁנִינוּ בִּזְבָחִים (דף י״ט); כְּיצַד קִדּוּשׁ יָדַיִם וְרַגְלַיִם? מַנִּיחַ יָדוֹ הַיְמָנִית עַל גַּבֵּי רַגְלוֹ הַיְמָנִית וְיָדוֹ הַשְּׂמָאלִית עַל גַּבֵּי רַגְלוֹ הַשְּׂמָאלִית וּמְקַדֵּשׁ:

כ׳ בְּבֹאָם אֶל־אֹהֶל מוֹעֵד יִרְחֲצוּ־מַיִם וְלֹא יָמֻתוּ אוֹ בְגִשְׁתָּם אֶל־הַמִּזְבֵּחַ לְשָׁרֵת לְהַקְטִיר אִשֶּׁה לַיהוָה:

בבאם אל אהל מועד. לְהַקְטִיר שַׁחֲרִית וּבֵין הָעַרְבַּיִם קְטֹרֶת, אוֹ לְהַזּוֹת מִדַּם פַּר כֹּהֵן הַמָּשִׁיחַ וּשְׂעִירֵי עֲ״זָ:

ולא ימתו. הָא אִם לֹא יְרָחֲצוּ יָמוּתוּ, שֶׁבַּתּוֹרָה נֶאֶמְרוּ כְּלָלוֹת, וּמִכְלָל לָאו אַתָּה שׁוֹמֵעַ הֵן:

אל המזבח. הַחִיצוֹן, שֶׁאֵין כָּאן בִּיאַת אֹהֶל מוֹעֵד אֶלָּא בֶּחָצֵר:

כ״א וְרָחֲצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם וְלֹא יָמֻתוּ וְהָיְתָה לָהֶם חָק־עוֹלָם לוֹ וּלְזַרְעוֹ לְדֹרֹתָם: {פ}

ולא ימתו. לְחַיֵּב מִיתָה עַל הַמְשַׁמֵּשׁ בַּמִּזְבֵּחַ וְאֵינוֹ רָחוּץ יָדַיִם וְרַגְלַיִם, שֶׁהַמִּיתָה הָרִאשׁוֹנָה לֹא שָׁמַעְנוּ אֶלָּא עַל הַנִּכְנָס לַהֵיכָל:

כ״ב וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר:

כ״ג וְאַתָּה קַח־לְךָ בָּשָׂמִים רֹאשׁ מָר־דְּרוֹר חֲמֵשׁ מֵאוֹת וְקִנְמָן־בֶּשֶׂם מַחֲצִיתוֹ חֲמִשִּׁים וּמָאתַיִם וּמָאתַיִם וּקְנֵה־בֶשֶׂם חֲמִשִּׁים וּמָאתָיִם:

בשמים ראש. חֲשׁוּבִים:

וקנמן בשם. לְפִי שֶׁהַקִּנָּמוֹן קְלַפַּת עֵץ הוּא, יֵשׁ שֶׁהוּא טוֹב וְיֵשׁ טוֹב וְטַעַם, וְיֵשׁ שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא כְּעֵץ, לְכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר קִנָּמָן בֶּשֶׂם — מִן הַטּוֹב:

מחציתו חמשים ומאתים. מַחֲצִית הֲבָאָתוֹ תְּהֵא חֲמִשִּׁים וּמָאתַיִם, נִמְצָא כֻּלּוֹ חֲמֵשׁ מֵאוֹת, כְּמוֹ שִׁעוּר מָר דְּרוֹר, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר בּוֹ חֲצָאִין, גְּזֵרַת הַכָּתוּב הִיא לַהֲבִיאוֹ לַחֲצָאִין, לְהַרְבּוֹת בּוֹ ב׳ הַכְרָעוֹת, שֶׁאֵין שׁוֹקְלִין עַיִן בְּעַיִן; וְכָךְ שְׁנוּיָה בְּכֶרֶתוֹת:

וקנה בשם. קָנֶה שֶׁל בֹּשֶׂם; לְפִי שֶׁיֵּשׁ קָנִים שֶׁאֵינָן שֶׁל בֹּשֶׂם הֻצְרַךְ לוֹמַר קְנֵה בֹשֶׂם:

חמשים ומאתים. סַךְ מִשְׁקַל כֻּלּוֹ:

כ״ד וְקִדָּה חֲמֵשׁ מֵאוֹת בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ וְשֶׁמֶן זַיִת הִין:

וקדה. שֵׁם שֹׂרֶשׁ עֵשֶׂב, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים קְצִיעָה:

הין. י״ב לֹגִין; וְנֶחְלְקוּ בוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל — רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר בּוֹ שָׁלְקוּ אֶת הָעִקָּרִין, אָמַר לוֹ ר׳ יְהוּדָה וַהֲלֹא לָסוּךְ אֶת הָעִקָּרִין אֵינוֹ סִפֵּק אֶלָּא שְׂרָאוּם בַּמַּיִם שֶׁלֹּא יִבְלְעוּ אֶת הַשֶּׁמֶן, וְאַחַר כָּךְ הֵצִיף עֲלֵיהֶם הַשֶּׁמֶן עַד שֶׁקָּלַט הֲרֵיחַ, וְקִפְּחוֹ לַשֶּׁמֶן מֵעַל הָעִקָּרִין (הוריות י״א):

כ״ה וְעָשִׂיתָ אֹתוֹ שֶׁמֶן מִשְׁחַת־קֹדֶשׁ רֹקַח מִרְקַחַת מַעֲשֵׂה רוֹקֵחַ שֶׁמֶן מִשְׁחַת־קֹדֶשׁ יִהְיֶה:

רקח מרקחת. רֹקַח שֵׁם דָּבָר הוּא, וְהַטַּעַם מוֹכִיחַ, שֶׁהוּא לְמַעְלָה, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ רֶקַח, רֶגַע; וְאֵינוֹ כְּמוֹ רֹגַע הַיָּם (ישעיהו נ״א), וּכְמוֹ רֹקַע הָאָרֶץ (שם מלכים ב), שֶׁהַטַּעַם לְמַטָּה; וְכָל דָּבָר הַמְעֹרָב בַּחֲבֵרוֹ עַד שֶׁזֶּה קוֹפֵחַ מִזֶּה אוֹ רֵיחַ אוֹ טַעַם קָרוּי מִרְקַחַת:

רקח מרקחת. רֹקַח הֶעָשׂוּי עַ״יְ אֻמָּנוּת וְתַעֲרוֹבוֹת:

מעשה רקח. שֵׁם הָאֻמָּן בַּדָּבָר:

כ״ו וּמָשַׁחְתָּ בּוֹ אֶת־אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת אֲרוֹן הָעֵדֻת:

ומשחת בו. כָּל הַמְּשִׁיחוֹת כְּמִין כִּי, חוּץ מִשֶּׁל מְלָכִים שֶׁהֵן כְּמִין נֵזֶר (כריתות ה׳):

כ״ז וְאֶת־הַשֻּׁלְחָן וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וְאֶת־הַמְּנֹרָה וְאֶת־כֵּלֶיהָ וְאֵת מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת:

כ״ח וְאֶת־מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וְאֶת־הַכִּיֹּר וְאֶת־כַּנּוֹ:

כ״ט וְקִדַּשְׁתָּ אֹתָם וְהָיוּ קֹדֶשׁ קָדָשִׁים כָּל־הַנֹּגֵעַ בָּהֶם יִקְדָּשׁ:

וקדשת אתם. מִשִּׁיחָה זוֹ מְקַדַּשְׁתָּם לִהְיוֹת קֹדֶשׁ קָדָשִׁים, וּמַה הִיא קִדֻּשָּׁתָם? **כל הנגע** וְגוֹ׳: כָּל הָרָאוּי לִכְלֵי שָׁרֵת, מִשֶּׁנִּכְנַס לְתוֹכוֹ, קָדוֹשׁ קֹדֶשׁ הַגּוּף — לְפָסֵל בְּיוֹצֵא וְלִינָה וּטְבִילַת יוֹם וְאֵינוֹ נִפְדֶּה לָצֵאת לְחֹלִין, אֲבָל דָּבָר שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לָהֶם אֵין מְקַדְּשִׁין; וּשְׁנוּיָה הִיא מִשְׁנָה שְׁלֵמָה אֵצֶל מִזְבֵּחַ: מִתּוֹךְ שֶׁנֶּ׳ כָּל

הַנֹּגֵעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ (שמות כ״ט), שׁוֹמֵעַ אֲנִי בֵּין רָאוּי בֵּין שֶׁאֵינוֹ רָאוּי, תַּ״ל כְּבָשִׂים, מַה כְּבָשִׂים רְאוּיִים אַף כָּל רָאוּי; כָּל מְשִׁיחַת מִשְׁכָּן וְכֹהֲנִים וּמְלָכִים מְתֻרְגָּם לְשׁוֹן רִבּוּי, לְפִי שֶׁאֵין צָרִךְ מְשִׁיחָתָן אֶלָּא לִגְדֻלָּה, כִּי כֵן יַסֵּד הַמֶּלֶךְ שֶׁזֶּה חִנּוּךְ גְּדֻלָּתָן, וּשְׁאָר מְשִׁיחוֹת – כְּמוֹ רְקִיקִין מְשׁוּחִין (שם), וְרֹאשִׁית שְׁמָנִים יִמְשָׁחוּ (עמוס ו׳) – לְשׁוֹן אֲרַמִּית בָּהֶן כִּלְשׁוֹן עִבְרִית:

ל׳ וְאֶת־אַהֲרֹן וְאֶת־בָּנָיו תִּמְשַׁח וְקִדַּשְׁתָּ אֹתָם לְכַהֵן לִי׃

ל״א וְאֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּדַבֵּר לֵאמֹר שֶׁמֶן מִשְׁחַת־קֹדֶשׁ יִהְיֶה זֶה לִי לְדֹרֹתֵיכֶם׃

לדרתיכם. מִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ לוֹמַר שֶׁכֵּלוֹ קַיָּם לֶעָתִיד לָבֹא:

זה. בְּגִימַטְרִיָּא תְּרֵיסַר לֶגִין הָווּ (כריתות ה׳):

ל״ב עַל־בְּשַׂר אָדָם לֹא יִיסָךְ וּבְמַתְכֻּנְתּוֹ לֹא תַעֲשׂוּ כָּמֹהוּ קֹדֶשׁ הוּא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם׃

לא ייסך. בִּשְׁנֵי יוֹדִי״ן, לְשׁוֹן לֹא יִפְעַל, כְּמוֹ (דברים ה טו) לְמַעַן יִיטַב לָךְ:

על בשר אדם לא ייסך. מִן הַשֶּׁמֶן הַזֶּה עַצְמוֹ:

ובמתכנתו לא תעשו כמהו. בְּסִכּוּם סַמָּנָיו לֹא תַּעֲשׂוּ אַחֵר כָּמוֹהוּ בְּמִשְׁקַל סַמָּנִין הַלָּלוּ לְפִי מִדַּת הִין שֶׁמֶן, אֲבָל אִם פָּחַת אוֹ רִבָּה סַמְמָנִין לְפִי מִדַּת הִין שֶׁמֶן מַתָּר, וְאַף הֶעָשׂוּי בְּמַתְכֻּנְתּוֹ שֶׁל זֶה, אֵין הַפֶּרֶךְ מִמֶּנּוּ חַיָּב אֶלָּא הָרוֹקְחוֹ:

ובמתכנתו. לְשׁוֹן חֶשְׁבּוֹן, כְּמוֹ (שמות ה ח) מַתְכֹּנֶת הַלְּבֵנִים, וְכֵן בְּמַתְכֻּנְתָּהּ שֶׁל קְטֹרֶת:

ל״ג אִישׁ אֲשֶׁר יִרְקַח כָּמֹהוּ וַאֲשֶׁר יִתֵּן מִמֶּנּוּ עַל־זָר וְנִכְרַת מֵעַמָּיו׃ {ס}

ואשר יתן ממנו. מֵאוֹתוֹ שֶׁל מִשְׁחָה:

על זר. שֶׁאֵינוֹ צָרִךְ כְּהֻנָּה וּמַלְכוּת:

ל״ד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה קַח־לְךָ סַמִּים נָטָף ׀ וּשְׁחֵלֶת וְחֶלְבְּנָה סַמִּים וּלְבֹנָה זַכָּה בַּד בְּבַד יִהְיֶה׃

נטף. הוּא צָרִי, וְעַל שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא שְׁרָף הַנּוֹטֵף מֵעֲצֵי הַקְּטָף קְרוּי נָטָף, וּבְלַעַז גומ״א, וְהַצָּרִי קוֹרִין לוֹ טרי״אקה:

ושחלת. שׁוֹרֶשׁ בֹּשֶׂם חָלָק וּמַצְהִיר כְּצִפֹּרֶן, וּבִלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה קְרוּי צִפֹּרֶן, וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אַנְקְלוֹס וְטוּפְרָא:

וחלבנה. בֹּשֶׂם שֶׁרֵיחוֹ רַע, וְקוֹרִין לוֹ גַלְבָּנָא, וּמְנָאָהּ הַכָּתוּב בֵּין סַמָּנֵי הַקְּטֹרֶת לְלַמֵּדְנוּ שֶׁלֹּא יֵקַל בְּעֵינֵינוּ לְצָרֵף עִמָּנוּ בַּאֲגֻדַּת תַּעֲנִיּוֹתֵינוּ וּתְפִלּוֹתֵנוּ אֶת פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּהְיוּ נִמְנִין עִמָּנוּ:

סמים. אֲחֵרִים:

ולבנה זכה. מִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ י״א סַמָּנִין נֶאֶמְרוּ לוֹ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי – מִעוּט סַמִּים שְׁנַיִם, נָטָף וּשְׁחֵלֶת וְחֶלְבְּנָה ג׳, הֲרֵי חֲמִשָּׁה, סַמִּים לְרַבּוֹת עוֹד כְּמוֹ אֵלּוּ הֲרֵי עֲשָׂרָה, וּלְבוֹנָה הֲרֵי י״א; וְאֵלּוּ הֵן הַצָּרִי וְהַצִּפֹּרֶן הַחֶלְבְּנָה וְהַלְּבוֹנָה מֹר וּקְצִיעָה שִׁבֹּלֶת נֵרְדְּ וְכַרְכֹּם הֲרֵי ח׳ – שֶׁהַשִּׁבֹּלֶת וְנֵרְדְּ אֶחָד, שֶׁהַנֵּרְדְּ דּוֹמֶה לְשִׁבֹּלֶת – הַקִּשְׁטָ וְהַקְלוּפָה וְקִנָּמוֹן הֲרֵי י״א; בְּרִית כְּרִשִׁינָה אֵינוֹ נִקְטָר אֶלָּא בּוֹ שָׁפִין אֶת הַצִּפֹּרֶן לְלַבְּנָהּ שֶׁתְּהֵא נָאָה (כריתות ו׳):

בד בבד יהיה. אֵלּוּ הָאַרְבָּעָה הַנִּזְכָּרִים כָּאן יִהְיוּ שָׁוִין מִשְׁקָל בְּמִשְׁקָל – כְּמִשְׁקָלוֹ שֶׁל זֶה כָּךְ מִשְׁקָלוֹ שֶׁל זֶה – וְכֵן שָׁנִינוּ: הַצָּרִי וְהַצִּפֹּרֶן הַחֶלְבְּנָה וְהַלְּבוֹנָה מִשְׁקָל שִׁבְעִים שִׁבְעִים מָנֶה (שם); וּלְשׁוֹן בַּד נִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁהוּא לְשׁוֹן יָחִיד, אֶחָד בְּאֶחָד יִהְיוּ – זֶה כְּמוֹת זֶה:

ל״ה וְעָשִׂיתָ אֹתָהּ קְטֹרֶת רֹקַח מַעֲשֵׂה רוֹקֵחַ מְמֻלָּח טָהוֹר קֹדֶשׁ׃

ממלח. כְּתַרְגּוּמוֹ מְעֹרָב, שֶׁיְּעֹרֶב שְׁחִיקָתָן יָפֶה יָפֶה זֶה עִם זֶה; וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁהוּמְּה לוֹ וַיֵּירְאוּ הַמַּלָּחִים (יונה א׳), מַלָּחַיִךְ וְחֹבְלַיִךְ (יחזקאל כ״ז) – עַל שֵׁם שֶׁמְּהַפְּכִין אֶת הַמַּיִם בְּמִשּׁוֹטוֹת כְּשֶׁמְּנַהִיגִים אֶת הַסְּפִינָה, כְּאָדָם הַמְהַפֵּךְ בְּכַף בֵּיצִים טְרוּפוֹת לְעָרְבָן עִם הַמַּיִם, וְכָל דָּבָר שֶׁאָדָם רוֹצֶה לְעָרֵב יָפֶה יָפֶה מְהַפְּכוֹ בְּאֶצְבַּע אוֹ בְּבֶזֶךְ:

ממלח טהור קדש. מְמֻלָּח יִהְיֶה, וְטָהוֹר יִהְיֶה וְקֹדֶשׁ יִהְיֶה:

ל״ו וְשָׁחַקְתָּ מִמֶּנָּה הָדֵק וְנָתַתָּה מִמֶּנָּה לִפְנֵי הָעֵדֻת בְּאֹהֶל מוֹעֵד אֲשֶׁר אִוָּעֵד לְךָ שָׁמָּה קֹדֶשׁ קָדָשִׁים תִּהְיֶה לָכֶם׃

ונתתה ממנה וגו׳. הִיא קְטֹרֶת שֶׁבְּכָל יוֹם וְיוֹם שֶׁעַל מִזְבַּח הַפְּנִימִי שֶׁהוּא בְּאֹהֶל מוֹעֵד:

אשר אועד לך שמה. כָּל מוֹעֲדֵי דִּבּוּר שֶׁאֶקְבַּע לְךָ, אֲנִי קוֹבְעָם לְאוֹתוֹ מָקוֹם:

ל״ו וְהַקְּטֹרֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בְּמַתְכֻּנְתָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם קֹדֶשׁ תִּהְיֶה לְךָ לַיהוָה:

במתכנתה. בְּמִנְיַן סַמְמָנֶיהָ:

קדש תהיה לך לה׳. שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂנָּה אֶלָּא לִשְׁמִי:

ל״ח אִישׁ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה כָמוֹהָ לְהָרִיחַ בָּהּ וְנִכְרַת מֵעַמָּיו: {ס}

להריח בה. אֲבָל עוֹשֶׂה אַתָּה בְּמַתְכֻּנְתָּהּ מִשֶּׁלְךָ, כְּדֵי לְמָכְרָהּ לַצִּבּוּר (כריתות ה׳):

פרק ל״א

א׳ וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר:

ב׳ רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן־אוּרִי בֶן־חוּר לְמַטֵּה יְהוּדָה:

קראתי בשם —. לַעֲשׂוֹת מִלַּאכְתִּי — אֶת בְּצַלְאֵל:

ג׳ וָאֲמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה וּבִתְבוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל־מְלָאכָה:

חכמה. מַה שֶּׁאָדָם שׁוֹמֵעַ מֵאֲחֵרִים וְלָמַד:

תבונה. מֵבִין דָּבָר מִלִּבּוֹ מִתּוֹךְ דְּבָרִים שֶׁלָּמַד:

דעת. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ:

ד׳ לַחְשֹׁב מַחֲשָׁבֹת לַעֲשׂוֹת בַּזָּהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת:

לחשב מחשבת. אֲרִיגַת מַעֲשֶׂה חֹשֶׁב:

ה׳ וּבַחֲרֹשֶׁת אֶבֶן לְמַלֹּאת וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל־מְלָאכָה:

ובחרשת. לְשׁוֹן אָמָנוּת, כְּמוֹ חָרַשׁ חָכָם (ישעיהו מ׳), וְאַנְקְלוֹס פֵּרֵשׁ, וְשִׁנָּה בְּפֵרוּשָׁן, שֶׁחָרַשׁ אֲבָנִים קָרוּי אָמָּן וְחָרַשׁ עֵץ קָרוּי נַגָּר:

למלאת. לְהוֹשִׁיבָהּ בְּמִשְׁבֶּצֶת שֶׁלָּהּ בִּמְלוֹאָהּ — לַעֲשׂוֹת הַמִּשְׁבֶּצֶת לְמִדַּת מוֹשַׁב הָאֶבֶן וְעָבְיָהּ:

ו׳ וַאֲנִי הִנֵּה נָתַתִּי אִתּוֹ אֵת אָהֳלִיאָב בֶּן־אֲחִיסָמָךְ לְמַטֵּה־דָן וּבְלֵב כָּל־חֲכַם־לֵב נָתַתִּי חָכְמָה וְעָשׂוּ אֵת כָּל־אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ:

ובלב כל חכם לב וגו׳. וְעוֹד שָׁאַר חַכְמֵי לֵב יֵשׁ בָּכֶם, וְכָל אֲשֶׁר נָתַתִּי בּוֹ חָכְמָה וְעָשׂוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ:

ז׳ אֵת | אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת־הָאָרֹן לָעֵדֻת וְאֶת־הַכַּפֹּרֶת אֲשֶׁר עָלָיו וְאֵת כָּל־כְּלֵי הָאֹהֶל:

ואת הארן לעדת. לְצֹרֶךְ לֻחוֹת הָעֵדוּת:

ח׳ וְאֶת־הַשֻּׁלְחָן וְאֶת־כֵּלָיו וְאֶת־הַמְּנֹרָה הַטְּהֹרָה וְאֶת־כָּל־כֵּלֶיהָ וְאֵת מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת:

הטהרה. עַל שֵׁם זָהָב טָהוֹר:

ט׳ וְאֶת־מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וְאֶת־הַכִּיּוֹר וְאֶת־כַּנּוֹ:

י׳ וְאֶת בִּגְדֵי הַשָּׂרֶד וְאֶת־בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת־בִּגְדֵי בָנָיו לְכַהֵן:

ואת בגדי השרד. אוֹמֵר אֲנִי — לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא — שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁבִּבְגְדֵי כְהֻנָּה מְדַבֵּר, לְפִי שֶׁנֶּ׳ אֶצְלָם וְאֵת בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֵת בִּגְדֵי בָנָיו לְכַהֵן, אֶלָּא אֵלּוּ בִּגְדֵי הַשָּׂרָד הֵם בִּגְדֵי הַתְּכֶלֶת וְהָאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי הָאֲמוּרִין בְּפָרָשַׁת מַסָּעוֹת, וְנָתְנוּ אֶל בֶּגֶד תְּכֶלֶת וּפָרְשׂוּ עָלָיו בֶּגֶד אַרְגָּמָן וּפָרְשׂוּ

עֲלֵיהֶם בֶּגֶד תּוֹלַעַת שָׁנִי (במדבר ד׳); וְנִרְאִין דְּבָרִי, שֶׁנֶּ׳ וּמִן הַתְּכֵלֶת וְהָאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת הַשָּׁנִי עָשׂוּ בִגְדֵי שָׁרֶד לְשָׁרֵת בַּקֹּדֶשׁ (שמות ל״ט), וְלֹא הֻזְכַּר שֵׁשׁ עִמָּהֶם, וְאִם בְּבִגְדֵי כְהֻנָּה מְדַבֵּר, לֹא מָצִינוּ בְּאֶחָד מֵהֶם אַרְגָּמָן אוֹ תוֹלַעַת שָׁנִי בְּלֹא שֵׁשׁ:

בגדי השרד. יֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן עֲבוֹדָה וְשֵׁרוּת, כְּתַרְגּוּמוֹ לְבוּשֵׁי שִׁמּוּשָׁא, וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא; וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁהוּא לְשׁוֹן אֲרַמִּי, כְּתַרְגּוּם שֶׁל קְלָעִים וְתַרְגּוּם שֶׁל מִכְבָּר, שֶׁהָיוּ אֲרוּגִים בְּמַחַט עֲשׂוּיִים נְקָבִים נְקָבִים לציי״רן בְּלַעַז:

י״א **וְאֵת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְאֶת־קְטֹרֶת הַסַּמִּים לַקֹּדֶשׁ כְּכֹל אֲשֶׁר־צִוִּיתֹךָ יַעֲשׂוּ: {פ}**

ואת קטרת הסמים לקדש. לִצְרֹךְ הַקְּטֹרֶת הַהֵיכָל שֶׁהוּא קֹדֶשׁ:

י״ב **וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר:**

י״ג **וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת־שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ כִּי אוֹת הִוא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לָדַעַת כִּי אֲנִי יְהוָה מְקַדִּשְׁכֶם:**

ואתה דבר אל בני ישראל. וְאַתָּה אַע״פְּ שֶׁהִקְדַּמְתִּיךָ לְצַוּוֹתָם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, אַל יֵקַל בְּעֵינֶיךָ לִדְחוֹת אֶת הַשַּׁבָּת מִפְּנֵי אוֹתָהּ מְלָאכָה:

אך את שבתתי תשמרו. אַע״פְּ שֶׁתִּהְיוּ רְדוּפִין וּזְרִיזִין בִּזְרִיזוּת הַמְּלָאכָה, שַׁבָּת אַל תִּדָּחֶה מִפָּנֶיהָ, כָּל אַכִּין וְרַקִּין מְעוּטִין – לְמַעֵט שַׁבָּת מִמְּלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן:

כי אות הוא ביני וביניכם. אוֹת גְּדֹלָה הִיא בֵּינֵינוּ, שֶׁבָּחַרְתִּי בָכֶם בְּהַנְחִילִי לָכֶם אֶת יוֹם מְנוּחָתִי לִמְנוּחָה:

לדעת. הָאֲמוּת בָּהּ **כי אני ה׳ מקדשכם**:

י״ד **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הִוא לָכֶם מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת כִּי כָּל־הָעֹשֶׂה בָהּ מְלָאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִקֶּרֶב עַמֶּיהָ:**

מות יומת. אִם יֵשׁ עֵדִים וְהַתְרָאָה:

ונכרתה. בְּלֹא הַתְרָאָה (מכילתא):

מחלליה. הַנּוֹהֵג בָּהּ חֹל בְּקִדֻּשָּׁתָהּ:

ט״ו **שֵׁשֶׁת יָמִים֙ יֵֽעָשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן קֹדֶשׁ לַיהוָה כָּל־הָעֹשֶׂה מְלָאכָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוּמָת:**

שבת שבתון. מְנוּחַת מַרְגּוֹעַ וְלֹא מְנוּחַת עֲרָאי:

קדש לה׳. שְׁמִירַת קְדֻשָּׁתָהּ לִשְׁמִי וּבִמְצָוָתִי:

ט״ז **וְשָׁמְרוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת־הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם:**

י״ז **בֵּינִי וּבֵין֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל אוֹת הִוא לְעֹלָם כִּי־שֵׁ֨שֶׁת יָמִ֜ים עָשָׂ֧ה יְהוָ֛ה אֶת־הַשָּׁמַ֥יִם וְאֶת־הָאָ֖רֶץ וּבַיּ֣וֹם הַשְּׁבִיעִ֑י שָׁבַ֖ת וַיִּנָּפַֽשׁ: {ס}**

וינפש. כְּתַרְגּוּמוֹ וְנָח, וְכָל לְשׁוֹן נֹפֶשׁ הוּא לְשׁוֹן נָפָשׁ, שֶׁמֵּשִׁיב נַפְשׁוֹ וּנְשִׁימָתוֹ בְּהַרְגִּיעוֹ מִטֹּרַח הַמְּלָאכָה; וּמִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע (ישעיה מ׳), וְכָל פָּעֳלוֹ בְּמַאֲמָר, הֵכְתִיב מְנוּחָה בְּעַצְמוֹ? לְשַׁבֵּר הָאֹזֶן מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לִשְׁמֹעַ:

י״ח **וַיִּתֵּן֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה כְּכַלֹּתוֹ֙ לְדַבֵּ֣ר אִתּ֔וֹ בְּהַ֖ר סִינָ֑י שְׁנֵ֣י לֻחֹ֤ת הָעֵדֻת֙ לֻחֹ֣ת אֲבָנִ֔ים כְּתֻבִ֖ים בְּאֶצְבַּ֥ע אֱלֹהִֽים:**

ויתן אל משה וגו׳. אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה – מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל קֹדֶם לְצִוּוּי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן יָמִים רַבִּים הָיָה – שֶׁהֲרֵי בְּי״ז בְּתַמּוּז נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, וּבְיוֹם הַכִּפּוּרִים נִתְרַצָּה הַקָּבָ״ה לְיִשְׂרָאֵל, וּלְמָחֳרַת הִתְחִילוּ בִּנְדָבַת הַמִּשְׁכָּן וְהוּקַם בְּאֶחָד בְּנִיסָן (תנחומא):

ככלתו. ככלותו כְּתִיב – חָסֵר – שֶׁנִּמְסְרָה לוֹ תּוֹרָה בְּמַתָּנָה כְּכֻלָּה לָחָתָן, שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לִלְמֹד כֻּלָּהּ בִּזְמַן מַעַט כָּזֶה. דָּבָר אַחֵר, מַה כֻּלָּה מִתְקַשֶּׁטֶת בְּכ״ד קִשּׁוּטִין – הֵן הָאֲמוּרִים בְּסֵפֶר יְשַׁעְיָה – אַף תַּלְמִיד חָכָם צָרִיךְ לִהְיוֹת בָּקִי בְּכ״ד סְפָרִים:

לדבר אתו. הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁבְּוֹאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים:

לדבר אתו. מְלַמֵּד שֶׁהָיָה מֹשֶׁה שׁוֹמֵעַ מִפִּי הַגְּבוּרָה וְחוֹזְרִין וְשׁוֹנִין אֶת הַהֲלָכָה שְׁנֵיהֶם יַחַד:

לחת. לחת כְּתִיב שֶׁהָיוּ שְׁתֵּיהֶן שָׁווֹת (שם):

פרק ל״ב

א׳ וַיַּרְא הָעָם כִּי־בֹשֵׁשׁ מֹשֶׁה לָרֶדֶת מִן־הָהָר וַיִּקָּהֵל הָעָם עַל־אַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם | עֲשֵׂה־לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ כִּי־זֶה | מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מֶה־הָיָה לוֹ׃

כי בשש משה. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשׁוֹן אִחוּר, וְכֵן בֹּשֶׁשׁ רִכְבּוֹ (שופטים ה׳), וַיָּחִילוּ עַד בּוֹשׁ (שם ג׳); כִּי כְּשֶׁעָלָה מֹשֶׁה לָהָר אָמַר לָהֶם לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם אֲנִי בָּא בְּתוֹךְ שֵׁשׁ שָׁעוֹת, כְּסִבּוּרִים הֵם שֶׁאוֹתוֹ יוֹם שֶׁעָלָה מִן הַמַּיָּן הוּא, וְהוּא אָמַר לָהֶם שְׁלֹמִים – אַרְבָּעִים יוֹם וְלֵילוֹ עִמּוֹ – וְיוֹם עֲלָיָתוֹ אֵין לֵילוֹ עִמּוֹ, שֶׁהֲרֵי בְּז׳ בְּסִיוָן עָלָה, נִמְצָא יוֹם אַרְבָּעִים בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז. בְּי״ז בָּא שָׂטָן וְעִרְבֵּב אֶת הָעוֹלָם, וְהֶרְאָה דְּמוּת חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה וְעֵרְבּוּבְיָה, לוֹמַר וַדַּאי מֵת מֹשֶׁה לְכָךְ בָּא עֵרְבּוּבְיָא לָעוֹלָם, אָמַר לָהֶם מֵת מֹשֶׁה, שֶׁכְּבָר בָּאוּ שֵׁשׁ שָׁעוֹת וְלֹא בָּא וְכוּ׳ כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (דף פ״ט); וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁלֹּא טָעוּ אֶלָּא בְּיוֹם הַמְעֻנָּן בֵּין קֹדֶם חֲצוֹת בֵּין לְאַחַר חֲצוֹת, שֶׁהֲרֵי לֹא יָרַד מֹשֶׁה עַד יוֹם הַמֻּחָרָת, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּשְׁכִּימוּ מִמָּחֳרָת וַיַּעֲלוּ עֹלֹת׃

אשר ילכו לפנינו. אֱלוֹהוֹת הַרְבֵּה אִוּוּ לָהֶם (סנהדרין ס״ג)׃

כי זה משה האיש. כְּמִין דְּמוּת מֹשֶׁה הֵרְאָה לָהֶם הַשָּׂטָן, שֶׁנּוֹשְׂאִים אוֹתוֹ בַּאֲוִיר רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם (שבת פ״ט)׃

אשר העלנו מארץ מצרים. וְהָיָה מוֹרֶה לָנוּ דֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה בָּהּ, עַתָּה צְרִיכִין אָנוּ לֵאלֹוהוֹת אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ׃

ב׳ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַהֲרֹן פָּרְקוּ נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלָי׃

באזני נשיכם. אָמַר אַהֲרֹן בְּלִבּוֹ: הַנָּשִׁים וְהַיְלָדִים חָסִים עַל תַּכְשִׁיטֵיהֶן, שֶׁמָּא יִתְעַכֵּב הַדָּבָר וּבְתוֹךְ כָּךְ יָבֹא מֹשֶׁה, וְהֵם לֹא הִמְתִּינוּ וּפָרְקוּ מֵעַל עַצְמָן׃

פרקו. לְשׁוֹן צִוּוּי, מְגֻזָּרֶת פְּרֹק לְיָחִיד, כְּמוֹ בָּרְכוּ מְגֻזָּרֶת בָּרֵךְ׃

ג׳ וַיִּתְפָּרְקוּ כָּל־הָעָם אֶת־נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶל־אַהֲרֹן׃

ויתפרקו. לְשׁוֹן פְּרִיקַת מַשָּׂא, כְּשֶׁנִּטְלוּם מֵאָזְנֵיהֶם נִמְצְאוּ הֵם מְפֹרָקִים מִנִּזְמֵיהֶם, דישקרייי״ר בְּלַעַז׃

את נזמי. כְּמוֹ מִנִּזְמֵי, כְּמוֹ כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר (שמות ט׳) – מִן הָעִיר׃

ד׳ וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיָּצַר אֹתוֹ בַּחֶרֶט וַיַּעֲשֵׂהוּ עֵגֶל מַסֵּכָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃

ויצר אתו בחרט. יֵשׁ לְתַרְגְּמוֹ בִּשְׁנֵי פָנִים, הָאֶחָד וַיָּצַר – לְשׁוֹן קְשִׁירָה, בַּחֶרֶט – לְשׁוֹן סוֹדָר, כְּמוֹ וְהַמִּטְפָּחוֹת וְהָחֲרִיטִים (ישעיהו ג׳), וַיָּצַר כְּכָרִים כֶּסֶף בִּשְׁנֵי חֲרָטִים (מלכים ב ה׳), וְהַשֵּׁנִי וַיָּצַר – לְשׁוֹן צוּרָה, בַּחֶרֶט – כְּלֵי אֻמָּנוּת הַצּוֹרְפִין שֶׁחוֹרְצִין וְחוֹרְתִין בּוֹ צוּרוֹת בְּזָהָב, כְּעֵט סוֹפֵר הַחוֹרֵת אוֹתִיּוֹת בְּלוּחוֹת וּפִנְקָסִין, כְּמוֹ וּכְתֹב עָלָיו בְּחֶרֶט אֱנוֹשׁ (ישעיהו ח׳), וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס וְצַר יָתֵיהּ בְּזִיפָא, לְשׁוֹן זִיוּף, הוּא כְּלֵי אֻמָּנוּת שֶׁחוֹרְצִין בּוֹ בְּזָהָב אוֹתִיּוֹת וּשְׁקָדִים, שֶׁקּוֹרִין בְּלַעַז נִיי״ל, וּמְזַיְּפִין עַל יָדוֹ חוֹתָמוֹת׃

עגל מסכה. כֵּינָן שֶׁהִשְׁלִיכוֹ לָאוּר בְּכוּר, בָּאוּ מְכַשְּׁפֵי עֵרֶב רַב שֶׁעָלוּ עִמָּהֶם מִמִּצְרַיִם וַעֲשָׂאוּהוּ בִּכְשָׁפִים; וְיֵשׁ אוֹמְרִים מֵיכָה הָיָה שָׁם, שֶׁיָּצָא מִתּוֹךְ דְּמוּסֵי בִּנְיָן שֶׁנִּתְמַעֲכוּ בּוֹ בְּמִצְרַיִם, וְהָיָה בְיָדוֹ שֵׁם וְטַס שֶׁכָּתַב בּוֹ מֹשֶׁה ״עֲלֵה שׁוֹר״ ״עֲלֵה שׁוֹר״ לְהַעֲלוֹת אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף מִתּוֹךְ נִילוּס – וְהִשְׁלִיכוֹ לְתוֹךְ הַכּוּר וְיָצָא הָעֵגֶל (תנחומא)׃

מסכה. לְשׁוֹן מַתֶּכֶת; דְּ״א קכ״ה קַנְטְרִין זָהָב הָיוּ בוֹ כְּגִימַטְרִיָּא שֶׁל מַסֵּכָה (שם)׃

אלה אלהיך. וְלֹא נֶאֱמַר אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ, מִכָּאן שֶׁעֵרֶב רַב שֶׁעָלוּ מִמִּצְרַיִם הֵם שֶׁנִּקְהֲלוּ עַל אַהֲרֹן וְהֵם שֶׁעָשָׂאוּהוּ, וְאַחַר כָּךְ הִטְעוּ אֶת יִשְׂרָאֵל אַחֲרָיו (שם)׃

ה׳ וַיַּרְא אַהֲרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו וַיִּקְרָא אַהֲרֹן וַיֹּאמַר חַג לַיהוָה מָחָר׃

וירא אהרן. שֶׁהָיָה בּוֹ רוּחַ חַיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר בְּתַבְנִית שׁוֹר אֹכֵל עֵשֶׂב (תהלים ק״ו), וְרָאָה שֶׁהִצְלִיחַ מַעֲשֶׂה שָׂטָן וְלֹא הָיָה לוֹ פֶּה לִדְחוֹתָם לְגַמְרֵי׃

ויבן מזבח. לִדְחוֹתָם׃

ויקרא חג לה׳ מחר. וְלֹא הַיּוֹם, שֶׁמָּא יָבֹא מֹשֶׁה קֹדֶם שֶׁיַּעַבְדוּהוּ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ, בְּוַיִּקְרָא רַבָּה, דִּבְרֵי הַרְבֵּה רָאָה אַהֲרֹן – רָאָה חוּר בֶּן אֲחוֹתוֹ שֶׁהָיָה מוֹכִיחָם וַהֲרָגוּהוּ, וְזֶהוּ וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו – וַיִּבֶן מִזְבּוּחַ לְפָנָיו – וְעוֹד רָאָה וְאָמַר מוּטָב שֶׁיִּתָּלֶה בִּי הַפָּרְחוֹן וְלֹא בָהֶם, וְעוֹד רָאָה וְאָמַר אִם הֵם בּוֹנִים אֶת הַמִּזְבֵּחַ, זֶה מֵבִיא צְרוֹר וְזֶה מֵבִיא אֶבֶן וְנִמְצֵאת מְלַאכְתָּן עָשׂוּי בְּבַת אַחַת, מִתּוֹךְ שֶׁאֲנִי בוֹנֶה אוֹתוֹ וַאֲנִי מִתְעַצֵּל בִּמְלַאכְתִּי, בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ מֹשֶׁה בָּא׃

חג לה׳. בְּלִבּוֹ הָיָה לַשָּׁמַיִם, בָּטוּחַ הָיָה שֶׁיָּבֹא מֹשֶׁה וְיַעַבְדוּ אֶת הַמָּקוֹם׃

ו׳ וַיַּשְׁכִּימוּ֙ מִמָּחֳרָ֔ת וַיַּעֲל֥וּ עֹלֹ֖ת וַיַּגִּ֣שׁוּ שְׁלָמִ֑ים וַיֵּ֤שֶׁב הָעָם֙ לֶֽאֱכֹ֣ל וְשָׁת֔וֹ וַיָּקֻ֖מוּ לְצַחֵֽק׃ {פ}

וישכימו. הַשָּׂטָן זֵרָזָם, כְּדֵי שֶׁיֶּחֱטְאוּ׃

לצחק. יֵ֫שׁ בְּמַשְׁמַע הַזֶּה גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּ֫אֱמַר לְצַחֵק בִּי (בראשית ל״ט), וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּ֫אֱמַר יָקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וִישַׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ (שמואל ב ב׳), אַף כֵּן נֶֽהֱרַג חוּר (שמות רבה)׃

ז׳ וַיְדַבֵּ֣ר יְהוָ֔ה אֶל־מֹשֶׁ֖ה לֶךְ־רֵ֣ד כִּי֩ שִׁחֵ֨ת עַמְּךָ֜ אֲשֶׁ֧ר הֶעֱלִ֣יתָ מֵאֶ֗רֶץ מִצְרָֽיִם׃

וידבר. לְשׁוֹן קְשִׁי הוּא, כְּמוֹ וַיְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוֹת (בראשית מ״ב)׃

לך רד. מִגְּדֻלָּתְךָ – לֹא נֶֽאֱמַר, אֶלָּא עַמְּךָ – עֵרֶב רַב שֶׁקִּבַּלְתָּ מֵעֲצָתְךָ וְגֵירָתָם וְלֹא נִמְלַכְתָּ בִּי, וְאָמַרְתָּ טוֹב שֶׁיִּדְבְּקוּ גֵּרִים בַּשְּׁכִינָה – הֵם שִׁחֲתוּ וְהִשְׁחִיתוּ (שמות רבה)׃

שחת עמך. שִׁחֵת הָעָם לֹא נֶֽאֱמַר, אֶלָּא עַמְּךָ – עֵרֶב רַב שֶׁקִּבַּלְתָּ מֵעֲצָתְךָ וְגֵירָתָם וְלֹא נִמְלַכְתָּ בִּי, וְאָמַרְתָּ טוֹב שֶׁיִּדְבְּקוּ גֵּרִים בַּשְּׁכִינָה – הֵם שִׁחֲתוּ וְהִשְׁחִיתוּ (שמות רבה)׃

ח׳ סָ֣רוּ מַהֵ֗ר מִן־הַדֶּ֙רֶךְ֙ אֲשֶׁ֣ר צִוִּיתִ֔ם עָשׂ֥וּ לָהֶ֖ם עֵ֣גֶל מַסֵּכָ֑ה וַיִּשְׁתַּחֲוּ־לוֹ֙ וַיִּזְבְּחוּ־לוֹ֙ וַיֹּ֣אמְרוּ֔ אֵ֚לֶּה אֱלֹהֶ֔יךָ יִשְׂרָאֵ֕ל אֲשֶׁ֥ר הֶעֱל֖וּךָ מֵאֶ֥רֶץ מִצְרָֽיִם׃

ט׳ וַיֹּ֥אמֶר יְהוָ֖ה אֶל־מֹשֶׁ֑ה רָאִ֣יתִי אֶת־הָעָ֣ם הַזֶּ֔ה וְהִנֵּ֥ה עַם־קְשֵׁה־עֹ֖רֶף הֽוּא׃

קשה ערף. מַחֲזִירִין קְשִׁי עָרְפָּם לְנֶגֶד מוֹכִיחֵיהֶם וּמְמָאֲנִים לִשְׁמֹעַ׃

י׳ וְעַתָּ֣ה הַנִּיחָ֣ה לִּ֔י וְיִחַר־אַפִּ֥י בָהֶ֖ם וַאֲכַלֵּ֑ם וְאֶֽעֱשֶׂה֙ אוֹתְךָ֔ לְגוֹי־גָּד֖וֹל׃

הניחה לי. עֲדַיִן לֹא שָׁמַעְנוּ שֶׁהִתְפַּלֵּל מֹשֶׁה עֲלֵיהֶם וְהוּא אוֹמֵר הַנִּיחָה לִי? אֶלָּא כָּאן פָּתַח לוֹ פֶּתַח וְהוֹדִיעוֹ שֶׁהַדָּבָר תָּלוּי בּוֹ – שֶׁאִם יִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם לֹא יְכַלֵּם (ברכות ל״ב)׃

י״א וַיְחַל֙ מֹשֶׁ֔ה אֶת־פְּנֵ֖י יְהוָ֣ה אֱלֹהָ֑יו וַיֹּ֗אמֶר לָמָ֤ה יְהוָה֙ יֶֽחֱרֶ֣ה אַפְּךָ֔ בְּעַמֶּ֖ךָ אֲשֶׁ֣ר הוֹצֵ֣אתָ מֵאֶ֔רֶץ מִצְרַ֖יִם בְּכֹ֣חַ גָּד֑וֹל וּבְיָ֖ד חֲזָקָֽה׃

למה ה׳ יחרה אפך. כְּלוּם מִתְקַנֵּא אֶלָּא חָכָם בְּחָכָם, גִּבּוֹר בְּגִבּוֹר׃

י״ב לָמָּ֤ה יֹאמְרוּ֙ מִצְרַ֔יִם לֵאמֹ֖ר בְּרָעָ֣ה הוֹצִיאָ֑ם לַהֲרֹ֨ג אֹתָ֜ם בֶּֽהָרִ֗ים וּלְכַלֹּתָם֙ מֵעַ֣ל פְּנֵ֣י הָאֲדָמָ֔ה שׁ֚וּב מֵחֲר֣וֹן אַפֶּ֔ךָ וְהִנָּחֵ֖ם עַל־הָרָעָ֥ה לְעַמֶּֽךָ׃

והנחם. הִתְעַשֵּׁת מַחֲשָׁבָה אַחֶרֶת – לְהֵיטִיב לָהֶם

על הרעה. אֲשֶׁר חָשַׁבְתָּ לָהֶם׃

י״ג זְכֹר֙ לְאַבְרָהָ֣ם לְיִצְחָ֔ק וּלְיִשְׂרָאֵ֖ל עֲבָדֶ֑יךָ אֲשֶׁ֨ר נִשְׁבַּ֤עְתָּ לָהֶם֙ בָּ֣ךְ וַתְּדַבֵּ֣ר אֲלֵהֶ֔ם אַרְבֶּ֣ה אֶת־זַרְעֲכֶ֔ם כְּכוֹכְבֵ֖י הַשָּׁמָ֑יִם וְכָל־הָאָ֣רֶץ הַזֹּ֣את אֲשֶׁר־אָמַ֔רְתִּי אֶתֵּ֖ן לְזַרְעֲכֶ֑ם וְנָחֲל֖וּ לְעֹלָֽם׃

זכר לאברהם. אִם עָבְרוּ עַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, אַבְרָהָם אֲבִיהֶם נִתְנָסָה בַּעֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת וַעֲדַיִן לֹא קִבֵּל שְׂכָרוֹ, תְּנֵהוּ לוֹ וְיִצְאוּ עֲשָׂרָה בַּעֲשָׂרָה (תנחומא)׃

לאברהם ליצחק ולישראל. אִם לִשְׁרָפָה הֵם, זְכֹר לְאַבְרָהָם שֶׁמָּסַר עַצְמוֹ לִשְׂרֹף עָלֶיךָ בְּאוּר כַּשְׂדִּים, אִם לַהֲרִיגָה, זְכֹר לְיִצְחָק שֶׁפָּשַׁט צַוָּארוֹ לַעֲקֵדָה, אִם לְגָלוּת, זְכֹר לְיַעֲקֹב שֶׁגָּלָה לְחָרָן, וְאִם אֵינָן נִצּוֹלִין בִּזְכוּתָן, מָה אַתָּה אוֹמֵר לִי וְאֶֽעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל? וְאִם כְּפֵא שֶׁל ג׳ רַגְלַיִם אֵינוֹ עוֹמֵד לְפָנֶיךָ בְּשָׁעַת כַּעַסְךָ, קַל וָחֹמֶר לְכִסֵּא שֶׁל רֶגֶל אַחַת (ברכות ל״ב)׃

אשר נשבעת להם בך. לֹא נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּדָבָר שֶׁהוּא כָּלֶה – לֹא בַּשָּׁמַיִם וְלֹא בָּאָרֶץ וְלֹא בֶּהָרִים וְלֹא בַּגְּבָעוֹת – אֶלָּא בְּךָ, שֶׁאַתָּה קַיָּם וּשְׁבוּעָתְךָ קַיֶּמֶת לְעוֹלָם, שֶׁנֶּ֫אֱמַר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה׳ (בראשית כ״ב), וּלְיִצְחָק נֶֽאֱמַר וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ (שם), וּלְיַעֲקֹב נֶֽאֱמַר אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה (שם ל״ה) – נִשְׁבַּע לוֹ בְּאֵל שַׁדַּי׃

י״ד וַיִּנָּחֶם֙ יְהוָ֔ה עַל־הָרָעָ֖ה אֲשֶׁר־דִּבֶּ֥ר לַעֲשׂ֖וֹת לְעַמּֽוֹ׃ {פ}

ט״ו וַיִּפֶן֙ וַיֵּ֣רֶד מֹשֶׁ֔ה מִן־הָהָ֖ר וּשְׁנֵ֣י לֻחֹ֣ת הָעֵדֻ֗ת בְּיָדֹו֙ לֻחֹ֣ת כְּתֻבִ֔ים מִשְּׁנֵ֥י עִבְרֵיהֶ֖ם מִזֶּ֣ה וּמִזֶּ֑ה הֵ֖ם כְּתֻבִֽים׃

משני עבריהם. הָיוּ הָאוֹתִיּוֹת נִקָּרָאוֹת, וּמַעֲשֶׂה נִסִּים הוּא (שבת ק״ד):

ט״ז וְהַלֵּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל־הַלֻּחֹת׃

מעשה אלהים המה. כְּמַשְׁמָעוֹ – הוּא בִּכְבוֹדוֹ עָשָׂאן; דָּ״אַ, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ כָּל עֲסָקָיו שֶׁל פְּלוֹנִי בְּמֻלָאכָה פְּלוֹנִית, כָּךְ כָּל שַׁעֲשׁוּעָיו שֶׁל הַקָּדָ״ה בַּתּוֹרָה׃

חרות. לְשׁוֹן חרת וחרט אֶחָד הוּא, שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן חִקּוּק, אנטלי״ר בְּלַעַז׃

י״ז וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת־קוֹל הָעָם בְּרֵעֹה וַיֹּאמֶר אֶל־מֹשֶׁה קוֹל מִלְחָמָה בַּמַּחֲנֶה׃

ברעה. בַּהֲרִיעוֹ, שֶׁהָיוּ מְרִיעִים וּשְׂמֵחִים וְצוֹחֲקִים׃

י״ח וַיֹּאמֶר אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה קוֹל עַנּוֹת אָנֹכִי שֹׁמֵעַ׃

אין קול ענות גבורה. אֵין קוֹל הַזֶּה נִרְאֶה קוֹל עֲנִיַּת גִּבּוֹרִים הַצּוֹעֲקִים ״נִצָּחוֹן״ וְלֹא קוֹל חַלָּשִׁים שֶׁצּוֹעֲקִים ״יַי אָנוּסָה״׃

קול ענות. קוֹל חֵרוּפִין וְגִדּוּפִין, הַמְעַנִּין אֶת נֶפֶשׁ שׁוֹמְעָן כְּשֶׁנֶּאֱמָרִין לוֹ׃

י״ט וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל־הַמַּחֲנֶה וַיַּרְא אֶת־הָעֵגֶל וּמְחֹלֹת וַיִּחַר־אַף מֹשֶׁה וַיַּשְׁלֵךְ מִיָּדָיו אֶת־הַלֻּחֹת וַיְשַׁבֵּר אֹתָם תַּחַת הָהָר׃

וישלך מידו וגו׳. אָמַר: מַה פֶּסַח שֶׁהוּא אֶחָד מִן הַמִּצְוֹות, אָמְרָה תּוֹרָה כָּל בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ (שמות י״ב), הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ כָּאן וְכָל יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמָּדִים וְאֶתְנַנָּה לָהֶם? (שבת פ״ז):

תחת ההר. לְרַגְלֵי הָהָר׃

כ׳ וַיִּקַּח אֶת־הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בָּאֵשׁ וַיִּטְחַן עַד אֲשֶׁר־דַּק וַיִּזֹּר עַל־פְּנֵי הַמַּיִם וַיַּשְׁקְ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃

ויזר. לְשׁוֹן נִפּוּץ, וְכֵן יִזֹּרֶה עַל נָוֵהוּ גְּפְרִית (איוב י״ח), וְכֵן כִּי חִנָּם מְזֹרָה הָרֶשֶׁת (משלי א׳), שְׁזוֹרִין בָּהּ דָּגָן וְקִטְנִיּוֹת׃

וישק את בני ישראל. נִתְּכַוֵּן לְבָדְקָן כְּסוֹטוֹת; שְׁלֹשׁ מִיתוֹת נִדּוֹנוּ שָׁם, אִם יֵשׁ עֵדִים וְהַתְרָאָה בְּסֵיף – כְּמִשְׁפַּט אַנְשֵׁי עִיר הַנִּדַּחַת שֶׁהֵן מְרֻבִּין – עֵדִים בְּלֹא הַתְרָאָה בְּמַגֵּפָה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּגֹּף ה׳ אֶת הָעָם, לֹא עֵדִים וְלֹא הַתְרָאָה בְּהִדְרוֹקָן, שֶׁבְּדָקוּם הַמַּיִם וְצָבוּ בְטָנֵיהֶם (יומא ס״ו):

כ״א וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־אַהֲרֹן מָה־עָשָׂה לְךָ הָעָם הַזֶּה כִּי־הֵבֵאתָ עָלָיו חֲטָאָה גְדֹלָה׃

מה עשה לך העם. כַּמָּה יִסּוּרִים סָבַלְתָּ שֶׁיִּסְּרוּךָ עַד שֶׁלֹּא תָּבִיא עֲלֵיהֶם חֵטְא זֶה׃

כ״ב וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אַל־יִחַר אַף אֲדֹנִי אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת־הָעָם כִּי בְרָע הוּא׃

כי ברע הוא. בְּדֶרֶךְ רַע הֵם הוֹלְכִין תָּמִיד, וּבְנִסְיוֹנוֹת לִפְנֵי הַמָּקוֹם׃

כ״ג וַיֹּאמְרוּ לִי עֲשֵׂה־לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ כִּי־זֶה | מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מֶה־הָיָה לוֹ׃

כ״ד וָאֹמַר לָהֶם לְמִי זָהָב הִתְפָּרָקוּ וַיִּתְּנוּ־לִי וָאַשְׁלִכֵהוּ בָאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה׃

ואמר להם. דָּבָר אֶחָד – ״לְמִי זָהָב״ לְבַד – וְהֵם מִהֲרוּ וְהִתְפָּרְקוּ וַיִּתְּנוּ לִי׃

ואשלכהו באש. וְלֹא יָדַעְתִּי שֶׁיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה, וְיָצָא׃

כ״ה וַיַּרְא מֹשֶׁה אֶת־הָעָם כִּי פָרֻעַ הוּא כִּי־פְרָעֹה אַהֲרֹן לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם׃

פרע. מְגֻלֶּה; נִתְגַּלָּה שִׁמְצוֹ וּקְלוֹנוֹ, כְּמוֹ וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה (במדבר ה׳):

לשמצה בקמיהם. לִהְיוֹת לָהֶם הַדָּבָר הַזֶּה לִגְנוּת בְּפִי כָּל הַקָּמִים עֲלֵיהֶם׃

כ״ו וַיַּעֲמֹד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמַּחֲנֶה וַיֹּאמֶר מִי לַיהוָה אֵלָי וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו כָּל־בְּנֵי לֵוִי׃

מי לה׳ אלי. יָבֹא אֵלַי׃

כל בני לוי. מִכָּאן שֶׁכָּל הַשֵּׁבָט כָּשֵׁר (יומא ס״ו):

כ״ז וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה־אָמַר יְהוָה֙ אֱלֹהֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל שִׂ֥ימוּ אִישׁ־חַרְבּ֖וֹ עַל־יְרֵכ֑וֹ עִבְר֤וּ וָשׁוּבוּ֙ מִשַּׁ֣עַר לַשַּׁ֔עַר בַּֽמַּחֲנֶ֖ה וְהִרְג֣וּ אִישׁ־אָחִ֑יו וְאִ֣ישׁ אִישׁ־אֶת־רֵעֵ֔הוּ וְאִ֣ישׁ אִישׁ־אֶת־קְרֹבֽוֹ׃

כה אמר וגו׳. וְהֵיכָן אָמַר? זִבְחֵי לָאֱלֹהִים יָחֳרָם (שמות כ״ב) – כָּךְ שְׁנוּיָה בְּמְכִילְתָּא:

אחיו. מֵאִמּוֹ וְהוּא יִשְׂרָאֵל (יומא ס״ו):

כ״ח וַיַּעֲשׂ֖וּ בְּנֵ֣י לֵוִ֑י כִּדְבַ֣ר מֹשֶׁ֔ה וַיִּפֹּ֛ל מִן־הָעָ֥ם בַּיּ֖וֹם הַה֥וּא כִּשְׁלֹ֣שֶׁת אַלְפֵ֥י אִֽישׁ׃

כ״ט וַיֹּ֣אמֶר מֹשֶׁ֗ה מִלְאוּ֙ יֶדְכֶ֣ם הַיּ֔וֹם לַיהוָ֖ה כִּ֣י אִ֣ישׁ בִּבְנ֑וֹ וּבְאָחִ֔יו וְלָתֵ֥ת עֲלֵיכֶ֖ם הַיּ֥וֹם בְּרָכָֽה׃

מלאו ידכם. אַתֶּם הַהוֹרְגִים אוֹתָם – בְּדָבָר זֶה תִּתְחַנְּכוּ לִהְיוֹת כֹּהֲנִים לַמָּקוֹם:

כי איש. מִכָּם יִמָּלֵא יָדוֹ **בבנו ובאחיו**:

ל׳ וַיְהִי֙ מִמָּחֳרָ֔ת וַיֹּ֥אמֶר מֹשֶׁ֖ה אֶל־הָעָ֑ם אַתֶּ֣ם חֲטָאתֶ֣ם חֲטָאָ֣ה גְדֹלָ֔ה וְעַתָּ֥ה אֶֽעֱלֶ֖ה אֶל־יְהוָ֑ה אוּלַ֥י אֲכַפְּרָ֖ה בְּעַ֥ד חַטַּאתְכֶֽם׃

אכפרה בעד חטאתכם. אָשִׂים כֹּפֶר וְקִנּוּחַ וּסְתִימָה לְנֶגֶד חַטַּאתְכֶם, לְהַבְדִּיל בֵּינֵיכֶם וּבֵין הַחֵטְא:

ל״א וַיָּשָׁב֙ מֹשֶׁ֣ה אֶל־יְהוָ֔ה וַיֹּאמַ֕ר אָנָּ֛א חָטָ֥א הָעָ֖ם הַזֶּ֑ה וַֽחֲטָאָ֣ה גְדֹלָ֔ה וַיַּֽעֲשׂ֥וּ לָהֶ֖ם אֱלֹהֵ֥י זָהָֽב׃

אלהי זהב. אַתָּה הוּא שֶׁגָּרַמְתָּ לָהֶם, שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם זָהָב וְכֶסֶף, מַה יַּעֲשׂוּ שֶׁלֹּא יֶחֱטְאוּ? מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה מַאֲכִיל וּמַשְׁקֶה אֶת בְּנוֹ וּמְקַשְּׁטוֹ וְתוֹלֶה לוֹ כִּיס בְּצַוָּארוֹ וּמַעֲמִידוֹ בְּפֶתַח בֵּית זוֹנוֹת, מַה יַּעֲשֶׂה הַבֵּן שֶׁלֹּא יֶחֱטָא:

ל״ב וְעַתָּ֕ה אִם־תִּשָּׂ֥א חַטָּאתָ֖ם וְאִם־אַ֑יִן מְחֵ֣נִי נָ֔א מִסִּפְרְךָ֖ אֲשֶׁ֥ר כָּתָֽבְתָּ׃

ועתה אם תשא חטאתם. הֲרֵי טוֹב – אֵינִי אוֹמֵר לְךָ מְחֵנִי; וְאִם אֵין מְחֵנִי; וְזֶה מִקְרָא קָצָר, וְכֵן הַרְבֵּה:

מספרך. מִכָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ עָלַי שֶׁלֹּא הָיִיתִי כְדַאי לְבַקֵּשׁ עֲלֵיהֶם רַחֲמִים:

ל״ג וַיֹּ֥אמֶר יְהוָ֖ה אֶל־מֹשֶׁ֑ה מִ֣י אֲשֶׁר֩ חָטָ֨א לִ֜י אֶמְחֶ֗נּוּ מִסִּפְרִֽי׃

ל״ד וְעַתָּ֕ה לֵ֖ךְ | נְחֵ֣ה אֶת־הָעָ֑ם אֶ֚ל אֲשֶׁר־דִּבַּ֣רְתִּי לָ֔ךְ הִנֵּ֥ה מַלְאָכִ֖י יֵלֵ֣ךְ לְפָנֶ֑יךָ וּבְי֗וֹם פָּקְדִ֙י֙ וּפָקַדְתִּ֣י עֲלֵהֶ֔ם חַטָּאתָֽם׃

אל אשר דברתי לך. יֵשׁ כָּאן לָךְ אֵצֶל דִּבּוּר בִּמְקוֹם אֵלֶיךָ, וְכֵן לְדַבֵּר לוֹ עַל אֲדֹנָיְהוּ (מלכים א ב׳:י״ט):

הנה מלאכי. וְלֹא אֲנִי:

וביום פקדי וגו׳. עַתָּה שָׁמַעְתִּי אֵלֶיךָ מִלְּכָלּוֹתָם יַחַד, וְתָמִיד תָּמִיד כְּשֶׁאֶפְקֹד עֲלֵיהֶם עֲוֹנוֹתֵיהֶם וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם מְעַט מִן הֶעָוֹן הַזֶּה עִם שְׁאָר הָעֲוֹנוֹת; וְאֵין פֻּרְעָנוּת בָּאָה עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין בָּהּ קְצָת מִפִּרְעוֹן עָוֹן הָעֵגֶל (סנהדרין ק״ב):

ל״ה וַיִּגֹּ֥ף יְהוָ֖ה אֶת־הָעָ֑ם עַ֚ל אֲשֶׁ֣ר עָשׂ֔וּ אֶת־הָעֵ֕גֶל אֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֖ה אַהֲרֹֽן׃ {ס}

ויגף ה׳ את העם. מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם לְעַדִּים בְּלֹא הַתְרָאָה:

פרק ל״ג

א׳ וַיְדַבֵּ֣ר יְהוָ֔ה אֶל־מֹשֶׁ֖ה לֵ֣ךְ עֲלֵ֗ה מִזֶּ֛ה אַתָּ֥ה וְהָעָ֖ם אֲשֶׁ֣ר הָעֲלִ֑יתָ מֵאֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם אֶל־הָאָ֕רֶץ אֲשֶׁ֥ר נִשְׁבַּ֖עְתִּי לְאַבְרָהָ֣ם לְיִצְחָ֣ק וּלְיַעֲקֹ֔ב לֵאמֹ֖ר לְזַרְעֲךָ֥ אֶתְּנֶֽנָּה׃

לך עלה מזה. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר עֲלֵה; דָּ״אַ, כְּלַפֵּי שֶׁאָמַר לוֹ בְּשָׁעַת הַמַּעַשׂ ״לֵךְ רֵד״ אָמַר לוֹ בְּשָׁעַת רָצוֹן ״לֵךְ עֲלֵה״ (תנחומא):

אתה והעם. כָּאן לֹא נֶאֱמַר וַעֲמֹד׃

ב׳ **וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ וְגֵרַשְׁתִּי אֶת־הַכְּנַעֲנִי֙ הָאֱמֹרִ֣י וְהַחִתִּ֔י וְהַפְּרִזִּ֖י הַחִוִּ֣י וְהַיְבוּסִֽי׃**

וגרשתי את הכנעני וגו׳. ר׳ אֲמוֹת הֵם וְהַגִּרְגָּשִׁי עָמַד וּפָנָה מִפְּנֵיהֶם מֵאֵלָיו (תלמוד ירושלמי שביעית ו׳)׃

ג׳ **אֶל־אֶ֗רֶץ זָבַת֙ חָלָ֣ב וּדְבָ֔שׁ כִּ֣י לֹ֤א אֶֽעֱלֶה֙ בְּקִרְבְּךָ֔ כִּ֥י עַם־קְשֵׁה־עֹ֖רֶף אַתָּ֑ה פֶּן־אֲכַלְךָ֖ בַּדָּֽרֶךְ׃**

אל ארץ זבת חלב ודבש. אֲנִי אוֹמֵר לְךָ לְהַעֲלוֹתָם׃

כי לא אעלה בקרבך. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר לְךָ וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ׃

כי עם קשה ערף אתה. וּכְשֶׁשְּׁכִינָתִי בְּקִרְבְּכֶם וְאַתֶּם מַמְרִים בִּי, מַרְבֶּה אֲנִי עֲלֵיכֶם זַעַם׃

אכלך. לְשׁוֹן כְּלָיוֹן׃

ד׳ **וַיִּשְׁמַ֤ע הָעָם֙ אֶת־הַדָּבָ֣ר הָרָ֔ע הַזֶּ֖ה וַיִּתְאַבָּ֑לוּ וְלֹא־שָׁ֥תוּ אִ֛ישׁ עֶדְיִ֖ו עָלָֽיו׃**

הדבר הרע. שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה וּמְהַלֶּכֶת עִמָּם׃

איש עדיו. כְּתָרִים שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּחוֹרֵב כְּשֶׁאָמְרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (שבת פ״ח)׃

ה׳ **וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה אֱמֹ֛ר אֶל־בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל אַתֶּ֣ם עַם־קְשֵׁה־עֹ֑רֶף רֶ֣גַע אֶחָ֗ד אֶֽעֱלֶה֙ בְּקִרְבְּךָ֔ וְכִלִּיתִ֖יךָ וְעַתָּ֣ה הוֹרֵ֣ד עֶדְיְךָ֣ מֵעָלֶ֑יךָ וְאֵדְעָ֥ה מֶה־אֶֽעֱשֶׂה־לָּֽךְ׃**

רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך. אִם אֶעֱלֶה בְקִרְבְּךָ וְאַתֶּם מַמְרִים בִּי בְּקַשְׁיוּת עָרְפְּכֶם אֶזְעַם עֲלֵיכֶם רֶגַע אֶחָד – שֶׁהוּא שִׁעוּר זַעְמוֹ, שֶׁנֶּ׳ חֲבִי כִמְעַט רֶגַע עַד יַעֲבָר זָעַם (ישעיהו כ״ו) – וַאֲכַלֶּה אֶתְכֶם, לְפִיכָךְ טוֹב לָכֶם שֶׁאֶשְׁלַח מַלְאָךְ׃

ועתה. פֶּרְעָנוּת זוֹ תִּלְקוּ מִיָּד – שֶׁתּוֹרִידוּ עֶדְיְכֶם מֵעֲלֵיכֶם׃

ואדעה מה אעשה לך. בִּפְקֻדַּת שְׂאֹר הֶעָוֹן אֲנִי יוֹדֵעַ מַה שֶּׁבְּלִבִּי לַעֲשׂוֹת לְךָ׃

ו׳ **וַיִּתְנַצְּלוּ֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל אֶת־עֶדְיָ֖ם מֵהַ֥ר חוֹרֵֽב׃**

את עדים מהר חורב. אֶת הָעֲדִי שֶׁהָיָה בְיָדָם מֵהַר חוֹרֵב׃

ז׳ **וּמֹשֶׁ֣ה יִקַּ֗ח אֶת־הָאֹ֙הֶל֙ וְנָטָ֣ה לּ֔וֹ | מִח֖וּץ לַֽמַּחֲנֶ֑ה הַרְחֵ֖ק מִן־הַֽמַּחֲנֶ֑ה וְקָרָ֥א לֹ֖ו אֹ֥הֶל מוֹעֵ֛ד וְהָיָ֥ה כָל־מְבַקֵּ֖שׁ יְהוָ֑ה יֵצֵ֣א אֶל־אֹ֧הֶל מוֹעֵ֛ד אֲשֶׁ֥ר מִח֖וּץ לַֽמַּחֲנֶֽה׃**

ומשה. מֵאוֹתוֹ עָוֹן וָהָלְאָה,

יקח את האהל. לְשׁוֹן הוֹוֶה הוּא – לוֹקֵחַ אָהֳלוֹ וְנוֹטֵהוּ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה; אָמַר מְנַדֶּה לָרַב מְנַדֶּה לַתַּלְמִיד (תנחומא)׃

הרחק. אַלְפַּיִם אַמָּה, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּ׳ אַךְ רָחוֹק יִהְיֶה בֵּינֵיכֶם וּבֵנָיו כְּאַלְפַּיִם אַמָּה בַּמִּדָּה (יהושע ג׳)׃

וקרא לו. וְהָיָה קוֹרֵא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד, הוּא בֵּית וַעַד לְמְבַקְּשֵׁי תוֹרָה׃

כל מבקש ה׳. מִכָּאן לְמְבַקֵּשׁ פְּנֵי זָקֵן כִּמְקַבֵּל פְּנֵי שְׁכִינָה (תנחומא)׃

יצא אל אהל מועד. כְּמוֹ יוֹצֵא. דָּ״אַ וְהָיָה כָּל מְבַקֵּשׁ ה׳ – אֲפִלּוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת כְּשֶׁהָיוּ שׁוֹאֲלִים מִקּוֹם שְׁכִינָה, חַבְרֵיהֶם אוֹמְרִים לָהֶם חֲרֵי הוּא בְּאָהֳלוֹ שֶׁל מֹשֶׁה׃

ח׳ **וְהָיָ֗ה כְּצֵאת֙ מֹשֶׁ֣ה אֶל־הָאֹ֔הֶל יָקֻ֖מוּ כָּל־הָעָ֑ם וְנִצְּב֣וּ אִ֔ישׁ פֶּ֖תַח אָהֳלֹ֑ו וְהִבִּ֤יטוּ אַחֲרֵי֙ מֹשֶׁ֔ה עַד־בֹּא֖וֹ הָאֹֽהֱלָה׃**

והיה. לְשׁוֹן הוֹוֶה׃

כצאת. מֹשֶׁה מִן הַמַּחֲנֶה לָלֶכֶת **אל האהל**׃

יקומו כל העם. עוֹמְדִים מִפָּנָיו, וְאֵין יוֹשְׁבִין עַד שֶׁנִּתְכַּסֶּה מֵהֶם׃

והביטו אחרי משה. לְשֶׁבַח – אַשְׁרֵי יְלוּד אִשָּׁה שֶׁכָּךְ מֻבְטָח שֶׁהַשְּׁכִינָה תִּכָּנֵס אַחֲרָיו לְפֶתַח אָהֳלוֹ׃

ט וְהָיָה כְּבֹא מֹשֶׁה֮ הָאֹהֱלָה יֵרֵד֮ עַמּוּד הֶעָנָן֒ וְעָמַד֙ פֶּ֣תַח הָאֹ֔הֶל וְדִבֶּ֖ר עִם־מֹשֶֽׁה׃

ודבר עם משה. כְּמוֹ וּמְדַבֵּר עִם מֹשֶׁה; תַּרְגּוּמוֹ וּמִתְמַלֵּל עִם מֹשֶׁה שֶׁהוּא כְּבוֹד שְׁכִינָה, כְּמוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מְדַבֵּר אֵלָיו (במדבר ז׳), וְאֵינוֹ קוֹרֵא מְדַבֵּר אֵלָיו; כְּשֶׁהוּא קוֹרֵא מְדַבֵּר, פִּתְרוֹנוֹ הַקּוֹל מְדַבֵּר בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ, וְהַהֶדְיוֹט שׁוֹמֵעַ מֵאֵלָיו, וּכְשֶׁהוּא קוֹרֵא מְדַבֵּר מַשְׁמַע שֶׁמַּלְךְ מְדַבֵּר עִם הַהֶדְיוֹט׃

י וְרָאָ֣ה כָל־הָעָ֗ם אֶת־עַמּוּד֙ הֶעָנָ֔ן עֹמֵ֖ד פֶּ֣תַח הָאֹ֑הֶל וְקָם֙ כָּל־הָעָ֔ם וְהִשְׁתַּחֲוּ֖וּ אִ֥ישׁ פֶּ֖תַח אָהֳלֽוֹ׃

והשתחוו. לַשְּׁכִינָה׃

יא וְדִבֶּ֤ר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה פָּנִ֖ים כַּאֲשֶׁ֣ר יְדַבֵּ֣ר אִ֔ישׁ אֶל־רֵעֵ֑הוּ וְשָׁ֣ב אֶל־הַמַּחֲנֶ֗ה וּמְשָׁרְתוֹ֙ יְהוֹשֻׁ֣עַ בִּן־נ֔וּן נַ֖עַר לֹ֣א יָמִ֑ישׁ מִתּ֖וֹךְ הָאֹֽהֶל׃ {פ}

ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים. וּמִתְמַלֵּל עִם מֹשֶׁה׃

ושב אל המחנה. לְאַחַר שֶׁנִּדְבַּר עִמּוֹ הָיָה מֹשֶׁה שָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה וּמְלַמֵּד לַזְּקֵנִים מַה שֶּׁלָּמַד; וְהַדָּבָר הַזֶּה נָהֹג מֹשֶׁה מִיּוֹם הַכִּפּוּרִים עַד שֶׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, וְלֹא יוֹתֵר, שֶׁהֲרֵי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, וּבִי״ח שָׂרַף אֶת הָעֵגֶל וְדָן אֶת הַחוֹטְאִים, וּבִי״ט עָלָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם וְגוֹ׳ (שמות ל״ב), וְעָשָׂה שָׁם אַרְבָּעִים יוֹם וּבִקֵּשׁ רַחֲמִים, שֶׁנֶּ׳ וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה׳ וְגוֹ׳ (דברים ט׳), וּבְרֹאשׁ חֹדֶשׁ אֱלוּל נֶאֱמַר לוֹ וְעֲלֵיתָ בַבֹּקֶר אֶל הַר סִינַי (שמות ל״ד), לְקַבֵּל לוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת – וְעָשָׂה שָׁם מ׳ יוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁונִים וְגוֹ׳ – מָה הָרִאשׁוֹנִים בְּרָצוֹן אַף הָאַחֲרוֹנִים בְּרָצוֹן, אֱמֹר מֵעַתָּה אֶמְצָעִיים הָיוּ בְכַעַס – בְּעֶשָׂרָה בְּתִשְׁרֵי נִתְרַצָּה הַקָּבָ״ה לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׂמְחָה וּבְלֵב שָׁלֵם, וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה סָלַחְתִּי, וּמָסַר לוֹ לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת, וְיָרַד וְהִתְחִיל לְצַוּוֹתָם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וַעֲשָׂאוּהוּ עַד אֶחָד בְּנִיסָן, וּמֹשֶׁהוּקַם לֹא נִדְבַּר עִמּוֹ עוֹד אֶלָּא מֹאֹהֶל מוֹעֵד (תנחומא)׃

ושב אל המחנה. תַּרְגּוּמוֹ וְתָיֵב לְמַשְׁרְיָתָא, לְפִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן הוֹוֶה, וְכֵן כָּל הָעִנְיָן, **וראה כל העם** – וְחָזַן, **ונצבו** – וְקָיְמִין, **והביטו** – וּמִסְתַּכְּלִין, **והשתחוו** – וְסָגְדִין. וּמִדָּרְשׁוֹ: **ודבר ה׳ אל משה** – שֶׁיְּשׁוּב אֶל הַמַּחֲנֶה, אָמַר לוֹ אֲנִי בְּכַעַס וְאַתָּה בְּכַעַס, אִם כֵּן מִי יַקְרִיבֵם? (תנחומא)׃

יב וַיֹּ֤אמֶר מֹשֶׁה֙ אֶל־יְהוָ֔ה רְאֵ֗ה אַתָּ֤ה אֹמֵר֙ אֵלַ֔י הַ֖עַל אֶת־הָעָ֣ם הַזֶּ֑ה וְאַתָּ֣ה לֹֽא־הוֹדַעְתַּ֗נִי אֵ֚ת אֲשֶׁר־תִּשְׁלַ֣ח עִמִּ֔י וְאַתָּ֣ה אָמַ֔רְתָּ יְדַעְתִּ֥יךָ בְשֵׁ֖ם וְגַם־מָצָ֥אתָ חֵ֖ן בְּעֵינָֽי׃

ראה אתה אמר אלי. רְאֵה – תֵּן עֵינֶיךָ וְלִבְּךָ עַל דְּבָרֶיךָ׃

אתה אמר אלי וגו׳ ואתה לא הודעתני וגו׳. וַאֲשֶׁר אָמַרְתָּ לִי הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ, אֵין זוֹ הוֹדָעָה, שֶׁאֵין אֲנִי חָפֵץ בָּהּ׃

ואתה אמרת ידעתיך בשם. הִכַּרְתִּיךָ מִשְּׁאָר בְּנֵי אָדָם בְּשֵׁם חֲשִׁיבוּת, שֶׁהֲרֵי אָמַרְתָּ לִי הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן וְגוֹ׳ וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם (שמות י״ט)׃

יג וְעַתָּ֞ה אִם־נָ֣א מָצָ֗אתִי חֵן֙ בְּעֵינֶ֔יךָ הוֹדִעֵ֥נִי נָ֖א אֶת־דְּרָכֶ֑ךָ וְאֵדָעֲךָ֙ לְמַ֣עַן אֶמְצָא־חֵ֔ן בְּעֵינֶ֖יךָ וּרְאֵ֕ה כִּ֥י עַמְּךָ֖ הַגּ֥וֹי הַזֶּֽה׃

ועתה וגו׳. אִם אֱמֶת שֶׁמָּצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ **הודעני נא את דרכך.** מַה שְּׁכָר אַתָּה נוֹתֵן לְמוֹצְאֵי חֵן בְּעֵינֶיךָ׃

ואדעך למען אמצא חן בעיניך. וְאֵדַע בָּזוֹ מִדַּת תַּגְמוּלֶיךָ – מַה הִיא מְצִיאַת חֵן שֶׁמָּצָאתִי בְּעֵינֶיךָ; וּפִתְרוֹן **למען אמצא חן** – לְמַעַן אַכִּיר כַּמָּה שְׂכַר מְצִיאַת הַחֵן׃

וראה כי עמך הגוי הזה. שֶׁלֹּא תֹּאמַר וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאֶת אֵלֶּה תַּעֲזֹב, רְאֵה כִּי עַמְּךָ הֵם מִקֶּרֶם, וְאִם בָּהֶם תִּמְאַס, אֵינִי סוֹמֵךְ עַל הַיּוֹצְאִים מֵחָלָצַי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ, וְאֶת תַּשְׁלוּם הַשָּׂכָר שֶׁלִּי בָּעָם הַזֶּה תּוֹדִיעֵנִי; וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בְּמַסֶּכֶת בְּרָכוֹת (דף ז׳), וַאֲנִי לְיַשֵּׁב הַמִּקְרָאוֹת עַל אָפְנֵיהֶם וְעַל סִדְרָם בָּאתִי׃

יד וַיֹּ֖אמֶר פָּנַ֣י יֵלֵ֑כוּ וַהֲנִחֹתִ֖י לָֽךְ׃

ויאמר פני ילכו. כְּתַרְגּוּמוֹ – לֹא אֶשְׁלַח עוֹד מַלְאָךְ, אֲנִי בְּעַצְמִי אֵלֵךְ, כְּמוֹ וּפָנֶיךָ הוֹלְכִים בַּקְּרָב (שמואל ב י״ז:י״א)׃

טו וַיֹּ֥אמֶר אֵלָ֖יו אִם־אֵ֣ין פָּנֶ֑יךָ הֹלְכִ֔ים אַל־תַּעֲלֵ֖נוּ מִזֶּֽה׃

ויאמר אליו. בְּזוֹ אֲנִי חָפֵץ, כִּי עַל יְדֵי מַלְאָךְ אַל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה׃

טז וּבַמֶּ֣ה ׀ יִוָּדַ֣ע אִפּוֹא֮ כִּי־מָצָ֣אתִי חֵן֒ בְּעֵינֶ֣יךָ אֲנִ֔י וְעַמֶּ֑ךָ הֲלוֹא֙ בְּלֶכְתְּךָ֣ עִמָּ֔נוּ וְנִפְלֵינוּ֙ אֲנִ֣י וְעַמְּךָ֔ מִכֹּל֙ הָעָ֔ם אֲשֶׁ֖ר עַל־פְּנֵ֥י הָאֲדָמָֽה׃ {פ}

ובמה יודע אפוא. יִוָּדַע מְצִיאַת הַחֵן, **הלוא בלכתך עמנו.** וְעוֹד דָּבָר אֲנִי שׁוֹאֵל מִמְּךָ, שֶׁלֹּא תַּשְׁרֶה שְׁכִינָתְךָ עוֹד עַל אֻמּוֹת הָעוֹלָם.

ונפלינו אני ועמך. וְנִהְיֶה מֻבְדָּלִים בַּדָּבָר הַזֶּה מִכָּל הָעָם (ברכות ז׳), כְּמוֹ וְהִפְלָה ה׳ בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳ (שמות ט׳):

י״ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה גַּם אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה כִּי־מָצָאתָ חֵן בְּעֵינַי וָאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם:

גם את הדבר הזה. שֶׁלֹּא תִּשָּׁרֶה שְׁכִינָתִי עוֹד עַל אֻמּוֹת הָעוֹלָם **אעשה**, וְאֵין דְּבָרָיו שֶׁל בִּלְעָם עַל יְדֵי שְׁרִיַּת הַשְּׁכִינָה, אֶלָּא ״נוֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם״ כְּגוֹן וְאֵלֵי דָּבָר יֶגֶנֶּב (איוב ד׳) – שׁוֹמְעִין עַ״י שָׁלִיחַ:

י״ח וַיֹּאמֶר הַרְאֵנִי נָא אֶת־כְּבֹדֶךָ:

ויאמר הראני נא את כבדך. רָאָה מֹשֶׁה שֶׁהָיָה עֵת רָצוֹן וּדְבָרָיו מְקֻבָּלִים, וְהוֹסִיף לִשְׁאֹל לְהַרְאוֹתוֹ מַרְאִית כְּבוֹדוֹ:

י״ט וַיֹּאמֶר אֲנִי אַעֲבִיר כָּל־טוּבִי עַל־פָּנֶיךָ וְקָרָאתִי בְשֵׁם יְהוָה לְפָנֶיךָ וְחַנֹּתִי אֶת־אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת־אֲשֶׁר אֲרַחֵם:

ויאמר אני אעביר וגו׳. הִגִּיעָה שָׁעָה שֶׁתִּרְאֶה בִּכְבוֹדִי מַה שֶּׁאַרְשֶׁה אוֹתְךָ לִרְאוֹת, לְפִי שֶׁאֲנִי רוֹצֶה וְצָרִיךְ לְלַמֶּדְךָ סֵדֶר תְּפִלָּה; שֶׁכְּשֶׁנִּצְרָכְתָּ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל יִשְׂרָאֵל הִזְכַּרְתָּ לִי זְכוּת אָבוֹת, כְּסָבוּר אַתָּה שֶׁאִם תַּמָּה זְכוּת אָבוֹת אֵין עוֹד תִּקָּוָה, אֲנִי אַעֲבִיר כָּל מִדַּת טוּבִי לְפָנֶיךָ עַל הַצּוּר וְאַתָּה נָתוּן בַּמְּעָרָה:

וקראתי בשם ה׳ לפניך. לְלַמֶּדְךָ סֵדֶר בַּקָּשַׁת רַחֲמִים אַף אִם תִּכְלֶה זְכוּת אָבוֹת, וְכַסֵּדֶר זֶה שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אוֹתִי – מְעַטֵּף וְקוֹרֵא י״ג מִדּוֹת – הֱוֵי מְלַמֵּד אֶת יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת כֵּן, וְעַ״י שֶׁיִּזְכִּירוּ לְפָנַי ״רַחוּם וְחַנּוּן״ יִהְיוּ נַעֲנִין – כִּי רַחֲמַי לֹא כָלִים:

וחנתי את אשר אחון. אוֹתָן פְּעָמִים שֶׁאֶרְצֶה לָחֹן:

ורחמתי. עֵת שֶׁאֶחְפֹּץ לְרַחֵם; עַד כָּאן לֹא הִבְטִיחוֹ אֶלָּא עִתִּים אֶעֱנֶה וְעִתִּים לֹא אֶעֱנֶה, אֲבָל בְּשָׁעַת מַעֲשֶׂה אָמַר לוֹ הִנֵּה אָנֹכִי כֹּרֵת בְּרִית (שמות ל״ד) – הִבְטִיחוֹ שֶׁאֵינָן חוֹזְרוֹת רֵיקָם:

כ׳ וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לְרְאֹת אֶת־פָּנָי כִּי לֹא־יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי:

ויאמר לא תוכל וגו׳. אַף כְּשֶׁאַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ אֵינִי נוֹתֵן לְךָ רְשׁוּת לִרְאוֹת אֶת פָּנַי:

כ״א וַיֹּאמֶר יְהוָה הִנֵּה מָקוֹם אִתִּי וְנִצַּבְתָּ עַל־הַצּוּר:

הנה מקום אתי. בָּהֶר אֲשֶׁר אֲנִי מְדַבֵּר עִמְּךָ תָּמִיד, יֵשׁ מָקוֹם מוּכָן לִי לְצָרְכְּךָ שֶׁאַטְמִינְךָ שָׁם שֶׁלֹּא תִּזֹּק, וּמִשָּׁם תִּרְאֶה מַה שֶּׁתִּרְאֶה, וְהוּא פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ, עַל מָקוֹם שֶׁהַשְּׁכִינָה שָׁם מְדַבֵּר, וְאוֹמֵר הַמָּקוֹם אִתִּי, וְאֵינוֹ אוֹמֵר אֲנִי בַּמָּקוֹם, שֶׁהַקָּבָ״ה מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם וְאֵין עוֹלָמוֹ מְקוֹמוֹ (תנחומא):

כ״ב וְהָיָה בַּעֲבֹר כְּבֹדִי וְשַׂמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר וְשַׂכֹּתִי כַפִּי עָלֶיךָ עַד־עָבְרִי:

בעבר כבדי. כְּשֶׁאֶעֱבֹר לְפָנֶיךָ:

בנקרת הצור. כְּמוֹ הַעֵינִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר (במדבר ט״ז), יְקֻרוֹתָיו עֹרְבֵי נַחַל (משלי ל׳), אֲנִי קָרֵתִי וְשָׁתִיתִי מָיִם (מלכים ב׳ יט, כד; ישעיה לז, כה), גְּזֵרָה אַחַת לָהֶם, נִקְרַת הַצּוּר: כְּרֵית הַצּוּר:

ושכתי כפי. מִכָּאן שֶׁנִּתְּנָה רְשׁוּת לַמַּחַבְּלִים לְחַבֵּל, וְתַרְגּוּמוֹ ״וְאָגֵין בְּמֵימְרִי״ כְּנוּי הוּא לְדָבָר כָּבוֹד שֶׁל מַעְלָה, שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לְסוֹכֵךְ עָלָיו בְּכַף מַמָּשׁ:

כ״ג וַהֲסִרֹתִי אֶת־כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת־אֲחֹרָי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ: {פ}

***(ספק פרשה סתומה בכתר ארם צובה)**

והסרתי את כפי. וַאֲעַדֵּי יָת דְּבָרַת יְקָרִי – כְּשֶׁאֲסַלֵּק הַנְהָגַת כְּבוֹדִי מִנֶּגֶד פָּנֶיךָ, לְלֶכֶת מִשָּׁם וּלְהַלָּן:

וראית את אחרי. הֶרְאָהוּ קֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין (ברכות ז׳):

פרק ל״ד

א׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה פְּסָל־לְךָ שְׁנֵי־לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וְכָתַבְתִּי עַל־הַלֻּחֹת אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל־הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ:

פסל לך. הֶרְאָהוּ מַחֲצַב סַנְפִּירִינוֹן מִתּוֹךְ אָהֳלוֹ וְאָמַר לוֹ הַפְּסֹלֶת יִהְיֶה שֶׁלְּךָ; מִשָּׁם נִתְעַשֵּׁר מֹשֶׁה הַרְבֵּה (תנחומא):

פסל לך. אַתָּה שִׁבַּרְתָּ הָרִאשׁוֹנוֹת, אַתָּה פְּסָל לְךָ אֲחֵרוֹת, מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָלַךְ לִמְדִינַת הַיָּם וְהִנִּיחַ אֲרוּסָתוֹ עִם הַשְּׁפָחוֹת, מִתּוֹךְ קִלְקוּל הַשְּׁפָחוֹת יָצָא עָלֶיהָ שֵׁם רָע, עָמַד שׁוֹשְׁבִינָהּ וְקָרַע כְּתֻבָּתָהּ, אָמַר אִם יֹאמַר הַמֶּלֶךְ לְהָרְגָהּ, אֹמַר לוֹ עֲדַיִן אֵינָהּ אִשְׁתְּךָ; בָּדַק הַמֶּלֶךְ וּמָצָא שֶׁלֹּא הָיָה הַקִּלְקוּל אֶלָּא מִן הַשְּׁפָחוֹת, נִתְרַצָּה לָהּ, אָמַר לוֹ שׁוֹשְׁבִינָהּ כְּתֹב לָהּ כְּתֻבָּה אַחֶרֶת, שֶׁנִּקְרְעָה הָרִאשׁוֹנָה, אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ אַתָּה קָרַעְתָּ אוֹתָהּ אַתָּה קְנֵה לָהּ נְיָר אַחֵר וַאֲנִי אֶכְתֹּב לָהּ בִּכְתָב יָדִי; כֵּן הַמֶּלֶךְ זֶה הַקָּבָ״ה, הַשְּׁפָחוֹת אֵלּוּ עֲרֶב רַב, וְהַשּׁוֹשְׁבִין זֶה מֹשֶׁה, אֲרוּסָתוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה יִשְׂרָאֵל, לְכָךְ נֶאֱמַר פְּסָל לְךָ (שם):

ב׳ וְהְיֵה נָכוֹן לַבֹּקֶר וְעָלִיתָ בַבֹּקֶר אֶל־הַר סִינַי וְנִצַּבְתָּ לִי שָׁם עַל־רֹאשׁ הָהָר׃

נכון. מְזֻמָּן׃

ג׳ וְאִישׁ לֹא־יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם־אִישׁ אַל־יֵרָא בְּכָל־הָהָר גַּם־הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל־יִרְעוּ אֶל־מוּל הָהָר הַהוּא׃

ואיש לא יעלה עמך. הָרִאשׁוֹנוֹת עַ״י שֶׁהָיוּ בִּתְשׁוּאוֹת וְקוֹלוֹת וּקְהִלּוֹת, שָׁלְטָה בָהֶן עַיִן רָעָה – אֵין לְךָ בָּהּ מִן הַצְּנִיעוּת (שם):

ד׳ וַיִּפְסֹל שְׁנֵי־לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וַיַּשְׁכֵּם מֹשֶׁה בַּבֹּקֶר וַיַּעַל אֶל־הַר סִינַי כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים׃

ה׳ וַיֵּרֶד יְהוָה בֶּעָנָן וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה׃

ויקרא בשם ה׳. מְתַרְגְּמִינַן וּקְרָא בִּשְׁמָא דַה׳:

ו׳ וַיַּעֲבֹר יְהוָה | עַל־פָּנָיו וַיִּקְרָא יְהוָה | יְהוָה אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב־חֶסֶד וֶאֱמֶת׃

ה׳ ה׳. מִדַּת רַחֲמִים הִיא, אַחַת קֹדֶם שֶׁיֶּחֱטָא, וְאַחַת אַחַר שֶׁיֶּחֱטָא וְיָשׁוּב (ראש השנה י״ז):

אל. אַף זוֹ מִדַּת רַחֲמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר אֵלִי אֵלִי לָמָה עֲזַבְתָּנִי (תהילים כ״ב) – וְאֵין לוֹמַר לְמִדַּת הַדִּין לָמָּה עֲזַבְתָּנִי, כְּךָ מָצָאתִי בִּמְכִילְתָּא:

ארך אפים. מַאֲרִיךְ אַפּוֹ וְאֵינוֹ מְמַהֵר לִפְרַע, שֶׁמָּא יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה:

ורב חסד. לַצְּרִיכִים חֶסֶד – שֶׁאֵין לָהֶם זְכֻיּוֹת כָּל כָּךְ:

ואמת. לְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ:

ז׳ נֹצֵר* *(כספרי תימן נֹצֵר כנו״ן רגילה)* חֶסֶד לָאֲלָפִים נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה פֹּקֵד | עֲוֹן אָבוֹת עַל־בָּנִים וְעַל־בְּנֵי בָנִים עַל־שִׁלֵּשִׁים וְעַל־רִבֵּעִים׃

נצר חסד. שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה לְפָנָיו:

לאלפים. לִשְׁנֵי אֲלָפִים דּוֹרוֹת:

עון ופשע. עֲוֹנוֹת — אֵלּוּ הַזְּדוֹנוֹת, פְּשָׁעִים — אֵלּוּ הַמְּרָדִים שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה לְהַכְעִיס:

ונקה לא ינקה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ מַשְׁמָע שֶׁאֵינוֹ מְוַתֵּר עַל הֶעָוֹן לְגַמְרֵי, אֶלָּא נִפְרָע מִמֶּנּוּ מְעַט מְעַט, וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ מְנַקֶּה הוּא לַשָּׁבִים וְלֹא יְנַקֶּה לְשֶׁאֵינָן שָׁבִים (יומא פ״ו):

פקד עון אבות על בנים. כְּשֶׁאוֹחֲזִים מַעֲשֶׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם, שֶׁכְּבָר פֵּרֵשׁ בְּמִקְרָא אַחֵר לְשׂוֹנְאָי (שמות כ׳):

ועל רבעים. דּוֹר רְבִיעִי; נִמְצֵאת מִדָּה טוֹבָה מְרֻבָּה עַל מִדַּת פֻּרְעָנוּת אַחַת לַחֲמֵשׁ מֵאוֹת, שֶׁבְּמִדָּה טוֹבָה הוּא אוֹמֵר נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים (תוספתא סוטה ד׳):

ח׳ וַיְמַהֵר מֹשֶׁה וַיִּקֹּד אַרְצָה וַיִּשְׁתָּחוּ׃

וימהר משה. כְּשֶׁרָאָה מֹשֶׁה שְׁכִינָה עוֹבֶרֶת, וְשָׁמַע קוֹל הַקְּרִיאָה, מִיָּד **וישתחו**:

ט׳ וַיֹּאמֶר אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי יֵלֶךְ־נָא אֲדֹנָי בְּקִרְבֵּנוּ כִּי עַם־קְשֵׁה־עֹרֶף הוּא וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ׃

ילך נא אדני בקרבנו. כְּמוֹ שֶׁהִבְטַחְתָּ, מֵאַחַר שֶׁאַתָּה נוֹשֵׂא עָוֹן; וְאִם עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא וְיִמְרוּ בְךָ וְאָמַרְתָּ עַל זֹאת פֶּן אֶכְלֶךָּ בַּדַּרְךָ, אַתָּה תִּסְלַח לַעֲוֹנֵינוּ וְגוֹמֵר; יֵשׁ כִּי בִּמְקוֹם אִם:

ונחלתנו. וְתִתְּנֵנוּ לְךָ לְנַחֲלָה מְיֻחֶדֶת, זוֹ הִיא בַּקָּשַׁת וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ – שֶׁלֹּא תִּשְׁרֶה שְׁכִינָתְךָ עַל הָאֻמּוֹת:

י וַיֹּאמֶר הִנֵּה אָנֹכִי כֹּרֵת בְּרִית נֶגֶד כָּל־עַמֶּךָ אֶעֱשֶׂה נִפְלָאֹת אֲשֶׁר לֹא־נִבְרְאוּ בְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הַגּוֹיִם וְרָאָה כָל־הָעָם אֲשֶׁר־אַתָּה בְקִרְבּוֹ
אֶת־מַעֲשֵׂה יְהוָה כִּי־נוֹרָא הוּא אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ׃

כרת ברית. עַל זֹאת׃

אעשה נפלאת. לְשׁוֹן וְנִפְלִינוּ, שֶׁתִּהְיוּ מֻבְדָּלִים בְּזוֹ מִכָּל הָאֻמּוֹת, שֶׁלֹּא תִּשְׁרֶה שְׁכִינָתִי עֲלֵיהֶם׃

י״א שְׁמָר־לְךָ אֵת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם הִנְנִי גֹרֵשׁ מִפָּנֶיךָ אֶת־הָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי׃

את האמרי וגו׳. ו׳ אֱמוֹת יֵשׁ כָּאן, כִּי הַגִּרְגָּשִׁי עָמַד וּפָנָה מִפְּנֵיהֶם׃

י״ב הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תִּכְרֹת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא עָלֶיהָ פֶּן־יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבֶּךָ׃

י״ג כִּי אֶת־מִזְבְּחֹתָם תִּתֹּצוּן וְאֶת־מַצֵּבֹתָם תְּשַׁבֵּרוּן וְאֶת־אֲשֵׁרָיו תִּכְרֹתוּן׃

אשריו. הוּא אִילָן שֶׁעוֹבְדִים אוֹתוֹ׃

י״ד כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אַחֵר כִּי יְהוָה קַנָּא שְׁמוֹ אֵל קַנָּא הוּא׃

קנא שמו. מְקַנֵּא לִפְרַע וְאֵינוֹ מְוַתֵּר, וְזֶהוּ כָּל לְשׁוֹן קִנְאָה – אוֹחֵז בְּנִצְחוֹנוֹ וּפוֹרֵעַ מֵאוֹיְבָיו׃

ט״ו פֶּן־תִּכְרֹת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ | אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶם וְזָבְחוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְקָרָא לְךָ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחוֹ׃

ואכלת מזבחו. כְּפָבוּר אַתָּה שֶׁאֵין עֹנֶשׁ בְּאָכְלָתוֹ, וַאֲנִי מַעֲלֶה עָלֶיךָ כְּמוֹדֶה בַּעֲבוֹדָתָם, שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה בָא וְלוֹקֵחַ מִבְּנוֹתָיו לְבָנֶיךָ (עבודה זרה ח׳)׃

ט״ז וְלָקַחְתָּ מִבְּנֹתָיו לְבָנֶיךָ וְזָנוּ בְנֹתָיו אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן וְהִזְנוּ אֶת־בָּנֶיךָ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן׃

י״ז אֱלֹהֵי מַסֵּכָה לֹא תַעֲשֶׂה־לָּךְ׃

י״ח אֶת־חַג הַמַּצּוֹת תִּשְׁמֹר שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב יָצָאתָ מִמִּצְרָיִם׃

חדש האביב. חֹדֶשׁ הַבִּכּוּר, שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְבַּכֶּרֶת בְּבִשּׁוּלָהּ׃

י״ט כָּל־פֶּטֶר רֶחֶם לִי וְכָל־מִקְנְךָ תִּזָּכָר פֶּטֶר שׁוֹר וָשֶׂה׃

כל פטר רחם לי. בָּאָדָם׃

וכל מקנך וגו׳. וְכָל מִקְנְךָ אֲשֶׁר תִּזָּכֵר בְּפֶטֶר שׁוֹר וָשֶׂה – אֲשֶׁר יִפְטֹר זָכָר אֶת רַחְמָהּ׃

פטר. לְשׁוֹן פְּתִיחָה, וְכֵן פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן (משלי י״ז); תי״ו שֶׁל תִּזָּכֵר לְשׁוֹן נְקֵבָה הִיא, מוּסָב עַל הַיּוֹלֶדֶת׃

כ׳ וּפֶטֶר חֲמוֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם־לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ כֹּל בְּכוֹר בָּנֶיךָ תִּפְדֶּה וְלֹא־יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם׃

ופטר חמור. וְלֹא שְׁאָר בְּהֵמָה טְמֵאָה׃

תפדה בשה. נוֹתֵן שֶׂה לַכֹּהֵן וְהוּא חֻלִּין בְּיַד כֹּהֵן, וּפֶטֶר חֲמוֹר מַתָּר בַּעֲבוֹדָה לַבְּעָלִים׃

וערפתו. עוֹרְפוֹ בְּקוֹפִיץ; הוּא הִפְסִיד מָמוֹן כֹּהֵן, לְפִיכָךְ יֶפְסַד מָמוֹנוֹ׃

כל בכור בניך תפדה. חֲמִשָּׁה סְלָעִים פִּדְיוֹנוֹ קָצוּב, שֶׁנֶּאֱמַר וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר י״ח)׃

ולא יראו פני רקם. לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא דָּבָר בְּפָנֵי עַצְמוֹ הוּא, וְאֵינוֹ מוּסָב עַל הַבְּכוֹר – שֶׁאֵין בְּמִצְוַת בְּכוֹר רְאִיַּת פָּנִים – אֶלָּא אַזְהָרָה אַחֶרֶת הִיא, וּכְשֶׁתַּעֲלוּ לָרֶגֶל לֵרָאוֹת לֹא יֵרָאוּ פָנֵי רֵיקָם – מִצְוָה עֲלֵיכֶם לְהָבִיא עוֹלַת רְאִיַּת פָּנִים. וּלְפִי מִדְרַשׁ בְּרֵיתָא מִקְרָא יָתֵר הוּא, וּמֻפְנֶה לִגְזֵרָה שָׁוָה, לְלַמֵּד עַל הַעֲנָקָתוֹ שֶׁל עֶבֶד עִבְרִי שֶׁהוּא חֲמִשָּׁה סְלָעִים מִכָּל מִין וָמִין, כְּפִדְיוֹן בְּכוֹר; בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (דף י״ז)׃

כ״א שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר תִּשְׁבֹּת׃

בחריש ובקציר. לָמָּה נִזְכָּר חָרִישׁ וְקָצִיר? יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים עַל חָרִישׁ שֶׁל עֶרֶב שְׁבִיעִית הַנִּכְנָס לַשְּׁבִיעִית, וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית הַיּוֹצֵא לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית, לְלַמֶּדְךָ שֶׁמּוֹסִיפִין מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, וְכָךְ מַשְׁמָעוֹ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת, וַעֲבוֹדַת ו׳ הַיָּמִים שֶׁהִתַּרְתִּי לְךָ, יֵשׁ שָׁנָה שֶׁהֶחָרִישׁ וְהַקָּצִיר אָסוּר, וְאֵין צָרִךְ לוֹמַר חָרִישׁ וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר שָׁדְךָ לֹא תִזְרָע וְגוֹ׳ (ויקרא כ״ה), וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא בַּשַּׁבָּת, וְחָרִישׁ וְקָצִיר שֶׁהֻזְכַּר בּוֹ לוֹמַר לְךָ, מָה חָרִישׁ רְשׁוּת אַף קָצִיר רְשׁוּת, יָצָא קָצִיר הָעֹמֶר שֶׁהוּא מִצְוָה וְדוֹחֶה אֶת הַשַּׁבָּת (ראש השנה ט׳):

כ״ב וְחַג שָׁבֻעֹת תַּעֲשֶׂה לְךָ בִּכּוּרֵי קְצִיר חִטִּים וְחַג הָאָסִיף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה:

בכורי קציר חטים. שֶׁאַתָּה מֵבִיא בּוֹ שְׁתֵּי הַלֶּחֶם מִן הַחִטִּים:

בכורי. שֶׁהִיא מִנְחָה רִאשׁוֹנָה הַבָּאָה מִן הֶחָדָשׁ שֶׁל חִטִּים לַמִּקְדָּשׁ, כִּי מִנְחַת הָעֹמֶר הַבָּאָה בַּפֶּסַח, מִן הַשְּׂעוֹרִים הִיא (מנחות פ״ד):

וחג האסיף. בִּזְמַן שֶׁאַתָּה אוֹסֵף תְּבוּאָתְךָ מִן הַשָּׂדֶה לַבַּיִת; אֲסִיפָה זוֹ לְשׁוֹן הַכְנָסָה לַבַּיִת, כְּמוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ״ב):

תקופת השנה. שֶׁהִיא בַּחֲזָרַת הַשָּׁנָה – בִּתְחִלַּת הַשָּׁנָה הַבָּאָה:

תקופת. לְשׁוֹן מְסִבָּה וְהַקָּפָה:

כ״ג שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ אֶת פְּנֵי הָאָדֹן | יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

כל זכורך. כָּל הַזְּכָרִים שֶׁבְּךָ; הַרְבֵּה מִצְוֹת בַּתּוֹרָה נֶאֶמְרוּ וְנִכְפְּלוּ – וְיֵשׁ מֵהֶם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים וְאַרְבַּע – לְחַיֵּב וְלַעֲנֹשׁ עַל מִנְיַן לָאוִין שֶׁבָּהֶם וְעַל מִנְיַן עֲשֵׂה שֶׁבָּהֶם:

כ״ד כִּי־אוֹרִישׁ גּוֹיִם מִפָּנֶיךָ וְהִרְחַבְתִּי אֶת־גְּבֻלֶךָ וְלֹא־יַחְמֹד אִישׁ אֶת־אַרְצְךָ בַּעֲלֹתְךָ לֵרָאוֹת אֶת־פְּנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה:

אוריש. כְּתַרְגּוּמוֹ אֲתָרִיךְ, וְכֵן הָחֵל רָשׁ (דברים ב׳), וְכֵן וַיּוֹרֶשׁ אֶת הָאֱמֹרִי (במדבר כ״א) – לְשׁוֹן גֵּרוּשִׁין:

והרחבתי את גבלך. וַאֲתָּה רָחוֹק מִבֵּית הַבְּחִירָה, וְאֵינְךָ יָכוֹל לֵרָאוֹת לְפָנַי תָּמִיד, לְכָךְ אֲנִי קוֹבֵעַ לְךָ שָׁלֹשׁ רְגָלִים הַלָּלוּ:

כ״ה לֹא־תִשְׁחַט עַל־חָמֵץ דַּם־זִבְחִי וְלֹא־יָלִין לַבֹּקֶר זֶבַח חַג הַפָּסַח:

לא תשחט וגו׳. לֹא תִשְׁחַט אֶת הַפֶּסַח וַעֲדַיִן חָמֵץ קַיָּם; אַזְהָרָה לַשּׁוֹחֵט אוֹ לַזּוֹרֵק אוֹ לְאֶחָד מִבְּנֵי חֲבוּרָה (פסח׳ ס״ג):

ולא ילין. כְּתַרְגּוּמוֹ; אֵין לִינָה מוֹעֶלֶת בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ וְאֵין לִינָה אֶלָּא בְּעַמּוּד הַשַּׁחַר (זבחים פ״ז):

זבח חג הפסח. אֲמוּרָיו, וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד לְכָל הֶקְטֵר חֲלָבִים וְאֵבָרִים:

כ״ו רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ תָּבִיא בֵּית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא־תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ: {פ}

ראשית בכורי אדמתך. מִשְּׁבְעַת הַמִּינִין הָאֲמוּרִים בְּשֶׁבַח אַרְצֶךָ, אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וְגוֹ׳ (דברים ח׳) – וּדְבָשׁ הוּא דְּבַשׁ תְּמָרִים:

לא תבשל גדי. אַזְהָרָה לְבָשָׂר בְּחָלָב, וְשָׁלֹשׁ פְּעָמִים כָּתוּב בַּתּוֹרָה, אֶחָד לַאֲכִילָה וְאֶחָד לַהֲנָאָה וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל (חולין קט״ו):

גדי. כָּל וָלָד רַךְ בְּמַשְׁמָע, וְאַף עֵגֶל וָכֶבֶשׂ; מִמַּה שֶּׁהַצְרַךְ לְפָרֵשׁ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת ״גְּדִי עִזִּים״ לָמַדְתָּ שֶׁגְּדִי סְתָם כָּל יוֹנְקִים בְּמַשְׁמָע (שם קי״ג):

בחלב אמו. פֵּרֵט לְעוֹף שֶׁאֵין לוֹ חָלָב, שֶׁאֵין אִסּוּרוֹ מִן הַתּוֹרָה אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים (שם):

כ״ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה כְּתָב־לְךָ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּי עַל־פִּי | הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּרַתִּי אִתְּךָ בְּרִית וְאֶת־יִשְׂרָאֵל:

את הדברים האלה. וְלֹא אַתָּה רַשַּׁאי לִכְתֹּב תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה (גיטין ס׳):

כ״ח וַיְהִי־שָׁם עִם־יְהוָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַל וּמַיִם לֹא שָׁתָה וַיִּכְתֹּב עַל־הַלֻּחֹת אֶת דִּבְרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים:

כ״ט וַיְהִי בְּרֶדֶת מֹשֶׁה מֵהַר סִינַי וּשְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדֻת בְּיַד־מֹשֶׁה בְּרִדְתּוֹ מִן־הָהָר וּמֹשֶׁה לֹא־יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אִתּוֹ:

ויהי ברדת משה. כְּשֶׁהֵבִיא לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים:

כי קרן. לְשׁוֹן קַרְנַיִם, שֶׁהָאוֹר מַבְהִיק וּבוֹלֵט כְּמִין קֶרֶן; וּמֵהֵיכָן זָכָה מֹשֶׁה לְקַרְנֵי הַהוֹד? רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ מִן הַמְּעָרָה, שֶׁנִּתַּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדוֹ עַל פָּנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר וְשַׂכֹּתִי כַפִּי (תנחומא):

ל׳ וַיַּרְא אַהֲרֹן וְכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־מֹשֶׁה וְהִנֵּה קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו:

ויראו מגשת אליו. בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל עֲבֵרָה שֶׁעַד שֶׁלֹּא פָּשְׁטוּ יְדֵיהֶם בַּעֲבֵרָה מַהוּ אוֹמֵר? וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה׳ כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות כ״ד) – וְלֹא יֵרְאִים וְלֹא מִזְדַּעְזְעִים, וּמִשֶּׁעָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אַף מַקֵּרְנֵי הוֹדוֹ שֶׁל מֹשֶׁה הָיוּ מַרְתִּיעִים וּמְזַדַּעְזְעִים (ספרי):

ל״א **וַיִּקְרָא אֲלֵהֶם מֹשֶׁה וַיָּשֻׁבוּ אֵלָיו אַהֲרֹן וְכָל־הַנְּשִׂאִים בָּעֵדָה וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם:**

הנשאים בעדה. כְּמוֹ נְשִׂיאֵי הָעֵדָה:

וידבר משה אלהם. שְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם, וּלְשׁוֹן הֹוֶה הוּא כָּל הָעִנְיָן הַזֶּה:

ל״ב **וְאַחֲרֵי־כֵן נִגְּשׁוּ כָּל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְצַוֵּם אֵת כָּל־אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אִתּוֹ בְּהַר סִינָי:**

ואחרי כן נגשו. אַחַר שֶׁלִּמֵּד לַזְּקֵנִים, חוֹזֵר וּמְלַמֵּד הַפָּרָשָׁה אוֹ הַהֲלָכָה לְיִשְׂרָאֵל; תָּנוּ רַבָּנָן כֵּיצַד סֵדֶר הַמִּשְׁנָה? מֹשֶׁה הָיָה לָמֵד מִפִּי הַגְּבוּרָה, נִכְנַס אַהֲרֹן שָׁנָה לוֹ מֹשֶׁה פִּרְקוֹ, נִסְתַּלֵּק אַהֲרֹן וְיָשַׁב לוֹ לִשְׂמֹאל מֹשֶׁה, נִכְנְסוּ בָנָיו, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם נִסְתַּלְּקוּ הֵן, יָשַׁב אֶלְעָזָר לִימִין מֹשֶׁה וְאִיתָמָר לִשְׂמֹאל אַהֲרֹן, נִכְנְסוּ זְקֵנִים, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם, נִסְתַּלְּקוּ וְקֵנִים יָשְׁבוּ לַצְּדָדִין, נִכְנְסוּ כָּל הָעָם, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם; נִמְצָא בְּיַד כָּל הָעָם אֶחָד, בְּיַד הַזְּקֵנִים שְׁנַיִם, בְּיַד בְּנֵי אַהֲרֹן שְׁלֹשָׁה, בְּיַד אַהֲרֹן אַרְבָּעָה וְכוּ׳. כִּדְאִיתָא בְּעֵרוּבִין (דף נ״ד):

ל״ג **וַיִּכֶּל מֹשֶׁה מִדַּבֵּר אִתָּם וַיִּתֵּן עַל־פָּנָיו מַסְוֶה:**

ויתן על פניו מסוה. כְּתַרְגּוּמוֹ בֵּית אַפֵּי, לְשׁוֹן אֲרַמִּי הוּא, בַּתַּלְמוּד (כתובות ס״ב) סְוִי לְבָּהּ, וְעוֹד בִּכְתֻבוֹת (דף ס׳), הֲוָה קָא מַסְוֵה לְאַפָּהּ, לְשׁוֹן הַבָּטָה – הָיָה מְסַתֵּכֵּל בָּהּ, אַף כָּאן מַסְוֶה בֶּגֶד הַנִּתָּן כְּנֶגֶד הַפָּרְצוּף וּבֵית הָעֵינַיִם; וְלִכְבוֹד קַרְנֵי הַהוֹד – שֶׁלֹּא יִזּוֹנוּ הַכֹּל מֵהֶם – הָיָה נוֹתֵן הַמַּסְוֶה כְּנֶגְדָּן, וְנוֹטְלוֹ בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה מְדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל, וּבְשָׁעָה שֶׁהַמָּקוֹם נִדְבָּר עִמּוֹ עַד צֵאתוֹ, וּבְצֵאתוֹ יָצָא בְּלֹא מַסְוֶה:

ל״ד **וּבְבֹא מֹשֶׁה לִפְנֵי יְהוָה לְדַבֵּר אִתּוֹ יָסִיר אֶת־הַמַּסְוֶה עַד־צֵאתוֹ וְיָצָא וְדִבֶּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת אֲשֶׁר יְצֻוֶּה:**

ודבר אל בני ישראל. וְרָאוּ קַרְנֵי הַהוֹד בְּפָנָיו; וּכְשֶׁהוּא מְסַתֵּלֵק מֵהֶם ...

ל״ה **וְרָאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־פְּנֵי מֹשֶׁה כִּי קָרַן עוֹר פְּנֵי מֹשֶׁה וְהֵשִׁיב מֹשֶׁה אֶת־הַמַּסְוֶה עַל־פָּנָיו עַד־בֹּאוֹ לְדַבֵּר אִתּוֹ: {ס}**

והשיב משה את המסוה על פניו עד באו לדבר אתו. וּכְשֶׁבָּא לְדַבֵּר אִתּוֹ נוֹטְלוֹ מֵעַל פָּנָיו:

פרק ל״ה

א׳ **וַיַּקְהֵל מֹשֶׁה אֶת־כָּל־עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה לַעֲשֹׂת אֹתָם:**

ויקהל משה. לְמָחֳרַת יוֹם הַכִּפּוּרִים כְּשֶׁיָּרַד מִן הָהָר, וְהוּא לְשׁוֹן הִפְעִיל, שֶׁאֵינוֹ אוֹסֵף אֲנָשִׁים בְּיָדַיִם, אֶלָּא הֵן נֶאֱסָפִין עַל פִּי דִּבּוּרוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ וְאַכְנִישׁ:

ב׳ **שֵׁשֶׁת יָמִים֙ תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה֔ וּבַיּ֥וֹם הַשְּׁבִיעִ֖י יִהְיֶ֣ה לָכֶ֑ם קֹ֚דֶשׁ שַׁבַּ֣ת שַׁבָּת֔וֹן לַיהוָ֖ה כָּל־הָעֹשֶׂ֥ה בּ֛וֹ מְלָאכָ֖ה יוּמָֽת:**

ששת ימים. הִקְדִּים לָהֶם אַזְהָרַת שַׁבָּת לְצִוּוּי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, לוֹמַר שֶׁאֵינוֹ דוֹחֶה אֶת הַשַּׁבָּת (מכילתא):

ג׳ **לֹא־תְבַעֲרוּ֙ אֵ֣שׁ בְּכֹ֖ל מֹשְׁבֹתֵיכֶ֑ם בְּי֖וֹם הַשַּׁבָּֽת: {פ}**

לא תבערו אש. יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים הַבְעָרָה לְלָאו יָצָאת, וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְחַלֵּק יָצָאת (שבת ע׳):

ד׳ **וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־כָּל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה לֵאמֹר:**

זה הדבר אשר צוה ה׳. לִי **לאמר** לָכֶם:

ה׳ **קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה֙ לַיהוָ֔ה כֹּ֚ל נְדִ֣יב לִבּ֔וֹ יְבִיאֶ֕הָ אֶת תְּרוּמַ֖ת יְהוָ֑ה זָהָ֥ב וָכֶ֖סֶף וּנְחֹֽשֶׁת:**

נדיב לבו. עַל שֵׁם שֶׁלִּבּוֹ נוֹדְבוֹ, קְרוּי נָדִיב לֵב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי נִדְבַת הַמִּשְׁכָּן וּמְלַאכְתּוֹ בִּמְקוֹם צַוָּאתָן:

ו׳ **וּתְכֵלֶת֙ וְאַרְגָּמָ֣ן וְתוֹלַעַ֔ת שָׁנִ֖י וְשֵׁ֥שׁ וְעִזִּֽים:**

ז׳ וְעֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים וַעֲצֵי שִׁטִּים׃

ח׳ וְשֶׁמֶן לַמָּאוֹר וּבְשָׂמִים לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים׃

ט׳ וְאַבְנֵי־שֹׁהַם וְאַבְנֵי מִלֻּאִים לָאֵפוֹד וְלַחֹשֶׁן׃

י׳ וְכָל־חַכַם־לֵב בָּכֶם יָבֹאוּ וְיַעֲשׂוּ אֵת כָּל־אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה׃

י״א אֶת־הַמִּשְׁכָּן אֶת־אָהֳלֹו וְאֶת־מִכְסֵהוּ אֶת־קְרָסָיו וְאֶת־קְרָשָׁיו אֶת־בְּרִיחֹו אֶת־עַמֻּדָיו וְאֶת־אַדָנָיו׃

את המשכן. יְרִיעוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת הַנִּרְאוֹת בְּתוֹכוֹ קְרוּיִים מִשְׁכָּן׃

את אהלו. הֵיא אֹהֶל יְרִיעוֹת עִזִּים, הֶעָשׂוּי לָגַג׃

ואת מכסהו. מִכְסֶה עוֹרוֹת אֵילִים וְהַתְּחָשִׁים׃

י״ב אֶת־הָאָרֹן וְאֶת־בַּדָּיו אֶת־הַכַּפֹּרֶת וְאֵת פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ׃

ואת פרכת המסך. פָּרֹכֶת הַמְּחִיצָה; כָּל דָּבָר הַמַּגֵּן, בֵּין מִלְמַעְלָה בֵּין מִכְּנֶגֶד, קָרוּי מָסָךְ וּפְרֹכֶת, וְכֵן סָכְתָּ בַּעֲדוֹ (איוב א׳), הִנְנִי סָךְ אֶת דַּרְכֵּךְ (הושע ב׳)׃

י״ג אֶת־הַשֻּׁלְחָן וְאֶת־בַּדָּיו וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וְאֶת לֶחֶם הַפָּנִים׃

לחם הפנים. כִּכָּר פְּרִשְׁתִּי, עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ לוֹ פָּנִים לְכָאן וּלְכָאן, שֶׁהוּא עָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה פְּרוּצָה׃

י״ד וְאֶת־מְנֹרַת הַמָּאוֹר וְאֶת־כֵּלֶיהָ וְאֶת־נֵרֹתֶיהָ וְאֶת שֶׁמֶן הַמָּאוֹר׃

ואת כליה. מֶלְקָחַיִם וּמַחְתּוֹת׃

נרתיה. לוצי״ש בְּלַעַז, בָּזִיכִים שֶׁהַשֶּׁמֶן וְהַפְּתִילוֹת נְתוּנִין בָּהֶן׃

ואת שמן המאור. אַף הוּא צָרִיךְ חַכְמֵי לֵב, שֶׁהוּא מְשֻׁנֶּה מִשְּׁאָר שְׁמָנִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בִּמְנָחוֹת (דף פ״ו), מְגַרְגְּרוֹ בְּרֹאשׁ הַזַּיִת, וְהוּא כָּתִית וְזָךְ׃

ט״ו וְאֶת־מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת וְאֶת־בַּדָּיו וְאֵת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְאֶת קְטֹרֶת הַסַּמִּים וְאֶת־מָסַךְ הַפֶּתַח לְפֶתַח הַמִּשְׁכָּן׃

מסך הפתח. וילו״ן שֶׁלְּפְנֵי הַמִּזְרָח, שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם קְרָשִׁים וְלֹא יְרִיעוֹת׃

ט״ז אֵת | מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת־מִכְבַּר הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר־לֹו אֶת־בַּדָּיו וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו אֶת־הַכִּיֹּר וְאֶת־כַּנֹּו׃

י״ז אֶת קַלְעֵי הֶחָצֵר אֶת־עַמֻּדָיו וְאֶת־אַדְנֵיהֶם וְאֵת מָסַךְ שַׁעַר הֶחָצֵר׃

את עמדיו ואת אדניה. חֲרֵי חָצֵר קְרוּי כָּאן לְשׁוֹן זָכָר וּלְשׁוֹן נְקֵבָה, וְכֵן דְּבָרִים הַרְבֵּה׃

ואת מסך שער החצר. וילו״ן פָּרוּשׂ לְצַד הַמִּזְרָח עֶשְׂרִים אַמָּה אֲמִצָּעִיּוֹת שֶׁל רֹחַב הֶחָצֵר – שֶׁהָיָה חֲמִשִּׁים רֹחַב – וּסְתוּמִין הֵימֶנּוּ לְצַד צָפוֹן ט״ו אַמָּה, וְכֵן לַדָּרוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר, וַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה קְלָעִים לַכָּתֵף׃

י״ח אֶת־יִתְדֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת־יִתְדֹת הֶחָצֵר וְאֶת־מֵיתְרֵיהֶם׃

יתדת. לִתְקֹעַ וְלִקְשׁוֹר בָּהֶם סוֹפֵי הַיְרִיעוֹת בָּאָרֶץ, שֶׁלֹּא יְנוּעוּ בָּרוּחַ׃

מיתריהם. חֲבָלִים לִקְשֹׁר׃

י״ט אֶת־בִּגְדֵי הַשְּׂרָד לְשָׁרֵת בַּקֹּדֶשׁ אֶת־בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת־בִּגְדֵי בָנָיו לְכַהֵן׃

בגדי השרד. לְכַסּוֹת הָאָרוֹן וְהַשֻּׁלְחָן, הַמְּנוֹרָה וְהַמִּזְבְּחוֹת בִּשְׁעַת סִלּוּק מַסָּעוֹת׃

כ׳ וַיֵּצְאוּ כָּל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה׃

כ״א וַיָּבֹאוּ כָּל־אִישׁ אֲשֶׁר־נָשָׂאוֹ לִבּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ הֵבִיאוּ אֶת־תְּרוּמַת יְהוָה לִמְלָאכֶת אֹהֶל מוֹעֵד וּלְכָל־עֲבֹדָתוֹ וּלְבִגְדֵי הַקֹּדֶשׁ׃

כ״ב וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל־הַנָּשִׁים כֹּל | נְדִיב לֵב הֵבִיאוּ חָח וָנֶזֶם וְטַבַּעַת וְכוּמָז כָּל־כְּלִי זָהָב וְכָל־אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפַת זָהָב לַיהוָה׃

(**על הנשים.** עִם הַנָּשִׁים וּסְמוּכִין אֲלֵיהֶן)׃

חח. הוּא תַּכְשִׁיט שֶׁל זָהָב עָגֹל, נָתוּן עַל הַזְּרוֹעַ, וְהוּא הַצָּמִיד׃

וכומז. כְּלִי זָהָב הוּא נָתוּן כְּנֶגֶד אוֹתוֹ מָקוֹם לָאִשָּׁה, וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ שֵׁם כּוּמָז, כָּאן מְקוֹם זִמָּה (שבת ס״ד)׃

כ״ג וְכָל־אִישׁ אֲשֶׁר־נִמְצָא אִתּוֹ תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים וְעֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים הֵבִיאוּ׃

וכל איש אשר נמצא אתו. תְּכֵלֶת אוֹ אַרְגָּמָן אוֹ תוֹלַעַת שָׁנִי אוֹ עוֹרוֹת אֵילִים אוֹ תְּחָשִׁים כֻּלָּם הֵבִיאוּ׃

כ״ד כָּל־מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת הֵבִיאוּ אֵת תְּרוּמַת יְהוָה וְכֹל אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל־מְלֶאכֶת הָעֲבֹדָה הֵבִיאוּ׃

כ״ה וְכָל־אִשָּׁה חַכְמַת־לֵב בְּיָדֶיהָ טָווּ וַיָּבִיאוּ מַטְוֶה אֶת־הַתְּכֵלֶת וְאֶת־הָאַרְגָּמָן אֶת־תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת־הַשֵּׁשׁ׃

כ״ו וְכָל־הַנָּשִׁים אֲשֶׁר נָשָׂא לִבָּן אֹתָנָה בְּחָכְמָה טָווּ אֶת־הָעִזִּים׃

טוו את העזים. הִיא הָיְתָה אֻמָּנוּת יְתֵרָה, שֶׁמֵּעַל גַּבֵּי הָעִזִּים טוֹוִין אוֹתָם (שבת ע״ד)׃

כ״ז וְהַנְּשִׂאִם הֵבִיאוּ אֶת אַבְנֵי הַשֹּׁהַם וְאֶת אַבְנֵי הַמִּלֻּאִים לָאֵפוֹד וְלַחֹשֶׁן׃

והנשאם הביאו. אָמַר ר׳ נָתָן: מָה רָאוּ נְשִׂיאִים לְהִתְנַדֵּב בַּחֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ בַּתְּחִלָּה וּבִמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן לֹא הִתְנַדְּבוּ בַּתְּחִלָּה? אֶלָּא כָּךְ אָמְרוּ נְשִׂיאִים, יִתְנַדְּבוּ צִבּוּר מַה שֶּׁמִּתְנַדְּבִין, וּמַה שֶּׁמְּחַסְּרִים, אָנוּ מַשְׁלִימִין אוֹתוֹ, כֵּיוָן שֶׁהִשְׁלִימוּ צִבּוּר אֶת הַכֹּל – שֶׁנֶּ׳ וְהַמְּלָאכָה הָיְתָה דַיָּם – אָמְרוּ נְשִׂיאִים מָה עָלֵינוּ לַעֲשׂוֹת? **הביאו את אבני השהם** וגו׳, לְכָךְ הִתְנַדְּבוּ בַּחֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ תְּחִלָּה, וּלְפִי שֶׁנִּתְעַצְּלוּ מִתְּחִלָּה נֶחְסְרָה אוֹת מִשְּׁמָם, וְהַנְּשִׂאִם כְּתִיב (ספרי במדבר מ״ה)׃

כ״ח וְאֶת־הַבֹּשֶׂם וְאֶת־הַשָּׁמֶן לְמָאוֹר וּלְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים׃

כ״ט כָּל־אִישׁ וְאִשָּׁה אֲשֶׁר נָדַב לִבָּם אֹתָם לְהָבִיא לְכָל־הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה לַעֲשׂוֹת בְּיַד־מֹשֶׁה הֵבִיאוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל נְדָבָה לַיהוָה׃ {פ}

ל׳ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא יְהוָה בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן־אוּרִי בֶן־חוּר לְמַטֵּה יְהוּדָה׃

חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה׃

ל״א וַיְמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה בִּתְבוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל־מְלָאכָה׃

ל״ב וְלַחְשֹׁב מַחֲשָׁבֹת לַעֲשֹׂת בַּזָּהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת׃

ל״ג וּבַחֹרֶשֶׁת אֶבֶן לְמַלֹּאת וּבַחֲרֶשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל־מְלָאכֶת מַחֲשָׁבֶת׃

ל״ד וּלְהוֹרֹת נָתַן בְּלִבּוֹ הוּא וְאָהֳלִיאָב בֶּן־אֲחִיסָמָךְ לְמַטֵּה־דָן׃

ואהליאב. מִשֵּׁבֶט דָּן מִן הַיְרוּדִין שֶׁבַּשְּׁבָטִים – מִבְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת – וְהִשְׁוָהוּ הַמָּקוֹם לִבְצַלְאֵל לִמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן וְהוּא מִגְּדוֹלֵי הַשְּׁבָטִים, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּ׳ וְלֹא נִכַּר שׁוֹעַ לִפְנֵי דָל (איוב ל״ד)׃

ל״ה מִלֵּא אֹתָם חָכְמַת־לֵב לַעֲשׂוֹת כָּל־מְלֶאכֶת חָרָשׁ | וְחֹשֵׁב וְרֹקֵם בַּתְּכֵלֶת וּבָאַרְגָּמָן בְּתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבַשֵּׁשׁ וְאֹרֵג עֹשֵׂי כָּל־מְלָאכָה וְחֹשְׁבֵי מַחֲשָׁבֹת׃

פרק ל״ו

א וְעָשָׂה בְצַלְאֵל וְאָהֳלִיאָב וְכֹל | אִישׁ חֲכַם־לֵב אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה חָכְמָה וּתְבוּנָה בָּהֵמָּה לָדַעַת לַעֲשֹׂת אֶת־כָּל־מְלֶאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכֹל אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה׃

ב וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל־בְּצַלְאֵל וְאֶל־אָהֳלִיאָב וְאֶל כָּל־אִישׁ חֲכַם־לֵב אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה חָכְמָה בְּלִבּוֹ כֹּל אֲשֶׁר נְשָׂאוֹ לִבּוֹ לְקָרְבָה אֶל־הַמְּלָאכָה לַעֲשֹׂת אֹתָהּ׃

ג וַיִּקְחוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה אֵת כָּל־הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הֵבִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִמְלֶאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לַעֲשֹׂת אֹתָהּ וְהֵם הֵבִיאוּ אֵלָיו עוֹד נְדָבָה בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר׃

ד וַיָּבֹאוּ כָּל־הַחֲכָמִים הָעֹשִׂים אֵת כָּל־מְלֶאכֶת הַקֹּדֶשׁ אִישׁ־אִישׁ מִמְּלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־הֵמָּה עֹשִׂים׃

ה וַיֹּאמְרוּ אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר מַרְבִּים הָעָם לְהָבִיא מִדֵּי הָעֲבֹדָה לַמְּלָאכָה אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה לַעֲשֹׂת אֹתָהּ׃

> **מדי העבדה.** יוֹתֵר מִכְּדֵי צֹרֶךְ הָעֲבוֹדָה׃

ו וַיְצַו מֹשֶׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בַּמַּחֲנֶה לֵאמֹר אִישׁ וְאִשָּׁה אַל־יַעֲשׂוּ־עוֹד מְלָאכָה לִתְרוּמַת הַקֹּדֶשׁ וַיִּכָּלֵא הָעָם מֵהָבִיא׃

> **ויכלא.** לְשׁוֹן מְנִיעָה׃

ז וְהַמְּלָאכָה הָיְתָה דַיָּם לְכָל־הַמְּלָאכָה לַעֲשׂוֹת אֹתָהּ וְהוֹתָר׃ {ס}

> **והמלאכה היתה דים לכל המלאכה.** וּמְלֶאכֶת הַהֲבָאָה הָיְתָה דַיָּם שֶׁל עוֹשֵׂי הַמִּשְׁכָּן, לְכָל הַמְּלָאכָה שֶׁל מִשְׁכָּן, לַעֲשׂוֹת אוֹתָהּ וּלְהוֹתִיר׃
>
> **והותר.** כְּמוֹ וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ (שמות ח׳), וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב (מלכים ב ג׳)׃

ח וַיַּעֲשׂוּ כָל־חֲכַם־לֵב בְּעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה אֶת־הַמִּשְׁכָּן עֶשֶׂר יְרִיעֹת שֵׁשׁ מָשְׁזָר וּתְכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי כְּרֻבִים מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב עָשָׂה אֹתָם׃

ט אׇרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁמֹנָה וְעֶשְׂרִים בָּאַמָּה וְרׇחַב אַרְבַּע בָּאַמָּה הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אַחַת לְכָל־הַיְרִיעֹת׃

י וַיְחַבֵּר אֶת־חָמֵשׁ הַיְרִיעֹת אַחַת אֶל־אֶחָת וְחָמֵשׁ יְרִיעֹת חִבַּר אַחַת אֶל־אֶחָת׃

יא וַיַּעַשׂ לֻלְאֹת תְּכֵלֶת עַל שְׂפַת הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִקָּצָה בַּמַּחְבֶּרֶת כֵּן עָשָׂה בִּשְׂפַת הַיְרִיעָה הַקִּיצוֹנָה בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית׃

יב חֲמִשִּׁים לֻלְאֹת עָשָׂה בַּיְרִיעָה הָאֶחָת וַחֲמִשִּׁים לֻלָאֹת עָשָׂה בִּקְצֵה הַיְרִיעָה אֲשֶׁר בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית מַקְבִּילֹת הַלֻּלָאֹת אַחַת אֶל־אֶחָת׃

יג וַיַּעַשׂ חֲמִשִּׁים קַרְסֵי זָהָב וַיְחַבֵּר אֶת־הַיְרִיעֹת אַחַת אֶל־אַחַת בַּקְּרָסִים וַיְהִי הַמִּשְׁכָּן אֶחָד׃ {פ}

יד וַיַּעַשׂ יְרִיעֹת עִזִּים לְאֹהֶל עַל־הַמִּשְׁכָּן עַשְׁתֵּי־עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת עָשָׂה אֹתָם׃

טו אׇרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁלֹשִׁים בָּאַמָּה וְאַרְבַּע אַמּוֹת רֹחַב הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אַחַת לְעַשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת׃

טז וַיְחַבֵּר אֶת־חָמֵשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד וְאֶת־שֵׁשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד׃

יז וַיַּעַשׂ לֻלְאֹת חֲמִשִּׁים עַל שְׂפַת הַיְרִיעָה הַקִּיצֹנָה בַּמַּחְבֶּרֶת וַחֲמִשִּׁים לֻלָאֹת עָשָׂה עַל־שְׂפַת הַיְרִיעָה הַחֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית׃

י״ח וַיַּעַשׂ קַרְסֵי נְחֹשֶׁת חֲמִשִּׁים לַחַבֵּר אֶת־הָאֹהֶל לִהְיֹת אֶחָד׃

י״ט וַיַּעַשׂ מִכְסֶה לָאֹהֶל עֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וּמִכְסֵה עֹרֹת תְּחָשִׁים מִלְמָעְלָה׃ {ס}

כ׳ וַיַּעַשׂ אֶת־הַקְּרָשִׁים לַמִּשְׁכָּן עֲצֵי שִׁטִּים עֹמְדִים׃

כ״א עֶשֶׂר אַמֹּת אָרֶךְ הַקָּרֶשׁ וְאַמָּה וַחֲצִי הָאַמָּה רֹחַב הַקָּרֶשׁ הָאֶחָד׃

כ״ב שְׁתֵּי יָדֹת לַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד מְשֻׁלָּבֹת אַחַת אֶל־אֶחָת כֵּן עָשָׂה לְכֹל קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן׃

כ״ג וַיַּעַשׂ אֶת־הַקְּרָשִׁים לַמִּשְׁכָּן עֶשְׂרִים קְרָשִׁים לִפְאַת נֶגֶב תֵּימָנָה׃

כ״ד וְאַרְבָּעִים אַדְנֵי־כֶסֶף עָשָׂה תַּחַת עֶשְׂרִים הַקְּרָשִׁים שְׁנֵי אַדְנִים תַּחַת־הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד לִשְׁתֵּי יְדֹתָיו וּשְׁנֵי אַדָנִים תַּחַת־הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד לִשְׁתֵּי יְדֹתָיו׃

כ״ה וְלִצֶּלַע הַמִּשְׁכָּן הַשֵּׁנִית לִפְאַת צָפוֹן עָשָׂה עֶשְׂרִים קְרָשִׁים׃

כ״ו וְאַרְבָּעִים אַדְנֵיהֶם כֶּסֶף שְׁנֵי אַדְנִים תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד וּשְׁנֵי אַדָנִים תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד׃

כ״ז וּלְיַרְכְּתֵי הַמִּשְׁכָּן יָמָּה עָשָׂה שִׁשָּׁה קְרָשִׁים׃

כ״ח וּשְׁנֵי קְרָשִׁים עָשָׂה לְמִקְצֹעֹת הַמִּשְׁכָּן בַּיַּרְכָתָיִם׃

כ״ט וְהָיוּ תוֹאֲמִם מִלְמַטָּה וְיַחְדָּו יִהְיוּ תַמִּים אֶל־רֹאשׁוֹ אֶל־הַטַּבַּעַת הָאַחַת כֵּן עָשָׂה לִשְׁנֵיהֶם לִשְׁנֵי הַמִּקְצֹעֹת׃

ל׳ וְהָיוּ שְׁמֹנָה קְרָשִׁים וְאַדְנֵיהֶם כֶּסֶף שִׁשָּׁה עָשָׂר אַדָנִים שְׁנֵי אַדָנִים שְׁנֵי אַדָנִים תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד׃

ל״א וַיַּעַשׂ בְּרִיחֵי עֲצֵי שִׁטִּים חֲמִשָּׁה לְקַרְשֵׁי צֶלַע־הַמִּשְׁכָּן הָאֶחָת׃

ל״ב וַחֲמִשָּׁה בְרִיחִם לְקַרְשֵׁי צֶלַע־הַמִּשְׁכָּן הַשֵּׁנִית וַחֲמִשָּׁה בְרִיחִם לְקַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן לַיַּרְכָתַיִם יָמָּה׃

ל״ג וַיַּעַשׂ אֶת־הַבְּרִיחַ הַתִּיכֹן לִבְרֹחַ בְּתוֹךְ הַקְּרָשִׁים מִן־הַקָּצֶה אֶל־הַקָּצֶה׃

ל״ד וְאֶת־הַקְּרָשִׁים צִפָּה זָהָב וְאֶת־טַבְּעֹתָם עָשָׂה זָהָב בָּתִּים לַבְּרִיחִם וַיְצַף אֶת־הַבְּרִיחִם זָהָב׃

ל״ה וַיַּעַשׂ אֶת־הַפָּרֹכֶת תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב עָשָׂה אֹתָהּ כְּרֻבִים׃

ל״ו וַיַּעַשׂ לָהּ אַרְבָּעָה עַמּוּדֵי שִׁטִּים וַיְצַף אֹתָם זָהָב וְוֵיהֶם זָהָב וַיִּצֹק לָהֶם אַרְבָּעָה אַדְנֵי־כָסֶף׃

ל״ז וַיַּעַשׂ מָסָךְ לְפֶתַח הָאֹהֶל תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר מַעֲשֵׂה רֹקֵם׃

ל״ח וְאֶת־עַמּוּדָיו חֲמִשָּׁה וְאֶת־וָוֵיהֶם וְצִפָּה רָאשֵׁיהֶם וַחֲשֻׁקֵיהֶם זָהָב וַאדְנֵיהֶם חֲמִשָּׁה נְחֹשֶׁת׃ {פ}

פרק ל״ז

א׳ וַיַּעַשׂ בְּצַלְאֵל אֶת־הָאָרֹן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם וָחֵצִי אָרְכּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ׃

ויעש בצלאל. לְפִי שֶׁנִּתַּן נַפְשׁוֹ עַל הַמְּלָאכָה יוֹתֵר מִשְּׁאָר חֲכָמִים, נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ (שמות רבה)׃

ב׳ וַיְצַפֵּהוּ זָהָב טָהוֹר מִבַּיִת וּמִחוּץ וַיַּעַשׂ לוֹ זֵר זָהָב סָבִיב׃

ג׳ וַיִּצֹק לוֹ אַרְבַּע־טַבְּעֹת זָהָב עַל אַרְבַּע פַּעֲמֹתָיו וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת עַל־צַלְעוֹ הָאֶחָת וּשְׁתֵּי־טַבָּעֹת עַל־צַלְעוֹ הַשֵּׁנִית׃

ד׳ וַיַּעַשׂ בַּדֵּי עֲצֵי שִׁטִּים וַיְצַף אֹתָם זָהָב׃

ה׳ וַיָּבֵא אֶת־הַבַּדִּים בַּטַּבָּעֹת עַל צַלְעֹת הָאָרֹן לָשֵׂאת אֶת־הָאָרֹן׃

ו׳ וַיַּעַשׂ כַּפֹּרֶת זָהָב טָהוֹר אַמָּתַיִם וָחֵצִי אָרְכָּהּ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבָּהּ׃

ז׳ וַיַּעַשׂ שְׁנֵי כְרֻבִים זָהָב מִקְשָׁה עָשָׂה אֹתָם מִשְּׁנֵי קְצוֹת הַכַּפֹּרֶת׃

ח׳ כְּרוּב־אֶחָד מִקָּצָהּ מִזֶּה וּכְרוּב־אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה מִן־הַכַּפֹּרֶת עָשָׂה אֶת־הַכְּרֻבִים מִשְּׁנֵי (קצוותו) [קְצוֹתָיו]׃

ט׳ וַיִּהְיוּ הַכְּרֻבִים פֹּרְשֵׂי כְנָפַיִם לְמַעְלָה סֹכְכִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל־הַכַּפֹּרֶת וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל־אָחִיו אֶל־הַכַּפֹּרֶת הָיוּ פְּנֵי הַכְּרֻבִים׃ {פ}

י׳ וַיַּעַשׂ אֶת־הַשֻּׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ׃

י״א וַיְצַף אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר וַיַּעַשׂ לוֹ זֵר זָהָב סָבִיב׃

י״ב וַיַּעַשׂ לוֹ מִסְגֶּרֶת טֹפַח סָבִיב וַיַּעַשׂ זֵר־זָהָב לְמִסְגַּרְתּוֹ סָבִיב׃

י״ג וַיִּצֹק לוֹ אַרְבַּע טַבְּעֹת זָהָב וַיִּתֵּן אֶת־הַטַּבָּעֹת עַל אַרְבַּע הַפֵּאֹת אֲשֶׁר לְאַרְבַּע רַגְלָיו׃

י״ד לְעֻמַּת הַמִּסְגֶּרֶת הָיוּ הַטַּבָּעֹת בָּתִּים לַבַּדִּים לָשֵׂאת אֶת־הַשֻּׁלְחָן׃

ט״ו וַיַּעַשׂ אֶת־הַבַּדִּים עֲצֵי שִׁטִּים וַיְצַף אֹתָם זָהָב לָשֵׂאת אֶת־הַשֻּׁלְחָן׃

ט״ז וַיַּעַשׂ אֶת־הַכֵּלִים | אֲשֶׁר עַל־הַשֻּׁלְחָן אֶת־קְעָרֹתָיו וְאֶת־כַּפֹּתָיו וְאֶת־מְנַקִּיֹּתָיו וְאֶת־הַקְּשָׂוֹת אֲשֶׁר יֻסַּךְ בָּהֶן זָהָב טָהוֹר׃ {פ}

י״ז וַיַּעַשׂ אֶת־הַמְּנֹרָה זָהָב טָהוֹר מִקְשָׁה עָשָׂה אֶת־הַמְּנֹרָה יְרֵכָהּ וְקָנָהּ גְּבִיעֶיהָ כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ מִמֶּנָּה הָיוּ׃

י״ח וְשִׁשָּׁה קָנִים יֹצְאִים מִצִּדֶּיהָ שְׁלֹשָׁה | קְנֵי מְנֹרָה מִצִּדָּהּ הָאֶחָד וּשְׁלֹשָׁה קְנֵי מְנֹרָה מִצִּדָּהּ הַשֵּׁנִי׃

י״ט שְׁלֹשָׁה גְבִעִים מְשֻׁקָּדִים בַּקָּנֶה הָאֶחָד כַּפְתֹּר וָפָרַח וּשְׁלֹשָׁה גְבִעִים מְשֻׁקָּדִים בְּקָנֶה אֶחָד כַּפְתֹּר וָפָרַח כֵּן לְשִׁשָּׁה הַקָּנִים הַיֹּצְאִים מִן־הַמְּנֹרָה׃

כ׳ וּבַמְּנֹרָה אַרְבָּעָה גְבִעִים מְשֻׁקָּדִים כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ׃

כ״א וְכַפְתֹּר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתֹּר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתֹּר תַּחַת־שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה לְשִׁשָּׁת הַקָּנִים הַיֹּצְאִים מִמֶּנָּה׃

כ״ב כַּפְתֹּרֵיהֶם וּקְנֹתָם מִמֶּנָּה הָיוּ כֻּלָּה מִקְשָׁה אַחַת זָהָב טָהוֹר׃

כ״ג וַיַּעַשׂ אֶת־נֵרֹתֶיהָ שִׁבְעָה וּמַלְקָחֶיהָ וּמַחְתֹּתֶיהָ זָהָב טָהוֹר׃

כ״ד כִּכַּר זָהָב טָהוֹר עָשָׂה אֹתָהּ וְאֶת כָּל־כֵּלֶיהָ׃ {פ}

כ״ה וַיַּעַשׂ אֶת־מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּה אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ רָבוּעַ וְאַמָּתַיִם קֹמָתוֹ מִמֶּנּוּ הָיוּ קַרְנֹתָיו׃

כ״ו וַיְצַף אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר אֶת־גַּגּוֹ וְאֶת־קִירֹתָיו סָבִיב וְאֶת־קַרְנֹתָיו וַיַּעַשׂ לוֹ זֵר זָהָב סָבִיב׃

כ״ז וּשְׁתֵּי טַבְּעֹת זָהָב עָשָׂה־לוֹ | מִתַּחַת לְזֵרוֹ עַל שְׁתֵּי צַלְעֹתָיו עַל שְׁנֵי צִדָּיו לְבָתִּים לְבַדִּים לָשֵׂאת אֹתוֹ בָּהֶם׃

כ״ח וַיַּעַשׂ אֶת־הַבַּדִּים עֲצֵי שִׁטִּים וַיְצַף אֹתָם זָהָב׃

כ״ט וַיַּעַשׂ אֶת־שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה קֹדֶשׁ וְאֶת־קְטֹרֶת הַסַּמִּים טָהוֹר מַעֲשֵׂה רֹקֵחַ׃ {ס}

פרק ל״ח

א׳ וַיַּעַשׂ אֶת־מִזְבַּח הָעֹלָה עֲצֵי שִׁטִּים חָמֵשׁ אַמּוֹת אָרְכּוֹ וְחָמֵשׁ־אַמּוֹת רָחְבּוֹ רָבוּעַ וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קֹמָתוֹ׃

ב׳ וַיַּעַשׂ קַרְנֹתָיו עַל אַרְבַּע פִּנֹּתָיו מִמֶּנּוּ הָיוּ קַרְנֹתָיו וַיְצַף אֹתוֹ נְחֹשֶׁת׃

ג׳ וַיַּעַשׂ אֶת־כָּל־כְּלֵי הַמִּזְבֵּחַ אֶת־הַסִּירֹת וְאֶת־הַיָּעִים וְאֶת־הַמִּזְרָקֹת אֶת־הַמִּזְלָגֹת וְאֶת־הַמַּחְתֹּת כָּל־כֵּלָיו עָשָׂה נְחֹשֶׁת׃

ד׳ וַיַּעַשׂ לַמִּזְבֵּחַ מִכְבָּר מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת נְחֹשֶׁת תַּחַת כַּרְכֻּבּוֹ מִלְמַטָּה עַד־חֶצְיוֹ׃

ה׳ וַיִּצֹק אַרְבַּע טַבָּעֹת בְּאַרְבַּע הַקְּצָוֹת לְמִכְבַּר הַנְּחֹשֶׁת בָּתִּים לַבַּדִּים׃

ו׳ וַיַּעַשׂ אֶת־הַבַּדִּים עֲצֵי שִׁטִּים וַיְצַף אֹתָם נְחֹשֶׁת׃

ז׳ וַיָּבֵא אֶת־הַבַּדִּים בַּטַּבָּעֹת עַל צַלְעֹת הַמִּזְבֵּחַ לָשֵׂאת אֹתוֹ בָּהֶם נְבוּב לֻחֹת עָשָׂה אֹתוֹ׃ {ס}

נבוב לחת. נָבוּב הוּא חָלוּל, וְכֵן וְעָבְיוֹ אַרְבַּע אֶצְבָּעוֹת נָבוּב (ירמיהו נ״ב)׃

נבוב לחת. הַלּוּחוֹת שֶׁל עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל רוּחַ, וְהֶחָלָל בָּאֶמְצַע׃

ח׳ וַיַּעַשׂ אֶת הַכִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְאֶת כַּנּוֹ נְחֹשֶׁת בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד׃ {ס}

במראת הצבאת. בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל הָיוּ בְיָדָן מַרְאוֹת שֶׁרוֹאוֹת בָּהֶן כְּשֶׁהֵן מִתְקַשְּׁטוֹת, וְאַף אוֹתָן לֹא עִכְּבוּ מִלְּהָבִיא לִנְדבַת הַמִּשְׁכָּן, וְהָיָה מוֹאֵס מֹשֶׁה בָּהֶן מִפְּנֵי שֶׁעֲשׂוּיִם לְיֵצֶר הָרָע, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה קַבֵּל, כִּי אֵלּוּ חֲבִיבִין עָלַי מִן הַכֹּל, שֶׁעַל יְדֵיהֶם הֶעֱמִידוּ הַנָּשִׁים צְבָאוֹת רַבּוֹת בְּמִצְרַיִם; כְּשֶׁהָיוּ בַעֲלֵיהֶם יְגֵעִים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ, הָיוּ הוֹלְכוֹת וּמוֹלִיכוֹת לָהֶם מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, וּמַאֲכִילוֹת אוֹתָם וְנוֹטְלוֹת הַמַּרְאוֹת, וְכָל אַחַת רוֹאָה עַצְמָהּ עִם בַּעֲלָהּ בַּמַּרְאָה, וּמְשַׁדֶּלֶת בְּדִבָּרִים, לוֹמַר אֲנִי נָאָה מִמְּךָ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ מְבִיאוֹת לִבַּעֲלֵיהֶן לִידֵי תַּאֲוָה וְנִזְקָקוֹת לָהֶם וּמִתְעַבְּרוֹת וְיוֹלְדוֹת שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר תַּחַת הַתַּפּוּחַ עוֹרַרְתִּיךָ (שיר השירים ח׳), וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַרְאֹת הַצּוֹבְאוֹת. וְנַעֲשָׂה הַכִּיּוֹר מֵהֶם, שֶׁהוּא לָשׁוּם שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ – לְהַשְׁקוֹת מִמַּיִם שֶׁבְּתוֹכוֹ לְמִי שֶׁקִּנֵּא לָהּ בַּעְלָהּ וְנִסְתְּרָה; וְתֵדַע לְךָ שֶׁהֵן מַרְאוֹת מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר וּנְחֹשֶׁת הַתְּנוּפָה שִׁבְעִים כִּכָּר וְגוֹ׳, וַיַּעַשׂ בָּהּ וְגוֹמֵר, וְכִיּוֹר וְכַנּוֹ לֹא הֻזְכְּרוּ שָׁם, לְמַדְתָּ שֶׁלֹּא הָיָה נְחֹשֶׁת שֶׁל כִּיּוֹר מִנְּחֹשֶׁת הַתְּנוּפָה, כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא, וְכֵן תִּרְגֵּם אַנְקְלוֹס בְּמֶחְזָיַת נְשַׁיָּא וְהוּא תַּרְגּוּם שֶׁל מַרְאוֹת, מירורי״ש בְּלַעַז. וְכֵן מָצִינוּ וְהַגְּלִיּוֹנִים (ישעיה ג׳) – מְתַרְגְּמִינַן מֶחְזָיָתָא׃

אשר צבאו. לְהָבִיא נִדְבָתָן׃

ט׳ וַיַּעַשׂ אֶת־הֶחָצֵר לִפְאַת | נֶגֶב תֵּימָנָה קַלְעֵי הֶחָצֵר֙ שֵׁ֣שׁ מְשָׁזָ֔ר מֵאָ֥ה בָאַמָּֽה׃

י׳ עַמּוּדֵיהֶם֙ עֶשְׂרִ֔ים וַאדְנֵיהֶ֖ם עֶשְׂרִ֑ים נְחֹ֣שֶׁת וָוֵ֤י הָעַמּוּדִים֙ וַחֲשֻׁקֵיהֶ֔ם כָּֽסֶף׃

י״א וְלִפְאַ֣ת צָפ֔וֹן מֵאָ֥ה בָאַמָּ֖ה עַמּוּדֵיהֶ֣ם עֶשְׂרִ֑ים וַאדְנֵיהֶ֗ם עֶשְׂרִים֙ נְחֹ֣שֶׁת וָוֵ֤י הָעַמּוּדִים֙ וַחֲשֻׁקֵיהֶ֔ם כָּֽסֶף׃

י״ב וְלִפְאַ֣ת יָ֔ם קְלָעִ֖ים חֲמִשִּׁ֣ים בָּאַמָּ֑ה עַמּוּדֵיהֶ֣ם עֲשָׂרָ֔ה וַאדְנֵיהֶ֖ם עֲשָׂרָ֑ה וָוֵ֤י הָעַמּוּדִים֙ וַחֲשֻׁקֵיהֶ֔ם כָּֽסֶף׃

י״ג וְלִפְאַ֣ת קֵדְמָ֔ה מִזְרָחָ֖ה חֲמִשִּׁ֥ים אַמָּֽה׃

י״ד קְלָעִ֤ים חֲמֵשׁ־עֶשְׂרֵה֙ אַמָּ֔ה אֶל־הַכָּתֵ֖ף עַמּוּדֵיהֶ֣ם שְׁלֹשָׁ֑ה וַאדְנֵיהֶ֗ם שְׁלֹשָׁה׃

ט״ו וְלַכָּתֵ֣ף הַשֵּׁנִ֔ית מִזֶּ֥ה וּמִזֶּ֖ה לִשְׁעַ֣ר הֶחָצֵ֑ר קְלָעִ֤ים חָמֵשׁ֙ עֶשְׂרֵ֣ה אַמָּ֔ה עַמּוּדֵיהֶ֣ם שְׁלֹשָׁ֑ה וַאדְנֵיהֶ֗ם שְׁלֹשָׁה׃

ט״ז כָּל־קַלְעֵ֥י הֶחָצֵ֖ר סָבִ֣יב שֵׁ֥שׁ מְשָׁזָֽר׃

י״ז וְהָאֲדָנִ֣ים לָעַמּוּדִ֗ים נְחֹ֣שֶׁת וָוֵ֤י הָעַמּוּדִים֙ וַחֲשֻׁקֵיהֶ֔ם כֶּ֖סֶף וְצִפּוּי֙ רָאשֵׁיהֶ֔ם כֶּ֑סֶף וְהֵם֙ מְחֻשָּׁקִ֣ים כֶּ֔סֶף כֹּ֖ל עַמֵּדֵ֥י הֶחָצֵֽר׃

י״ח וּמָסַ֣ךְ שַׁ֣עַר הֶחָצֵר֮ מַעֲשֵׂ֣ה רֹקֵם֒ תְּכֵ֣לֶת וְאַרְגָּמָ֗ן וְתוֹלַ֙עַת֙ שָׁנִ֔י וְשֵׁ֖שׁ מָשְׁזָ֑ר וְעֶשְׂרִ֣ים אַמָּ֔ה אֹ֖רֶךְ וְקוֹמָ֣ה בְרֹ֔חַב חֲמֵ֥שׁ אַמּ֖וֹת לְעֻמַּ֥ת קַלְעֵ֖י הֶחָצֵֽר׃

> **לעמת קלעי החצר.** כְּמִדַּת קַלְעֵי הֶחָצֵר׃

י״ט וְעַמֻּדֵיהֶם֙ אַרְבָּעָ֔ה וַאדְנֵיהֶ֖ם אַרְבָּעָ֑ה נְחֹ֣שֶׁת וָוֵיהֶ֤ם כֶּ֙סֶף֙ וְצִפּוּי֣ רָאשֵׁיהֶ֔ם וַחֲשֻׁקֵיהֶ֖ם כָּֽסֶף׃

כ׳ וְכָל־הַיְתֵ֨ד֙ לַמִּשְׁכָּ֣ן וְלֶחָצֵ֔ר סָבִ֖יב נְחֹֽשֶׁת׃ {ס}

כ״א אֵ֚לֶּה פְּקוּדֵ֣י הַמִּשְׁכָּ֔ן מִשְׁכַּ֖ן הָעֵדֻ֑ת אֲשֶׁ֣ר פֻּקַּ֔ד עַל־פִּ֥י מֹשֶׁ֖ה עֲבֹדַ֣ת הַלְוִיִּ֑ם בְּיַד֙ אִיתָמָ֣ר בֶּן־אַהֲרֹ֔ן הַכֹּהֵֽן׃

> **אלה פקודי.** בְּפָרָשָׁה זוֹ נִמְנוּ כָּל מִשְׁקְלֵי נִדְבַת הַמִּשְׁכָּן, לַכֶּסֶף וְלַנְּחֹשֶׁת, וְנִמְנוּ כָּל כֵּלָיו לְכָל עֲבוֹדָתוֹ׃
>
> **המשכן משכן.** שְׁנֵי פְּעָמִים, רֶמֶז לַמִּקְדָּשׁ שֶׁנִּתְמַשְׁכֵּן בִּשְׁנֵי חֻרְבָּנִין עַל עֲוֹנוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (תנחומא)׃
>
> **משכן העדת.** עֵדוּת לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיּוּתַּר לָהֶם הַקָּבָ״ה עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, שֶׁהֵרִי הִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ בֵּינֵיהֶם׃
>
> **עבדת הלוים.** פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו הִיא עֲבוֹדָה הַמְסוּרָה לַלְוִיִּם בַּמִּדְבָּר — לָשֵׂאת וּלְהוֹרִיד וּלְהָקִים, אִישׁ אִישׁ לְמַשָּׂאוֹ הַמְפֻקָּד עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בְּפָ׳ נָשֹׂא׃
>
> **ביד איתמר.** הוּא הָיָה פָּקִיד עֲלֵיהֶם לִמְסֹר לְכָל בֵּית אָב עֲבוֹדָה שֶׁעָלָיו׃

כ״ב וּבְצַלְאֵ֞ל בֶּן־אוּרִ֣י בֶן־חוּר֮ לְמַטֵּה֒ יְהוּדָ֗ה עָשָׂ֛ה אֵ֥ת כָּל־אֲשֶׁר־צִוָּ֥ה יְהוָ֖ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃

> **ובצלאל בן אורי וגו׳ עשה את כל אשר צוה ה׳ את משה.** אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֶת מֹשֶׁה, אֲפִלּוּ דְּבָרִים שֶׁלֹּא אָמַר לוֹ רַבּוֹ, הִסְכִּימָה דַּעְתּוֹ לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר לְמֹשֶׁה בְּסִינַי, כִּי מֹשֶׁה צִוָּה לְבְצַלְאֵל לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה כֵּלִים וְאַחַר כָּךְ מִשְׁכָּן, אָמַר לוֹ בְּצַלְאֵל מִנַּהֵג עוֹלָם לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה בַּיִת וְאַחַר כָּךְ מֻשִּׂים כֵּלִים בְּתוֹכוֹ. אָמַר לוֹ כָּךְ שָׁמַעְתִּי מִפִּי הקב״ה. אָמַר לוֹ מֹשֶׁה בְּצַל אֵל הָיִיתָ, כִּי בְּוַדַּאי כָּךְ צִוָּה לִי הקב״ה, וְכֵן עָשָׂה הַמִּשְׁכָּן תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ עָשָׂה הַכֵּלִים׃

כ״ג וְאִתּ֖וֹ אָהֳלִיאָ֑ב בֶּן־אֲחִיסָמָךְ֙ לְמַטֵּה־דָ֔ן חָרָ֥שׁ וְחֹשֵׁ֖ב וְרֹקֵ֣ם בַּתְּכֵלֶ֣ת וּבָאַרְגָּמָ֗ן וּבְתוֹלַ֙עַת֙ הַשָּׁנִ֔י וּבַשֵּׁ֖שׁ׃ {ס}

כ״ד כָּל־הַזָּהָ֞ב הָעָשׂוּי֮ לַמְלָאכָה֒ בְּכֹל֙ מְלֶ֣אכֶת הַקֹּ֔דֶשׁ וַיְהִ֗י | זְהַ֛ב הַתְּנוּפָ֥ה תֵּשַׁ֖ע וְעֶשְׂרִ֣ים כִּכָּ֑ר וּשְׁבַ֧ע מֵא֛וֹת וּשְׁלֹשִׁ֥ים שֶׁ֖קֶל בְּשֶׁ֥קֶל הַקֹּֽדֶשׁ׃

ככר. שִׁשִּׁים מָנֶה, וּמָנֶה שֶׁל קֹדֶשׁ כָּפוּל הָיָה, הֲרֵי הַכִּכָּר ק״כ מָנֶה, וְהַמָּנֶה כ״ה סְלָעִים, הֲרֵי כִּכָּר שֶׁל קֹדֶשׁ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שְׁקָלִים, לְפִיכָךְ מָנֶה בִּפְרוֹטְרוֹט כָּל הַשְּׁקָלִים שֶׁפְּחוּתִין בְּמִנְיָנָם מִג׳ אֲלָפִים, שֶׁאֵין מַגִּיעִין לְכִכָּר׃

כ״ה וְכַסֶּף פְּקוּדֵי הָעֲדָה מְאַת כִּכָּר וְאֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ׃

כ״ו בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ לְכֹל הָעֹבֵר עַל־הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה לְשֵׁשׁ־מֵאוֹת אָלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים׃

בקע. הוּא שֵׁם מִשְׁקָל שֶׁל מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל׃

לשש מאות אלף וגו׳. כְּךָ הָיוּ יִשְׂרָאֵל, וְכָךְ עָלָה מִנְיָנָם אַחַר שֶׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן בְּסֶפֶר וַיְדַבֵּר, וְאַף עַתָּה בִּנְדֻבַת הַמִּשְׁכָּן כָּךְ הָיוּ, וּמִנְיַן חֲצָאֵי הַשְּׁקָלִים שֶׁל שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף עוֹלֶה מְאַת כִּכָּר, כָּל אֶחָד שֶׁל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שְׁקָלִים, כִּיצַד? שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף חֲצָאִין הֲרֵי הֵן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף שְׁלֵמִים, הֲרֵי מְאַת כִּכָּר, וְהַשְּׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְה׳ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים חֲצָאִים עוֹלִים אֶלֶף וְז׳ מֵאוֹת וְע״ה שְׁקָלִים׃

כ״ז וַיְהִי מְאַת֙ כִּכַּ֣ר הַכֶּ֔סֶף לָצֶ֖קֶת אֶת אַדְנֵ֣י הַקֹּ֑דֶשׁ וְאֶת אַדְנֵ֖י הַפָּרֹ֥כֶת מְאַת֙ אֲדָנִ֔ים לִמְאַת֙ הַכִּכָּ֔ר כִּכָּ֖ר לָאָדֶֽן׃

לצקת. כְּתַרְגּוּמוֹ לְאַתָּכָא׃

את אדני הקדש. שֶׁל קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן, שֶׁהֵם מ״ח קְרָשִׁים וְלָהֶן צ״ו אֲדָנִים, וְאַדְנֵי הַפָּרֹכֶת אַרְבָּעָה, הֲרֵי מֵאָה, וְכָל שְׁאָר הָאֲדָנִים נֶחְשֶׁת כָּתוּב בָּהֶם׃

כ״ח וְאֶת־הָאֶ֙לֶף וּשְׁבַ֣ע הַמֵּא֔וֹת וַחֲמִשָּׁ֥ה וְשִׁבְעִ֖ים עָשָׂ֣ה וָוִ֑ים לָעַמּוּדִ֗ים וְצִפָּ֤ה רָאשֵׁיהֶם֙ וְחִשַּׁ֣ק אֹתָֽם׃

וצפה ראשיהם. שֶׁל עַמּוּדִים מֵהֶן, שֶׁבְּכֻלָּן כְּתִיב וְצִפּוּי רָאשֵׁיהֶם וַחֲשֻׁקֵיהֶם כֶּסֶף׃

כ״ט וּנְחֹ֣שֶׁת הַתְּנוּפָ֔ה שִׁבְעִ֥ים כִּכָּ֖ר וְאַלְפַּ֣יִם וְאַרְבַּ֑ע־מֵא֥וֹת שָֽׁקֶל׃

ל׳ וַיַּ֣עַשׂ בָּ֔הּ אֶת־אַדְנֵי֙ פֶּ֣תַח אֹ֔הֶל מוֹעֵ֖ד וְאֵת֙ מִזְבַּ֣ח הַנְּחֹ֑שֶׁת וְאֶת־מִכְבַּ֤ר הַנְּחֹשֶׁת֙ אֲשֶׁר־לּ֔וֹ וְאֶת כָּל־כְּלֵ֖י הַמִּזְבֵּֽחַ׃

ל״א וְאֶת־אַדְנֵ֣י הֶחָצֵר֮ סָבִיב֒ וְאֶת־אַדְנֵ֣י שַׁ֣עַר הֶחָצֵר֒ וְאֵת֙ כָּל־יִתְדֹ֣ת הַמִּשְׁכָּ֔ן וְאֶת־כָּל־יִתְדֹ֖ת הֶחָצֵ֥ר סָבִֽיב׃

פרק ל״ט

א׳ וּמִן־הַתְּכֵ֨לֶת וְהָאַרְגָּמָ֜ן וְתוֹלַעַ֣ת הַשָּׁנִ֗י עָשׂוּ֙ בִּגְדֵי־שָׂרָ֔ד לְשָׁרֵ֖ת בַּקֹּ֑דֶשׁ וַיַּעֲשׂ֣וּ אֶת־בִּגְדֵ֣י הַקֹּ֔דֶשׁ אֲשֶׁ֥ר לְאַהֲרֹ֖ן כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֥ה יְהוָ֖ה אֶת־מֹשֶׁ֑ה׃ {פ}

ומן התכלת והארגמן וגו׳. שֶׁשׁ לֹא נֶאֱמַר כָּאן, וּמִכָּאן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁאֵין בִּגְדֵי שְׂרָד הַלָּלוּ בִּגְדֵי כְהֻנָּה, שֶׁבִּבְגְדֵי כְהֻנָּה הָיָה שֵׁשׁ, אֶלָּא הֵם בְּגָדִים שֶׁמְּכַסִּים בָּהֶם כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ בִּשְׁעַת סִלּוּק מַסָּעוֹת, שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם שֵׁשׁ׃

ב׳ וַיַּ֖עַשׂ אֶת־הָאֵפֹ֑ד זָהָ֕ב תְּכֵ֥לֶת וְאַרְגָּמָ֖ן וְתוֹלַעַ֣ת שָׁנִ֔י וְשֵׁ֖שׁ מָשְׁזָֽר׃

ג׳ וַיְרַקְּעוּ֙ אֶת־פַּחֵ֣י הַזָּהָ֔ב וְקִצֵּ֖ץ פְּתִילִ֑ם לַעֲשׂ֗וֹת בְּת֙וֹךְ֙ הַתְּכֵ֣לֶת וּבְת֣וֹךְ הָאַרְגָּמָ֔ן וּבְת֖וֹךְ תּוֹלַעַ֣ת הַשָּׁנִ֑י וּבְת֖וֹךְ הַשֵּׁ֥שׁ מַעֲשֵׂ֖ה חֹֽשֶׁב׃

וירקעו. כְּמוֹ לְרֹקַע הָאָרֶץ (תהילים קל״ו), כְּתַרְגּוּמוֹ וּרְדִידוּ, טַסִּין הָיוּ מְרַדְּדִין מִן הַזָּהָב, אשטנ״דרא בְּלַעַז, טַסִּין דַּקּוֹת. כָּאן הוּא מְלַמֶּדְךָ הֵיאַךְ הָיוּ טוֹוִין אֶת הַזָּהָב עִם הַחוּטִין, מְרַדְּדִים טַסִּין דַּקִּין, וְקוֹצְצִין מֵהֶן פְּתִילִים לְאֹרֶךְ הַסֵּס – לַעֲשׂוֹת אוֹתָן פְּתִילִים תַּעֲרֹבֶת עִם כָּל מִין וָמִין בַּחֹשֶׁן וְאֵפוֹד שֶׁנֶּ׳ בָּהֶן זָהָב, חוּט אֶחָד שֶׁל זָהָב עִם ו׳ חוּטִין שֶׁל תְּכֵלֶת, וְכֵן עִם כָּל מִין וָמִין, שֶׁכָּל הַמִּינִים חוּטָן כָּפוּל ו׳, וְהַזָּהָב חוּט שְׁבִיעִי עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד׃

ד׳ כְּתֵפֹ֥ת עָשׂוּ־לוֹ֙ חֹבְרֹ֔ת עַל־שְׁנֵ֖י (קצוותו) [קְצוֹתָ֥יו] חֻבָּֽר׃

ה׳ וְחֵ֨שֶׁב אֲפֻדָּת֜וֹ אֲשֶׁ֤ר עָלָיו֙ מִמֶּ֣נּוּ הוּא֔ כְּמַעֲשֵׂ֖הוּ זָהָ֣ב תְּכֵ֑לֶת וְאַרְגָּמָ֥ן וְתוֹלַעַ֛ת שָׁנִ֖י וְשֵׁ֣שׁ מָשְׁזָ֑ר כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֥ה אֶת־מֹשֶׁ֛ה׃ {ס}

ו׳ וַיַּעֲשׂוּ֙ אֶת־אַבְנֵ֣י הַשֹּׁהַ֔ם מַסְגֵּ֥רֹת מִשְׁבְּצֹ֖ת זָהָ֑ב מְפֻתָּחֹת֙ פִּתּוּחֵ֣י חוֹתָ֔ם עַל־שְׁמ֖וֹת בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃

ז׳ וַיָּ֣שֶׂם אֹתָ֗ם עַל֙ כִּתְפֹ֣ת הָאֵפֹ֔ד אַבְנֵ֖י זִכָּר֑וֹן לִבְנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֥ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {פ}

ח׳ וַיַּ֣עַשׂ אֶת־הַחֹ֗שֶׁן מַעֲשֵׂ֛ה חֹשֶׁ֥ב כְּמַעֲשֵׂ֖ה אֵפֹ֑ד זָהָ֕ב תְּכֵלֶ֥ת וְאַרְגָּמָ֖ן וְתוֹלַעַ֥ת שָׁנִ֛י וְשֵׁ֥שׁ מָשְׁזָֽר׃

ט׳ רָבוּעַ֙ הָיָ֔ה כָּפ֖וּל עָשׂ֑וּ אֶת־הַחֹ֗שֶׁן זֶ֤רֶת אֹרְכּוֹ֙ וְזֶ֣רֶת רָחְבּ֔וֹ כָּפ֖וּל׃

י׳ וַיְמַלְאוּ־בוֹ֙ אַרְבָּעָ֣ה טוּרֵ֔י אָ֚בֶן טּ֣וּר אֹ֔דֶם פִּטְדָ֖ה וּבָרְקַ֑ת הַטּ֥וּר הָאֶחָֽד׃

י״א וְהַטּ֥וּר הַשֵּׁנִ֖י נֹ֣פֶךְ סַפִּ֑יר וְיָהֲלֹֽם׃

י״ב וְהַטּ֥וּר הַשְּׁלִישִׁ֖י לֶ֣שֶׁם שְׁבוֹ֑ וְאַחְלָמָֽה׃

י״ג וְהַטּוּר֙ הָֽרְבִיעִ֔י תַּרְשִׁ֖ישׁ שֹׁ֣הַם וְיָשְׁפֵ֑ה מוּסַבֹּ֤ת מִשְׁבְּצֹת֙ זָהָ֔ב בְּמִלּוֹאָתָֽם׃

י״ד וְהָאֲבָנִ֗ים עַל־שְׁמֹת֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל הָיֹ֣ה שְׁתֵּ֔ים עֶשְׂרֵ֖ה עַל־שְׁמֹתָ֑ם פִּתּוּחֵ֣י חֹתָ֔ם אִ֥ישׁ עַל־שְׁמ֖וֹ לִשְׁנֵ֥ים עָשָׂ֖ר שָֽׁבֶט׃

ט״ו וַיַּעֲשׂ֥וּ עַל־הַחֹ֖שֶׁן שַׁרְשֹׁ֑ת גַּבְלַ֥ת מַעֲשֵׂ֖ה עֲבֹ֥ת זָהָ֖ב טָהֽוֹר׃

ט״ז וַיַּעֲשׂ֗וּ שְׁתֵּי֙ מִשְׁבְּצֹ֣ת זָהָ֔ב וּשְׁתֵּ֖י טַבְּעֹ֣ת זָהָ֑ב וַיִּתְּנ֣וּ אֶת־שְׁתֵּ֔י הַטַּבָּעֹ֖ת עַל־שְׁנֵ֥י קְצ֖וֹת הַחֹֽשֶׁן׃

י״ז וַיִּתְּנ֗וּ שְׁתֵּי֙ הָעֲבֹתֹ֣ת הַזָּהָ֔ב עַל־שְׁתֵּ֖י הַטַּבָּעֹ֑ת עַל־קְצ֖וֹת הַחֹֽשֶׁן׃

י״ח וְאֵת֙ שְׁתֵּ֣י קְצ֔וֹת שְׁתֵּ֖י הָעֲבֹתֹ֑ת נָתְנ֣וּ עַל־שְׁתֵּ֔י הַמִּשְׁבְּצֹ֖ת וַיִּתְּנָ֥ם עַל־כִּתְפֹ֖ת הָאֵפֹ֑ד אֶל־מ֖וּל פָּנָֽיו׃

י״ט וַיַּעֲשׂ֗וּ שְׁתֵּי֙ טַבְּעֹ֣ת זָהָ֔ב וַיָּשִׂ֖ימוּ עַל־שְׁנֵ֣י קְצ֔וֹת הַחֹ֖שֶׁן עַל־שְׂפָתוֹ֙ אֲשֶׁ֣ר אֶל־עֵ֔בֶר הָאֵפֹ֖ד בָּֽיְתָה׃

כ׳ וַיַּעֲשׂ֗וּ שְׁתֵּי֙ טַבְּעֹ֣ת זָהָ֔ב וַיִּתְּנֵ֕ם עַל־שְׁתֵּ֖י כִּתְפֹ֣ת הָאֵפֹ֑ד מִלְמַטָּ֕ה מִמּ֖וּל פָּנָ֑יו לְעֻמַּ֖ת מַחְבַּרְתּ֥וֹ מִמַּ֖עַל לְחֹ֥שֶׁב הָאֵפֹֽד׃

כ״א וַיִּרְכְּס֗וּ אֶת־הַחֹ֙שֶׁן֙ מִטַּבְּעֹתָ֔יו אֶל־טַבְּעֹ֖ת הָאֵפֹ֑ד בִּפְתִ֣יל תְּכֵ֔לֶת לִהְיֹ֗ת עַל־תַּ֙שֵׁב֙ הָאֵפֹ֔ד וְלֹא־יִזַּ֥ח הַחֹ֖שֶׁן מֵעַ֣ל הָאֵפֹ֑ד כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֥ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {פ}

כ״ב וַיַּ֣עַשׂ אֶת־מְעִ֣יל הָאֵפֹ֔ד מַעֲשֵׂ֖ה אֹרֶ֣ג כְּלִ֑יל תְּכֵֽלֶת׃

כ״ג וּפִֽי־הַמְּעִ֣יל בְּתוֹכ֗וֹ כְּפִ֤י תַחְרָא֙ שָׂפָ֣ה לְפִ֔יו סָבִ֖יב לֹ֥א יִקָּרֵֽעַ׃

כ״ד וַיַּעֲשׂ֥וּ עַל־שׁוּלֵ֖י הַמְּעִ֑יל רִמּוֹנֵ֣י תְכֵ֔לֶת וְאַרְגָּמָ֖ן וְתוֹלַעַ֥ת שָׁנִ֖י מָשְׁזָֽר׃

כ״ה וַיַּעֲשׂ֥וּ פַעֲמֹנֵ֖י זָהָ֣ב טָה֑וֹר וַיִּתְּנ֣וּ אֶת־הַפַּעֲמֹנִ֗ים בְּתוֹךְ֙ הָרִמֹּנִ֔ים עַל־שׁוּלֵ֖י הַמְּעִ֑יל סָבִ֖יב בְּתוֹךְ֙ הָרִמֹּנִֽים׃

כ״ו פַּ֣עֲמֹן וְרִמֹּ֗ן פַּעֲמֹן֙ וְרִמֹּ֔ן עַל־שׁוּלֵ֖י הַמְּעִ֣יל סָבִ֑יב לְשָׁרֵ֕ת כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֥ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {ס}

כ״ז וַיַּעֲשׂ֞וּ אֶת־הַכָּתְנֹ֣ת שֵׁ֤שׁ מַעֲשֵׂה֙ אֹרֶ֣ג לְאַהֲרֹ֔ן וּלְבָנָֽיו׃

כ״ח וְאֵת֙ הַמִּצְנֶ֣פֶת שֵׁ֔שׁ וְאֶת־פַּאֲרֵ֖י הַמִּגְבָּעֹ֣ת שֵׁ֑שׁ וְאֶת־מִכְנְסֵ֥י הַבָּ֖ד שֵׁ֥שׁ מָשְׁזָֽר׃

ואת פארי המגבעת. תִּפְאֶרֶת הַמִּגְבָּעוֹת – הַמִּגְבָּעוֹת הַמְּפֹאָרוֹת:

כ״ט וְאֶת־הָאַבְנֵט שֵׁשׁ מָשְׁזָר וּתְכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי מַעֲשֵׂה רֹקֵם כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה: {ס}

ל׳ וַיַּעֲשׂוּ אֶת־צִיץ נֵזֶר־הַקֹּדֶשׁ זָהָב טָהוֹר וַיִּכְתְּבוּ עָלָיו מִכְתַּב֙ פִּתּוּחֵ֣י חוֹתָ֔ם קֹ֖דֶשׁ לַיהוָֽה:

ל״א וַיִּתְּנוּ עָלָיו֙ פְּתִ֣יל תְּכֵלֶ֔ת לָתֵ֖ת עַל־הַמִּצְנֶ֑פֶת מִלְמַ֕עְלָה כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֥ה אֶת־מֹשֶֽׁה: {ס}

לתת על המצנפת מלמעלה. וְעַ״י הַפְּתִילִים הָיָה מוֹשִׁיבוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת כְּמִין כֶּתֶר; וְאִ״א לוֹמַר הַצִּיץ עַל הַמִּצְנֶפֶת, שֶׁהֲרֵי בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שָׁנִינוּ שְׁעָרוֹ הָיָה נִרְאֶה בֵּין צִיץ לַמִּצְנֶפֶת שֶׁשָּׁם מֻנִּיחַ תְּפִלִּין, וְהַצִּיץ הָיָה נָתוּן עַל הַמֵּצַח, הֲרֵי הַמִּצְנֶפֶת לְמַעְלָה וְהַצִּיץ לְמַטָּה, וּמַהוּ עַל הַמִּצְנֶפֶת מִלְמָעְלָה? וְעוֹד הִקְשֵׁיתִי בָּהּ – כָּאן הוּא אוֹמֵר וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת, וּבְעִנְיַן הַצִּוּוּאָה הוּא אוֹמֵר וְשַׂמְתָּ אוֹתוֹ עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת? וְאוֹמֵר אֲנִי, פְּתִיל תְּכֵלֶת זֶה חוּטִין הֵן, לְקָשְׁרוֹ בָּהֶן בַּמִּצְנֶפֶת – לְפִי שֶׁהַצִּיץ אֵינוֹ אֶלָּא מֵאָזֶן לְאָזֶן וּבָמֶה יִקָּשֵׁרְנוּ בְּמִצְחוֹ? – וְהָיוּ קְבוּעִין בּוֹ חוּטֵי תְּכֵלֶת לִשְׁנֵי רָאשָׁיו וּבְאֶמְצָעִיתוֹ, שֶׁבָּהֶן קוֹשְׁרוֹ וְתוֹלֵהוּ בַּמִּצְנֶפֶת כְּשֶׁהוּא בְּרֹאשׁוֹ, וּשְׁנֵי חוּטִין הָיוּ בְּכָל קָצֶה וְקָצֶה, אֶחָד מִמַּעַל וְאֶחָד מִתַּחַת לְצַד מִצְחוֹ, וְכֵן בְּאֶמְצָעוֹ, שֶׁכָּךְ הוּא נֹחַ לִקָּשֵׁר, וְאֵין דֶּרֶךְ קְשִׁירָה בְּפָחוֹת מִשְּׁנֵי חוּטִין, לְכָךְ נֶאֱמַר עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת, וְעָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת, וְקוֹשֵׁר רָאשֵׁיהֶם הַשְּׁנַיִם כֵּלָּן יַחַד מֵאֲחוֹרָיו לְמוּל עָרְפּוֹ, וּמוֹשִׁיבוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת; וְאַל תִּתְמַהּ שֶׁלֹּא נֶאֱמַר פְּתִילֵי תְּכֵלֶת הוֹאִיל וּמְרֻבִּין הֵן, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ בְּחֹשֶׁן וְאֵפוֹד וַיִּרְכְּסוּ אֶת הַחֹשֶׁן ... בִּפְתִיל תְּכֵלֶת, וְעַל כָּרְחָךְ פָּחוֹת מִשְּׁנַיִם לֹא הָיוּ שֶׁהֲרֵי בִּשְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן הָיוּ ב׳ טַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן, וּבִשְׁתֵּי כְתֵפוֹת הָאֵפוֹד הָיוּ ב׳ טַבָּעוֹת הָאֵפוֹד, שֶׁכְּנֶגְדָּן, וּלְפִי דֶּרֶךְ קְשִׁירָה ד׳ חוּטִין הָיוּ וּמִכָּל מָקוֹם פָּחוֹת מִשְּׁנַיִם א״א:

ל״ב וַתֵּ֣כֶל כָּל־עֲבֹדַ֗ת מִשְׁכַּן֙ אֹ֣הֶל מוֹעֵ֔ד וַיַּעֲשׂ֖וּ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֑ל כְּ֠כֹל אֲשֶׁ֨ר צִוָּ֧ה יְהוָ֛ה אֶת־מֹשֶׁ֖ה כֵּ֥ן עָשֽׂוּ: {פ}

ויעשו בני ישראל. אֶת הַמְּלָאכָה **ככל אשר צוה ה׳ וגו׳:**

ל״ג וַיָּבִ֨יאוּ אֶת־הַמִּשְׁכָּ֜ן אֶל־מֹשֶׁ֗ה אֶת־הָאֹ֤הֶל וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו֙ קְרָסָ֔יו קְרָשָׁ֖יו בְּרִיחָ֑ו וְעַמֻּדָ֖יו וַאֲדָנָֽיו:

ויביאו את המשכן וגו׳. שֶׁלֹּא הָיוּ יְכוֹלִין לְהָקִימוֹ; וּלְפִי שֶׁלֹּא עָשָׂה מֹשֶׁה שׁוּם מְלָאכָה בַּמִּשְׁכָּן, הִנִּיחַ לוֹ הַקָּבָ״ה הֲקָמָתוֹ, שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לְהָקִימוֹ שׁוּם אָדָם מֵחֲמַת כֹּבֶד הַקְּרָשִׁים, שֶׁאֵין כֹּחַ בָּאָדָם לְזָקְפָן, וּמֹשֶׁה הֶעֱמִידוֹ; אָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּבָ״ה אֵיךְ אֶפְשָׁר הֲקָמָתוֹ עַ״י אָדָם? אָמַר לוֹ עֲסֹק אַתָּה בְּיָדְךָ, וְנִרְאֶה כְּמִקִימוֹ וְהוּא נִזְקָף וְקָם מֵאֵלָיו, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ׳ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן (שמות מ׳) – הוּקַם מֵאֵלָיו; מִדְרַשׁ ר׳ תַּנְחוּמָא:

ל״ד וְאֶת־מִכְסֵ֣ה עוֹרֹ֣ת הָאֵילִ֗ם וְאֶת־מִכְסֵה֙ עֹרֹ֣ת הַתְּחָשִׁ֔ים וְאֵ֖ת פָּרֹ֥כֶת הַמָּסָֽךְ:

ל״ה אֶת־אֲרֹ֥ן הָעֵדֻ֖ת וְאֶת־בַּדָּ֑יו וְאֶת־הַכַּפֹּֽרֶת:

ל״ו אֶת־הַשֻּׁלְחָ֗ן אֶת־כָּל־כֵּלָיו֙ וְאֶת־לֶ֣חֶם הַפָּנִֽים:

ל״ז אֶת־הַמְּנֹרָ֥ה הַטְּהֹרָ֖ה אֶת־נֵרֹתֶ֣יהָ נֵרֹ֣ת הַמַּֽעֲרָכָ֑ה וְאֶת־כָּל־כֵּלֶ֣יהָ וְאֶת שֶׁ֥מֶן הַמָּאֽוֹר:

ל״ח וְאֵת֙ מִזְבַּ֣ח הַזָּהָ֔ב וְאֵת֙ שֶׁ֣מֶן הַמִּשְׁחָ֔ה וְאֶת קְטֹ֖רֶת הַסַּמִּ֑ים וְאֵ֥ת מָסַ֖ךְ פֶּ֥תַח הָאֹֽהֶל:

ל״ט אֶת | מִזְבַּ֣ח הַנְּחֹ֔שֶׁת וְאֶת־מִכְבַּ֥ר הַנְּחֹ֖שֶׁת אֲשֶׁר־לוֹ֙ אֶת־בַּדָּ֣יו וְאֶת־כָּל־כֵּלָ֔יו אֶת־הַכִּיֹּ֖ר וְאֶת־כַּנּֽוֹ:

מ׳ אֵ֚ת קַלְעֵ֣י הֶחָצֵ֔ר אֶת־עַמּוּדֶ֖יהָ וְאֶת־אֲדָנֶ֑יהָ וְאֶת־הַמָּסָךְ֙ לְשַׁ֣עַר הֶחָצֵ֔ר אֶת־מֵיתָרֶ֖יו וִיתֵדֹתֶ֑יהָ וְאֵת֙ כָּל־כְּלֵ֣י עֲבֹדַ֔ת הַמִּשְׁכָּ֖ן לְאֹ֥הֶל מוֹעֵֽד:

מ״א אֶת־בִּגְדֵ֣י הַשְּׂרָ֔ד לְשָׁרֵ֖ת בַּקֹּ֑דֶשׁ אֶת־בִּגְדֵ֤י הַקֹּדֶשׁ֙ לְאַהֲרֹ֣ן הַכֹּהֵ֔ן וְאֶת־בִּגְדֵ֥י בָנָ֖יו לְכַהֵֽן:

מ״ב כְּכֹ֗ל אֲשֶׁר־צִוָּ֛ה יְהוָ֥ה אֶת־מֹשֶׁ֖ה כֵּ֣ן עָשׂ֑וּ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל אֵ֖ת כָּל־הָעֲבֹדָֽה:

מ״ג וַיַּ֣רְא מֹשֶׁ֔ה אֶת־כָּל־הַמְּלָאכָ֖ה וְהִנֵּ֣ה עָשׂ֑וּ אֹתָ֕הּ כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֑ה כֵּ֥ן עָשׂ֖וּ וַיְבָ֥רֶךְ אֹתָ֖ם מֹשֶֽׁה: {פ}

ויברך אתם משה. אָמַר לָהֶם יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם, וִיהִי נֹעַם ה' אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וְגוֹ', וְהוּא אֶחָד מִי"א מִזְמוֹרִים שֶׁבִּתְפִלָּה לְמֹשֶׁה (ספרא):

פרק מ'

א' וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר׃

ב' בְּיוֹם־הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ תָּקִים אֶת־מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד׃

ג' וְשַׂמְתָּ שָׁם אֶת אֲרוֹן הָעֵדֻת וְסַכֹּתָ עַל־הָאָרֹן אֶת־הַפָּרֹכֶת׃

וסכת על הארן. לְשׁוֹן הַגָּנָה, שֶׁהֲרֵי מְחִצָּה הָיְתָה׃

ד' וְהֵבֵאתָ אֶת־הַשֻּׁלְחָן וְעָרַכְתָּ אֶת־עֶרְכּוֹ וְהֵבֵאתָ אֶת־הַמְּנֹרָה וְהַעֲלֵיתָ אֶת־נֵרֹתֶיהָ׃

וערכת את ערכו. שְׁתַּיִם מַעֲרָכוֹת שֶׁל לֶחֶם הַפָּנִים׃

ה' וְנָתַתָּה אֶת־מִזְבַּח הַזָּהָב לִקְטֹרֶת לִפְנֵי אֲרוֹן הָעֵדֻת וְשַׂמְתָּ אֶת־מָסַךְ הַפֶּתַח לַמִּשְׁכָּן׃

ו' וְנָתַתָּה אֶת מִזְבַּח הָעֹלָה לִפְנֵי פֶּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל־מוֹעֵד׃

ז' וְנָתַתָּ אֶת־הַכִּיֹּר בֵּין־אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וְנָתַתָּ שָׁם מָיִם׃

ח' וְשַׂמְתָּ אֶת־הֶחָצֵר סָבִיב וְנָתַתָּ אֶת־מָסַךְ שַׁעַר הֶחָצֵר׃

ט' וְלָקַחְתָּ אֶת־שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וּמָשַׁחְתָּ אֶת־הַמִּשְׁכָּן וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בּוֹ וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וְהָיָה קֹדֶשׁ׃

י' וּמָשַׁחְתָּ אֶת־מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וְקִדַּשְׁתָּ אֶת־הַמִּזְבֵּחַ וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קָדָשִׁים׃

י"א וּמָשַׁחְתָּ אֶת־הַכִּיֹּר וְאֶת־כַּנּוֹ וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ׃

י"ב וְהִקְרַבְתָּ אֶת־אַהֲרֹן וְאֶת־בָּנָיו אֶל־פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וְרָחַצְתָּ אֹתָם בַּמָּיִם׃

י"ג וְהִלְבַּשְׁתָּ אֶת־אַהֲרֹן אֶת בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ וּמָשַׁחְתָּ אֹתוֹ וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ וְכִהֵן לִי׃

י"ד וְאֶת־בָּנָיו תַּקְרִיב וְהִלְבַּשְׁתָּ אֹתָם כַּתֳּנֹת׃

ט"ו וּמָשַׁחְתָּ אֹתָם כַּאֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ אֶת־אֲבִיהֶם וְכִהֲנוּ לִי וְהָיְתָה לִהְיֹת לָהֶם מְשִׁחָתָם לְכְהֻנַּת עוֹלָם לְדֹרֹתָם׃

ט"ז וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתוֹ כֵּן עָשָׂה׃ {ס}

י"ז וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן׃

י"ח וַיָּקֶם מֹשֶׁה אֶת־הַמִּשְׁכָּן וַיִּתֵּן אֶת־אֲדָנָיו וַיָּשֶׂם אֶת־קְרָשָׁיו וַיִּתֵּן אֶת־בְּרִיחָיו וַיָּקֶם אֶת־עַמּוּדָיו׃

י"ט וַיִּפְרֹשׂ אֶת־הָאֹהֶל עַל־הַמִּשְׁכָּן וַיָּשֶׂם אֶת־מִכְסֵה הָאֹהֶל עָלָיו מִלְמָעְלָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה׃ {ס}

ויפרש את האהל. הֵן יְרִיעוֹת הָעִזִּים׃

כ״ט וַיִּקַּ֤ח וַיִּתֵּן֙ אֶת־הָעֲדָ֣ת אֶל־הָאָ֔רֹן וַיָּ֥שֶׂם אֶת־הַבַּדִּ֖ים עַל־הָאָ֑רֹן וַיִּתֵּ֥ן אֶת־הַכַּפֹּ֖רֶת עַל־הָאָרֹ֥ן מִלְמָֽעְלָה׃

את העדת. הַלּוּחוֹת׃

ל׳ וַיָּבֵ֣א אֶת־הָאָרֹן֮ אֶל־הַמִּשְׁכָּן֒ וַיָּ֣שֶׂם אֵת֩ פָּרֹ֨כֶת הַמָּסָ֜ךְ וַיָּ֣סֶךְ עַל֮ אֲרֹ֣ן הָעֵדֻת֒ כַּאֲשֶׁ֣ר צִוָּ֔ה יְהוָ֖ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {ס}

ל״א וַיִּתֵּ֤ן אֶת־הַשֻּׁלְחָן֙ בְּאֹ֣הֶל מוֹעֵ֔ד עַ֚ל יֶ֣רֶךְ הַמִּשְׁכָּ֔ן צָפֹ֖נָה מִח֣וּץ לַפָּרֹֽכֶת׃

על ירך המשכן צפנה. בַּחֲצִי הַצָּפוֹנִי שֶׁל רֹחַב הַבַּיִת׃

ירך. כְּתַרְגּוּמוֹ, צִדָּא, כַּיָּרֵךְ הַזֶּה שֶׁהוּא בְּצִדּוֹ שֶׁל אָדָם׃

ל״ב וַיַּעֲרֹ֥ךְ עָלָ֛יו עֵרֶ֥ךְ לֶ֖חֶם לִפְנֵ֣י יְהוָ֑ה כַּאֲשֶׁ֣ר צִוָּ֔ה יְהוָ֖ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {ס}

ל״ג וַיָּ֤שֶׂם אֶת־הַמְּנֹרָה֙ בְּאֹ֣הֶל מוֹעֵ֔ד נֹכַ֖ח הַשֻּׁלְחָ֑ן עַ֚ל יֶ֣רֶךְ הַמִּשְׁכָּ֔ן נֶגְבָּֽה׃

ל״ה וַיַּעַל֙ הַנֵּ֣רֹ֔ת לִפְנֵ֖י יְהוָ֑ה כַּאֲשֶׁ֣ר צִוָּ֔ה יְהוָ֖ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {ס}

ל״ו וַיָּ֤שֶׂם אֶת־מִזְבַּח֙ הַזָּהָ֔ב בְּאֹ֖הֶל מוֹעֵ֑ד לִפְנֵ֖י הַפָּרֹֽכֶת׃

ל״ז וַיַּקְטֵ֥ר עָלָ֖יו קְטֹ֣רֶת סַמִּ֑ים כַּאֲשֶׁ֣ר צִוָּ֔ה יְהוָ֖ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {ס}

ויקטר עליו קטרת. שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר בְּהֵיטִיבוֹ אֶת הַנֵּרוֹת וְגוֹמֵר (שמות ל׳)׃

ל״ח וַיָּ֤שֶׂם אֶת־מָסַךְ֙ הַפֶּ֔תַח לַמִּשְׁכָּֽן׃

ל״ט וְאֵת֙ מִזְבַּ֣ח הָעֹלָ֔ה שָׂ֖ם פֶּ֣תַח מִשְׁכַּ֣ן אֹ֣הֶל־מוֹעֵ֑ד וַיַּ֤עַל עָלָיו֙ אֶת־הָעֹלָ֔ה וְאֶת־הַמִּנְחָ֖ה כַּאֲשֶׁ֣ר צִוָּ֔ה יְהוָ֖ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {ס}

ויעל עליו וגו׳. אַף בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי לַמִּלּוּאִים, שֶׁהוּא יוֹם הֲקָמַת הַמִּשְׁכָּן, שִׁמֵּשׁ מֹשֶׁה וְהִקְרִיב קָרְבְּנוֹת צִבּוּר, חוּץ מֵאוֹתָן שֶׁנִּצְטַוּוּ בּוֹ בַּיּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר קָרֵב אֶל הַמִּזְבֵּחַ וְגוֹמֵר (ויקרא ט׳)׃

את העלה. עוֹלַת הַתָּמִיד׃

ואת המנחה. מִנְחַת נְסָכִים שֶׁל תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְעִשָּׂרֹן סֹלֶת בָּלוּל בְּשֶׁמֶן וְגוֹמֵר (שמות כ״ט)׃

מ׳ וַיָּשֶׂם֙ אֶת־הַכִּיֹּ֣ר בֵּין־אֹ֣הֶל מוֹעֵ֔ד וּבֵ֖ין הַמִּזְבֵּ֑חַ וַיִּתֵּ֥ן שָׁ֛מָּה מַ֖יִם לְרָחְצָֽה׃

מ״א וְרָחֲצ֤וּ מִמֶּ֙נּוּ֙ מֹשֶׁ֣ה וְאַהֲרֹ֔ן וּבָנָ֖יו אֶת־יְדֵיהֶ֥ם וְאֶת־רַגְלֵיהֶֽם׃

ורחצו ממנו משה ואהרן. יוֹם שְׁמִינִי לַמִּלּוּאִים הֻשְׁווּ כֻּלָּם לְכְהֻנָּה, וְתַרְגּוּמוֹ וּמְקַדְּשִׁין מִנֵּהּ, בּוֹ בַּיּוֹם קִדֵּשׁ מֹשֶׁה עִמָּהֶם׃

מ״ב בְּבֹאָ֣ם אֶל־אֹ֣הֶל מוֹעֵ֔ד וּבְקָרְבָתָ֖ם אֶל־הַמִּזְבֵּ֑חַ יִרְחָצ֕וּ כַּאֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה יְהוָ֥ה אֶת־מֹשֶֽׁה׃ {ס}

ובקרבתם. כְּמוֹ וּבְקָרְבָם — כְּשֶׁיִּקְרְבוּ׃

מ״ג וַיָּ֖קֶם אֶת־הֶחָצֵ֣ר סָבִ֑יב לַמִּשְׁכָּ֥ן וְלַמִּזְבֵּ֖חַ וַיִּתֵּ֥ן אֶת־מָסַ֖ךְ שַׁ֣עַר הֶחָצֵ֑ר וַיְכַ֥ל מֹשֶׁ֖ה אֶת־הַמְּלָאכָֽה׃ {פ}

מ״ד וַיְכַ֥ס הֶעָנָ֖ן אֶת־אֹ֣הֶל מוֹעֵ֑ד וּכְב֥וֹד יְהוָ֖ה מָלֵ֥א אֶת־הַמִּשְׁכָּֽן׃

מ״ה וְלֹא־יָכֹ֥ל מֹשֶׁ֛ה לָב֥וֹא אֶל־אֹ֖הֶל מוֹעֵ֑ד כִּי־שָׁכַ֤ן עָלָיו֙ הֶעָנָ֔ן וּכְב֥וֹד יְהוָ֖ה מָלֵ֥א אֶת־הַמִּשְׁכָּֽן׃

ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד. וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר וּבְבֹא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד (במדבר ז׳)? בָּא הַכָּתוּב הַשְׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם — כִּי שָׁכַן עָלָיו הֶעָנָן, אֶמֹר מֵעַתָּה כָּל זְמַן שֶׁהָיָה עָלָיו הֶעָנָן לֹא הָיָה יָכוֹל לָבֹא, נִסְתַּלֵּק הֶעָנָן נִכְנָס וּמְדַבֵּר עִמּוֹ (ספרא)׃

ל״ו וּבְהַעֲלוֹת הֶעָנָן֙ מֵעַ֣ל הַמִּשְׁכָּ֔ן יִסְעֽוּ בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל בְּכֹ֣ל מַסְעֵיהֶֽם׃

ל״ז וְאִם־לֹ֥א יֵעָלֶ֖ה הֶעָנָ֑ן וְלֹ֣א יִסְעֽוּ עַד־י֖וֹם הֵעָלֹתֽוֹ׃

ל״ח כִּ֣י עֲנַ֤ן יְהוָה֙ עַל־הַמִּשְׁכָּ֣ן יוֹמָ֔ם וְאֵ֖שׁ תִּהְיֶ֣ה לַ֑יְלָה בּ֗וֹ לְעֵינֵ֛י כָּל־בֵּ֥ית־יִשְׂרָאֵ֖ל בְּכֹ֣ל־מַסְעֵיהֶֽם׃

> **לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם.** בְּכָל מַסָּע שֶׁהָיוּ נוֹסְעִים, הָיָה הֶעָנָן שׁוֹכֵן בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יַחֲנוּ שָׁם; מְקוֹם חֲנָיָתָן אַף הוּא קָרוּי מַסָּע, וְכֵן וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו (בראשית י״ג), וְכֵן אֵלֶּה מַסְעֵי (במדבר ל״ג), לְפִי שֶׁמִּמְּקוֹם הַחֲנָיָה חָזְרוּ וְנָסְעוּ, לְכָךְ נִקְרְאוּ כֻּלָּן מַסָּעוֹת׃